

KRÚDY GYULA
MAGYAR TÜKÖR

PUBLICISZTIKAI ÍRÁSOK 1894-1919

VÁLOGATTA ÉS SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
BARTA ANDRÁS

TARTALOM

Mártius 15	Vízkereszt napján a háborús fővárosban
Szegény arisztokrácia	A „nyilas ház” látogatói
Tavaszi öngyilkosok	Messze pirosuló tájak
Hölgyek a redakcióban	Az újságíró halála
Az első polgári házasságok	Töltött káposzta Bécsben
Hullatja levelét az idő vén fája	Nagyvárad
Egy magyar nemes és politikája	Divat
Tokaj	Vozáry
A gyermek szeme	Tavaszi halál
A régi Magyarországból	Zöld játék
Szeptember	Nagybőjt
Őszre hajlik	Gordonkázás
Sneider Fáni	Az egérszagú vénék
Pesti levelek	Egy cinkotai polgár kalandjai
Szeptemberi alkonyat	Bujdosó
Az új regény	Határszéli Podolin boldog évei
Az álmok visszatérnek	Újhold
Téli bál	Mézeskalács
A virrasztóhoz	Nyírség
Pesti hajnal falusi álma	A magyar föld élete
Téli hadjárat	Rip
Egy estém Pesten	Anna-bál
Farsang	Három óra
Emlékezés a lengyel levesről	Búcsú Senki szigetétől
Alvó nők városa	A Démonhoz
A bolygó zsidó	A lumpokról
Márciusi vecsernye	A fehér talpú nő
A háromszoknyás lányok	Utazás egy habsburgi temetés körül
Kesztyűben és felöltőben	Egy királyné albumába
Éjjeli látogatás	A könyvtár
A nők keze	A koronázás
Angelika keserű estvéje	Koncert
A gyermekkori hősök bukása	Tavaszi nap
Álmatlan éjszaka	Jegyzet Tisza gróf rendjeleihez
Péter és Pál eljönnek Magyarországra 1915-ben	Tél, 1917
Feljegyzés a torony falára	József-napi vendégek
Emlék Nadjedzsa Szergejevna-ról	Egy rossz nap helytelen feljegyzései
Napszállat után egy magyar faluban	Tavaszi út 1917-ben
Barátaim ruhája és lelke	Néma Magyarország
Utazás Bécsbe	Rothschildék Pesten
Egy őszi estém Pesten, 1915-ben	Fogadó a régi világhoz
Őszi lábak	Az amazonok harca 1917-ben
Felhő	A vendég az ebédlőben
Éji út	Ramsli
A bécsi szennyes	A borász
A diákok éhsége Pesten	Lélekharang a bécsi fiatalember felett
Mariska Bécsben	Józsefvárosi este
Hídavatás	Egy régi ember vallomása
Bujdosó magyarok és fogoly magyarok	Magyar sóhaj
Ne félj!	Angyalos bankó
Szerelem bolondjai a háború alatt	A rajzó lomb

Szentiván
Júniusi alkony
Jegyzet egy régi kalendáriumba 1917-ben
Nyári fény
Új kenyér
Az álomlátók
Bodega
Baljóslatú nap
Pest aranykora
Ősz és Tollas János hírlapíró csatája
A fecske
Őszi éjszaka
Kis huszárok
A tékozló fiú
A bécsi kalap
A pesti telefonosnők
Tíz napig vakáció
Csizmás Kandúr
Mack Benno, a gentleman betörő
Szent Januárius
Károlyi
Ködben
Fecskék
Bőjti szelek
Tavas
Asszonyklub
A szemérem litániája
Tavas halottai
Bécs
A tanítók májusa
Tilos
Új nevek a kapu alatt
Az aranyhéjú kenyér földjén
A régi és az új óra
A régi mámor
Milyen Magyarország?
A kaszás
Pesti vizit
Előszó egy könyvhöz

A gyermek és a hiéna
Kisasszony a kalapács alatt
A sisak nélküli lovag
Totem- Tabu
Levél a legöregebb pesti emberhez
Történelmi reggel
Beteg város
A honleányhoz
Kézimunka
Az új honfoglalás
Naplójegyzetek zord időből
Magyar köztársaság
Kunfi, a népminiszter
Fényes, a nemzetőr
Buza, a búza-miniszter
Köztársasági emlék
Hock, a forradalom papja
Astoria folyosója
Divatlevél
Garami miniszter úr
Hogy tört ki a forradalom?
Falusi emlék
Köszöntő az új évben
Jegyzet egy báli legyezőre
Doktor Biedermayer
Szervusz, kegyelmes uram
Bőhm rózsáskertje
Magányi
A Naphoz
Mi lesz holnap?
A betyárok országútján
Régi és új regényhősök
Orosz hangok
A gyalogúton
Új történelmet kell írni
Szegény gyerekek a Szigeten
A balga útitárs
Vándorlegények
A kápolnai földosztás

Mártius 15

Ó, te dicsőséges nap! Legnagyobb a történelemben. Neved lángbetűkkel van felírva az eget magasságában s idelelni a földön, minden magyar szívében.

Akkor is olyan idő volt, mint most; akkor a felhők sűrű kárpitja mögé bújt a nap, s esett az eső, szél süvöltött végig az utcákon, mikor megszólalt *Petőfi*, mikor az emberek esernyő alatt éljeneztek s lelkesedtek, mikor a szabad sajtó első példánya, a *Talpra magyar!* járt kézről kézre az emberek között, hűvös, szeles időben.

Száttörtük a rabláncot egyszerűen, és szabadok lettünk. A *Szabadság* édes lehelete megérintette arcunkat... s hőszok lettek a félelmes kis diákokból...

Megírták már ezt előttem, s meg fogják még ezt utánam írni, elmondják, mit én mondtam, mit éreztem, mit érzenek... mindaddig, míg magyar fog lakni e földön, míg magyar anya neveli gyermekét. Gyermekkorunktól azt halljuk, hogy „szeresd hazádat!” - hát kell szeretnünk. Vértünkbe megy át.

Mártius Idusán nemzetiszínű kokárdák és tollak lepik el a kalapokat: a bárányszőr süveget és selymes cilindert egyaránt. Testvérek leszünk. A szónok „kedves polgártárs”-nak titulál, összecsókolódzik velünk - mámorában, melybe a *Szabadság*, *Egyenlőség* és *Testvériség* édes érzete vitte, és másnap... - másnap elnéz a fejünk felett.

Ó, mért nincs mindennap Mártius 15-e!

Végzek.

Utolsó kérésem az eget Urához az, hogy e magyar nemzet nagy betege, kinek minden percét egy aggódó nemzet kíséri figyelemmel, *Kossuth Lajos* gyógyuljon meg, és éljen még nemzetünk dicsőségére a mi öreg prófétánk.

(1894)

Szegény arisztokrácia

A napokban egy novella kötet került a kezembe, amelyiket a jó Heckenast adott ki az ötvenes évek végén. A szerző, az mellékes. Ismeretlen, rég elfeledett ember, aki talán talpig derék hazafi volt egész életében, és csak ez egyszer vétkezett. Elolvastam a kötetet, és végigkísértem a novellákon Mina grófnőt, ki sugár természetű volt és tüzes szemű, és Hermina bárónőt, aki lenge, szőke fürtökkel rendelkezett, melyek természetes csigákban omlottak gömbölyded vállaira...

Igen, Mina grófnő és Hermina bárónő és Alfons, a barna fürtű, szomorú tekintetű ifjú hős már rég ott porladoznak együtt a novella kötet szerzőjével. Az ő csillagaik letűntek végképp. Kiszorították őket a novellákból a vörös hajú és merészen rizsporozott arcú Renék és Lolák. Az arisztokrácia irodalmi csillaga letűnt. A téma kimerült, és már a legnaivabb jegyzőkiasszonykák sem lelkesednek a bárónők vagy hercegnők esti sétáin, melyek a kanyargós útú angolparkba vezetnek, hol a rejtelmesen susogó állék alatt ábrándozik egy sóhajtozó dalnokifjú, ki deli, mint általában a regényhősök, és szentimentális, mint a korai szőlő.

Igen, úgy van, olvasók! az arisztokrácia végképp kiszorult az irodalomból. Boldizsár úr például, a mátészalkai helyi közlőny szép reményekre jogosító tárcaírója, többé nem a gróf-kisasszonyok budoártitkait tárja fel a nyájas olvasók előtt, hanem Ettáról ír könnyen perdülő sorokban egy cikkelyt, Ettáról, ki nem romantikus, mint a holdsugár, hanem csintalan szavú, és legfőbb vágya minél előbb férjhez menni.

Tényleg úgy van, szíves olvasók. A regényírók többé nem ambiciózus fiatalember, kik egy magános gyertyánál róják az egyenletes sorokat kicsi szobájukban, hanem elegáns, többé-kevésbé kopaszodni induló gentlemanek, akik esetleg egy körüti kávéház márványasztalkájánál, barátaikkal fecseggve írják meg a négy kutyanyelvnyi regényfolytatásukat a holnap lap számára.

A hercegnőket felváltották a színésznők, a színésznőket felváltotta az élet, az igazi élet. Többé nem titok már az olvasók előtt sem, hogy micsoda társalgás folyik esténként Ottóváry grófnő szalonjában, és arra sem kíváncsiak, hogy ha Matild bárókisasszony az első fejezet bekezdő soraiban elővezetteti Hektor paripáját, és lovaglásra indul, hogy vajon a kiserdő fasoraiban találkozni fog-e a magas, fekete gróffal, ki tegnap a szalonban egy levélkét kézbesített neki... Ó, az olvasók nem kíváncsiak, és gúnyos kacajjal dobják félre a regényt, amelyik így indult. A bárókisasszony kilovagolhat, és találkozhatik is a magas gróffal a jelzett helyen, az olvasók azt nem tudják meg. És ez jól van így.

Igen tisztelt uraim, a ráció korában élünk, mikor reálisok vagyunk, mint például Katz úr, a nemzeti kávéház bérlője, ki egy csésze pikolót sem ad az irodalmi sikerekért, és kíméletlenül leveszi Boldizsár úrról a felöltőt, ha nem tudja kifizetni a cseht. Kükemezey Stefánia hiába kocsizik végig reggelenként a kastély parkjának kavicsos utain, nem jegyzik fel többé a hosszú hajú regényírók. Boldogok vagyunk, hogy élünk, és Boldizsár úrból, a mátészalkai helyi közlőny munkatársából még jónevű ember is lesz valamikor, ha meglátja az életben a hangulatot és a színt, a fény és pompa helyett inkább a sötétséget veszi észre az életben, amit ő bizonyára ügyes kézzel fog keverni egy kevés kórral, hogy feltálalható és megemészthető legyen.

Afőltt, hogy az arisztokrácia kibukott az irodalomból, nincs mit sajnálkozni. Ez volt a dolgok természetes rendje. Az arisztokrácia igen sok, hosszú éven át vitt vezérlő szerepet a közéletben. Az arisztokrácia elszegényedett, és többé nem érdekes. A legtemperamentumosabb őgróf sem volna képes ma betölteni egy regényhős helyét, és csütörtököt vallana szereplése a legmindennapibb próbatémák előtt, melyeket például Lange úr, a Neustädter-és Tsa segédkönyvelője megold fényesen. Mert Lange úr, feltehetjük, ismeri az életet, és szemüveget hord, míg ellenben a szőke Elemér nem csinál egyebet a regényben, mint esetleg születik, elszegényedik, és főbe lövi magát. Elemér grófban nincs nyoma egy csipetnyi tragikumnak sem. Ő belepottyant a boldogságba, bársonybölcsőben született, míg Lange úr minden bizorrral igen szerény és fakó fráter volt mindig, aki a gimnáziumi előtanulmányokat egy külvárosi kövér hentesné jóvoltából szerezte meg, akinek volt egy nehézfejű fiacskája, akinek Lange úr este héttől kilencig oktatást adott. Lange úr instruktoroskodott, és az instruktorok életében van elég tragikai anyag. És ezért szerintem Lange úrból ezerszer könnyebben lehet egy kétkötetes regény hőse, mint Elemér grófból.

Szójuk tovább a fonat. Elemér természetesen csábító külsővel rendelkezik, lő, vív, és nyelveket beszél, s a nőknél módfelett szerencséje van, mert pénze is van. Lange úr ellenben egy sovány, vézna testű komptoárista, akinek beesett a melle, és a feje előregörbült a sok írásban. Az arca szeplős, a kezei nagyok, s a plasztronja tintapöcsétes. És azért az ő szíve éppoly forrón tudna szeretni, mint az Elemér grófé, de az ő szívének ezt nem szabad tenni. Ő csak szegény másodkönyvelő, kinek rémítően sok a dolga, és azon kell lennie, hogy megkedveltes-

se magát a főnökeivel. Szűk szobácskája van a harmadik emeleten, hol esténként ábrándozik egy faládán, amelyik az ajtó mellett van jobbra. A hold besüt a hónapos szobácskába, Lange úr szíve megtelik, és a levegőből csodálatosan szépen suttog felé egy lágy melódia, amelyet valamikor régen hallott, nagyon régen, egy külvárosi tánciskolában, hol Schwalb úr vezette be őt a quadrille és a mazurka titkaiba, amit ő már rég elfeledett... A melódia tovább suhog felé. - Lange úr könnyűnek érzi magát. Énekelni szeretne és sírni hangosan, hogy hallja az egész világ, de nem mer, mert a szomszéd szobában egy rendőrségi díjnok lakik, aki már alszik ilyenkor, és roppant durva ember... Feláll: halkan dúdolja a régi melódiát, és néhány tánclépést tesz a szobában, a ládától az asztalig... Restelkedve ül vissza az ajtó mellé, a faládára. Nem tudna többé táncolni. Elfeledte, és többé sohasem fog tudni.

És míg Lange úr ily ártatlan mulatozással tölti az időt, Elemér gróf valamelyik főrangú szalonban szürcsöli a kifogástalan teát, és később valódi francia pezsgővel nyomja el szíve vágyait.

A regényben halad a cselekmény. Lange úrból egy reggelen első könyvvezető lesz. Kissé már öszül, és a járása nagyon görbe. Az utóbbi időben sokat köhög. Lange úr boldog. Délben valami előkelő étterembe megy, és a szokatlanul fűszeres ételektől és italoktól kissé becsíp. Délután sétál a korzón. Vidámnak, derültnek érzi magát. Virágot tesz a kabátja gomblyukába, és nyájasan rámosolyog a szembejövő hölgyekre. Valaki aztán gúnyosan a fülébe kacag, hogy elmúlik tőle minden mámore. Valamelyik irigy ismerőse volt...

Lange úr sápadtan megy haza. Boldogtalan. Szeretné megölni magát e pillanatban, de azt nem teszi. Élni fog, mint mások sokan. Agglegény lesz, és - édes istenem - az agglegényi életben benne van az élet minden tragikuma.

Elemér gróf pedig talán éppen azon a napon lőtte magát föbe a váltóadósságai miatt, miután fenékig élvezte az életet...

Nos, ki jogosultabb regényhősnek lenni?

(1895)

Tavaszi öngyilkosok

Tavasszal történik a legtöbb öngyilkosság. Tavasz az élet és halál szezonja. Ilyenkor lesz szerelmes a legtöbb kisleány (ez különben csak frázis), és ilyenkor válik meg a legtöbb szerelmes az élettől (ez már nem frázis).

Miért van ez?

Azt hiszem, hogy éppúgy dolgozhatnak az öngyilkosságban utazók télen vagy ősszel vagy mindenkor máskor, miért éppen tavasszal. - Mikor állítólag a legszebb az élet?

Igen, az élet tavasszal a legszebb, de szép sohasem.

Rózsák nyílnak a kertekben, és a levegő balzsamos lesz, édes. Jólesik élni. Népesek az utcák. A nők boldogok, hogy fess toálettekben pompázhatnak, mert a tavaszi toálettek mind szépek, a férfiak pedig boldogak azért, mert futhatnak ezek után a fess toálettek után.

Ez természetes, és ezen nincs csodáltnivaló. Végre is új ruhát ölt a természet is. A füstös bürök ablakait kinyitják. A júniusi levegő beözönlik, és a száraz hivatalnoknépség kedvvel, fel-frissülve görnyed az íróasztalok mellett. Ott van az élet mindenütt. A levegőben új - és úgy hisszük, hogy eddig ismeretlen - illatok keletkeznek. Meleget lehel magából minden; melegsé-

get, életet. Érezzük, hogy e pillanatban nem kín és teher többé az élet, hanem igazán a legfőbb jó. Egy pillanatra mintha csendesülne, lanyhulna a küzdelem a létért. Átengedi magát mindenki, ha csak nagyon kis ideig is, a gyönyörnek. A gyönyörnek, amelyik voltaképpen csak egy absztrakt fogalom, egy alak nélküli valami, aminek nincs színe, nincs anyaga, és csak képzelődünk, mikor róla beszélünk.

És az öngyilkosságok száma ilyenkor a legnagyobb.

Minden öngyilkos egy nagy problémával küzdött az életben. A problémát nem tudta megoldani. Jön egy pillanata, mikor kétségbeesik... Ennyi az egész.

Egy problémát hord magában minden ember. Ez a probléma: megküzdeni tudni az élettel, hogy úgy vegyük az életet, ahogy az van, és ne másképp. Az élet szörnyűségesen reális, reális az undorodásig. A probléma megoldása, úgy élni, hogy ne vegyük észre éppen a legsötétebb oldalakat a létben. Szépet úgyis keveset láthatunk; a derű és a fény a legritkább az életben. Itt ott van egy kevés, egy nagyon kevés, és igen sokak csak távolról élvezik.

Aztán azok a szerencsétlenek ilyenkor tavaszkor ébrednek fel a nyomorúságokból. Úgy hiszik, hogy boldog mindenki, csak ők nem. És a legtöbbször az anyagi a rugó. Igen, a pénz, a nyomorult pénz, amiből olyan kevés van mindenkinek. A pénz után a lelki bajok. Kielégíthetetlen vágyak. Érzéki vágyak, egy Szodoma bűneivel s a lelki vágyak szókratészi szomjával. Egy szép asszony, egy pár mosolygó szem, amely naivan és az ártatlanság zománcával néz a világba, nagyon sokakat vitt már az utolsó stációig. És, istenem, a szép asszonyok tavasszal a legszebbek, és azok a naiv, ártatlan szemek ilyenkor mosolyognak a legbájosabban.

Igen, szeretünk, csalódunk és meghalunk. A processzus rövid. Vigasztaljuk magunkat. Axiómákat hozunk fel, hogy például az élet nem egyéb, mint csalódások láncolata. A vigasz keserű azonban. Az ész és a szív sohasem tudtak egységbe lépni. Jön egy nagyon keserű pillanat, mikor látjuk az életet e teljes mivoltában; pesszimisták leszünk a jövőre. Elgondoljuk, hogy mily óriási kínok és gyötrelmek várnak ránk, ha tovább élünk a fájdalommal. Megriadunk. A heves indulatot reakció követi. Bágyadtság és végtelen rezignáció. Fáradtak vagyunk az életre, és eltompult aggyal nyúlunk a halál után.

Tavasszal van a legtöbb öngyilkosság, és ez nem is lehet másképp. A szerencsétlenek úgy látják, hogy az élet szép, mindenkinek, csak nekik nem. És végre is lehet így élni?

(1895)

Hölgyek a redakcióban

Korábbi íróársaink körülbelül kétezerszer elmondták már azt, hogy a redakció az a hely, hol a világ vére kering, vagy legalábbis itt érezni meg a világ vérének lüktetését, amely a napi hangulatok szerint hol gyorsabb és természetesen ötletesebb, hol pedig lassúbb és lanyhább: bágyadtabb, mikor a legnagyobb szenzációt az képezi, hogy a sarkon nyakon csípett a 21-es számú rendőr egy féllábú verklist, aki a tilalom ellenére el merte húzni azt a bizonyos ősrégi valcert, amelyet már a mosogató szakácsnétól kezdve még a 21-es számú rendőr is ismert.

Ilyenkor csend van a redakcióban. A munkatársak alusznak, avagy álmos hangon csevegnek jövőendő terveikről, szidják mesterségüket, és úgy hiszik, hogy a világ legunalmasabb foglalkozása: az újságírás.

Továtűnik azonban a nyár, megjönnek az első hűvösebb szelekkel azok az epedve vágyott szenzációk is, és a redakcióban egy svájci kronométer pontosságával meg lehet határozni a világ vérének hangulatát: ilyenkor, szeptember végén.

A kerületi rendőrségek megfélemlenek rendes természetükről, és bőséges tudósításokkal rakodva érkeznek meg délfele a kimerült riporterek, a postás halomszámra szállítja a legpompásabb kéziratokat és a hangversenyprogramokat, amelyek lassan-lassan ismét hetenként fognak képezni jóleső szenzációt a női keblek előtt. A szezon megindul. A Kossuth utcai műzsateplomb körül borotvált arcú alakok tűnnek fel a közeljövőben, s Anton, a „Bika” londonerje hetenként permanenciába lép, midőn a szombati és vasárnapi estékre újonnan síkálja a leszáradt parkettot. Keresettek lesznek a jól táncoló fiatalemberek, kik az utolsó nagyerdei majális óta nyáréji álomba merülve pihenték ki a farsang fáradalmait, és mi sem jelzi jobban a szezon kezdetét - a szerkesztőségekben napi vendégekké lesznek a hölgylátogatók. Színésznők, átutazó koncerténekesnők, zongoratanárnők és a vidék fiatalabb Blaha Lujzái és Patti Adelinái itt adnak egymásnak randevút...

*

Az utolsó táviratot dolgozzuk fel. Forgács, a lap tehetséges szolgálattévő lelke titokzatos mosollyal surran be a folyosóról, s nyomban utána feltűnik egy művészies virágcsokor. A virágcsokor egy hölgy kalapjához tartozik, egy hölgyhöz, ki elegáns és sikkes, és férfias biztossággal kezet szorít a hajlongó munkatársakkal.

- Én Csalogányi Emma vagyok: méltóztatnak a nevemet ismerni, ugye, urak?

Kínos mosoly tűnik fel egy-két nyakig piruló voluntér munkatárs arcán, a mindentudó szerkesztő azonban a lehető legbiztosabb meghajlással lép előre, és szól:

- Ugyebár, primadonna, nagysád?

- Ó, nem!

- Pardon. Koncerténekesnő, ugye, mintha találkoztam volna már becses nevével.

A kisasszony szendén mosolyog, és kijelenti, hogy ő hegedűtanárnő, és szíves tanácsát és pártfogását kéri a kedves uraknak. Ez félig-meddig megígértetik, a kisasszony csicsereg még egy kevéssé a lázas sietséggel dolgozó munkatársakkal, kedvesen mosolyog, majd ajánlja magát, és eltűnik. Nem marad utána más nyom, mint egy kevés heliotropillat, amely kedvesen terjed a festékszagú, gőzös redakció levegőjében.

Ez naponként ismétlődik a szezonban. Fiatal színésznők jönnek anyjuk kíséretében: pártfogást kérnek, és sokat ígérőleg mosolyognak a legfiatalabb voluntér munkatársakra, majd egzotikus földrészbeli primadonnák, akik magyarul csak annyit tudnak:

- Jó napot! - és - Ajánlom magamat!

Ilyenkor a társalgás kissé döcögősen folyik, de hiszen egy mosolygó, szép nővel nem is sokat lehet beszélni.

*

Odakünn az utcán fázékony melankóliával bontja ki szárnyait a közeledő ősz, a szerkesztőségi kronométerek pedig: a krokiíró hangulatvadászok egyértelműen üdvözlrik az ősz, a szezon, mely diadalmasan és dicsőségesen teszi meg kondoleáló látogatását azon a helyen, hol éppen legjobban várnak rá, ahol meg tudják az ő nagy fontosságát érteni: a szerkesztőségben.

Ilyenkor, midőn útra kél messze dél felé az utolsó fecskepár is, megérkezik az első fehér felöltös, parfümöt lehelő utazó művész. Vastag aranyláncos impresszáriók csevegnek a vasutak éttermeiben, míg odabenn a váróteremben perfekt gyakorlottsággal csinosítja magát az útra egy utazó művész. Egy kalapfodra gyűrött volt egy kissé; azt kellett kiigazítania, mert ki tudja, kivel jó össze a szezon vándorútján: talán egy mediatizált herceggel, sőt összejöhet egy rendezett tanácsú város milliomos pékmesterével, ki rajong a művészetért, és parancsolójává teszi a művészt magának és millióinak.

Az utolsó fecskék mennek, az első „fecskék” jönnek: ilyen az élet.

(1895)

Az első polgári házasságok

Az ország különböző vidékein: Mátészalkától Kutyaabagosig egyetlen esemény, egyetlen bekövetkezendő, országra szóló dolog tartja izgatottságban a kedélyeket. Az októberi napok telve szenzációval, és hangulattal köszöntének be más években is. Ha jól emlékezünk, már Szókratész is tudta azt a hangzatos népdalegyveleget, hogy: Októbernek elsején bé kell rukónyi... avagy Édes anyám... sőt Én leszek az első század... című kisded népdalok is megfelelő népszerűségnek örvendeztek már az ókorban. Az októberi napok kellemesen és hűvösen jönnek, s ilyenkor, szeptember közepe táján, mikor hűvös szellők és valóságos koncertzongorahangok teszik harmonikussá a gázfényes éjszakákat, már előre érezni az október leheletét, mely előre jó, s mámorít, sőt gyakran a legnagyobb fokú búskomorságot szüli a jövő nemzedék húsz és egynéhány éves szíveiben...

Az idei október azonban sokkal több hangulatot szül méhében, mint az egyéb évekéi. Farsang óta a Wekerle hozta a törvénybe... liberális sebescsárdás dominál a legkisebb mulatságoknál is, és valóban az volna az idén az ország legszánalomraméltóbb embere, akinek nem volna lehetőleg csak egy polgári házassága is előjegyzésbe az újságok udvarias napíháireiben...

*

Valóban erről behatóbban csak az újságírók hímenrovat-vezetői tudnának teljes tájékozottsággal nyilatkozni. Egy fél esztendő óta gomba módra teremnek az első, a legelső, sőt a visszavonhatatlanul legelső polgári házasságok. Tegnap még Hajdúböszörményből jelentette a táviró ama fontos újdonságot, hogy ím, ott sem állott meg a világ - mint azt néhány maliciózus fuvaros jelentette, kik a hetivásárookra állítólag zsülvern-szerű viszontagságok között vergődtek át a szaharai viharokban -, hanem igenis Hajdúböszörményben is teljesen együtt éreznek a modern kor rohanó eszméivel, igenis Hajdúböszörményben is tudják, hogy szenzációval terhesen fognak beköszönteni az idén az első októberi napok, és, igenis, a hajdúböszörményiek sem akarnak ily fontos és önkéntelenül kínálkozó alkalmakkor lemaradni a világtörténelem lapjairól, és - mint a sifírozott távirat sejteti - Hajdúböszörmény az első között lesz ama rendezett tanácsú városok között, melyekben az első októberi napokkal meg fogják kötni az első polgári házasságot...

A mi hajdúböszörményi levelezőnk erős patriotizmusban szenved - konstatáljuk a táviratból, mert bár a gőz szárnyai eltörpülő, nevetséges eszközzé válnak a repülő villámnál, a mi tudomásunk szerint: kétszáz magyar város, kétezer falu és község foglalkozik most egyugyanazon gondolattal, mint a kies és homokos Böszörmény.

Igazán módfelett érdekesek lesznek az első októberi napok. Manapság aki nem tart noteszában előjegyezve legalább egy szállítmány polg. ház.-t, mint azt az elmés zsurnálok fogják jelezni, az talán nem is perfekt dzsentlmén azok szemei előtt, akik most naponként közfeltűnést szoktak kelteni a korzón, és akik délutánonként elmerengve legyintenek kezükkel, és révedező szemekkel nézve a kávéházi füstös tapétákat, biztosítják barátaikat, hogy Vecsey tanácsnok is írásbelileg adott neki kötelezvényt arról, hogy az első, kiket polgárilag fognak összekötni Debrecenben, ő lesz és kedves arája. Délutánonként nyolc-tíz ilyen nyilatkozatot hallhatnak a jófülű emberek, és mi őszinte sajnálattal gondolunk Vecsey tanácsnokra és két asszisztensére, Roncsik és Varga anyakönyvvezetőkre, kiket az első októberi napokban okvetlenül meg fognak lincselni azok a polgári párok, akik még most esténként azzal a boldog tudattal térnek nyugovóra, hogy az első párok ők lesznek, de haj, mi lesz akkor, mikor ki kell végre is ábrándulniok, és talán tizedik vagy huszadik sorba jutnak, kiket Vecsey tanácsnok páncélban és egy rozsdás pallossal oldalán fog elfogadni a városháza egyik termében...

(1895)

Hullatja levelét az idő vén fája

Az öreg Szilveszter bezörgetvén, a szürke kabátos tárcaíró festékes tányérkaiból ecsetjére veszi azokat a kevés, megmaradott színeket, amik ebben a színtelen téli időben alkalmasak arra, hogy ünnepi köszöntőt kanyarítsanak az esztendő elé, amelyik holnap reggel boldoggá teendi a magyart.

Szuggerálni nem lehet a hangulatot. És bármiképpen szeretnék is ünnepi lenni az esztendő utolsó estéjén, nem nagyon sikerül a dolog. Hisz még csak havat sem látok, ha kitekintek az ablakomon! Amint május jöttével arról kesergünk, hogy nem érezzük a tavaszt vénülő szívünkkel, úgy kesernyés mosollyal olvassuk ki máma az öreg Trattner kalendáriumából, hogy december utolsó napját éljük, szilveszteri vidámsággal ereszkedik le az estve, és holnap, ha dereng az ég napkelet felé, reményteljes új esztendő következik, és elmúlnak a gondjai és bánatai egy hosszú évnek, mert az ifjúságába lépő idő kedves sejtelmekkel és szokatlan érzésekkel tölti el szívünket - hát mondom, kesernyésen és fáradtan mosolygunk az öreg Trattner úron. Inkább március van tán, öreg, avagy október - és iszonyú nagyot tévedtek önök, kalendáriumsínáló urak mindnyájan, amikor kiszerkesztik a téli időt.

Úgy gondolom, velünk születik az a gyermekes, naiv ábrándozás, ami az egyes hónapoknak jöttével komoly várakozás léssen. Például én komolyan haragszom az idei decemberre. Mint ha nem is az a jó öreg, becsületes december volna az idei, amelyik szép havakkal fehéríti be ezt a szomorú földet, és kiparancsolja a kamrából a téli gúnyákat, azonkívül szép, pattogó tüzet gerjeszt a kandallóban, és friss hidegségével pirosra csípi a női orrocskákat, akik fázósan jönnek velünk szemben az utcán. Ez az idei december valami szélhámos himpellér, aki nem valósítja meg az én ábrándjaimat a szép havakról, a friss hidegről és a téli színekről. Hiába-valóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy még mindig késik valamelyik vidéki levelező fiókjában a becsületes kéményseprő, akit a farkasok megettek az országúton. Pedig nyilvánvaló, hogy ebben a dologban nem a vidéki levelező a hibás. Beküldené ő, a jámbor, e kéményseprőt a redakciónak, csak akkorka hó esnék, amilyen a mesékben van; de mikor egy szemernyi fehérség nincsen a fekete földön, ahol a tar, fekete fák között langyos fuvalmak bujdosnak - hogyan ehetnék meg a farkasok a derék kéményseprőt?

Való, hogy a jó öreg decembert, akit én csak hosszú, jégcsapos fehér szakállal, piros orcával és nagy bőrködmönben tudok elképzelni, agyonütötték pajtásai az erdőben, ahonnan ő András napján komoran szokott előjönni. Nyilván úgy gondolkoztak a pajtások, hogy az öreg már nagyon megvénült, hát lépjen ki a sorból - és az ifjú, izmos Tavasz szedte el az öreg jelvényeit.

*

Az esztendő utolsó estvéjén azonban nem nagyon lehet pajkoskodni mégsem.

Valami mondhatatlan bánat telepedik az ember szívére, ha meggondolja, hogy, uramfia, tavaly óta, amikor ebben az órában éppen így ült az íróasztala előtt, és ugyanilyen készséggel illesztette egymás alá a fekete sorokat - egy esztendő repült el a vén világ felett. És eszébe jut az embernek a tavalyi sóhajtása, hogy csak még egy esztendőt szeretne élni, csak még a jövő Szilveszter estéjén szeretné látni a lámpását, amelyik szelíd fényt vet a papirosára - aztán, íme, itt van az esztendő: elmúlt - sóhajthatunk újból. Mert szinte nem is érezzük, hogy megvénültünk egy esztendővel. A tükörbe ha pillantasz, pajtás, nemigen találsz több ráncot az arcodon, amennyi tavaly ilyenkor volt - a sok bú, bánat, ami volt -, és amit egykor úgy éreztünk, hogy majd összetörött súlyuk alatt a lelkünk, elfelejtődtek. És nem-e még inkább az a kevés öröm, rebbenő napfény, ami osztályrészünk vala az évben? Nem-e jobban elszállt az örömnél minden órája, nyomtalanul elfoszolva a semmiben; boldog szerelmek, édes vágyak, szíves óhajtasok hagytak-e nyomot?

Minden elmúlt.

A gondok, ha megmaradtak, régiekké lettek, megszokottak, elviselhetőbbek. A bánat pedig örök, amúgy is. Csak éppen a napfényes órák elmúlását sajnálhatjuk édes mindnyájan.

A bánat: az örök.

Egy esztendő ugyan semmi sem az időkben, porszemnél is kevesebb, de hát ezt csak a bölcsek mondják. Mi - nagyon sokan vagyunk - nem tudunk bölcsek lenni, ha egy esztendőről van szó. Nekünk nagyon sok az. És gyarlóságunkban ünnepélyes érzéseket vélünk tapasztalni szívünkben, amint az öreg Szilveszter bezárja a kaput, és frissen, elevenen, színesen tűnik fel a messziségben szép virágú mezője egy másik esztendőnek. A gyalogösvény, amelyik számunkra rendeltetett, messzi kanyarog az ismeretlen, ködbe borult tájon. Talán nem is ér a mezőnek túlsó végére, talán megszakad valahol - és a virágok, amik még nyílnak arrább, másoknak nyílnak. Egy púp a földön: annyi az egész, aminél megszakad az ösvény - amit mi, gyarlók, bölcsesség nélküliek, szívünk legtitkosabb rejtekéből felfakadó sóhajtasainkkal öröknél, vég nélkülinek szeretnénk. Ami pedig nagy balgaság ugyan, de hát tehet arról a fa, ha élni szeret - avagy a virág meg a fű? Az ember is csak amolyan útszéli akác, amelyik kitárja lombos gallyait az örökkön való napocska felé.

*

Szeretnék víg, pajkos lenni ismét, és ezzel a hangulattal búcsúzni el az óesztendőről. Nemigen sikerül már. Bármilyen tudatlan is az ember, az esztendők múlásáról ha gondolkodik, hát elkomorodik, és keserű léssen. Valami igen nagy komolysággal érzi ilyenkor az élet mibenlétét, de nem vigasztalan szomorúsággal. Mert az ember már csak olyan, akármi rosszat is beszélnek felőle, hogy új kedveket, új reményeket érez, ha arról van szó, hogy jön egy ismeretlen esztendő, amelyik csudás dolgokat ígér, ha jól meggondoljuk a dolgot. Többek között azt is, hogy az új esztendőben elviszi az ördög a bűt és bánatot, és jobbra fordul minden. Mert, ez csak természetes: ahogy van, úgy nem jól van. És hogy az új esztendőben minden jobban lesz,

az olyan világos, mint a nap. Lesz bor, búza, jó egészség - és e kívánságok mind teljesülnek, az oly bizonyos, mintha csak írásban adná az ifjú Esztendő, aki harangzúgás közepette jön meg az esztergomi vegyesvonattal, miután előbb gondosan belakatolta az ajtót az öreg Szilveszter megett; valahogy vissza ne jöjjön az öreg azzal a temérdek bajjal, amit, ím, most mind jóra változtat az az aranyos derű, amit a nap küld a földre, ha holnap reggel a rózsaszínű fellegek közül megkezdí vándorló útját. Ködök, sűrű párák övezik az ébredő napot - az emberek óhajtsái, reményei, álmai az a vastag köd. A napocska azután sugáraival aranyos pelyhekké változtatja a sóhajtsókból való felhőket. No hát erre már csak térjenek vissza a kedvek, remények - és még a trillák is!

*

Minden jó volna.

Az én morózus természetem csak az idővel nincs megelégedve. Ej, nem is lehet szép az ilyen fekete új esztendő. Szép havak esését, friss hidegeket és különösen erős, eleven téli színeket várunk az új esztendőtől. A vén, elgyengült december apó kitaszíttatott az éjbe és pusztaságba, mert nem tudott eleget tenni kötelességének. Az ifjú januárius, úgy remélem, a reményeken és ígéreteken kívül sok-sok szép fehér havat is hoz a tarsolyában, amivel majd behinti a sebeket és forradásokat, amik most nagyon láthatók a földön. Mert, kérem, az erős hidegekben kevesebb rongyos emberrel és éhes gyermekkel találkozunk az utcán, mindegyik behúzódik valahová, ahonnan nem hallik úri füleink pusztájába kiáltó szavuk szegényeknek.

Hát csak egy kis telet, barátom, új esztendő, csikorgó hidegekkel és hóviharokkal, hogy becsületesen kitombolván magát a láncát tépett vén jegesmedve, bele ne fitorítsa hűvös pofáját a virágnitő május szép játékaiba. Ha orkánok zúgnak az utcán, és hajnalra befűjja kapunkat a hó, biztosak lehetünk kettőről; egyik az, hogy hirtelen megnyílnak a népkonyhák, és a közjótékonyság enni ad azoknak, akik lágy időjárás mellett is éheznek, ha nem is jutnak eszünkbe. A másik az, hogy ama másik népkonyha, a haza szentelt földje, melyből mindnyájan élünk, ha téli hótakaró nélkül maradna: nem nyithatná meg bőségszaruit majd nyári aratás idején. Az lenne csak az országos éhezés, ami egy olyan téltre bekövetkeznék, amelyen nem esett hó; volt már ilyen egyszer ennek a századnak az elején, ma sem tudják elfeledni az unokái azoknak a nagyapáknak, akik akkor haltak éhen tejfel-mézzel folyó nagy Magyarországon.

(1899)

Egy magyar nemes és politikája

Nemrégiben a hazámban jártam, Szabolcsban. A kolozsvári gyorsvonat, amelyiknek Debrecen át összeköttetése van a Nyírrrel, korai délután indult velem a magyar Alföld felé. Sokszor megtettem már ezt az utat, de mindig romantikusabbnak találom mindenféle felföldi utazásnál.

Rákoson túl már friss rónasági szellő éri az arcodat, pajtás, majd Szolnok táján egy szép nagy folyóra bukkansz, amelyik lankás partok között kanyarog a tájon. A magyarnak megdobban a szíve, ha az ő Tisza-vizét látja: innen aztán már csak komoly szélmalomok, egyenes jegenyék és varjúcsapatok láthatók az alkonyatban. Tél van, subás magyarok lépegetnek a vasúti töltés alatt, akiket kunoknak is szokás nevezni. Való, hogy a kun nem tiszta magyar faj. Arcban és lélekben más: ezer szegedi közül kiismerlik a félegyházi kun.

A nap eközben leszállt a havasi síkság szélén. A felhők siettek utána, nagy, fekete varjak igyekeztek éjjeli szállásra a mezőkről, és lila színű téli este ereszkedett le a földre.

Püspökladánynál fölnyitotta valaki a kupém ajtaját; egy deres bajuszú, kövér úr nyomult be az ajtón, olyan úti készültséggel, amilyennel sehol a világon nem utaznak, csak Magyarországon. Óriási farkasbőr bundát cipelt utána a hordár, azonkívül macskaprémés lábzsákot és tömött, ugyancsak prémes vadásztarisznyát. A deres bajuszú úr kihámozta magát bélelt télikabátjából, amin szintén sok vala a prémes rész, majd vidrasüvegéből húzta ki a fejét, és körülnézett:

- Jó estvét kívánok - mondta. Leült, szivart keresett elő címeres tárcájából, megropogtatta a Tiszát, és rágyújtott. Egy ideig gyönyörködve nézte a kék füstmacskákat, végre, mikor elindult a vonat, megszólalt:

- Pestről tetszik jönni? Milyen idő van arra?

- Télies.

- Nono - szólt -, csak nem havazik?

- Azt éppen nem teszi.

Hallgattunk. Nagyszerű füstmacskákat fűjt maga körül az öregúr. Mégis nagyon unatkozhatott, nem találta helyét. Lábaik egymásra rakta; majd oldalvást dőlt könyökére, hogy ismét fölemelkedjék. Levetette a vadásztarisznyát, kioldozta a szíjakat, és szalmafonatú üveget vont ki; felém nyújtotta:

- Említsünk Istent! - szólt.

Így összebarátkoztunk. Megmondta a nevét is; azt nem írom ide, csak annyit, hogy alispánja volt néhány évvel ezelőtt egy kuruc vármegyének.

Régi magyar úri szokás szerint először lebonyolítottuk az egymáshoz való rokonságunkat. Az alispánnak volt egy nagynénje: Bella... A Bella néni, no, lám! Az Nógrádba ment férjhez. A Bella néni... És így tovább.

Szemben ültünk, és egyformán füstmacskákat eregettünk. Az alispán hátradőlt a bársonyos ülésen, és panaszkodó hangon kérdezte:

- Még mindig bántják a vármegyét, öcsémuram; azt a szegény vármegyét?

- Mostanában nemigen.

- De bántották?

- Igen, urambátyám.

Az egykori kiskirály nagyot hallgatott. Lehunyta félig a szemét, és deres bajuszát simogatta lassan.

- Persze, persze... Tudja, öcsém, én nem olvasok újságot. Nincs is rá nagyon időm. A gazdaság, a sok dolog... No, meg aztán egyéb oka is van annak, hogy én újságot nem veszek a kezembe soha, már vagy tíz esztendeje. A szomszédaimtól meg a vendégeimtől hallom néha, hogy mi történik odakívül a világban. Azt is csak ritkán, mert az én házamban politizálni nem szabad senkinek. Tudják ezt a vendégeim, meg minden jóemberem tudja, hát nem is teszik; habár magamról tudom, hogy nehéz dolog megállani. Eleinte volt úgy is, hogy olyan némaságban ültek az urak az asztal körül, hogy a feleségem majd megölt a gyilkos pillantásaival. Mondta is mindig: „Bandi, Bandi, elriasztod magadtól a vendégeket, ha ilyen regulákat csinálsz!” Mármint azt, hogy politizálni tilos. Mindegy, gondoltam. Nekem sok bajom és bántódásom volt az életben a politika mián. Most már, hogy öregszem, csöndes, derült napokat

akarok. Aztán úgy is történt, ahogy akartam. Most az én asztalom fölött a diskurzus a gazdaságról folyik, meg az új könyvekről, amik megjelentek. Az asszonyok is jobban örülnek ennek a dolognak, legalább részt vehetnek a társalgásban.

Az alispán rám villantotta fekete szemét, és hirtelen fölélnkülve kérdezte:

- Öcsémuram nem ismeri azt a Mikszáth Kálmánt ott Pesten? Az nagyon nekünk való dolgokat ír; őtet szeretjük legjobban.

A vonat kerekei kattogtak alattunk. Csodálkozva néztem ezt a hatalmas termetű öregurat, akinek félelmes bajusza és erős baritonja lágy asszonyi érzéseket takar.

Az alispán csendesen szívta szivarját, és kedélyesen mosolygott rám:

- Különösen az a huncut Chalupka tetszett nekünk a Mikszáth könyveiből. Az a kötnivaló Peregrinus! No, nevettünk is neki eleget, amikor a múlt héten olvastuk - mosolyogta a tekintetes úr.

- Mikszáth nem bántja a vármegyét - mondtam, hogy én is szóljak valamit.

Az alispán magas, domború homlokán felhő futott keresztül. Lassan eresztette ki a füstöt bajusza alatt, és elkomorodott:

- Nem - mormogta -, nem mondhatni. És ezt becsülöm is nála. De hányan vannak olyanok, akik bántják. Ha nem is olvasok újságlapokat, mégis tudom, hogy a vármegyét mindig bántják. Vénelik már, szeretnék kilödni az öreget az ajtón a hálátlan örökösök. Nem politizálok, de ha arra gondolok, hogy szidják a vármegyét, megharagszom. Ez furcsa tőlem, de mégse olyan furcsa, hogy meg ne lehetne érteni. Nekem a nagyapám is, a szépapám is alispán volt Csákány vármegyében. A vicispáni szék apáról fiúra szállt a mi familiánkban, habár a kortések nagy verekedéseket rendeztek a nemes atyafiak között minden restaurációkor. Már csak a tisztesség okáért is. Falvak leégése, bevert fejek, agyonütött emberek nélkül nem lehetett becsületes restaurációt elképzelni. Mi ugyan nagyon népszerűek voltunk a vármegyében, és a krónikák szerint csak nagy fáradsággal lehetett ellenjelöltet találni egy Csebyvel szemben; a restauráció azonban elég zajos és háborús volt mindig, mintha a legnagyobb küzdelmek árán jutott volna Cseby a vicispáni székbe. A restauráció azokban az időkben a háborút helyettesítette. A magyarok vérenek nem volt szabad eltespednie, és mert háború nem volt, harcoltunk restaurációkor egymás ellen. A testvérháborúk nálunk nem szokatlanok. Harcoltunk is keményen. Most már ha harcolnak is, csak szóval teszik. Nemsokára pedig - ha már nem lesz vármegye - hát sehogy sem fognak harcolni. Eltesped a magyar vér.

Az egykori hatalmas kiskirály olyan komolyan beszélt erről a dologról, mint aki lelke mélyéből meg van győződve igazsága felől.

- Lássá, uramöcsém, úgy van ez. A vármegye nagyot vénült azóta, amióta a csendőrszurony kivette a komisszáriusok kezéből a hatalmat. Jött a végrehajtó, és doboltak az atyafiak kúriájában, és ezzel vége volt mindennek. Lássá, például nálunk most ilyen eset fordult elő. Az alispán ráírt a fináncokra, hogy terjesszék be a havi jelentésüket. A pénzügyigazgató beteg volt, nem vehetett részt a rendes havi közigazgatási gyűlésen, azért kérte az alispán az írásbeli jelentést. Hó, lett erre nagy háború a fináncoknál. Elkezdtek kiabálni: így, úgy, nekik nem parancsol az alispán, parancsoljon a kutyájának. Ők, ha elismernek valakit ebben a vármegyében, az csak a főispán lehet, különben még az se imponál nekik valami nagyon, mert nekik a miniszter a gazdájuk. És nem teljesítették az alispán parancsát. No lássa, uramöcsém, ez mutatja, hogy a rendszer már belevágta fogát a vármegyébe. Régebbi időkben vasra vertek volna sok spenóthuszárt, most meg lármázni merészkednek.

Az öregúr mérgelődve csóválta a fejét:

- Most meg mást mondok - folytatta hevesen az alispán. A falunk alatt beomlott a híd, a közlekedés megakadt. Futottunk nyomban a főszolgabíróhoz, az meg az alispánhoz, az alispán a mérnökhöz. Ez egy nap alatt megtörtént. Mármost annak kellett volna következni, hogy a mérnökök a szerszámaikkal kiszállnak a beomlott hídra. Vártuk őket másnap, vártuk harmadnap, nem jöttek. Egy hétig nem jöttek. Megsürgöttük a dolgot, akkor sem jöttek. Mért? Mert a mérnökök állami alkalmazottak, fittyet hánynak a vármegye szavának. A híd még ma is ott áll, beomlottan. Aztán - tette hozzá szomorúan - mindig, mindig azt a szegény vármegyét szidják, ki rozsdás címerével senkinek sem vét. Ha nem is ragyog az a címer, de azért tiszta.

Így beszélgettünk. A vonat futott velünk az éjszakában, az öregúr elgondolkozva nézett ki a sötét tájra.

- Hát a sajtóra miért haragszik urambátyám?

Az öregúr fölszisszent:

- A sajtóra? Mert falusi vagyok, ki elmaradt a világtól. Különben meg azért, hogy ezelőtt tíz esztendővel egy Weisz Mór nevű becsületes férfiú telepedett le a székvárosban. Nyomdát rendezett be Weisz Mór, és újságlapot alapított, ami hetenkint megjelent. Az volt az újság neve, hogy: Híradó. Ez a Híradó egyszer azt adta hírül, hogy az alispán tolvaj, gazember, aki az árvák pénzét lopja. No, az az alispán én voltam. Hát én erre elküldtem két vármegyei hajdút Weisz Mórért. A két hajdú megkötözte a szerkesztőt, és bezárta a vármegyei ház pincéjébe. Ott ült Weisz Mór két napig. Akkorra megengyhültem és kibocsátottam. Akkor lett csak a nagy baj. Weisz Mór, ahogy megérezte a szabad levegőt, újra nekem támadt. Pedig a magam konyhájáról küldtem neki kosztot, míg be volt zárva. Ahány újság csak van ebben az országban, az mind Weisz Mórnak fogta pártját. Énellenem meg fegyelmet indítottak. Hát ezért nem szeretem én az újságlapokat.

A vonat hosszan fűtyült. Állomás következett. Az öregúr az ablakhoz állott és kinézett. Onnan beszélt:

- Azért mégsem hibás a vármegye. Én ott hagytam az alispáni széket. Nem Weisz Mórért. Hanem mert meguntam a fináncokkal és mérnökökkel a pörösködést. A vármegye, szegény, nem hibás, csak a rendszer.

A vonat megállt. Az öregúr leeresztette az ablakot, és kikiáltott: - János.

Zsinóros urasági huszár pattant be a kupéba, aki összeszedte a holmikat.

- Itthon vagyunk - mormogta az öregúr -, ha valamikor erre jár, öcsém, szívesen látom, ha megtartja a regulát, tudja... No, jó éjszakát.

Az öregúr csendes lépésekkel szállt le. A gép fűtyölt, és a vonat továbbment velem a vármegyébe: Szabolcsba.

(1899)

Tokaj

Távol ködébe vesző Kopasz, vén történelmi kapuőr a magyar Kánaán bejáratánál, néked ugyan beadott június 27-e, midőn lábadnál a nyírségi paraszt már aratáshoz pendítette a kaszát. Lúdtójas nagyságú meg hatszögletű mennyei parittyakövek paskolták végig öreg hátadat, és míg tar fejed nyugodtan tűrte a magasságból jövő ostromot, derekadról, testedről lesodort minden királyi ékességet, kincset (a földkerekség legdrágább rendjelét a hegyek országában) a másvilági háborúság. A jégvihar tönkreverte a tokaji és hegyaljai szőlőket, a magyar földművelés büszkeségét. Nyolcezer hold szőlőtermés fele tönkrement, a másik fele megriadva várja a július és augusztus viharait, viszontagságait. A szőlősgazda? Az már tudja ilyenkor a maga mondókáját, hallotta az apjától, a nagyapjától. A tüzes istennyilának éjjel-nappal csapkodni kellene Tokajban és környékén, ha a felhőknek volnának fülei. Csodálatos, hogy a kalendáriumban még maradnak szentek a tokaji jégverés után. Ám meglehet, hogy kivételes esetben a káromkodás körülbelül már csak annyinak számít, mint az utolsó kenet. Nélküle is üdvözl az igaz. Vele is a pokolba rángatják az ördögök a hajánál fogva a gonoszat. A káromkodás elkésett utóajánlat a másvilági piacon. Csupán a hirtelen gutaütés ellen használ.

Olvasom az országos csapás szomorú részleteit. Tokaj, Sátoraljaújhely, Kistornya nem szüretel ebben a naptári esztendőben. Sárospatakon, a Rákócziak szőlőjében talán még jövőre sem terem bor, amelyet a kuruc lantos „sárkányvérnek” nevezett. A tokaji kávéházban, ahol esztendőszámra öreg, nyugalmazott kereskedők pipáznak csupán, ősze hajolván az idő, nem jelennek meg sem a kaftános kalmárok, akik ősi szokás szerint manapság is a derekukon hordják az aranytallérokat bőrhevederben, sem az elegáns francia borügynökök Henry IV. szakállukkal és korlátlan meghatalmazásokkal a francia pezsgőgyárak részéről. Minek jönnének? Az ő borukat már megvette valaki előttük, aki adott érte szép, fényes, kristályragyogású köveket, amelyekkel csak azért nem díszelghetnek az asszonyok, mert hamar értékét veszíti a felhők között termett kő. Ha pedig eljönnek azok a külföldi kereskedők, akiknek ikertestvérük a nyizsnij-novgorodi vásáron vagy Bombayben a gyapotaukción alkuszik ugyanakkor, olyan ára lesz a hegyaljai bornak, amilyen a cobolypremnek. Az egyetlen és elismert magyar világ-cikk, a tokaji bor ezelőtt kétszáz esztendővel sem volt sokkal olcsóbb a kékróka bundánál, pedig akkor még több termett belőle, és volt egy nevezetes üstökösjárásos esztendő, amikor kétszer szüreteltek Hegyalján: őszkor és januárban. A kis szőlőbogár aztán megette azokat a tőkéket, amelyek olyan hatalmasak voltak, mint egy nyírfa dereka, és történetük volt, mint az arisztokrata családoknak. Voltak kiszáradt, öreg tőkéik, amelyekről állítólag Rákóczi Ferenc szüretelt egykor. Azt a szőlőtőkét, amely Kossuthal volt egyidős, sokáig mutogatták Tokajban. Egyetlen szőlőfürtöt termett minden esztendőben. Aki kóstolta, vagy azt mondta, hogy édes a gyümölcse, és aszúhoz hasonlatos az aromája, vagy pedig azt vélte, hogy savanyú és fanyar. Attól függött, hogy ki kóstolta.

Költeményben, prózában és tudományos könyvben kevés dologról írtak annyit a világon, mint a tokaji borról. Van egy igen érdekes borászati könyv, amelyben bizonyosan némi fantáziával azt írta össze egy szenvedélyes borász, hogy háromszáz esztendeig kinek és merre szállították el Tokajból a boroshordókat. Az orosz cárok és a többi királyok féltékenyen örködtek a messzi országban termő tokaji borra, amely manapság már a világhotelek menükönyvecskéjében is sűrűn szerepel. Tokaji bor! Bizony ez a fogalom kissé értékét veszítette az utolsó negyedszázadban, amióta köztudomású lett, hogy Tokajban annyi bor sem terem már összesen, amennyi elegendő volna egy nagyobb szabású lakodalomhoz. A borkereskedők bizonyára a régmúlt időkben is értékelték annyira a dolgukat, mint manapság, csak az emberek voltak hiszékenyebbek. A kétszáz esztendő előtti borkereskedő bizonyára áhítat nélkül vette le a cári és más királyi pecsétet a boroshordókról, amelyeket szüret után a hordókra ütöttek a fejedelmi

udvarok kiküldött pincemesterei. És úgy csinálta meg a bort, ahogyan neki tetszett. De hát tudja Isten, több hit volt az emberekben. A borivó kétségeskedéséről még nem írt verset a Rajna menti költő, és régi naiv krónikások följegyezték, hogyan ifjodtak meg öreg császárok, elaggott püspökök a tokaji bor - illatától. Bűvös erejű, varázslatos szó volt ez a név: Tokaj. Kár, hogy a legrégebbi arany is megkopik idővel, és a borivó már nem akkor kétségeskedik istenigazában, ha a Rajna szőke leányzóját kellene meglátnia a habzó kehelyben, hanem végképpen megcsöknyösödik a hitetlenségben akkor, ha aranyszínű, aromás és duplán lepecsételt tokaji bort állítanak elébe. Ugyan ki merné nyugodt szívvel elmondani közöttünk, hogy ivott valódi, tiszta tokaji bort? Talán csak egy ember van az országban. És az őfelsége, a király, a tarcali szőlőbirtokos.

A tolcsvai tisztartó esetét kár volna elhallgatni. Régi grófi famíliánál szolgált a tisztartó, aki egyéb rossz tulajdonságai mellett nagy bortolvaj volt. Az öreg gróf a pincekulcsot a párnája alatt őrizte, és a borairól olyanféle születési anyakönyvet vezetett, mint manapság például Szemere Miklós vezet a telivér lovairól. Számozva, leltározva, anyakönyvelve volt ott minden hordó, minden butélia. Aztán mikor a tisztartó, meggazdagodván, elhagyta a grófi gazdát, mégis az derült ki, hogy nyolcvan palack tokaji bor hiányzik a pincéből. Eltűnt szőren-szálán. Az öreg gróf kártérítési pört indított tisztje ellen. A szakértő bizottság áhítattal és meghatottsággal nyitotta föl a nyolcvanegyedik palackot, és megkóstolván a bort, száz forintban állapította meg egy-egy palacknak az értékét. Matematika szerint nyolcezer pengőt kellett volna fizetni a hűtlen sáfárnak. Aztán nem fizetett egy krajcárt sem. Újabb szakértő bizottság kiküldetését kérelmezte, amely bizottság aztán megállapította az öreg gróf féltve őrzött borairól, a családi kincsekről, hogy egytől egyig - hamisított borok.

Jajszótól hangos Hegyalja felé azonban mégis szomorú részvéttel kell hogy forduljon a szívünk. Nem minden borkereskedő-adoma igaz, és bizony mondom, hogy a hegyaljai borok tisztaságára manapság jobban ügyelnek, mint kétszáz esztendő előtt. Ebben az országban, ahol az aranyat csekély mértékben és nem nekünk bányásszák a hegyekből, az arany az alföldi rónaságon és a vén hegyek ősszel pirosodó derekán terem számunkra. Legnagyobb kincsünk, nemzeti büszkeségünk fölött ülünk tort. Az aranynedv helyett keserű könnycseppek nedvesítik meg a Hegyalja humuszát. Vajon fakad-e esztendőre gyümölcs az idén elhullajtott könnyekből?

(1910)

A gyermek szeme

Mikor én rövidnadrágos fiúcska voltam, akkoriban még az volt a boldog gyermek, aki valamely régi budai ház erkélyén Andersen meséskönyvét olvashatta. A fiam manapság a Világ Naptárából ismerkedik meg a történelemmel. Szinte észrevétlenül ugrott át egy bizonyos korbeli távolságot, amely nálunk, öregeknél esztendőig, évtizedekig tartott: a meseolvasás korát. A mai gyermek életéből csaknem nyomtalanul tűnt el a mese létezése, az unokáink pedig már csak hallomásból fogják tudni, hogy voltak mesék, amelyek mellett, amelyekben az ősök fölnövekedtek. Az ezeresztendő öregember, aki botocskájával kopogva mellettünk ballagott, amíg gyermekek voltunk, az én fiamat immár nem kíséri el utazásában a messzi állomások felé. Kíváncsian nézek bele a fiú tarisznájába, mit visz el magával a gyermekkorából? Ott van az automobil, ott van a football, ott van a repülőgép, de az Andersen kis

ólmkatonáját hiába keresem. A mesék öregembere a modern gyermek elől elszököszt a messzi erdőségekbe.

Egyszer azt olvastam valahol, hogy azért a legigazabb irodalmi műfaj a mese, mert elkíséri az embert a bölcsőtől a sírig. Hát ez így is volt valamikor, amikor még voltak mesék. Amikor még voltak olyanok, akik a mesét hallgatták. Az utolsó híres mesemondó asszony - a nevezetes Hornyákné - még az egri püspöknek is mesélt egyszer, miközben négylovas kocsin hordozták egyik udvarházból a másikba. Később a Hornyákné királyfiai és aranyszörű báránycái átváltak Lafontaine-féle marquise-okká, és az óceán túlsó feléről, az üzletes Amerikából szinte ellenállhatatlan rohamban érkeztek meg az aranyásók és a szerecsen gyermekek. Tamás bátyó kunyhója és Huck Finn, valamint a többi fél nadrágtartót viselő arkanási fickók egykettőre elfoglalták a magyar fiúk szívét. A könyvkiadók meggazdagodtak, az unalmas Hoffmann feledés sorsára jutott, és a magyar tanító urak is nekivetették a kalamust a meseírásnak. Kár, hogy Jókai és Mikszáth nem foglalkoztak többet az ifjúsági regények írásával, mert hiszen ők voltak azok, akik a tökéletesség fokára tudták volna emelni ezt a műfajt. A tanfériak a meseírás terén sem tudtak tovább jutni az Ali basa papucsánál. Jules Verne meghalt, divatját multa, mint akár az Ezeregyéjszaka. Magyarországon többé nem mesélt senki. S talán ez az oka annak, hogy a modern magyar gyerek mindent visz magával a tarsolyában az élet országútjára, csupán a mesét nem.

Sokszor gondolkozom azon, hogy mi az oka annak, hogy a magyar meseírás nem tudott továbbjutni az Ali basa papucsánál? Hiszen volnának itt is írók, és volnának gyerekek is, mint Angliában, ahol a legelső írók és rajzolók fogják meg a gyermekirodalom ekeszarvát, és egész hadsereg ifjúsági könyv neveli, mulattatja a jövőbeli Nagy-Britannia növekedő nemzedékét. A német „iskolamester” csaknem félezernyi ifjúsági közlönyben esztengályozza Vilmos császár apró alattvalóinak lelkét. A franciák képeslapot szerkesztenek a gyarmatok fekete gyermekeinek, és Romániában a királyné mesélget az ifjúságnak. Míg nálunk alig két számottevő gyermeklap próbálkozik megfelelni az áldozatkész kiadók költségeinek megtérítésén, az ifjúságnak pedig meg kell elégedni a katolikus papok „rózsafüzéreivel”. Hol vannak az írók, hol vannak a rajzolók, hol vannak a könyvek, amelyek a gyermekkel újra megkedveltetnék a mesét? Elfacsarodik az ember szíve, ha megnézi, hogy miféle silányságokkal traktálják a magyar gyerekeket. Szinte oázis annak az egy-két íróembernek a munkája, aki hébe-korba fölveszi a versenyt a tanárokkal és tanítókkal. A tanító tanítson, de ne írjon. Hagyja azt az íróknak.

Ennek az elkeseredett cikkecskének pedig az volt a legfőbb okozója, hogy a gyermekbíráóság nem győzi a munkát, és a javítóintézetben csaknem olyan sokan vannak, mint az örültekházában. A gyermeknek nincs olvasmánya, nincs regénye, nincs ideálja. Talán az íróknak kellene összeállani, hogy segítsenek a bajon, de az írók még azért sem állnak össze, hogy a maguk baján segítsenek. Újszerű, lelket röpítő olvasmányt kell adni a gyermeknek, amely elragadja őt az ideálok felé. Mi a manónak érdeklődjön a mai gyermek az erdész fia vagy a cirmos cica kalandjai iránt, amikor az országúton hatvan kilométeres gyorsasággal száguld az automobil, a feje fölött pedig a repülőgép zakatolva suhan tova? A gyermekszemek éppen úgy látják, hogy a világ nagyot változott, és a királyfiak az orfeumokban bujdosnak, mint mi látjuk. Azt lehetne mondani, hogy a gyermekek gondolkozása megelőzte az írók gondolkodását. Ők már jobban látják a világ alakulását, mint mi, öregek látjuk.

(1910)

A régi Magyarországból

István eljött, és vele Pestre az idegen. „Elő a régi Lánchíd- és alagútjegyekkel!” - kiáltott fel a pesti selfmademan még néhány esztendő előtt, és az idegen örvendezhetett, ha a bérkocsis tetejében meg nem rakta a mulatozás végén. Manapság is szeretjük Pesten forgatni az idegent, de mégis micsoda rengeteg a távolság az egykori István-napi „kéjvonattól” a mai napokig, mikor a nagyszerű Gálos Kálmán és mellette egy sereg pompás hivatalnok (akik között a poggyászfelügyelő is bátran elmehetne francia hercegnek a Balkánra) arra vigyáz, hogy az idegen jól forogjon, és el ne verjék az orfeumban. A menetjegyiroda híradása szerint ezekben a napokban éppen tizenhét amerikai családra ontja a disztigvált vendégszeretetet Gálos Kálmán a társaival, tizenhét amerikai család indult el kora tavaszkor az óceán másik partjáról, hogy körülutazza a világot. Van közöttük nagyon gazdag ember, de a legszegényebb is milliommosszámba mehetne Pesten, ahol tudvalevőleg hetven-nyolcvanezer forintnál kezdődik a millió. És a rozsdavörös képű jenki és a rozsdavörös hajú missek robogó automobiljai mellett észre sem vesszük az István-napi, kékbeli magyart, aki csizmaszáraival szerényen baktat a fal mellett.

Sokan vannak Pesten olyan emberek, akik már tovább is jártak Cinkotánál, alaposan megnézegették a külföld nagyvárosait, és csak a legzöldebbek közöttük vallják azt, hogy Pest még mindig kisváros volna. Pest egyszerre nagyváros lett, még akkor is, ha az ember Londonban töltötte a nyarat, vagy Párizsban mászkált az utcákon. Nem kell készpénznek venni azoknak a többnyire fiatal embereknek a rajongását a párizsi boulevard-ok után, akik gunyorkás mosollyal bámulnak bele a déli Kossuth utcába. Azt se higgyük el egészen, hogy Pest Trencsén megyebeli község se lehet a világvárosok sorában. Pest ma már nagyváros, az utolsó tíz vagy talán csak az utolsó öt esztendőben fejlődött-e azzá: azt nehéz nekünk megítélni, akik benne lakunk. Az új paloták a mi szemünkben csak egy napig újak, természetesnek látjuk, hogy a város felnövekedett, mint az ifjúságából férfikorába lépő ember. Amint gyermekkori barátainkról nehezen hisszük el, hogy valaha deresedő fej helyett más főt hordtak a vállukon, ilyenformán nem tudjuk már elképzelni azt sem, hogy Pest valamikor, tíz-tizenöt esztendő előtt kisváros lehetett, ahol megbámulni illett a jenki kerek szalmakalapját. A jenki szalmakalapjával csak a kitűnő Gálos törődik manapság Budapesten, mert hiszen ez neki a mestersége.

Talán húsz esztendeje annak, hogy az utolsó „kéjvonat” elrobogott Budapest felé Istvánnak előestéjén, és a pesti lakó nemcsak a régi bohózatban, de a valóságban is azon mulatott, hogy a falusi rokont más hely híján a ruhafogasra akasztotta. Az írók - azok a derék fiúk, akik még a Don Gunárosz humorát vélték a világ legjobb humorának - segítettek abban, hogy a kéjvonatos vidéki nevetségessé váljon a pesti utcákon. A vidéki volt az, aki megijedt a lóvasút túlkölésétől, a vidéki ette meg az osztriga kagylóját, a Kerepesi úti ruhakereskedő a vidékinek tartogatta raktáron azokat a különös szabású nadrágokat és kabátokat, amelyeket Pesten senki sem merészelt felvenni. Sőt az írogató detektívfőnök, a jeles Szombatfalvi Albert, ha a humor mezőjének kanyarította a tollat detektívtörténeteiben, a vidéki balekot szerepeltette a pesti pepita nadrágos csirkefogók között. Mert így volt az évtizedekig: a regényekben és a színpadon a vidéki csizmát hordott, és kerek ő betű volt a száján, a pesti úr cilindert viselt, a csirkefogó pepita nadrágot... A „kéjvonat” elrobogott Pest felé, és a vidéki remegve gondolt arra, hogy vajon nem jut-e arra a sorsra, mint a kalendáriumbéli János bácsi, akinek a csizmájából lopták ki a pénzét Pesten.

Volt, volt... Volt idő, amikor a vasúti miniszter csaknem ingyen hordatta fel a vidéket Budapestre, hogy legyen alkalma a vidéknek adóját befizetni Pestnek. Voltak okos emberek, akik kiszámították, hogy a vidék csak addig takarékoskodik a pénzével, amíg föl nem csalogatják a

vasútra. A vasúti költségtől való félelem esztendőig is odahaza marasztotta a vidék vágyakozó kedvét a kis falukban és városokban. Hát hadd üljön fel a vidék a vasútra, akár ingyen is, csak elinduljon Pestre. A Vérmezőn ökröt sütöttünk nekik (már csak ezért is érdemes volt Pestre jönni!), a Gellérten búcsút rendeztünk, a Népszínházban az „Ördög piruláit” játszottuk. Csak jöjjön az a vidéki!... A Kerepesi úti ruhás kézcsókkal fogadta a nénémasszonyt, Szikszay megduplázta a pincérei létszámát, és egész Budapest mosolygó érdeklődéssel várta a „kév vonatot”, a kéjvonattal érkező vidéki bugyellárisokat. A Városligetben megolajozták a hintát, Glück Frigyes kiadta a jelszót a vendéglősök és fogadósok között: szeressük a vidékieket! És ő maga járt elől jó példával a „Pannóniá”-ban, hogy esztendőig is mint második otthonukra gondoltak vissza e szálló vendégei. Bár kinevettük a derék vidéket az ő furcsaságaival és fél-szegségeivel, de szerettük, megbecsültük, dédelgettük. - És Pest megerősödött, megnövekedett azon a pénzen, amit a vidék évtizedekig hűségesen behordott az aratás után, Istvánkor.

Álmos, magyarországi életmódunkba egykor trombitaharsogásként hangzott bele a Szent István-nap megérkezése. A nyár ünnepe, az utazások napja volt ez, bár a jó István király nem sokat utazgatott. Míg a többi ünnepek - fagyos karácsony a zöld fával, kalácsos húsvét a rózsavizes üveggel és a pünkösöd a virágzó fákkal - leginkább odahaza marasztalgatja az embereket, első királyunk, István emlékezetére körülbelül ötven esztendeig utazott egész Magyarország. Bizonyos, hogy a kereskedelemügyi miniszterek is jobban értették a dolgukat a mostaninál, többet foglalkoztak a pesti idegenforgalom emelésével, mint Hieronymi úr. Hogy Pest naggyá lett, hogy fejlődött, és gazdag lett, azt a régi kereskedelemügyi miniszterek csinálták. A vasút, mint az ország legelső üzleti vállalata, maga csalogatta az idegent Pestre, és a miniszterek maguk is számon tartották a vidéki kékmándlisokat a távoli állomásokon. A vasút szuggerálta Magyarországra, hogy Istvánkor útra keljen...

Nagyon régen volt már ez. A pesti lakó nem rejtőzik el többé István-nap reggelén a szekrénybe, és az ökröt nem forgatják a Vérmezőn. A vidéki mintha megharagudott volna valamiért István napjára, többé nem ül vasútra e napon. A vonatok félig üresen közlekednek, vidékit aranyért sem találni a fővárosban. Az egész István-napi történet bevonult a magyar legendák közé, a cinkotai kántor és társai mellé. A rozsdavörös arcú amerikai, akit Gálos úr Pestre csalogatott, közömbös unalommal hallgatja a Bazilika harangjának megkondulását.

(1910)

Szeptember

Őszre jár, és nemsokára meghalunk, írtuk valamikor ifjúságunkban, amikor már csak azért sem volt érdemes tovább élni, mert Reviczky Gyula is meghalt. Mintha valóban igaza volna a Dante szomorú ifjúnak: az ifjúsággal együtt lépked a vágyakozás a halál után. Reviczky tudóvsze és Musset Alfréd alkoholizmusa volt akkor divat, amikor még ifjú költők voltunk, és nem mindennapi gyönyörűséggel gondoltunk sivár kórházi termekre, elhagyatott temetőkre és a halál után bizonyosan megérkező dicsőségre. Mondom, divat volt a szegénység, a nélkülözés. Az ifjak többé nem komédiásnak szöktek el a dús atyai háztól, hanem költőnek. Nem a jó ízlésük tiltotta el őket a komédiás pályától, amely alapjában véve, még ma is olyanforma ösfoglalkozás, mint a Shakespeare idejében, hanem a költők voltak olyanok, akik megigézték a lelkeket: szépen fújdogálták a hamelni furulyácskát. Nyomor, éjszakai kávéház, zárdahölgy, aki utánad eped és víg, könnyelmű élet: a költők többnyire efféle vásznat szövögettek a motolláikon, és a gimnáziumi és jogászfifjúság elcsábulva futott a szépséges sírhalmok felé. Őszre

járt: a magyar költészet lantján mint egyetlen húr bűgött fel a szeptemberi nóta, a hervadás, a halál, a búcsú az élettől... A Reviczky Gyula sírja még zöld volt, a „Koroná”-ban Gáspár Imre bánatosan éjszakázott. Balás Sándor Petőfiről mesélt... Szinte gyermekesnek látom manapság ezeket a dolgokat, midőn régi könyvekben lapozgatok. Mert hiszen nagyon természetes, hogy jómagam is meg szerettem volna halni abban az időben anélkül, hogy erre különösebb okom lett volna.

Susognak a sárguló falevelek manapság is a szeptemberi szélben, de más nótát susognak, az én fülemben is és a mai fiatal emberek fülébe is. Azt susogják, hogy meghalni nem jó, jobb élni, mint meghalni, és jól kell élni, hogy meg ne haljunk. Rongyos poéták, mezítlábas költők és Balás Sándor ócska köpenyege, isten veletek! Magyarországon többé senki sem akar meghalni, költőkké sem azzal a szent célzattal leszünk, hogy a „Koroná”-ban Poldi számlájára folytatjuk életműködésünket. És a Balás Sándor ócska köpenyegét sem reklamálja többé senki, amely köpenyeghez (a költő öngyilkossága után) joga volt minden fiatal poétának. Egy egész költői nemzedék hordozta felváltva, télben, fagyban az öngyilkos kabátját. Zálogba sem lehetett csapni vénsége miatt, meleget sem adott már kopottsága miatt, de az ifjú költői vállak szentséges áhítattal viselték. Állítólag volt egy könyv is az öreg Erdélyi Gyulánál, amely könyvben számon tartották a köpenyeg használóit... Nemigen hiszem, hogy akadna valaki a mai fiatal költői nemzedékben, aki a Balás Sándor köpenyegéért jelentkeznék! De így van az jól. Az életet többé nem egy ócska köpenyeggel kezdjük, sem azzal, hogy nélkülözni, nyomorogni, szenvedni óhajtunk, hanem élni akarunk szépséges, nagyszerű és édes, lelkes, finom szenzációkkal teli életet. Egy uralkodó hercegnek sem lehetnek több kívánságai, mint egy ifjúnak, aki most lép az életbe. Amerikai gazdagság, a renaissance szelleme és Kelet ezeregy-éjszakája egyesül abban a homályos ködgyolyóban, amely a mai ifjú előtt mint messze fekvő cél lebeg. Manapság már az öreg emberek sem akarnak meghalni többé.

Zörög az avar, de őszi verset eddig nem olvastam. A költőknek többé nem Gergely pápa csinálja a kalendáriumot, hanem belső énjük. A pesti utcákon hemzseg az életre kelő ifjúság, kinyitják az iskolák és az élet kapuit. Nyílt, okos, gúnyos és lenéző szemekkel találkozunk az utcákon. A tizenöt-húsz év előtti ábrándos és naív vidéki ifjúnak mását immár nem találjuk. Még a komédiás-növendékek sem meresztgetik többé a szemüket, a gólya-jogász nevetve nézi, hogy az egyetemen választásokra korteskednek. Az élet a maga cinikus, erőszakos és hideg mosolygásával tükröződik az ifjak lelkében. Összeszorított ököllel, elszánt akarattal és gunyoros, hideg indulatokkal vágnak neki az életnek. A fülükben a saját automobiljuk túlközlését hallják, és képzeletben a Lánczy Leó székében ülnek. Miattuk ugyan hervadozhatnak a zárdahölgyek! Az ördög vitte volna el, aki a halált kitalálta. Őszre jár, és Magyarországon többé senkinek sem jut eszébe a hervadás.

(1910)

Őszre hajlik

Jó Petőfi Sándor egy régi, szép szeptember végi délutánon versfaragással töltötte az időt a regényes fekvésű költői kastélyban, s megírta legszebb versét, a legszebb magyar elégiát; a modern költő, őszbe hajolván az esztendő, szezoncikkelyt ír a szerkesztőségben, és a téli színházakra, multságokra és könyvekre gondol. Mert a társadalom és a társaság csak ilyenkor egzisztál, és ha forró nyárderékon hal meg valami comme il faut úr vagy asszonyság, szörnyű vétséget követ el, a társaság illemszabályaiba ütközött.

Ahogy egyszerre nagy város és modern nemzet lettünk, és párizsi, illetőleg nagyvilági mintára rendeztük be az életünket, azóta szörnyen haladtunk, és nagy túlzásokba estünk. Nyáron erkölcsi kötelessége mindennek és mindenkinek szünetelni, és aki nem szünetel, azt kidobják a csárdából, ahol a jó társaság mulat, összegyűlvén őszi időben.

Bármiként gondolkozom, nem tudom kitalálni, ki és mi nálunk a sokat emlegetett jó társaság. A mi forrongó és mostan alakuló társadalmunkban vannak ilyen nagy hazugságok, amiket gondolkozás nélkül magáévá tesz mindenki. Ilyen a jó társaság fogalma is, és népszerűségét e fogalomnak mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy „jó társaság” nemcsak a Múzeum utcában vagy az Országos Kaszinóban található, hanem a külső Ferencváros piacterítékes vendéglőiben és a kétszobás polgári tűzhelyeknél. Amely jó társaságok szigorúan örködnék azon, hogy kevésbé előkelő elemek ne tolakodjanak a kiválasztottak közé.

Mosolyogni való állapot ez. A társaságoknak természetesen joguk van elzárkózni a külső világtól, de nekünk is van jogunk ahhoz, hogy rossz vicceket faragjunk rovásukra. Mert nálunk igazán előkelő társaság alig képzelhető el. A mi forrongó társadalmunkban, ahol egyéniségek dominálnak és körülmények, meddő foglalkozás kasztfalakat emelni. A régi Magyarországon sem ment ez könnyedén, és ma, amikor remeg a föld lábaink alatt feltörekedő ideáktól, áramlatok érkeznek hozzánk a szelek szárnyain, és az elméket új gondolatok feszegetik, amik mint ha egy mesebeli, ismeretlen országból jönnének, képtelenség elzárkózni a jó társaságbeli ajtók mögé, mert előbb-utóbb bekövetkezik az, hogy a társadalom egységes létszen, és leomlanak a falak.

Őszre hajlik, amikor a mai gyermekes felfogásunk szerint élni érdemes. Párizsban nyáron is élnek, és Londonban is élnek, mert a magas arisztokrácia, ha odahagyja is a fővárost, az igazi társadalom ott marad, és tovább űzi kisjátékait. A mi túlzott felfogásunk szerint mi különbek vagyunk a londoni vagy párizsi társadalomnál, és csak ősszel merülünk belé ismét az élet hullámaiba: a színházakat kinyitják, és Fukszné zsúrt ad, vagy N. N. gróf a korzón megjelent.

Helyes. A szezon megkezdődött, élni fogunk.

Ám az életnek nyilvánulásait sehogy sem tudom másképpen tapasztalni, mint július derekán. A jó társaság, amelyik nyáron a fürdőhelyeken ülésezik köztudat szerint, sehol sem látható, és egyebet nem csinál most sem az ülésezésnél. A társaság és a társadalom éppúgy alszik, mint mindig, ha a szezont az újságok kihirdetik. A Váci utcában sétálgatni szép munkálkodás, a kaszinóban kártyajátékkal tölteni az időt hasonlóan jeles dolog, és a futtatás sem utolsó mulatság, de mindezekből még nem láthatni azt, hogy a szezon megkezdődött volna, és örven-dezzen mindenki az életnek. A legkonzervatívabb felfogás szerint is csinálni kellene valamit, vagy mi az ördög!...

Most látom, hogy bizony-bizony helytelen okoskodás ez tőlem. Mert mit csinálhatna egyebet a fentebb elsoroltakon kívül a magyar társas élet!? Balgaság kívánni valamit, mert mit sem tehet. Nálunk nincsenek társadalmi akciók, nálunk nincs Dreyfus, nincsenek kérdések, amik egyformán érdekelnék a társadalom minden rétegét. Legfeljebb botrányok vannak. Egy itt meglövi magát, mert sikkasztott, a másik hamisan kártyázott, a harmadik szökött valakivel, és a férj vagy apa itt maradt...

A magyar társas élet még mindig a kiválasztottak monopóliuma, a többi, a szürke társadalom hallgat és unatkozik, ha köteles munkáját elvégezte. Jó társaságbeli fogalmak szerint a pöbli rongyos nadrágban jár, és könyveket vásárol, vagy hetenkint megteázik ott, ahová hívják. A pöblinek nincs sok pénze, vagy ha van, nem tud vele bánni. A koncerttermek télen megtelnek pöblivel, mert a pöbli ostoba; a színházak is, a panem et circenses bölcs elvénél fogva. És

tulajdonképpen úgy látom, hogy nálunk mindenki csak: pöbli - hol van akkor a jó társaság, amelyikről sokat hallunk, még többet beszélünk, és miatta lenézzük saját társaságunkat.

Sohasem leszünk demokraták, és sohasem fogunk egységes társadalmat alkotni, mert társaságunkat mindig másfelé keressük, és nem ott, ahol az van. Ha Fukszné nem röstelkedne briliántjai glóriás fényében az ura oldalán megjelenni, mert Fuksz úr csak egy vén zsidó; és ha Szárdobozy Elemér nem vágyakozna az aranyos Niki gróf barátságára; és ha valami erős áramlat kiirtaná ebből a budapesti társadalomból az oktalan gőgöt és hiúságot; és valami-képpen meg lehetne alkotni az egységes magyar társadalom fogalmát, amit még senki sem tudott helyesen elképzelni, akkor tudnánk élni mint nagyváros; és a szezon megérkezését nem abból konstatálnánk, hogy Niki gróf elrobogó hintaja ránk fröccsentette a sarat az utcán - akkor gondolhatnánk arra, hogy lesz komoly magyar társadalmi életünk a fővárosban, amelyik hivatását betölti, és vezéreszmékkal szolgál az egész országnak. A nagy gondolatok és ideák ritkán fakadtak az egyéniségekből; szülőtalajuk mindig a társadalom volt. De bízunk a jövőben: Széchenyi István eszméit hosszú évtizedek után mindenki megértette, és alakult egy ferde, egyoldalú társaság, mert nem jól értelmezték az eszméket. Elég, hogy foglalkoztak vele. És ha eljön az a merész ember, aki a mai társadalmat akarja majd reformálni, egységes, hazafias, komoly irányba terelni, akkor beszélhetünk arról, hogy élni immár érdemes, mert a szezon megkezdődött.

(1911)

Sneider Fáni

Budapestről az utazási könyvek azt írják, hogy gyönyörű, ifjú hajadon a vén Duna partjain, és tavasszal ibolyaszaga van a városnak, mint a pesti korzó hölgyeinek; őszidőben Buda adja meg a város tónusát, lehulló vadgesztenyék kopognak a bástyasétányon, a méla csöndben áthallatszik a túlsó partról a kioszkbeli katonabanda muzsikája, az ősz és Buda egy anyától születtek.

Húsz év előtt jöttem a városba, mint a Dumas regényéből való ifjú, egy tallérral és mérhetetlen ambícióval, mint a tizenhat esztendő embere szokták. A vonat hajnalban érkezett, és Rákoson, a kora őszi levegőben már érezni lehetett Budapest szagát. Akkoriban a gyárkérmények és a zöldségeskofák gondoskodtak a város odórjéről. Lóvasút ment a Kerepesi úton, és olyan vénséges vén kocsisok hajtották az öreg lovakat, hogy szinte azt hihette az ember, mindig őszi dér van Pesten. A tülök olykor megszólalt, mint egy régi német városkában, és a Váci utcát sör- és virsliszaggal látta el a régi „Korona” vendéglő. Az „Uhr”-ban régimódi ruházatú boltosok üldögéltek esténként, és a Párizsi utcában hatvanesztendő masamódkisasszonyok díszítették a kalapokat. Ah, mily vén volt akkor Budapest! Sneider kisasszony volt benne a legszebb hölgy.

Sneider Fáni az egykori Kalap utcában lakott, és reggeltől estig a tükörben nézegette magát. Olyan szőke haja volt, mint a borbélyműhely ablakában a párizsi viaszfigurának - „párizsi szőke” - mondták egykor a műértők a vörhenyeges hajra -, arca fehér és piros, és szeme olyan kék, mint Bécs alatt a Duna. Első kedvesem, szerelmem, nagyvilági ismerősöm, pártfogóm és nevelőnőm volt Sneider kisasszony. Kis szobám volt, amelynek ablaka alatt az udvaron ecetfa virágzott tavasszal, vashálós kút állott szalmába göngyölve télen, amelynek vízhozója úgy nyikorgott, mintha egy dalos, nagyon öreg ember egymagában nótázgatna valahol. A bútoroknak olyan kifelé görbülő lábuk volt, mint a mopszlikutyának, és horgolt terítő volt vetve min-

den lehetetlen helyre. Vasárnaponkint egy régi óra zenélt az ebédlőben, és a könyvespolcon pirosba és aranyba kötve Kisfaludy regéi foglaltak helyet. Sneider kisasszony rózsaszínű fába ékelt tükröt tartott a kezében, és szerelmes volt egy fehér köpenyeges tisztbe, aki Milánóban feküdt. A könyvek és a regények a húszas és harmincas esztendőket - a múlt században - már régen letárgyalták, és húsz év előtt a Kalap utcában még biztosan föl lehetett találni egyes öreg gavallérokon a Napóleon kori kék frakkot. Mintha ötven esztendővel később járnának az órák, és Sneider kisasszony elmerengve nézett a szemembe:

- Nem akarna katona lenni? Költő és katona egy személyben?

Mindig orgonaszaga volt a ruhájának, naplót írt, és bő, virágos szoknyában ment vasárnaponkint a templomba. Mise után különböző Frédi és Henry nagybácsik, valamint nagynénik, akiket Züzánnak és Rozinak neveztek, jönnek látogatóba, délután egy tiszt úr ócska vaffenrokkban és bő szárú csizmában, amilyenben a vidéki színpadon játszanak. A tiszt úrnak néha félóráig kell várakozni a kis szalon százszor látott, gömbölyű keretű fotográfiái és albumkönyvei társaságában, amíg Sneider kisasszony a toálettel elkészült. Mindig friss és üde volt az arca, aprókat lépett, legyező volt a kezében, gyönyörűeket sóhajtott, és azt a rövid negyedórácskát, amely a petróleumlámpás felgyújtásának idejét a délutánban a nappaltól áthidalta, éppen úgy csókolózással és kézfogással, halk esküvésekkel és a kis fejnek a férfi vállon való elhelyezésével töltötte, mint a múlt század elején minden valamirevaló kisasszony, aki Himfyt vagy Byront olvasta.

Mintha az egész életnek nem lett volna egyéb célja az egykori Belvárosban, mint a vasárnapi délután! A régi házak furcsa szobáiban a pillangós, fehér függönyök mögé lágyan szállott be az esthomály, és a görbe lábú székek, amelyek illedelmes távolságban állongnak egymástól a délután józanságában, láthatatlan kerekeken közel gurulnak egymáshoz. Az utcákon - a girbegurbákon - litániáról ballagnak haza a kifli formájú öregasszonyok és vén bibliai kezdőbetűkhöz hasonló férfiak - az ablakok vaskosara mögött egy pillanatra megelevenednek az álmok, mint rózsaszínű színpadon felszalad a kárpit. Kis vadászkastély áll valahol, és a koszorú alakú erdőből mélabúsan hangzik a vadászkürt... Régi német városkában külföldre masírozik a század, a banda szól, a katonák kabátja fehér, és a dobos a levegőbe dobálja a dobverőt... Vagy tavaszi majális van, és gyöngyvirágszaga van az erdőnek, a lövészek valcert táncolnak a városka hölgyeivel, a polgári zenekar fáradhatatlanul fújja a Klapka-indulót.

Sneider kisasszony alkonyattal mindig fiatal hölgy volt, és Henry-val egy kényelmes postakocsiban ülve utazott Velence felé, ahol a tenger kéklik.

Fiatalembert nem lehetett látni Pesten az időben, és Podmaniczky Frigyesnek fehér szakálla és piros szegfűje képviselte a nagyvilági látszatot a városban. A Belváros kanyargós sikátoraiban német cégéreket zörgetett a szél, és bizvást várhattam a peleskei nótáriust, hogy előpenderül valamely utcasarkon - mintha a híres jegyző óta mit sem változott volna a város. A belvárosi patríciuscsaládok tüntetőleg ragaszkodtak németségükhöz, a magyar újságokat csak a jogászok olvasták a kávéházban, akik lármázni jártak a Múzeum-kertbe. A hazafiság furcsa, szinte humorisztikus alakban mutatkozott a városban, a cylinder mellett ugyan már nem hordtak kakastollat, de az ifjúság vezére még mindig Szűcs Pátri volt. A pesti polgárok mulattak a jogászok heccein, a merőben érzéketlen lakosságú nagykörúton, ahol még csontvázként, kihaltan, soványan állongtak a mai paloták, és egy cipésznek volt a legszebb kirakata, mert este három lámpa világította, a mai elegáns ügynököknek az ősapjai jártak csizmában és magyar nadrágban, a Koronaherceg utcában harminc forint volt a legdrágább kalap, és az öreg Kléh István volt a legzseniálisabb takarékpénztári igazgató a városban.

Ah, mily csöndes és öreg volt ez a város húsz év előtt! A plakátokat betiltotta a rendőrség, ha dekoltált színházi hölgyet ábrázolt, a csirkefogók és a színészek tarka nadrágban jártak, a nő-növeldék és elemi iskolák százesztendős házakban voltak elhelyezve, ahol a víz befolyt a tetőn, és az utcákon nem lehetett közlekedni, mert mindig köveztek - s évekig ezen csodálkoztam leginkább a városban.

Lehet, hogy a vándormadárként szálló esztendők teszik, hogy manapság már alig látni öreg embert Pesten, mert hisz azok a régi öregek, akik mogorván és gyanakodva fogadták egykor Pest beözönlő új lakosságát, elmúltak. A boltosok, akik a vidékre utaztak az utcákon - az ügyvédek és ügynökök, akik kancsal tekintettel furakodtak az új lakosság soraiba, értéktelen részvényekkel, rosszhiszemű üzletekkel tépázván meg a vidéken már amúgy is tönkrement új pestieket - a rossz nők, akik a vidéki plébánost az ablakukba ültették csibukozni - éjjeli kávéházak veszedelmes söpredéke, amely még az ötvenes esztendők iskolája szerint gyakorolta a „parasztfogdosást” a játékosasztalnál, a mulatóhely pezsgőjénél vagy a táncosnők szoknyája mögé rejtőzve - megöregedtek, elmúltak, ordináré hangjuk többé nem veri fel a kávéházak csendjét. Ma sem jobbak az efféle emberek Pesten, de fiatalabbak, tehát gusztusosabbak. Mily humoros tünemény lehetne egy nyolcvanas évekbeli Váci utcai gavallér manapság!

Először a körutakon kezdték - ahol Klondike ifjai telepedtek meg a kávéházakban, hol felhangzott az első angol szó, és a legelső Amerikát járt szélhámos kibontotta a csillagos lobogót: le a bajusszal!

Mintha csupán a férfiak bajusz- és szakállviselete akadályozta volna a várost fejlődésében! A borbélyok megfenték a késeket, és a város egyszerre nőni, fiatalodni, emelkedni kezdett. Új, amerikai, angolos szokások honosodnak az angolszász divattal, a lóversenyzés sportja az öreg belvárosi kávéházakba szorul, ahová a jockeyk járnak inni és biliárdozni, a Körúton mint rohanva vágató lovascsapat éles trombitaharsogása zendül végig a testedzési sportok hangja. A közelgő huszárcsapatot még eltakarja a távolság és a por, de a csákók már kicsillannak. Jön a sportok legmámorítóbbja, a futball.

A nyolcvanas évek görnyedt hátú dandyfigurája, a Hatvani utca sarkáról életunalommal kacérkodó, émelygősen előkelősi fiatalemberei után egyszerre angolos ruházatú, tisztára borotvált, szélesedő vállú fiatalemberek tünedeznek fel a városban. A rövid dupla gallérviselet előnyösen domborítja ki a nyakizmokat, minden utcasarkon fogorvos akasztja ki a tábláját, mert a helyes és jó táplálkozáshoz ép fogak szükségeltetnek. Az ifjú bízva bízók külföldre járnak tanulni, nagyszerű utcai lapok keletkeznek, amelyek felrázzák a pestieket tunya, érdeklődés nélküli életükben. Párizsi kirakatok támadnak addig néptelen utcákon, és sütvíve száguld az automobil a báméskodó bérkocsik között. Egyszerre az ifjúság lett az úr a városban, ahol száz esztendeig vénséges vén belvárosi polgárok igazgatták a dolgok rendjét. A bakter többé nem mer éjjel kiáltani a ragyogó lámpák alatt, és a kakaskukorékolás helyett a sportcsapat kapitányának éles fütyje kelti fel vasárnap reggel a diákokat és fiatal munkásokat. Aztán egyszerre megérkezett az új polgármester, és bátor kézmozdulattal most már az egész Budapestet átnyújtotta az ifjúságnak. Nesztek, tettek az egész város. Tucátjával építik a gyönyörű iskolákat, ahol az ifjakat nevelik, és a polgármester rúgja az első labdát az új sporttelepeken. Edison filmjein berregve érkeznek el a város számtalan színpadára külföldi országok jeles szokásai, csodaszép utazások, és gőzhajók kolosszus alakja tízlépésnyire ring az óceánon. A Pacific-vonal gőzösei rohannak, majd a Niagara zuhog. A tízéves fiú egy estve megjárta az óceánt. Kár, hogy ízléstelen kalmárok az amerikai zseni találmányából ostoba és undorító színházsdit fűrtak-faragtak, ami ismét hosszú időre visszaveti a pesti ízlést.

Bár késő ősre jár az idő, gyönyörködve kell végigmenni Budapesten ma mindenkinek. Öregemberek mogorva és penészszagú városából, ahol legfeljebb a sváb falukra emlékeztető

búcsúk kintornája képviselte a mozgalmas nagyvilágot, csillogva és diadalmasan épült fel az ifjúság városa. Fiatal kalapácsok csengése, lelkes férfiak okos tekintete és serény munkások acélgéppontosságú munkája zeng vissza az elmúlt évtizedekből. Nappal mindig építettek, palotákra tornyot a nap felé, és éjszaka mintha temettek volna - végtelen sora a temető-kocsiknak hordta ki a korhadtt anyagot a városból, öreg emberek és öreg házak, régi utcák és szokások tetemeit.

Kár, hogy e gyönyörű városban, ahol télen is gyakran ragyog tavasz napja a paloták felett, a csinos emberek és a legszebb nők városában - az asszonyok szemében napkeleti, sűrű éjszaka tündöklök, míg ruházatukból francia ízlés parfümje árad, a férfiak elszántak, de kissé darabosak, mint akik nemrég mosták le az aranyásás sarát kezükről - a szívek és elmék finomodása hátrányban maradt a csengő üllők munkájában.

A szívek itt oly szomorúak!

Mintha elszállottak volna az énekesmadarak az építődaruk láncainak csikorgásától.

Az erkölcsök - nincsenek.

Mert pénzt elfelejtett adni a polgármester a városnak - pénzért minden kapható. A sok kis pénzű Szemere Miklós a Jockey-Clubban azt mesélte, hogy mindig félve hajtat zárt kocsijában Budapest utcáin. Éhes, mohó szemek fénylően tapadnak rá az utcák forgatagában, mint farkasok télen az utazó szánkója mögött.

De azért mégis nagyváros vagyunk, gyönyörűk, tündöklők, bár a tél közelg, és a külvárosból már behallatszik az éhség vonító hangja: a Duna-parti fogadóban tangót táncolnak az urak és gyönyörű hölgyek. Talán Párizsban vagyunk, a várost a poroszok körülzárták.

És Sneider kisasszonyt egy régi naplóban, amint ismét életre ébresztem, a Duna utcában vagy talán már odaát Budán, a Tabánban, ahol még meggondolt komolysággal ütnék az órák, a kisasszony nagyon elégedetlen már a korral és férfiakkal. A „párizsi szöke”-haj és a „blaue Donau”-szempár mintha tökéletesen divatját múlta volna, alkonyat nincs többé a városban, a villamos lámpák nappal is égnek, és a tiszt urak hivatalnokok lettek.

- Nem tudnak manapság szeretni többé a férfiak! - véli Sneider kisasszony. - Az élet, a mindennapi kenyér, kávéházak olcsó lármája, szerelme és az írók felületessége teljesen kipusztította a nemes érzelmeket. Senki sem ír többé olyan levélpapírosra, amelyen galambok csókolóznak, és a hűvösvölgyi úton alig találni fiatal férfiakra, akiknek mellén megaludt vértócsa volna. Talán a nők is okai, de bizonyos, hogy a kor levegőjében van, hogy a férfiak és a nők a szerelmet áldozatnak vélik. Ugyan melyik fiatalember sétál az ablakok alatt? Már a külvárosban sem fekszenek éjszaka nyitott szemmel a szerelmes férfiak, éjszaka pedig ott még jó szagú fák vannak az udvaron... Testileg megifjodott a város, de hajh, a szívek oly dohosak, mint öreg pincegádorok. Húsz év előtt a nyugalmazott proviant tisztek sem merészeltek oly cinikusan beszélni a legszentebb érzelmekről, mint manapság a diákok. Talán egyetlen hercegnő sem sétál többé a Váci utcában, pedig azelőtt - a mai öreg asszonyságok - még mind királyleányok voltak. A nők az okai, hogy többé nem divat hölgyért meghalni, nagyon is könnyen adják szerelmüket... Ah, hová lett az egykori, drága Sneider Fáni, akinek porcelán arcát a régi Pest valamennyi férfi szívében viselte, de ő csak egyetlen férfira gondolt, egy messze állomásozó katonatisztre. Talán már jön, közelg hazafelé, a határon friss lovakat fognak az utazóhintó elé, és a novemberi égbolt alatt, bágyadt mezők felett fekete varjak szállnak. Egy télhavi szent az útszélről barátságosan int az öreg tiszt úrnak, amint hazafelé utazik. Ezentúl majd lesz éjjeli zene az ablakok alatt.

(1913)

Pesti levelek

1

1914. április 12

Asszonyom, a húsvét hangulata úgy közeleg e napokban, mint egy szép fehér madár árnyéka, szállongva halad a folyó tükrében. Napról napra újabb kalendáriumi érzések révedeznek föl az emberi lelkekben, mert a naptár legnagyobb hangulatcsináló. Mintha külön zenéje volna minden évszaknak, a piros betűk megannyi kis ministránsgyerekek képzeletvilágbeli székes-egyházban, és a karzatról teli tüdővel fújják a húsvéti éneket. A jó emberek gyermekkori illatokat éreznek a fejük körül borongani, kalács és rezeda illata vegyül falusi folyók nefelejccsel szegélyezett partjának szagával, a kertekben cseresznyefa virágzik, mint egy japáni tollrajz, és az ünnepi délelőtnek olyan rozmaringszaga van, mint templomba menő fiatal nők friss fehérneműjének. A mezőkön a Szűz szárítja ingét a napsugárban, és a hosszú ebédlőasztalnál a felvidéken van egy üres teríték a földön járó, vándor Jézus számára. Mások viszont, Faust módjára, a tündöklő ablakhoz állnak a serleggel húsvét reggelén, és elmélyedve gondolkodnak életem, halálom, elmúlt szerelmem, drága bűnömön, amelyek oly titkosan laknak a szív mélyében, mint az óvelencei szelencében az édes méreg. Mindenki más, senki sem ugyanaz lelkében egy-egy nagy ünnepen. Mintha azzá lenne mindenki, ami tulajdonképpen egész életében szeretne lenni: gyermek. A gyermekség utáni vágy úgy él minden emberben, mint a folyó túlsó partjáról hangzó, elmosódó harangszó. Néha elkapja a szél a hangot, és nem hallani mit sem a gyermekkor városkájából szálló harangszóból. Máskor - így például húsvétkor is - újra cseng a kis harang szava, a láthatatlan harangozó megifjodva végzi dolgát. Ah, tavasz ünnepei! Régi tornyok fénylenek régi városokban, mezők és patakok mutatkoznak, mintha álmunkban láttuk volna valahol, hegyi úton lassan halad fölfelé a postakocsi, és a kocsiban kis, virágos kalapban fiatal hölgy ül rózsaszínben, mint az utazó évszak, míg a postakocsis virágzó ágat tép az útszélen; tiszta kis faluk mellett szalad el a vonat, az emberek arca fénylik, és a kék ég oly közel ereszkedik az üde halmokhoz, hogy a mezei pásztor bizonyára hallja az angyalok énekét; és a nagyvilág, Párizs vagy a földközi tengerek partjai, a bécsi kocsikorzó és a lóverseny, a pesti Stefánia út húsvéti hangulata, a ruháknak és arcoknak frissessége - és a tavasz áradó vizein érkező virágocskák, amelyek, isten tudja, honnan jönnek a Tiszán vagy Dunán lefelé, és egyszerre eltűnnek az emberek szívében: mindenki gondol valamely képecskét magában, midőn a piros ruhás kis énekesek zsoltára fölhangzik a kalendáriumi lapon, ahová Gergely pápa beírta.

Asszonyom, a tavasz nem az én barátom.

Én az őszt szeretem, midőn a kismadarak elbújnak az erdőkbe, hogy tavaszra már kis csontvázaikat sem találni meg.

A tavasz egy rikító piros kendő, amely lakodalmassá székeltet a saroglyájáról lóg le, a keszkenős lovak gyorsan viszik a menyasszonyt a fehér országúton, és én csak a rikító kendőt látom a messziségben eltűnni. A ragadó lovak, gyorsan pergő kerekek oly sietséggel mennek, mint az ifjúság szélről hajtott könnyű felhői. Egy év előtt - vagy talán régebben - a város határában bolyongtam önnel, asszonyom, erdőt kerestünk és zöld gyepet, mindennél fontosabb volt kezünk összeérintése, és arról beszéltünk, hogy hársfa levelére ülünk az erdei patak hintázó vizén, és a tengerekre utazunk. Ma ön mást szeret, és én önt nem szeretem. Mintha nem is lett volna érdemes ifjúnak lenni, tavaszt lehelni, faleveleket összeolvasni, és kis csermelyek mentén felfelé menni a hegyre - a széncinke rubinszeme úgy fénylett a csalitból, mint a drágakő az

ön fülében. (A tőzsér, aki egykor jogtalanul szerzett pénzen a köveket vásárolta, ugyancsak halott, és a keresztúri temető alacsony sírkövén, szánva-bánva bűneit, éjféle órákban, míg ön talán évődik Pablóval, azzal a bizonyos napbarnított matrózzal, aki állítólag húsvétkor vízbe fojtja a pesti úriasszonyokat, s ezért divat fölkeresni bárkáját.)

A. húsvét Pesten arról nevezetes, hogy a divatos hölgyek a fiumei vagy a trieszti vonatot zsúfolásig ellepik, rossz hotelszobákban alusznak messzi idegenben, és isztriai templomcskákban örök hűséget esküdnek annak, aki útjukba akadt. Ah, egy pesti divathölgy évente többször jegyzi el magát, mint ön hinné, asszonyom. A húsvéti út nálunk egy kedves kerítő, a nyári felhők a fürdőhely fölött már új nevet hallanak elröppenni az ajkáról, és a tél tündöklő estélyein ismét más lovag viseli a divathölgy színeit. Mintha a kalendáriumot a pesti nőknek írta volna a régi pápa. Szerelem nélkül eltöltött húsvéti napok, a kaland nélkül elmúló élvezet nyár és a fénylő koncert - zenéljen bár az öreg Liszt - szerelmi sottogás nélkül elképzelhetetlen hölgyeink világában.

Mily bohóság erről komolyan beszélni! Mintha nem ugyanazt tennék a nők mindenütt, mint Pesten!

Azonban valahogy mégis más a pesti szerelem, mint a többi. Talán azért, mert ebben a városban semmit sem szokás komolyan venni, és a helybeli sánta ördög hiába nézne be a körutak háztetőin, sehol sem látná az álmatlan szegény szenyórát, aki szerelmi bűja fölött virraszt. Sőt ellenkezőleg, igen egészségesen alusznak a szívtelen teremtések. Szerelem miatt hosszabb ideig haldokolni csupán a külvárosokban szokás, hol még a harmonika szól, vagy amerre a tabáni templom veti árnyékát, és a kis ablakok mögött reménytelen hófehérek varrogatnak, estére toronyzene lesz a Mátyás-templomon, és a kürtös szeme olyan fekete, mint a szeder.

A város belső részeiben a tavaszi nyugtalanság leginkább abban nyilvánul, hogy vajon honnan lopjanak pénzt a férfiak a húsvéti utazáshoz? (Kitűnő barátom, a zseniális Gálos Kálmán, az idegenforgalom és a menetjegyek pesti direktora mesélte, hogy hetekkel húsvét előtt nem lehetett jegyet kapni a hálókocsokra, valamint szállodai szobát az Adriai-tenger divatos vagy kevésbé divatos üdülőhelyein. Mintha az egész város talpra állott volna, hogy húsvétkor elhagyja Pestet.) Helybeli polgárok, akik télen kártyaasztalok hulladékaiból élnek, vagy kenyérkereset címén reggeltől estig a kávéházban üldögélnek, majdnem mezítláb járnak, és életveszélyes terveken törnek a fejüket, legegyszerűbb üzleti ötletük olyan természetű, hogy a bíróság fegyházzal honorálja: húsvét előtt valódi százas bankjegyekkel tolongtak a boltban, ahol a menetjegyeket osztogatják. Mintha a főváros határa csupa kirabolt lengyel zsidók elföldelt hulláival volna telve - annyi pénz mutatkozott egyszerre a városban, ahol egyébkor a postai bélyegeket is irigylik az utcai levélszekrénytől. Tavaszi pénz volt ez - mert az asszonyok délre vágynak.

Mindnyájan jártuk egykor a dél felé menő utakat, és bizonyosan hallott arról, asszonyom, hogy a fiumei gyorsvonat ablakából láthatni a legragyogóbb csillagokat. Mintha rubinkövekkel volna kirakva a dunántúli égboltozat. A vasúti kalauzok olyan dallamosan mondják az állomások nevét, mintha csupa nászutasokkal volna telve a vonat. Egy sápadt fiatalember izgatottan tudakozódik: messzire van még Zágráb? Zágráb! Mily durva, zeneietlen szó. Ám egykor tudott ő is hegedülni, mert az állomásán, egy régi húsvétkor, elgondolkozva lépkedett föl és alá a peronon egy pesti úrnő, aki az észak felől jövő vonatot várta.

Aztán a vonat megérkezett, a hölgy megtalálta útítársát, és bánat nélkül mondhatom, hogy egy hónap múlva már el is felejtette, hogy valaha húsvét, Adriai-tenger, sirályok és osztériák, szállodai erkélyek és öreg, leskelődő utazók vannak a világon, akik húsvét táján lyukat fúrnak a falba, és igen jól elmulatnak a pesti vendégek ünnepi kedvén.

Asszonyom, ha valaha húsvéti útra kelek, magam is már csak leshelyemről értesülök arról, hogy a nők tavaszi utazása olyan mohó, kicsapongó és meggondolatlan, mint vakációzó diákok kedve. Sietve bújnak kifelé a rügyek az almafákon, hogy minél hamarább virágok legyenek.

Asszonyom, azonban mégis elutaznék Pestről, mielőtt kehellyel köszönteném a húsvéti reggelt...

Az államvasutaknak két gyönyörűséges mozdonyát (1914-es típus) láttam a napokban. Az alagi különvonatokat viszik jelenleg, mint két mogorva óriás. Ezek a vasból és acélból vert hegyek - vagy eleven lények, amint éjjelenként az éjféli vonat mozdonyát közelegni láttam a töltésen - mily messzire elvinnének, ha erre parancsot kapnának! Este van, havanna édes füstje érzik az expresszvonat kocsiában, az egyik oldalon lebukik a nap lila színű halmok mögött, másfelől egy esti fényárban úszó nagyváros tündöklő lámpásai világítják a felhőrongyokat. Messzire menni - kék tengerekhez, zöld folyókhoz, sárga, nagy mezőkre. Talán a doni tartományokba, hol hosszú szőrű agárral hajtják a farkast - vagy postakocsin átkelni az Alpeseiken, az olasz határon. Utazni messze, kimondhatatlan, ismeretlen állomásokon át, csak egy torony látszik imitt-amott a hajnal álmos párájába burkolva, mintha ott laktának a madarak, amelyek az álmokat hordják éjszaka. A fellegek alacsonyan úsznak a bizonytalan tájon át, vízmosás piroslik a hegyoldalban, és néma, furcsa erdők látszanak, amelyek láttára elgondolkozik az utazó: vajon mi történik az erdőben, hová nem hatol emberi tekintet. Anton, az Oroszlán bérszolgája, pirosuló hajnalon, a gőzhajó állomásra viszi poggyászunkat, és dél felé, a folyón, feltűnik a kölni dóm.

Utazni messze - önnel, asszonyom.

2

1914. május 10

Asszonyom,
a Kossuth utcában, ahol májusi délben szinte álmodozva mennek tova félvilági és tisztességes hölgyek, a nők cipője és kalapja kábít, az arcokon az almafavirág színe, és a parfüm úgy repdes a szoknyák nyomán, mintha igazán csupa előkelő nők mutogatnák errefelé magukat, és a rendőrségnek semmi köze sem volna némelyik tündéri hölgy foglalkozásához, amelyről az írásbeli engedélyt a harisnyában szokás viselni, önfeledten nézem a szálloda kapujából a londoni vásárt. Minden úgy van, mint régen, a nők között több a hivatásos, mint a hivatlan. Tizenöt vagy húsz esztendő előtt, öreg rokonom szolgálván a rendőrség erkölcsökre felügyelő osztályában, gyakran ámulva vettem tudomásul sétáink alatt egy-egy hercegnő igazi foglalkozását. Mintha csakugyan igazuk volna a vidéki öreg asszonyságoknak, akik a pesti utca hölgyeit kivétel nélkül megvetik. A tavasz, a május, a lóverseny szinte újra fölvirágoztat bizonyos hölgyeket, akik a szerelemmel hivatásból foglalkoznak. Azt lehetne mondani, hogy minden második nő Boda főkapitány engedélyét hordja a harisnyájában, a többi rendőri engedély nélkül áldoz Vénusznak. Vajon hol vannak Pesten a tisztességes nők?

A szálloda, amely nemrégiben nyitotta föl amerikai stílusú kapuit a Kossuth utcában, szinte ijesztő két napot élt át a megnyitás idején, amíg visszaverte az ostromot, amely a pesti előkelő és szerelemmel foglalkozó társaság részéről érte. Azt lehetne mondani, hogy Budapest valamennyi titkos prostituáltjának az lett egyszerre ambíciója, hogy az előkelő hotel halljában, kávéházában vagy éttermében helyet foglaljon. Kedvezők voltak az auspíciumok: e szállodát amerikaiak nyitották, valószínű, hogy nem ismerősek a pesti viszonyokkal, és a hölgyek, akiket a Körutak kávéházaiban fennhézva szolgál ki a pincér, itt előkelő és tisztességes pozíciót remélhetnek. Jöttek, szálltak, tucatszámra repültek elő a város minden részéből. Foglalkozás nélküli és aktív színésznők, asszonyok és leányok, akik szerényen költik el uzsonnájukat a kávéház sarkában, szinte grófnékká szépültek az új világításban. Ah, tisztességesnek, előkelőnek, megközelíthetetlennek látszani: ez a vágya minden pesti nőnek, aki néhányszor megfedkezett magáról. Mintha valamennyinek új ruhája lett volna - a közbecsülés ruházata. Mintha egyszerre, egy nap alatt elfelejtették volna, hogy tegnap még egy idegen úr megszólítását fogadták a mellékutcában. Gőgösen, finomkodva és nagy önbizalommal „szálltak” az új szállodára, amelynek fekvése a mágnásnegyed és a kaszinó szomszédságában bizonyára bearanyozta volna megkopott tollazatukat. Kimustrált, öreg csatalovak fennhangon és fennhézva telepedtek a XV. Lajos korabeli székekre, és a szőnyegeken teljes biztonsággal óhajtottak lépkedni közismert hölgyek, akiket a „Tarantella” kávéházban sem szolgálnak ki már az utóbbi időben.

Az angolok ellenben védekeztek. Szívósan, elszántan, életre-halálra, hisz a legdrágább holmijukról, a jó hírnevükről volt szó. A pincérek fagyos arccal fogadták az ostromot, szinte megkövült nyugalommal nem teljesítették a megrendeléseiket, azt lehetne mondani, hogy titkos jeladás fogadott minden vendég hölgyet, és hiábavaló volt mosoly, fenyegetés, láрма, erőszakoskodás - a hölgyeknek vissza kellett menni az utcára, régi kis kávéházaikba és eldugott asztalokhoz. Asszonyom, én ezt a furcsa háborút elég közelről láttam. Azt hiszem, mindig megtörténik ez Pesten, ha új hotel vagy kávéház nyílik: az első vendégeket az úgynevezett nem tisztességes társadalom liferálja, amelynek előremenetelt jelent az is, ha egy másik utcában ütheti fel sátorfáját. Kár, hogy hamarosan befejeződött a hadjárat, és elnéptelenedtek a termek, az ostromot visszaverték, gyanús hölgyek nem könyököltek az ablakra, és lassan, bátortalanul, óvatosan jelentkezett az első úri társaság, amely a jól kiszellőztetett szobákban elfoglalta helyét.

*

Ebből a kis történetből az látszik, hogy még mindig a legkisebb vidéki várossal versenyez Pest abban a körülményben, hogy itt mindenkit ismernek. Itt minden nőnek és férfinak megvan a különös jelzése, amelyet a fémjelző hivatal a legtöbbször teljes biztonsággal üt rá a portékára, mintha minden ember a hátán hordaná azt a bizonyos cédulát, amelyet csínytevő diákok szoktak öreg professzorok kabátjára csempészni: „Vigyázat! Életveszélyes!” Azt hiszem, ez a leggyakoribb láthatatlan írás a pesti nők és férfiak hátán. Annyi elszánt és kétségbeesett egzisztencia csavarog a pesti utcán, hogy mindig csodálkozom, hogy férhetnek meg a városban a „rendes” emberek. Az információs irodákban hétszámra nem adnak ki kedvező információt, senki sem hitelképes, minden második ember szélhámos, és talán az ujjunkon összeszámlálhatjuk azokat, akiknek komoly hitelük van a városban. Soha még ily helytelen pénzügyi állapotok nem voltak Pesten. Senkinek sincs pénze - szinte divatja korunknak a szegénységgel való dicsekvés, a köznyomorúság fitogtatása, pedig ebben a városban mindenki nagyon szereti a pénzt. Az újkor társadalmának történetírója bizonyára majd objektívebb szemmel látja az 1914-i májust, mint mi látjuk. Egy hosszú rothadásnak, társadalmi bomlásnak a nyilvánosságra való jövedele e mostani állapot, már nem lehet tovább titkolni - szaga

van. A boldogult szövetkezetek egy évtized előtt már azon a címen szaporodtak el a városban, hogy Pesten senkinek nincs pénze, tehát mindenkinek kell pénz. Érthető, hogy sokan vissza-sírják ez időket, amikor furfanggal, ravaszsággal, erőszakkal, nagy utánjárással mutatkozott egy kis pénz Pesten. Ah, még előbb Löfkovics és Hartman urak támogatták a pénztelen társadalmat, de még az ő idejükben kisebb volt a kamat, mégis menekülniök kellett a kávéházból. De a Belvárosban, a Váci utcában és vidékén még megélhetett hiteléből egy-egy jóképű úriember, aki mit sem dolgozott, estve ébredt, az orfeumba járt, és a fiákeres évszámra vitte adósságra. Az úgynevezett „külső”-hitel még divatos dolog volt a régi Pesten, egy pár jó cipő és jó kalap, esetleg egy prêmes bunda, a szájba vett vastag szivar, naponkénti borotválkozás és bátor föllépés elegendő volt ahhoz, hogy a Váci utcában emberöltőn át hitelezzenek az üzleti férfiak. Néhány elköltözött ismerősömről emlékszem a régi Pestből, akik valóban csak annyit dolgoztak, hogy délután tekéztek a „Koroná”-ban, és nyugodtan, önbizalommal néztek a holnap elé. A vidéki ifjúság rajongott e megtermett, verekedő, bátor urakért, akik a testi erő fölénye és a félelemgerjesztés alapján a virágárusnál, kesztyűsnél, szabónál, vendéglősnél a legjobb kiszolgálásban részesültek. Ezt a kort szinte kedvelem is magányos tűnődéseimben: némi romantikája volt e lovagi kornak, a vívótermek, Fodor Károly kardjai, Hentaller pisztolyai jó segítségek voltak az élet gondjai közepette.

A legutóbbi esztendő anyagi romlásának szinte természetes jelenségei voltak a hirtelen elszaporodott játékbankok, amelyek némi megélhetési reményekkel kecsegtették a pesti embe-reket. Utóvégre a szerencse mégiscsak kiszámíthatatlan valami, és keringnek csalogató legendák a fővárosban nyerőkről, akik egyetlen, ajándékban kapott forintból nagytőkések lettek, gavallérok bukkantak föl, akiket azelőtt senki sem látott, és a játékbankok alkalmazottai a legjobb bérkocsin robogtak a lóversenytérre. Olykor némi pénzszag volt érezhető a városban, vidékiek jöttek elő, és ezreseket gomboltak ki a mellényükből, a pénz a játék éjszakáin csordában, csaknem elértéktelenedve hempergett a bankok zöld asztalain, voltak házak, ahol az ötkoronás pénzdarab jelezte a legkisebb pénzegységet, máshol csak papírpénztulajdonos kísérelhette meg szerencsáját, de tömördek terem állott a koronatulajdonosok rendelkezésére is. Ilyenformán forgolódott néha ide-oda a pénz a fővárosban, mondják, egynémelyik kézen meg is maradt valami, ennivalója azonban rendesen volt a legkisebb poentörnek is.

Most lezárják a játékházakat, tétlenül és tunyán, forint nélkül üldögél a játékosok tömege. Minek dolgoznának? Hisz a legbecsületesebb munkával sem lehet többé pénzt keresni a fővárosban. Lehagoltan, elhagyatva beszélgetnek szegénységükről, a zöld gyepen ugyan futnak az idén is a versenyparipák, a híres és népszerű istállótulajdonos, a fekete szakállas turf-király csupa verhetetlen táltosokat hozott Tatáról ez esztendőben, a Springer báró nyereségi rekordja komoly veszélyben forog - de ilyen szomorú május még nem volt Budapesten.

Nem csodálom, asszonyom, hogy a szegény, élni vágyó nők tola-kodnak és nyüzsögnek a Kossuth utcában. A szemekben kimondhatatlanul csillog a vágy az előkelő, finom, gondtalan élet után, és a kis szájak mohón fordulnak a helyiségek felé, ahonnan előkelő levegőt vélnek érezni. Régi nóta, hogy a kontinens valamennyi nagyvárosában Budapesten vannak a legszebb és legolcsóbb szép nők. Szegényeknek most már tán kurzusuk sincs, az árfolyamok zuhanásával az ő értékük is végképpen alászállott. Pénz! Ez lakik az arcokon, a szemekben, és a tavasz virágainak, a lankás hegyoldaloknak, üde ligeteknek szinte örökre elmúltot divatja. Ugyan, kinek pengetik a költők lantjaikat, kinek mutatják az alkonyati égen szálldosó felhőket és az esti csillagot a város határában, midőn ennivalója sincs a legtöbb embernek Budapesten!

*

Szomorú dolog, asszonyom, hogy ily levelet írtam önnek, amelyet az ostromlott városokból szoktak lopva elküldeni megbízható küldőnccel. Szebb lett volna írni a Kossuth utca ibolyaszagú déli sétáiról, a korzó orgonavirágos hölgyeiről és róla, valamennyi között a legkedvesebről, a csalfáról, a hűtelenről, az imádottról: az úrhölgyről. Még az öreg templomon elmerengni is költőibb lett volna, amelyet a Kossuth Lajos utcában a barátok lebontanak, hogy bérházat építsenek a helyére. (Lám, a szent férfiak is!) Lehetett volna írni dalról, májusi ájtatosságról, hol a kedvesért imát mondanak drága ajkak, kisírt szemekről, amelyeket álomban láttam, nagy, fehér hajókról, amelyek a nagy vízen vitorláznak. Sajnos, hogy az élet olyan rossz költemény, hogy pénz nélkül nem tud tetszést aratni, és a legszebb női szemek mégis csak Salamon bácsira, az öreg uzsorásra ragyognak, nem pedig a Petőfi Társaság lírai pályázatán díjnyertes költemény szerzőjére.

3

1914. május 31

Tíz esztendővel ezelőtt, amikor még a lapíró aranyifjúság az orfeumba járt, Tarján Vili volt a legnépszerűbb gyerek az éj komolyabb hölgyei körében, benn a nagy szakállú Munczy Lajos vont a könnyed francia sanzont, és a télikert falán frissek voltak a pohártörés nyomai a legendabeli pezsgős éjszakákból, midőn a Pomery pataokban folyt, és ezer forintot elverni egy éjszakán olyan megszokott dolog volt a Somossy házban, mint Bauman Karcsi népdalénekes mindennapi biliárdpartija, a büfé hölgyei, mint példás és tiszteletre méltó háziasszonyok polgári otthonukban, egyszerű, fehér blúzban, olcsó, fekete szoknyában üldögéltek a pamlagon, a jószívű Tekla a kézimunkáját is magával hozta, a virágáros dáma csaknem harisnyát kötött, még éltek azok a bizonyos „rég, derék lányok”, aki után sóhajtva gondolt nem egy öreg gavallér, aki barátnő, pajtás, tanácsadó, ápolónő és fizetőmester volt egy személyben, a gavallér tárcájából arányosan juttatott keresményt zenészeknek, pincéreknek, szegényebb sorsú kártnőknak, a virágáruslányoknak, portásnak, fiákeresnek, az öreg Stern bácsinak, aki hajnalban a kocsit hozta, és végül a házmesternek, hogy mindenki megelégedett egy-egy nagyobb mulatság után, még a gavallérnak is maradt ebédrevalója, egyszóval a „rég jó virtsaft” idejében a télikertben egy kellemetlen arcú, durva hangú, ordináré magaviseletű, páva módjára felöltözött, kalapos hölgy tűnt fel a háziasszonyok között. Az éjjeli hírlapírók ebben az időben többnyire feketekává mellett lumpoltak, igaz, hogy kitaróan és elszántan, a páva megvető ajkbiggyesztéssel suhant el a pénztelen fiúk mellett, általában senkivel sem állott szóba, talán egy-kétszer a cigányprímással, Vörös Elekkel, a nőket és férfiakat olyan buta megvetéssel kezelte, mint a civil életben a szegény tanárok az írókat. Szeretett vállat vonni, semmi és senki nem imponált neki, szolgáló még nem volt büszkébb természeti adományra, mint Emília. Ah, hogy fitogtatta strucc tollait, gyémántjait, cipőjét és ruháját. A jó háziasszonyok szinte belebetegedtek Emília megjelenésébe, egy élc pincér hamarosan gúnynevet talált, elnevezvén a gőgös cselédet Málnás Elzának, és Emília büszkén viselte új nevét. Ah, mily gőgös volt szegényke. Blau Diogénész, aki akkoriban a legbölcsebb férfiú volt Budapesten, lámpagyújtás után - a bölcsesség követé azóta elhalászták előle törtető fiatal emberek - az orfeumi hölgyzászlóalj felett szemlét tartván, barátságosan elbeszélgetve a manipulánsokkal, akik egykor valóban szolgáltak Cecil mellett a Frauenbataillonban, Málnás Elza felett összeráncolta homlokát:

- Ilyenek azok a nők, akiket meg szoktak ölni és kirabolni. Valami fiatal makró.

Emília ugyanis sugárzott az ékszerektől, és ha nem akadt barátja, aki kocsin hazavigye, a fukar leány gyalog ment éjjel lakására. Az orfeum környékén jó emberek laktak akkoriban. Sem Mágnás Elzának, sem másnak nem esett bántódása. Az éjszaka bölcsének jóslata tíz esztendő múlva váltott valósággá, és csupán az nem volt stílszerű Mágnás Elza halálában, hogy nem szerelmeskedés közben húzták meg a hurkot a nyakán, hanem brutálisan, rémregényesen, egy gacsos lábú pék és a szakácsné. A végzet néha egy narancshéjat, máskor egy vörös bajuszú mesterlegényt küld ki képviselőjében.

A szegény, büszke Elza, aki egy finom ember pártfogásában, jó ruhák, jó szagú fürdők és antik bútorok környezetében szinte megnevesedett, miután tehetségesebb és alkalmazkodóbb nőt nemigen szült az orfeumi éjszaka - szinte grófnő lehetett volna már jószívűsége és eleganciája révén -, mint egy kismadár, dermedten hal meg a pék kezében. A hálószoba csipkés ágyneműje felett gyöngéd illatszer száll, amelyet nem is a kokottok, hanem az elvált bárónők használnak, a selyemtapétás falakról régi francia mesterek festményei nézegetnek alá, a jegesmedve az ágy előtt hófehéren nyújtózik, amikor a függöny megöl előlép az ijesztő vándorlegény.

- Be drága a gyémánt! - sóhajtották Pesten.

*

Azaz, talán nem is igen így volt ez a dolog, amikor Elzát megölték, és orfeumi ifjúságából ráismert a hullára a hírlapíró. Emlékezetem szerint, a temesvári lottócsalás óta, a posztkiszli rablásának ideje óta nem érdekelte az embereket büntény olyan mértékben, mint a tót leány megölése. Mintha az egész főváros magáévá tette volna az ügyet, minden legkisebb részlete a bűnnek a közérdeklődés napfényén hentergett, vizsgálóbíró és detektív volt minden pesti ember, az esti lapokat úgy kapkodták a közutakon, mintha forradalom lett volna. Kovács Arnold német hírlapírót a legszebb úri dámák becézgették, mert ismerte Elzát, és részleteket tudott ifjúságából. A mulatóhely öreg pincéreit tátott szájjal hallgatták az újkori vendégek. A kedves, jó fiúk, az újságok rendőri tudósítói, lázasan rohantak a kávéházba; és az újabb híreket pazarlóan dobálták ismeretlen embereknek. Mint egy nagy méhkas, zúgott az éjjeli Budapest. A portás az esti lapot olvasta, amíg kinyitotta a bérkocsi ajtaját. Egy nőt megöltek, aki sem kedves, sem szép, sem barátságos nem volt életében, csupán szép ruhái és feltűnő ékszerei voltak! Mégiscsak gazdag kokott szeretne lenni mindenki ebben a városban, még ha végül meg is ölik érte.

Akkoriban jelent meg a regényem, amelynek ez volt a címe: „A vörös postakocsi.” Miután ellenségeim - ugyebár, asszonyom - eleget mondogatták, hogy e regény szokatlan kelendőségének egyik okozója az a körülmény (a hírlapokba ez a téves hír került forgalomba és nyomtatásba), a Vörös postakocsi hősnője senki más, mint a meggyilkolt Mágnás Elza...

Igen, asszonyom, valóban vették a regénykönyvet a gyilkosság napjaiban, és gyönyörű, soha el nem felejthető tapasztalatokat tettem a könyvesboltban ez idő tájt a pesti nőkről és a pesti pénzről, arcokról és kezekről, amelyek a könyv után nyúltak, mert Mágnás Elza példát adó élettörténetét vélték megtalálni. Talán nem követek el indiszkréciót, ha néhány könyvvásárlási esetet följegyzek, hisz úgymint ritkán vesznek könyvet a pesti emberek.

Délelőtt tíz órakor egymás után több zárt kocsi állott meg a könyvesbolt előtt. A kocsiablakból fáradt, éjszakai lepkék festetlen, ólmos arca látszik, szegény, tévedt lányok, akik a köteles rendőrségi látogatásra mennek, vagy onnan jönnek. A legvállalkozóbb közülük kiszáll, miután ijedten körülnéz az utcán, bátortalanul, félszegen, kendős fejét szégyenkezve lehajtva

lép be a könyvesboltba. Ez a leány még sohasem volt ilyen boltban, ahol csak könyveket árulnak. A könyvkereskedősegéd megszánja a zavarodott teremtet.

- Mi tetszik?

A leány karikás szemét most bátran felveti:

- Könyvet kérek, a Mágna Elza kalandjait...

- Nem szolgálhatunk ilyen könyvvel.

A leány bámulva veti szemét a bolti állványra rakott könyvtengerre. Mennyi könyv! És egyikben sem volna benne a Mágna története?...

- Nekünk pedig azt mondták, hogy itt kapható - mondja szinte durcásan.

Haragosan távozik, de csakhamar visszatér. Társnői megmondták a kocsiban a könyv címét.

- Vörös kocsit kérek - mondja a leány most már határozottan.

A segéd szótlanul becsomagolja a könyvet, a leány fizet a pénztárnál egy összegyűrt ötforintossal. Egy pillanatig a pénzjegyre nézünk valamennyien, akik a boltban vagyunk. Olyan ötforintos, mint a többi, mégis milyen más, milyen furcsa a leány ötforintosa. Vajon kitől kapta az elmúlt éjszaka? Talán Nicktől? Talán egy bujdosó sikkasztótól? Vagy egy vidéki utastól? Talán lopták a pénzt, talán egy másik nő éjjel hímzett, varrt érte, míg a leányhoz került?... Aztán a pénztárosné látható undorral dobja a pénzt a többi közé. Majd előlegben elviszi egy költő, és cipőt vesz a gyerekeinek, vagy elkártyázza.

Dél felé selyem- és illatárban a korzó delnöje érkezik a legújabb divatban... Ah, ismerem kegyedet, asszonyom, kegyed, aki ott volt minden divatos premieren és a jégen, az ünnepélyen, Reinhardthoz és a Zserbóba jár. Kegyed tapsolt egykor Szirmainak a régi Népszínházban, és most Góthért rajong. A muszka balett idejében Csajkovszkij volt zeneszerzője, nyaranta Zerkovitz, Jadlowkerbe szerelmes, de Asta Nielsen is szeretne lenni. Ha idegen nincs: Fedákkal is megelégszik, Gombaszögiesen szeretné kiejteni a szavakat egy sikeres premier után, és barátnőinek azt mondja, hogy Máthé a fogorvosa. Ön a pesti divat, asszonyom. Vajon ön is?...

Igen. A delnő valóban arról intézkedett, hogy lakására küldjék a Vörös postakocsit. Szegény könyv, vajon meddig fogsz heverni a fogadószoza asztalán, és a vendégek közül ki fog ellopni véglegesen?...

Estefelé kitaposott sarkú bolti leányka siet be az utcáról. Egy cérnahulladék a ruháján arról árulkodik, hogy most jön szegényke a műhelyből.

- A postakocsit kérem. Sietek - mondja negédesen.

Egy kis fürt a homlokába göndörödik, és olcsó kalapján szomorú virágok. Még fiatal, még reménykedő és esendő. Nehéz a munka a varróműhelyben, a háta megfájdul a varrástól, soha semmi szórakozás, a vasárnap ritka és nem mindig boldog, talán lehetne valamiképpen segíteni a dolgon, gyönyörű ruhákhoz, gazdag barátokhoz jutni. A fáma azt mondja, hogy a gazdag Elza egész alacsony sorból kezdte. S mindez benne van egy új regényben. Éjjel majd sokáig olvas, és csalódottan ejti le a könyvet. Abból nem tanulja meg, hogyan lehet új kalaphoz jutni.

*

A pék mögött bezárul a börtön. Elza sírján friss fű zsendül, és a gyémántnak éppen olyan tündöklő a vize mostanában Budapesten, mikor a legszebb kövek egy szőke, nagy hajú lány ujján ragyogtak. A gyémánt most is szép, és mindig hívni fogja a nőket, az orfeumi zene bolondosan cseng, kis cselédek vackukon Elzáról álmodnak, szegény, ékszeretlen nők irigykedve sóhajtanak. Míg egyszer újra eljön a pék, és öl.

Szeptemberi alkonyat

A szentimentális hónap gyönyörűségei kora őszi napjai leereszkednek a hegyekről, mint a boldog bánat és drága emlékezet pókfonalai, amelyek mintegy az elmúlt, régi őszyket kötik a maihoz. És én mégis arra gondolok, hogy Galíciában szép idő van.

Mint egy öreg szőlőtőkét elfelejtenek a hegyoldalon, amely a vénségtől világít, derre, zúzmarára vár, a hosszú hervadásra - míg családom valamennyi férfisarja ott jár a lengyel mezőkön, az egyik „vörös ördög”, a másik árkot ás, a harmadik a távirógép kopogására figyel, napégette, szélmarta arccal, megnőtt hajjal és szakállal, puskaportól, vértől kifényesedett szemekkel vágatnak, masíroznak a végtelen galíciai mezőkön, ahová egyenesen Ukrajnából és az Uralból érkezik az első hó és jeges, dermesztő lehelete a téli szélnek.

Hajdan eleget jártam e tájon, és most a nemes Duna-parti vidéken, ahol a hegyek barázdái és hajlásai reneszánsz korabeli püspöki és főúri címerekről vannak mintázva (mint régi kolostorokban egy-egy megbarnult képen, egy vénséges püspök arcképének sarkában megtalálhatjuk a visegrádi hegynek a mását), és a középkori koronához hasonlatos várrom az Anjou-királyok nemes aranypatinájával látszik befuttatva a délutáni napsugárban, míg alatt, a szentimentális sétatúton - ahol ifjúkorom szép őszi napjait, a jelen szomorúságait és Budapest háborúsan zúgó morajlását, az újságírók véresen hangzó, elnyújtott kürtölését, mellyel a friss csataterít táviratok érkezését jelentik, néhanapján felejttem -, az ezüstös nyárfák, sárguló diók és méla vadgesztenyék alatt, az ösvényre hulló levelek között, halk, ábrándos pihenőpadon és csöndes merengésén az alkonyodó Dunának, a nap lenyugvásán és a hold katonagomb formájú megjelenésén: - csak elhomályosultan jutnak eszembe a lengyel vidékek és a nemes alakú, Rákóczi Ferencsen lecsüngő bajuszú és hosszú sörényű, de potrohában elnehezdedt lengyel urak, sárga csizmáik, zöld nadrágjaik, biedermeier frakkjaik, Szobieszkivel való atyafiságuk és fehérre-pirosra festett arcú, táncos, szarvaslábú és hosszú fűzőt viselő asszonyaik, kázmír vagy tengerzölden lobogó szoknyaik, púderezett, vöröses hajuk, amely olykor a hervadt kankalintól vagy az őszi rozsmezőtől lopta színét; csak egy tévedt gondolatként, mint egy irányát vesztett vándormadár keringése a sötétedő égbolton, ismeretlen táj fölött ér el hozzám a régi határszéli fürdői valcerek és polonézok hangja, amelyet rongyos, hosszú hajú, de vörös nadrágjukon aranyzsinóros zenészek tüzes tekintettel vontak; és Lemberg, csodálatos régi ékszerekről vett női tekinteteivel; Krakkó, amely fölött a Jagellók tornyának méla harangszava oly bűbajos romantikával szállt, mint ábrándozó zsidó nők esti sóhajta a magas ablakból: egy utazás az orosz határ felé, kozák tisztekkel, csengő szánon, és a kaszárnyában a fegyverek csöve kimeredt, mintha az erdőszélen a volhiniai farkasok üvöltését várná a társaság: a francia pezsgővel és bundapálinkával fölszerelt útszéli fogadók, ahol farkasfejú ebek vonítottak a dermesztő hold felé, és az ivóban bécsi táncosnő, a vándororfeum csillaga az asztalra rakta szép formájú lábát: - ó, másképpen látom mindezt ma, az emlékezés és ábrándok máskor ellágyult, szentimentális hónapjában!

*

Kard! Ki kard!

Mintha ezer sas repülne föl egyszerre az ég felé, úgy süvölt a huszárok kihúzott kardja.

A paripák, amelyek eddig nyugtalankodva, ágaskodva, bókolva kapáltak, a süvöltő hangra szinte megmerevednek helyükön. Ők már tudják, hogy mi következik. Egy másodperc alatt szinte kővé válnak, hogy minden meglevő erejüket összeszedjék.

A huszárok jó mélyen belehelyezkednek a nyeregbe, a szárat hirtelen a csuklóra csavarintják, és a kengyelbe beletaposnak.

Mintha a síkság fölött futó szél is megállott volna, kétszáz lépésnyire hirtelen hegyes sapkás kozákok hosszú farkú és farkasinas lovai bukkannak elő a cserjésből. Rémületes, egyben dühösítő láng vágódik a huszárok szemébe, mintha a kora ősziessen hervadó mezőség váratlanul tüzet fogott volna a lábuk előtt. A tűzcsík végigfut a mezőn.

A hadnagyunk a balszárnynon a viharszíjat érinti meg a kezével, már hangzik a vezényszó, mintha az égből kiáltaná az öregisten hangja:

- Rajta! Rajta!

Ezer huszár sebzett bika módjára ordít: rajta!...

A paripák szinte fölsivítanak, fölhördülnek, mint a zsákmányra ugró vadállatok.

Nagyot dobban a mező, mintha alul, mélyen a föld alatt bomba robbant volna.

Az előrenyomuló kardok acélja egy hosszú villámlás, mint derült égen, napfényben fut végig az égboltozaton, az olvadó platina színében, a villámsugár.

Fergeteg morajlik föl a csendes tájon. Mintha a föld szakadna.

Így támadnak a huszárok.

*

A hadnagyunk alól elszaladt a ló, ő eszméletlenül maradt a mezőn.

Arra tért magához, hogy a vihar mind távolabb tombol, és a letaposott fűszálak nagyon felegyenyesednek. Egy kikerics meg éppen sértetlen maradt itt mellette, kartávolságnyra. A mező messziségében porfelleg, vörös füst; és puskaropogás hangzik.

Mennyi darázs jött hirtelen a mezőre!

Mintha vadméhek rajzanának valahol a feje felett. Aztán halkán, majd erősebben - amint a hallása visszatért - süvölteni, fűtyülni kezdtek a darázsak, mintha versenyt futnának a darázskirálynő tiszteletére. Talán egy Dzirdzenkas a jutalomdíj, mint Alagon a „Kozma”-napján az ezüst névjegy- vagy szivartartó...

Ejnye, hová lett Puskás őrmester?

Az előbb még itt állott mellette, és lecsüngő, nagy bajsza alatt a „Frájlajn”-nak mondott kedveskedő, évődő szavakat. A kanca állítólag felelni szokott a gazdájának. Lám, a vén legénységi ló, amely a remondáknak szokott a tanítója lenni az iskolában, jobban tudta a kötelességét, mint az ő drága Matyija, amely a tavaszon akadályversenyt is nyert Megyeren! Vajon visszakerül-e Matyi - még egy csomó díjat lehetne nyerni Alagon, ha ugyan megtart-hatják a versenyeket az idén... Talán visszafordul a hűséges ló, amint nem érzi többé nyeregben a hadnagyát?

Hadnagyunk föl akarta emelni a fejét, hogy körülnézzen a morajló mezőn, de a nyakára valamely csavart tettek időközben, talán szalmakötelet, amilyenel a nyugtalan lovat szokták megkötözni a kaszárnnyában.

„Ejnye! - gondolta a hadnagy. - Mi történt velem?”

Senkit sem érzett maga körül, csak a kikerics reszketett meg néha a szeme előtt, amint hason feküdt a mezőn.

A fejét - a fejét, azt bizonyosan igen jól tudná mozdítani, ha ez az ostoba csavar valahogy lemenne a nyakáról. De a szalmakötél mind erősebben szorítja a földhöz. Vajon mi lesz ennek a vége?

Most mintha a csákója ellenzője is megmozdulna, és lassan ereszkedne lefelé a két szemére. Milyen meleg, tikkasztó ez a csákó! Szinte elolvad a homlokán, és sötéten, ragadósan folyik be a két szemébe. Egyszer azt hallotta, hogy rossz anyagból készítik a csákókat!

A meleg kocsikenőcs egy darabig piroslik - mintha huszárok nadrágja világítana messziről -, aztán elsötétedik minden - a kikerics valcerlépésben távolodik, mint Eliz a pesti télikertben, midőn felkötött szoknyában táncol.

Nini, itt van a reggeli lengyel falusi uraság. Félig romba dőlt nemesi ház kökerítésén ingujjban és házisapkában kihajolt, a haja itt-ott zöldült a rossz festéktől, és az arca petyhüdt, csüngő, mint az éjszakázó öreg muzsikuscigányoké.

- A légió! - kiáltotta, és bojtos pipaszárral lelkesen integetett.

Mintha már azóta hadnagy lett volna a lengyel légióban, és piros, arannyal hímzett házisapkában, peckesen lépegetne egy szakasz önkéntes előtt. Nagy, domború emberek ezek, a feleségük csipkemandzsettát tett a kezükre, a karddal dohányt vágtak még tegnap... Egyiknek piros csizmája volt, mint a cirkuszban a majomnak.

Az elmaradó lengyel falu végén tengerzöld ruhás, karcsú és rongyos szoknyájú úri kisasszony lép elő, és az ősz hervadó virágaiból csokrot nyújt át az ezredesnek.

Furcsa, hogy ez az egyszer látott női arc hajlik most fölébe - a hosszú pillájú szemek és a homlokig kifehérített arc, szépségflastrom balról és gyöngé, kékes bajuszka a nemes száj felett. A tengerzöld ruhán repkedő szalagok mintha foltokat takargatnának. Egy folt a tavalyi lakodalomról beszél, pezsgő foltja a nyári fürdőzésről, egy másik folt tán lekvárfőzés közben került a tengerzöld ruhára. Drága a benzin errefelé, szalagocskával kell befedni az egyetlen ruha hiányát.

A hadnagyunk most trombitaszót hall a messziségben. Huszárok trombitálnak. Figyel a jelre. Takarodót fújnak valahol - tán egy alföldi poros kaszárnnyában, gömbakácok és eperfák szegélyezik az utcákat, a patikusné élveteg nagy szemével az ablaknál áll, a Sztálin kisasszonyok kacagnak az esti korzón, a kis „Koroná”-ban frissen csapolnak az oleanderbokros udvaron - éjjel azonban egy vonat megy Pestre, és felgyűrt gallérú köpenyegben éjfélkor a vonatra lehet szállni, holnap az Operába vált jegyet, szép zsidó asszonyokat nézeget felvonás közben, és tán ott lesz az a nő is, akit szeret...

Már itt is van. Csak a kezét látja. Fehér vizű gyémántgyűrűk ragyognak rajta. Most mintha nagyobb volna ez a kéz, mint máskor.

Reich bácsi mit szól vajon az esethez? A váltó nemsokára esedékes...

A fehér kezű nő egyszer egy főhadnaggal sétált este, az előadás után. Be kár volt, hogy a bajtársi illedelmet félre nem tette, és meg nem kérdezte a főhadnagyt, mit beszélgetett a nővel? Talán éppen Pityerről, az ottani fehér éjszakákról beszélt a nő, hol tavaly táncolt, és ahová hadnagyunk ígérte, hogy eljut.

*

A hadnagyunk a homloka közepébe kapott orosz golyót, estére meghalt a mezőn. Az égboltozat, amerre lehajlik, körös-körül piros az alkonyatban: vajon hol ment le a nap Galíciában?

(1914)

Az új regény

Az utca, a kávéház, a szalon, a budai korzó és az ábrándos őszi liget merengő útja: tele van megelevenedett Jókai regényhősökkel, sebesült katonákkal.

*

Alig egy fertály esztendeje, csodálatos változáson ment át a világ körülöttünk.

Ha egy mai Klausz Péter, vagy a közelebbi időkből divatos Rip van Winkle elaludt volna Pesten júniusban, midőn a trónörökös még nem indult el a szelíd Zsófiával a végzetes szarajevói automobilútra; midőn csak jósnők kártyavetésében vagy fantasztikus kisvárosi politikusok képzeletében élt a világháború; szinte sóhajtvá vont mindenki életét a városban, a vicces emberek megjelölték a napot, mikor az utolsó forint kimegy a divatból, de mégis éltünk, éldegéltünk; midőn a költészet és irodalom kezdett a valóságos élet napsugár járta, hideg, fensőbbes hegycsúcsairól titokzatos mellékösvényre kanyarodni, hol többnyire a hold világít, a szerelem régi-vésett ezüstpohárból issza az altatóport, Biedermeier-figurák lépkednek szalagos cipőkben, Lakatos László, az író-művész amulettet visel a nyakában és a szabályosan nyírt parkokban halkan kondul az üvegharang; pesti delnök fehér és fekete útikosaraikkal a fürdőhelyekre pályáznak, Hajdúné Vlissingenben énekel, Siófokon Ányos Laci nótáját muzsikálják kék és fekete szemű asszonyoknak, a Léda nevű yacht régi idők ábrándosságával siklik a Balatonon; midőn teljes, tökéletes sivárságában és reménytelenségében nyikorgott az életunalom az öreg gavallérok bokájában, mint a Barokaldi-cirkusz bohócának fagotkozó térde, és minden második ember arra gondolt a városban, hogy a legnagyobb ostobaság az élet, a szerelem türhetetlenül igénybe veszi időnket, és a nők csalfábbak, mint valaha, Konti régi operettjeiben; míg egy negyedmillió ember ismerte Péchy Andor piros szegfűjét és Bailyt, a francia bukmékert, költő zengett Carlslake whisky-keverékéről, Rothschild Louist gishübli vizével égő szomjúságtól megmenti Pályi doktor, Kisbéren mesterséges úton kezdik világrahozni a telivér csikókat, a Föld-istálló formába jön: - mily régi-régi dolgok mindezek, mintha nem is ebben a században estek volna meg, hanem tán színpadon láttuk a *Két pisztoly* című színdarabban, vagy tán egy öreg negyvennyolcas honvéd mesélt róla gyermekkorunkban.

Klausz Péter felébredve álmából, csodálkozva dörzsöli a szemét.

Hová lettek az erkély alól a gitárosok, akik minden tehetségükkel és energiájukkal csupán fekete hajú hölgyről daloltak, mámorosan kancsalító szemről és táncosnői bokáról? Hová

lettek az öreg börziánerek, akik lityegő, bő nadrájukban, földre eresztett orral, már életükben csaknem anekdotává változottan mendegéltek a Szabadság téren, és üzleti pangásról oly gyakorlottsággal beszéltek, mint az öreg huszár, aki késő vénségében elmondja hőstetteit; hová lett a léha dologtalanság, a tömérdek naplopó és szerencselovag a kávéházból, a turfról, a Lantos Kaszinójából, Stefánia kocsikorzójáról? Hová lett a nagy fehér automobil a fiatal munkapárti honatyával, amely szinte légtornászi bravúrral száguldott népes útvonalakon?

Klausz, a hétalvó, jó darabig nézdelődhet a városon végig, amíg a régi világból megtalál valamit a régi helyén; még az öreg Kiss Józsefből is fiatal infanterista lett, aki a lövészárokból gyönyörű csatadalokat írogat; az Akadémia öregurai azon tanakodnak, hogyan vegyék ki részüket a világháborúból; a palack francia márkájával senki sem hivalkodik a mulatóhelyen; a cigánypiros-színt a zenekávéházak dámái sem viselik többé, divathölgynek még az alsószoknyája is csukaszürke; tépést csinálnak a drága női kezek, amelyeknek nemrégiben csak annyi teendőjük volt, hogy a férfiak térden állva a kezükben tartsák, és szentség módjára imádják; az ápolónők kackiás, de szeretetre méltó fehér köpenyege Kunosyné mindennapi viselete; Kovács kisasszony háborús verseket szaval, és Fedák Sári kórházat súrol; a „Kékmacska” és a nevezetes „Flóra”-termék útmutatásai nyomán vezetett mulatóhelyek hölgyközönsége hósapkát horgol; a főhercegnő meglátogatja a másvallású asszonyokat a hadikórházban; Freystädler pasa nem adakozik; a Lipót körüti színházban senki sem jön ki a színpadra hasított szoknyában; telve az emberek szíve csendes meghatottsággal, áhítattal, imádsággal, a Kosztolányi-versek mélabújával: - csak az őszi liget és a budai korzó vadgesztenyefái folytatják regényes októberi életüket, aranypénzeiket azonban többé nem találkozára váró leánykák mantlija fogja fel, hanem nagybajuszú, öreg magyar bakák horpadt válla, sántikáló hadnagyok sűrű köpenyege, sebesült katonák görbe sétatálcája kotorja a versek lehullt leveleit, mintha Jókai írta egy új regényt.

*

A vége mégiscsak az lett, hogy megjavultunk.

Akárhogy nem akartunk tudomást venni a nemzeti eszméről, az ideálokról, a szentimentális világfelfogásról, az élet regényességéről: kiderült, hogy az élet sokkal érdekesebb valami, mint valaha hittük. És az összes régi „patronok” most éppen olyan jól működnek, mint akár negyvenkilenc után, pedig akkor több közünk volt a háborúhoz, mint manapság, egyedül voltunk, segítség, reménység nélkül, és a segesvári csatában elhagyott bennünket istennek földre küldött arkangyala.

A háború mindannak az ellenkezője, ami a reális világfelfogással egyezik. Régi, nagyszerű korszakoknak visszatérő romantikája a háború. Ismeretlen erőknek megjelenése a földön és az emberi szívben. Eddig hihetetlen jelenségeknek, hősiességeknek, bátorságoknak, életmegvetéseknek a sorozata. A bankhivatalnok hősi halála, a pesti léha delnő megneemesedése, a lövészárokból éneklő magyar baka vakmerősége, a felvidéki fiatal gyermekkertésznő utazása kicsinyeivel az ellenség megszállta földön (midőn a vasúti teherkocsira krétával felírják a gyermekek: „Isten vezet bennünket!”), a fináncok, csendőrök, postások hőstettei, a pesti fiskális, aki felcsap hadvezérnek, az orosz mezőkön elesett gavallérok, a gyászjelentések, amelyeken a jegyes neve együtt szerepel az öreg szülékével, az árvaszéki ülnök, aki egymaga tíz szerbet megöl, a rőföskereskedő, aki ellenséges határszéli falvakat felgyújtogat, a mészároslegény, aki a pópákat a fára húzza, a fővárosi tisztviselő, aki csatát nyer Lublin alatt és főként a déli harctérről jövő, háború próbálta, viharverte, vész és tűz látta bakák dalos vonulása a Nyugati pályaudvarról, mellékutcákon, éjjel, felriadt házmesterek és késői járókelők barátságos integetései közben, mintha csak mostanában, odalent, a gránicon „stimmelt” volna

össze a zászlóalj a boldog dalolásban, és még ez éjjel mennek tovább északra, új borzalmakba, télbe és fagyba, ahol nappal a srapel sárgásfehér mellénye közeleg a levegőben, estve a varjak és a farkasok: - ha ez nem a legnagyobb regényesség a földön, akkor Jókai Mór még annyit sem konyít a regényíráshoz, mint egy szolgabírói írnok.

És az érzelmek a szívben? Vajon borultak szemek oly hamarosan könnybe, mint manapság, midőn a színpadon a csepűrágó énekel, vagy a magyar baka imádságát olvassuk Przemyslben? Szinte fölöslegessé váltott az irodalom és a vallás szentimentalizmusa, midőn sárga leveleken elgondolkozó arcú sebesült katonák tologatják a bakancsaikat, fiatal özvegyasszonyok sápadt arca tűnik fel a gyászfátyol alól, a postást a folyosón várja a szobalány, és gyermekkori imádságot mond az úrnő csipkés ágyában, mert mást nem tud; midőn elment, délceg hadnagyok neve mellé az újságban egypár betű kerül: „43. gy. e. mghlt.”, bénán tér haza a családapa, és nem tudja többé karjára venni tapsoló gyermekét, új férfiak, új hadak indulnak a régiék helyére: - minek akkor észrevenni, hogy bánatos október is van a világon, és a fák ködöt füstölnek, mint régen látott gyermekkori tájakon?

*

A régi világ drágalátos szenvedélyeit, szerelmi boldogtalanságait, amelyeket a költők szerettek piros rózsának vagy a garni vöröslő villamoslámpájának nevezni (a lámpa alatt kettős öngyilkosságra felhúzza a fegyver ravasza), a határszéli hegyeken túl égő falvak fekete-piros lángja váltotta fel.

(1914)

Az álmok visszatérnek

Kedves barátom a montenegrói hegyek közül azt írja, hogy gyermekkori álmait folytatja a vad királyságban: a sápadtarcúak, az indiánok és a Vadölők regényeit, amelyeket Cooper Fenimore könyveiben mindnyájan olvastunk ifjúságunkban. A harcok, amelyeket az amerikai vadnyugat hősei vívtak, most megelevenednek, és előrelépnek a töltényöves Vadölők és törzsfőnökök a gyermekágy mellől, ahol hosszú csövű puskáikra támaszkodtak a kisfiúk álmaiban. A vérszomjas indián asszonyok ismét kést fennek a köszörűkövön, és az inges gyerekek töltögetik a kilótt fegyvereket.

Ám gyermekkori olvasmányainkban a hosszú hajú, szilaj indiánokat és őserdőket felváltotta egy csodálatos és közellevő álomvilág, a Jókai törökregegyeinek ezeregyéjszakás mezősege, ahol karcsú fehér liliumokként lengenek a mesék szelében ábrándos török leventék, ifjú bégek és merengő szultánok.

A török hódoltság megszűntével szinte elfelejtjük a bánatos százesztendőket, midőn török parancsolt Budán és Nagyváradon, és Zrínyi gróf kirohant Szigetről.

A csodálatos Kelet, a lerombolt minaretek és eltűnt szerájok a költők képzeletén át úgy térnek vissza hozzánk, mint csengettyűlépésű tavaszi esőnek futása a jószágú erdő fölött, vagy egy messzi karácsonyi táj, midőn betlehemes juhászok ballagnak a kis falusi templom oldalában.

Török és magyar vitézek mintha régen összeölelkeztek volna Mohács alatt a szántóföldben, a szerencsétlen napkeleti nemzet szenvedései meglágyítják a legérdesebb határőr szívét. A

messzi múltakból csak magyar dicsőség kürtszava rivalg vissza az emlékezetbe, egri nők tüzes szeme fénylik, Mátyás király hódító, középkorias alakja lendületesen lépi át a memória küszöbét, és erdélyi fejedelmek sastollas fővegei sorban elvonulnak a kerítés mögött, amely a jelent a múlttól elválasztja, mint tovaléptető alkonyi lovasok.

Mintha századokon át azért birkózott volna e két testvérnemzet egymással - az úristen szemében tán csak napkeleti mezők hancúrozó fickóinak a játéka volt az egész -, hogy a küzdelemben és a kardok zengésében acélosodjanak a tunya izmok, férfiasodjanak az egymás után következő nemzedékek, és a háború oly mindennapi kenyeré lett töröknek és magyarnak, hogy a végek kapitányai elunván a fáradalmas szakállnövesztést, néha csak egy kis mozgás kedvéért a bőséges ebéd után vitézi tülekedésre mentek a szomszédba; hogy a gyermekek énekeljenek a mezők felett szálló gólyához, és a költők a lúdtoll recsegésében rostélyos ablakú háremek titokzatos énekét hallják.

Nem haragudott itt senki, mikor vége lett a századokig tartó török-magyar birkózásnak. Kedvére, természete és vágya szerint kiverelkedte magát mindenki, szinte jólesett végtére hazafelé is kocogni a százesztendőig tartó csatából: hogy megnővekedhettek azóta a gyermekek!

A török nem volt kegyetlen úr a meghódított területen, hisz a prédikátorok akkoriban vagdosták egymás fejéhez a bibliát, és a paraszt békében szántotta a barázdát.

Midőn Jókai írni kezdte az ő csodálatos, törökös regényeit a másvilágiasan tündöklő szemű keleti hölgyekről, kerecsentollas mohamedán vitézekről, Tepelenti Aliról és a janicsárok végnapjairól; a törökökre már csak úgy emlékeztünk, mint egy régi álomra.

A Jókai-regények szokatlan varázsának egyik oka az volt, hogy a régi ellenségesség elültével a szíveket telehintette a kisázsiai kertek rózsáival, keleti legendákkal, szultánok és papucs-készítő vargák históriáival, amelyekben Sirász fülemiléje énekelt, és háremhölgyek zengtek az Aranyszarv felett.

Tóth Béla, a feledhetetlen effendi már egy török-szimpatiával meglágyított közvéleménynek írta az irodalmi remekműveket, a török históriákat.

És gyermekkoromból emlékszem, hogy a Hatvani utcában megmutatták Szűcs Pátrit - akkoriban a Hatvani utcában jártak a nevezetes emberek -, a jogászok vezérét, aki kardot vitt Konstantinápolyba az oroszok ellen küzdő török vezérnek, és vele ment sok nevezetes magyar ifjú, akiket későbbi esztendőben, mint a török-magyar testvériség megalapozóit, a kardvivő ifjakat emlegettek.

Szemere Miklós akkor volt tanuló és a küldöttségi utazás óta mind a mai napig leghívebb híve a törököknek, pedig egyik ősapja, a temesvári bánus, eleget kopogtatta buzogányával a kopaszok fejét.

A török-álmok, a megbocsátás, a rokonszenv, a szeretet keleti testvérünk iránt szinte olyan divat volt Magyarországon, mint a szegény lengyelekkel vérző szimpátiánk.

Még éltek a negyvenkilencediki apák és anyák, akik az oroszokat bejönni és elmenni látták, bujdosó honvédeket dugdostak a padláson és a pincében, Jókai tüneményeszerű regényei és Szevasztopol hosszú ostroma: minden a törökök felé hajlította az ország intelligenciájának rokonszenvét és tiszteletét.

Ha a törökök győznek... Ha együtt küzdhetnénk napkelet leventéivel a muszkák ellen... Ha a két kar egyszer összefogna, és a két kard egymás mellett harcolna.

És ki tudná felsorolni azokat a sóhajtásokat, amelyek egyszer elhangzottak a magyar vidéki úriházak függőlámpásai alatt, vacsora után, havas télben meghozta a gyalogpostás a pesti újságot, és a nők gyermekeik fölé hajolva vagy a Jókai regényből felpillantva hallgatták a zúgó Fekete-tenger mellől érkező háborús híreket.

És a legjobb újságolvasó az öreg Gaál volt, mert ő úgy össze tudta hajlítani a régi *Egyetértés* lepedőnyi lapját, hogy a másik oldalról mindig el lehetett olvasni, hogy a szevasztopoli oroszlánharcok alatt ki énekelt Pesten a *Portici némá*-ban, és Temesvárott mely számok jöttek ki a kislutrin...

Vajon hová lettek a régi, gyönyörű emberek, akik még igazán álmodozni tudtak, és mindegy volt nekik: követválasztás vagy háború - egyforma erővel indultak el?

A zekszeres hajviseletű régi magyar urak, akiknek szürke, zsinóros ruháját már csak régi fotográfusok emlékein láthatjuk viszont, és a nők, akik a megyebálra mint megannyi Zrínyi Ilonák vonultak fel?

Akik egykor arról álmodoztak, hogy a török és magyar kard egykor egymás védelmére repül ki a hüvelyből?

Régi temetők és enyhe családi kripták felett futó novemberi szél vajon elmondja-e nekik, hogy a furcsa Szűcs Pátri nemhiába járt küldöttségbe egykoron, és az álmok, amelyek a függőlámpa alatt oly valószínűtlenek voltak, visszatérnek, és itt vannak a küszöbön!

Remegve futnak velük a telegráfrótok erdőkön, mezőkön át, és egy cigarettázó éjjeli újságíró a háború-megszokta könnyedséggel papirosra veti.

Barna, Blahánés női szemek, amelyek a Jókai-regényből elcsodálkozva felpillantottak az újságból hangzó ágyúdörgésre, elszállottak.

Mily kár, hogy legalább a nők tekintete nem maradt itt az alkonyati felhők jáspisszínű vitorláján, vagy a megsárgult naplókönyvek préselt virágain!

És most a törökök és magyarok ellenségéről is írjunk néhány szót:

Mondják, hogy az oroszok lágyszívű fickók, senkit sem bántottak, aki meg nem érdemelte a Máramaroson, és a dalolást, a zenét úgy szeretik, mintha valamennyi a Lermontov *Korunk hőse*-nek kaukázusi utazását csinálná és Puskin verseskönyve foglalna helyet a szívük felett. Szegény katonák, akik legszívesebben eldobnák fegyvereiket. A gyűlölet, kétségbeejtő düh nem torzítja el arcukat csata közben. Lehorgasztott fejjel mennek, mint a szibériai utakon a transzport. A cár, a parancs... Ölni kell nekik, midőn dalárdává alakulva énekelni szeretnének! Vajon nem jut eszünkbe egy Tolsztoj nevű orosz író - a legnagyobbak közül -, hogy egykor már álmodott ilyesmit, vagy a vergődő lelkű Dosztojevszkij, aki nemzete fiait csupa lágy, szomorú, sőt tépelődő szerencsétlennek írta meg? És még régebben az ősziesen hervatag Turgenyev tudott-e valaha egy boldog oroszról? Az ellenség határainkon és a fegyverek szüntelenül dörögnek. Csak félve, nagyon messziről merem elgondolni, hogy ezek a lágy, boldogtalan fickók tán nem is győzni indultak el a háborúba, hanem meghalni!

(1914)

Téli bál

A haditudósítók egykor majd megírják, hogy mit láttak Pesten, amikor hébe-korban átutaztak a városon északról délre vagy a déli harcterről észak felé igyekezvén, mi, régi pestiek, szürke kapucínerek és nagykörúti pipás törökök egy képzeletbeli kisvárosi trafik címerében, úgy látjuk, hogy a város nagyon keveset változott körülöttünk. Budapest ifjan, vígan, győzedelmesen ússza eddig a háborút, mintha a városi lakosság emberemlékezet óta megszokta volna a világháborút. Itt-ott, az Andrássy útjának külső részeiben akadnak csomagolópapírossal elfödött ablakok, mint nyaranta Pesten ezt mindenfelé láthatjuk, midőn a Balaton vagy Nagymaros csalogatja a közelségébe a gyönyörű pesti nőket. Az előkelő villák lakosai az idén meghosszabbították a nyaralást, november vége felé ballagunk, és néhány szép asszony még mindig hiányzik Budapestről. Hol és merre járnak? A villanegyed elzárt ablakai hallgatnak, de mindennap kevesebb leend a néma erkélyek száma - a minap már tökéletes szabályszerűséggel agyonlőhette volna magát egy regényes lovag egy búskomor, télies fákkal kerített úrilak előtt, ha ugyan divat volna manapság szerelmi öngyilkosság, mikor kitűnő srapneleket gyárt a Putilov gyár: az uraság végre hazaérkezett, és az úrnő napfényes délből az örökzöldjeit rendezgette házának erkélyén. Budapest, a város, amely a Balkán erkölceit, Párizs desztillált romlottságát és a korzó férfilátogatóiban az ellenséges szigetország simára beretvált eleganciáját egyesítette magában egykoron, a mostani időben mintha megtalálná végre önmagát. Hazánk fővárosa és lakossága *con amore* mutogatja ragyavert és sebhelyes ábrázatát, eddig sohasem látott nőket és férfiakat hozott divatba, macskaléptekkel jár a jövedelemben szűkölködő métesz, és a foglalkozás nélküli fiatal férfiak ordinaré röheje kíséri a gyászruhás nőt az Erzsébet körúton - míg másfelől szomorú sebesült katonák ballagnak nagy számmal görbe pálcáikkal, és csodálkozva néznek szét a városban, hol a földkerekség legszemtelenebb férfiain és női talán még a világháborút sem veszik komolyan. Mostanában lép elő igazán Budapest lazzaroni jókedvével s Szalonikiből kölcsönzött semmittevőivel, akik tüntetőleg hemperegnek a nyilvános helyiségekben, miután a rendes férfilakosság legtöbbjét fegyverbe szólította a háború. A pesti emberiség értékes része még a békeidőben is ismeretlenül, láthatatlanul végzi kötelességét, a tisztességes nők a gyermekszobák meséskönyvei fölé hajoltak, a férfiak dolgoztak, és estvére megpihelve zárták be a családi lakások kapuját. Mostanában azonban elvitték azokat is, akik dolgozó férfiak voltak a városban, akik az adót fizették, gyermekek cipőjét vásárolták, és akiknek létezésében, szorgalmában, becsületességében annyira bízunk, hogy terveket szöhattunk a holnapra, a villamos lámpások esti működésére számíthattunk, a rendben és kötelességteljesítésben bizakodhattunk, a boltokban és hivatalokban megtalálhattuk keresnivalónkat - a lakosság rendes foglalkozású férfiain (akik a katonai kötelezettséget éppen oly pontosan ellátták egykor, mint üzleti és családi teendőiket) már régen harcba vitték Budapestről. Most újonnan rostálják a lakosokat, soroznak Pesten november tizenhatodika óta. Bizony furcsa ennek a városnak a külseje, ha úgynevezett fiatalemberek mutatkoznak még a kávéházban, a színházban és a többi nyilvános helyeken. Hisz akkor már nem érdemes nőnek sem lenni Budapesten! A pesti szemét, amely undorítóvá tette ennek a városnak a felszínét, amiért nem lehetett estve a nagykörúton végigmenni, amiért a pesti férfiak meg szokták vetni egymást, amiért ordinaré és aljas volt ennek a városnak az állandó hangulata, beszélgetése, gondolkozása és diszkántja, amiért a kávéházakban döntötték el a haza sorsát, és a hírlapíró a biliárd- vagy kártyaasztal mellett növekedett: a pesti szemét most kedvére végig-hempereg a városon.

*

Talán nem is ez a legnagyobb baj a világháborúban, hogy a főváros változtatta karakterét. Budapest meglehetősen víg város - a ligeti hintások különös kedve már régen nyitott ajtót talált bizonyos pesti szalonokban, és a fiatalemberek évek óta a mozisínházban tanulnak finomságot. Miért szomorkodna mostanában a város, amidőn voltaképpen sohasem is volt egyébre gondja, mint a kikapós menyecskéket számon tartani, a sikkasztókat és csalókat megbeszélni, kártya- és lóversenynyereségek körül ólálkodni, és a szép színésznők kalandjairól beszélni? Évek óta járkálok Budapesten azzal a gondolattal, hogy hová tűnnek a rendes emberek, lámpagyújtáskor vagy késői délután, akik munkával, szorgalommal és kötelességteljesítésben töltik nappalukat? Esténként mintha kinyitnák Promontor felé a nagy szellőztető készüléket: a gond, a komolyság, az élet tiszteletre méltó felfogása és az emberiség szeretete elszáll Budapestről. Valamely gaminkedveskedés és üres, de találó humor hangzik fel az emberek beszélgetésében, akik a körutakon mendegélnek, legfontosabb férfi az ügyes kávéházi pincér és a táncosszínész a színházban. A kávé átveszi birodalmát Budapest felett, pedig Bárczy még késő este is a városházán üldögél. Tarka tollaikban repülnek a nők a nagykörúton, és a párizsi estvők hangos jókedve mutatkozik a színházak körül. Mintha a messzi, gyönyörű nagyvilág előőrsei volnának az „eveningdresszes” férfiak, sajnos, több zálogcédulát hordanak a mellényzsebükben, mint Lajosokat. És a nők estélyi köpenyegei a Maupassant regényeiből valók, de az emberi lelket bévül a legjobb esetben Király Ernő intresszálja. És a színházak végeztével a muzsikás éttermekben mily fontoskodva mulatott a város, mintha bizonyos előkelő hivatást töltene be. És tekintélyesen üldögéltek jól beretvált fiatalemberek, akik karriert, házasságot, pozíciót és elismerést forgalmaznak azon a címen, hogy ennek vagy annak a hotelnek éttermében szoktak esténként vacsorázni. Mily szép volt Pest, midőn a fiákeresek mélyebben köszöntek a Hungária környékén, mint a nagykörúton. Foglalkozás, beszédtema, rang, az egész élet: ez volt a szép aranjuezi napokban a sarokasztal, amelyet egy jó étteremben a fiatal gavallér magának megszerzett. És a színházból felhevülten jöttek ők, a gyönyörűk, a tollbokrétás delnők, mintha még jól fésült hajaik körül repkedne az imént hallott melódia, és a kisasszonyok unatkozó arccal fogadták az atillás huszártisztek merész tekintetét. Igen, boldogan élhetett Pesten az, akinek bő erszénye volt, és szerencséjére még senkit sem ismert a városban, aki kiábrándította volna az emberek hazug jókedvéből, a nők tiszteletparancsoló magaviseletéből, a fiatalemberek Váci utcai lödörgéséből és a leányok szívvilágából, hol oly konokul élnek a férjhez menés gondolatai, mint a favágók fűrészelnék az erdőn. Hajdan, a háború előtt, ha nehéz borokkal volt megrakva az asztal, az ember tán még hitelt adhatott egy-két szívből jövő kacagásnak a városban, a messzi szigettengerek termékének jó szagú füstkarikáin át tán lehetett úgy nézni a helybeli dolgokat, hogy itt az emberek jókedvű, szegény gyermekek, akik annak örvendeznek, hogy holnap télikabátot kapnak a jótékony előljáráságon: mostanában azonban bizony minden erőlködés hiábavaló Budapesten, őszintén, becsületesen, a ma született gyermek természetességével ordináré mindenki, mintha a háború szenvedéseit elfelejtette volna a lakosság, hogy mire tanította Szafir Imre tánc- és illemtanár?

*

Hölgyeim, akik augusztusban megkoszorúzták az ezredzászlókat a kávéházban, és uraim, akik mindennap újból felkötötték otthon a kardjukat: miért komolyodtak el? A színházi páholyokba most is beillik az önök tündöklő, fehér válla, drága úrnők és az urak miért takarékoskodnak a pénzzel, a jókedvvel, a bizalommal, a mulatni vágyással? Miért nem tartják meg a téli bálakat és estélyeket? A legnagyobb gyávaság most elkomolyodni, amikor sohase jutott eszükbe az életnek komoly és ijesztő furcsasága. Hogy idehaza gondterhelt arccal bandukolunk az aszfalton, vagy szobába zárkózunk: mit sem könnyítünk a tél szigorán, amely drága véreinket fenn a határon sanyargatja. Egyetlen öreg népfölkelő bakát sem mentünk meg azzal a meghüléstől,

hogy itthon elkomorodva forgatjuk az esti lapokat. Ellenben mozogjon az a társadalom - ha van ilyen a városban - kettőzött erővel a bekövetkezendő téli szezonban, tartsanak bálakat a jótékony egyesületek, és táncoljanak a színészek, színésznők a hadba vonult nemzeti erő anyagi támogatására. Igenis, mulassunk Pesten, a nők vegyenek új ruhát, kalapot, és ragyogjon az a báli terem a jótékonyosság tündöklő fényében, hisz a különböző jótékony egyesületek az idei télen sem zárhatják be a boltot. Napról napra több lesz azoknak a száma, akik a társadalom jótékonyására szorulnak. A színházak teljenek meg ismét, hisz nem hagyhatjuk cserben a múzsa elárvult gyermekeit, akik a béke napjaiban annyit mulattattak. A koncerténekesnők sem mehetnek déli újságot árulni, és a ragyogó éttermekben csengjen a pohár, hisz sokan vannak szegények, akik a mások jókedvéből kénytelenek megélni. Hogyha igazán életrevaló, nagy életű, hatalmas vérbőségű ez a város, amilyennek szerette magát mutatni, a kávéházi és utcai léhaskodás helyett: komolyan, alaposan, szakértelemmel belefog a téli szezon mulatságaiba. Jöjjenek a bálók, a kisasszonyok táncolni akarnak, ha nincs elég fiatalember, lépjenek elő az öregurak; a mi multságunk, költekezésünk, pazarlásunk alapja annak, hogy télikabáthoz, élelemhez, segítséghez jutnak azok, akik rongyos cipőben, zsebre dugott kézzel mennek el a kivilágított ablakok alatt. Ne károsítsuk meg a szegényeket.

(1914)

A virrasztóhoz

A csillagokat hányan nézik mostanában Magyarországon! A száraz, téli éjszaka égboltozatán soha olyan fényesek nem voltak a csillagok, mint ez esztendőben. Mintha kifényesítette volna őket egy láthatatlan égi kéz: ragyogjatok, csillagok, mert most minden szem reátok tapad, a Kárpátok között az őrkatonáé, a kis falvak rózsalevél nagyságú ablakai mögül a virrasztóké, az özvegyké és árváké, és azoké, akik ezután lesznek árvák, özvegyek. A csillagok, akik hajdan a szerelmesek és bujdosók barátai voltak, akikről a népmese szelíden hangzott, akik pajkos hunyorítással nézték ma egy esztendeje a disznótorból hazafelé bandukoló falusiakat: a csillagok mostanában divatosabbak, mint valaha. Hisz mindenkinek van csillaga - véli a fantázia. Vajon mikor hull le a csillag? És a csillag ott a magosságban éppen úgy benéz a határmenti hegyszakadékba, mint a kis falvak házaira, nagy városok lámpásaira, Homonnára, Kassára, Szerbiára, Bukovinára... Bizony nehéz éjszaka aludni mostanában. Az álom elkerüli a szemeket, és a kis tündér, amely a párna csücskén helyet foglal, mint egy hintázó lepke virágos almafagallyon, sohasem mond drága, édes gondolatokat. Szürke anyóka üldögél a sarokban, és fon. Megtört szemét reád mereszti. Az óra halk tiktakolásán mintha meleg, véres hullámváz remegne átál. Tán csata van most valahol... Nem világosodik még az iparcsarnok kupolája a liget fái felett? Csak a csillagok szikráznak a hideg magosságban, és a téren nagy szakállú öregember ballag végig, talán maga az úristen, akinek éjszaka dolga volt Budapesten. Istenem, sok csillag szaladt le az égről ma éjszaka?

A régi éjszakákon a csillagoknak az volt a dolguk, hogy gyermekágyakra vigyázzanak, és a szerelmesek sóhajtását közvetítsék. A Petőfi versében benne van minden poézise a csillagok hivatásának. Manapság a szegény katonákra vigyáznak a csillagok. A végtelen hómezőkön, az erdős hegyháton, a befagyott folyó partján, az őrtoronyban virrasztó katona hová nézzen magányosságában? Csak a csillagra néz, és annak sugarára bízva a gondolatát. Mennyi postai munkájuk van az égi szemeknek! Milyen messzi állomásokra kell elszállítaniuk az üzeneteket! Csak fordítsátok szemeteket, asszonyok, gyermekek bizalommal a csillagokra. Bizonyára üzen egyszer valamit majd a katona. Ha nem a földről, a másvilágról.

Mily soká virrad ma éjszaka!

*

A téren, ahová ablakom nyílik, katonák vonulnak keresztül. Ismerem már a járásukat. Éjszaka hozzák őket északról vagy délről. És hajnalban viszik őket tovább északra vagy délre.

Néha énekelni szoktak, ha dalos gyerekek vannak közöttük. Felharsan a sötétségben valamely újmódi bakanóta. (Most van szüretje a bakanótának.) Az ablakok megrázkódnak a szürke bérházakon, visszhang támad a liget fái felől, mintha ott is vonulna egy másik katonacsapat énekelve az éjszakában. A kávéházból kiszalad a fehér sapkás tűzilegény. A kártyások kártyával a kezükben állonganak a kávéház előtt, a fonnyadt kasszíráló boldog nevetése idáig hallatszik. Aztán megvilágosodnak egymás után az ablakok a tér barna házhomlokain. Mintha felnyitnák az alvók lezárt szemeiket, és a szemekből karácsonyi lámpás sugározna. Asszonyok, férfiak, gyermekek álmos, de röpködő tekintete tódul a térre, mint a szemeknek egy drága, áhítatos esője. Szinte élénkebben hangzik a bakanóta minden ablak megvilágosodásával. Mintha csak azért jöttek volna haza a bakák egyetlen éjszakai órára Budapestre északról vagy délről - a Keleti pályaudvartól a nyugoti pályaházhoz vonulván -, hogy az éneklésükkel gyönyörködtessék a helybeli lakosságot. Mintha azt akarnák bebizonyítani az ablakok alatt, hogy sem a kedvük, sem a hangjuk nem veszett el a háborúban.

Fújják boldogan, hosszan, ahogyan csak katonák tudnak énekelni, akiknek kurta zsoldjukból nem telik arra, hogy muzsikáltassanak maguknak, énekelnek tehát, mert a dalban van minden örömük, szórakozásuk, felejtésük, megnyugvásuk, az ingyendalban, amit magának énekelget az ember, ha lyukas a zsebe, ha nagyon szomorú, vagy ha nagyon boldognak érzi magát. Mint mikor a koplaló cigány önmagának muzsikálgat a faluvégi, széljárta kunyhóban... Mint mikor a költő holdvilágos éjszaka a vadgesztenyefák alatt ballag, hol nagyon boldog volt valamikor... Mikor az embernek egy hosszú nap vagy éj tépelődő, keserves gondolatai után, a bánat legmélyén, csaknem nyakig a sírveremben hirtelen, minden ok nélkül, valamely megfeythetetlen lelki színjáték folyományaképpen: eszébe jut egy dal, amit valahol régen hallott. Madridban, egy erkély alatt vagy a bécsi zengerájban vagy az édesanyjától a bölcső felett.

Mennek barnán, hosszan, igyekezve, mintha elkésnének valahonnan, a téren a nagy fák mintha megvilágosodnának az ablakok fényétől - vagy talán belülről, mint a népmesében a szegény vándorló katona felett a vén cserfa -, együtt zengik a fák a nótát a bakákkal. Mintha elképzelt regék elevenednének meg. Mindegyik baka egy-egy csodálatos legenda, amelyet soha-soha többé nem láthatunk majd, csak ebben az időben, midőn a szemünk láttára folyik a világtörténelem. A csodálatos, a béke idejében szinte elképzelhetetlen figurák kopott köpenyegeikben, keserves bakancsaikban, és a tekintetükben a halál és élet oly rózsakoszorúsan hempereg, mint az amorettek a régi piktorok rajzain. Mintha jönnének a népregék sűrű őserdőiből - tegnap még fák és bokrok voltak, útszéli fakeresztek, magányos kőszentek egy felvidéki keresztúton vagy száraz kórók az elhagyott szántóföldön -, és egy napra megelevenedve elhozzák közénk a mesék, legendák hangulatait, a háborút a nép fantáziájából, a pásztortüzek és fonók mondáiból, megmutatkoznak a nagyvárosi éjszakai utcán, hogy lássuk, hogy milyen igazában a harctérről jövő és csatába menő katona - azután mennek tovább, messze, a népmesékbe vissza.

Az ablakok utánuk világítanak a sötétségben, a fák decemberi tar gallyain még egyszer feltűnik a karácsonyi ragyogás, és az emberek tekintete még egyszer elrévedez a kopott, sáros köpenyegek mögött, mint egy furcsa, érthetetlen álma után néz az ember, midőn fölébredt.

A bakancsok lépése a mellékutca szunnyadó éjszakájából hangzik. Vajon hová mennek?

*

A Rákóczi-harcok, Thököly hajdúi, a negyvennyolcadiki szabadságharc: mind egy-egy gyönyörű nagy liget a nemzet mesemondó országában. Legtöbbünknek a gyermekkora azzal múlt el, hogy az öregek beszédét hallgattuk Görgeyről, Guyonról, Klapkáról... Egy egész nemzedék a forradalom után az anyatejjel szívta magába a dicsőséges, gyönyörű történeteket a nemzet nagyszerű ébredéséről, Kossuthról és a budavári ostromról. Az öreganyám, aki korának egyik legolvasottabb asszonysága volt - szerette a hosszú regényeket és a történelmi könyveket, latin szavakat tudott, és az alkotmányt bizonyosan egy gyönyörű magyar férfiúnak képzelte -, talán még ma is a nagysallói ütközetnél tart a mesemondásban. Mi lesz most majd a háború után? Az új legendák, az új mesék, a hőstettek és csodálatos kalandok máris olyan rengeteg mennyiségben állnak a fantáziák rendelkezésére, hogy két-három nemzedéknek se lehetne mindent elmondani.

Rákóczi harcai alatt megfontolt, ünnepélyes, szinte történelmi lépésekkel követték egymást az események. Mintha egy-egy ütközet után mindenki hazament volna megpihenni. Hónapok múltak el, amíg valamely nevezetesebb esemény bekövetkezett. Teleltek, nyaraltak, pihentek a seregek. Szerettek Pozsonyban vagy Lőcsén üldögegni. A vezéreknek volt idejük hazalátogatni. Egy-egy nagy csata után megfontolni a dolgot, visszavonultak kerített városokba.

A szabadságharc alatt már gyors parasztszekéren nyargalnak a történetek. A régi naplók, feljegyzések minden napról tudnak valamely híradással. Ha egyéb nem történt, Debrecenben összeült a követek háza a nagytemplomban. Azonkívül a csatározás is sűrűbb volt, minden hétre esett belőle. A szívek fennen dobogtak, a honleányok tépést csináltak, gyászruhát varrtak a lányok, antik ékszereiket a nemzet oltárára helyezték az öregasszonyok. Csodálatos véráramlás árad felénk a szabadságharc napjaiból.

Ma? Szinte kábultan, megrettenve állunk a repülőgép százkilométeres gyorsaságával következő eseményekben. Szerbia, Galícia, Kelet-Poroszország, Franciaország, Flandria, Kisázsia, Suez, Csendes-óceán, Máramaros, London: minden nap minden órában ontja felénk az eseményeket. Hová nézzünk? Hová koncentráljuk figyelmünket? A máramarosi menekült asszonyok panaszát hallgassuk, vagy a negyvenkettős mozsarak mellett szolgáló magyar tüzér előadására figyeljünk? A szerb lövészárkokban visszhangzó lövések dörgését számoljuk, vagy az Emden hőstetteit? Hová figyeljünk, merre nézzünk, miért sóhajtsunk, miért imádkozzunk? Egy egész világ áll a fejünk felett lángban, és a csillagok nyugodalmasan hunyorgatnak a magasságban. Mintha ők már előre tudnák, hogy az események ezen bibliai özönvizéből hány szigetekcske marad a felszínen. Mintha már előre tudná a csillagsugár, hogy a flandriai árvíz, a Mazuri tavak kilométerekre hangzó halálhörgése, Ravaruszka és az elfoglalt Belgrád: egyszer minden eloszlik, elmúlik, eltűnik előlünk, és csupán egy vagy két embernek a maga kis csatája, sorsa, sebesült válla vagy tüdőcsúcshurutja érdekel az egész világháború mennydörgéséből. A reimsi székesegyház összedülése egyetlen sóhajtságával nem ér fel annak, akit szeretünk, akinek reánk való gondolatát a decemberi téli éjszaka szikrázó csillagaiból szeretnénk kiolvasni.

Ó, már csöndesen virrad a Városliget felett. Varjak kárognak a ködbe borult fák magosságában. Mennek, utaznak az éneklő bakák után.

(1914)

Pesti hajnal falusi álma

Korán reggel olyan a városligeti fasor, mintha valamely régi angol regényből úszott volna idáig. Téli köd borul a fákra, a toronyra, messzi az Iparcsarnok kupolájára. Londonban lehet ilyen a reggel, míg a Hyde-parkon sietve vonulnak az emberek üzleteik felé.

A mi fasorunk reggelenként a főváros legcsendesebb része. De csöndes éjjel is. A lámpások céltalanul ragyognak az éjszakában. Még kocsis sem jár erre. Néha egy bánatos konfertáblis próbálkozik elindulni a Lövölde térről, amely kofasátoraival, kis terjedelmével és nagy fáival azokra a kis külföldi, régi városkákra emlékezteti az embert, ahol reménytelenül üldögélt egy cukrászboltban vagy egy kis vendéglőben, és ismeretlenül, unottan, bánatosan nézegette a terecskén áthaladó szobalányokat, úrnőket, diákkisasszonyokat. Bár modern bérházak állodgálnak a tér körül, és a fasor, mint egy nagyvilági allée nyúlik el bozontos gesztenyefáival, mintha a Práterbe vagy a boulogne-i erdőcskébe mennének erre a fametszetekről való emberek, a Lövölde tér mégis különös hangulatokat kelt életre, ha valaki csöndes ablakból, beteges télen és egy ó-regényt félretéve nézdeli a városnak ezen kedves részletét.

Míg az egyik oldalon déli tájak illatát hozzák emlékezetbe a narancsos ládák a furcsa, barna faházikókban; a virágok és a káposzták úgy nevetnek, mint a kalendáriumi tavasz különös képecskéi, amelyeket a régi rajzolóknak csináltak a Mehner Vilmos naptáraiba; a kofaasszonyok csöndes megadása, nyugodt kedélye olyanforma itt, mintha a természet adományával foglalatostkodó nők félig-meddig maguk is növényi életet élnének; álmodozva állongnak régi bárkák, bánatos lovak mögött, mintha a ködös fasorban a hajdanában elegáns életunalmat, a regényes spleent már csak a konflislovak tartanák divatban, míg csukaszürke, katonás szabású köpenyegében, kíváncsian fehér ruhájában megérkezik az önkéntes ápolónő, és a lovacska fejcsóválva elindul a szépséges úrnővel a messzi hadikórház felé - ó, már tartották a kopott bőrülések az úrnő drága terhét, és az ablakok szorgalmasan felfogták meleg leheletét, amellyel elhomályosítá a kilátást vagy belátást az ócska kocsis belsejébe, de az már régen volt, tavaly télen, vagy azelőtt, midőn lassan, ütemesen gurultak a kerekek a liget felé, és odabent szerelmet vallott egy úr a hölgynek -, hogy az öreg bőrülések mindent el tudnának felejteni, álmokat, vágyakat, képzelte boldogságokat és a falusi költők színeivel megfestett firmamentumát a holnapnak. Ha ránézek egy öreg kocsira, amely elgondolkozva, félrebillenve, szinte szemrehányólag álldogál valamely régi terecskén, és a sárga ló első lábára hajtja nagy fejét, mintha azon csodálkoznék, hogy még nem koptak le patái e kemény pesti kövezeten, s kis bormérés ablakánál üldögél a naplemente-arcú, bundás kocsis-bácsi: azt hiszem, hogy e vén kocsikkal, bús lovakkal és pókhálós szemű konflisokkal öregedtem meg magam is. A konflisba legfeljebb végrehajtó, ügyvéd vagy orvos száll manapság, míg hajdanában a mellékutcában útrakészen állongott a hintó, és benne türelmetlenül szívta cigarettáját, nézegette óráját egy fiatalos úr, a kocsis kezében tartotta a gyeplőt, míg végre egy könnyű, kis kesztyűs kéz nehezedett az ajtókilincsre. Eljött ő, Tatjana vagy Olga, Fruzsinka vagy Carmen, mindenesetre a legelőkelőbb, a legfinomabb és legkedvesebb úrnő a városban. Nyílt és bezárult az ajtó, illattal, fénnel, melegséggel telt meg a régi kocsi, georgiai tüzes szemek fénylettek vagy a „kék” Dunán úszott képzeletben a gőzhajó, alföldi búzavetés szökecséjét lehetett érezni vagy az ópium fekete füstjét a hajfürtekből - s az öreg hintó elindult, anélkül hogy észrevette volna valaki. Régebben így állott a helyzet az egyfogatú kocsikkal Pesten, amíg magam is helyemen voltam, szokta volt befejezni történeteit anyai nagybátyám, egy hazug öreg katona.

A tér másik oldalán mostanában fehér abroszát teríti fel az éjjeli hóesés.

Milyen üde a hó a földön a magas ablakból nézve. Mintha megcsókolni, átölelni kellene a fehérséget, amely loppal, halkkal, a hajnal csöndjében e csúnya, fekete városra lehullott. Mintha angyalok jártak volna erre, úszva a házak felett, és szárnyaikból pelyheket hullajtottak a Lövölde térre, a ködbe borult fasorra, tán a messzi, láthatatlan Ligetre is...

És most üt az óra az evangélikus toronyban, és már elment nagy csöndben az első villamoskocsi, ébred a tér és környéke, emberek jönnek, és a hóba beleírják lábnyomukat, hogy ekkor meg ekkor erre jártak, mint a berlini rőfös a Lengyel-nyereg sziklafalán.

Talán nem is így van a dolog. Az embereknek más gondjuk van, mint az, hogy az éjjel behavazott, az óhajtott, a szeretett, nyári hévben várva várt öreg tél bandukolt erre hóporos bundájában. Dolgaik után látnak és sietnek. Vajon hová sietnek? Vajon mi dolguk van az embereknek, hogy megállani, széjjelnézni, gyönyörködni is elfeledkeznek? Én csak azt látom, hogy minden koránkelőnek le van hajtva a feje, végigmegy a mennyből hullott szüziességen, hogy fekete foltok maradnak utána, mint a farkasok nyoma a falusi kertek alatt. Majd lassan összeolvadnak a foltok, hogy keskeny fekete keresztutak támadjanak belőlük. A Szív utcaiak mennek a maguk ösvényén, a Király utcaiak ugyancsak ragaszkodnak a saját útjukhoz. Mind szélesebb lesz az ösvény, mind több ember haladt már át a furcsa kis terecskén, csak arra vigyázva, hogy a maga kiszámított, pontosan kijelölt útjáról le ne térjen. Mennek, mendegélnek, legtöbbször a belső város felé, mintha ott ma reggel valami nagy osztogatás készülne.

A széles férfilábnyomok már megcsinálták előre az utat a havon, amikor nők is jönnek. Nem szeretem elárulni titkaimat, de most be kell vallani, hogy a környék bővelkedik a csinos nőkben. A szomszédos utcákból formás, kedves alakú és meglehetősen jól öltözött nők érnek a terecskére. Ők is sietnek, szegénykék, és ugyancsak kell drukkolni, hogy a megszokott, kitaposott fekete ösvényről némelyik félrelépjen sietés közben a fehér hóabroszra, hogy ott maradjon kedves lábának nyoma, mint valamely kis emlék, egy régi fiatakori utazás emléke, midőn idegen városba vetődve azt szerettem volna kiolvasni ismeretlen nők arcából, hogy mire gondolnak.

A tér felett, a női lábnyomokkal behintett fehér mezőcske felett most is csak arra gondolok, hogy vajon hová vezetnek ezek a lábnyomok? Hová, merre mennek a nők, akik még nemrégén másik életet éltek álmodban, a varróleány grófnénak álmodhatta magát, a boldogtalan szerető megcsókolhatta hűtlen kedvesét, a gyermektelen anya tömérdék inges kis kölyökkel játszodozhatott: most hová mennek, mikor a ködös reggellel elkezdődik a másik, álmotlan, fantázia nélküli életük? Jó és boldog utakra indultak el, át a kis havas térségen, megtalálják-e útjuk végén azt, amit kerestek? Magas sarkú cipőik, csinos lábaik - csaknem minden nőnek szép a lába - már elvitték őket istenke mezőcskéje felett, a pesti hajnal falusi álmán, a havas tájon át, és mire visszajönnek újra, ismét elhaladnak a terecskén, ahol lábuk nyomát már régen elfödte más lábaknak a nyoma: vajon helyükön lesznek még mindig a nagy fák, amelyeken a hervadt levelek Mednyánszkytól kölcsönözték színeiket, és a régiek lesznek-e érzéseik, szívhangjaik, gondolataik? Megtalálják-e holnapra újra azt a régi álmot, amelynek madárpihéi szinte itt hullottak le szempilláikról, midőn a ködös reggelen felébredve erre elmentek? Egy nap alatt, egy óra alatt annyi minden történhetik. Lehet, hogy a női lábnyom, amely most a korai órában szüziiesen, szinte virágkönnyen fekszik odalent az ártatlan hómezőn, délre, estvére, vagy holnapra félretaposott sarokkal, esetleg lomhán, esetlenül, illúzió nélkül teszi meg újra az utat e kedves téren át...

De már jön is az öreg utcasöprő fegyverével a fasor felől, hogy véget vessen az elmúlt reggel furcsa emberi nyomainak, a hajnali utazók lehullajtott emlékeit elsöpri, mint nemrég a nyarat és az őszt elsöpörte e helyről.

(1915)

Téli hadjárat

Ajánlom a nagyvilági vásáron elbámuló, csöndes, szemérmes magyarnak, akit birokversenyre szólít föl a cifra komédiás...

Az élet barátságtalan és hűvös, régi színdarab; a háború, amely ha talál fiatalon és heves vérmérséklettel sok esztendővel előbb, bizonyára megtette volna a magáét életmódom, gondolkozásom, világfelfogásom és keserves kedvem megváltoztatására. A biedermeier bútorok és képek helyett hadi szerekkel díszíteném házam. A háború most már nem olyan, amint a meséskönyveink, a hagyományaink mondták. A háború egy nagy gyári üzem; matematikusok, mérnökök, tudósok állnak a gépek mellett, megnyomnak egy gombot, százezer ember emelkedik fel a lövőárokból, meghúzzák a szellentyűt, és következő percben ugyancsak százezer ember tűnik el a föld alatt; a fényezett könyökű irodai kabát győzelme ez a háború, a párdackacagányok fölött - a tudomány mindenhatósága az emberi kedv és hangulat fölött - a falanszter közelsége, midőn majd egyáltalán csak gépek mennek gépek ellen, mint most hébe-korban a páncélos vonatok, automobilon és repülőgépek.

Mintha a fényes, csörgő és daliás kard szerepkörével a dicsőség és egyéni bátorság szerepét is megnyirbálná a modern hadviselés. Szigfrid és Etele kard nélkül, Hunyadi hadipallos nélkül, Wallenstein struccotlás süvegű, cifra katonái eldobják büszkeségüket, a rövid, erős kardot és az előreszegezett szablyával dübörgő magyar huszárságot, e földrengéshez hasonlatos, gyönyörű nemzeti elképzelést nyomorult farkasvermek és meglapuló árkok semmisíthetik meg, mielőtt a kard hegye elérné az ellenség koponyáját...

A háború, amely még nemrég az illúziók, álmok, lobogó tűzű gondolkodások panorámájának látszott a messziségből, a csillagvizsgáló távcsövén, a költő fantáziáján és az ifjú férfi elképzelésén át, amint földközelségbe ért a szférák felhőiből: megmutatta a maga kenetlen parasztszekereit; aranyzsinórzat nélküli ruházatát; csukaszürke vagy egyéni divatját a télies öltözködésben; halina csizmáit; érmelegítőit; föld alatti barlangjait; gépfegyvereit és a szerbiai országutak rettenetes sarát; a flandriai zsilipeket; az orosz-lengyel tájak ködös áthatolhatatlanságát; a középkori csillogó harcos, a csengő-bongó, valkürsisakú természetfölötti lény, a szentföldi Godofréd, az orosz-lanketreces Rikárd és félelem és gáncs nélküli páncélos lovag - akiknek kőből faragott szobrait a régi templomok falában annyiszor láttuk - helyett az ásóval fölszerelt, sárban, földben kúszó gyalogos katonát mutatta az emberi szemek reflektorfényében, amennyit nagy messziségből a háborúból láthatunk.

Ez a háború az egyszerűségek, a természetességek, a szürke technikai és poros statisztikai kabátok háborúja. A rettenet, a visongó rémület és az égen járó véres üstökös s elsötétülő napkorong riadtsága, a feketébe öltözött városok, a megszokott emberi teendők szünetelése, örvényező nők, véres templomok és elárvult gyermekek csapatának vándorlása az országutakon, a kóborló ebekkel együtt: amint a háború középkori képe élt az emberi emlékezetben,

mostanában, e messzi háborúban nem jelentkezik oly közel, hogy a tekintet felfoghatná. Katonák vonulnak végig a városon, vonatok robognak bakákkal megtömötten, sebesültek bandukolnak, a távirat városok, falvak nevére oktat, a haditudósító megnyert kilométerek számát közli velünk, sehol egy kétségbeesett roham, amely eldöntené a háború sorsát, semerre egy elhibázott, meggondolatlan cselekedet, amely jobbra vagy balra billentené a mérleget. Mindenütt komoly, hosszadalmas, jól átgondolt tetteknek a sorozata. Minden hadsereg megtanulta már az új harcászatot, ha voltak is lelkes vérpazarlások, virtuskodó cselekedetek a háború első szakaszaiban, most szorgalmas, kitartó, óvatos munka minden párton, mint az artézifúró munkája vagy a logaritmuskok egymásból folyó egyenletei: ilyenek mostanában a háborús események.

Ez a háború a szorgalom háborúja.

A kard ki, kard! vezényszó, amely megremegtette magyar lelkünket a békében tündöklő katonaeletben, a legendás előre! a honvédek fergetegszerű szuronyrohama és egyáltalában az emberfölötti megrohanása és letiprása az ellenségnek csak ritkán jut görögtüzes felvonásához e színjátékban; a Zrínyi Miklós-féle kirohanások és az egekig hangzó Jézus kiáltások, Budavár szabadságharcabeli ostroma, Vak Bottyán sascapásai, Görgey téli hadjárata s az összes hősi tettek, amelyek katonai példázatok voltak a magyar történelemből, új alakban jelennek meg.

Ennek a háborúnak a képzete a gőzkalapács egyenletes, ellenállhatatlan, egyhangú és fáradhatatlan munkájának képzete leend. Mint az acéltömbből ágyúcsövet kalapáló rettentő erejű kalapácsok: a hadseregek. Kiszámított, előre meghatározható időben, mint egy óriási gépezet lendülése történnek a hadmozdulatok. A kalapács nem hibázhatja el célját. Az ütés, a mozdulat kifogástalanul talál, mint a 42 centiméteres ágyúnak a ritka lövése. Szinte óvakodnak a hadseregek a felesleges és céltalan munkától. Habozás és vereségérzet nélkül visszavonulnak, ha a gép kormányja ezt a mozdulatot rendeli, valamint serényen előremennek, ha ily irányú erő kifejtés célszerű. Hisz hátramenni csaknem oly nehéz munka a hadvezérnek, mint előrehaladni. A helyes visszavonuláshoz több energia szükségeltetik, mint a vad rohamokhoz a lövőárkok ellen. A roham rövid időre van tervezve, a hátrálás idejét nem mindig a hadvezér szabja meg, hanem az ellenség nyomása is.

Ebben a háborúban győzni fog a minden eshetőséggel számoló, óvatos, szinte fokozatosan emelkedő, de sohasem túlfeszített erő kifejtés. Ezt a háborút a szorgalom hősei vívják.

E háború nem a poéták harsonás, tölgylevélkoszorús, mámorító zengésű, testi tülekedése - a kard- és birokverseny izgató menete -, a lengő tollú hősök csengős felvonulása: a háború dísztelen, szinte láthatatlan ruházatú, földbe ásott és éberén figyelő katonáknak a lassú előrehaladása, a szorgalmas lépések, a szorgalmas kalapácsütések sorozata. A hősök hőse a lövész, aki ritkán lő, de biztosan talál, a csákányos baka, aki aláássa az ellenség lövőárkát, és a levegőbe röpíti, a trén, amely járhatatlan utakon hozza a muníciót és az ebédet, a napokig esőben, hidegben, virrasztásban guggoló baka, hogy egy alkalmas percben néhány lépéssel ismét megközelítse az ellenséget.

Szívünknek drága, nemzeti büszkeségünk, a világhíres vörös ördögök, a Hadik- és Lenkei-huszárok unokái, akik csillogó történelmi hagyományaikhoz híven, a háború első részében a földkerekség felharsanó tapsát kiérdemelték, vörös nadrágjaikban ismét visszatértek a nemzeti legendák hősi csarnokába. Egy vezényszóra azonban ismét ott teremnek a most járhatatlan csatatereken, és táltosaikon végignyargálnak a hadak útján, hogy hősi tetteik száma felülmúlja a csillagokét.

És mégis, amint végigtekintünk a lövőárkokban eltűnedező katonasapkákon, a nemzeteken, akik fiaikat fegyverbe öltöztették, végig a téli sportruhás, szívós angol zsoldoson, a bámulatos

energiájú, silány hírét megcáfoló francia védőseregen, a nemzeti öntudat és a gazdag jövő mázsányi súlyával nyomuló bőrnadrágos Herkulesen, a német gyalogságon, a fegyverben felnövekedett, harcokban megedzett és egyik háborút a másik után végigmarsoló szibériai, turkesztáni és kaukázusi orosz katonaságon: e nemzetközi vásár cifra mérkőzőhelyén, ahol a különböző nemzetek bajnokai földrengésléptekkel, a gazdagság öntudatával és a nemzeti nagyság csillogó címerével mellükön a viadalhoz felvonulnak: szerényen mosolyogva, szemérmesen, magában gondolt büszkeséggel és naiv csodálkozással e világfelforduláson, állong árvalányhajás kalapjában, ingben, gatyában a magyar paraszt. Vajon hogyan jutott ő e nagyszerű uraságok társaságába, gazdag ember barátjává, a világfigyelem központjává hogyan lett? Szemérmes, halk dalú, igénytelen, csendes magyar, hogyan jöttél e helyre, ahol a halál együtt lakik a holnap dicső gazdagságával, mikor te sem gazdag, sem dicsőséges nem akartál lenni? Senkire nem haragszol; békés természeted a pacsirta dalát kedveli, amely ekéd fölött hangzik a kék mennyboltozaton; kis cselédeidet fölnevelni, magtárad, házad és házad környékét rendben tartani, ez a vágyódásod: a követválasztás a reménységed; sem tengert, sem gyarmatot, sem új tartományt nem akarsz, mert nem kívánod a másét; sohase vétetél senkinek se karddal, se szóval, legfeljebb a pajtásod vagy a komád fejét ütögetted, ha rád jött a virtus: és most egyszerre, egy nyári nap szempillantása alatt itt állsz kellős közepében a világháborúnak. Fegyverek zengenek, idegen népek tolongnak határaidon, és fenyegetik kis házad épségét, vagyondat, asszonyaidat, jószágodat. Észre sem vetted, hogy már magad is háborúban voltál, és védted magad. És mintha sohasem csinálnál egyebet, te drága magyar paraszt, mindig fegyvert köszörülnél, puskát forgatnál, és lövőárkot ásnál: megvédted országodat, megmentetted határodát, fél esztendő legendás hosszadalmasságában ellenálltál milliónyi oroszoknak, szerbnek északon és délen. Magyarság - akinek tündöklése ismét felragyogott az idegen nemzetek szemében, mint a csillag a Kárpátok fölött: magyarság -, akit elámulva, hálás tisztelettel, csodálkozó elismeréssel néz most ellenség és barát; magyarság - aki sohasem készülődött komolyan más háborúra, mint az esedékes képviselőválasztásra: minden csodatett a tied e háború viselésében. Megállítottad, meggyőzted az ellenséget, hogy az öklöd kemény, a fegyvered derék, és a vitézséged világhíres.

Te naiv, szemérmes, csendes magyar ember, te szegény, a gondoktól megviselt, otthonodban boldogtalan, nemzeti ideáljaidban hiába sóvárgó magyar ember: te vagy ennek a háborúnak háborújának az egyetlen, az igazi hőse. A becsület, a kötelesség, a férfias szótartás hőse.

Elmerengve mondjuk a Petőfi költeményét:

...Csak a szegény szereti hazáját.

*

A fasorban két apáca megy, mint a vallás fekete lepkéi szállnak a cifra nők között.

Az öreg azt mondja a fiatalnak:

- Ma sok dolgunk lesz. Megint sebesültszállító vonat jön.

Feleli a fiatal:

- Csak sok magyar bakát hozzanak. Azokkal nincsen baj. Ők nem panaszkodnak. Tűrnek, csendesen szenvednek.

(1915)

Egy estém Pesten

A gyorsparaszt, aki szekeréről a „Tigris” fogadónál letett, ostorpattogással elhaladt, nagy útja van még ma. A lámpásokat gyújtogatják a botos emberek, a téli liget fölött halkán emelkedik a hold, és bágyadt tekintete egy percre megáll a kálvinista torony csillagán. Vajon jegyzi-e valaki Pesten a hold állását, jövését, menését, hogy abból időjárási jóslatokat következtessen, mint a napokban elhunyt öreg ügyvéd úr, báró Purczell negyven esztendeig figyelte az ég esti vándorát? Egyáltalában nézik-e Pesten a holdat, mint faluhelyen, magányos tanyán a hold megjelenése csaknem felvonásnak számít az esti szórakozások között? A holdba nézek, és többé nem látom benne azt az embert, aki gyermekkoromban még állandóan hegedült. Hová lett a fáradhatatlan hegedűs a holdvilágból? Sójajtok, és arra gondolok, hogy a színes, furcsa mesefelhők sem láthatók többé hajnalonkint, amelyek az ifjú vadászt a nedves réteken egykor kísérték. A hegedűs még ma is buzgón vonja nótáját a holdban, de csak a fiatal, üzekedő erdei vadak és bodros nyakkendőjű fiatalember hallják, akik kecsegeorrú cipőben várják az utcasarkon a varróleánykát. Vajon szokás manapság holdtöltekor ablakok alatt csavarogni? Nem gondolnám, mert a fiatalembereknek egyéb tennivalójuk van. Holott akkoriban volt jó dolguk a nőknek, mikor minduntalan ólmot röpített a szívébe a gavallér, vagy sírt, szenvedett, szeretett, költeményt olvasott, és a liceum nyurga ákácai alatt Des Grieux történetén gondolkozott... Azóta se divat a vadászfegyvert vízzel megtölteni, tönkremenni, az árvák pénzét elkártyázni, hajójegyet hordani a szív fölött az „Újvilág” nevű gőzhajóra: - nő miatt. A férfiak okosodtak meg, vagy a nők lettek jobbak? Senki sem mondja többé téli délután, hogy a pármai ibolya a kedvenc virága? A táncosnők nem viselnék többé a kékrókát? Az aranyművesek boltjai többé nem a legragyogóbbak Pesten, míg a suszterek operai fényben úsztatják ablakaikat, és többen állnak meg a hentesek kirakatai előtt, mint ott, hol a drága selyem hullámoz a Belvárosban. Hová lett Pestről a nábob, aki francia pezsgővel öntötte tele a színésznő fürdőkádját, hová lett a mulatóhelyek csillagaiért rajongó gavallér, aki később a nagybölgöt hordta a banda után, vagy lengő, deres bajusszal, rézpitykés istállóimesteri kabátban pattogatja ostorát a manézs közepén, mialatt az öreg szürke ló megszokott tempóban nyargal a hervatag lovarnő tüllszoknyácskája alatt? A férfiak előbb megkomolyodtak, alig fogadták már a keménykalapos fiákeres udvarias köszönését, a Herzmann-orfeum elműlott és vele lovag Des Grieux, aki ingujjra vetkőzve, céltalanul tologatta a zöld posztón a golyókat, míg a különszobából hölgyének éneke hangzott... És most, midőn a vasúti kocsik sietve kattognak katonával megrakottan észak és dél felé, a lovagot is felöltöztették a szentek és a gyermekek csukaszürke színű, háborús ruhájába, hogy bűneiért megvezekelve, megtisztulva, hősi halált érve: Des Grieux is az égbe szálljon.

Tehát a régi „Tigris” fogadó előtt álldogáltam, amelyet még a forradalom előtt lebontottak. Néhány lépést tettem, míg elhagytam az árnyakat, szellemalakokat, amelyek a félmúlt Pestből körültengettek.

A nagykorúton megyek, estve van, az úri primások már beretválja valahol a borbély, a színházak hátulsó részein az ajtók sűrűn ki- és becsapódnak, a kis moziból reménytelenül hangzik az életunt zongoraszó, sétára indul a tévedt nő, mint a régi novellákban írták, és hajdani imádoztam, a Coeur-Dame, a pesti delnő kiszáll illatos fürdőjéből, hogy napkeleti madarak ezüstjével ékesítse hajdíszt, mielőtt elfoglalná helyét a színházi páholyban... És ez talán nem is olyan szomorú, amint a férfiak szentté avatandó virága ott messzi a lövészárokból képzelet: Pest megszokta a háborút, megszokta a családapákat és bajusztalan ifjakat látni, amint fegyverbe állnak, a hőseket és a gyávákat, Höfer jelentései előtt többé nem tolong a nép az Erzsébet körúton, ideges rémhírterjesztők és háborúszakértők publikum nélkül maradtak térképeik

előtt, már vígjátékot játszanak a Lipót körúton, a déli napfényben locsognak a nők az Andrassy úton, és látszólag minden rendben van a városban, senki sem halt még éhen, sem veréb, sem ember... hová menjünk tehát estére szórakozni?

A kerek hirdetőoszlop az utcasarkon barátságos útmutatója a pesti embernek.

Tehát nézzük a színlapot, mintha egy idegen, hideg szép városba érkeztünk volna estvére, és a fogadóban lemosván az útiport, mindenütt szívesen látott aranyakkal a mellény zsebben és arcunkon jámbor mosollyal útra kelnék - miután fájdalmas dolog az időt mindig naplóírással tölteni, mint a régi regényhősök, akik szerelmi bánat elől futottak.

A Nemzeti Színház fehér színlapját hiába keressük. Nincs ma előadás, holott egy művelt útitársnő a vonaton azt beszélte, hogy *A peleskei nótárius*-t okvetlen nézzem meg. De itt van a Vígszínház és a színlap a *Délibáb utca 7.* című vígjátékot három felvonásban hirdeti. Személyek: Sz. Varsányi I., Gombaszögi E., Csontos, Fenyvesi, Szerémy... Ha nem volna olyan messzire a színház, talán nyomban megváltanám a bilétát, hogy régi jurátus módjára lelkesedjek a hátsó sorban. Az út hosszú és időm van gondolkodni. Az egyik hírlapban azt olvastam, hogy a színdarab a vígjátékíró vele született jogánál fogva enyhíti a gúny keménységét, míg egy másik lap némi szigorral írja, hogy korai dolog az ápolónők fölött tréfálkozni. Egyszóval pesti darab, modern kisasszonyokról és furcsa emberekről, ismeretlen és nem szimpatikus miliő - holott én falusi ember vagyok, a nőket sólyomvadászaton vagy a harisnya-kötésnél szeretem, és haragszom, hogy valakit Ilónak hívnak. Ah, de itt a Népopera és Rip van Winkle neve, mint egy ábrándos ifjúkori emlék - lágy szerelem vagy tavaszi utazás a Rajnán - köszönt a színlapról, és a kék hegyek szellemét Szoyer Ilonka énekli. Itt vannak ők mind, Rip, a csodavadász, Hudson kapitány és Richardson; bizonyára ma este is játszi bájjal hangzik, hogy: Szikla utakon vezet el a - nyom... A hirdetőoszlop előtt egy egész elmerült, tengerfenékre süllyedt világ emelkedik föl képzeletemben. Vidéki, fából épített színházak olajlámpásainak szaga keveredik a millflór-parföm illatával, Lisbeth tarlatán-szoknyácskája leng a szürke fejű, gyomorhajos karnagy pálcája fölött: a Népszínház kiskapuja, a budai aréna hársfavirágos udvara, ahol néha, forró nyári estvén kissé megnyitják a vaksi ablakokat az öltözőn a színésznők, és jó dolga van a nyurga fiatalembernek - és minden-minden, egy félig álmodott, félig átélt ifjúság buborékai, egy régen félretett regénykönyv megfűleztetett lapjai, ifjú költő kis szobája, szentimentális színésznő rajongása: ez volt hajdanában Rip van Winkle. Azonkívül öreg urak, régi színházi zsöllyebérlők a háború első idejében emlegették őt, a vadászt, hogy álmát, ez időknél átaluvását jó volna megpróbálni, háború után fölébredni, de Lisbeth ne púderozza haját. Hagyjuk aludni a holtakat, idős embernek szüksége van az éjszakai nyugalomra: nézzük, mit ígér még a színház.

Itt Helén neve a színicédulán. Igen, szép volt a regény, a pétervár-nizzai expresszvonat még akkor közlekedett, a nihilizmus, mint egy rejtelmes, havas panorámakép tűnt előttünk az ablakocsán, Sándor cár trojkája vágat, nagyszakállú kozákok nyomában, és repül a nihilista bombája, hogy véresre fesse a kiömlő vér a mély orosz havakat. A színlap vígjátékot hirdet, vajon hogyan lehetséges a zordon, félelmetes és rejtelemmel teli orosz nihilistákat lengő, almagvívás hangulatban elképzelni? Bizonyára kedves színdarab lehet, hisz többen írták, de nem szeretek olyan helyre járni, ahol a szerzők egymás között perlekednek, leszállnak a színicéduláról, és az arénába ugranak.

Hová menjünk tehát?

A kabaré vagy az orfeum, a nagymozgó vagy a télikert legyen a hely, hol robogva megjelenni lehet és a gukkeren át élénken szemügyre venni a pesti szépeket? Hol cseng az a dal, amelyet egykor régen hallottam, hol harangozik a színésznő nevetése, mint az erdei kápolna csen-

gettyűje, hol van az önfeledt, boldogító mámor, amely hajdan - a háború előtt még - rózsaszínen vagy az ópium barna füstjében lengett a nézőtér széksorai fölött, és valóban érdekelt, hogy a trikónadrágos díva feleségül veszi-e a segédszínésznőt? A színész lépéseit komolyan figyeltük, amint a kulisszák mögött eltűnt, és Fedák kisasszony új ruháját szemügyre vettük. Hegedűs Gyula ha énekelt, Rózsahegyi füttyült, harmatos tekintetű Paulay Erzsébet érzelmesen szavalt, mintha aranypirosba kötött drága verseskönyv szólalna meg a húgom szalonasztalán, a francia darabban bál volt, és a szép színésznők keringőt táncoltak, a frakk esténként frissen jött meg a szabótól, és szokás volt a virág kelyhébe parfümöt hinteni - hol van e szép idő, mikor operett-léptekkel járt fölöttünk az óramutató, és a hosszú vacsora alatt a bundás kocsisok fázósan csapkodták karjukat az utcán?

Háború van. Elgondolkozva megyek tovább, a testvéreimre gondolok, akik hadban vannak. Mily kár, hogy a kedves öreg Purczell báró már nem jár a kávéházba, hogy megjósolná, milyen lesz e hónapban az időjárás a lövészárkok között!

(1915)

Farsang

A hóesés kering az ablakom előtt, messze, a városon kívül tán hófúvás van, a tél ünnepélyesen és lelkesen végzi tennivalóit, mintha a kalendáriumban mit sem tudnának a megváltozott földi viszonyokról - február a farsang hónapja, a tél tehát eleget tesz kötelességének, mintha jókedvű maszkák emelnék csipkés szoknyájukat az alkonyatban, és a vigalom piros lámpásai tündökölnének a Duna-parti Redut ablakaiból; Almaviva grófnak öltözik a borbély, százesztendő jóvendőmondónak a fiatal tanuló, Eszmeralda cigányos szoknyáját ölti fel a szobaleány - de a grófnők és az előkelő gavallérok sem tartózkodnak a jelmez megválasztásától, amely egyéniségüknek leginkább megfelel; ah, Navarrai Margit két kézzel ette a pástétomot és X. kisasszony, az első négyes tagja a velencei úrnő ruhájában stílszerűség céljából mérget akart inni egy régi farsangi hajnalon... A hóesésbe nézek, és a farsang muzsikál fülemben, mint egy régi jelmezből karzaton rejtegetett zenekara; tudományos kosztümkönyvek színes lapjairól lépkednek felém a farsangi figurák, az előkelő térdnadrágos, baretos nobilek, selyemruhás abbék és cifra harlequinek; de legelől mégis a Wallenstein-féle zsoldoskatona állong vörös szakállával és strucctollas fővegében, aki egy régi álorcás bálon azt hazudta egy pástornőnek, hogy Madridból jött, az éjszemű szenyórák és a fedett erkélyek városából. A bohó farsangok szívderítő figuráiból, az elképzelések és titkos álmok csodaszép alakjaiból egyedül ő maradt meg ez esztendő karneváljában, a vándorkatona, aki bozontos szakállal, botra támaszkodva, csukaszürke köpenyben, vér- és rozsdaszínű arccal, nehéz hadibakancsban, vaskereszttel a mellén jön, jön messzi Flandriából vagy egy szentoroszországi kolostorból, hol megsebesülten feküdt az oltár lépcsőjén, amely fölött igazgyöngyök ragyognak a Szűz koronájában. Egykor - ha már messze lesz tőlünk e háború - bizonyára a legelőkelőbb gavallérok választják majd farsangi jelmezül e vándorkatona vérfoltos ruháját, hisz a hölgyi szívek fennen dobognak a hősi figura láttára. És a nők - ha már lesz álorcás bál a Vigadóban - az ápolónők ruhájában üldögélnek a csillárok alatt, hisz e jelmez szépsége és ábrándossága vetélkedik Pompadour asszony legdrágább ruhájával. Most még a valóságos és véres élet ruházata a rongyos katona-köpenyeg, az aranyzsinórzat nélküli huszárnadrág és az ápolónői fehér ruha. Farsang van. De csak a katonák öltötték föl a történelem legszebb jelmezét - a polgárság, amely ilyenkor nagyon szerette a hősi vagy romantikus, történelmi és kalandos alakok színes ruházatát a testén (a napkirály vagy Medici Katalin már régen visszaadta ruháját a jelmezkölcsönzőnek, de még

elmerengve gondolt a csodálatos álorcás bábra), a polgárság e farsangban szürkén, lehajtott fejjel, aggodalmasan figyeli ablakából az időjárást, a kavargó havat, a süvöltő szelet, az időjelző barátot házikójában vagy a légsúlymérőt a városháza udvarán: a tavalyi Negyedik Henrikek a máskor jóindulattal várt téli havazásban, amely szinte nélkülözhetetlen dísze volt a jelmezbálnak, amint pirosan feküdt a táncház ablakán, és csodálatos kastélytetőkké alakította a főváros házfedeleit, a téli havazásban szívünk véréből való katonák szenvedéseit, fázásait, nyomorúságait érzik. Hiába írja a hadiposta: „mindnyájan jól érezzük magunkat”... Itthon senkinek sincs kedve a kalendáriumi címképecskét észrevenni, amelyben a halak láthatók, és rongyos, vörösnadrágos zenészek vonják a nyirettyűt, magyarruhás férfiak, pergő derekú menyecskék, búbos kemence mellett szájtató gyerek vagy szánkázó házaspár, amint egy szemhatárból kiemelkedő, barátságos falusi torony felé igyekszik csengős lovakon névnapra vagy keresztelőre: amilyen a régi magyar farsang volt, midőn még a költők felvirágozott lanttal sétáltak a Hatvani utcában, a bolondok csörgő sapkában, és tarka ruháját a bohóc hetekig viselhette. A kalendárium az ő képes utasításaival - amelyeket még Müller vagy Trattner Károly megbízásából készítettek a fametszők, és gyermekkori andalgások tapadtak a levelekhez, amelyeken a piros betű kötelezett a bő ebédelésre, a vidámságra, ünnepnap csendességre és a délutáni vecsernye harangszó észrevevésére, amint az a csendes házak, sötét belvárosi udvarok, elhagyott utcák fölött megkondukt, elszállt, áhítatos elgondolkozásra készítette a halkán emésztő polgárt, mesélgetésre az öregasszonyokat - míg másfelől a bőjtös napok is elkövetkeztek, és hűséggel megtartattak: a kalendárium az ő emberi életet vezérlő, a gyomor és szív teendőit előíró, a jókedvet és szomorúságot meghatározó utasításaival megbukott ebben az esztendőben. A halak havában hiába táncolnak az öreg fametsző bácsi elképzelt, dalmos menyecskéi... A pesti ledér nőszemélyek álorcás báljáról, oh, hiába regél intőleg nagyanyánk... A lorette többé nem ígéz meg középkori apáca-fejedelemasszony köntösében, és a tekintélyes velencei dogénak öltözött hamisjátékos sem csörgeti már kockáit a bálterem oszlopai alatt. Vékony koszperdjét nem vonja ki a francia lovag, hogy barokk stílű régi épületekkel szegélyezett kis térségen, repkedő lángú utcai lámpás tövében a hóra vérezve leterítse az elcsábított, rövid csipkeshoknya, bársony álorcás hölgyért a lisztes arcú bohócot, míg a kanyargós, sötét utcán nehéz csizmaiban már kopognak St. Hermandad alabárdos, lámpásos legényei. Farsang az ő csörgősipkájával, citerájával és régi szakácskönyvekből való megrakott, virággal koszorúzott ételes tálaival, karcsú, asszonybokájú sampányer poharaival: messzire jár Pesttől, ahol a Galamb utcai vén házakban vén polgárok még arra is emlékeznek, mikor a forradalom alatt kokárdás, ábrándos hajviseletű honvédtisztek táncoltatták farsangon a pesti szépeket...

Mankóval jár a tavalyi kotillion rendezője, a tangótáncos az önkéntes őrseregben teljesít szolgálatot és a legyezőbál szellemes poétája aranycrayon helyett ágyús botot tart kezében. És tegnapelőtt, mintha csak stílszerűség céljából történne, zordon Angliának egyik legelőkelőbb fiatalembere, Northland lordja, gárdatiszt és az udvari bálók táncrendezője, Flandriában elesett a zászló védelmében.

Vajon szomorúak a nők a farsangi bálak elmaradásán?

Nem hinném, bár a farsangi idő a kalendárium megszerkesztése óta az ő részükre volt kijelölve. A férfiak ráértek mulatni az esztendő bármely szakában, de a nőknek csupán a farsangot jelölte meg Gergely, a tudós pápa. A puritán, középkori polgárasszony is furcsa maszkát öltött, miután a fánkot megsütötte háznépének, és a modern kisasszony ezer gondban volt ruhája, táncosa, társasága fölött, midőn a Kossuth utcán a hóesésben lengeni kezdtek az előkelő bálak zászlói. A farsang a legokosabb női szívet is izgalomba hozta, a szocialista és

szabadgondolkozó hölgy éppen úgy megvarrta a maga farsangi ruhácskáját, mint a démoni delnő, akikért a gavallérok és költők szenvedtek!

Egyáltalában, a nők nagyon sokat veszítenek, szegénykék, a háborúban. Férjeik, kedveseik, gyermekeik mentek el a harcok beláthatatlan messziségébe, hadba vonult a szerető, a vőlegény, a reményteljes ifjú, a családfenntartó, az anyai szív büszkesége, leányok titkos álma, gyermekek gondos apja. Ah, férfiak nélkül nincs életük a nőknek. Szegénykék, ők valóban mindent kockára tettek. Ki fogja őket eltartani, ki veszi feleségül a hajadonokat, ha a nemzet fiatalsága elhull, ki gondoskodik a növekedő gyermekekről? Ezer és ezer férfi áll a sötét csatatereken, akiért, mindegyikért sajog itthon a női szív. Amulettek, csodatevő képek, féltve őrzött családi ereklyék mentek el velük, de utánuk szállong a sóhajlás, és a divatba jött jósnők kártyái csupán az ő sorsukat keverik titokzatos budai házakban. Mit álmodhatnak most a nők, jár-e a háztetők fölött a sánta ördög, amely egykor Madridban az alvók gondolatait megleste? Boccaccio élvezet asszonyai, Pest mulatni vágyó, léha dámái, szerelemre, élvezetre, ragyogásra született és élő hölgyek: vajon hová lettenek? Egy sorba jutottak volna az elhagyatott, szegény varróleánnyal, aki kedvese fölötti bánatból rövid újsághírként végzi életét, és akinek története fölött szórakozottan kalandozik el reggeli fürdőjében az úrnő tekintete, míg mohón a színházak és multságok rovatát keresi... Egyformák lettek mostanában mind a nők, akiknek férfihozzátartozói daliás hadba mentek? Nem volna különbség a szegény és gazdag bánata között? Ah, elgondolni is furcsa, hogy a dáma, aki büszke és szép volt, mint az ördög a háború előtt, és a sólyomvadászatok festményeiről tanulta testtartását: most éppen úgy lehajtja fejét, eltakarja kezével szemét, mint a kis masamód, akinek vőlegényét elvitték! A grófnők, Lipót-város tündöklő, gyönyörűséges asszonyai, akiknek fürtös feje után álmélkodva nézett egykoron a gyalogjáróról a szegény ifjú: éppen úgy sírdogálnának otthon egymagukban, mint a józsefvárosi vasalónő? Nincs külön bánata az intelligenciának, a műveltségnek és a lelki finomságnak?... Hisztériás nevetések és tekintetek hová lettek a nagyopera pirosló páholyaiból? Hova lettek a halványan fehérülő vállak a bálterem csillárai alól? Mindenki bezárkózott volna otthonába, hogy a bánatnak áldozzon?

Ó, nem. A farsang itt jár közöttünk. A jégpályán a katonabanda ütemeire, ott lengenek ők, a szépek. A zenészek estélyein feltűnnek a rózsaszínű ruhák, gyémántos hajdíszek, és a hadifelolvasást figyelemmel hallgatják előkelő hölgyeink. Farsang van, komoly, csöndes, elgondolkozott farsang. Csak a férfijelmezek hiányoznak az esti milióból. Henry IV. - tavalyról - lövészbojtos népfelkelő egy kárpáti szorosban.

(1915)

Emlékezés a lengyel levesről

A jó eledelekről, pompás ebédekről, emlékezetes vacsorákról, nevezetes levesekről és pecsenyékről, amelyek az ember életében régmúlt időben előfordultak, éppen úgy naplót kellett volna írni, mint a szerelemről. Az életbölcesség jöttével, a higgadság, meggondoltság karos-zékében, az esti tűznél éppoly szívesen gondolunk vissza egy régi hölgyismerősünkre, aki kedvességével örökre lekötölezett, mint egy felejtethetetlen jó ételre, amelyet megfelelő étvágygal és lelki harmóniában elfogyasztottunk egy vadászház sötét ebédlőjében, miután nap-hosszat csavarogtunk az erdős Kárpátban, vagy egy tüneményes ebédre, amelyet Magyarország vendégszeretetének nagy szakértője, Szemere úr meggondoltan és megfontoltan tálaltatott, miközben félig legendává váltott, külön főzőasszonyok utaztak tengelyen, hajón,

vasúton a fővárosba, hogy bizonyos ételeket a lakomára elkészítsenek: ah, a lengyel leves csaknem olyan jó volt, amilyen a felejthetetlen grófné halovány fehérlevese lehetett volna, akinek szerencsés voltam a bal oldalán ülni az emlékezetes estvén, és egy későbbi fogásnál nem tudtam biztosan megállapítani, hogy a felszolgáló huszár sarkantyúja peng vagy a csőrögéé, amelyet egy Zemplén vármegyei híres asszonyok sütött. A grófné válla fénylett, mint a régi kis olasz templomban a csodatevő szent kép, és emlékezetem szerint kegyes volt velem társalogni azon régi erdélyi főúrról, Jósika Miklósról, aki szép regényeket írt vala a múlt században, valamint felvilágosított, hogy a legszebb imakönyvet Hock Jánoson kívül Orczy Tekla bárónő írta - hisz rókadavaszatról nem beszélhettem velem -, s ekkor szokatlan nagyságú, dupla üvegből (amilyenből a „Hotel Cecil”-ben derbynerő zsokék vagy lordok isznak), francia ó-pezsztöntött poharainkba a házigazda. A kristályban a gyöngyök szinte egy hallhatatlan zene ütemeire, a nagymazur lépéseiben szállongtak, mint a grófné repkedő, elmés szavai - egy messzi karzaton a karnagy Mozart-zenére ad jelt kis pálcájával, amelyet egy mélabús fiatal fejedelemnek játszanak. Azóta is kedvelem az ünnepélyes palackokat, de a régi buborékok többé nem lejtnek.

Tehát, miután a nők elmondták már mindazt, amit érdemesnek tartottak közölni a férfival, és látszólag örökre elhallgatnak, némán lezárulnak a szép ajkak, mint a bolthajtásos könyvtárterembe helyezett, régi misemondó ruhába vagy halott kedvesünk selyemöltönyébe kötött könyvek egy zordon csehországi várban, hogy majd a sánta könyvtáros hosszan ásító őszi télutókon megírja történetüket: a velünk rendelkező hatalom új tennivalóról, foglalkozásról és örömről gondoskodik, a férfiak, miután elsírták könnyeiket, a gyomrukkal kezdenek törődni; mint a bölcs falusi barátnőm mondta: a kappanháj megjöttével a férfi nemcsak a konyhán sürgölődő szép menyecske kedvéért kukkant be az ajtón, hanem azon étel-illatok kedvéért is, amelyek onnan kiáramlanak. Észrevétlenül eljön az idő, midőn az étkezés fontosabb, mint egykor a nők magaviselete volt. Egy pecsenye, amelyet ínyes erdélyi fejedelmek receptje szerint, szakértelemmel, gondosan készítenek a konyhán, majdnem olyan szenzáció, mint a téli délután volt, midőn kisbőgőzni jártunk egy zenekedvelő hölgy szalonjába. És vidéki atyánkfiá úriházát, ahonnan egykor a háziasszonyt vagy a hajadont titokzatos módon megszöktetni akartuk - fergeteges éjszaka, szánon, amelyet megbízható, erős kezű kocsis hajt el a farkasvonításos, holdas erdőszél mellett vagy lomhán leereszkedő, aranypiros őszi délután, kényelmes postakocsin, a kerekek nesztelenül fordulnak a nyárfával szegélyezett hosszú, egyenes úton a vastag levélrétegen, és a legközelebbi állomáson pihent lovakat ragasztanak a jármű elé - manapság már csak a névnapos ebéden, házassági évforduló vacsoráján keressük fel, mert akkor egy nevezetes főzőasszonyt hívnak meg egy messzi vármegyéből. És fiatal barátaink kiválasztott jegyeseit komolyan megvizsgáztatjuk a szakácskönyvből, mielőtt beleegyezésünket adnók a frigyhez, holott hajdanában egy régi mivű gyűrű vagy egy antik, nyakbavaló amulett beszerzésén törtük a fejünket. A szakácskönyvet a pamllagon heverészve lapozzuk, mint valamikor a költők könyveit; egykor megragadó, szívlendítő, csöndes női képzeletvilágot csóva módjára felgyújtó szavakat, hangokat, útbaigazításokat kerestünk költőink vérrel, bánattal, szenvedéssel írott soraiban, és falusi vagy városi hölgy ártatlan szempillájára szórtuk a hamvakat, amely régi költők szívéből megmaradt; most az Ambrusfordításban, e világhírű ínyes-könyvben a Hét szakácskönyvében, Zilahy Ágnes és a többi jeles kútfőkben a legszebb regényeket feltalálhatjuk. Olykor az újságok asszonyoknak való rovatából is kiböngészhetni egy-egy ételnek az ismertetését, ez azonban nagyon ritkán fordul elő. Nem ajánlom senkinek, aki az evést művészetté fejlesztette, hogy a könyvatos közlőből tanuljon esztétikát.

Mindez pedig tán nagyképűségnek látszik mai világunkban, midőn a messzi határokon talán hideg konzervet és reá frissen hullott havat étkeznek testvéreim, azonban úgy látom, hogy a városban még mindig elegenden vagyunk, a vacsorázóhelyeken nehéz a kellemes asztalhoz való jutás, a divatos éttermekben a zene és a női kacaj együtt tündöklök a csillárok lángjaival, a vásárcsarnokok tömve vannak, és a csemegekereskedések alig győzik kiszolgálni vevőiket - és Pesten soha ily rossz nem volt az ételmezés, mint manapság. Rendes ételt kapni nem lehet a város fogadóiban, amely egy tejjel-mézzel folyó országnak a fővárosa. Szégyenletesen elromlott a híres magyar koszt. Fehér holló a vendéglő, ahol tisztán, ízletesen, ehetően főzik meg az ételeket. Az ember valóban nem tudja, hogy a szakácsnékat is elvitték a városból a harctérre, vagy pedig a korcsmárosok arra a gondolatra jöttek, hogy ennek az ostoba pesti publikumnak minden rosszat oda lehet adni. A zsír lett hamis, a hús lett ehetetlen? Milyen állatoknak a húsát szervírozzák a pesti korcsmárosok? Ki ellenőrzi, hogy zsírral főznek a fogadókban vagy valamely mérges anyaggal, amely a gyomorbetegségek számát a fővárosban fölemeli a harci megsebesültek és megbetegedettek számára?

A gyomorháború, amely mostanában Pesten csöndes, olykor feljajduló pusztítását végzi, végre nyíltan leleplezi, hogy ennek a városnak az ételmezése mily elvetemedett uzsorások kezében van. Miért él a pesti ember drágábban, mint a bécsi, miért gazdagodtak meg a mészárosok, hentesek, pékek, tejesek és mindazok, akik élelmiszer-kereskedelemmel foglalkoztak. A liszt, a magyar liszt, amely olyan nemzeti kincsünk volt, mint a Tisza vagy a Hegyalja, hűtlen lett a magyarokhoz. Elfogyott vagy talán szegény nem is fogyott el, hisz mindig eleget tett eddigi kötelességének, hogy kenyérrel táplálja az országot egyik terméstől a másikig. Valahol jól elzárt raktárakban alszik a liszteszsák, és a lakat kulcsait ragadozó kezek őrzik, amelyek máskor az arannyal megtömött zacskót őrizték ugyanily görcsös vonaglással. Ha semmink sem volt, lisztünk, búzáink fogyatékán volt, kenyér mindig akadt Magyarországon. Az áldott ország, amelyet földi Kánaánnak énekelt a krónikás, végtelen búzatermő földjeivel bőven fizetett a magért. A búza, amely mint egy drágálatos bibliai csoda ismétlődése, esztendőnkint megjelent a magyar égbolt alatt, hogy megnyugtasson, boldogítsa, ámulatba ringasson jóságával, bőségével, gazdagságával, Bánát búzája, Tisza mente szőke kincse az elmúlt esztendőben éppen olyan fejedelmi pompával tartotta megérkezését, mint a regék megszámlálhatatlan seregű nagy királyai. A búzatermés ideje volt ennek az országnak az áhítatos, szent időszaka, midőn a gazda megilletődött, szinte magábaszállottan, meghatottan nézte a földjeiből felnövekedő szárakat, a kalászok megtelését és a szélben ringó vetést. Ez volt a magyar földnek a költészete, a magyar ember álma, reménye, életcélja, jövője, jelene: a búza. A politikus urak lármája, az üzleti élet zajongása, még talán a családi bánat vagy öröm is eltörpült a búzatermés jöttével. Mennyi lesz? Milyen lesz? És az ára sem volt még fontos, csak legyen belőle minél több, mint szegény zsidóknál gyerek. Betegek, öregek, télen mozdulatlan vénak örvendező nyájassággal járták be az érőben lévő termőföldeket, a kamatszámító penna szorgalmasan percegett a hitelező kezében, boldogan reménykedett az uzsorás. Jön a búza. - És most ebben az országban kevés a liszt, amelyet búzából örölnek. A kenyérünk, amelyet az anyánk dagasztott, hogy nemzedékről nemzedékre erős, jófajta magyarok nevelkedjenek, izmosodjanak, erősödjenek, a kenyérünk a szegény országok kenyere. Hej, öntudatos, büszke rátartós magyar, ételmezésedre, jószágodra, konyhádra, táplálékodra, búzatermő országodra hiú magyar: hová lett döllyfős kedved, szegény idegen népeket megvető gesztusod, amellyel áldott, jó kenyered falatoztad? Hová lett a fehér kenyér, amelyet nehéz munkája után a kubikos bicskájával oly jó étvággyal fogyasztott, mint olyan országnak a fia, ahol mindenki fehér kenyeret eszik? Hová lett a lacikonyhák ingyen vesztegetett omlós, fehér cipója, amely a magyar vásárokat oly emlékezetessé tette kupecnek, parasztnak, úrnak, akinek a vásáron dolga vagy nézegetni valója van? Hová lett a koldusnak, vándorlónak, szegénynek vetett fehér kenyér, amelyet jószívű falvakban nagy karéjban vágtak le az asszonyok? És hová lett a

kenyérdarab, amelyet árokszálen, dűlőúton, útszéli fészület alatt gondtalanul eldobott a csavargó, vagy a kőrákásra helyezett, hogy kőbor eb vagy éhező szegény ott portól, szennytől megóva feltalálja?

Az ország, amely nevezetes volt arról, hogy lakosai századokon át csendben esznek-isznak, szakácságukon múlik a nők hírneve, és a férfiak az étvágyuk, a nagyehetőségük révén lesznek jeles hazafiak, az ország most gyomrán érzi a háborút. Mily rossz dolga volna most szegény Szűcs Pátrinak, a híres pesti jurátusnak és nagyevőnek! Nem hívnák meg sehová, hogy étvágyában gyönyörködjenek. De a rendes fogadómban sem látom többé azokat a vidékies külsejű, duzzadt derekú, teliarcú, komoly tekintetű, mély férfiakat, akiknek jóízű ebédelését olykor betegen, figyelmesen lestem a sarokasztaltól, hogy magam is étvágyra kapva, teli szájjal és gyönyörűséggel szűrcsöljem a levest, és villahegyére szúrt kenyérdarabbal törölgessem a tálat, hová lettek ők, titkos kedvenceim? Az élet is más, körülöttem az evők megváltoztak, összeráncolt homlokkal nézi az ételkártyát a vendég, és senki se mondja gondtalan, reménykedő kedvvel:

- Jóska, hozzon valami nagyon jó ennivalót, amit maga akar.

(1915)

Alvó nők városa

Kél a hold, az éj lovagja...

Petőfi

Le Sage, aki a sánta ördög kalandjait írta, midőn a nemes lovaghoz egyformán illet a toll- és törforgatás, egy helyen azt mondja Madridról, hogy e város az éjszemű szenyórak városa. S valahányszor ez a régi regény a kezembe került, egy láthatatlan zenélőóra rágyújtott a D. Sebastian megnyitójára.

A sánta ördög tudvalevőleg egy fiatal főiskolai tanulót pártfogásába vesz, és éjszaka a templom tetejére viszi. Az ördög intésére eltűnnek a házfedelek a madridi házakról, és a tanuló kényelmesen, okulva, mulatva tapasztalva látja, hogy mi történik a városban a házak falain belül. Régen olvastam először a vén könyvet, és sohasem tudtam végleg elfelejteni a madridi templom tetejét. Olykor, midőn unatkozva vagy ábrándozva hevertem, eszembe jutott, mily kár, hogy a sánta ördög sohasem vette útját Pestre. Én volnék a fiatal tanuló, és a Bazilikáról vagy a jezsuiták vörös tornyáról meglátnám éjszaka magam alatt Pest titkait. Különösen az időben járt sűrűbben eszemben a madridi ördög, midőn egyik vagy másik hölgyismerősöm foglalkoztatta a gondolataimat - hisz mindnyájan voltunk egykor nyugtalankodó fiatalemberek! Ilyenkor legszívesebben a vörös torony tetején üldögéltem volna, hogy figyelemmel kísérem az ismert hölgy lépteit, cselekedeteit, gondolatait, midőn egyedül van szobácskájában, amely Gretchen szobájához hasonlított. Vajon csakugyan elmerül szép szemevilága a varróasztalka felett, mint írta, hazudta, vallotta? Vajon kiért imádkozik, midőn ágyában estve összekulcsolja kezét? Valóban a salamancai egyetem tanulójaival álmodik, vagy Don Pedróval, ami Bartók Lajosnak volt az álneve?

Ah, a sánta ördög elkerülte a magyar fővárost, és körülbelül húsz esztendő múlt el szenvedésben, csalódásban, meghasonlásban, amíg a sánta ördög segítsége nélkül is betekinthessem a házak falai mögé. Pedig ezek a pesti háztetők, reggeltől estig nyitva álló kapuk, hangos folyosók, fedetlen erkélyek és az itteni életmód, amely a lakosságnak csaknem a felét az utcán, a kávéházban, a sétatéren, a színházban és a templomban hempergeti: látszólag mily kevés titokszerűséget rejteget!

Madridban a senorok - egykor - színes, átláthatatlan üvegtáblák mögött, gondosan elfedett erkélyeken és bezárt kapukon túl tartogatták szenyóráikat. Ugyancsak vigyázatosan kell bánni az éji zenével, bőven az arannyal és biztosan a karddal, hogy a senor-gazda álmát ne zavarja az erkély alatt nyugtalanzkodó fiatal úr. A rendőrség a hosszú kezű szent védelme alatt és alabárdal felfegyverkezve alattomosan követte a lovag lépteit a mellékutcán; azonkívül egy nevezetesebb hölgyért más lovagok is rajongtak, akik ruganyos csuklóval adták a halálos tördöfést, ha erre szükség volt. És a szenyórák maguk is félték a falusi száműzetéstől, a cordovai ősi háztól, az estellai falusi birtoktól, esetleg egy hegyi zárda magányától. Jól vigyázott mindenki a városban, amíg a halálos szerelemre eltökélte magát.

Pesten senki sem vigyáz a nőkre.

Pedig e városban szebbek, észbontóbbak a nők, mint bárhol a világon. A színházi látócső vagy az utcai szemlélődés lépten-nyomon elibénk sodor nőket, akik minden megerőltetés nélkül lehetnének akár mór hercegnők ama letűnt, szép országban, és tudakozódásunkra az derül ki, hogy még egyetlen férfi sem lett értük öngyilkos a főutcai templom lépcsőjén. A kalap-skatulyát szevillai táncosnő viszi a házhoz, a divatáruüzletekből kifogástalan termetű ladyk néznek szórakozottan a közömbös férfiakra, amíg a cérnafoszlány szép fogai között marad, a trafikban, a zsidó hentesnél, az újság kiadóhivatalában, az ügyvédek irodáiban, az írógépek mellett és mindenfelé a szűk hivatalokban tömérdek gyönyörű nő található Pesten, akikért az éjszemű szenyórák városában is estétől reggelig dolgoztak volna a toledói pengék a férfiak selyemmellénye körül, míg fővárosunkban észrevétlenül, figyelmen kívül, legfeljebb kalandos öregurak által értékelve mendegélnek finom lábaikon, és céltalanul lebben a szoknyafodor az öz-boka felett.

Mintha megcsömörlött volna a város a sok szép, drága nőtől, mint a krevettől a rákhalász.

Estve vagy délben, midőn a fiatal nők előzönlök a pesti utcákat, mint valamely csodálatos dunai áradás, amely Szentendrénél vagy Vácnál elszakította egy titokzatos virágkertész telkét, a sok magányosan lépkedő leány látásán elgondolkozom. Vajon ezentúl mindig csak festett bajuszú, kalandos öregurak tűrik fel a nadrágjukat értük az utcasarkon? De még azok se mindig, hisz válogatni nem lehet a csodálatos, panorámás, ezeregy éjszakás bőségben. Szindbád-nak kellene lenni, csodahajósnak, aki számos utazást tett a világ körül, és a tapasztalatoktól oly fehér lett a szakálla, mint a Himalája hava, hogy megmondhatnánk, ki a legszebb nő Pesten? Erről kellene egyszer megszavaztatni a polgárságot, hogy végre tudnánk magunkat mihez tartani.

A belvárosi dáma vékony talpú cipőcskéje, diszkrét, templomok oltáraitól kölcsönzött orgona-illata, nyugtalanítóan simára fésült haja és szenteltvíz-tisztaságú arca; - a lipótvárosi hölgy keleti szőnyegek arabeszkjeiről lopott metszésű szeme, teljesded fehérsége nyakának, természetnek kispapok álmaiban, Szent Ágoston irataiban szereplő lágy vonalai, szájának ázsiai füstölőből való lehelete, dús hajzata, amelyre mellbeteg költők gondolnak szenderegésükben a klinikán? - a körúti szívtolvaj, akit az Andrassy út sarkán londoni ladynek, a New Yorknál Párizs gyermekének, a Rókus Mária-szobránál lebergi eleganciájú delnőnek láttunk; - ők mind, a feketék, a déli tengeren kormány nélkül bolyongó vitorlás matrózainak kábult énekléséből, ők,

a szőkek, a haldokló szibériai bányász álmából, aki utolsó pillantását egy szőke Mária-oltárképre veti és ők, a többiek, a hervadt kankalinszínűek, a vöröshajúak, akiknek feje körül mintha a mesék piros szemű baglya röpködne, és lovagi halálról huhogna: vajon melyik közöttük az igaz, akiért hadba mentek Pestről a fiatal és érett férfiak? Akiért az ágyú dörög, és láb nélkül csúszik a népfelkelő? Ki tud most jól imádkozni közöttük? Ki érdemli meg közülük, hogy a zászló visszatérjen, a népfelkelő újra karjára vegye gyermekét, és ismét végrendeletet írjon a civilé lett arany-érdemkeresztes, szerelmes ifjú?

Nem kell félni. 1915-ben a nők alusznak Pesten. A sánta ördög a vörös torony tetejéről hiába mutatná előtte a város titkait, semmit sem látnék egyebet, mint amit az utcán, a színházban, e nyílt életű városban mindenütt észrevehetek: az alvó nőket.

Leghamarabb a szemük aludt ki.

Emlékeznek önök a pesti szemekre?

A kíváncsi, mohó, szomjas, kandi, kacér, néha ledér szemekre, amelyek hölgyeink arcából világítottak?

Rége - még a háború előtt - a lemergi fogadó mellett a keskeny gyalogjárón, templomos Krakkóban, a régimódi cukrászbolt táján és a Balkánon, Szaloniki Grand Hotelje körül láthattunk mohó, nyalakodó, kíváncsi asszonyszemeket, amelyeknek mását Pesten gyakran megtaláltam.

A hosszadalmas, titkosan lobogó, regényt, kalandot, gyilkosságot, holdas éjjelt, bűnös találkozást és aranyművesbolt kék bársonyából vakító drágakövet elmondó pillantások, amelyek bizonyára mindenkit értek már Pesten, aranyozott hintáján a város egyetlen pasáját, a szép lovagot és nagyatyámat, aki honvédmenedékház parancsnoka volt, elmúlt a főváros területéről.

A tükörbe nézek. Tán Rip van Winkle módjára derékig érő kenderszakállam nőtt? Ó, nem, barátaim, ismerőseim mondják, hogy „szemmel dolgozni” (megbocsássanak!) többé nem igen lehet a fővárosban. Az itthonmaradt férfiak szeméből aludt ki a piciny lámpás, amely hol kéken, hol zölden vagy pirosan villant meg a sötétségben, mint a pályaudvarok mélyén a jelzőlámpák, midőn valaki elutazásra készen, a vonatját várja? És kiválaszt magának egy lámpát a sok közül... Vagy a nők fátyolozták be a szemüket, mint nagy hazafiak temetésén az operai kandelábereket?

A szemek elaludtak. Réveteg, messzenéző, imbolygó, távolba gondoló szemeket látni. A fáradt aggodalom, nyűtt bánat, régi hegedűnek leereszkedett húrján hangzó bágyadt zenehang: ez van a nők szemében.

Majd a mozdulatuk, a járásuk, furcsa testtartásuk is változott. Egy merészebb lábmozdulattal, egy derék hátrafesztéssel, nyaknak, vállnak mozgatásával és a sok ezer meg ezer testi bájjal, amellyel tavaly, vagy azelőtt térdre parancsolták a férfiakat: manapság alig találni nyomát.

Fekete ruhában járnak.

Messzire néznek.

Vajon mire gondolnak igazán?

(1915)

A bolygó zsidó

Régi igazság, mint a közmondások, hogy Magyarországon minden második ember ügynök. Az orvos, aki esetleg gyógyszerhárosok vagy fürdőhelyek érdekeit támogatja; az ügyvéd, aki a bankok pénzeit elhelyezi, vagy engedélyt, hadiszállítást, mulatóhely-szabadalmat kieszközöl; a földesuraság, aki gépgyárak, biztosító társaságok, földhitelintézetek alkalmazottja, és az előkelő pesti asszony, aki a barátnőinek - részletre - fehérneműt, szőnyeget, függönyt szerez. Egész Magyarország egy nagy részletüzlet. Szegény, de kényelem után vágyakozó, kis pénzű, de pör esetén izzadva fizető ország vagyunk. Hogyan vehetne bárki vadászfegyvert, messzilátócsövet, varrógépet, remekíró, menyasszonyi kelengyét, bundát, hálószoba-berendezést, olajfestményt, szent bibliát, fényképezőgépet, sorsjegyet, írógépet, újságot, nagy Jókait, zongorát, klubtagságot és mindent, mindent, ami a modern élet kényelmes fenntartásához nem éppen szükséges, de jó? Csak a mészáros és a pék nem dolgozik részletre. De némely vendéglőben úgynevezett jegyfüzeteket árulnak az ügyes főpincérek. A részletüzlet a modern üzleti életnek nélkülözhetetlen kiegészítője, sőt fenntartója. A szegény emberek üzlete - de hisz mindnyájan szegény emberek vagyunk Magyarországon. Bár senki se vallja be, hogy a ruharészlettel adós szabójának.

S körülbelül ezért ügynök mindenki Magyarországon. A különbség legfeljebb az, hogy a pezsgőügynök, üzleti érdekből, huszártisztes - mily régi fogalom! -, hetyke, pazarló fellépéssel hódít, míg a szent könyvek terjesztője a vidéki házakban azzal a kifogással sózza el könyveit, hogy a jövedelemből szegény, öreg jeruzsálemi zsidókat segítenek. A főhercegek életbiztosítója a jó üzleten kívül rendjelet is keres, míg az elszegényedett grófnőket ma nem mindig fogadják udvariasan, ha jótékonysági kalendáriumot akarnak eladni. Magyarország ügynöki állapota éppen oly régi, mint történelmünk. Hajdanában főuraink a koronával kereskedtek, Zsigmond a szepesi városokkal zálogüzletet csinált, törökkel, franciával, oroszral tárgyalunk a darab föld felett, míg jött a zseniális Lévy, aki a biztosítást hazafias, magyar, nemzeti alapokra helyezte, háromszínű lobogót bontott, és a minisztertől kezdve a letört gavallérig mindenkit biztosítási ügynöknek verbuvált. A biztosítási ügynök ott táncolt a legelőkelőbb redutbálon, és a grófi körvadászaton a sorban állott. Lóháton járták be Magyarországot, és az akkori Pest legszebb dámáját, a fehér kaméliás Rózát ültették lóra, hogy kíséretül szegődhessenek a felvidéki utazásban. Ugyan ki ne biztosította volna a házát, amikor a legközelebbi atyafia, rokona terítette elébe a szükséges írásokat? A kor magyaros írói, tündöklő megjelenésű Balázs Sándor, dalos poéták és országos korhelyek keltek útra, hogy végigmuzsikálják, táncolják, dalolják, szavalják Magyarországot a hazafias biztosítási üzlet érdekében. Úgy tudom, hogy az intézeteken kívül egyetlen ügynök sem gazdagodott meg. Ellenben jó Erdélyi Gyula, aki Pest megyét feldolgozta, magyar ruhás, daliás, lármás, duhajkodó ifjú volt, amikor elindult szekéren a pesti vámnál, és megrokkant öregúr lett, mire ismét visszatért ifjúkori álmaihoz, a költészkedéshez.

Talán ebből az időből maradt a hagyomány, hogy a vidéket járó ügynök kedveli a vadkacsatollas vadászkalapot, a lovaglónadrágot és a hajtókesztyűt. A tönkrement földesurak, lepásszolt gavallérok, égett bérlők idejéből, midőn Amerikába csak azok mentek még hazánk-ból, akik a becsület ellen vétettek, míg az itthon maradtak elesettek feltámadtak, talpra állottak újra, midőn az ügynöki táskát a kezükbe vették. Sok szép, lendületes, Vas Gereben könyveiből kivágott figurát láttam vidéki lakos koromban, akik külsejükben, érzéseikben, gondolkodásukban a régi, az ó Magyarország gyermekei voltak, akikből Széchenynek kellett volna lenni Grünwald Béla teóriája szerint, ellenben az elkezdődő modern, magyar életben csak úgy járhattak tovább gumitalpas, sárga cipőben - az én időmben ez volt a kisvárosi gavallér álma -, ha beállanak a lendülő üzleti élet gépezetébe: jégkárt becsülnek, házat biztosítanak, borral

kereskednek. A múlt században az ügynöki foglalkozás a magyar úri élet tartozéka volt. Szinte nem is volt igazi „dzsentrí,” akinek a zsebében nem lett volna biztosítási kérdőív. Nyugalmasított főbírák, gyöngé irodájú prókátorok, a Jókai régi jó táblabírái kopogtattak anyai nagybátyámnál, midőn új magtárt épített. Szép volt szemtanúja lehetni a régi magyar vármegyei életnek, az alispánválasztásnak és a muzsikás, jókedvűen tönkremenő köznemesi osztály szegényedésének. De tanulságosabb látvány volt ennél az új Magyarország kialakulása. A családhozott, kishivatalában kényelmetlenül, nélkülözve feszingő nemesség, a történelmi osztály hogyan barátkozott meg az üzleti élelmességgel, a pénzszerzéssel, az ügynöki provízióval. Az apák összeadni sem tudnak, míg a fiak már fejből tudják a díjtételeket. Nagy ember volt az öreg Lévy, aki a külföldi biztosító társaságokat idehaza a magyarság, a hazafiság nevében megverte.

*

Szép hazánkban a háború előtt vonaton, hajón és kocsin a vadkacsatollas férfiak szorgalmasan jártak-keltek. A kereskedelem legősibb fajtája, az utazó kereskedelem hatalmas arányokat öltött. A berlini és brünni utazót hindenburgi eréllyel szorította a magyar ügynök kifelé hazánkba. A kereskedelmi utazók egyben a magyar gazdasági élet, a kultúra és hazafiság hírnökei. Azt lehetne mondani, hogy a pesti *vígéc* az utazóböröndjeiben a mintákon kívül a magyar ipar és kereskedelem zászlóját viszi a távoli erdélyi, felvidéki, dunántúli városokba és falvakba, ahol a régimódi kereskedő németül vezeti még üzleti könyveit, bécsi portékát rendel, és a brünni utazót várja. Ezek az erélyes, fáradhatatlan, szinte képtelen erőfeszítésre és munkára trenírozott fiatal emberek, akik éjszakáikat vonaton vagy kocsin töltik, úttörői voltak a mai nagyszerű ipari és kereskedelmi életnek.

A magyar portéka diadalmasan verte a külföldit. Öreg kereskedők, akik Kaposvárott vagy Lőcsén üldögéltek az üvegfal mellett, és a vén bécsi utazót várták, akivel fél emberöltő óta dolgoznak, lassan beadták a derekukat a pesti rohamra. Ma már alig van kereskedő Magyarországon, aki az itthoni jó portéka helyett silány külföldi árut eresztene boltjába. A kereskedelmi utazók egy negyed század alatt átformálták, megmagyarosították kereskedői életünket.

Ezek az erélyes, izmos, eszes kereskedők most többnyire a harctéren végzik kötelességüket. Bizonyára ott is megállják helyüket, és Barna úr vagy Fehér úr, aki a polgári életben sincs mindig hozzászokva a kényelmes ágyhoz, hisz az esztendő háromnegyed részét úton tölti, a lövészárkokban éppen olyan nyugodtan szendereg ültében, mint az erdélyi havasok között, esős őszi éjszakán, a kocsin. Holnap nem a brassói szász boltosra fogja fordítani erélyességét, hogy magyar árut adjon el, hanem a szibériai vadászokkal lesz meglehetősen heves, nyomatékos üzlete.

*

De a magyar bolygó zsidók közül nem fekszik mindenki a kárpáti fedezékben, sokan maradtak itthon, akik a háborús esztendőben sem varrógépet, vadászpuskát vagy könyvet eladni nem tudnak. A vevők is elmentek a csatába. A múlt esztendő, a háborús kezdet zűrzavara, a beláthatatlan jövő megzavarta vadkacsatollas fiatalembereinket, miből élnek ők, akik napról napra, folytonos munkával, utazással, bolyongással keresik kenyerüket? A könyvterjesztő cégek ijedten bezárkóztak, a részletüzletek megállottak. És a legszorgalmasabb ügynök állá is felkopott.

Ekkor alakult az a jótékonyági vállalkozás, amelynek könyveiben most a rendőrség lapoz. Számlacédulákra hadibélyeget ütni, a kereskedők könyveit jótékonyági bélyegzővel ellátni, papiros szalvétákat terjeszteni a hadijótékonyág javára: ez volt a vállalkozás célja.

A vezetők, az igazgatók, a pénztárosok majd megfelelnek magukért az illetékes helyen. Itt most a szegény ügynökök dolgát szegezem le, akik bizonyára oly ártatlanok az esetleges manipulációkban, mint abban, hogy háború van, és varrógépet, könyvet, látócsövet senki sem vesz az országban, ők híven, jelesen végezték megbízatásukat. A jótékonyág szolgálatában éppen úgy, emberül megfeleltek kötelességüknek, mint tavaly ilyenkor, midőn zongorát vagy vörös postakocsit árultak. Ezek a kitartó, fáradhatatlan emberek, akik többnyire szegénysorban élnek, és csekély provízióért megteremtettek nagy milliomos cégeket, létrehoztak vállalkozásokat, magyar irodalmat terjesztettek, a könyvolvasást hallatlan mértékben szaporították: a jótékonyág szolgálatában, koldusalamizsnáért, gyakran meg sem becsülve a munkaadótól és a vevőtől, oly hatalmas munkát végeztek, hogy százezreket hoztak össze fillérenként. Ha valaki hibát követett el a vállalkozás körül, az bizonyára nem az ügynök volt, aki szegény a háborús esztendőben varrógép helyett hadibélyeget volt kénytelen árulni, nemegyszer tán igazán hazafias lelkesedéstől áthatva. Ő csak elvégezte, amivel megbízták. Hangyaszorgalommal, fáradtságot nem ismerve, számba sem vehető éhbérért összehozta a jótékonyágnak a százezreket.

A magyar ügynököket, akik számos hasznos és nemzeti dolognak voltak a megteremtői, nem lehet elítélni pénzemberek esetleges hibája miatt, akik a tőke szokásos lelketlenségével egyformán kihasználják a munkást és a fogyasztót.

(1915)

Márciusi vecsernye

Jőj, tavasznak illatos füzére

Petőfi

Emlékezik, *asszonyom*, az arcképalbumra, amelyet horgolt terítős asztalon, a kisvárosi vagy falusi vizitszobában szórakozottan forgattunk? Emlékszik az aranypapirosba kötött, miniatűr kiadású Regékre, a kék kötésű Petőfire Barabás rajzaival és az Eszther szerzőjének regényeire, amelyek az asztalon feltalálhatók voltak? Füredi emlék a tollszár, és a falon rejtekkép, amely oldalról Damjanichot vagy Kossuthot, szemtől szembe Széchenyi arcvonásait mutatta a régi fametsző munkájában? A foxtérrierlábú fotelekben árnyak üldögélnek, a Klapka-indulót muzsikálja az óra, a vázákban hervadt virágok, amelyek tán még Kiss Ernőt látták. S egy délután, ha felnyitjuk az arcképalbumot, a kartonlapok közül, az egykor aranyozott szegélyű páholynyílásokból zsinóros ruhában, fűrtös fejjel, furcsa, szinte másvilági tekintettel lépegetnek elő a múlt századbeli urak és hölgyek, akiket görcsös mozdulatlanságban állított fekete csöve elé Debrecenben a lengyel lovag.

Mily különösek ők, a halottak, az elmentek, a többé soha vissza nem térők!

Szemügyre veszem hajfűrteiket, bánatos vagy víg tekintetüket, amellyel a múltak kertjeiből, a lugasokból, borházakból, báli termekből és hallgatag sétányokból visszanézegetnek; furcsa, magyaros szabású öltözetüket, amelyben a férfiak mind úgy tűnnek fel előttem, mint a

szabadságharcos nemzetgyűlés képviselői a debreceni nagytemplomban vagy svájci emigránsok - mintha a régi arcképalbumok magyar ruhás, fürtös frizurás, álmatag szemű férfiai mind a hazáért éltek, szenvedtek, haltak volna - a vértanú Batthyány arcvonásai derengenek e néma férfiarcképek mélyében, a Kossuth szemei mintegy porszemecskékre feloszolva, eljutnak minden múlt századbéli férfi tekintetébe, Petőfi büszkesége a válltartásban és a hetyke fejvetés nem Széchenyi fiatalkori arcképeiről való? Mintha egy nagy család, atyafiság lett volna az egész magyar nemzet a múlt század derekán. A régi arcképalbumokból a szabadságharc sírvirágainak, koszorúinak, múzeumi zászlóinak az illata áramlik felém. Egy Damjanics-fejű öreg magyar úrra nézek öreganyám naplójában, és a tavaszest félhomályában halk, mindinkább erősülő dobpergést vélek hallani, rohamra menő ifjú honvédek kiáltása hangzik nagy messziségből, félrevert harangok konganak a szoba sarkában, a poros iratszekrény mögött, ahol gyermekkoromban mindig valamely csodálatos összeesküvésre vonatkozó titkos írásokat sejtettem. Egy másik arckép - fotó: Jeney -, ahol a széles homlok Wesselényi Miklósról, a mefisztóias, éles és mégis magába zárkózott tekintet a Görgey őrnagyi képeiről szállong felém a múlt századból, a régi belvárosi házak falát varázsolja elém, ahol vöröslő márványlapban a híres árvíz magasságát nyíl jelölte, a budai honvédsírokat és a felvidéki téli hadjárat alatt a selmeci fogadóból hangzó bál zenét.

Általában egy régi arcképalbum lapozgatása, hol a fotográfiákat csak fantáziából ismerjük, majdnem úgy visszahozza a múltakat, mint a magányos szobában elpattanó zongorahúr zengése. Ki tudna nem gondolni az édeskés vagy hősies szerelemre, a kis nefelejcskoszorúcskákra, amelyekkel a női ruhaszövetek díszítve voltak, a guirlandokra, amelyekkel a fametsző ékesítette e verseskönyvek címbetűit, a kulccsal elzárható naplókönyvekre, Garibaldi véres ingfoslányára (üveg alatt), krinolinra, fehér harisnyás női lábakra, Szendrey Júlia hattyúnyakára, Lavotta zenéjére és Jókai csodálatos regényeire: midőn a régi delnök, a múlt századbéli honleányok csodálatos arcképeit nézegeti egy ódon albumban? - Ők táncoltak a komáromi sáncokban a nemzetőrökkel az ágyútűzben, ők voltak a Laborfalvi Rózák, akik a titokzatos Bükk rengetegében a bujdosó költőt fölkeresik, ők a Kossuthnék és egyben a nagyasszonyok, akik Kufstein vára körül várják a szabadulást. De szép szemükből, a nefelejcs- és árvácskatekintetéből később a hatvanas évek furcsa vigalmai is felénk muzsikálnak, redutbálak, költői ifjú, Váci utcai séta, szívlövés a városerdőben és minden gyönyörűséges ábránd, amellyel a múltak drága hölgyeit képzeletünkben felöltöztetni szoktuk, mintha életük nagy részét e csodálatos honleányok oltárán töltötték volna, hová a férfiak feszes, struflis fehér nadrágban vagy szűk magyarban letérdepelnek. Ah, néha pontosan értem azon furcsa atyámfiat, aki zordon agglegényi életét azzal vigasztalta, hogy a múlt század asszonyaiba volt szerelmes, és összegyűjtötte képeiket a Hölgyfutár divatlapjáról és a medalionokból, amelyeket egykor a férfiak a szívük fölött viseltek. Mintha csupa regényhősök volnának ők valamennyien, akiknek ódon fotográfiáját csendes délután elnézegetjük. A ruhájuk, a hajuk, a fejtartásuk egy messzi, szépséges ábrándvilágba való. Az ő szemük látta Kuthy Lajost, amint kecsegeorrú cipőben végigment Pesten. Ők voltak az ifjú hölgyek, akikért Petőfi rajongott. A magányos sír az erdőszélen, hol öngyilkos ifjút eltemettek, róluk regél.

*

És most, egy késői márciusban, a régi március után, újra arcképekkel telnek meg az albumok a nők szalonzstalaiban. Új férfiak jönnek a régiek helyére, az új háború hősei.

A képeslapokban elnézegettem az arcképeket, amelyek fölé ennyi van írva: hősi halált haltak.

Mily különös, sohasem látott, még csak képzeletben sem fölmerült arcok és fejek! Csak némelyikre emlékszem, hogy valamikor nagyon régen, falusifi koromban láttam a jegyzői irodában vagy egy boltban, ahol nyári délután nyolcasokat locsolt a kis inas, és az anyám ruhárávalót vett a kisfiának.

Figyeljék meg, kérem, hősi halált halt fiaink arcát, tekintetét a képesújságok fotográfiáin - mintha egy új, eddig szinte ismeretlen magyar típus alakulna ki ez arcokból, amely egyáltalán nem hasonlít korunk megszokott és rendszeressé váltott, modern férfitípusához.

Hiába keressük az elvonuló fotográfiákon azokat a vakmerő, szinte szemérmetlen férfitekinteteket, amelyeket már csaknem megszoktunk a fiatal nagyvárosi férfiak arcán. A fölény, a biztonság, a hideg ész okossága, az amerikai szőrtelensége az arcnak, a cinizmus, a megvetés, a nyugatias civilizáció idegessége, az angol sportszerűsége a férfikülsőnek, egyszóval a divatos férfiak - amint a férfidivat évtizedekenként alakul - ők nemigen találhatók a hősök galériájában.

Hová lettek ők, akik nemzetet és istent tagadtak a háború előtt, a kávéházi hősök, a magyarság megvetői, a bátorságot, férfiaságot már nem is értő, szülőt és nőt nem tisztelő korunk hősei? Csak a segédjegyzők és a kereskedősegédek, az öreg ügyvédek és a népies színészek maradnak holtan a csatamezőn? A kis pesti bankhivatalnokok és a székely földművesek?

Szinte szenzációs érzés ébred fel az emberben, midőn e hősök galériájának száz meg száz fotográfiáját végignézi. A gyermekes szemeket, a gyöngéd szájakat, amelyekre bizvást elképzelhetni az anyai csókot, a szelíd, diákos hajviseleteket, a vidékies szabású kabátokat, a bajuszokat, amelyeken még szinte érezni a borbély pomádéját, midőn a „fényirdába” indulás előtt borotválkoztak - és főként a felejthetetlen, egyszerű, odaadó tekinteteket (mintha mindenki szent édesanyja vagy drága menyasszonya számára állott volna a fotográfus elé), a szemek egyszerűségét és hitét (amelyekből karácsonyi harangszó, családi asztal lámpájának fényköre és tavaszi reggel sugárzik): ha nézem, elkomolyodom, mint ők elkomolyodtak, midőn a harcban végre megpihentek, és csöndesen azt gondolom, hogy mennyi tisztességes ember halt meg a hazáért!

Egyetlen színésztípust sem látok e szépséges arcok között - Dorrian G., hol bujkálsz a front mögött? Hol van a nőhódító táncos? Az angol gentleman, a párizsi gavallér és kutyabőr kesztyűs hetyke „dzsentrí”? Komolyan, szinte elmélázva néznek ők a messziségből - az új magyar férfitípus koszorúja -, mint polgári temetők sírköveiből az üveg alá helyezett apák fotográfiái, akik előtt vasárnap délután megállnak a gyermekek.

(1915)

A háromszoknyás lányok

Ez a régi párizsi regénycím vándorol a képzeletemben, ha az utcára lépek, és az idei női divatot szemügyre veszem.

Mindnyájan azt hittük, hogy 1915-ben legfeljebb a kis varrónőknek, a női fodrászoknak és a kelmefestőknek lesz dolguk, akik feketére festik a tavalyi tavasz piros szoknyáit. És íme, észrevétlenül új vagy legalábbis régen látott divat mutatkozik. Erzsébet királyné nyolcvanas évekbeli fotográfiáin láttunk hasonló hármasszoknyákat - ám akkor még turnérra volt szükségük a nőknek. És a háborús divat meglehetősen költséges, hisz igazság szerint egyetlen

szoknyára sem volna szükségük mostanában a hölgyeknek, nem pedig mindjárt háromra. Ám ezen legfeljebb egymás között vitatkozhatunk, férfiak. A női gondolkodás, világfelfogás nem változik a világháború kedvéért. A múltkoriban egy cikkecskémet ezzel a kérdéssel fejeztem be: „vajon mire gondolnak a nők mostanában?” Egy tucat helyről jött rá a válasz:

Ruhára!

Ezt válaszolta bölcs, ifjú barátom, a haditudósító, aki a pesti korzón járatos; így válaszolt az ötvenéves, sokat tapasztalt hölgy, aki legjobban ismeri a dámákat és kócsagtollaiknak eredetét; ugyanezt mondta a szent életű asszony, akit mély tisztelettel megkérdeztem a templom környékén, honnan gyászruhájában, sűrű, fekete fátyol alatt kilépett. Tán meghalt férje, testvére vagy fia - hisz manapság oly sűrűn hálnak a férfiak? Még csak egy távoli atyafia fekszik a galíciai hó alatt, hogy tavaszra megmutassa sarkantyús lábát. Ám az úrnő korábban készült el tavaszi ruhájával, mint kellett volna. Ő szegény, azt hitte, hogy az idén a gyászruha lesz divatos hölgyeinknél. Pedig, lám, a hármass szoknya diadalmaskodik.

Lassan eszembe jut, hogy „A hármass szoknyás lányok”-at az a bizonyos francia író írta, akinek könyveit a diákok a pad alatt olvasták. (P. de K., a nevezetes szerző, aki írt a külvárosi lakodalmakról, az omnibuszról, a pástétomról és a jószívű párizsi nőkről. Egykor, P. de K. idejében, a pástétomsütők és a kalaposkisasszonyok gyűjtogatták a képzeletet.) A regény tartalmára már nem emlékszem, eltűnt az a fiatalkori hevületekkel és diákos tüzekkel, de a címe itt van, Pesten, a Belvárosban vagy a körúton. És a nők gondolkodásában mintha semmi sem változott volna. A messzi határokon néha mezítláb, lerongyolódva vándorol a hóban a katona, a posztócsaló kelméje már korán ősszel leszakadt róla, és a katona nem mindig érkezik oly barátságos helyre, ahol új ruhát adnak a régi, rongyos helyett. A nadrág darabokban lóg a huszáron, a gombok leszakadnak, és kötéllal kötik össze a vásott, széjjelment posztódarabokat. Még ha valódi lett volna a posztó, amelybe a kaszánya udvarán öltöztették, annyi idő, viszontagság, szabadban való tartózkodás alatt a legjobb minőségű kelme is tönkremenne. De a posztócsaló gondoskodott róla, hogy a ruha az első nap elkezdje a feloszlás tüneteit, és darabokban váljon le a szegény katona testéről. - Nagyon természetes jelenség, hogy ugyanekkor Pesten a nők hármass szoknyát viselnek.

Körülbelül háromhetes életkort állapít meg a hadvezetőség a harctéren bolyongó katona ruhája részére. Mindig mennek, hol előre, hol hátra. De szakadatlanul mennek. A ruházat gyorsan pusztul a sáros országúton, ahol rövid ideig alusznak. A gödörben, amelyet a szántóföldön mindenki kiásott magának. A vonat, amely a csapatok mögött kigyózik, bőven hordja a ruházatot a legények számára. És mégis mindig rongyos a katona a harctéren. Most már tudjuk az okát a szegény katona nyomorúságának, kiderült, hogy lelketlen emberek milyen minőségű ruhát szállítottak a férfiaknak, akik elmentek a hazát védelmezni. A bakancsról, csizmáról leválott a talp, és ezért ment mezítláb az én testvérem, az ön fia vagy a ti apátok térdig érő sárban rongyos Galíciában, amíg halottakkal vagy a vonattal találkozott. Ezért pusztított az időjárás, a hideg, a járvány gyönyörű véreink között, mert a Deák utcai posztósok milliókat akartak keresni azokon a ruhaneműeken, amelyeknek a katona egészségét kellett volna védelmezni. Ezért látni csodálatosan ronggyá váltott köpenyeket a felvonuló bakák hátán, ezért ül a huszár nadrág nélkül a nyeregben, és ezért nem győzött a vonat elegendő friss, új ruhaneműt szállítani bizonyos harcban álló ezredeknek. A ruha harmadnapra szakadni kezdett, holott még hosszú három hét telik el az újnak megérkezéséig. - Soha jobbkor nem „kreáltak” divatot a pesti nők, mint ez esztendőben, midőn a pékbolt előtt rendőrök tartják fel a rendet, és emelik a tömeg vállára a rongyos kis éhes gyermekeket, és a hősök a harctéren lelkiismeretlen kereskedők papiros csizmájában fagyoskodnak.

Általában a katonák kitűnő, nagyszerű emberek, amint ebben a háborúban minden irányban vizsgát tesznek nemcsak páratlan hősiességükről, hanem bölcsességükről és okosságukról.

Hajdanában a tolvajt, aki a katonákat meglopta, titokban intézték el. A hadsereg reputációját, hírnevét védelmezték, midőn hallgatásba borították azoknak a nevét, akik tisztességtelen úton kereskedtek a hadiszállítás körül. Megbüntették őket, aztán futni hagyták.

Megvigasztaló, megnyugtató és minden bizalomra méltó, hogy a derék katonák szakítottak a régi rendszerrel. A legteljesebb nyilvánosság előtt, semmit nem titkolva vonják felelősségre a kereskedőket. Szinte a becsületes társadalom, a polgári lelkiismeret ítélete elé bocsátják előbb a bűnösöket, mielőtt a mindenki által óhajtott, nagyon súlyos büntetést rámérnék azokra, akik megérdemlik. A mostani a legelső eset, hogy a katonai hatóság a polgári társadalom véleményére is kíváncsi a maga dolgaiban. Háború van. A régi rend elmúlik. Szinte egyik napról a másikra, átmenet nélkül olvad a polgárság a katonaságba. Tegnap még irodában, műhelyben, hivatalban végezte teendőit a régi untauglich, akit az új sorozás katonai szolgálatra előhív a polgári társadalomból. Öregedő, kényelmes civilek rukkolnak a kaszárnyák felé, akik eddig télen gondosan óvták ruházatukkal egészségüket. Mától kezdve az állam látja el őket ruházattal, élelemmel - csizmával, mentével, köpönyeggel, nadrággal. Az állam felel az egészséget védelmező ruha jószágáról, az életfolytonosságot fenntartó élelmezésről. Minden bizalmat és hálát megérdemel tehát a katonaság, hogy nem titkolja el legbelsőbb ügyeit manapság a polgár előtt, akiből máról holnapra úgylis katona lesz.

Bizonyára nem mindenki zord, magányos, hozzátartozó nélküli ember a csalók és hamisítók között. Akadnak közöttük olyanok, akiknek közeli rokonuk, esetleg talán éppen a vérükből való vérük, a tulajdon fiuk védelmezi a határt. Pokoli perspektíva, hogy a katonának abban a papiros csizmában fagy el a lába, amelyet a saját édesapja csalt, lopott be a hadseregbe. - Sajnos, az élet nem kedveskedik ily igazságokkal. A hadseregszállítók fiai a legjobb bundában járnak, és idegen cégnél varratják a csizmájukat.

A háromszoknyás lányok pedig ne sértődjenek meg, hogy az író észrevette ruhájukat. A nők ruházkodása nem becsületügyi kérdés. Szegények nem tehetnek arról, hogy divat van, ruházkodni kell. Egyáltalában bolond dolog a nőket mindig férfias szempontból megítélni. Az ő világuk más, soha meg nem érthető a férfiak előtt. És derékségük, jóra valósságuk, tisztességük s egyáltalán minden értékességük nem jelenti egyúttal ruházkodásukat. Vannak nagyszerű honleányok, kitűnő anyák, hű szeretők, akik szerencsétlenek volnának, ha tavalyi kalapjukat kellene viselni. A derékségük, lelki harmóniájuk, emberi kiválóságuk független attól, hogy milyen szabása van a szoknyájuknak. Valóban a divat, a pompázkodás, a ruházati feltűnőség lehet olyan házaknál is otthonos, hol a nők nem hagyják el gyermekeiket és férjeiket. Kár, hogy az utolsó két-három esztendőben pesti hölgyeink, ismert, divatos, elegáns dámáink nemcsak a kalapjukat és szoknyájukat változtatják a divatlap utasítása, a szabónő tanácsa és a barátnővel való megbeszélés alapján. A Váci utcai séta, a színházi előadás és a társas összejövetel nemcsak arra oktatja a pesti hölgyeket, hogy milyen a divatszín, hanem bőséges példával szolgál, hogyan kell férjet cserélni, gyermeket, tűzhelyt elhagyni. Tizenöt-húsz elegáns válópőrt tudnék itt hamarosan idézni az utolsó évekből, ahol jóra való, rendes, derék férfiak voltak kénytelenek felsőhajítani: hál' istennek, elhagyott a feleségem!...

(1915)

Kesztyűben és felöltőben

Az égbe nézz! - mondom magamban, midőn csüggedten, lehorgasztott fejjel mendegélek - hisz semmi sem változott e világon, eljött a tavasz és a gyöngéd orgona, a nők megszépültek, mint tavaly ilyenkor, a kis cipőknek ibolyaillatuk van, a friss kalapkákon csilingelő költői jelzők lengenek, az alsós szoknyák, mint a báránnyelűk fodra és a mosoly a szemekben, az arcokon, a lépés ringatásában, a mosolygó vállak, a kezek és lábak éppen olyan üdék Pesten, mint sok-sok esztendő óta mindig, midőn az évszak fordulásával a beteg úriember lelépked a negyedik emeletről.

Csak az ég felé a homlokot - gondolom, amikor alkonyattal a lila színű Andrassy úton megyek, és a távolban már felhangzik a futólépésben közelgő újságárus kiáltása. Vajon milyen a német jelentés? - kérdezem magamban... a Champagne-ban... a tengereken... északon, mi történt? Ez az újság közli velünk legegyszerűbben naponként a német vezérkar jelentését, éber fülek hajolnak a telefonkagylóra, amint délutánba hajlik az idő, s Berlin felé beszélgetni kezdenek az egymás fölött élő telefondrótok a szélben, a Duna mentén, Boroszló felé, síkságon és völgyben. Az egyik fekete huzal, ott messze künn a nagy országút fölött tán nász vagy halál hírért viszi, a másik a mazuri csata történetét. Thomas Carlyle, a skóciai pap fia - aki még abban az időben élt, midőn nem volt háború -, szerette a szép hasonlatokat, költői képleteket, ha megírhatná a háború történetét, e minden idők legjobb hírlapírója írásában a telefondrótok bizonyára újra megelevenednének mostanság, mint a *Francia forradalom*-ban a futárok leffentyűs csizmái, sarkantyúi, a postamester hallgatózó füle és a vér a szabadság terén. A berlini telefon dróttjai, e ruganyos, izmos kígyók, amelyek országokon át szilárd rengéssel, mint a szél közömbös hangja a puszták fölött, hozták és vitték hajdanában a börze titokzatos, hieroglif kifejezéseit, kereskedők száraz üzeneteit, amelyekben szinte a számlakönyv vékony másolópapírosa zizeg, a bankok és vállalkozások bankjegyszagú, pénzszekrény hasában fénylő aranytekintetű és fiatal, merész bankárok szemüvegének csillanásával ható megbeszéléseit - vagy megremegetek egy drága, képzelhetetlenül gyöngéd asszonyhang lepke-terhétől: az idén borotvált arcú, szikár, operatőrszemű vezérkari tisztok rövid és világos mondatokba foglalt jelentéseit szállítják az óramű pontosságával. A berliniek ebédhez kapják a főhadiszállásról az előző nap történetét, és a polgár, mielőtt a tramway-ra száll, zsebébe teszi a déli újságot, hogy a családi körben, térkép fölött megbeszélje a csapatok állását - esetleg Hindenburg nevét kiáltozza a pillanatok alatt fellobogózott utcákon. A pesti lakos uzsonnakávójához érkezik a *Magyarország*, midőn a kávéházak megtelnek bizonyos és bizonytalan nőkkel, a szemek és a lábak, a hangok és a kézszorítások kalóriája oly feszültséggel érezhető a körutakon és a sugárúton, mintha valóban mindenki szerelmes volna a városban ebben az órában; az utcán világos kesztyűben libeg fiatal nők előtt és mögött a beteg úriember; az alkonyati utcának a tömör megifjodott nőtől olyan illata támad, mint a felvirágzott húsvéti templomnak faluhelyen; a fátyolkák alatt már felfedezhetők a tavasz drága szeplői a gyöngéd leányarcokon, mint álmoknak és vágyaknak furcsa kis ákombákomos jelei; a hajlékony derekak megringának, mint a versekben a rímek, és a kis keblek fölemelkednek a ruhácskák alatt, mint midőn az első négyes előrelépt a nagyopera színpadán; fénylő cipőjében, illatárban, estélyi, rózsaszínű arccal, frissen fésült, szagos hajjal s hidegvíz-illatú nyakkal indul színházba a dáma; a római tavasz jár itt, a húsvét előtti, gondtalan, kíváncsi, nevetgélő, élvezetszomjas tavasz, mintha bő erszényű idegen utazókkal volna telve a város, és az észak felől érkező postakocsiról most száll le a Post előtt a bécsi táncosnő vagy a hercegnő, ki kedvese után szökött... midőn a távolban felhangzik az újságárus kiáltása:

- *Magyarország!*

Megállunk, felsóhajtunk, a tekintetünk révedezve hagyja el ifjú nők lába nyomát... Istenem, szinte elfelejtettük, hogy háború van. Vajon mit írnak a németek?

Szélnek a fejet és bátran a veszélyes helyeken! - idézem magamban Cuttle kapitányt, a horogkezűt, akiről szóló regényt régen a háború előtt olvastam. - Meghalni nem a legrosszabb dolog, véltük egykor, midőn céltalanul utaztunk messzire, útszéli fogadókban vártuk a halált, a megnyugvást, a felejtést vagy a szép fogadósnét. A halál, a szép halál az egyetlen érdemes cél, amelyért célszerű furcsa, változatos mozaikba rakni az élet egymás után következő képeit, eseményeit. Majd tán jön egyszer valaki, ifjú rajongó vagy unatkozó vándor, aki elgondolkozva megáll a sírkő fölött, és Ariadné fonalát keresi, hogy végigmehessen egy régen elmúlt élet labirintusán. Minden élet titokteljes, változatos, rejtelmekkel teli. Senki sem mondta el, még az őszinteség legnagyobb zsonglőrije, a lelencházi gyermekek apja, a *Vallomás* írója, hogy igazán mit gondolt az egyedülvalóság órájában, a szenvedésnek és gyönyörnek emberfölötti hangjait, amelyeket nem az eszével, sem a szívével, sem idegeivel, hanem egész életösztonéval érezett: erről ő sem világosít fel. Mit gondolt magában, midőn a nők szerették, s midőn nem szerették? Minden emberi élet telve van titokteljes órákkal, amelyekről sohasem adunk számot senkinek. Legfeljebb magunkban gondolunk vissza az elmúlt napok furcsa, ma már érthetetlen érzéseire, mint a nők bolondos fecsegésére, amelyet azonban egykor komolyan hallgattunk. Miért hogy nem tudjuk az értékét vagy az értéktelenségét a dolgoknak, amelyek körülvesznek? Miért kell esztendőknak elmúlni, hogy a velünk, legbensőbb énünkkel történt események hitványokká vagy drága emlékezésekké váljanak? Lorette szerelme vagy növendékleány rajongása miért lesz egykor mindegy? A tavaszi napoknak sugara, bája, őszi tájak mélasága, furcsa téli órák magányos falusi házban, midőn odakünn a hó sűrűn szakad: hová lesznek? Bizonyos, hogy itt van bennünk minden, az egész elmúlt élet gyönyörű emlékeivel, dalaival, hangjaival, s alkalomadtán, ha az emlékezet úgy akarja, furcsa nóták jutnak az eszünkbe anélkül, hogy számot adhatnánk, miért látogattak meg elfelejtett, régi ismerőseink? A halál bizonyára nagy jótétemény annak, akinek már megtelt a naplója, s új élményt már csak azért sem jegyezhetne fel, mert nincs üres lap a könyvében.

De mégis lesz valami, amit eltehetek holnapra, midőn a német jelentést már nem várjuk aggódva.

Messzi ifjúságomból gyakran eszembe jut egy hegyaljai bornak az íze, amelyet egy régi szüreten, térdig felgyűrt szoknyában, hófehér, csak diákálmokban élő lábbal taposott a szőlőből a legszebb fiatalasszony. A cigányok piros nadrágban muzsikáltak, és énektől rengett a hegy. S a menyecske táncolt a bogyókon, majd kacagni kezdett, mint a fiatal nők, gyakran maguk sem tudják, min kacagnak. A kacagás csengett, zengett a hegyben, mint a szüret himnusza. S a menyecske kacagás közben - gyönyörű szájának üde belseje oly friss egészséggel tárult fel, mint a mindenható, vérbő élet - több szőlőnedvet taposott, mint előre szánta. Tán kacagó könnyei szaporították a bort.

És most nemrégén e felejthetetlen emlékhez egy újat rakok. Tegnap kenyeret dagasztott a legdrágább kéz, amely az országban van. A kéz, amelyen boldog, boldogtalan férfiak csókjai módjára tündökölnek a drágakövek vizei, szorgalmasan, hűséggel dagasztotta isten adományát, a fehér kenyértésztát. S a homlok, amelyen csillárok fénye szokott visszaragyogni a diadémról, halkan verejtékezett a szokatlan munkában. S az úrnő homlokáról egy láthatatlan cseppecske, a munka verejtéke a kenyérbe hullott.

Este van. Nemsokára megjelenik Höfer is az újságok kirakatában.

(1915)

Éjjeli látogatás

Az ágyam szélén álomban a kis Dombey György dörzsölgette a kezét, mint egy gyermekké lett öreg emberke - ah, mennyi furcsa életfájdalom volt e gyermek kéztördelésében, ha emlékszik, asszonyom, a világ egyik legszebb regénykönyvére! Ez tavaly vagy még régebben történt.

Az esztendőben, amelyet megérhetni sohasem reméltem különböző betegségeim, szenvedéseim és tétova utazgatásaim alatt az ifjúkorban, a negyven, a gyönyörű, ünnepélyes, prédikátorhangú negyvenedik év küszöbének közelében: álomban, a kis Dombey és annyi csacska nő helyén, a párnám csücskén egy öszülő, sápadt, megtört szemű, lezárt ajkú asszonyság üldögél: az anyám, és kérdően rám tekint. Mint a komoly szentasszonyok olajfestményű arcképei nézdelődtek utánam a felvidéki kolostor sötétes folyosóin, ahol gyermekkoromat töltöttem, alant a Poprád zúgott, mint a magyar határszélek mesemondása, és a piros kabátú főpapoknak a körfolyosó falán olyan szakálluk volt, mint Báthory Zsigmondnak. És a vándorpiktor - aki a régmúlt századokban bizonyára évekig tanulmányozta a magyar borok és lengyel pálinkák rejtélyes hatását - a szentasszonyokat az aranyrámák közé ugyancsak szerzetesi élettelen arcúaknak festette. Inkább szomorúak voltak e képek, mint közömbösek. A legszebb asszony, a Szűz, a hegyeken sötétlő fenyőerdőség komorságával nézegetett alá az itteni képekről, Cecília a kolostororgona fölött bánattal énekelt, mint télen a madarak, és a kegyes lengyel királynék, akik a szent falakat építették, elfátyolozott arccal, imára kulcsolt kézzel, megmeredve üldögéltek a végtelenségben a poros vásznan. Midőn az imazsámolyon utoljára emeltem föl szememet végzetem felé, és eszembe jutott, hogy a szabadulásom után többé sohasem találkozom a marcona püspökökkel, a hideg, imakönyv-szagú hercegasszonyokkal - odakünn térdig felhajtott ruhában sulykolja a ruhát a folyó menti tót menyecske, és valóra válnak Faublas lovag kalandjai, amelyeket egy öngyilkos szerzetes hátrahagyott iratai között olvastam: nem jutott eszembe az anyám. Megszámlálhatatlan sokaságú meztelen női karok integettek az alkonyati erdő fölött, az orgona zúgásában már az alt-énekesnő hangja bujkált, mint a takaró alatt váltott csók, frakkban és kesztyűben láttam magam az öltözőszoba előtt állongani, és a pápai nuncius tatár bajusz helyett finoman rizsporozza sima arcát, amelyen egy régi itáliai hercegi múlt antik fénye borong, mint régi gyűrűknek köve világít... Ugyancsak nem jutott eszembe az anyám. Táncosnők, grófnők, ledérek és minden szenvedések, ők, a többiek jártak eszembe, midőn utoljára érintettem homlokommal az oltár lépcsőjét, amely Lubomirsky hercegnek volt a tartózkodási helye, midőn feslett életmód után családja papot küldött a nyakára.

Az anyák messzire járnak olyankor, midőn örök hűséget esküdünk a színésznőnek, sötét melléklépcsőn vezetnek a palotába megbízható kezek, kalapos kisasszonyok lépkednek végig a szőnyegen, ahol Mária Terézia járt, gonoszkodó, makacs kis nők okoznak nyomorúságos percek: az anyák a felhőkön üldögélnek, fehéren, kéken, szinte alig láthatóan... Ah, hol jár a szemük, midőn a bálteremben vagy a csillogó színházban, sikátorban vagy falusi kertek alatt megy fiuk a szenvedés, a veszedelem, a nyugalanság, a bánat után? Kevesebb boldogtalan szerelem lenne a világon, ha az embernek a döntő percben eszébe jutna az édesanyja. Az elhibázott életek, céltalan, reménytelen küzdelmek és a furcsa helyzetek, midőn a férfiak lehunytt szemmel, elkábultan átadják sorsukat a nők kezébe: talán nem jöhetnének létre, ha az anyánkra gondolnánk ilyenkor, aki a karján hordott.

Azt lehetne mondani, hogy az anyák szerényen, megadással, hallhatatlan sóhajjal félrevonulnak, midőn csak a nők fenyegetik veszedelemmel fiaik életét. Mintha szégyenlenék fölvenni a versenyt azokkal a furcsa, messziről elképzelhetetlen nőkkel, akik fiaik útjában itt-ott jelent-

keznek. Hogyan versenyezhetne az anya drága intése egy táncosnő szoknyafodrának fehér villanásával? Mit mondhatna a legdrágább anyai száj, midőn füledbe susog a zengő hang, amely az imént galambszárnyakon repdesett az örökmécs körül, és a szóló végeztével titkos találkozásról epedve beszél? És vajon megfoghatná a kezéd az anyai kéz, midőn válladra leány vagy asszony feje halálos odaadással ráborul, és reménytelennek látnád messzi életed, ha a leánykéz nem szorítaná kezéd? Az anyák fátyolba burkolóznak az években, mint a lengyel királynék a határszéli kolostor falán. Szemük fénytelen, hangjuk üres, gondoskodásuk érthetetlen.

A táncosnők elrepülnek, mint Andersen balerinája a kályhakürtön át.

Egy napon azon veszed észre magad, hogy álmodban, szájtávolságnyra, a kezeddal szinte elérhetően, a párnád csücskén, a ledérek és a jók, a furcsa nők helyén, az anyád kérdő tekintettel üldögél, mint a hűvös arcú, vérző szemű, jajongó szívű Szűz a messzi zárdában.

Korántsem merem remélni, hogy korom oly előrehaladott, hogy többé már nem lógázza meg szalagos cipőjét a diákkisasszony a párna csücskén, mindenesetre korunknak egyik sajátsága, hogy évekkel vénülünk mindnyájan, akik ez esztendőben látó szemmel, gondolkozó lélekkel mendegélünk.

Hajdanában, még nemrég, az apánk idejében az emberi élet eseményeit egy gondos házi-orvos adagolása szerint fogyasztotta a lakosság. A béke régi esztendőiben minden élménynek, cselekedetnek meg volt szabva az ideje. Hatalmas úr volt a kalendárium az évszakainak fordulásával, a névnapjaival, emlékezetes dátumaival. Bizonyos kényelmesség volt a régi idők magyarjának ideje, cselekedete, terve kiszabásában. Senki sem járt télen szalmakalapban. A Belvárosban senki se kelt föl korábban, mielőtt a Károlyi Mihály kakasai a hajnalt jelentették. És vajon ki várta hamarább az aratást, a szüretet, amint e szép természeti élmények a maguk öreguras pontosságával elkövetkeznek? Ah, egykor, régi szép húsvétkon gondolni sem lehetett egyébre, mint a rejtélyes doktorra, aki húsvét reggelén ablakából felköszönti a kelő napot vagy kedvesünk tavaszi arcára, amelyre rózsavizet hintünk, vagy furfangos ibolyacso-korból illatos vizet lövellünk. A locsolás a Nyírben, midőn friss, egészséges parasztlányokat a kúthoz vonszoltunk, mint tavaszi, tülekedő állatok, vagy az illedelmes öntözködés az úrnő szép fején oly messzire van, mint a legtöbb kaland, amely egykor a régi férfiakat hevítette. A tavaszt a fák alól kibúvó, nevendékleány illatához hasonlatos ibolya és a malac-sódarnak, friss tojáshoz, drága salátának húsvéti illata jelentette hazánkban. A folyóparti séta húsvét napján, csavargás a fehér virágos fák alatt és a leányok templomi hangulata: az évszak fordulója, az élet múlása, ifjúság tovaröppenése oly gyengéd adag volt az emberi élet nevű betegségben szenvedőknek, mint az enyhe altató. Senkit sem zavart az élet gyors, siető, érthetetlenül igyekvő folyása. Az elkövetkezendő változatokat előre lehetett látni. Ezen alapult a tapasztalt, öreg emberek bölcsessége, a híres okosságú férfiak jövőbe látása. Pazonyban a régi kálvinista pap éppoly bizonyossággal tudta, hogy mikor nyitják a szőlőt, mint azt tudta, hogy ki lesz a követ az új választáskor. A fiúk növekedtek, megnyomkodták a fejeket az öregek, Jósza András katonának sorozta őket - ebből ügyvéd lett, a másiktól szolgabíró. A lányok férjhez mentek, mikor idejük elkövetkezett. Semmi meglepetés vagy kábító változás semerre. Az élet halkan mendegélt, mint az álmodozó Tisza, vagy a torjaleves disznóöléskor. A gyerek hiába esett le a háztetőről, szilaj ló hátáról, vagy a befagyott folyó lékén céltalanul alámerült: előre meg volt írva sorsa. Szolgabíró vagy követ lett. És a lányok sohasem haltak meg a zenészért, színészért vagy táncmesterért, pedig olykor nagyon szerettek volna. Bizony férjhez mentek, és annyi gyermeket szültek, amennyit a cigányasszony jósolt.

A mostani keretekhez mérve: a régi élet eseménytelen, csendes, vízfolyásos ringású boldogság volt. Legfeljebb, ha egy nevezetes hazafi meghalt, ha ideje elkövetkezett...

Ma kábultan, fejbeütöten, szédülve állunk. Az események, a friss vérszagú, tébolyító élmények egymást kergetik. Nincs idő megnyugvásra, gondolkozásra, emésztésre. Fabiny Teofil követi bukásáról egy emberöltőig beszélt Nyíregyházán a nagyapám. Ma tízezerszámmra megbukunk, megsemmisülünk, elmúlunk vagy újra születünk. A levegőben úszó porszem szállása, a szél zúgása, a gyorsvonat futása csigalépés az események tengerének a hullámlásához mérve. Szinte pillanatonként, szemrebbenésnyi idő alatt éljük át mindazt a sok életet, érzelmet, álmot, amit temetőben nyugvó apáink elmulasztottak átélni. Tíz emberöltőnyit él a mai nemzedék, hisz századok alatt nem történt annyi nagyszerű esemény, mint mostanában egy hét alatt.

Elfelejtettünk múltat, jövőt, régi álmot. Megfeledkezünk arról, hogy mit terveztünk tegnap, és mily megvalósulásokat vártunk a kelő naptól. A húsvéti reggelt többé senki sem üdvözli emelt kehellyel, mert legfeljebb halottakért, drága hőseinkért lehetne inni. Az Alföldön a vágató vonat ablakán a rózsavíz szaga nem repül be, mint tavaly ilyenkor. Az úrnő gyászruhában jár, a parasztlány szomorú népdalt dúdol libái után. És az ibolya nem a liget bokrai alatt dugja ki kandi fejcskékjét, hanem galíciai sírdombok oldalán. Ah, élet, te zörgő hadiszekér, mely eltapos mindent, aminek eddig szépsége és értéke volt. Vérteljes köpenyegben jön a vándor katona a dűlőúton húsvéti reggelen, és falába nyikorog.

Istenhez futunk, nemzeti erőnkre, tündöklő erélyű magyarságunkra támaszkodunk a vész napjaiban. De éjszaka, midőn a tudós szerzetesek által megmunkált elme gondolkozása, könyvek, tapasztalatok okulása elszundikál, mint a fáradt vándor a keresztfa alatt, bánatos, kérdő tekintettel néz ránk az édesanyánk a párna csücskéről.

Fájó homlokunkra teszi a legdrágább kezét, és a felhőkből való hang sóhajtja:

- Mindnyájan gyermekek vagytok.

(1915)

A nők keze

Régen, még a háború előtt, pesszimista férfiak bizonyos aggodással figyelték az úgynevezett női mozgalmakat. A nők világsszerte nyugtalankodtak, igazságot, jogot követeltek, voksolni akartak, és az egyetben az asztalt döngették, mint követválasztás előtt az olvasóköri. Őszintén megvallva, tetszett néha ez a dolog, mint egy különös szabású tarka szoknya az idegen asszonyon, vagy a férfias vadászkalap egy kedves vidéki hölgyön, mint a tiszta homlokú, szent életű tanárnőn a férfitelöltő, vagy azok a ritka, nagyszerű asszonyok, akik jellemesebbek, mint a férfiak, erős akaratúak, sohasem hazudnak, és senki sem tudja, hogy mikor sírnak... Mindig érdeklődésre számíthat az a nő, aki akár kacérságból, akár természetességből némely férfias tulajdonságokat visel a kalapjánál vagy a szívében. Hisz minden tunya, fáradt, életunt férfi azt szeretné, ha végre az asszonyok gondolkoznának helyette, mint gyermekkorunkban az anyánk. A nevezetes tudású Ferenczi Sándor doktor, akivel régen, még a háború előtt mélyreható és izgató megbeszéléseket folytattunk a nőkről, női idegekről, érzésekről, álmokról, félig érthetetlen eseteket és történeteket megoldottunk, egyszer azt mondta, hogy a nők akkor győznek majd a férfiak fölött, ha mindnyájan ismét gyermekek leszünk, mint ahogy folyton azok vagyunk. Az ötvenéves férfi vagy a húszesztendősi ifjú női szerelemben titkon,

lappangva mindig az anyai szeretetet is keresi. Nincsen olyan férfias férfi, olyan keménykötésű legény a világon, aki nem kívánná, hogy néha dédelgessék, megsimogassák, gondoskodjanak róla, mint ölbeli gyermek korában. (Talán nem fejeztem ki teljes pontossággal a jeles pszichiáter szavait, a megbeszélés régen hangzott, s lehet, hogy azóta magam is hozzágondoltam egyet és mást a fejtegetésekhez. És csak abban reménykedem, hogy a katonaorvosok mostanában nem érnek rá az újságolvasásra.)

Tehát akkoriban, midőn a feministák már elérkeztek odáig, hogy nem nevelték ki őket, komoly öreg urak bólongattak a fiatal hölgyek előadásain (lehet, hogy ravasszágból vagy udvariasságból, hisz a komoly öreg urak többnyire bólingatnak fiatal hölgyeknek), fiatal szociológusok tűzték a pennájukra a nőkérdést, a legbájosabb Teleki Sándorné obstruált a nemzeti kaszinóban, és a régi honleányok, a kültelki egyletek és asztaltársaságok nemzeti színű kokárdás, gyászruhás, vértanúskodó öregebb hölgyei, akik a régebbi élclapok hasábjain szerepeltek, teljesen háttérbe szorultak modern női apostolaink mellett. Kár, hogy feministáink agitáló munkájukban mindig méltóságuk, komolyságuk alatti eszköznek vélték a vénuszi bájak ütközetbe vitelét a férfitársadalom ellen. Meglehet, hogy éppen ezért volt kiválóan szimpatikus a mozgolódásuk, hogy sohasem látta senki a fehér szoknyafodrukat, és a legenda szerint bőrkabátban jártak a vezérnők. Hisz már elég férfi hurkolta fel magát a nők harisnyakötőjére, és a különböző jótékony nőegyletek hajdani időkben sohasem legrégibb tagjaikat szokták útra küldeni érdekeikben gyűjtésre, adományszedésre, jótékony táncra... Feministáink valóban egyetlenegyszer sem pörgették össze bokáikat a szent cél érdekében, a cvikkerek a nők szemén úgy csillogtak, mint sebészorvosok szemüvegei, és nem hallottam, hogy Glücklich kisasszony valakihez egy árnyalattal melegebb hangon szólott volna, mint közönségesen. Határozottan tiszteltük ez önfeláldozó hölgyeket, akik egy messi jövő érdekében munkálkodtak, meg nem értéssel küzdöttek, és sohasem daloltak sem szent Cecília, sem a lorette-ek módjára. Tiszteltük őket, s ezért megbocsátottuk némely hibáikat. Nem hiszem, hogy valaki komolyan elítélte volna őket, akár Asquith lord ütlegeléséért, akár György király versenylovának megsértéséért. Szenvedélyesek voltak, hisz azért nők. Meggondolatlanok voltak, mert hisz gyermekek. Azonkívül Budapesten egyetlen férfit sem vertek meg ők soha, pedig mily mulatságos lett volna, ha némely ellenfelüket a Váci utcában megkarmolják. Komolyan, tiszteletre méltóan haladtak céljaik felé. És még egymás között tartott gyülekezésük-ről sem jött el senki félrecsapott kalapban vagy tépett frizurával. És valóban szerények, kedvesek a kívánságaikban. Csak némely emberi jogokat akarnak a férfiaktól, nem pedig mindjárt az egész életet, mint a nem feminista ledér kis hölgyek - vagy mint általában ezt a nők kívánni szokták.

A háború előtt tehát igen szépen nőtt a prófétának vetése. Excellenciás és tudós férfiak üldögéltek az első sorokban, midőn a hittérítő az emelvényen előadott, már csaknem mindenki helyeselt a városban, s arra gondoltam, hogy ha nagyon öreg, beteg úriember leszek, akit többé észre sem vesz a delnő páholyából, vagy epedő szempárral már nem találkozom a bálban, mielőtt szent életű szerzetes lennék, előbb körülnézek a tudós és művelt hölgyek között, ahol tán hasznát vehetném annak, hogy gyermekkoromban a tánciskolában a bujdosó lengyel illedelmes magaviseletre tanított. Ah, hisz az öreg férfiúnak nem olyan sok válogatni-valója van az élet örömeiben. S nem megvetendő élvezet művelt, lelkes, nemes hevületű fiatal nők vitáját hallgatni és nekik igazat adni.

Hisz a nők okosabbak, mint a férfiak.

A háború eljött, s a férfiak előléptek. Egyszerre kitűnt, hogy mily fontosak a férfiak.

Szegény feministák mozgalma elcsöndesedett. Vajon ki törődik most a nők jogaival, midőn a Kárpátot védelmezzük? Társadalom, család, egyet nem érdekes, midőn vér van a mezőn. A nő hivatása sírni vagy ápolni, a fiát a hazának adni, mosolyogva búcsút inteni a férjének vagy az apjának. Takarékosan főzni, a vak katonát átvezetni a forgalmas utcán és eltitkolni a bánatot. Szegény feministák gyűléseiről elmaradoztak a kegyelmes koponyák, és ők, mint megriasztott madársereg, ijedten szerterebbennek a fegyverdörgésben. A legműveltebb hölgyek, akik már fejből tudják a leckét, és a szellem, a gondolkodás, a tanulás szinte sugárzott homlokukról, mint a napfény a hűvös forrásban, beteg katonát kötöznek, és az ápolónők sokszor igen terhes, nem mindig gusztusos, sem delikát foglalkozását megnyugvással végzik. Ah, edényt mosnak ők, akik egykor kultuszminiszterek óhajtottak lenni. Csúf, bánatos sebeket mosogatnak a szegény katona szent, beteg lábán, holott csak a röpködő szellemnek, túlfinomult kultúrának óhajtottak élni. Háború van, a szívek vonaglanak, a szenvedések tisztogatják a lelkek kamaráit. És még sokáig hallgatunk a nők szavazati jogáról, nemes szándékaikról, gyönyörű terveikről, áldásos békéről, drágalátos csendről, mert a végzet számon tartja a setét embereket és a rózsás körmöket. Még sok a rossz ember a földön, aki miatt a szegény katonának mendegélni kell a halál felé. Kedves feministák, drága okos hölgyek tépést csinálhatnak törvények helyett. Azonkívül a közízlés, a nem mindig megérthető divat e reális, véres lábú időben sajátágosan távolodik attól a hullámvonaltól, amelyen a valóságos, testszagú élet gyümölcsei függenek: a jog, az igazság, a falanszter, Tamás bátya kunyhója és az emberi szenvedésekből kivezető, világmegváltó szocializmus. Mintha mostanában, midőn olyan valóságos az életnek minden perce, eseménye, mint a gránátlövés, a divat ijedten menekülne olyan dolgok felé, amelyeket már az emlékezetünkől elhagyogattunk.

Természetesen a vallás halad legelől.

Mindenki vallásos. A szemek az égre néznek.

Az olvasmányok szeretnek légies, régebbi idők divatjával foglalkozni.

És ha körülnéztünk alaposan, csodálkozva láthatjuk, hogy egy különös, széles szoknyás dáma édeskés, ábrándos, merengő mosollyal sétál végig a városban: a Biedermeier, amely tulajdonképpen még el sem utazott innen, a városkapunál visszafordította az utazókocsit. Régi Jókai-kötetek - a romantikusok - hevernek azon a helyen, ahol azelőtt Zolát, Mikszáthot találtuk. És a tavaszi női ruhák már lenge, régi stílusos szabásban kerülnek elő a varrónők ujjai alól. A zongorából mind ritkábban hangzik a facipős, az amerikai melódia; mindenféle lágy, édeskés dalok bujdosnak a szívekben, mintha egyszerre mindenki reménytelenül szerelmes volna a városban. Az öreg Banda Marci - aki hosszú élete alatt megtanulta, hogy a szíveknek mikor mit kell muzsikálni - sohasem játszott annyi Lavottát, mint mostanában. Csupa lágyság, szenvedés, érzélgősség az egész világ.

Csak az a különbség a régi életfájdalom és a mai között, hogy most mindenkinek joga van a legnagyobb keserűségre, bánatra, fáradtságra. Soha igazabb nem volt az elmerengés az élet és a halál felett, mint mostanság. S a színházban nemcsak a szobalányok bögnék az érzélgős jeleneteknél. A Kárpátokban a hadikürt zeng, az itthoniak pedig ellágyult, meggyötört szívvel - mint a régi korok letűnt gavallérjai, regénydámái, naplóíró kisasszonyai - merengve sóhajtanak az elhagyott lugasban.

És én azt hiszem, hogy a háború után, ha egyszer vége lesz e végtelen fájdalomnak, az elmék nyugodtan feldolgozzák az elmúlt eseményeket - a feministáknak lesz igazuk. A nők eljutnak régén óhajtott jogaikhoz.

Kérdemelték pedig ezt számukra az anyák, akik fiaikat odaadták a hazának.

(1915)

Angelika keserű estvéje

Angelikát az olvasó képzelje olyannak, ahogyan legjobban esik. Barnának vagy szőkének, gyengédnek vagy molettnek, pesti kisasszonynak, akinek olyan a járása, mint Zulejkáé, a táncosnőé, vagy vidékies, andalgó teremtésnek, aki még mindig oly elmerengve sétál kis kertjében, mint a Fanny hagyományai idejében. A szemében lakhat Kelet, az ezeregyéjszaka vagy egy könnyű kis könnyfelhő szállodhat, amint az érzelmes Jókai-regényt ölébe eresztette. Angelika lehet művelt, finom, üde tudású, mint az ifjú tanárnők a leánygimnáziumban, viszont a francia púderdobozán is helyet foglalhat, amint az élelmes kereskedők szép nőket festetnek a piperés skatulyákra. A hölgy haja lehet forrásvíz-szagú vagy a női fodrászat remeke. És bő szoknyáját éppen úgy varrhatta odahaza is, mint a belvárosi nőszabónál. Angelika a kisasszony, a férjhezadó leány, aki télen bálba és hangversenyre jár - vagy regényt olvas a családi lámpa alatt, mert sok férfi nem szívesen nősül báli ismeretségből kifolyóan; már elmúlt húszesztendő, és csodálkozva nézegeti szépségét a tükörben; a szülei esténként róla beszélgetnek, és azt szeretnék kitalálni, hogy vajon kinek a felesége lesz végül Angelika. S Angelika tavaly májusban kikoszorúzta a kérőjét, a fiatalembert, tartalékos hadnagyot, aki azóta hősi halált halt Galíciában.

- Szegény! - mondta Angelika, midőn az újságban olvasta a híradást a halálesetről.

- Kár volt érte, milyen szép özvegyasszony lett volna a lányom - mormogta az anya, mert még nemrég mondott le a reményről, hogy Angelika megbánja elhatározását, míg most visszavonhatatlanul eltűnt a hűséges udvarló a környékről.

- Derék ember volt - tódította az apa. - Bezzeg Mukinak esze ágában sincs elesni a csatatéren.

(Muki, a haszontalan fiatalember, aki már a Zöldfa utcában ácsorgott, mikor Angelika oda iskolába járt. És teljesen bizonyos, hogy Muki okozója sok mindennek, ami a ház körül történik.)

Muki végszóra megérkezett, s helyét elfoglalta a családi asztalnál.

- Hallották? - kérdezte.

Aztán szemét körüljártatta a társaságon.

- Odafent másképpen állunk a hősiességgel, mint itthon, Pesten. Itt mindenki hős. Csak tessék körülnézni a városban, mily bátor tekintetű, emelt homlokú, félelmetesen komoly vagy szigorú arckifejezésű férfiak járkálnak az utcákon, üldögélnek a kávéházban vagy a színházban. Itt minden ember megveti a másikat, de senki se imponál. Az ördögbe is, oda menjenek ezek a hencegő, kiabáló, öntudatos férfiak, a lövészárókba, ezek a nagyképűek, teltek, gunyorosak és biztonságosak!

- Oda! - felelt az apa az újság mellől. - Ahová majd én megyek nemsokára, mint az újságban olvasom. Sorozzák az ötvenéveseket.

- Jézus - mondta az asszony.

- Apuskám - kiáltott a leány.

- Frici bácsi! - tódította Muki.

Az apa összehajtogatta az újságot:

- Pedig én már csak elmegyek. Védni kell a hazát.

- Én meg beállok ápolónőnek - mondá komoly elhatározással az anya.

Angelika pedig magában ezt gondolja (mialatt Muki arról fecseg, hogy az orfeumban mit látott):

- Istenem, mindig vallásos és jó gyermek voltam. Szerettem szegény öreg szüleimet, s megbocsátottam minden hibájukat. Anyámnak, hogy mohón evett, sokat beszél, mindig beszélt, Mülbeck Lujzából merítette a történelmi tudását, és mindenki észrevette hamis haját. Szegény jó atyámra sem haragudtam, hogy a vendéglőben megjegyzést tett a fizetőpincér számadására, fukar volt a borralalóban, rojtos nadrágot hordott, és mindig arra hivatkozott - ok nélkül -, hogy Kerkápolyinak volt a tanítványa; megbocsátottam neki a festett arcú Mándicsnét, akibe olyan szerelmes volt, mint egy diák, és szégyenszemre találkoztunk vele Mukival Budán, a Halászbástyán, midőn Mándicsnéval karonfogva sétált; megbocsátottam neki, hogy valamennyi barátnémba szerelmes volt, és megszólalagatta a masamód leányokat estve az utcán; még csak azért sem haragudtam rá, hogy Mukit állandóan haszontalan fráternek nevezte... Istenem, eltekintve egytől-mástól, miért leszek tehát szerencsétlenné? Mi lesz most már énvelem? Hová menjek? Ha legalább óvónő volnék, ha postáskisasszony lehetnék; ha varrni, szabni tudnék, ha volna valaki, aki elvenne s eltartana. Hisz Muki megmaradhatna azután is. Mily jól jártak a barátnőim, akik háború előtt nem mulasztották el a kínálkozó alkalmat, és rendesen, komolyan, nőhöz illően férjhezmentek! A férjük a csatában van, imádkoznak érte, reggel, estve rágondolnak, esetleg nevelik a gyermekeket, szép, hosszú, kiadós leveleket írnak, ők a hősök hitvesei, akik jogosan magasan hordják az orrukat. „Csak már vége lenne a háborúnak!” - mondják, s mindenki arra gondol, hogy szegény asszonyoknak igazuk van. Még udvaroltatnak is maguknak, hisz nem búsulhatnak egész nap. Nálamnál még az is boldogabb, akinek a férje elesett a csatamezőn. Mily érdekes a gyászfátyol a nők fején, s mily tiszteletre méltó csengése van a szónak: „az uram elesett a haza védelmében”. A jótékony egyesületek, de legfőképpen a város és az állam: nemde azért vannak, hogy segítő kezüket szívesen kinyújtják a szegény, háborús özvegy felé? A férfiak mélyen meghajolnak, minden ajtó fel-táru-l előttük, homlokukon a hősiesség glóriája, a szemükben lakó bánat oly tiszteletet parancsoló, hogy senkinek sem jut eszébe arra gondolni, hogy tulajdonképpen ők is csak olyan nők, mint a többiek, húsból, divatos gyászruhából, tangó cipőből és selyemharisnyából való nők! A papát tegnap rajtacsíptem, hogy a körúton szorgalmasan nézegette a boltkirakatok ablak-üvegeit. Egy legfrissebb divat szerint öltözött, gyászba borult hölgy haladt előttünk. Nyilvánvaló, hogy a papa az özvegy arcára volt kíváncsi a kirakat tükrözésében, és kénytelen voltam megnyugtanni szegényt, hogy amolyan háborús mű-özvegy lépeget előttünk bokáig érő fekete szoknyájában. Egyszóval előbb-utóbb mindenkinek lesz férje, kedvese, pártfogója, aki a hazáért feláldozta az urát vagy fiát. A férfiak oly érzékenyek, csupa ostobaságból és szentimentalizmusból vannak összerakva. De mi lesz velem?

Velem?

Akik elvehettek volna, s kikhez szívesen feleségül mentem volna, már régen háborúba mentek. Még augusztusban elvitték a férjképes fiatalembereket. Igaz, hogy néhány büszke udvarlóm, aki állandóan tartalékos hadnagyi kardbojttára hivatkozott, csak közlegényként ment el a király szolgálatába. De elment. Egyikkel-másikkal találkoztam azóta az utcán vagy társaságban. Betegen, fáradtan, olykor megsebesülten tértek haza rövid szabadságra, s egyiknek se jutott eszébe, hogy megújítsa régi kérelmét kegyességemért. Én csúnyultam meg? A tükröm mást mond. Vagy a férfiak változtak meg? Oly könnyed, szinte odavető magaviselettel intézik el azon régi dolgokat, amelyekért egykoron őszintén hevültek: a biztató kézszorítást, a feljogosító tekintetet, a női szempilláknak megvesztegető játékát, a furcsán, sóhajtván mondott szavakat, a bizalmas hazakísérést, a forró kézcsókot a kesztyű alatt, a hajdanában felhevítő karbanfogózást, esetleg a régebbi időknek hosszú álmodozásra, álomtalan éjszakára, sejtésre és elgondolkozásra felhívó csókját, amelyet az ügyetlenek a hajon hátul vagy a nyakon szoktak elhelyezni, a végtagoknak érintkezését séta közben és mindent, amit azelőtt flörtnek hívtak Pesten: elintézik, mintha tudomást sem vennének róla... Mintha mindez járandóságuk volna, mint a zsold vagy a dohány, amit a táborban kapnak. Mintha elfelejtették volna a háborúban, hogy a nők kegyességét, jóindulatát, leereszkedését, megadását legalábbis azzal szokás honorálni, hogy örök hűséget, sírig tartó szerelmet esküszik a megjutalmazott. Igen természetes dolognak vélik, ha a kezüket megszorítom, hogy a szemükbe hosszadalmasan belenézek, hogy szívesen venném, ha megkérnék a kezemet... Istenkém, hová jutunk még e háborúban! A nőknek, a leányoknak, az imádott teremtéseknek, akikért tavaly tavaszkor az összekötő vasúti hídról fejest ugráltak a férfiak a Duna folyamba, revolverrel célba vették magukat, és egy csalódás után elhatározták, hogy sohasem nősülnek: elmúlik értékük? A lövészárokból vagy a rohamozásból hazatért hős többé nem térdepel le a lábam előtt? Én kérem meg a kezét a vonat-hadnagynak, aki ezer veszedelem közepette élelmezést szállított? Vagy halálra sírjam magam X-ért vagy Y-ért, akit a háború előtt észre sem vettem, és most megsebesülten hazatért? Mit csináljak ez elkényeztetett, ünnepezt, dicsőséges férfiakkal? Hisz ezek közül egyik se tartja többé szerencsésének, hogy megfoghatja a kezem. Vénleányok maradunk mindnyájan, akik eddig a férfiak nagylelkűsége, gyöngesége, szelídsége révén ünnepezt kisaszonyok voltunk, szíveken tapostunk, nemes érzelmeket megvetettünk, igaz szavakon mosolyogtunk, és félszegségeken neveltünk. A férfiak a háborúban rájönnek, hogy nem a nő a legfontosabb célja az életnek, mint romlott, szegény országunkban ez divat volt. Vannak a nőnél nemesebb, nagyszerűbb, fölemelőbb szenvedélyek, amelyek tökéletesen eltölthetik a férfi lelkét. A hazaszeretet, a vitézség, a kitartó, céltudatos munka - e háború jelvénye - mindjárt igazabb érzelmek, mint amelyeket egy asszony szoknyájának a suhogtatása ébreszt a férfilelekben. Hisz egyszerre csupa rendes, derék férfi van Magyarhonban.

Istenem, vénleány maradok, de a haszontalan Mukinak kiadom az útját, mert szegény, régi kérőm a csatában elesett.

- És aztán? - kérdezte fennhangon Angelika.

- Aztán - mondta már harmadszor Muki, pazarló kézmozdulattal - a télikertben züllöttünk, ahol a rafa-nő - tudja, most ezt mondják a rafinírozott hölgyekre - táncolt.

Be utállak - gondolta magában szegény Angelika.

Éj lett, s a szülők hálósobájából többször hallatszott a papa hangja:

- Bérunkolok.

(1915)

A gyermekkori hősök bukása

A magyar ellenzék vezérei új emberek, új társadalom eljövetelét jósolják a képviselőházban, amely társadalom napirendre tér fölöttünk, itthonmaradottak fölött, ha nem viseljük magunkat az új kor kívánalmai szerint. Bizonyos, hogy e nagyszabású kortársunknak, a magyar pesti Mirabeau-knak most is igazuk van - hisz születésünk óta mindnyájan reménykedünk az új idők eljövetelében, s minden valósínűség szerint a következő esztendőök nemesebb, tartalmasabb lelki áhítattal, ízesebb testi kenyérrel, az utópikus álmokhoz közelebb fekvő érzelmekkel látják el a társadalmat, mint közelmúlt sivár korunk, midőn derekabb férfaink napról napra halogatták, hogy kivándorolnak az országból.

A boldogtalanok és szegények országa szép hazánk. Az álmok országa, ahol mindenki mást álmodott, mint amit a holnap megvalósíthat. Tüzes ambíciók, nevezetes elmék, nagyszerű tulajdonságok pusztulnak el részvétlenül. Az emberi butaság és korlátoltság gonosz fölénnnyel diadalmaskodott. Mindenki a forradalmat várta, a lelkek forradalmát, amely majd felgyújtja a bedeszkázott agyvelőket. A forradalom helyett jött a háború, a lövészárók, a magyar katona világraszóló dicsősége, a váci huszárok rohamozása, az uzsoki öreg népfelkelők bajonett-harca, a magyar baka megdicsőülése Szerbiában, a galíciai vár éhínsége, megvakult tüzérek kezébe a tapogatózó botocska, az öreg Déry Zoltán halálmegvető bátorsága, itthon a rossz kenyér, a posztócsaló, az árva gyermek, a gyászruhás hölgy, a féllábú katona: ez következett az időben, miután a Váci úton a proletárok már felgyújtották a benzineshordókat.

Minden új lesz a háború után. Az emberek, az asszonyok, a gyermekek, a tollak, amelyeket választáskor a kalap mellé tűznek; a világfelfogás; magánéletnek, kényelemnek, pénznek túlértékelése, amely egy dögvészt vagy háborút nem látta országban idővel kifejlődik; a polgári karosszéknek imádata s a tyúklevés az ebédlőasztalon; nők selyemharisnya, férfiak beteges előretolakodása a közpályákon; az üresfejűek lármás érvényesülése és a tehetségek hátraszorítása; az ostoba gög és megvetés, amellyel az Andrássy útján vagy Kisújszálláson értékelték egymást a magyarok; a pénznek mindenhatósága s a büntető törvénykönyv dicsekvésre méltó, elismerést kiváltó megkerülése a vagyonszerzés útján; a családi tisztességtelenség és leánykereskedők, uzsorások, félkékalmárok furcsa megbecsülése, amely országunk fővárosában lábra kapott; a nők operettkedélye és szegény lányok epedő tekintete a meggazdagodott ringyó kocsija után; a férfiak megkomolyodása, elgondolkozása az elmúlt háborún és a csalásnak dühös üldözése, mert az ellenség valódi, gyilkos golyókat lőtt a mellekbe, míg itthon hazug szavakat, frázisokat, elvetemült, körmönfont gyalázatokot szöttek az írók, politikusok, vezérek: - minden megújhodik e bibliai megpróbáltatások után.

Nagyon kíváncsi vagyok már a féllábú káplárra, aki végigverekedvén a háborút, először nem kap kenyeret Magyarországon!

*

Egyelőre csupa istenfélő, istent megismerő katona jön hazafelé a csatamezőkről. Olyan szelídek, mint a bárányok. Elmentek mint komor, mély hörgésű bikák, élesre fent csatabárdok, a szívben mennydörgő keserves káromkodások: és mint szent életű, réveteg lelkű, halálosan elcsendesedett, kézlegyintéssel vagy főbólintással mindent elintéző férfiak térnek vissza. A srapnel vonítása még a fejük fölött hangzik, midőn éjszakánként felriadnak a kórházi ágyon; a borzalmas tél mint dermedt kísértet álldogál álomtalan szemük ablaka előtt; a lövészároktól kétlépésnyire érzik még magukat, s ha elszenderednek, a gépfegyvert hallják messzire kattogni, s golyók füttyölnek különös, hízelkedő hangon a fülük mellett, mintha mindig azt mondanák: „fiú”, fiút keresnének.

A harag és az ökölbe szorított felindulás, amely az augusztusi katonavonatok mozdonyainak vérvörös szemében végigrohant a magyar tájakon, mint rosszalkodó kiskölyök elaludt fekhelyén, síró szemére szorítván ökleit. Már elmúlt a homloktüzesítő, szívet rázkódtató dühös indulat, amellyel a bajonett az ellenség szíve táját kereste.

Megtanultuk a kitartó, szigorúan önfegyelmezett háborút, a takarékoskodást az emberpusztító orkánban, a jajnak elnyelését és Isten nevének nem hiábavaló emlegetését. A hadviselt katona megannyi megkomolyodott, megbocsátó, bölcs férfiú, aki a szenvedésekben, nélkülözésekben, a mindennapi vendégeskedésben a Halál terített asztalánál elsősorban az életnek túlságos fontosságát elfelejtette. (A régi, rossz világbeli regényekben az oroszánvadászt látták ilyennek a fiatal kisasszonyok, aki biztos magasságból, fa koronájából lövi a sivatag királyát. Vajon hová törpül az oroszánvadász hősiessége a székely bakák bicskarántó, pusztá kézzel fojtogató rohamozása mellett?)

A harctéri katona oly ismeretségben van a halállal, mint a kórházi orvosok, akik megszo-kottan, felindulás nélkül végzik teendőiket a haldokló körül. Ifjúkoromban sokszor gondolkoztam az orvosok lelkivilágán, akik, véleményem szerint, a parlamenter szerepét töltik be a halál és az élet mezsgyéjén. Vajon, mikor arra kerül a sor, hogy maguk is meghaljanak, mint annyi sokan, akit gyógyítani próbáltak, mint akinek pulzusát, szívverését hallgatták, leheletét megvizsgálták; a meghalást bizonyosan úgy ismerik már, hogy a haldoklás egyes momentumai többé nem újszerű dolgok előttük; mintha már sokszor-sokszor végigmentek volna azon az úton, amely a költői kedélyek szerint tamariskabokrokkal van szegélyezve, és félreeső mellékutacska egy nagy kertnek, ahol az élet majálisa folyik; a táncban, énekben, zenélésben, szerelmeskedésben elfáradt lovagokat és hölgyeket az orvosok a szomorú bokrok között a sötét vasajtóig kísérték, amely felnyílt a delikvens előtt, de maguk kívül maradtak, és visszatértek az ünnepélyre - gondoltam magamban régente, ha télszagú, zúzmarás bajuszú, öreg falusi körorvost láttam leszállani szánkójáról, vagy a professzor aranykeretű pápaszeme fürkészve tapadt azon férfiú szemébe, akit legjobban szerettem. A halál bölcsészei voltak ők a képzeletemben, akiket atavisztikus gyöngédséggel tiszteltem, hisz a leghatalmasabb urasággal, a halállal vannak mindennapi ismeretségben, mint más ember a kisasszonyokkal.

A harctéri katona, aki fekete-veres országutakon, elesett bajtársakon át gázolt, látott maga körül elhalványuló homlokokat, szemeknek sajátságos végső tekintetét, különös torokhangok hallatszottak utána az erdőszélről, és nyugtalanító nyögések maradtak el mögötte a pusztaságon, míg ő maga mind előbbre ment, közvetlen közelségébe a halálnak, éppen olyan sajátos, rejtelmes lelkű lény polgári világunkban, akit e percben csak fürkésző tekintettel vizsgálhatunk, mint aki valamely nagy veszedelemből, égő házból, mély folyam örvényéből, gyilkosok kése elől megmenekedvén, itt áll előttünk, mintha mi sem történt volna vele. Mintha már kezét fogott volna a halállal mindegyik, és érezte volna a másvilági ember markának kemény szorítását. Ők már tudják, hogy milyen a halál, van-e szakálla, hangja, teste - vagy csak egy végtelen melódia ő, amely a fülekbe hangzik, mint hosszú vonónak húzása a kifeszített hegedűhúron, amelyet láthatatlan kéz stimmel a messziségben - vagy egy furcsa elborulás csupán a halál, amely a legvígabb kedélyállapotban gondtalan, életvéget nem gondoló, befejezést nem hívó, szinte az örök életet sejtő embert meglátogatja, mint augusztusban (1914-ben) hirtelen elborult a nap a Duna fölött csónakomban, a partok elcsendesedtek, különös, hűvös barnasága lett a folyónak, a fecskék lankadtan ereszkedtek alá, és a visegrádi várrom fekete halottasházként állongott a hegyormon: a napfogyatkozás szörnyű, szívverést csöndesítő borulata vonult a tájon... ilyen a halál? Gyermekekoromban az orvosok sem feleltek tudákos kérdéseimre, és most hallgatnak a katonák is, akik az életbe visszatértek a másvilágról. Mintha Dániel próféta rejtélyes kinyilatkoztatása volna minden szó, amelyet a harctérről visszatérő katonák szájából hallunk. Keveset beszélnek, nem türelmetlenek, nem panaszosak,

sem haragosak, sem bánatosak, mosolyognak a féllábúak, amint a menetszázadot látják a kórház ablakából, és jajszó nélkül üldögél helyén a vak katona. Valamely furcsa, nagyszerű embertípust látunk magunk előtt, amelyről eddig fogalmunk sem volt. Mintha a holdból jöttek volna ők valamennyien, akik a hosszú háborúból vissza-visszatérnek. Mintha tökéletesen elfelejtették volna régebbi, velünk együtt folytatott küzdelmes polgári életüket! Mintha már nem törődne az itthoni életnek ezer kellemetlenségével, apró szekatúrájával és anyagi gondjaival, amelyek egykor előttük is akadályokként álldogáltak. Mintha egy másik, ismeretlen világból jönne a harctéri katona, ahol mindennek leszállott értéke, az életnek, szerelemnek, pénznek, előrehaladásnak; egy utópiából jön a katona, ahol mind megjavultak az emberek, mert rájöttek, hogy nem érdemes rossznak lenni, nem érdemes szomorúnak, sem jókedvűnek lenni, semminek sem hangosan örülni, vagy oktanul búsulni, csupán szelíd, csendes, megadó mosollyal bízni az Istenben, az örök Jóban, az élet Végtelenségében.

„Mindnyájan zárandokok vagyunk!” - mondta nekem egy katona, aki kilenc hónapig volt a csatában, és azelőtt talán sem a „zárandok” szót, sem értelmét nem tudta. Hol tanulta? Limanovánál egy apáca szájáról, vagy nyakig eltemetve hóban, a Kárpátok között?

*

Azt hiszem, hogy jelen időben még nem törődnek valamely túlságos mértékben a harctéri katonák azzal, hogy lesz-e választójoguk a háború után. A politikai dolgok jelentőségét elfelejtették, mint a kényelmes ágyat vagy polgári jólétet. Bizonyosan köszönettel vették volna a nemzet köteles elismerését, de hogy nem kapták, azon sem búsulnak. Egyelőre más dolguk van, mint azokkal törődni, akik az országhatár megvédését rájuk bízták, de voksot nem akarnak adni. Majd, ha egyszer valamennyien hazajöttek, ha a mostani álmodozó, másvilági hangulat, a hősök és a szentek emberfölötti kedve lemúlik róluk, ismét emberek lesznek, rossz vagy jó emberek, kicsiny szenvedélyekkel, igazságtalanságokkal, bántalmakkal törődő emberek: ha eszükbe jut, egyetlen rohamozással beveszik az alkotmány sáncait, mint a gorlicei magaslatokat.

A régi hősök - szinte a gyermekkor messziségéből - úgyis megbuktak mind e háború alatt. Megbukott a régi társadalom, amely most a háborúban végképpen összekeveredett; megbuktak az „urak” és „parasztk”: többé tán sohasem halljuk e szavakat; megbukott a szolgabírák országa, a kortesek tanyája, az agitátorok ostoba lármája; megbukott a ficsúr figurája a vármegyén vagy a pesti aszfalton; a párbajhős, a krakéler gavallér; a tiszteletre méltó uzsorás és a gazdag leánykereskedő; a „jó üzletember”, akit csaláson kaptak, és a nagy keresetű ügynök, aki jövedelmező üzleteket szállított; megbukott az erkölcstelenség, a könnyelmű asszonyok kócsagtollas kalapja, amely után irigyen nézett a szegény munkásleány, a léha szerelem és a szerelmi bánat s öngyilkosság. Új világ jön a régi helyén. Milyen lesz? Vajon milyen hely adódik ebben a féllábúaknak és félkarúaknak? Csakugyan rákerül a sor, hogy a mankót lecsatolják lábukról, s úgy verekedjék ki helyüket? Mélységes titok a jövő társadalom képe, csak annyi bizonyos, hogy a gazságoknak körülbelül végük van.

A katona még messze jár. Még dolga van. Győzelmet kell befejezni. De közeleg az idő, mikor elindul hazafelé, és felocsúdik háborús kábulatából.

(1915)

Álmatlan éjszaka

(Pesti levél)

1915. pünkösdi hava

Egy éjszaka - mostanában - ezek a dolgok jutnak eszembe: Meg kell öregedni, hogy megtudjuk: ki az ellenségünk és ki a barátunk.

Soká tart, rámegy az életnek nagyobbik fele, mert nem mindenki Rikárd király, akiről öreg Szigligetünk fordítása így hangzik: „arcán szívébe látni egyenest”, az ember már félig-meddig örvendezni nem tud semminek, annak sem, hogy milyen jó volt mindig gőgösnek, hidegnek, bezártnak lenni, aljas emberi tekintetek előtt meg nem nyílani, hallgatni, mikor mások ajkáról a hazug szó folyt, senkinek nem hízelkedni, hogy évek múlva szégyenkezzünk egy szóért, amelyet érdemtelenhez intéztünk, sohasem ellágyulni, olyankor sírni, amikor senki sem látja; - mily jó volt: nagyon ritkán kalapot emelni, nem nyájasnak lenni, sem barátságosan gondolkozni; - mily bölcs volt: senkinek sem hinni a szavát, az álarc mögött keresni az igazi arcot, a valódit, amelyet álmában mutat; - mily igazságos, megelégedettséget érdemlő, hogy mindig megvetettük az embereket, s öregségünkre nem fáj a fejünk, hogy bárki is tudná a városban, hogy mit gondolunk igazán.

*

Megvetni az embereket - királyi passzió.

De mégis ismertem valakit, aki az embereket egész életén át megvetette, következetesen, konokul, megalkuvás nélkül, szilárdan, mint a földbe vert vas-ék; nem hitt barátságot, sem hűséget, sem jóságot, semmit sem hitt; magányosan, mint az árva nyárfa egy pusztaság szélén, a száműzött göggyével és jéghideg szívével élt: vajon nem volt igaza?

(Ó, be féltem ezt a drága, szívemhez nőtt figurát, hogy a legvégén az előadásnak lóért esdekelve ordít, mint a Yorki-házból való király, vagy papot hívat és bűnösnek, eltévedt báránynak vallja magát!

Csak azt ne érjem meg, hogy azt kelljen elmondani: tévedtem, szánom-bánom...

Semmit sem szabad megbánni, amit az ember gondolt vagy cselekedett, mert mindenkinek igaza van a maga kis világában.

Halj meg, napkeleti hercegem, komor, lezárt ajkú fejedelmem; jajszó és alku nélkül.

Ki van a földön ember, akitől bocsánatot lehet kérni, aki megbocsáthat, aki érdemes arra, hogy egyetlen ablakot kitárjunk előtte a bezárt házon?

Halj meg konok zordonsággal, mint éltél - mialatt sárga kis libákkal álmodtál, amelyek a magyar tavasz korai zöld mezőin tipegnek -, és nehogy eszedbe jusson tollat és papirost kérni, hogy a biblia és az udvari bolond hátán megírdad egy nőnek, hogy utolsó órádban reá gondoltál!

Halj meg úgy, hogy fáradt légy a színjátszáshoz, ne vágódj el a deszkán, mint a térdnadrágos tenor, de még csak annyi előkészületet is unjál tenni, hogy a függönyt félrevonjad az ablakon.

Dacos se légy, mint az istentagadó, és szelíd se, mellbeteg kisasszony módjára.

Ne légy mogorva, mint a legnagyobb Gárdonyi vagyongyűjtött haldokló parasztja, de ne is igyekezzél senkivel kibékülni, akivel eddig szóba sem állottál, mert az nem segít már rajtad.

Halj meg, hogy hidegülő kezed ne maradjon egy másik kézben, mert ez még tulajdon fiadat is kellemetlenül érinti.

A fal felé fordulj, hogy ne lássák az arcodon a halál percében azt a sírós, keserves kifejezést, amely mintha a gyermekkorból térne vissza a halál negyedórájában, mint egy hazarepülő galamb, amely a leégett ház felett üszkös dúca körül kering.

Vigyázz, el ne szöld magad, hogy még szerettél volna élni, mert az élők elgondolkoznak a halottak utolsó szaván, és mindenféle számárságokat kombinálnak.

Halj meg, mint éltél: társtalanul. Hisz undorító lehet rossz színészek társaságában, deklamációval, ünnepéllyel meghalni!

Halj meg magányosan, amint a sas az erdőn, messze, egyedül.

Valahogy eszedbe ne jusson elhinni, hogy megsiratnak.)

- Nem szeretem a nyájas embereket - mondta Sz. M., akit hízelgő fiatalkoromban atyai barátomnak neveztem -, csak a szolgák legyenek nyájasok, amikor a kéregetőt kidobják a palotából.

Nem szeretem a minduntalan köszönető embereket, csak a rab jár fedetlen, nyírott fejjel, az úr kalapban ül odahaza is. Miért köszönnék egymásnak az emberek? Mert valamit akarnak. Mily ostobák, bukott rőföskereskedők, akik azt hiszik, hogy egy okos ember véleményét meg lehet változtatni egy kalapemelintéssel, vagy a nők hazug, üdvözlő mosolya elfelejteti velünk, hogy szájuk nem mindig tiszta! Az emberi észnek, jellemnek a kigúnyolása a köszönés. A senki-emberek furfangja, akik a maguk alacsony látószögéből úgy ítélik meg embertársaikat, hogy köszönésükkel barátságot, jóindulatot szerezhetnek. Mily fanyar kép, midőn a lánykereskedők köszönetnek egymásnak vagy az ügyvédek! Az alkuszok, akik azt vélik elhitetni, hogy azért mennek az utcára vagy kávéházba, hogy embertársaiknak köszöngessenek! A színészek kalapemelése egymásnak! És a szegény, ostoba írók, mikor nyájasan köszönetnek a kávéházban, és barátságot színlelnek egymás iránt. Holott éppen ezen a pályán vetik meg szívük mélyéből egymást az emberek, mert itt nem lehet színészkedéssel, szapora beszéddel, szélhámossággal, pendellyel pótolni azt, ami esetleg hiányzik: a tehetséget. Szegény írók! - De hát mért nem mentek rőfösnek? Az íróknak el kellene tiltani, hogy egymásnak köszöngessenek. Sokat vétkeznek ilyenkor.

Miért köszönnék egymásnak az emberek, ünnepélyesen, mint a hadihajók a tengeren - mikor kést szeretnének a szívekbe döfni? Mért nincs bátorságuk bevallani, hogy utálják egymást, a gyűlölet szikráját miért rejtik a nyájas szempillák alá, mért nem mondják meg, ha egyik a másikat fölöslegesnek véli, mint a háborúban lévő nemzetek? Csak a nemzeteknek van bátorságuk haragjukat nyilvánítani? Miért kell kézfogásra nyújtani a kezemet embereknek, akiket megvetek? Miért színészkedem, hogy felülök a nyájas hazugságoknak, és asztalomhoz engedek az udvariasság nevében tolongókat, akiknek fecsegését lenézem? Miért nem csókolják meg egymást azok, akik szeretnek, akik a vérmérsékletüknél, hajlamaiknál fogva együvé valók, ahelyett hogy köszönetnének merőben idegen lényeknek, akiket a véletlen egyszer a közelükbe sodort, s a véletlennek nyűgét viselik egész életükön át? Miért nincs bátorságuk az embereknek csak azokkal megismerkedni egymás közül, akinek ismeretségét akarják? Miért ez a sok ostoba forma a társadalmi érintkezésben, mikor csak a gyengéknek, a magukban tehetetleneknek van szükségük a társadalom mai berendezkedésére? A ravasz ügynököknek, a kedves tehetségteleneknek, a dörgölődő álszerényeknek, az ártatlan kedélyű köszönetőnek, aki az órát akarja ellopni, a gondtalanul sétálóknak, akiben Budapest minden romlottsága, dolgozni nem akarása, zsiványmódra meggazdagodni óhajta felébred, amint a gazdag ember

kocsija után néz az utcán, hogyan emelhetné ki az erszényt a zsebből: - ezeknek való a társadalom mai formájában.

Amíg az emberek többé nem kérnek már bocsánatot, de meg se bocsátanak - amíg álarcot akarnak hordani a kis szélhámosok és nagy kokottok -, amíg nyájaskodva közeleg feléd ellenséged és az „élő nagybátya” kísért a halott helyett -, míg rossz színészek rossz szerepeket játszanak körülötted, és a hamis hangot észreveszed az imádott díva éneklésében - míg el tudsz bújni szomorúságoddal és az örömet unott kézlegyintéssel üdvözlöd -, rejtett izmokat tudsz a válladban és a szívedben - és ha az igazságot nem is ismered meg pontosan, de annál nagyobb biztonsággal a hazugságot: addig nem érdemes egyébre embertársad, életed, világod, mint arra, hogy gögösen, hideg szívvel, zárt ajakkal, befalazott lélekkel nézzél a szeme közé.

*

- És barátod? - folytatta az álmatlan éjszakai beszélgető.

- Barátodról mélyen hallgass, nehogy ellenségeddé legyen.

(1915)

Péter és Pál eljönnek Magyarországra 1915-ben

„Hármas mezőn, hármas határon - Búzavirág az én virágom” - dalolta a hanvai pap egy emberöltő előtt. Vajon milyen az a nóta, amelyet ez évben, 1915-ben énekelnek az aratók a magyar földeken?

A nemzetnek szent napjaiban, aratási időben más években mélységes csönd szokott borulni Magyarország fölé, mint Úrfelmutatáskor a székesegyházban. A magyar Isten közelségét éreztük, eljött rónaságainkra, hogy szemlét tartson mezőink felett. Éjjelente az angyalai virrasztottak a gabonakeresztek alatt alvó aratók rövid álma felett. Nappal az ég szemmel, a nap áldott meleggel kísérte a kaszáló munkáját, amelynél nehezebb, fáradságosabb nincs a földön. (A sírásó és a kaszáló deréksontja a földből nyeri szokatlan erejét.)

Semmi sem érdekelte aratási időben Magyarországot, csak a termése. A nagy valóságos élet ölelkezett a magyarokkal. Az élet célját mindenki megértette; a nemzet erejét, minden vágyódását, reménységét meg lehetett tudni. Aratni akartunk, csak aratni, áldott búzát, magyar gabonát, kenyeret, pénzt, bőséget. A politikusok elhallgattak az isteni békében, az újságok kisebb terjedelemben jelentek meg, még a papok is rövidebbre fogták a szentbeszédet. Régi ellenségek, haragosok néma verejtékezéssel kaszáltak egymás mellett; rabviselt embereknek megbocsátottak a mezei munkák legnagyobbika, az aratás idején; a cselédleányok hazaszökdöstek a városból; diákok az iskolából és a szabadságos katonák segítettek a nemzet egyetlen, nagy-szerű munkájában. Mindenki aratott. A régi magyar urak együtt ébredtek és nyugodtak cselédekkel - az anyám maga főzött az aratóknak -, csodálatos, zsongó, boldogító láz feszítette meg az inas magyar karokat, mikor gyorsan, fáradhatatlanul, szinte pihenés nélkül folyt a munka az aratás két hetében. Senki sem tudta ekkor a vasárnapot, Isten felfüggesztette a munkaszünetet. Ezt a minden latnyi erőt igénybe vevő munkát - mikor sem enni, sem inni, de még szerelmeskedni sem kívánnak az emberek, csak aratni, aratni - bámulatos, ősi nyugalommal végezte a magyar paraszt. Azt lehetne mondani, hogy a föld népének életében becsületbevágó munka volt az aratás, amelytől nem húzódott sem az aggastyán, sem a beteg, sem a gyermek. Asszony és férfi együtt feszíti meg az izmait, eltűnik szinte minden különbség az

emberek között, mint a háborúban: csak a kaszának van szava. Talán gondolkozni sem szokás ez országos istentisztelet alatt, a rendekbe hulló búza beszél csak, a szerelmesek boldog némasága honol a dolgozók felett, kiáltás sem hallatszik, midőn a karok pitymallattól késő estig szakadatlanul vágnak, a dalos marokszedő leány is elfárad a fecske csicsergést hallatni a kaszások mögött, és felugró nyúl, eloldalgó róka nem enyhítik az aratók elszánt, barna verejtékű, merev arcvonásait, messzi még a búzatabla vége, és már lehajlóban a nap a távoli füzesek mögött, a búzákból felvert aranyszínű por lebeg alkonyattal a táj felett, egész Magyarország felett...

A magyarok aratása, mint az örökkön való élet himnusza szálldosott az ég felé. A kaszapengésben, a lendülő gabona zizegésében, a dolgozók fáradhatatlanságában egy csodálatos ének zengett: hogy örökké élni fogunk. Amíg a földünkből kinyílik a búzakaralás a vetés után, amíg a magyar esők, a májusiak hűsége meglátogatják áldott tartományunkat, amíg izmos fiúkat szülnek a magyar nők magyar földön, akiknek karja megfogja a kaszanyelet: élünk. Ugyan mely baj érhetné a nemzetet, amíg mezőségein isteni bőséggel reng az esztendőre való termése, és jövőre újra terem, mindig terem, mert a föld nem hagy el minket? Lehet kétségbeesni, amikor a búzakaralás, mint megannyi kardja a magyar életnek, beláthatatlan területeken védelmezi, táplálja a magyarok életét? Miért szomorkodnál, kenyeres, amikor az esztendőben, a legnagyobbban, a magyar karok a kettős munkát is elvégezik oly hűsége, amilyen hívek csak a magyarok tudnak lenni: megvédelmezték országhatárainkat e drága, szent magyar karok, és bevetették mezőinket, hogy az élet folyamatosága tovább megy a történelemben, a végtelenségbe? Miért hajtánád bűnnek fejedet, te kétségeskedő, mikor termésünk nagyobb, mint más esztendőkben, pedig a munkáskaroknak a Kárpátban nagyon sok dolguk volt, emberfelettien nagy dolguk volt a pacsirtahangú tavaszi szántás idején?

Vajon lesz-e költő, aki hősi rímekbe szedi a magyarság történetét, világ nem látta vitézségét ez esztendőben, amikor a kalendárium helyett ama híres altábornagy üzeneteiből tudjuk meg, hogy milyen idők járnak felettünk?

Napóleonnól száz esztendeig írtak a világ minden nyelvén, száz esztendeig érdekelte a fantáziákat a frank császár figurája. Azt hiszem, hogy e nagy háborúról, amely nagyobb minden elképzelésnél, legalább két-három emberöltőn át fognak csodálkozni azok, akik utánunk jönnek. Azok az emberek, akik világosan látják, megérthetik, hogy azt mondjam: méltányossággal, gyönyörűséggel nézhetnek mai időnkre, még meg sem születettek. Az ismeretlenségben kóvályognak a lelkek, akik majd a jelen világháborúban úgy gyönyörködhetnek, mint mi téli estvéken, mikor a frank császár hódító csodálatos életét, halálát, hadjáratát olvassuk egy jó könyvben.

E nagy történetben a magyarok idejének aratása bizonyosan lesz olyan érdekességű, mint a ravaruszkai csata. Hogyan arattak 1915-ben Magyarországon, mikor csaknem minden épkézláb férfi a határokon fegyverben állott? Mikor senki sem csüggedett, mert a magyar föld oly csillogtest anyagából való, amelyet megingatni, megrontani, elpusztítani még egy világháborúnak sem sikerült? A föld nem törődött azzal, hogy fél kézzel fogta az ekét a csatából hazatért katonára, vagy gyenge asszonykéz nyomta a szántásba az ekevasat vagy gyermek tudatlan karja: a magyar föld végtelen odaadással, példátlan hűséggel szolgálta ezer esztendő múltával, vérben, viharban az Árpádok maradékait. Mintha a magyar föld nem akarná tudomásul venni, hogy háború van felette, a tengeren, a levegőben - a láthatatlan erők benn a föld kérge alatt a csodálatos gépezetet, a legnagyobb életet tovább folytatták, a vetőmagok és fűvek kijöttek a napsugárra, a virágok sem csodálkoztak, hogy vér földi a talajt, amelyen drága fejcskékjükkal körülszokolnak.

A tavasz és a drága arató-nyár meggyőzött mindenkit, hogy e háború is, bármily beláthatatlan óriásnak véljük, csak az emberek háborúja - a természetnek semmi köze az öldökléshez, ő folytatja végtelen életét. A szilvafák enyhén virágoztak, mint a fiatal szüzek gondolata, az almák az idén is elhozták a másvilágról a csodálatos színeket, és a gesztenyefák fehér virágaival éppen úgy játszott a szél, mint azelőtt mindig, midőn a tavaszt visszahozták a vándormadarak. Az erdőkben, nádasokban, mezőségeken elkezdődött az állatok szerelmes élete. A pagonyban fészket rakott az énekesmadár, a vadludak leereszkedtek a magosságból a nyírségi tavak felett, a fecskék ugyanazon nótát énekelték az ereszekben. Medvék, nyulak, békalencsék, árvalányhajak és temetői sírok felett ölelkezve repkedő fehér lepkék: mit sem tudnak a háborúról. Csak az emberek szerettek kevesebbet, mint tavaly tavasszal. Szegény emberek!

Ha eljön az új Homér, a hősöknek lantosa, bizonyosan szentel néhány sort a magyar földek dicséretének, ahol az ősi, egyetlen, nagy élet végtelenül folyt tovább a természet beláthatatlan távolságába...

A franciák borára, csillogó sámpányira rózsaszínű szalagot ragasztottak a győzelmes németek. Ötven pfennigget adóztatnak meg minden palackot a német kincstár javára.

A mi búzáinkon pedig magyar pecsét van. Az ország területén nincsen ellenség, ellenben végtelen gabonaföldeket hullámoztat a szél. Péter-Pálra kukorékolnak a kakasok, magyar földre hull a magyar kéve...

Alleluja!

(1915)

Feljegyzés a torony falára

Éjszaka, hajnal jöttével kibámulok a torony ablakán, ahol ázsiai bolond módjára életemet töltöm, és odalent, a messzi városokban elhangzik az erkélyek alatt a szerelmesek lépése, a mandolinok hangja már nagy távolságban zeng, amint a külvárosokban viszik hazafelé az éji lepke életét élő hangszereket. A hajadonok és fiatal asszonyok most dugják ki a lábukat a takaró alól, és a félhold reménytelenül jár-kelel a setét tornyok felett, mintha egy konok, elszánt tekintet figyelné valamelyik ablakból, s ezért sohasem árulja el magát.

A lámpaoltogató megy, és kis kámzsát tesz a világító gyertyákra, lámpásokra, és a betegek, szomorúak, magányosak vágyódásával nézem, hogy messzire még lámpások égnek, mint nők nagyszerű ígéretei vagy ritka életreménységek, váratlanságok, szerencsés sorsfordulatok... egy gyönyörű utazás terve világít aluszékonyan a gesztenyefák mögött... távolabb egy másik lámpás a szövetségesem, aki azt ígéri sugározásával, hogy holnapra egészséges leszek, ételtől és lélettől kábultan, jó szagokat fogok érezni, kéjelgő fűszereket ízlelni, és amint felnyitottam a szemem - holnap -, egy kis muzsikussyerek szökik be hozzám a nyitott ablakon a hajnalcsillag sugaráról; egy távoli kertnek jázminillatán csónakozott idáig, és valamely úton-módon belopózik a szívembe, hogy ott ezentúl hegedüljön, kis vonóján az élet hiába epedett harmóniáját vonja, valamely elképzelhetetlen dalt, sóvárgott, drága melódiát, amelyet néha elképzelünk, midőn a filharmonikusok estélye után, télen, hóban, éjszakán a koncertről kitóduló fehér és estélyi ruhás fiatal hölgyek közé keveredünk, a ruhájukon, a szemükön, a járásukon láthatatlan kottajelekként röpködnek a legszebb melódiák, az illatos szívekben még félbolond zenész módjára üldögél egy sarokban Mozart csilingelése vagy Csajkovszkijból a tarantász csengője...

A hajnali lámpaoltogató először az utazások lámpását oltja el a gesztenyefák mögött. A nagy európai kalauzt fáradtan kiejtem kezemből, amelyben egykor sokszor megnéztem, mikor indul Madridba a vonat vagy Bombayba a gőzhajó. Ah, egy postakocsi-járat is fel volt itt jegyezve, Svájcba, kis fürdőhelyre... És a lámpás elalszik, a gesztenyefák között hajnali szellő mendegél tova falusi postás módjára, s arról beszél, hogy az éjszaka a tengeren ismét elsüllyedt egy hajó... Lehunyom a szemem a szomorúságban. Sohasem láthatom Madridban a szenyórát - akire fiatal férfi korom óta gondolok... az egyetlent, akit az égből részemre küldtek a földre, akiben minden azon tulajdonságokat megtalálom, amelyeknek sejtése miatt évekig barangoltam nők szoknyája után, csaknem boltőr voltam kalapos üzletek előtt, míg egy félig ismert dáma odabent a kalapot próbálta, táncosnőknek tapsoltam, és a színházi látócsövet erőszakosan szorítottam szememre... Madridban a szenyórát többé nem láthatom, hisz azt sem tudhatom, hogy járnak vonatok arrafelé. - De Bombay fehér falú házai, villanegyede, a fehér gyékényen mezítelen lábbal járó fekete szolgák, éneklő japáni lányok, különös tollazatú madarak és egy gyilkosság a kikötő kocsmában: mind eltűnnek a hajnali lámpás eloltásával. Sohasem ismerhetem meg miss Maudot a fedélközi teniszpályán - ha emlékeznek vakító fogsorára a tengerészeti regényekből? De a vadállatkereskedőt sem az óceánjáró gőzös bárjában, akinek Rudyard Kipling pártfogásából már egyszer csaknem bemutatkozhattunk. Az oroszánvadászok, aranyásók, nagy nemzetközi tolvajok és sós szagú frakkot viselő kalandorok elmerültek a képzeletemben, mint a sziget, amelyet a regényíró szerint egy nagy hal hátán építettek. Ah, a bűvös-bájos internacionális szerelmek, amelyek álma röpködő paradicsommadarak módjára jelentkezett bensőnkben egy jó könyv vagy újságcikk olvasása után: kreol démonok, floridai néger lányok, a konzul unatkozó leánya egy csendes-óceáni szigeten, fehér égi tünemény, mint a kócsag a nyírségi tavak felett; egy dél-amerikai hotel csarnokában ábrándozó angol leány... ti mind eltávolodtatok a párnáimról, király többé már nem leszek egy félvad törzs felett az özvegy királyné kegyelméből, sem kocsmáros vagy fogorvos New Yorkban; miss Maud kezét más fogja meg bátorítóan, midőn a ködkürt bűg a setét tenger felett, nedves ajkú úrnők a cukornádültetvényeken nem utánam küldik a vérebeket, midőn egyik államból a másik államba menekülök; matrózkocsmában nem ismerkedem meg a medvetáncoltató leánnyal, aki fekete, kemény szőrű medvét hajt maga előtt a hegyláncból, ahol Poe Edgar történetei megestek; - különös hangszerek hangjai, néger muzsika csörgése, banjók epekedése, arkanzászi hölgyzenekar zűrzavaros melódiája nem kíséri a szívem gondolatait, midőn a helybeli nőkről elgondolkozom... Elmúltak.

A lámpaoltogató eloltotta a lámpást a gesztenyefák mögött. A verebek hangosan beszélnek a Városligetben és a Práterben. A nők e fővárosban is kalapjuk mellé tűzik az egzotikus madarak tollait, de ajkuk nem mondhat oly meglepőt, amilyent már nem hallottunk volna. Messze-messze, egy borneói hollandus ültetvényen bölcsődalt dúdol talán egy asszony, midőn a fekete inas párolgó tejesedénnyel előcsalogatta a nappali hőségben az ágy alatt elrejtőzött mérges kígyót... És a bölcsődalt én már többé nem hallom.

Most nézzük a távolabbi lámpást, a harmóniák lámpását, amelyet hajnalonkint a szerelmes epedésével nézek a bolondok tornyából. A lámpaoltogató hosszú botjával már közeleg egyetlen, leghívebb barátom felé, egy másodperc múlva nem látom őt virrasztani a Liget sétányai felett, holott sok éveken át hallgattuk együtt a nyári éjszakák zivatarait, tél zúzmarás hófúvásait, bánatos tavaszok lejtését, életunt őszyk üres töprengését, midőn apánk szenvedését éppúgy megéreztük, mint gyermekeink céltalan jövőjét... hideg szél csörget ifjú gondolatokból elhervadt leveleket, le kell feküdni, pisztolyt készíteni éjszakára, a hold benéz az ablakon, és hangosan kérdezi: mit gondolsz az életedről, a halálodról s mindenről?...

Szinte a szíved verése is megáll, és tépelődve, ijedten bámulsz az éjbe, sírgödör tátong az ágyad végében, és ruhásszekrényből kilépdélnek az öreg télikabátok, régi nadrágok, rézpitykés fehér mellények, kotillion-jelvények, zsebkendők nők monogramjával és nyakkendők, amelyek sohasem hurkolódtak szabály szerint a torkodra, s elindulnak, és látod őket menni, az üres nadrágokat békaugrással követő cipőket, frakkokat, amelyek komolyan ácsorogtak professzorok előtt, de most szétterpeszkedett fecskefarkkal libegnek, mint egy régi bolond álarcosbálon, mennek, a házalóhoz, és az utca felső felén már közeleg is egy bátoratlan szőke fiatalember, aki büszkeségedet, a sárga mellényt megvásárolja, és benne délután a budai korszóra siet, hol egykor pesti kakas módjára, elbizakodva csörgetted a képzeletbeli sarkan-tyúkat... Pókhálós padlásra költözik az íróasztal, és mint egy öreg, elkergetett éjjeli pincér, félénken pillant be az ablakon... Egykor fiatal korodban a francia dombok borát gondoltad a tintatartóban, s az acéltollat gyakran hazudtat hollótollnak, midőn régi deák módjára leveleket írogattál nőknek, egy púpos törpe vágyódásával írtad az adresszt a borítékra, halni vágyó mellbeteg költő módjára könyörögtél életmeghosszabbítást lelketlen úrnőktől, majd végrendeletet írtál, mint unatkozó testőrtiszt falusi magányban, barátnőd keresztlevelét hamisítottad, és kihívó sorokat küldtél Lenszkynek... Házmesterkezek felemelik ágyadat, s elviszik, mert egy halottnak nincs szüksége ágyra. S az ágy megy, mendegél végig a városon, és senki sem tudja a diófáról, hogy benne egy férfi úgy feküdt, mint a koporsóban álmodozó halott: az év-szakok és a női ismeretségek szerint álmodta magát tarka ruhás, trikónadrágos kötél-táncosnak, aki kifli módjára hintázik a trapézon a hold és a nap között, vagy nyugodalmas Deák Ferencnek... Senki sem tudja, hogy ez ágyhoz eljöttek látogatóba az összes nők, akik a városban éltek, negyvenéves Kleopátrák és hajnali harangszóval a menyasszonyok, akik délben uszályos fehér ruhában esküdnek meg a jezsuitatemplomban; átutazó bojár nők az expresszvonat ablakából, hivatalnok kisasszonyok, a korszón gondtalanul sétáló, élvezet ajkú zsidónők, akiket a szemével lefotografált a halott, hogy évek múlva is visszatérjenek egy mosollyal vagy egy pillantással... Itt élt a madridi szenyóra egy regénykönyv lapjaiból, Bornemissza Anna és a bajadér. Tisztességes nevű úrhölgyek és tévedt nők. Legvégül egy csepűhajú öregasszony maradt, aki vállalkozott, hogy a halottat felöltözteti ferencjózsef-kabátba...

Csak néha, ritkán, öntudatlan és kiszámíthatatlan okokból, még ha a végrehajtó ígerte is látogatását másnapra vagy halotti torra kellett menni az imádott hölgyhöz - tehát minden látható vagy feltehető ok nélkül: a lámpás a távoli sétaútról, bizalmat, megnyugvást, bátorságot csilingelő jókedvet és a sárgarigó flótázásához hasonlatos vérhullámozást küldött a szomorú toronylakóhoz. A tekintet elkapdosta a drága világosság hullámaival - mint pisztráng háta fénylik a hegyi folyóban -, a fej megnyugodva hanyatlott le a párnákra: „holnap felkötöm magam” vagy „vőlegény leszek holnapután” - szállott a hajnali gondolat, s egyformán boldogító volt mind a kettő, mert odabent a kis zenészek oly áhítatosan és figyelmesen játszották a zenedarabot, mint megannyi zeneművészek egy örült király kastélyában...

Mostanában korán virrad, a lámpásokat korán eloltják, katonák nehéz bakancsban vonulnak az utcán, sebesülteket hoznak az automobílok, sovány asszonyszemélyek állonganak a lisztes bolt előtt. Vajon mit mondhatna barátom, a lámpás jó tanácsként, hogy nyugodalmas éjszakám legyen? Hogy ne írjam mindennap a nevem mellé a halotti keresztet a torony falára?

(1915)

Emlék Nadjedzsa Szergejevnról

A Balaton mentén, ahol esténként a hullámverés Bizay úrról, Blahánéról, a Kisfaludyakról, szerelmes Jókai Móricról mond híreket, az erdőben, fenyvesben múltkor napszállat tájon orosz dalt hallottam.

Sárga bőrsapkás orosz fogolykatonák, a csizmájuk még a Kaukázusban vagy Krímben húzattott a lábukra, a kabátjuk Miklós cáré és a gondolatuk, ó, az messzi hazájuké; csupán a sárga bőrsapkát kapták tőlünk ajándékba, miután a sajátjukat elveszítették egy hófúvásos kárpáti rohamban, vagy eladták ezüstpénzért valamely vasúti állomáson a helybeli mecénásnak, aki jó szívénel fogva emlékebe megvette az orosz katonák sapkáját, és idegen császár fejével díszített ezüstöt nyújtott át a hazai rubel helyett.

A tisztás szélén megállottam, és a fogoly katonákat néztem.

...Eszembe jutottak fiatalkorom csodálatos olvasmányai az alkonyi erdőn, amint a magyar napsugár, lehanyatlóban a fák ormai fölött, különös színekkel világította meg az oroszokat: Turgenyev Szergejevics Iván elragadó erdőségei a *Vadász irataiból* - tán itt van valahol a hűséges Jermoláj is? -, és túl a tisztáson, valamely láthatatlan erdei úton, a kétkerekű taligák éppen úgy futottak a rőzsével, mint ama legszebb beszélyben olvastuk egykor, amelynek címe: *Zörög*.

A foglyok között egy pesti úri hölgy állott, fehérben és színes övvel a derekán, a kalapja dísztelen, fehér posztó, a testtartása, mint a táncosnőké... közlőrl: barna, mélabús szemű, a Tatjánák sima, falusi barna haja az epedő arc körül; oroszul beszélt a foglyokkal; és sóvárogva hallgatta a katonakabátos parasztok válaszait... szinte énekelve, sebes víz igyekvő hullámaihoz hasonlatosan szaladtak szájából az orosz szavak, mintha maga is boldog volna, hogy még nem felejtette el gyönyörű hazája nyelvét... A foglyok olykor csöndesen válaszoltak, mintha unnák a dolgot.

- Nem igazi oroszok - mondta az úrihölgy kísérőjének. - Az igazi oroszok a nagyoroszok: azok más emberek. A fekete szakállas vadember kaukázusi örmény, alig értem a szavát. A másik georgiai, messziről, túl a Kaukázusról jött, ahol már nincs is igazi Oroszország.

Sóhajtott, és szomorú szemét még egyszer reménykedve jártatta végig a favágókon.

- Olyannal szeretnék találkozni, aki ott született, ahol én, a Volga mellett... És télen Moszkvában lakott, mint én...

És amint ezt mondja francia nyelven, epedve, sóvárgón, szent szerelemmel, ahogy azt csak igazi orosz tudja kiejteni: Volga vagy Moszkva - szinte egyszerre megvilágosodnak előttem homályos figurák, oroszok a regénykönyvekből, akiken hajdanában gondolkoztam: csodálatos Litvinov, akibe T. L. önmagát írta bele, vagy a Goncsárov alakja; a híres Oblomov, aki az első vaskos kötetben nem jutott odáig, hogy felkeljen a lusta ágyból... A Volga és Moszkva: Oroszország... a láthatatlan cár, akiről senki sem beszél, mint az Úristenről nem szokás beszélgetni... az esztendő felében szinte járhatatlan utak mentén rongyos kis falvak végig egy nagy birodalomban, ahová azonban havonként elhozza a posta a francia divatlapot vagy regényt az úri lakba... álmodozó fiatal nők tavasszal, a virágzó almafák alatt, elhagyott kastélyokban, akik a pétervári testőrrel gondolkoznak... Halászhók énekelnek a Volgán, és Moszkvában télen bál van a nagynéninél... - Ó, Russ! - írta valahol egy orosz költő.

Ez csengett az úrihölgy hangjában, amint reménytelenül nézte az erdei favágók munkáját... Hát itt senki sem tudja megmondani, hogy mily balettet játszanak Moszkvában a Télkertben?

Bajusztalan, nyájas, fiatal kis népfölkelő baka őrizte a foglyokat. Szétosztotta közöttük az úrihölgy egyiptomi cigarettáit - a legutolsót, miután gazdája nem akadt, magának tartotta meg.

- Aludni szeretnek szegények! - mondta hálából.

*

És maga hogy került Magyarországra? - kérdeztem Nadjedzsa Szergejevát.

- Szerelem - felelt az úrinő természetes és nyugodt hangon, mintha azt mondta volna: Isten. - Az uram Galíciában harcol, zászlós az osztrák hadseregben. Télen Budapesten lakunk, nyáron az anyánkhoz megyünk, Oroszországba... Azelőtt Berlinben éltünk, Bródy Sándorral találkoztunk egyszer, s engem „fekete nap”-nak nevezett... Most önkéntes hadifogoly vagyok.

- Szomorú? - kérdeztem.

- Az uram miatt. Hat hónapja nem láttam. De még él.

- Mit gondol magában a háborúról?

Csodálkozva függesztette rám a szemét, amelyben véleménye szerint, most is azok a felhők tükröződtek, amelyeket fiatal szűz korában a Volga mellett nézett.

- A háború? Végzet. Nálunk senki sem akar háborút. Ó, a szegény oroszok jó emberek, senki-re sem haragusznak. Miért haragudnának? Hisz senki sem bántja őket. Nyáron és tavasszal a szántóföldeken élünk - éppen olyan gyönyörűek az orosz mezők, mint a magyar tájak -, a nép szorgalmas, csendes vidámságú, istenfélő, mélabús nóták hangzanak a rétekről, vasárnap templomba megyünk... És a nők? Ugye, ezt akarja kérdezni? A nők, az orosz nők mind egyformák, akár Natasának hívják őket, mint a *Feltámadás* regényhősnőjét, vagy Irénnek, a *Füst* szép, szomorú tábornoknőjét... Egyformák, oroszok: a nagyhercegnők a Téli Palotában, és falusi Tánjak... Ábrándozunk, fonunk, Puskind olvasunk, férjhez megyünk, házunkat rendben tartjuk, gyermekeket szülünk, igazságot teszünk a nép között, meglátogatjuk a beteg parasztokat, ha vendégeink vannak, ószokás szerint, francia nyelven folyik a társalgás a szalonban, de a férfiak orosz nyelven kérik meg a leányok kezét... Csendesen halunk meg, mert tudjuk, hogy gyermekeink sokáig eljárnak sírunkhoz, ünnepnap az asztalnál rólunk beszélgetnek, és a szomszédaink jó szívvel megemlegetnek.

- A háború? - ismétlem.

Az orosz asszony - a lustán, álmodozva ringó derekú, de acélbokájú Volga menti úrinő, aki bizonyára éppen oly nyugodtan szállott le a székvárosban a kormányzó palotája előtt szánjából a téli bálokon egykoron, mint itt, mellettem sétál a balatoni erdőn - komolyan, csendesen válaszolt:

- Ismétlem: nem értem a háborút. És otthon az *Anyegint* olvastam, mint minden orosz leány. Később Lermontov került sorra. Ah, ők sohasem avulnak el, amíg oroszok lesznek a földön. Puskin Sándort éppen úgy kell tudni minden oroszoknak, mint a magyaroknak Petőfit. Ő a legigazibb orosz. Turgenyevnek nem tudjuk megbocsátani, hogy életének nagy részét Párizsban töltötte. De az érzelmes szívű nők - és melyik orosz nő nem az? - Turgenyevre sem haragusznak igazán. Hisz egy asszony volt az, aki a lutvinovói öreg nemesasszonyság fiát külföldön tartotta. S az énekesnőnek igaza volt. A mi szelíd Tatjánáink és ábrándos Olgáink itthon marasztották volna a költőt, ha csak egyetlen telet tölt Moszkvában... Mert Moszkva a legszebb város a világon, mi, oroszok, nem ismerünk szebbet, kedvesebbet, boldogabbat, a moszkvai télnél gyönyörűbbet, midőn a kormányzó tüzet rakat a szegény nép melegedésére.

- Aztán...

- Ah, igen, olvastam egy regényben, Tolsztojban, hogy háború volt a krími félszigeten, majd a japánokkal volt baj Ázsiában... De ahol én születtem és felnevelkedtem, ott senki sem látott még háborút. Öreg szomszédaink fehér fejüket csóválták, midőn a pétervári újság megérkezett, s jelentette, hogy itt-ott háború van a földön. Az öregasszonyok sóhajtottak. S legfeljebb a lovastisztek verték erősebben a sarkantyúikat a pádimentumhoz tánc közben. A sárga borítékos francia könyvek, amelyek idővel a házukhoz kerültek, amint növekedtem, ugyancsak hallgattak a háborúról. Furcsa, érthetetlen párizsi asszonyokról, rajongás nélkül látott férfiakról, hallatlan szerelmi csacsiságokról szóltak e könyvek, amelyeket őszi estéken unatkozva lapoztam. (A szomszédunkban a művelt Tabakov kisasszonyok laktak; nem maradhattam el a kortól!) „Maupassant!” - hallottam a székvárosban, a bálon, estélyen... Istenem, de én jobban szerettem a *Korunk hőseit!* „Az *Aphrodité!*” - mondták egyszer a divatos Tabakov kisasszonyok, és jelentőségtelejesen, lenézőleg nézték végig a társaságot. Majd a *Félszigetekről* beszéltek a Volga mellett. De az én kezemből kicsúszott a könyv, és a halászok énekét hallgattam...

- A háború? - ismételtem.

Az úrnő lehajtotta a fejét:

- Télen ápoltam a magyar katonákat a pesti kórházban... Szegények, szegények, szegények... A fejükre tettem a kezem, s elmondtam az imádságot értük, amire otthon az anyám tanított. Hátha az uram valahol Oroszországban megsebesül... Tehát elmondtam mindegyikért az imádságot, amelyre az anyám tanított a Volga mellett. Régi nemesi házuk van, de a hálós ágyacskámat Pétervárról hozták a nagyszüleim, akik egyszer ott nyaraltak... A pétervári nyár és az anyámtól tanult imádság: ez volt gyermekkorom. Amikor lefeküdtem: előbb imádkoztunk, aztán a pétervári nyárról beszélgettünk anyámmal, ahol egyszer nagyszüleim az időt mulatozva töltötték, és a zöld hálós ágyacskát vásárolták. S mikor elaludtam, mindig a fénylő Volgát láttam és a háztető fölött repülő vadludakat őszi estvéken. Szél járt a hársak között, mindig zúgott a szél a Volga mellett is, mint itt, a Balaton környékén. És most hallgassa csak: midőn a magyar katonák fejére tettem a tenyerem a kórházban, s érettük az egyetlen imát elmondtam - újra láttam a fénylő Volgát, és hallottam a fáradhatatlan szelet, mint gyermekkoromban... És most már nyár van, és a szegény orosz foglyokat felkeresem. Levelet írok annak, aki nem ismeri a betűket, beszélgetek velük hazájukról; vigasztalom őket... És ha valamelyik Moszkváról beszél s az ottani harangokról, annak csaknem kezet csókolok. Sajnos, a legtöbb messziről jött ide, a Volgán túlról, ahol már nem vagyok ismerős. Ki ismerné Oroszországot? Talán a cár maga sem tudja, meddig tart a birodalma?... Ősz jön, s helyemet újra elfoglalom a hadikórházban. Hisz a szenvedő emberek mind egyformák. Oroszok vagy magyarok... szenvednek... megtört szemük a szenvedés fátyola mögül bizalommal néz reám az alföldi bakáknak... Ha nem szólának, azt hinném, kisoroszok...

A távolban gyorsan pörgött egy szekér, és egy különös dal hangzott elmosódva a messzeségben.

Nadjedzsa a szívére szorította a kezét.

- Ismerem a dalt - mormogta halkán, figyelve, szinte lábujjhegyre emelkedve. - A folyón éneklük, holdfényvel. A szövege is a fénylő vízről szól.

(1915)

Napszállat után egy magyar faluban

Falun jártam, Somogy megyében, tatárok lakták valamikor a helyet, a helység neve a kirgizek nyelvén hangzik: Kiliti - mondja szinte ázsiai kiejtéssel Grószberger, a falusi fiákeros, amint elhagytuk a Siót, ahol még katolikusok laknak, és útszéli szent vigyáz a Mária fuvarosaira. Piros fedeles torony tűnik föl, rajta a kálvinisták csillaga mutat az égbe; egy parasztház kéményén kőből faragott kakas; nyugodt, szótalan házörző ebek néznek hangtalanul Grószberger kocsija után, mintha távol levő gazdájuk helyett gyakorolnák idehaza a nyugodalmas, méltóságteljes magatartást; a kocsmá előtt megállunk, szürke nadrágos, ingujjas, magyaros képű, hetyke zsidó ember kérdi, hogy mivel szolgálhat...

Széles utcájú, terjedelmes, jómódú faluban vagyunk. A kocsik körül bámeszkodó gyermekek meggondolás és rábeszélés után fogadják el a cukorraalót - írnia egy idegen utazó -, hideg-lélős képű, pepita nadrágos, szakállas cigány támaszkodik a falnak, mintha idejét várná; oda-bent, a kocsmá setétjében halkán, öregesen nótázik egymagában valaki: *Visszatérek érdempénzzel* - hallatszik néha a nóta. A nyárfák felett már letűnt a nyári nap, szürke színe van a pornak, amelyet a hazatérő csorda ver az úton, kövér tehenek, majd megtermett, hófehér ökrök (a veszprémi káptalané) vonulnak tova, mintha a mesék országába kerültünk volna. Önkéntelenül és váratlanul eszembe jutnak a kupeczek és mészárosok, akiket gyermekkoromban nagyon szerettem vásári, hangos jókedvükért. Hogyan hunyorítana most a szemével, e csodálatos jószágok láttára, a sánta Stern bácsi, a híres marhakereskedő, aki vásár után a kezével verte a pádimentumot, mikor táncolt? E nagyszerű, megtelt tehenek mintha bibliai füveken gömbölyödtek volna naphosszant, e bámulatos tekintetű riskák, foltos svájciak, kis, fehér magyarok, amint szinte háziasszonyos léptekkel ballagnak hazafelé, rengő tőgyeikkel, falubikája széles hátával, majd rohanó sertéskonda, mintha az ország valamennyi sonkája megelevenedett volna: oly sokasága a disznólábaknak, és mindenfelé az útszéli pocsolyában fehérülő récék, ludak, amelyek már zászlóanyás lépésekkel viszik hájukat a zöld gyepen - e váratlanul dús gazdagsága egy kis falunak oly meglepő, hogy bátran elgondolkozhatunk rajta. Magyarországot nem lehet kiéheztetni. Az ország éléskamrája telve van. Barmaink éppen olyan kövérek, mint a keresztek a learatott mezőkön. A veréb és vándorgalamb most is megtalálja ennivalóját a dülőúton bandukoló gabonáskocsi mögött. Semmi sem változott tizenkét hónap óta a magyar földön. Az elvetett mag most is bőven fizetett, marhaállományunkon alig vehetni észre, hogy nagy, milliós hadseregeknek főznek a katonaszakácsok, libapecsenyével jóllakathatnánk minden vitézünket, ha egyszer ez jutna a hadvezetőség eszébe.

A megtermett csárdás a nadrágzsebébe dugja a kezét:

- Hársfavirágot szállítottam tegnap a pesti patikának. Nyolcezer koronát gomboltam be érte. A gabona majd ezután következik, mert én inkább kereskedő vagyok, mint kocsmáros. Nem jár most kocsmába senki. A férfiak a harctéren vannak.

Valóban, férfival nem találkoztunk, híre-hamva sincs, a somogyiak - a híres 44-es ezredbeliek - mind megütik a katonamértéket. A bírósággal ballag hazafelé. Az itthon maradt, hogy vigyázzon valaki az asszonyokra. Pedig vigyáznak azok eléggé magukra. Élelmések, okosak, talpraesett szavúak.

- Hogy a liba? - kérdek egy menyecskét, aki lúdait tereli hazafelé:

- Nem eladó. Alig kéthetese. Szopni kell még ezeknek.

- De jó pénzért meg szép szóért csak ideadja - évődöm a fekete szemű asszonnyal, akinek tekintetében mintha messzi ázsiai puszták tőzegtüze tükröződne.

- Nyolc pengő darabja, de hétért is odaadom.

Grószberger, a fiákeres nem állhatja szó nélkül.

- De fölment az ára! Tegnap még öt meg hat forintjával vásárolt itt ludakat a siófoki jegyzőné.

- Az tegnap volt. Maga is vénebb lett tegnap óta. A ludam meg kövérebb.

Grószberger, aki valóban vénecske ember, haragosan leugrik a bakról, és fölkap egy gágogó ludat. Fél kézzel méregeti.

- Nincs ez öt kiló se. Becsületemre, nincs. Mert az én kezem nem téved egy dekával sem.

Megpróbálja most jobb kézzel fogni a libát.

- Legfeljebb, ha négy kiló - mondja becsmérően.

De felém fordul, és németül így szól:

- Megéri az árát, tekintetes úr.

Sajnos nincs most időm libavásárlásra, Grószbergert a bakra szólítom.

- Gyerünk Fokra, esteledik.

Ám Grószberger megjelenése már föllármázta a falut. Ő szokta Kilitibe fuvarozni a különböző kereskedőket. Az asszonyok - mindenütt asszonyok - az udvarból előrejönnek a kerítésekig.

- Van ám tojás - mondja egyik.

- Aztán hogy adja? - alkudozik Grószberger megszokásból.

- Hat krajcárért. Van vagy nyolcvan darab.

- Drága - felel a fuvaros, és megcsapkodja lovait.

- Van ám csirke is - folytatja a menyecske.

- Mennyi?

- Vagy negyven darab.

- Kevés az nekünk - óvakodik Grószberger.

- De van ám Göczöl Józsiéknál is vagy húsz darab.

A fuvaros legyint:

- Az is kevés.

Most egy másik menyecske igazítja meg a kendőt az álla alatt.

- Vesznek récé, Grószberger?

- Veszünk, ha megéri a pénzt.

- Már hogyan érne - zsörtölődik a menyecske.

Kifog egy kacsát a porból, Grószberger méri, a fejét csóválja.

- Aztán volna szíve ezért a gyenge récéért pénzt kérni, öreganyám?

- Három pengő az ára. Van vagy tizenkét darab belőle.

Grószberger méltatlankodik.

- Megbolondult, öreganyám?

De rozsdamart, gácsértollas kalapja alól rám villan.

- Megéri. Vegyük meg.

- Gyerünk, Grószberger - intem -, nyakunkon a sötétség.

Most egy udvarról eladó borjút kínálnak...

- Nem kell nekünk semmi - felel a fuvaros hangosan, de megállítja a lovait.

- Engedelmet, kereskedő vagyok. Azt a borjút megnézem. Vajon mit kérnek érte? - dörmögi a bajusza alatt.

A falu bölcse, a hársfavirág-kereskedő még mindig egykedvűen, zsebre dugott kézzel áll a kocsmája előtt. Lassú, meggondolt léptekkel hozzám közeledik, míg Grószberger valahol egy borjúra alkuszik, amelyet meg sem akar venni.

- Soká tart a háború? - kérdezi vagy mondja, a fél szemét behunyja, mintha valamin nagyon elgondolkozna.

- Ha soká tart - mondja lassú tempóban, mintha nem is hozzám beszélne -, megbukik Somogyban az *egyke*.

- Hogyhogy? - kérdem, hogy hozzájáruljak a társalgáshoz.

- Úgy, hogy ennek a makacs, keményfejű népnek hiába rendelkezett főispán, alispán, hiába prédikált a pap, hiába vasalták meg a cselédlegények a bábákat - a nép következetesen megmaradt az egygyermekes rendszer mellett. Egy gyermeke volt minden házaspárnak, hogy a vagyon csorbíthatatlanul, egészben öröklődjék, hogy könnyebben szaporodhasson, hogy testvéri osztzkodás ne legyen, hogy a gyermekek fölnevelése ne rabolja el a szülők munkaidejét. Próbáltak a néppel mindent. A törvény bezárta a hibában talált menyecskéket, olyik két esztendőt is kapott a bíróságon, a menyecske leülte a büntetést, hazajött, és tovább folytatta, azaz nem folytatta. Nem született itt második gyerek emberemlékezet óta.

- Ejnye - mondtam fejcsóválva. (Hol jár az a kötni való Grószberger?)

- Most aztán bekövetkezett a háború - mondta a kocsmáros, és jelentősen pislantott -, a legényeket, embereket elvitték. Nem volt kifogás, mint hajdanában, hogy családfenntartó meg egyetlen gyerek, az Isten tudja, hogy miféle ürügy alatt nem katonáskodtak azelőtt a férfiak. Most bezzeg elvitték őket, aztán elesnek a háborúban a féltve őrzött egykék. Elesnek, elvesznek, nyomorékok lesznek az egykék. Hej, most látják csak az asszonyok, hogy milyen bolondot cselekedtek az egykével - különösen az kesereg, akinek már férfisorban volt a fia, mert ott már hiába remélni egy másodikra, egy kettőcskére, a kisebbik fiúra, aki a hősi halált halt nagyobbikat a munkában, vagyongyűjtésben, az öröklésben helyettesítené. Óbégatnak naphosszant, akik árvák lettek, akik özvegyek lettek, nincsen kéznél semmiféle férfiember, aki a munkát elvégezze helyettük. Hej, mily áldás volna egy második munkáskar a háznál! Vége az egykének Somogyban.

- Hát aztán bizonyos ez? - kérdem a falu bölcsét. (Grószberger azóta egy csorda marhát megvehetett volna!)

- Bizonyos, uram, idegen uram, mert hében-korban hazakerül egy szabadságos katona vagy egy lábadozó vitéz, aztán mikor újra visszamegy, hát az asszony megnézi az *egykének* nyugalomba helyezett bölcsőjét a padláson, és az asztalos új deszkával pótolja a bölcső oldalát. Hazajönnek a katonaférjek, és komoly, intő szóval beszélnek az asszonnyal, amennyire asszonnyal komolyan lehet beszélni. Jó lesz a gyerek a háznál, de meg Magyarországnak is

kell a munkáskéz, amely a most harcolót, fáradozót, az ellőtt kart, a megfagyott kezét pótolná, helyettesítené...

Az anyakönyveket nyolc-kilenc hónap múltán ismét felnyitják Somogyban a papok. Csodák csodájára új gyermek születik ott, ahol már van egyke. Öreg asszonyságok, akikre már az ördög sem gondolt volna, elől rövid szoknyában mennek a mezei munkába. A szegény egykék, akik közül sok maradt galíciai hantok alatt, most gyorsan kipótoltatnak Somogyban. Legjobban tenné az állam, ha egy-két hétre hazarendelné a somogyi ezredeket... Ámbátor most már mindegy. Az anyák férjhez menő leányaikat nem tanítják többé rosszra az oltár előtt, az esküvés alatt.

- Hol járt, Grószberger? - kérdem a fuvarosomat. A deres szakállú férfiú keservesen vakarta a fejét.

- Benn voltam egy udvarban, tekintetes úr. Én még olyant életemben nem láttam. Ezt a példa nélküli magyar gazdagságot. Volt ott lúd, réce, tojástojó tyúk, borjú, üsző - amolyan esztendő forma -, életbiztosítás, jégkárkötvény, Omge kalendárium, csak gyerek nincs, férfi nincs, mert tavaly meghalt a csatában. De négy-öt hónap múlva már az is lesz.

- Kell a kenyérpusztító a házhoz - dörmögi a kiliti Deák Ferenc. - Ezen a vidéken gyereket várnak az asszonyok az elesett fiúk helyébe. A legnagyobb gazdagság jele ez a föld népénél. Most már nem bánnák a menyecskék, ha mindjárt jönne a gólya. Ámbátor - fűzte hozzá nagy meggondolással - lehetséges, hogy túl a Sión, odaát Szálában ez a dolog is másképpen van. Az emberek arról híresek, hogy amíg élnek, mind másformák akarnak lenni, mire meghalnak: egyformák lesznek.

A falusi Hamletet magára hagytuk gondolataival.

A szekér tovább gurult az alkonyatban. Öregember éneke dudorászva hangzott a kocsmából, mint valamely távoli lakodalomból a nagybögő: *Visszatérek érdempénzzel...*

*

Utunk a temető mellett visz.

Különös a falusi temetőéjszaka. Mintha minden faderék mögött holt ember állna. A sírkő úgy fehérlik a bokrok között mint egy gunnyasztó asszony.

A hold a hátam mögött tágra nyílt, szinte mámoros szemmel nézi a tájat. Halkan emelkedik felfelé, mint a nyíregyházi régi színházban, hol fonálon húzták a műkedvelők a holdat. Az erdőknek, facsoportoknak a sötétkék háta látszik, mint megannyi, szerte aluvó operai díszletnek nyári szünetben. De most a temetőt világítja a hold. A fák odabent megmozdulnak, egy lépést tesznek előre, megállnak, újra jönnek... A sírokon guggoló fehér alakok egyet-egyet emelkednek felfelé, amint elveszem róluk a szemem. Az árokparton boldogtalan lelkek ugrálnak a porban, mint a földi békák: de ők se mozdulnak, amint figyelni kezdem mozgásukat.

Pedig mozognak a halottak. Egyet-egyet lépnek, közelednek a falu felé.

*

Tűz piroslik a temető mögött, mint a csodában. Setét arcú vándorlók hevernek a különös színű tűzrakás körül, mintha egy nagy bűnt égetnének el itt összeesküvők vagy rablók. Ravaszul a tüzet nézem, hogy a kis földi békák a temető árkában emberi tekintettől nem látva tovább folytassák útjukat.

Valaki hosszan sóhajtott a réteken - asszony volt vagy tán a holdvilág.

„Jó ország ez - írnám útinaplómba, ha idegen utazó volnék -, a gyerek is úgy terem, mint a búza vagy rozs, elvetik, learatják, és a föld mindig hűségesen fizet.”

(1915)

Barátaim ruhája és lelke

Valamikor csak fákat, virágokat és madarakat ismertem. Az emberekkel későn barátkoztam meg; most nem akarok arról írni, Asszonyom, hogy érdemes volt az emberekkel megismerkedni? Ugye, mi tudunk felejteni és megbocsátani, és mindjárt ott kezdhetjük új ismeretségeinket, hogy nyomban elfelejtjük s előre megbocsátjuk. A legnehezebb dolog könny, fájdalom és harag nélkül élni. S mindezeket az emberek ismeretségének köszönhetjük. Habár nevetni éppen úgy lehet az embereken, mint szomorkodni. Kár, hogy mire megtanulunk nevetni, könnyeink régen elfogytak.

Régi ismerőseim: a fák egyforma hűséggel köszöntenek, ha télen vagy nyáron elhagyom a fővárost, és elindulok fákat keresni.

(A pesti és budai fák nagyvárosi lények. Sohasem hallottam Pesten a fákat zúgni, sóhajtozni, érzelegni, temetői kőszelkek hangjain zokogni. Azt lehetne mondani, hogy a pesti fa üzletszerűségből foglalja el helyét, mint az egykori lótarató dunántúli gazda, tönkrementével, a konflis-állomáson: egyiknek sincs gyönyörűsége, igazi öröme a foglalkozásában. Pedig milyen magasztos állapot jegyének vagy nyárfának lenni folyópartokon, halk erdőkben, falusi országutakon. A fa itt végigélvezi életét, mint a lovat, a szerszámot, a kocsit, az ostort szerette és élvezte valamikor az a lelketlenné, pesti üzletemberré válott konflis-kocsis, amíg lova volt valahol egy dunántúli faluban.)

Nyaranta eszembe jutnak nagy fák, amelyek majdnem oly fontos szerepet játszottak az életemben, mint a tanítóm, Herskovics, vagy első szerelmem, Stuart Mária királynő. Lássuk csak, mi történt velem és a nagy fákkal, amíg az embereket nem ismertem.

Minden bokrot, minden fát ismertem - mondja a szólásmondás - azon a helyen, ahol születtem. A fák együtt nőttek velem, mert az idő tájt szokás volt fákat ültetni a gyermek világrajövetelének emlékeztetére. Egy öreg hölgy, aki szerette a regényolvasmányokat és a miniatűröket, temetőben nyugvó férfiakat és barátnőket, akiknek különös keresztnévük volt - Fruzsina és Iduna, mintha egy ódon divatlapból lépnének az előtérbe -, a romantikus öreg hölgy hat akácot és hat eperfát ültetett azon szeles, esős esztendőben, mikor a világra jöttem.

„Az én fáim” - gondoltam magamban, amint az akácok túlnyúltak a vidéki ház tetőzetén, és az eperfák kinyújtogatták karjaikat, megizmosodtak, különös és érthetetlen alakban bocsátották széjjel ágaikat, hogy őszi estéken, levélhullás után bőségesen lehetett gondolkozni azon, hogy honnan vették meglepő, nem egyforma alakukat a fák?

Miféle törvények szabják meg a fák formáit, figuráit - miért szomorú alakja az egyik fának, hogy a vándorló régi börtönökkel és nyakára szoruló zsineggel álmodik alatta; mintha egy bús kísértet kertészollója nyesegette volna a fa gallyait éjszakánként, és a felhőből az eső hullott reája, mely özvegyasszonyok és árvák könnyeiből lett?

Miért vannak víg fák, amelyeknek alakja a szemnek kedves, derítő és andalító, amelyeket a szerelmesek önkéntelenül felkeresnek, és a fa szeme fiatal nők derekáról mintázza meg saját alakját, hogy később azt lehetne gondolni, hogy egy óriásleány lépkedett át egyszer a tájon - holdtalan sötétségben -, és az szülte a fát magához hasonlatosnak?

És a mulatságos fák, a korhelyek és öngyilkosok barátai, amelyeket, ha észreveszel útközben, vidám csárdák - a „Zöldfához” címezve - jutnak eszedbe, friss sörnek a szaga jár a fa körül, és valahol a fa tetején piros nadrágos hangászok muzsikálnak? Mintha az ország valamennyi korhelye a jókedvű fák alatt szundított volna, és a vándorlegény dalt énekelt, mielőtt megkötötte volna a hurkot a legalsó ágra! Ó, ezek az útszéli fák többet tudnak egy könyvtárnál az életről, a nappalról, a furcsa éjszakáról, amelyben hallgatagon örködnek, látják a felhőket úszni az égen, a földön a virágot nőni, és hallják, hogy miről beszélgetnek az emberek távollétében a korhadtt fészületek, régi hidak és szűzleányosan lélegző rétek.

És az emlékezetes fák, amelyek sem szomorúak, sem vígak, hanem komolyak, csöndesek, elgondolkozottak, mint maga az élet. Nyugalmas tölgyek, amelyek karosszékekben üldögélő, télszakállú férfiak számára példázzák az életet. Rezgőnyárfák, amelyekben egy hervatag, őszialma illatú asszonynak az utolsó szerelme játszik mélabús fuvolán. És a diók, amelyeknek derekában valaki lakik, és csendes délután halkán mondja ki a neveket, mintha a mértéket diktálná az asztalosnak.

Régi estéken, őszi időben, gyakran elnézegetem a fáimat, a háziállat-szelídségű epreket és a hűséges, nagy fejű izmos csatlósokhoz hasonlatos házörző akácokat. A zúgásuk, a mesélgetésük, furcsa alakjuk elbűvölt, és arra gondoltam, hogy éjfélt holdfényben hosszú orrú boszorkányok ülnek az eperfa csúcsán, akik a selyeminget fonják, szövik a leány részére, aki majd egyszer meggyilkol. A lombjavesztett fáról babonás borzongással hallottam pókfónálos reggelen a kuvik hangját, míg leszállt a téli dér, és a cinkék klarinétja megszólalt.

A gyermekkor borongós őszi estéi óta sok minden megváltozott, Asszonyom. A mesék és az álmok - e furcsa gnómok az élet bazárjából - elkoptak, összetörtek. Hitek, szenvedések és különös reménységek hagyták el házunkat siratás nélkül. A csalódás, mint egy keserű, pipaszagú vén szomszéd kocog át délutánonkint. A csodálkozások vásznát elragadta a gyors hegyi patak. Az ember végignéz a poggyászan, és régi fogkefe alakjában találja meg ideáljait. És a kedves emberek meghaltak, új, idegen, hideg figurákkal kellene megismerkedni, akik esetleg az öszvéryombból ittak még, midőn gazdag kereskedő korunkban keleti kincsekkel megrakott tevével az országúton haladtunk; itt-ott elhullott egy kláris, amelyet jó vagy rossz leány nyakára szántunk, és most csodálkozás nélkül láthatjuk, hogy az egykor értéktelennek hitt nyaklánccal ékesített ismeretlen nők táncolnak a vásáron.

Az életnek sajátosságos ajándékai közül a fák megmaradnak, sőt hívebbek az öregedő emberekhez, mint a legrégebb szeretők. A fák most is olyanok, mint régen, mintha nem is éltünk volna, mintha nem is jöttünk-mentünk volna, mintha nem is sírtunk volna: a fák ott mondják tovább az elbeszélést, ahol elhagytuk őket, midőn a csizmaszárak és asszony-harisnyakötők első, gyermeki látása után feljebb növekedtünk, hogy a térden felül is megismerjük az embert, mint H. G. Wells suszterének a fia.

A fatetők, a csúcsok a jegenyén ma is összehajlanak a felszélben, mint különös, érintetlen leányok, akik csak hajladozni, simulni, ölelkezni tudnak. Az útszéli fa a kocsmák örök jókedvével várja a vándorlót, és a komoly tölgyek, gondterhes hársak úgy viselkednek, mintha Rákóczi Ferenc üldögné alattuk. A szerelmesek fáin - a különösek, a betűkkel, szívekkel, pihenő padokkal megjelzettek - ma is kitergetik arany színű leveleiket a hervadt fűre vagy a

nyári napfényre, mintha semmi sem változott volna az életben. A csizmaszáron és a harisnya-kötőn felüli ember nem érdemes arra, hogy miatta vígak vagy szomorúak legyünk. A fák szinte bibliai közönnyel zúgnak a nyári szélben, bármit mondtak vagy cselekedtek az emberek. Ők a maguk életét élik, ártatlan, harmatfürdős és örök életet, amely nem tudja, hogy a csóknak más íze van, mint a kötélnek - a hozzájuk menekülő emberektől nem kérdeznek sem betegséget, sem nevet. Zúgnak, susognak, hajladoznak, éjjelente őrködnek az alvó fölött, figyelemmel kísérik a felhő útját és a vándorló legény álmát. S a szélben öröktől fogva ugyanazon érthetetlen csodálatos dalt éneklik a falevelek között lakó kis lelkek, amelyeket mindig énekeltek. És a gyöngye gallyak összehajlanak, mintha a nők manapság is tőlük lennének el a táncmozdulatok. Éjjel halkan suttogják a világ történetét, nem törődnek azzal, hogy csak egyetlen ablak van nyitva messze tájon, ahol egy boldogtalan lélek két karjára hajtja a fejét. A fák az ablak előtt huhognak, sírnak, mint vidéki temetők mentén a szél, midőn éjszaka egy percre megáll a személyvonat.

(1915)

Utazás Bécsbe

Carolus, Leopoldus, Franciscus császárok idejében, mikor a magyarok a suba alatt a fokosukat vagy rövid nyakú, kurucos csákányukat is magukkal vitték Bécsbe, farkasfogú komondor kullogott a sarkukban, és végrendeletet írtak, mielőtt elutaztak, a magyarok fogadója az országúton, közel a vámvonalhoz és messze az István-toronytól foglalt helyet. Az idők folyamán hívták „Tigris”-nek, „Zöldfá”-nak, „Piros almá”-nak; Martinovics idején a „Jámbor utazó”-hoz volt címezve.

A bécsi utazás körülményes eljárás volt. Senki se ment önszántából Bécsbe, legfeljebb nemrégén Ocskay, aki a vérrel és korommal felírta a város falára, hogy ott járt. A jelentősebb magyarok pecsétes levéllel, idéző írással járultak az udvari kancelláriához, az ügyes-bajos emberek egy székérdereknyi poros írást hoztak magukkal. Még a szászvári apát is szívdobogva ment a Burgba, ahol pedig kivételes bejárata volt a császár szobájáig - mintha a hóhérbárdot érezte volna a feje fölött a titkos folyosón. Tán a megtermett daliák, a fehér lábú királynő testőrzői idejében volt jó dolguk a magyar leventéknek. A testőr kardcsörtetését kalaplevétellel üdvözölte a bécsi polgár, és a mosónők bálján a harmonikás kénytelen volt átengedni táncosnőjét a kemény öklű nemes testőrnek. Korunkban, a szép Andrássy Gyula óta, leginkább a fekete szakállas Szemere Miklóst ismerik Holzer kocsijából a bécsiek, míg a tánctermekekben az idős virágárusnők Wahrmanra és Blaskovicsra emlékeznek a magyarok közül. Ám a magyar gavallérok mindig egzotikus jelenségek voltak Bécsben, mint Párizsban a perzsa hercegek. Keletiesen gazdag borraivalók egy időre ismerőssé tettek néhány magyar nevet a pincérek, fiákeresek és orfeumhölgyek körében, Péchy piros szegfűjét is jól ismerték a Freudenauban, a gusztusos Kopácsy Juliskát a színpadról, Vörös Elek primást az éjjeli mulatóból. És boldogult Rudolf hercegünk idejében Rohonczy Gedeont és Károlyi Istvánt éppen úgy ismerték Bécsben, mint a velszi herceget. Ottó herceg társaságában is sűrűn mutatkoztak magyar tisztek. Míg az írók közül a piros mellényes, fehér szakállas öreg költő Erdélyi Gyulát vették tudomásul az „Almá”-nál és a „Sacher”-nél.

Ámde mindez a kalendárium hátulsó lapjaira tartozik, ahol az adomák és tréfák helyet foglalnak. Vagy a bús élettörténetekből való epizód volt Bécs, ha emlékszünk Kármán József titokzatos bádeni villájára és a benne álmodozó magas rangú hölgyre, vagy a kegyes hercegnőre,

aki a főhadnagyot szerette. Többnyire nehéz sóhajjal és meglehetősen félelemmel tette lábát a bécsi földre az ügyes-bajos magyar. Mindig voltak elszánt perlekedők, akik nemcsak a magyar anekdotakört gazdagították vagyonzó szenvedélyükkel, hanem az úti kalandok gyűjteményét is szaporították. Avas kutyabőrök, ronggyá kopott családi iratok, zsíros diósgyőri árkusok járták meg az utat Bécs és Magyarország között a perlekedők tarisznyájában. Mikor már ide-haza minden elveszítettnek látszott, a haldoklók gyermekeiknek és unokáiknak meghagyogatták, hogy a családi per továbbvitelére Bécsbe, a császárhoz forduljanak. Nemzedékről nemzedékre szálltak az írások, amelyek félig-meddig már legendák lettek.

Nem volt olyan magyar família az elmúlt századokban, amellyel valamely sérelem, igazságtalanság, perlekedésre való ok ne történt volna. A francia fedelű nemesi kúriákban vagy a düledező kapubálványú, köznemesi hajlékokban álmok éltek régi, elkobzott birtokokról, elmerült családi fényről, legendás gazdagságról. Beláthatatlan földek jogos örökösének képzelte magát minden elszegényedett nemesember. A király elvette valamiért a birtokot, nótába fogták az ősapát, a király adja vissza a családi vagyont. A kurucok, hajdúk, szabadságharcosok többnyire megfosztattak javaiktól. Osztrák generálisok, jött-mentek birtokolták a földeket, amelyek az első hódításból valók voltak. A birtokáról elűzött család tovább élt, reménykedett, pörölt, kérvényezett... Ha nemzeti múltunkat figyelemmel nézzük, nem is csodálható, hogy a pörösködés szenvedély lett hazánkban.

És a pör többnyire Bécsben végződött, a császárnál, ahová végső elkeseredésében, reménységében, szegre akasztva nemzeti meggyőződését, ősei hitvallását, elindult az ügyes-bajos magyar.

Hozott valaki eredményt haza Bécsből a pörösködők közül?

A legtöbb sohasem juthatott a császár elébe. A régi érempénzekről ismert császárokat életükben majdnem oly gondosan őrizték tanácsosaik és szolgálói, mint halálukban a kapucinusok. A párkás császárok a legtöbbet akkor tudtak Magyarországról, mikor Ocskay gyűjtogatott az elővárosban. A jó királynő, Mária Terézia, gazdasszonyos jósággal meghallgatta a fekete gatyájú pórokat, de az öklelő bajuszú, keserves magyarokat ő sem engedte színe elébe. A „Piros Almá”-nál vagy a „Zöldfá”-nál, az országút tájékán hónapokig üldögélt a magyar, reménykedve valamely csodában, míg utolsó szalonnadarabját megosztotta kutyájával, és tarisznyájával visszaballagott hazájába. A legtöbb magyar sohasem jutott el a belvárosba sem. Puszták és falvak népe megrettenve bámult a messzi tornyokra, mint a Bakony bujdosói, a Hadúrt imádó ősmagyarok egykor a fehérvári tornyokra. Hisz Budán sem jött közelebb a vidéki magyar a „Fehér Farkas”-nál, Pesten a szalmás „Griff”-nél, hogyan merészkedett volna Bécsben a glacisra tenni a lábát! Még a franciás műveltségű és színészkedő szerzetes, a császár barátja sem szívesen járkált nappal a keskeny bécsi utcákon, ama bizonyos apát, aki a papírkereskedésben, homályos irodában Mirabeau szavait először ismételte: „A forradalom körülutazza a világot.”

Az ügyes-bajos magyar bizony ott ragadt az elővárosban, medvetáncoltatók, cigányok, vándorlegények, félkéz kalmárok martalékául. Valamely régi memoárban olvastam bizonyos Hitzingről (bécsi előváros közönségesen), akinek összekötése volt az udvarral, ha azért megfelelő pénzösszeget kapott. Hitzing a fogadós útján megkopasztotta a pörösködő magyarokat, és a régi memoárban óva inti olvasóit az öreg magyar a bőbeszédű bécsi sógortól. Az öreg Risdorfer János, a nyíregyházi nótárius csaknem egy esztendő telt a bécsi külvárosi fogadóban. Valamely pöre volt a városnak, és a nagy eszű nótáriust Bécsbe utaztatták. Elindult a város pennája, és nem jött vissza. Esztendő múlva derült ki, hogy a jeles Risdorfer János zálogban maradt a bécsi fogadóban, miután hónapokig hiába írta egyik instanciát a másik után, hogy a császár elébe jusson. A nyíregyházi tanács végre Risdorferné asszonyt, a

hajdani szépséges és kardos menyecskét ünnepélyesen felkérte, hogy váltaná ki a zálogból a város esztét. A katonás asszony felpakolt, és elindult Bécs városába, hogy a rejtőzködő pennát felkeresse. (Gyermekekoromban gyakran hallgattam e kalandos történetet.) A nótáriusné aztán nemcsak a rabló fogadóssal és a medvetáncoltató népséggel bánt el, hanem kieszközölte, hogy a császár meghallgassa a nyíregyháziak panaszát. Az öreg Risdorfer azonban sohasem beszélt arról, hogyan került haza Bécsből Nyíregyházára az ötvenes években.

A mai Bécs, véleményem szerint, semmiben sem különbözik a régi, anekdotabeli Bécstől, ami a magyarokat illeti. A bécsi utcákon éppen úgy észreveszik a ténfergő magyart, mint a külső Kerepesi úti boltos a vidékit. Néhány pesti kereskedő, ügynök vagy kalandor mozog csupán teljes biztonsággal a Kärntnerstrassén, de ugyanezek Berlinben vagy Párizsban is megállnák a helyüket. A legtöbb magyar - legyen bár budapesti - falusi megvetést és bámulatot érez a paloták és terek városában. A „Sacher” télikertjében vagy a „Riedl” kávéházban mindnyájan úgy érezzük, hogy a hátunkra van ragasztva egy cédula, amely azt adja hírül, hogy magyarok vagyunk. A nevezetes kis sörházak, ahol a zenélőóra régi Strauss-valcert játszik, a bormérések, ahol az Augusztin-korabeli nótákat még ismerik, eltűnedezőben vannak Bécsben és Budapesten is. A kedélyes bécsi kocsmák, ahol a régi pesti belvárost véltük feltalálni, a pörkölt és virsli szagát, a félhomályos boltozatok alatt serező polgárokat és a falon függő képes újság trikós kisasszonya mint egy messzi, romlott, nagyvilág hírnöke mosolygott az évszázados nevű utcácskában, a kedélyes Bécs manapság éppen úgy elrejtőzik az idegen előtt, mint az igazi pesti jókedv eltűnt a belváros újjáépítésével. Hová lettek azok az öreg bécsi polgárok, akiket egykor a Haragnál hallgattam, akik fiatal korából ismerték a császárt és az öreg főhercegasszonyokat? Hová lett az a sok kocsmá a fiákerállomások környékéről, ahová nyugodtan nyitott be a tájékozott bécsi sör- és borivó - az ital pompás és tiszta volt e helyeken -, ahol Bratfisch üldögélt? Hol vannak a kis kávémerések, ahol nyugalomba vonult sanzonettek és orfeumdámák harisnyát kötöttek, és a pesti „Kék Macská”-ról és a Flóra-termekről beszéltek a hallgató ifjúnak? A polgárlakások a szűk utcácskáknak, ahol madárkalitka lógott, a házi kisasszony szökén, pizsén és rózsaszínű arccal fogadta az ablak alatti sétát, kis cukrászdában üldögélt délután a fiatal menyecske, és esténként pajkos masamódok lepték el a Ringet? A pesti belvárost megtaláltuk Bécsben, amíg a belváros a régi volt, és a „kedélyes Bécs” valóban létezett, nemcsak a harmonikás elővárosi kertekben, hanem az István-torony közelében.

Ámde ekkor sem szerették jobban a magyarokat, mint manapság szeretik. A fiákereseknek most is meglesz a maguk megjegyzése a díszmagyaros urakról, akik a program szerint nem nyújtottak át borraivalót, és a nők, a tarka szoknyás, nevetős, hangos, kövérekés bécsi nők legfeljebb annyit vesznek tudomásul, hogy a magyarok manapság kevesebb bajuszpedrőt használnak, mint Ocskay idejében. Testvériségről, atyafiságról, csókolózó szeretetről szó lehet a fehér asztalnál, de az ügyes-bajos magyarok a hódolás után is az országúti fogadóban üldögélhetnek, ha igazukat Bécsbe mennek keresni.

(1915)

Egy őszi estém Pesten, 1915-ben

Országhatárainkon túl háború van, és Pesten, egy bőséges, régi-magyarországbeli termés után a nélkülözés és a nyomorúság közeleg a vámsorompók felé, mint egy eltoloncolt örömeány; a javasasszonynál esténként sötétségben üldögélünk, míg a sor reánk kerül, a bezárt ajtóra várakozólag szegezzük a tekintetünket, az ajtóhasadákon át lámpafény szűrődik, halkán

koppan benn a kártyacsomag, az öregasszony fáradtan mondja a mondókáját, csak néha villan hamisat, fiatalít, meglepőt a hibás balszeme (amely alatt az ér lüktet, mint a rejtelmes sors óra-ketyegője), midőn azt hiszi, hogy eltalálta az igazságot - az úrihölgyeknek a fülükbe súgom a sötétségben:

- Hallják odalent a lépéseket? Szent Hermandad emberei közelegnek - mint a színpadon, a régi spanyol színdarabokban, a lámpást rúdon viszik, a sapkák és köpenyes gallérok eltakarják az arcokat; sbirrek és titkos ügynökök lesik az előkelő szenyórát, aki most odabent szeretné megtudni a jósnőtől, vajon kedveséé lesz valamikor?

Az úrnők jázminillatosak voltak, okosak, józanok, akik napjaikat azzal töltik, hogy a selyemkereskedésben vagy a divatteremben turkálnak hófehér kezükkel; még nem sírtak, amikor valaki látta volna őket; francia illatszer van a szoknyafodrokon; Svájcon át becsempészett párisi divat szerint öltözködnek - ő, mily andalítóak a lapos kalapok tollai és bidermájer-szoknyák harangjai! -, a harisnyájuk még ama harisnyák közül való, amelyeket a háború előtt szerzett a bécsi kereskedő: legutolsó olvasmányuk a Ferenczi Sándor doktor által fordított orvosi könyvek voltak, Freud professzor meglepő megfigyelései az álmokról, a szexualitásról, a pszichoanalízisről, és az egyik hölgy azt mondja a másiknak:

- Én majd külön és magányosan megyek be a kártyavetőasszonyhoz. Nem akarom, hogy valaki hallja titkaimat.

- A vetőkártya kibeszéli tán a gondolatod? - kérdezte gúnyosan a másik úrnő.

- Bolondság - felelt a barátnő -, de már hallottam, hogy bizonyos jóslatok beváltak. A pórnép, a szegény, egyszerű nők legalább is azt mondják, hogy vannak bizonyos babonák.

A jósnő fogadószobájában esti sötétség honolt, csak a külvárosi utca lámpásai világítottak alant.

- Ha itt most megölnék magukat - mondtam, hogy a hölgyeket mulattassam -, a gyémántot levennék kezükről, perditának vagy szegény munkásnőnek ajándékoznák a londoni ingüket, lyoni harisnyájukat és a hajukat, amely oly finom és jószagú, mint az álmok a sohasem látott Párisból... Soha sem tudná meg senki.

Ám okos barátnőim az ijesztgetéssel nem törődtek, már nem féltek az emberektől.

- Vajon mit fog jósolni a furcsa öregasszony? - kérdezték, gondolták, remélték, és képzeletükben bizonyára félkoszorú alakjában vonultak fel az ismerős férfiak, mint a tizenhárom tábornokot rajzolták a régi acélmetszeten.

- Vajon tudnak a kártyák a harctérről valamit? - kérdezte az asszony, miközben hosszú fehér kabátját megigazította maga alatt a díványon, mint a vidéki primadonnák.

Ezután nemsokára sor került reájuk.

Elgondolkozva, hitetlenkedő, festett mosollyal jöttek ki a jósnő szobájából, ahol az öregasszony félig lecsavart lámpa mellett, újságpapirossal letakart kis asztalkánál vetette a jelent és jövődőt; az ujját megnyálazta, amint a kártyacsomagot új keverésre készen kezébe vette, a sarokból felkelt egy mezítlábas kisfiú és egy nyugtalan kis fehér kutya, akik az ajtót majd bezárják hölgyeink után. Illatos rizspor és a selyemruhának különös szagossága áramlott a fogadószoba setéségében, amint a hölgyek után kullogtam. A jósnő fénylő ajtóküszöbén egy fehér arcú és veres szempillájú, madonna-halántékú munkásnő lépkedett be.

A káposztaszagú lépcsőn ezt mondtam:

- Mlle de La Vallière et Mme de Montespan látogatása az erődítmények felé fekvő városnegyedben.

A hölgyek szokásuk ellenére nem közölték megrovásukat.

Szórakozottak voltak.

- Az esténket mivel töltjük? Színházba menjünk? - kérdezték később egymástól és tőlem, aki a vidéki hölgyek közismert lovagja voltam Pesten, mintha ezen állást Degré Alajostól örökölttem volna.

- A színházak - feleltem búskomoran - manapság nem mulattatnak. Én a régi gavallérokkal tartok, Batthyány Elemérrel és Diogénész Blauval, akik akkor helyeselték a színházi produkciót, ha a szubrett-primadonna trikója elszakadt tánc közben. Carola, a gyönyörű M. Zelma Debrecenben... Engedjék meg, hogy befejezetlenül hagyjam a mondatot.

- Egy barátném Párizsból hírt kapott - mondá most egyik hölgyünk, aki egykor Londonban kaszinótag volt azon agitációs női együletben, amely az angol király versenylovát elpusztítani akarta, de a pesti feministákat nem szereti -, hogy a színházak nyitva vannak, frakkban és estélyi öltözetben ülnek az operaházban, a lámpások ismét ragyognak, és a bulvárokon idegenek hemzsegnak; holott a franciák vesztesek a háború játékában. Vajon miért szomorkodnak a győzelmes Budapesten az emberek?

- Mylady - feleltem unottabban, mint a spleen egy náthás skóciai vadászkastélyban -, Budapest a szomorú és ordináré emberek városa. Örvendezzünk, hogy mostanában szomorúnak látszik városunk. Mert ha egykor ismét jókedve támadna ennek a városnak, csak az öreg Friedmannt kellene feltámasztani, hogy a lobogó szenvedélyeket kielégítse. Az öreg, vörös Friedmann volt a pesti Kolumbusz Kristóf. Megtalálta Budapest ütőerét. Rakéta, jambó, kivilágítás, konfetti, Washington-szobor, Rácz Laci, négertáncos, Fed Matyi, high-life estély, vengerka, Rienzi, Bachó... Az öreg Friedmann felismerte e városnak karakterét. A mozisok, a mutatványosok, a régi bölcs panorámás útmutatása nyomán kezelik a város ízlését és hangulatát.

- És a művészet, a finom játék, vagy, tudom is, hogyan mondják ezt magyarul? - kérde a szenyóra, aki a bikaviadalon is törzsvendég volt Barcelonában.

- Augusztá-hajón van. De mostanában, az őszi szezon megérkeztével, midőn az előkelő világ visszatért a fővárosba, leginkább a mozgókban található a pesti művészet. A helybeli igényeket valóban kielégítik e helyek, ahol szép színdarabokat játszanak. A mutatványosok nagy apparátussal dolgoznak. A legfontosabb állása azon Zrínyi-huszárnak van, aki a publikumot helyére vezeti. Mert néha kénytelenek kétszer is eladni a jegyeket az előadásra. A jószívű panorámás nem engedi, hogy az emberek hiába ostromolják a pénztárát.

- Színészek, hisztériák, komédiások, bohócok - hol láthatók? - türelmetlenkedett az úrnő.

- A színházban - mondám régimódi meghajlással. - A színházak azonban nagyrészt zárva vannak. A szegény színészek konzorciumba állottak, amint a *Pálcás színészek* című könyvben olvasták e körülményt a múlt század elejéről. Egyetlen, nagyszerű, örökké meglepő, legigazibb írónk segített a szegény színészeknek, Bródy úr. Ott alant, a külvárosban megtelik a színházi nézőtér, a páholysor. Az író kedvéért és tiszteletéért mindenki elmegy a színházba. A legszebb mondatok hangzanak el esténként, búbj és szerelmes költészet minden szó.

- A Nemzeti és az Opera?

Ekkor már nagyon unatkoztam, mint Derby lord a tízezredik lóversenyen.

- A háború sok pénzbe kerül... - ásitottam.

- És?

- Az állami színészek és színésznők drágák. Most pihentetik őket. Háttha elszöknek - takarékosági szempontból ez helyes volna - vagy rajongó jóétvággyal elkezdenek ingyen komédiázni. Ha szabad volna indítványoznom... Bár már este van, korán lefekszem, és úgy unom a myladyt és senorát, mint a borotvátlan arcomat, ennyit bátor volnék indítványozni, hogy a Nemzeti Színházban és az Operában az aktorok és az énekesnők ezentúl tányérozhassanak, mint a vidéki orfeumokban. Ilyenformán az állam jól járna, a művésznők vehetnének új cipőt, és színjáték is volna. Prielle Kornélia nyomorogna valahol a Duna utcában, és csupán Petőfi levele melegítené szegény szobáját.

- Soha annyi pénz nem volt még Budapesten, mint mostanság. Még a kártyaklubok, a nevezetes Karambol-kör idejében sem hevert a pénz a földön, midőn minden kártyás milliomosnak érezte magát. A kereskedők meggazdagodnak, mert hisz a drágaság határtalan. Hirtelen jött nagy vagyonok megzavarodott birtokosai, váratlan százezrek tulajdonosai sétálnak a nagykörúti bazárok előtt, ahol a boltajtóban nemrég csaknem mezítláb álldogáltak. Új milliomosok nevét kell megtanulnunk. Az asszonyok csizmát hordanak, mert az most a legdrágább viselet. Szinte bankóesőről emlékezhetnek meg a kalendáriumok ez esztendőben, mint a *Regélő* naptár a békaesőről beszélt régmúltakban. Sok a közönséges ízlésű gazdag ember ez időben, aki most tanul ízlést, finomságot, művészetet a mozipáholyban. De hiszen ez nekik való.

- Az írók, a művészek? - sürgettek a hölgyek.

- A háború - ismételtem életuntan, mint a regesdi lord, aki őszi estén fáradtan agyonlövi magát. - A háborúban mindenkinek van valami dolga, csak az írónak meg a művésznek nincs tennivalója. Az a társadalom, amely azelőtt a könyvet megvette, most végleg elszegényedett. A mostani gazdag emberek nem ismerik a betűket, csak az arabs számjegyeket. Itt senkinek sem kell a könyv, de a művészet sem. Igaza van az államnak, ha elbocsátja a színészeket. Minek, kinek a művészet?

- A szép, nemes, komoly színészek, akik Sekszpiert játszották, Toscát énekelték: a művészek, tekintetes úr? - figyelmeztetett barátnőnk.

- Álmos vagyok - feleltem -, és már lusta vagyok, hogy a mostani embereket, a világot megvessem. Talán, ha a kedves Hajdú Ilonka tányérozna, Somlay legyet fogna a kezébe, Rózsahegyi bukfencezne, a színpadon az öreg Tóth nagybögőzne, szőke Márkus feltűzött szoknyában táncolna... Sokba kerül a háború, a színészek fizetése a hadseregszállítókra kell.

Utunk egy panoráma mellett vezetett el, ahonnan felhevült arccal, szenvedélyes tekintettel, mint régente a nagyoperából, esti öltözetben publikum tódult az utcára. A „Szeressétek a férfiakat!” című német vígjátékot játszották. Háború van.

(1915)

Őszi lábak

Pesten elszaporodtak a patkányok és a kétes hírű nők. Estefelé és éjjel - mikor a függönyök leereszkednek az ablakokra, mintha e nappali előadás után a színészek hazamennének sírni - a kis tereken a gázlámpák úgy lobognak, mint hazatérő lelkek -, a külvárosban a házmester azt álmodja, hogy erősen csengetnek a kapun a galíciai mezőkön elmaradt szobaurak - az ágyak

hidegek, mint a vizes sírok Lengyelországban -, estefelé és éjjel patkány szalad el a lábad előtt az utcán, szoknyafodrárt emeli tanulatlan nő, a félretaposott sarkú cipőnek mohó, éhes szeme van... Mennyi mindent lehetne írni a ferde sarkú pesti cipőkről, amelyek alkonyattal ellepik az utcákat! Egykor újak voltak a cipők, fiatalság, reménység, bizalom feszítette a bokán a harisnyát, majd fáradtabban lengett a derék, a francia piperének csak cifra doboza maradt meg, a tábori levelezőlapokat belepte a por a legyezőben, új blúzt nem küldött a vitéz, és a sarok mind ferdébb lett a cipőn. Az árva gyermeket jobban szeretem a göndörített hajú gyermeknél; a szegény, éhező, hervadó nők mély részvétet ébresztenek bennem, amint mennek, igyekeznek, sietnek; szentnek, tudatlannak, ártatlannak hiszem azt a nőt, aki rossz cipőcskéjében próbál hódítani az esti bálon Pesten. Szegények! - gondolom. Csak meg ne szólítsanak.

Az őszi Pesten: a nagyvilág, a divat, a szép élet megérkezési ideje, írták valamikor a divatlap-szerkesztők. A regénykönyvek olvasását félbehagyták a falusi kastélyokban, amidőn a vándor szél megcsörgette a parasztházak ereszein a pirosuló paprikafüzért.

Asszonyom, akit még falun maraszt a méla őszi napsugár, egy befejezetlen regény elolvasása vagy átélése, a szőlőhegyek aránya vagy a bánatos elvonultság, amely helyesebb és indokoltabb mostanság, mint a szentimentális korokban, tudósítom, hogy a lábak még mindig divatosak Pesten.

A lábak divatja e század eleje, amiről még nagyon sokat fognak írni a korok sírásói. Selyemharisnya és magas szárú gombos cipő a rövid szoknya alatt: e jelben áll a háborús divat.

A minap, midőn ünnepnapot rendelt az izraelita kalendárium, déli órában a templomokból jövet Kelet, ezeregyéjszaka és rafinált nyugati ízlés vonult el szemünk előtt a pesti utcákon. Gyönyörű zsidónők selyemruhái suhogtak, mintha az Esther című Jósika regényből lépkedtek volna elő; a lábak lépésében Kelet imbolygott, mint a buja rózsailat, sötétkék, ázsiai csillagokkal kirakott égboltozat alatt. A szemekről, a hosszúnapi asszonyszemekről csak egy fiatal és ártatlan szerzetes írhatna megfelelő sorokat. A zsidónők napja e különben szomorkodásra és böjtölésre rendelt nap. A legjobb ruhájukat veszik magukra, mintha valóban Isten elé járulnának. Megszépülnek, felragyognak, mint titkos szekrények mélyén rejtgetett ékkövek, amint napvilágra kerülnek. Beillatosítják a körutakat, mintha jószagú, kibontott asszonyhajak lobognának. És megmutatják a lábukat a rövid szoknya alatt, mintha a könnyek és bánatok, a gyászok és jajgatások mind a templomok sötétjében maradtak volna. Mintha csak egy óráig tartana a szépséges, örömteljes, kábító illatú életük, délben, napsugár alatt, amíg a templomból hazáig mennek az utcákon. A bús ima után és otthon váró sírás előtt - mindenki sírdogál mostanában Pesten, mikor egyedül van - egy félórára felragyognak a napfényre került keleti ékszerek. Ezeregyéjszaka különös mesealakjai, ótestamentumi derekak, hullámos hajzatú fejek, amelyekre a divatos kalap helyett a vízmerítő korsót lehet elképzelni, és a lábak, amelyek nem fáradtak, nem durvultak el a pusztában való bolyongásban sem: mennek a pesti utcákon. Keleten vagyunk, délben, egy óra hosszáig.

Egy szép lábról szeretnék írni, egy nyerges, nagyon formás, asszonyos teltségű lábról, amelynek lépésében az egészséges, szerelmes élet ropog, mint a kívánság.

Egy fiatal és egészséges kofaasszonyé e láb, aki hasonlatos kemény paradicsomjaihoz és jószagú körtvéihez. Az ajka vérbő, mint az érett szőlőbogyó. Hervatag őszi mezőkről, hol még a későn érő gyümölcsöktől illatosak a fák, kölcsönözte kankalinszínű haját. És a karján bizonyosan hives és ropogós a hús, mint az új káposzta levele. Pesti kofa, egy kis téren árul bódében, nevetős hangja a hamvas gyümölcs alatt görnyedő szilvafákat játssza képzeletem

elé: a mozdulata, mint az almafákon a gyümölcszedő menyecskék mozdulata, midőn a játékos szél lengeti ruhájukat. Sárgarigó énekel az aranypiros szőlőhegyen, amikor kacag. Bizonyosan almafán született, rózsaszínű virágpehely alakjában, mielőtt kofa lett Pesten.

A múltkor a gyümölcsös természet e víg kereskedője kiugrott a káposztafejek közül bódéjából, és az utcán egy patkányra helyezte lábát.

Este volt és a gázlámpák a kis térségen, Pesten és a messzi Budán nagyon sok női láb lépései körül libegtek, mint az orosz mocsarak lidércclángjai, ám ebben az irányban e bátor, egészséges asszonylábnak volt a legnagyobb sikere a városban.

A kofa - mert talán egy kicsit félt a lába alatt vonagló patkánytól - megemelte a szoknyáját. A járókelők megállottak. A patkányt nézték vagy az asszony egészséges, formás lábát? Olcsó félcipő volt a lábon, amilyenben a gyermeklányok iskolába mennek.

- Patkány! - mondta szégyenlősen nevetve, bocsánatkérőleg, hogy illetlenül bokáig megmutatja a lábát, holott ez nem kenyere.

Az utca hölgyei hivatásos cipőikben, színházba lépkedő úridámák finom köntöseikben megállottak.

- Patkány - szólt a hír, és mindenki ijedten megemelte a szoknyáját. Kisleányok, gyémántos delnők, szobalányok és masamódok álltak a kis téren, amelynek régies hangulata a Három muskétás Párizsából való. Vasalónők és bolti kisasszonyok érkeztek az üzletekből. A „fasori hercegnő” lábához hasonlatos kofa-láb körül gyűrűbe állottak a nők, akiknek arcán játékos, gyermekes, félős mosoly játszadozott a gonosz vagy férficsábító indulatok helyett. És mindnyájan felkapták a szoknyájukat, mikor meghallották, hogy miről van szó.

- Patkány - mondták a gázlámpák, a nagy fák, a furcsa kis kofabódék, a kíváncsi paradicsomok.

A szoknyájukat tartó nők csoportja közepén, mint a schönbrunni kertekben a szökőkút erdei nimfája, állott az egészséges, fiatal asszony. Úri férfiak érkeztek, és látszólag szórakozott arccal nézték a különös helyzetű nőket. Valaki a rendőrségre akart telefonálni. Kistermetű, egérszemű hírlapíró leugrott a villamoskocsiról. Fél lábú katona szomorkás arcán játszi mosoly derült. „Pocok!” - mondta a katona.

„A közelben állomásozó bérkocsisok”, mint a rendőri tudósításokban szoktuk olvasni, elősiettek, nagybundás emberek nehézkesen ugráltak le a bakról, és a szép kofaasszony segítségére mentek. Zsineget hoztak, megkötözték a patkány farkát az asszony lába alatt, talán meg is csípték eközben a bokáját. De a formás láb, az est szenzációja helyén maradt, míg a patkányt végleg bilincsbe verték.

Aztán diadalmenetben elvitték a patkányt. A kofaasszony elpirulva, szégyenkezve visszaült bódéjába, és a szoknya alatt eldugta a lábait, mintha e lábak bűnt követtek volna el, és most a rendőr keresi, mint csínytevő gyereket.

A női szoknyák leereszkedtek a téren, és mindenki dolgára ment.

A magtárak, éléskamrák, pincék lakói, a patkányok, a felhalmozott élelmű, téli hadjáratra felkészült Budapesten egyelőre nagyon elszaporodtak. Talán a vidéki patkányok is ideköltöztek. Vajon meddig tart a jó dolguk?

(1915)

Felhő

Egy régi ellenség ment el kiskertünk alatt, és a sövény mellől reánk öltötte nyelvét. Csúfolódva, megvetéssel nézett végig bazsalikumvirágainkon, levenduláinkon, vadvadkörtefáinkon, kis, magyar kertünkön. A háztetőinken lakó gólyamadár, az ereszünk alatt csicsergő fecske, a vízmerítő lányok dalolása a folyóparton már századok óta nem tetszik régi ellenségünknek. Őt germanizálásnak hívják, és a héten a jelenlegi kultuszminiszter írásbeli dolgozatban, bécsi hírlapban szerelmet vallott a német nyelvnek. A cikkekcskét némelyek fejcsóválva olvasták, mások kézlegyintéssel elintézték. Egyesek elgondolkoztak: miért tér vissza mindig ez idegen, e furcsa felhő napsugáros halmaink felé? Jön nyugatról, már századok óta ismeri az útját, garabonciás diák előzi meg jövetelét, és a garabonciás néha egy jóindulatú, nagy elméjű király kalapját, máskor egy professzorból lett miniszter szárnyas kabátját ölti fel.

*

Semmink sincs - csak múltunk van, és múltunkban gyönyörűen zengő nyelvünk. Bár nem beszélünk manapság az Árpádok nyelvén, de megértenénk, megéreznénk egymást, ha egy lovas vitéz életre ébredne a nyírségi homokbuckák alatt, régi sírjában. Tudnánk felelni Mátyás királynak, ha halottaiból felébredve az utat tudakolná Buda felé. A Rákóczi korabeli kurucokkal elmulatozhatnánk, ha egy hegyaljai pincében kilépnének a falból.

Kis forrásból eredő folyó a nyelvünk, táltosok és hittérítők, a Don mellől jött harcos keleti fejedelmek és furulyázó pásztornépek szavaiból keletkezett. Szerelmes költők és névtelen történetírók tollán és lantján át jöttek az új magyar szavak, mint korai ősszel elszállnak a virágok pelyhei a hegytetőkről, elgurul az őserdei makk, útra kél a pókháló. Az első költők leszedegették a süvegjük mellől a pókhálót, és szép magyar szavakat szöttek a puszták felett lebegő virágpelyhekből. A névtelen jegyzők a tölgyfák lehullott gyümölcsét szedegették össze.

Fegyverkovácsok munkája közben, harci ménnek legeltetése alatt, a holdfénynél éneklő pogány asszonyok dalolásából született a magyar nyelv. A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszereit, a piros bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük. A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág. És az Árpád-királyok sírboltjaira új magyar szavakat véstek. Az igricek nyelve sok viszontagságon ment keresztül, amíg mai ékességeihez jutott.

Horatius és Ovidius nemegyszer ott állottak a kádnál, amelyben a szőlőt és az új nótát taposta a fehér lábú menyecske; a papok, a mindenkori nevelőmesterek latinul gondolkoztak, és gondolkoztattak, amíg Pázmány Péter tollat vett kezébe, és a legtökéletesebb magyar mondatokat papirosra vetette.

Száguldó sztambuli lovashadak paripáiról lehullott egy boglár vagy egy ékítmény, amelyet magyar leány megtalált, és hivalkodva a keblére tűzött; a török hódoltság alatt nemcsak lapos fejű, kisázsiai gyerekek születtek a magyar síkságokon, de az Ezeregyéjszaka meséinek a nyelvéből is itt maradt egy csomó szó, mint az Alföld felett elvonuló vándormadarak lehullott, színes tolla.

Az aranyliliomos királyok alatt Toldi Miklós katonapajtásai Nápolyból új csókok és új szerelmek emlékein kívül bizonyosan olyan szavakat is hoztak magukkal, amelyeket a csábos nápolyi delnő gyümölcsnedves ajkáról tanultak; Lajos király szerette a kobzosokat udvarában, amely megbízhatatlan népségről tudnivaló, hogy sűrűn változtatja szívének királynőit, és új hódoltságában, friss tébolyában a legcsodálatosabb jelzőket és álmokat foglalja magában. (És a visegrádi és budai úrnők már akkor is azt pártfogolták, aki a legszebben hazudott nekik.

Tudom, mert egy rokonom katona volt itt, és életét abból tengette, hogy a békében a nők ruháját dicsérte.)

A Jagellók jártak a krakkói harangtorony alá imádkozni vagy kockázni lengyel atyafiakhoz, és Zsigmond nem mindig játszott szerencsével, hisz elnyert aranyaiért annyira haragudott, hogy a francia herceg az aranyakat a cselédség közé szórta, de a lengyel nők mindig tanították valamire a budai leventéket; itt már nyugati pipere járta akkoriban is, léhűtő lovagok hoztak új szerelmet, új dalt, új világnézetet a lengyel várkastélyokba; egy sóhajtás vagy egy szó ott maradt a magyar vitéz szívében, mint a kendőt lengetik egy vár erkélyéről.

(Mindez Nagy-Magyarországra vonatkozik, Erdélyben, a hegyláncon túl, tisztult, finomodott ezalatt a magyar nyelv; kár, hogy a fejedelmek csak az ebédelésükkel törődtek, a nyelvújító fantáziák a szakácskodás és a konyha körül lebegtek, új ételfogásokat és új neveket találván fel. Míg lenn a székelység, mint egy kis elzárt mesebeli ország, féltő gonddal, rajongással örködött ősi nyelvére, múltjára; ide nem jutottak el az új szavak.)

A magyar nyelv a Tiszához hasonló kanyarulatokkal vándorolt útján. Növekedett, szélesedett, gyarapodott. Kis mécsék égtek, amelyek világánál költők hajoltak a pergamen fölé, és ötvösök módjára csiszolták a nyelv ékköveit. Tudósok, írók támadtak, és a kolostor nyárfasorában hátrafont kézzel sétálgató tudós szerzetes már nem gondolkozik Tacitus nyelvén.

Még egy nagy megpróbáltatáson megy át a nemzeti nyelv. Egy ízletes és jószívű királynő, a felejtethetlen Mária Terézia jó asszonyos mosolygása csalogatja Bécs felé a magyar leventéket. És íme, váratlan csoda történik. A szerelmes testőrök, akik mind szívesen ontották volna életük vérért a fehér nyakú királynőért, nagyszerű, szárnyaló és rajongó magyar irodalmat kezdenek, helyett hogy elnémetesednének. A történelem legjobb gazdasszonya, Mária Terézia hiába gondoskodik személyesen hű testőrei kosztjéről, ellátásáról és orvosságáról, Bessenyei meg társai titkon magyar könyveket írnak, és éjszaka egymásnak olvassák fel a még tintás árkusokat. A „Farkas” fogadóban búsuló kurtanemest az elővárosból kegyesen színe elé bocsátja a királynő, de a szittya egyetlen új szót sem tanult meg Bécsben... Aztán József is csalódott. Messze, kelet felé, a nyírségi mocsarak közepéről már készülődik nagy útjára a peleskei jegyző. Kármán József már losonci kisdíák, és irodalmi terveken töri a fejét a régi temetőben - ahová később meghalni visszatér. Csokonait kicsapják a kollégiumból, és a verőfényes dunántúli dombok felé ballag vándorbotjával. Kölcsey és Kazinczy naphosszant írják leveleiket barátaikhoz...

Még egyet, még kettőt kellett csak aludni, hogy egy szalontai parasztfiú megtanulja a betűvetést. És a Kunságban egy éjszaka üstökös álljon meg a mészárosék háza felett, midőn Petrovicsné született Hruz Mária vajúdott a szalmafedél alatt.

*

A mesebeli árva gyermek a magyar nyelv. Még az ág is húzza.

Pedig gyönyörű tartományai vannak. A legszebb országon húzódnak folyamai. A vadmadarak, csillagos égboltozat alatt lakó pásztorok és rajongó költők vigyáztak ez árva gyermek lépéseire, amíg járni tanult. Néha eldugdosták, mint a bujdosó kurucot vagy honvédet. Szőlőhegyek borházaiban, kollégiumok üres padlásain, a bedőlt pusztai kutak felett szárnyaló szél zúgásában élt. Tompa Mihály hallgatja a folyón mosó menyecskék felgyűrt ruhája felől a nép dalait. A Vahotték kertjében az árvalányhaj alatt meghúzódik. De lakott a gályákon is, evezőpadhoz láncolt prédikátorok bús lelkében. Bujdosott Caraffa elől a bányavárosokban, a Bükk rengetegében, a kék szemű, álmodozó regényíró reménységében, az Újépület celláiban... Az árva gyermek felnövekedett, megerősödött, királyfi lett belőle, mint a mesében. A legszebb

ruhája van, egy nagy tehetségű irodalom hordja a kincstárába a bányák és fantáziák mélyéről az ékköveket, az új magyar szavakat, fogalmakat. És most újra a gazdagodás útján van. A háborúnak temérdek új szót, érzést, gondolatot köszönhet majd az irodalom. Eddig csak a salak, a halpénz, a békalencse vetődött fel a folyam felszínére. (Itt-ott úszik egy különös virág, a messziségben növekedő új nagy fának tavaszi virága.) Nem kell bántani drága, árva gyermekből királyfivá növekedett magyar nyelvünket. Őt már senki se veheti el tőlünk. Amint a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk is a miénk marad, bármi történjék.

(1915)

Éji út

A napokban kocsin utaztam, éjjel, mint a szépapám... Útszéli csárdáknál tartottunk pihenőt, mint a vásárosok, alvó falvakon hajtottunk át, mintha almát árulnánk vagy álmot, vagy szép gyermeket lopni járnánk késő estve. Néma tájakon derengett a köd, mint egy vén csósz pipájának keserű füstje.

- Hideg lesz - mondta a falusi kocsis, és ostorával a lappangó szürkéségre mutatott.

Ámde fenn az égen ragyogtak a csillagok.

Az éjszakai utas magányosságában régi utazásokra gondol, amelyeket ezért vagy azért cselekedett, estvétől reggelig vasúton vagy kocsin, dobogó szívvel, és a gondolatok között a remény zongorázott, mint kisvárosban, a szomszéd utcában esténként a hölgyek. Mily céltalan, hiábavaló utak voltak az életünkben! Mennyit mentünk ok nélkül! Sietve elhagytuk a kényelmes kanapét, ha az óramutató a fekete számokon előrehaladt. Kocsikerék forgott, hűsleges ostorhegyes fülét hegyezve vitte a kocsit messzi tájakon, a kocsisok háta mind hajlottabb lett a bakon, az ismerős országúton a csemetefácskák nagyra nőttek, és kóbor cigányok tavaly megölték a határcsárda bormérőjét. A hold nézett a nyárfák mögül, folyók, hidak, álmodozó léckerítések, jegenyefák alatt pihenő padocskák maradoztak el. Mindig menni, vagy álmodozva aludni, a felébredést várva, sietni, el nem késni, szélben, esőben, hidegben utazni... Miért? Már nem is tud erre pontosan felelni az éjszaka utasa.

Vajon mostanában is járnak-kelnek, mendegélnek az emberek céltalanul, hiábavalóságokért, szenvedélyből vagy unalomból, mint régente?

„Vándordarvak Vé betűje” száll az esti égboltozat magasságában. Utaznak, mint az emberek. Csillaglámpások világítanak a pályaudvarokon, amerre útjuk vezet. A földön köd fekszik, a daruvezér a magasban e sötét szürkéségben nem láthatja az utat, csak a csillagok után tájékozódhatik. A Mars meg a Kutya zöld és piros sugarai mutatják az utat a vándormadaraknak nyugodalmas téli fészük felé, mint egykor az önmaga elől menekülő vagy gyógyulást, felejtést, megnyugvást kereső embernek a bécsi, berlini vagy párizsi pályaudvart hirdették a színes lámpások, a jó utat, a derengő célt, új életre való ébredést, a drága és illatos telet idegen nagyvárosokban, új lángok az arcokon, fények a nők vállain, új mosolyok, víg kocsisok könnyedén guruló kocsikon, a cégtáblák felett ismeretlen nevek, sohasem látott tornyok, és egy barátságos kis szállodában víg tűz ropog fehér kályhában, amely előtt üldögegni és új jövőt álmodni lehetett - régente.

Mostanában csak a vándormadarak pályaudvarain köszöntgetnek piros, zöld fényekkel az új állomások lámpásai. A földön köd terül el. Hideg lesz.

Vannak bizonyos kocsik, amelyeknek a kerekei különböző neveket vagy szavakat mondanak, midőn az éj beáll, és emberi fülnek is megérthető hangjuk támad a nappal élettelen tárgyakkal. A felső vármegyékben utaztamkor a legtöbb kocsi azt mondogatta éjszaka a kerekei zörgésével: *Zathureczky*. Éveken, tán emberöltőkön keresztül nem tudtak mást mondani a kerekek, mint ez egyetlen szót: *Zathu-reczky*... A délutáni bécsi vonat, midőn estve átgurul az országhatáron, a magányos utasnak egy asszonynevet darál a fülébe. Míg Padova felé az éjjeli vonat mindig ezt duruzsolja: *Requiescat*... Évek múltával egyszer ismét a Nyírségben jártam, őszi időben, kocsin, és sokáig nem értettem meg a kerekek szavát. Pedig beszéltek, daráltak, amint az éj tovamúlt, mint a régi naplókban a szerelmes szenvedések, a csillagok már lehunyódtak, mint a szemek, amelyek életünk éjszakájában sokáig sugároztak. Hajnalodott, mire megértettem, hogy mit is akarnak a kerekek. *Sarolta* - mondták évek, évtizedek óta, az emberi felejtésen túl.

Mostanában Pesten az egyfogatú bérkocsinak, amint éjszaka a Körúton döcög, fúj, nyög és panaszkodik, valamely különös hangja van, amellyel a pasast untatgatja, míg hazáig viszi. A háztetők felett olykor hűvösen szikráznak a csillagok, mint lelketlen asszonyszemek a költő képzelmeiben, az éji kocsizó szeretne arra gondolni, hogy milyen nagyszerű utakat tett régente e kopott párnájú bárka a pesti világban. (Az éjszakai kocsik, kocsisok és lovak egykor mind félrecsapott kalapot viseltek éjfél felé, évtizedeken át ezt duruzsolták a kocsik kerekei, hogy: *Somosy*.) Most fáradtan, végkimerüléssel evez a kocsi a pesti éjszakában hazafelé, és az álmodozó utasnak végig a Nagykörúton azt kalapálja a fülébe: *Téli hadjárat... Téli hadjárat...* Ha a kocsis álmában az átjáróház előtt ácsorgott, ahol fiatal korában eltávoztak utasai, mérgében végigvág a szegény lovon, a kerekek gyorsabb lendülettel még azt is ki tudják mondani, hogy: *második téli hadjárat...*

Egy vén éjszakai fiákeres, akinek oly régi kocsija van, mintha ezen hozták volna Táncsics Mihályt Pestre, de kedve volt, mint a Somosy-korabeli valceroknak, mostanában azzal mulatgat éjszaka - midőn magamban azt számlálom: hányszor tudják a kerekek ismételni mondókájukat: a téli hadjáratot -, hogy temetésekről beszél. „Temetési fuvar lesz mindenikből Pesten, Euer Gnáden” - mondja, mint Poméry és társai korában szokás volt megtisztelni az utast.

Vajon méla napsugáros Dunántúl, hol egy hárászkendős dáma könyökölt egy óurasági lak mellvédjén, ahányszor a vonat Pest felől átment a kis állomáson, tudják-e vonatok döngicsélni kerekeikkel azon régi nótát: *Képeddel alszom el, képeddel ébredek*... Talán már arrafelé is az új dal járja éjjelenként: *Téli hadjárat...* A masiniszta megereszti a gépet, akkor: *második téli hadjárat...* hangzik egyhangúan, unottan, kétségbeejtően, mint egy beteg ember álmatlan sóhajtozása, aki sem meghalni, sem meggyógyulni nem tud.

Az éji utasnak arra is van ideje, hogy a csillagokat megolvassassa. Ne mondja az olvasó, hogy lehetetlen a csillagokat megolvasni. Csak jó szem, álomtalan fájdalom, zsibbadt szív kell hozzá, így olvashatja a rab a napok számát, amelyek börtönében elmúltak, és amelyek szabadságig következnek.

Vajon mindig ennyi csillag volt az égen? Az apám, a nagyapám ugyanazokat a csillagokat látta, amelyeket én látok? Vagy még régebben, a folyóparton álmodozó pogány asszonyok azon csillagokat nézték, amelyeket mostanában figyelnek a pesti anyák és szeretők? Tavaly - csaknem történelmi messziségben - augusztusban telve volt az ég csillaggal Magyarország felett. Hányan választottak maguknak csillagot, akik azóta már nincsenek. Mi történt a csatamezőkön elesettek csillagaival? Régi időkben, ha meghalt egy ember, lefutott az égről

egy csillag. És most még mindig annyi embernek kell meghalni addig, hogy az égboltozaton észrevegyük a csillagok megfogyatkozását.

Vajon ugyanezen csillagok ragyognak majd azoknak is, akik utánunk következnek? A fiaink, az unokáink, a leányaink leányai, akik már könyvből, elcsendesedve, a ma indulatait, szenvedélyeit nem ismerve, tanulják e háborút - midőn világosabb, megérthetőbb lesz minden, mint most látjuk, zűrzavarosan érezzük - a messziségből, távcsövön, okos, komoly könyvek betűin át: mit gondolnak majd rólunk unokáink? Hősök lesznek akkorára, akik ma B osztályú öreg népfőlkélok. A császárok és királyok, hadvezérek és hercegek milyen ruhában jelennek meg a jövő Budapest iskoláiban, ahol a nagyszerű és szinte kisvárosi fogalmainkat túlnövő Déri tanácsos már most is taníttatja a háborút. (Pesten, ahol minden rossz - polgár, emeld fel büszkén a tekinteted -, az iskolák a legjobbak.) A nevezetes professzor az állami gimnáziumban, tíz- vagy húszezer pesti férfi apja, barátja, mentora, tanácsadója, nevelője és egykori osztályfőnöke: Héber tanár úr, mit fog mondani a kisfiúknak a jövőben, midőn történelemnek, *magyar történelemnek* tanítják majd e háborút? Fognak-e ragyogni a szemek, tüzesedni a homlokok és dobogni a szívek, mint mostanában, midőn Mátyásról vagy Rákócziról beszél a tanár a kisfiúkhöz? Ki látná még most a történelmet, amelyben élünk, és a jövő lecsillapodott érzelmeit, elfelejtett sebeit!

A csillagok változatlanul ragyognak az éji utas felett. Még nem csillagtalan egyetlen mező sem az égboltozaton, pedig sok kis csillag bandukolt már el a horizontról hátra, a segélyhelyre. Vajon ugyanazon csillagok láthatók Orosz-Lengyelországban, mint a magyar tornyok felett? Itt felkúszik a gondolat, a remény és az emlékezés egy csillagsugáron, és az Ikva mellett, egy rongyos muszka faluban megtalálja-e azt, akihez adresszálván van? Az éj legrégibb telegráfvezetékai, a csillagsugárok hatalmas postát visznek mostanában.

(1915)

A bécsi szennyes

A Nemzeti Színházban Csiky Gergely színdarabjait játsszák, meglehetősen, magyaros sikerrel; az „Orient”-ben a cigánybanda a Gigerli-indulóval fogadja a színházból vacsorázni térő közönséget; Pesten és vidéken lábszár vastagságú sétatálcát viselnek a gavallérok; az írók Tolnai Lajos regényein épülnek, amelyekben e keserves-keserű, boldogtalan regényíró összes ellenségeit - persze, álnév alatt - megírja, és a Gyep utcai kis, földszintes házban, a város végén egy krajcáros, nem mindig nobiles, de végtelenül becsületes toll, a vidéki tanítónők akkori újságjába, a Képes Családi Lapokba így ír adatokat egy majdani becsületes és részletes irodalomtörténész; a Népszínházban Konti József vezényli az Eleven ördögöt; a József körút még nincs végig felépítve; a képviselőházban a nyíregyházi követ, Vidlicskay József elmondja az első obstrukciós „éjféle beszédet”; Károlyi Pista télen is félcipőben, színes harisnyája felett felgyúrt nadrágban megy délután a Casinóba; a legszebb asszony Magyarországon Blaháné, és Ábrányi Kornél (az ifjabbik), a pesti lion, nők barátja, színes selyemövet hord karcsú derekán; Pilisi kisasszony lóháton járja be Magyarországot... Egy téli alkonyaton, még csak a belvárosi híres aranyművesnél égtek a lámpák, a Párisi utcabeli masamódok és suszterek a közeli serházban böngésztek az esti lapot, amelyet a Ferenciek terén nyomtattak, és már délelőtt tizenegy órakor lezártak, ugyanezért az újság meg sem írhatta már a mayerlingi katasztrófát... (Emlékezetből írok, asszonyom, egy gyermek és egy bolond emlékezetéből, aki

nem értett, de muzsikáját érzett francia verseket szavalt egy arcképhez, egy zongoratanítónőhöz, és éjszaka, egyedül, önmagához.) Tehát délután, téli alkonyon érkezett meg a hír Budapestre, hogy Vecsera kisasszony sötét szeme és férfias, hamiskártyásokéhoz hasonló fehér keze a Habsburgok dolgába, sorsába, történetébe oly végzetesen beleavatkozott, hogy emberöltőn át nem is lehetett sikere más hölgynek a monarchiában - Vecsera kisasszony hírnevét senki sem tudta megközelíteni.

Ámbátor ez romantika volt!

Rip van Winkle melódiái csengtek az ifjak és öregek szívében, délutánonkint az Aranykéz utcában megnyílt egy ablak, és álomszerűen lengő csipkefüggönyök mögül zongoraszó hallatszott, amit uracsok és nyugalmazott katonatisztek megálldogálva hallgattak; hófödte vidéki magyar városokban id. Dumas Sándor sorkötetes regényeit vitték haza a kis cselédek a kölcsönkönyvtárból, a szalonokban az érzelmes biedermeier korszak foteljei terpeszkedtek, Natália arcképébe voltak szerelmesek a kolostor diákjai... ifjúság, szerelem, mindennek románcoz megértése: ez volt a helyzet, írnia a történetíró, aki az emberi szívekről írnia a könyvét. Királyfi, borzalmas, de fantáziagyújtó, az érzelem világában muzsikát ébresztő volt ama régi halála a drága hercegnek. Az elmék elgondolkodtak Mayerling és a vadászkastély felett, Bratfisch vágató fiákerét követték képzetben a tekintetek, a szaglószervek a báróné fehérneműjének különös párfömjét érezték, a tapintók hajának, hattyúnyakának és bizonyára a legjobb és legdrágább bécsi harisnyájának érzetét képzelték, a fül dudorászó, nyűgös, gyermekes, érett férfit bolondító hangját hallotta, és a szívben pulpitusára lépett a kis karnagy, aki a nagybácsinak, Wittelsbach Lajosnak is dirigálta a zenekart az elzárt bajor kastély színházában.

Romantika volt ez és nagyúri szerelem. Az Edward néven uralkodott király havanna szivarjának füstje barnállott a vadászkastély hullái felett, a téli hajnalban a Bécs körüli erdőségekre letelepedett ködön hallani lehetett a férfias Andrásyok kopóinak csaholását, Pongrácz Lajos muzsikálását, a megsebzett medve bőgését a máramarosi hegyek között, pezsgő, kaviár, fiáker, ezresbankó, gyűrűs szivar, selyemharisnya, francia fodrász és régi szeretőm vállának színéhez hasonlatos gyémántgyűrű, ahogyan a nyolcvanas években a házmesterkisasszonyok és szegény költők, a Párisi utcabeli suszterek, élvezet szemű masamódlányok elképzelték az életet: ez volt ama elhagyott mayerlingi vadászlak mögött, ha a levonóképét az ablak üvegére ragasztották az akkori fantáziák.

A korszaknak jellemző halála volt a trónörökös végzete. E korszakban így éltek s így haltak a romantikus emberek. Pálmay Ilkát Poméry itálában fürdetik, a Wahrmann fiúk barátja Péchy Andor, a Népszínházban páholybórló Batthyány Elemér, a Mikádó-kertben az asztal tetején, egyetlen poharat nem érintve bokázik a primadonna, a „Kék Macská”-ban grófok verekednek a ringyókért fiákeresekkel, a házmesterek méteresnek nevelik a leányukat, még Apponyi Albert is legénylakást tart az Újvilág utcában (igaz, hogy női szemek helyett az ifjabb Pitt könyveibe nézegetett itt), Szemere Miklós elhagyja a római nagykövetséget, mert Budapesten a legmulatságosabb az élet: muzsikás, bolondos, trikós, sámpányeres, nagyvilágias korszak, csak úrnak vagy kétes hírű nőnek érdemes lenni, farsang van nyáron, szerelmes, víg kedélyű királyfi poharazik Rákóczi vezéreinek unokáival... Mintha a mayerlingi forgópisztoly dörrenése az egész korszakot befejezte volna. Fázósan, felgyűrt gallérral, a fal mellett sietett haza a nagyúri publikum a bálból, a méteresek újra örök hűséget és engedelmességet esküdtek, és a házmesternével kártyát vettek, a Párisi utca suszterei abbahagyták a hercegekről való ábrándozást a kis serházban, a masamódlányok haját meghúzta az anyjuk, mindenki munkájához fogott, adósságrendezéshez, kaptához vagy tanuláshoz... A trikó jó darabig céltalanul feslett fel tánc közben a régi Népszínház operetteiben.

Józan, szomorú és a regényes helyzetek iránt tökéletesen érzéketlen korunkban megint megszólalt a Buldogg-pisztoly Bécsben. Egy szegény herceg ismét elment az utolsó találkozóra, ahová csak királyfi vagy költő megy el, kereskedőseged sohasem. Józantalan, ostoba és megvetett dolog korunkban az úgynevezett *utolsó találkozás*... Miért? Minek? Találkozni azoknak, akik elválni akarnak?... Régi, elmúlt szép délutánokról, virágokról, hervatag, gyönyörű kertekről, boldogtalanul hosszú, elfelejthetetlen ölelésekről, egymásnak mondott, szinte a végtelenségig emlékezetes szavakról újra megemlékezni?... Utazások képét visszahívni a múltból, illatokat, tájakat, amelyek úgy kísérték, mint az élet; szemeket, tekinteteket, ajkakát, homlokokat, hangokat, kéz- és lábmozdulatokat, amelyek egykor ételt és italt, mennyet és álmot, fájóan reszkető életet, boldogító szép halált jelentettek: miért visszaidézni, mikor lement a függöny, és az aktorok az öltözőben éppen azzal vannak elfoglalva, hogy a lovagcsizmát levonják lábukról, a színésznő füléről ledörzsöli a festéket, a sűgő egy szempillantás alatt eltűnt helyéről, és az „Arany Oroszlán”-ban spriccerét hosszú kortyban issza...

A Hofrát leánya, bizonyos Lotti, különben is szemérmetlen perszóna vala. Finomság, érzelem, költői elgondolás nélkül való némbér, aki lelketlen kereskedelmi életet gondolt életének, hangverseny-énekesnő lett, mert foglalkozás kellett - tehetségtelen, törekvő, kapaszkodó, erőszakos, feltűnést kereső, olcsó gondolkozású hölgyi alak, aki bizonyára sohasem vette észre, hogy ősszel sárgulnak a Práterben a falevelek. Ismerem őt, itt jár-kel Pesten is meg Debrecenben is: a tehetségtelenség, az ordináritás, a feltűnni vágyás, ha nőnemű figurát ölt. Költésznő vagy hangverseny-énekesnő lesz, a zsűron nyafog, atyjára, a Hofrátra hivatkozik, és váltózsírókat szerez az öregúrnak. Fád, érzéketlen, szerelem és költészet nélkül való lény hivalkodik, mint a körüli boltokban a gyári cipő. Házmesternék álma, cselédek esti megbeszélése, ponyvaregények finomtalan figurája, félreismerhetetlen párförmőt használ, azt hiszi, hogy a fodrász a legfontosabb lény életében - ő veszi meg a napernyőt, a kalapot, amelyet áráért és feltűnőségéért senkire sem lehet rászózni, lelketlenül veri a zongorát, és míg énekel, arra gondol, hogy fürtjei fején rendben vannak-e, hízelkedik vagy pöffeszkedik a férfiakkal való társas érintkezésben - arckenőcs, divatáru üzlet, Mágán Elza: ez volt ő, Lotti.

Az esti lap kirakatában e halott némberről fényképeket láttam. Trikóban, fürdőruhában, idegen, szemérmetlen férfiakkal hempereg a fényképész előtt. Lelketlen arcán a mosoly hasonlatos azon nők mosolyához, akik mezítelen, tiltott fényképeken szerepelnek, gyermekifjak és vénék mulattatására.

Szegény, ábrándos, bolond herceg - vajon mit gondolt magában, míg e szennyes ruhát szerette?

Most meglakolt érte. Úgy járt, mint egy szobafestőlegény. Vitriolt kapott a szemére a külvárosban.

Szegény.

(1915)

A diákok éhsége Pesten

Egykor mindenki szegény diák volt Magyarországon.

Akiből lett valami, aki emberré növekedett, aki valamely szerephez jutott a magyar közéletben: szegény diákként éledt Pesten, Patakon vagy Debrecenben. Csak a szegény fiú tanult, igyekezett, törekedett egykor honunkban, akit nem várt az apai vagyon, családi név, rokoni összeköttetés, akinek a tíz körmével, az eszével és életrevalóságával kellett kiásni az

ösvényt, amelyen majd az életben előrehalad. Aki nevelő volt a bérlőnél, aki korrektor volt az éjjeli lapnál, aki leckeórát után futkosott, aki a múzeumi könyvtárba járt melegedni, akinek özvegy édesanyja volt, neveletlen kistestvérei, szende, várakozó kis jegyese: abból ember lett.

A szegény magyar diák száz esztendő óta a legszimpatikusabb figurája az életnek; ők a sápadt nyurgák, a kis köpcösek, a pápaszemek, a rojtos gallérúak; akik kis szobákban laktak, néha a hentesnél is vettek vacsorát, akik írnokok voltak, egymástól tanultak franciául és angolul; ők, a koldusdiákok, a kosztosok, a Sándor utcai tüntetők, a Jogász-kör újságolvasói, a pénztelenek; ők, a bizakodó ifjúság reményével, bátorságával eltelt fiúk, akik szekereken, esetleg gyalog jöttek Pestre, talán csak egy ajánlólevél volt a kezükben, vagy egy távoli rokonuk házmester volt a Gype utcában... a kedves, szegény diákfiúk: egykor mind megtalálták helyük Magyarországon. Ők lettek a hírneves ügyvédek, gazdag orvosok, képviselők, lapszerkesztők, tanárok; ők lettek a magyar intelligencia, amelyből ennek az országnak mostani képe formálódott; ízlésük, tanultságuk, meggyőződésük, minden életnyilvánulásuk tanuló korukban ragadt rájuk: kifejlődött, és elkísérte őket az életben.

Nagyon fontos dolog az, hol találja az embert a huszadik esztendeje. A húszesztendő fiú már lát, hall, tud, és magában emészt. Erjednek benne a könyvek, élettapasztalatok bölcsességei. Már látja magát álmában szolgabírónak vagy doktornak; már világosan álmodik, hogy milyen hazafi vagy reformátor leend, Széchenyi után megy, vagy Marxot és Bebelt olvassa. A húszéves fiatal fa dereka keményedik, érzi az életet, a nyugati szél már lengeti leveleit. Már eldönt sorsa, hogy egy falusi paplak udvarán a békének és a csöndnek szenteli életét; vagy prókátor lesz Pesten - esetleg államférfi...

Makacs, kemény, önfejű közéletünk az elmúlt évtizedekben; lappangó maradiságunk az irodalomban és művészetekben; dacos magyarságunk, függetlenségi vágyaink, gyönyörű nemzeti álmunk és epesztő ideáljaink, Kossuth Lajos és Irányi Dániel - a szegény diákok szobácaikában születtek, növekedtek, világítottak a lámpásban, és gyújtogattak a képzeletben.

A vagyonos magyar ifjú a szülei házból nemegyszer szállott a bécsi Therezianumba vagy Oxfordba. Ők olvasták a Pitteket Angliában; Párizsból a Napóleon törvénykönyvével jöttek haza; svédectől tanultak, és Heidelbergben egyetemre jártak. Széles látókörükkel, idegen nemzetek ideáljainak ismeretével, világnézettel, amely a bonni diákegyesületben vagy az etoni főiskolában szűrődött beléjük - gyakran szembetalálták magukat a hazai viszonyokkal, szegény magyar diákok ideáljaival, akik itthon, Debrecenben vagy Pápán, Pesten vagy Kolozsvárott koplaltak, tanultak, Werbőczyt, Petőfit, Rákóczi Ferenc történetét, Kossuth Iratait, Grünwald Béla könyveit, Bartha Miklós vezércikkeit, Csávolszky Egyetértését olvasták, és hitük, meggyőződésük az volt, hogy nyugat felé a Lajtánál, keletre Brassónál vége a világnak; nemzeti életet kell élnünk, hogy fenn maradhassunk, magunkból kell meríteni az ideálokat, és a temetőben fekvő nagyjaink sírhalmánál letenni az esküt, őket soha el nem felejtjük. Politikai hitvallások, egész életre elválasztó nézetkülönbségek, gyűlölködések apáink életében azon alapultak, hogy ifjúkorában az egyik Párizsban, a Szajna-parton Verlaine verseit olvasta, míg a másik a pataki kollégiumban Tompa Mihálytól *A madár fiaihoz* című költeményt szavalta az önképzőkörben.

Deák Ferenc Kehidára járt nyáron falusi udvarházába, Irányi Dániel Nyíregyházára Meskóékhöz, az öreg Tisza is Geszten szeretett üldögegni, a kertjében. De már évről évre többen keltek át a csatornán, hogy a British Múzeumban búvárkodjanak, a képviselőházat parlamentnek nevezték, a vatikáni könyvtárban ástak a műtörténészek, a legmodernebbek leborotválták a bajuszukat, de Nyíregyházán még megverték azt, aki először tett köcsögkalapot a fejére.

Nagyon fontos dolog, hol találja az embert életének huszadik évfordulója.

*

Ámbátor nem lehet sajnálni a régi magyar diákokat. Ők nem éheztek annyit, mint a maiak.

Nem volt háború, és Magyarországon minden kémény füstölgött délidőben.

A régi diáklegendák tele vannak jószívű, jól főző kosztosasszonyok nevével. (Ma, a világháború második esztendejében sem tudom elképzelni, hogy Debrecenben éhezni engednék a szegény diákokat.) Mendikánsok, szuplikánsok, vén diákok ajkán fennmaradtak nevek, asszonyok neve, akik tejben-vajban fürösztyötték a tanulóifjúságot. A Petőfi Zoltán háziasszonyáról, a koldusdiákok kosztosasszonyáról, jól főző falusi papnékról, derék földesasszonyok jószívű cselekedeteiről legendák jártak a kollégiumokban. A diák drága, jótékonyagra, etetésre való fogalom volt a régi Magyarországon. Csokonai könnyű szívvel indult világgá Debrecenből, minden ház ajtaja barátságosan kinyílik előtte Magyarországon. A régi Pestre tíz forinttal jött a tanuló, valahol, valamiképpen elhelyezkedett. Még zongorázni is tanították a jóságos belvárosi dámák, a házikisasszony megvarrta a gallérját, és titokban néha megcsókolta.

Ó, szépséges régi belvárosi házak, hol a kosztos diák szájáról tanulták a nők Petőfi verseit! Minden lányos háznak megvolt a maga diákja. Évek, évtizedek múltán a körorvos, ügyvéd vagy szolgabíró tárt karokat talált Pesten, ha a régi belvárosi házakba bekopogtatott. Új diák ült a régi tanulólámpa mellett, de a nők jószívűsége, a polgárok kedélye mit sem változott. Egy kedves, ábrándos gondolat mindig elkísérte a diákot abból a házból, ahol tanuló volt, messze, a nagy életbe. Nemcsak az emlékkönyv őrizte meg nevét, hanem a szívek sem felejtették el. Nagyon költői életmód vala Pesten egykor ifjú tanulónak lenni, belvárosi polgárcsaládnál lakni, ahol a nők esténként zenélnek, regényt olvasnak, és a Váci utcai ablakból a holdat látni a budai rác templom felett.

*

A szívek romlottak el, vagy az élelmiszer kevesedett meg?

Költőietlen, csüggesztő állapot, hogy a jövő generáció ifjúsága, a szegény, sápadt, nyurga és köpcös fiúk éheznek az egyetemen. Ezt talán mégsem szabadna eltűnni a rengeteg igazságtalanság között sem, amelyet a háború felidézett.

A fiúknak enni kell adni, bárkinek, bármiképpen...

A polgármester, hallom, már gondjaiba vette az éhező diákoknak egy részét. De valamennyiről ő sem gondoskodhatik.

A polgárság gondja legyen, hogy a fiúk ebédeljenek. Még mindig sok asztalt megterítenek déli harangszóra Pesten. Tegyenek az asztalra még egy terítéket. A gazdag, nobiles belvárosi polgárok utódai, a nagymamák unokái (akiknek egyszer Petőfi és Vasvári Pál udvarolt), ahol régente a szegény diákok laktak, az egyetem környékén tárják fel barátságosan házuk ajtaját.

Vigyázzunk az ifjúságra, amely még itthon van.

(1915)

Mariska Bécsben

Egy régies, álmos osztrák városkában, ahol a háztetők színe piros, mint a lányok köténye, és a sáncárokbán, magas híd alatt, aluszékonyan, zölden, mint a temetői lonc, víz folydogál, és mindenféle furcsa ablakok néznek a sáncra, amelyek mögött elátkozott szőke lányok mogorva lovagokat várnak, holdas éjszakákon egy ház előtt elsétáltam, ahol magyar komondor ugatta a holdat.

A komondor nevezetessége volt a városkának. Mindenki ismerte a hangját, a polgárok fejükre húzták a hálósapkát, ha a pusztai magyar kutya öblös hangja felcsattant a háztetők között. A kutya gazdája, egy nyugalmazott magyar katonatiszt, álmában bizonyára a Hortobágyra vagy egy nyírségi udvarházba képzelte magát... ezüstszínű nyírfák sorakoznak az éj fehérségében elvesző látóhatáron... pásztorok tüze piroslik a ködös mezőn, mint a népmese... Bodrinak hívják a házörző ebet, és Rákóczi vén hársfája a mendemondák sóhajtásával leng néha az éji szélben.

Egy pusztai magyar kutya hangja, ott, az idegen városban, hazafelé való elmélázásra készítet, furulyaszó hangzott valahol a távolban, és a házak árnyékából mindjárt kilép Ocskay varkocsos hajdúja, aki erre járván, talpára állott a kengyelben, hogy az emeleti ablak mögött elátkozottan fonó kisasszonyok szívét elérje.

A hortobágyi komondor a nyugdíjas tiszt udvarán azt jelentette, hogy kelet felé egy tündérország kerül el, lengő nyárfák szegélyezik az utakat, nedvdús, aranyzöld mezők felett mélázva szállong a madár, és a cirkalmas Tisza mentén egy köriserdőben vadgalamb bűg a folyóban alvó Attila királynak; a pázsiton, az ürgék házai felett az anyánk napfehér lúdjai gágognak, és szende ifjú jegyesünk szorgalmas kis keze ábrándozó rokkát pörget egy halk házban, ahonnan a kémény füstje oly fodrosan száll a tető felett, mint a gyermekek rajzolják a füstöt. Ez volt Magyarország, midőn esteden ugatni kezdett egy lompos házörző a régies, kalandos osztrák városkában, ahol a fogadónak (a Posthoz volt címezve) ajtajai és ablakai oly rosszul záródtak, mintha a köpenyeges, homlokba húzott kalapos utazók mind azért érkeznének az elhagyott városba, hogy itt önkezűleg véget vessenek immár céltalan életüknek. Egy hátrafésült hajú, fehér homlokú, bibliai arcú hölgy arcképe marad az éjjeliszekrényen, aki egykor őrangyaluk, később a legnagyobb fájdalmuk lett.

A komondor hűségesen ugatta a holdvilágot. A képzelet gyors parasztszekerén utazott haza, szép Magyarországra.

*

Akik sokat barangolnak külföldön, messzi, hideg országokban, ahol a közömbös tekintet elmúlik felettünk, mint Pesten a bukovinai csángók felett, azt beszélnek, hogy néha egy magyar újságpéldány vagy egy boltfelirat olyan húrokat üt meg a szívükben, amely érzelmekről azelőtt tudomásuk nem volt.

Párizsban egy nótá, amit huszárnadrágos cigányok muzsikálnak, Helgolandban egy tolmács, aki azelőtt egy budapesti szálloda szolgálatában állott, Koppenhágában az esti lap példánya a pályaudvaron, Szalonikiban egy mozgó gyógyszerárú, aki Pesten panorámás volt, New Yorkban egy bankház, amelynek reklámtábláján többek között az is olvasható: „pénzküldemények elfogadtatnak Magyarországra”, Londonban egy hotel halljában zsokék téli pihenés alatt Teleki László lováról beszélgetnek. Bukarestben egy artistolány pesti hírlapíró arcképét hordja retiküljében, Moszkvában egy öreg orosz földesúr vengerkában (magyarkában) - amint Turgenyev regényeiben még a zsinóros bekecset nevezi - száll ki a trojkából, egy monte-carlói

étterem teraszán Bunkó bandája muzsikál, Károlyi Mihály négy lovon hajtat a párizsi ligetben, egy berlini kávéházban hosszú hajú, ifjú magyar író üldögél az ablaknál, az epsomi gyepen Batthyány Elemér cilindere fénylik a lordok társaságában, Jókai Mór regénye szerénykedik egy stockholmi könyvkereskedő kirakatában... Mindezen dolgok, amelyek itthon közömbös érzelmeket ébresztenének, messze, idegenben szinte varázslatos módon kezdik el játéukat a képzelemmel. Magyar juhászutyák ők a távoli városokban, hangjuk elandalít, elmerengtet kis magyar falvak felé, amelyek mellett megállás nélkül szokott elhaladni a személyvonat, és Budapest, e furcsa város Krisztiániából a földkerekség legcsábítóbb metropoliszának látszik.

És ha a színlapok - idegen, hideg, közönyös városok tarka cédulái - olykor egy magyar író nevével megjelölten foglalják el helyüket a fogadó előcsarnokában és a hirdetőoszlopon, nincsen olyan magyar, aki nem szívdobogva, lelkes hangulatban váltaná meg jegyét a pénztárnál New Yorkban vagy Londonban. Az ördög egykor - bejárva a világot - talán egy dél-amerikai, jenkivé lett ültetvényes szívében ébresztette fel a harangszót, amelyet egykor, gyermekkorában Magyarországon hallott. Londoni magyaroktól hallottam, hogy szívdobogással, boldogan és sohasem érzett nemzeti büszkeséggel hallgatták a színházi közönség tapsát a *Leányvásár* előadása után.

Itthon bánthatjuk, lenézhetjük, megvethetjük egymást. De odakint, a hidegszívű, földrajzban és politikában járatlan nemzetek előtt, mindig lángot vet a magyar származású könyvkereskedősegéd vagy gyári mérnök szeme, amikor magyar író sikere vagy sikertelensége felett dönt egy mulatni és szórakozni óhajtó színházközönség ítélete. Ilyenkor a nemzeti becsület és virtus fojtogatja a lélegzetet, hívják F. Molnárnak vagy Emerich Kálmánnak a színlapon megnevezett magyar költőt.

*

A színpad a legnagyobb nyilvánosság, ahol a költő pozitív, szinte testi érintkezésbe kerül a közönséggel. A nyomtatott betű elzárt kastély vagy elhagyatott padlásszobácska, ahol kedvére bőghet a fájdalmas lakó, hazudozhat a szánta könyvtáros, vallhat szerelmet az életnek, nőknek, örömeknek és bánatoknak a tulajdonos, az ólomból holnap új betűket öntenek, amelyek új szavakat és más érzelmeket közvetítenek a rezonáns szívekkel. És minden nyomtatási célokra dolgozó író létesíthet magának külön postahivatalt. Egyik csak a gipszbe öntött lábú gentlemaneknek küldheti levelét, a másik elhagyott nők számára dalol éjszaka egy budai házban: a vadházasságban sínylődő poéta meggyőződéssel énekel a szent családi élet örömeiről, és a fogatlan dalnok magasztalhatja az alabástromsövényt az emberi szájban. A nyomtatott betű tollnoka lakhatik Pesten a Royal-szállóban vagy Döblingben, a tébolydában, sohasem kerül a publikum öt érzékének a közelségébe. A nyomtatás alá dolgozó író a mosdatlanság reménytelenségével üldögélhet vackán, itt-ott megüt egy szívet, a tanítókisasszonyban faluhelyen vagy unatkozó öregúr kezében szétreped a régi *Egyetértés*. A félénk és udvariaskodó levelek, amelyeket többnyire a költő intéz önmagához műve kinyomtatása után, drága, könnyes szemű anekdotái a pályabérnek, az elismerésnek, a tiszteletnek. Kis állomáson, amelynek két vonatja van napjában, a pénztárosné elkalandozik az írók cselszövényes írásain, és ha nincs éppen vásár a környéken, levelet küld a lapirodába, közölve nézeteit, esetleg reménytelenségeit ama frakkos, ellenállhatatlan férfiúról, aki Pankotai vagy Szindbád álnevek alatt megtöri hiszékeny nők szívét. A nyomtatott betű egy félénk, igénytelen vándorlegény, aki legfeljebb egy éjszakára kér fedelet kóborlásában, míg a színpadi szó ostorcsérgéssel, négylovas batáron, dolmányos püspöki hajdúval a bakon vágat végig a szíveken, szemeken, fantáziákon.

Ugyanezért nagyon fájdalmasan érinthet mindenkit, aki a kuvasz ugatásában egy osztrák városkában a hortobágyi szél zúgását is meghallja, hogy egy bécsi színpadon ismét csúnyán

elbántak a magyarokkal. Egy nem minden tehetség nélkül való, jól táplált zeneszerző, aki megjelenésével egy furcsa véletlen folytán a tükörtojás parajjal nevű eledelre emlékeztet, operettzenét írt, és az operettben a magyarokat bárgyú, ostoba és nekünk megszégyenítő formában vezetik a rivalda elé a szerzők. A régi Csikoschok, betyárok, puszták, hajdúk vonulnak fel a bécsi operettben. Ősi figurák, ahogyan határainkon túl bennünket elképzelték. A huszárnadrágos cigányok, a gatyák, a bokorugrós szoknyák, a szégyenletes fokosok, gulyások, paprikák és minden hitvány, fantázia nélküli ostobaságok, amiket hajdanában a magyarokról jellemzőnek kitaláltak, írtak, beszéltek, a bécsi operettben, sarkantyús csizmában a nézőközönség elé vonul.

Mily gonosz, olcsó és megvetendő dolog szép hazánk múltját vagy jelenét trikónadrágos, repedt sarkú bécsi színésznek szájára adni, nagyképű, csepürágó bohócokat öltöztetni magyar ruhába, amikor a honvédek hőstetteiről e háború alatt az ausztráliai gyermekek is tudnak már, és a magyarok páratlan önfeláldozásáról a néger nyelvű hírlapok is írtak a cukorültetvények területén. Mily orcapirulással üldögélhet a bécsi magyar a színházban, és a magyar származású zeneszerző lelketlen, üzleti zongorázása mily kínos, szégyenletes érzéseket ébreszthet a néző magyarban, aki a legutóbbi napokig csak azt hallhatta hazájáról, hogy innen dalolva és piros rózsával mennek a honvédek, el a háborúba, a halálba!...

A komondor, amely egykor, régen a holdat ugatta őszi éjszakákon, megszólalhatna egyszer a bécsi színház tájékán. Talán az önfeláldozásunk és minden képzeletet felülmúló erőfeszítésünk e szörnyű háborúban megérdemeltetné e nemzettel, hogy ostoba, festett arcú fajankó ne legyen többé a magyar még a bécsi operettekben sem. Drága, ábrándos, csillagszemű szüzeink, dús hajú, Petőfi-dalú, tiszai holdtölte és balatoni nyári alkony ábrándú leányaink, szemérmes, hótiszta lelkű Mariskáink ne jelenjenek meg félig meztelenül, wieni ordinárságban, kártnerstrassei festékekkel arcukon a fiákeresek előtt, akik régebben altwien hangulatú, zenélőórás, hazug, szentimentális érzésű nótákat fújtak, füttyültek, verkliztek - és most ugyanazt fogják énekelni, a zeneszerző ötletességéből kifolyólag: a csárdás tempójában.

E sok vért, értéket, sőt történelmet veszített nemzet nem illik a mai halálosan komoly időben az operett ízetlen, fecskefarkú világába.

(1915)

Hídavatás

Vajon lesznek még holdas, nyári éjjelek, midőn a Lánchídon valaki merően, csüggedten, lehorgasztott fejjel a vízre bámul, míg a deres bajuszú, tapasztalt rendőrbiztos megérinti hátulról a vállát, és szelíden elmondja, amire ilyen alkalomra a rendőriskolában tanították?

Mire e betűkből ólom lesz, és az újságáros nyakába veszi a várost a friss lappéldányokkal, a Lánchídon már sok budai lakos jött át Pestre, vígan, topogva, nézdelődve próbálgatták az újraépített hidat; az öreg polgárok kis fiacskáikat kézen fogták, és Széchenyi Istvánról és Clark Ádámról beszéltek; a budai asszonyságok a jurátusokra emlékeznek, akik egy régi márciusi estén minden zárt kocsit megállítottak, míg egy hintóból halovány, de elszánt arccal lépett ki egy fehér kabátos generális az egykori hajóhídon:

- Ich bin graf Lamberg - mondta, és a jogászok kardja kirepült a hüvelyből.

Majd Táncsics Mihály kocsiját húzza a lelkes sokaság, mintha évtizedekig, lelkesedésében, mindig kifogta volna a lovakat a mámoros ifjúság, Kossuth Ferenc, Wekerle Sándor és Küry Klára lovait; Táncsics Mihály óta ez lett a divat.

A régi Pest és Buda, de félig-meddig Magyarország évszázados története fűződik a hídhöz, amelynek kőoroszlánjait minden régi magyar megbámulta.

Ha Zuboly élne, nemrégén elmúlt magyar időknek pompás krónikása, mily tanulságos és élvezetes elbeszélésekkel köszöntené a megifjodott vén hidat. Az ő mesemondó tollán át a novemberi ködös Dunán felénk úszna a Lánchíd, mikor még új volt, és vele ezer mondanivaló a régi magyarokról, akik építését a partokról szemlélték, a vidéki németekről, akik protestáltak a hídvám ellen, és a régi Pestről, aluszékony Budáról, midőn krinolinos, gombanapernyős dámák és kürtőkalapos, bakancsos, zsinóros nadrágos és frakkos gavallérok mentek át a hídon a gellérthegyi búcsúra, vagy a Zugligetbe, szerelemről, Teleki gróf tragédiájáról, Hajnalkáról, szép lelkű Vachottnérről, Tóth Kálmán verseiről beszélgettek, mint a divatos emberek ez idő tájt. Hány karcsú asszonyka libegett át a Lánchíd deszkáin színházat vagy életet játszani, Pestre vagy Budára, amely lábnak nyoma elveszett, és a temetőkben őszi avarrá váltott!

És a híd karfáján át hány boldogtalan költő, szabólegény és beteg öregember, megcsalt varrónő, agyonhazudozott hajadon, kétségbeesett falusi cselédleány ment el egy másik világot keresni a bűvös habokba!

Éjjel csobbant a víz a híd körül, a parton az őrsem meggyorsította lépteit, és kimeresztett szemmel figyelt a sötétlő vizekre, míg valamerről a segélykiáltás hangzott.

*

A Lánchíd - az új Magyarországot jelenti.

Valahol ott végződik a régi Magyarország a pozsonyi diétákon, midőn felsőbükki Nagy Pál volt a reformerek vezére. Nemsokára ezután hazajönnek külföldi utazásaikból Széchenyi István és az ifjabbik Wesselényi Miklós, még delizsánc és hátszló a közlekedési eszköz a külső országokban is, de idehaza már sokat beszélnek a vasúti vonal megépítéséről Vác és Pest között. Csak Deák Ferenc ellenzi még a dolgot, mert a vasúttal tönkremennek a dunántúli gyorsparasztok és szekeressgazdák. Biasini úr postakocsijáratait a Nagy-Alföldön át, Kolozsvárig, Brassóig nem fenyegeti veszedelem. E rengeteg alkotmányok, amelyek az Alföld fenekeketlen országutain, a tiszai kiöntések között, útszéli csárdák mellett, a régi, regényes Magyarországon a közlekedés egy részét lebonyolították, nagyon megfelelték hivatásuknak, midőn az ügyes-bajos magyarokat Pestre szállították, a „Hétválasztó” udvarán letették. Ők hozták a bálozó kisasszonyokat a vidéki kúriákból, akikről később naplót írtak a pesti lionok.

Istenem, mily egyszerű, nemes és andalgó élvezetekből volt összerakva a régi magyarok élete! (A költők is urak voltak, és téli estéken saját fájukat tüzelték a kályhában, amely előtt a Childe Haroldot lapozták, és a tél - mily hosszúak voltak hajdan a magyar telek! - elmúlt, amíg egy költeménnyel elkészültek. Csizmában jártak, disznótorra mentek, a befagyott folyó jegének halk ropogása a toros káposztára emlékeztette őket is, mint a korhely kántort vagy nagy étű táblabíró, feleségük volt a konyhán, míg udvari szobájukban Byron arcképe függött acélmetsetben.) A régi magyar élete szinte zökkenés nélkül múlt, muladozott. Mit tudtak ők a küzdelmes, töprengő, fejvesztett életről, ahogyan manapság múlik az élet! A férfiak egyforma kedvvel mentek a követválasztásra vagy háborúba. Az asszonyok arról ábrándoztak, hogy aranyhímzésű főköttöben mennek a lányuk lakodalmára, a kisasszonyok azt álmodták, hogy Füreden vannak, és Csermák bandája éjjelizenét játszik az ablakuk alatt. Míg jött a hetedik világcsuda, a pesti Lánchíd!

A Lánchíd tette azt, hogy Pestből nagyváros lett.

Hisz azelőtt a fogadókon, állathecceken, Redut-bálokon kívül legfeljebb az őszi vásár vonzotta ide az idegeneket, a vidékieket. A Lánchíd a maga korában olyan újítás, olyan vakmerő és sikerült reform volt Magyarországon, hogy évtizedekig nem is volt más nevezetessége Pestnek, mint a Lánchídja. A legkonokabb magyar is beadta a derekát a karcsú lenge híd láttára, és még az öreg táblabíró is, aki azzal a kifogással ellenezte a Lánchíd építését: „hogya minek az - erre a kis időre” (tudniillik a saját hátralévő esztendeire gondolt), igazat adott Széchenyi grófnak. A daliás főúr a Lánchíd megalkotásával érte el, hogy hazájában ezután nemcsak a szépasszonyok - sok hölgyi kebelben bujkált megadó sóhajlás István grófért -, de a konzervatív, nehézkes, az újítástól a nemzetet féltő magyarok is komolyan vették eszméit. A *Világ* szerzője a csodaszép, világgraszoló híd terve nélkül még sokáig írogathatta volna röpíveit, és az ifjabbik Wesselényi Miklóson kívül nem olvasta volna senki.

A Lánchíd magosan emelkedő ívei alatt ment át a régi Magyarország az új Magyarországba.

A hídon egy lyuk volt, amelyen át a memóriából a Dunába ejtette nagyapánk az elavult jel-szavakat és ideálokat.

A hídon fújt legerősebben a szél, amely a közelgő szabadság, újraszületés virágmagvait elhintette a partokon, az emberi szívekben és elmékben.

A híd építése idejében ment a márciusi ifjúság Budára, midőn már nagyon vígan, ifjonti kedvvel füstölögtek Pesten a kémények és politikai szenvedélyek. És mind ritkábban hangzott fel a vámszedő házikója előtt a nadrágszíja körül pénzért kaparászó vidéki nemesember cifra teremtettsége. Megbámulták, megcsodálták a hidat a régi Magyarországon, és a nemes gróf eszméi az álmélkodó magyarokat aztán könnyű tollal és szóval vezette a reformok, új nemzeti ideálok felé, midőn ő már nem is élt. Szabad lett az út Budára, és az eszmék, gondolatok, tervek átszállingóztak Pestről a budai hegyek felé, ahol olasz baka állott a vártán, és az ostromló honvédnek lenyújtotta a puskáját, hogy az felkapaszkodhasson a várfokra. (Régi idők.)

És az idő tájt, midőn a „kérjvonatok” jártak, és Istvánkor százezer magyart szállítottak Pestre, mindig jó dolga volt a Lánchídnak, alagútnak, a siklónak. Mily emberfölötti csodák voltak ők egykoron, és a begyepesedett elmék, rövidlátó falusiak mily újítási vággyal tértek vissza szűkebb hazájukba.

A Lánchíd nyitotta meg a reformok sorozatát; karcsú, könnyed, graciózus testével elhelyezkedvén Magyarország közepén, arra való volt, hogy apránként hozzáidomuljon e minden jóra, nemesre áhítozó országhoz. Az utolsó táblabírák, a kerékkötő vénék, mind ritkábbak lettek; némelyik, mint kistatai Virágh Péter, holta napjáig büszkén hangoztatta, hogy csónakon jár át Pestről Budára, ahol a rendi tanácskozás alatt szállása volt, de elfogytak ők, a kötél tartó vénék, az ifjú Magyarország vaskével szántott, cséplőgépet hozatott, és vasvonalat épített, bár a gyorsparasztnak ellenezték a dolgot.

*

Pestnek ez antik ékszere most újra feltűnik, mint karkötő a szőke folyamon, és el lehet ábrándozni a múlt időkön, amelyek holdas éjjeleken a híd körül lengenek. Majdnem mindnyájunknak fiatalkorában szerepet játszott ez a híd. Midőn először pillantottuk meg őt, midőn a vidéki anekdoták nyomán az oroszán nyelvét kerestük: midőn bús napon, novemberben az elillant nyár után köd terjengett a híd lábánál, mintha csalogatná a víz a szentimentális ifjúságot. Tavaszi napokon messzire látni a Dunán, és az áradó víz visegrádi virágzó mogyorófagallya-

kat és elszabadult csónakokat cipel magával. A pesti tornyok kéklenek, mintha egy kedves, idegen, reményteljes és kalandokkal teli város közelében járnánk ifjú utazó korunkban: Buda felett varjak ritkás felhője libeg a szemhatáron. Fodrokat füstöl a bécsi gőzhajó, amint fehér derekával tovalebeg a híd alatt, és könnyű kézzel, könnyed szívvel intenek búcsút az utazók a híd járókelőinek. És éjjelente, midőn a hold jár-kel fénylő lábbal a víz felett, a szél orgona-illatot sodor a Gellérthegyről, a Duna-soron, mint a nagyvilági élet, tündökölnék a lámpások, a budai kocsmákból énekelve jönnek a pesti társaságok, a nyári éjszakában világosan hallani, hogy a híd alatt a hullámok összeverik kis sarkantyúikat.

Csak néha szomorú az éj a Lánchídon. Midőn lehorgasztott fejű, sápadt nőszemélyhez beszél az őrszem komoly, atyai hangon, később karonfogva elvezeti a hídról a szomorkodót, akiért már kinyújtották rejtelmes karjukat a Duna lakói.

Vajon lesz-e hídavatás az idén?

(1915)

Bujdosó magyarok és fogoly magyarok

Nagykállón, ahol a forradalom előtt festették zöldre a kerítéseket, és a fogadóban, a vendégszobában a mestergerendáig ágyalták a dunnákat, párnákat az ágyakban, a kocsmárosné lányát Fánninak hívták, birsalmailata volt a hajának, a szeme a szultánák ékszeresládájából való, az ajka felett kékes árnyék, mint Aladdin meséjében az éjjeli égboltozat: a fogadóban, a háziáldások, zsidóbetűs hímzések alatt, a horgolt asztalterítőre könyökölve sokat beszélt Panyóki Pál emigráns korából.

A pipák és a papírshipkás szivarok csendesén füstölögtek, mint a magyar kalendáriumban a téli napok, Fánnika szolyvai vizet és nyíri vinkót tett az asztalra, és Panyóki Pál minden este legalább egyszer elmondta:

- Párizsban, hírlapíró koromban, X.-né asszony, a Nagyopera táncosnője, akinek nevét ki nem mondhatom, útlevelet szerzett, hogy Londonba utazhassak. Az angolok igen kedves emberek, a serfőző legények, akik H. tábornokot megverték, elvittek a kakasviadalra, és a győztes kakas tollat a kalapom mellé tűzték. Általában, amerre jártam emigráns koromban, mindenütt szívesen, vendégszeretettel nyitottak ajtót. A svájci órásné paprikásan főzött a kedvemért, Doverben Kossuth-szakállt viseltek a legelőkelőbb gavallérok, és egy angyali lady csaknem feleségül kínálkozott a magyarok iránti rajongásban, de Nagykállón Panyókiné fonva, sírva, imádkozva visszavárt...

Néha feltűnik előttem a magyar emigráns figurája, mint egy nemes, régi fotográfia, amelyet valamely vidéki úriház albumában láttam. Borongós szakáll, mint ama ábrándos gavalléroké, akik a forradalom után, évtized múlva megjelentek jegyesük ablaka alatt - igaz, hogy vénségére bor- és pipaszaga volt a szakállnak. Fodros hajviselete, amelyet a fül mellett néha sütővassal ápolt a borbély; öreg koráig merengő homloka, mintha messzi postaházak körül várná a hazuról érkező levelet; a szemében a Mikes Kelemenről szóló költemény borúja. Csizmája görbe orra, rozsdás sarkantyúja Jankó János rajzairól való, csontos válla, szikár háta a szabad farkas izmait példázta, amely farkasokról verset írt Petőfi. Furcsa, regényes magyar figura; Párizsban frakkban álldogál X.-né asszony szalonjában, a Pompadour hagyatékából való állóóra alatt, Baden Badenben a zöld asztal mellett a játék eseményeit figyeli, és ha van a mellénye zsebében, megkockáztat egy-két aranyat, Londonban nemzeti agitátor, angol

beszédet mond a serfőző legényeknek, bizonyára Amerikában is megtalálta volna farmját vagy üzletét, mint azok a legkiválóbb magyarok mind, akik a forradalmat csinálták, és a forradalom utáni kedvező közhangulatot felhasználták, hogy külföldön boldoguljanak...

De Panyókiné várta Nagykállón és a francia szalonban, az angol meetingen, a nagyvilág ezer forgatagában nem felejtette el, hogy egy barna, szelíd, magyar asszony, mint egy párjavesztett galamb, búsul utána. És éjjel a Trafalgar square-on bizonyosan azt gondolta, hogy most Nagykálló felett is süt a holdvilág, és a kerítések mögött kutyák ugatnak, csak Andráscsik, a kísértet megy végig a piacon.

És öregségére, midőn egy vidéki fogadó vendégszobájában elmeséli regényes életét a helybeli honorácioroknak: már semmin sem csodálkozik, sem a pipaszagú szakállon, sem a karcsú frakk helyén duzzadó kopott dolmányon, nyíri vinkón, ködös téli estvéken, sáros utcákon, írni-olvasni alig tudó szomszédokon: magyar lett ismét, a külföld, mint egy panoráma képei elvonultak. Szép néha a panorámába menni, de rossz volna mindig ott lakni. A korszak, amelyben született, azt a kötelességet róttá rá, hogy hazájából emigráljon. Megtette azon történelmi hittel, mint a magyarok mindig helyükön voltak a korszakoknak bármely fordulásában. Elvándoroltak a szultán börtönébe, bús Héttoronyba, Rodostóba, a Jagellók alatt lengyel földre, Kossuthal Amerikába... A történelem parancsolta így, gondolták magukban.

A Tisza vizében magyarul beszélnek a halak egymással, az erdőkben a tölgyek „adjon isten”-nel köszöntik a vándort, a hortobágyi szél magyar nótát füttyöl, és a holdvilág nyugodalmasan áll Nagyabony felett - ha ők el is hagyják hazájukat. Nemigen tudni a kontinensen elszakadt magyarról, aki végleg elfelejtette volna Magyarországot. A jelen időnek is vannak emigránsai, akiket a viszonyok, a hadiállapotok, önkéntelen száműzetésben, a távolban tartanak. Alig egy hét leforgása alatt zárták le a sorompókat az országhatárokon, sok szegény magyar idegenben rekedt, hogy a hadifogság keserű kenyerén, bánatos elhagyottságában, szigorú, néha durva katonák felügyelete alatt töltse a világháború végtelen hosszú esztendőit.

Itthon is alig győzzük várni a reményteljes fordulását az éveknek. Ólomlábon jár az idő, mint a felcsukló fájdalom a még be nem gypesedett sírhantok felett. Milyen lassan járhat az óramutató a lyoni tornyokon, ha Buza Barna vagy Hédervári Lehel nézik az időt! Milyen hosszúak lehetnek az éjjelek Szibériában, egy rongyos katonaállomáson, ahol magyar foglyokat őriznek. És hány napja van a hétnek Londonban vagy Madridban, ahol magyarok lesik a hazáról érkező híreket! Mi boldogok vagyunk, akik itthon figyelhetjük hazánk égboltozatán a felhők járását-kelését, a téli borulátót, a tavaszi derűt, és a tábori posta a legszélső lövész-árokból is elhozza kedveseink üzenetét. Tudjuk, hogy élünk, vagyunk, a végtelen szenvedéseket álljuk, mint a villámlást a gyertyánfa erdő. A nyár meghozta drága gyümölcseit, őszi szelíd volt, mint anyánk álma és a tél karácsonyfái alatt fegyverére támaszkodva álldogál a népfelkelő, aki a bajuszán úgy megszokta a zúzmarát tavaly óta, hogy enélkül már nem is képzelel el az életét.

Mily bánatos lehet egy külföldi utcáról nézni a kelet felé vonuló felhőket! Vajon életben vannak, kiket szerettek? És Budapesten nyugodalmasan folyik az élet? Egy hadifogoly képviselő arcképe került nemrég kezünkbe. Mennyi szenvedés, nélkülözés, csüggedtség van ez arcképen. A gavallér nyaka kendővel van bekötve, és régen borotválkozott. A szemében az elmúlt esztendő egy átszenvedett élet fáradtságát hagyta. Mintha mindig fájdalmas zokogást hallana álmában, és a francia felhőből magyar asszonyok könnye hullana eső alakjában a földre.

(1915)

Ne félj!

Éjjel, néma fasorban - a ritka gallyak közül sápadtan tekint alá a felleges égboltozat, mint egy szívбайos ember bágyadt mosolya - ezt mondom magamban:

- Ne félj!

Mitől félnél vajon? A végzet - az isten - melletted járkal, mint egy halk gondolat az édesanyád imádságos könyvéből, vagy az apád jószágából, midőn csendben nevelkedtél a régi házban. Kisfiú voltál, és nagy magasságból, kötélhintáról a földre pottyantál egy malomkő mellé. Egy nyurga vadfű választotta el fejed a halálos malomkőtől. Vadászok megvadult négylovas szánkája nyargalt el feletted gyermekkorodban. A nehéz szán és vad lovak elrepültek. Nevetve ugrottál fel a hóból, és pajtásaid után futottál. A folyón gyorsan korcsolyáztál, a vízmerítő-léket fagyos hab lepte be, mint egy fehér sapka - tán egy szellem lakik a folyóban, és most kidugja fejét a léken. Egy másodperc múlva a lékben eltűntél, a jég alatt vitt tova a helyi folyó, és egy pisztráng azt mondta a másiknak:

- Egy hét múlva megesszük a fiút!

- A toporci szent küldte nekünk, a keresztúti szent, mert hisz megígérte! - felelt a másik hal.

És nyugodtan úszkáltak az elmerült gyermek körül.

Véletlenségből Mária akkoriban a Felvidéken járt. Szegény tót asszonynak volt öltözve, és vizet hordott a folyóról a gazdag kékfestő konyhájára. (Az égiek néha látogatást tesznek a földön. Szeretnek szegények között vándorolni, és igen sok tudósítás szól arról, hogy a vándorlók télen, mély hóban, elhagyott országutakon találkoznak a nagyszakállú szentekkel, sőt olykor Jézus Krisztussal, amint egyik faluból a másikba gyalogol. Ez idő tájt Mária szolgált a városkában cselédi sorban és bizonyosan megjegyezte magában a hallottakat, tapasztaltakat és meleg kendőkről, bocskorokról gondoskodott.)

Mária látta a jég alá merült fiúcskát, mert hisz vízmerítő kannákkal, fenyőfából való edényekkel közelgett a lékhez.

Egy pillanat múlt el, vagy egy nap? A kékfestőlegények karácsonyi kalácsot eddegéltek a meleg konyhán - a tűz nagy fahasábokon nyargalt, mintha régi idők jóléte térne vissza a polgárok házaiba, bor főtt füstös fazékban a tűzhelyen, és a nap már lefelé szállott a hegyek mögött - midőn a cselédasszony a folyóról visszatért:

- Egy gyermek merült el a folyóban. Mentsétek meg - mondta.

A lusta, nyújtózkodó legények talpra ugrottak, otthagyták a meleg konyhát, a fűszeres bort és kalácsot, felhajtották karjukon az ujjast, és hosszú nyelvű csákánnyal iramodtak a folyóhoz.

A gyermek eszméletlenül került elő a folyóból.

A hóra fektették és Fis, egy vörös szakállú legény szakértelemmel dörzsölgette.

A nap leszállott a hegyek mögött, az ábrándos lelkek már hallhatták a Jézuska szánjának csengőit, amint lefelé ereszkedik a nyerges hegyi úton, a keresztútnál a gyalogos vándorlók meggyorsították lépteiket, a gyermekek a kulcslyukra tették a szemüket, és a régi haranglábban meglóbálta a harangot a sánta harangozó, aki dél óta mézespálinkát ivott, és olyan piros volt az arca, mint a kalendárium lapjain az ünnepnapok.

A folyóból kifogott gyermek a vörös szakállú legény tapogatására mozdulatlanul, holtan feküdt a havon.

Később Mária a gyermekhez lépett, és asszonyos, bársonyos tenyerével megsimogatta a homlokát.

- Kisfiú - mondta gyöngéden. - Szegény kisfiú!

A gyermek talpra ugrott, és korcsolyáival karján sietve futott tova a partok mentén.

Máskor, később, sokára ezután falusi kút omlott be, folyó áradt, medve jött ki az erdőből, és eltévedt golyók süvítettek a felnövekedett kisfiú füle mellett.

Ne félj! - mondom magamban az álmodó fasorban bús ég alatt. - A végzet van veled. A te pártodon van. Mi történhetik veled? A halál? Hisz ismered, láttad, barátod, rokonod. A haláltól ne félj.

Sok tapasztalásom van arról, hogy a karácsonyi éjszaka nem azonos a többi éjszakákkal. Miért? Hogyan? A felvilágosodott emberek furcsa mosolyát látom e kis betűk felett, az okosak, hidegek, nyugodt szívűek fejcsóválása kíséri, midőn e gyermekkori babonákat írom. Valahol, valamerre: a születésnél, az iskola padjában, az anya ölében téli este a tűz mellett, vagy egy könyv olvasásánál - érkezett szívünkbe, elménkbe, gyöngé öntudatunkba a képzet, hogy karácsony van a világon? A társadalomnak, a vallásnak, a gyöngé lábán álló meggyőződésnek semmi köze a karácsonyhoz. A karácsony értelme, igazsága, valósága valahol messzebb keresendő. Tán ott, hogy az emberek szeretnek megjavulni. Szeretne mindenki jó és rendes ember lenni egy napig, egy estére, egy órára, amint a jó embert magunknak elképzeljük.

Voltak esték, amelyeket sohasem felejtethetek el. Véletlenek, benső hibák, tán különösség keresése miatt: néhány karácsonyi estét egyedül töltöttem az utcán, kocsimban, külvárosban, éjfél misén ismeretlen kis vidéki városokban, ahol nagy ünnepélyességgel tárja ki a templom ajtaját éjfél felé a jókedvű sekrestyés, és a gyertyákat fontoskodva gyújtogatja az oltár közelében. Én láttam az ismeretlen nőket a Felvidék városaiban, amint a Luca-széket elhelyezték a karácsonyi misén, szép, ábrándos vagy pajkos női szemeket a templom bejárata felé csillanni; mind drága és különös ismeretségeim, mintha egy sziget mellett úszna velem a gőzös, és a parti pálmák, piros tornyú városok, nők elgondolkozva tekintenének a gőzhajó után. Vajon hány nőnek vagyok a vőlegénye egy régi karácsonyi estéről, midőn ismeretlenül, idegenül egy felvidéki templomba belépdeltem éjfél misére? Mi vitt oda? Miért mulattattak női tekintetek, amelyeket soha többé viszontlátni nem fogok? Miért mentem el a kék, ropogós hóban a bástya kis ablakai alatt, ahonnan piros fény, asszonyének, látszólagos boldogság sugárzott? Miért ültem az éjfél misén idegen, sugdosódó nők közé; hajukat, szemüket, ajkukat miért figyeltem babonás hangulattal, mint akár az öregasszonyok imádkozását a hátsó padosorokban?

A Luca-széke talán csak azért volt a Felvidék templomaiban egykoron, hogy vőlegény alakjában jelenjek meg ismételten a nők előtt. A nők a székre ültek, a templomajtót figyelték, és bizonyára meg voltak elégedve, hogy nem az ördög lépked be az ajtón vörös köpönyegben és kopogó lólábbal. Egy meglehetősen egészséges és szomorú fiatalember jött a Luca-székek felé, ahonnan tudvalegőleg mindenki meglátja jegyesét az éjfél misén.

Ki tudná, hány nőnek lettem ilyenformán vőlegénye, és míg messze-messze elutaztam, halk mosollyal gondoltam arra, hogy valahol, valamerre sikerült ismeretlenül nőket megbízni azzal, hogy értem imádkozzanak, felőlem gondolkozzanak. Ki voltam, ki lehettem gondolatukban? Eltévedt ügynök vagy kalandvadász herceg? Furcsa, szomorú fiatalember, aki századok óta bolyong a Felvidéken, egyszer a zsoldoskatona hódító ruhájában, tollas fővegében, máskor bő köpönyegbe burkolózva, mint a titokzatos utazók, akik királyok rendeletéből a háborút meg-

üzenik a szomszédos országnak? A Luca-székén, az idegen nők kíváncsi, babonás tekintete előtt többször jelentem meg vőlegény virággal a gomblyukamban, mint valójában vőlegény voltam.

Ne félj! - gondolom magamban, ha nagyon szomorú vagyok. - Egykor imádkoztak éretted a nők is, akik a legjobban tudnak imádkozni.

A nők imája még tán a végzetet is elfordíthatja azokról a fejekről, amelyek a balsorstól megjelöltettek. A nők mindent kiimádkoznak. Kire hallgasson a Magasságbeli, ha a nőkre nem, akik sohasem lehetnek oly romlottak, hogy a feszület előtt vagy éjjel egyedül, gondolatban vagy halkán sóhajtozva az istennek hazudnának, midőn valakiért imádkoznak? A nők imádsága kitartóbb pajzs, mint az acélból vert páncél a férfiak mellén. A magasságbeli hivatal, a fül, amely mindent hall idelentről, a felhők felett úszó nagy gondolat, amely az érzéseket, szenvedélyeket, álmokat küldi a földre: bizonyosan, pontosan tudja az anyák imáját, a feleségek, a gyermekek fohászatát. És ők, a legmagosabb rangúak, a szeretők vajon hol következnek a sorban? A titkos, rejtett, félve gondolt, emberektől óvott, hangos szótól, nyilvánosságtól rejtegetett nők imája vajon hol jut isten trónusa elé?

Minden életben levő férfiú bizvást gondolhat arra, hogy nők imádkozták ki életben maradását. Egy édesanya vagy egy szerető.

Ez estén, amikor a szívek valóban megnyílnak, mint a tengerfenékről jövő kagylók, mikor egy különös karácsony ereszkedik le a földre, sebesült katona áll a Luca-szék látószögében a sötétes templomajtóban, a férfiak messzire járnak az ünnepi kedvvel kivilágított ablakoktól, árva gyermekek éneke zeng nagy messziségből, és szegény özvegyasszonyok elfojtott zokogása cseng az ünnepi est halkuló csendjében: a nők imája bizonynal százszoros erővel ostromolja az eget. Minden nő imádkozik Magyarországon. Aki sohasem tudott, aki nem tanult, aki nem szerencsétlen. Minden nő imádkozik ma estve a férfiakért, akik részben harcban, részint harcra készen várják az indulást - vagy az itthonmaradottak csüggedt, kedvtelen, fájdalmas életét robotolják.

Legyünk nyugodtak, férfiak; a nők imája ma estve őszintén és becsületesen érkezik meg az adresszált címre.

Csak annak a férfiúnak a bőrében nem szeretnék lenni, akiért már senki sem imádkozik.

- Ne félj! - talán nagy óvatossággal még életben lehet maradni.

- Ne félj! - mondom csendesen - világháborútól, hisz bármely grandiózus e háború, mégis csak egy csöppje a végtelen nagyságú életnek. A Szaturnusz gyűrűi, a hold és a csillagok, de még csak a süvöltő szél és a hullámfodor sem tudja, hogy embermilliók mennek egymásnak.

(1915)

Szerelem bolondjai a háború alatt

A gyűjtők és naplóírók ez utolsó két esztendőben a legjobb módon éltek.

Lehetett gyűjteni hadibélyeget, Augusztát, Hadsegélyzőt, Vöröskeresztet, címkét, katonák karácsonyfáját, megvakult hősöket, kárpáti falvakat: persze, mind bélyegek, számlapapirosok, sorsjegyek, nyugtató elismervények alakjában; gyűjtötték a Höfer-jelentést, Stein szállásmester tudósításának már ma kurzusa van a nyomtatványgyűjtők közt; a tábori levelezőlapokat, a

pesti polgármester plakátjait, a przemysli újságot az ostrom alatt, a cenzúra által „Nem közölhető” jelzéssel ellátott újságcikkeket és táviratokat gondos kezek fiókokba zárják; és a Tudósító Iroda félig nyomtatott, félig írott leveleit a halottakról és megsebesültekről hány magyar háznál helyezték már üveg alá, képrámába! Ott függ a falon, vagy a szekrény legbiztosabb helyén nyugszik az ezredes, a kapitány, néha csak az őrmester vagy a bajtárs levele, amelyben „szegény barátjáról” beszámol; - „őt már elérte dicső sorsa” végződnek e levelek. A háború okmányaiból ötven esztendeig élnek a gyűjtők, amíg elskatulyázzák a különböző hagyományokat, és élelmes kereskedők titokzatos dobozban árulni kezdik a vörös ördög véres ingfoszlányát, mint egykor, apáink idejében Garibaldi ingével házaltak. Mily nagy értéke lesz egy pontos, hiánytalan Höfer-gyűjteménynek, amint gondos kezek a *Magyarország* első oldaláról kimetszették, papirosra ragasztották, és dobozba zárták. Gyűjtenek az olvasók szorgalmasan. Néha a szerkesztő asztalára kerül egy panaszkodó levél, hogy a hivatalos jelentés leszorult az első oldalról egy másik lapra. Ilyesmi árt a gyűjtemény szépségének. A gyűjtő, aki olvassa soraimat, bizonyára helyeslően bólint.

Hát a naplóírók?

Esztendők múlnak el, tán évtizedek, és a sajtógépek a háború után csupa naplót nyomtatnak. Akik ott voltak, akik frissiben, az első impresszió hatása alatt, csata után tábori lámpásnál jegyezték fel az eseményeket; a hadifoglyok naplói, a sebesültek feljegyzései, az internáltak megfigyelései idegen országokban, messzi városokban... És akik Pesten írták naplójukat a háború alatt? Mert a városban is történt annyi esemény, mint a harctereken. Milyen volt a kenyér 1915-ben? Ki volt a legfrivolabb és ki a legszentebb ápolónő, amikor ez divat volt - még? Ki viselte a legrövidebb szoknyát? Hány ezerforintos toalettet lehetett látni a városban a divatos hölgyeken, midőn a beteg gyermekek már nem jutottak tejhez? Ki szerette a háborút, és a hadseregszállítók mit műveltek a pénzüikkel? A szerelem mit csinált tizenötben? Kik voltak szerelmesek, meddig, hogyan, boldogan vagy boldogtalanul? Meghaltak a szerelmesek, vagy életben maradtak?

Talán maradjunk még a könnyed műfajnál, a szerelemnél (1915-ben), mert ennek mindnyájan rabjai lehetnek mindazok, akik még nem fekszenek valahol a frissen hullott hó alatt.

Az Est egy leány naplóját lenyomtatta, aki rejtélyes körülmények között, kezében fegyverrel, szívében golyóval végezte életét. Walter kisasszony naplójában egyetlen szó sem esik Hindenburgról, csupán egy Géza nevű fiatalember körül zsonganak az élmények és gondolatok. Géza rosszkedvű volt. Géza „állítólag” hivatalba ment délután. (Hátha máshová ment?) Géza Erzsébetfalvára ment, 3 óra után, Géza...

Ám minek folytassam a postáskisasszony feljegyzéseit? Szerelmes volt, és az életet csak annyira tudta, hogy Gézának rossz kedve van, ami a szerelmesek örök története. A szegény és szimpatikus postáskisasszony naplójában bizonyára nem azért írta be Gézát, midőn estenden a pesti lakás elcsendesedett, kistestvérei aludni mentek, és az aranygalléros blúz a hivatalban maradt - hogy egykor T. V., az esti lap reportere olvassa a naplót. Bizonyára írt volna néhány félrevezető mondatot fájdmáról, amelyet a háború miatt érez, mint honleányhoz illik. Walter kisasszony magának írta a naplót s az ő kis világa Géza volt.

Bármilyen kolosszális e háború, a Szaturnusz gyűrűi helyükön maradnak, és Pesten egy kedves kisasszony meghal szerelemből. Az újságok, az események második esztendeje működtetik a vésztiósló hangzású ködkürtöt, egy világ borult lángba, a gránát parasztház nagyságú lyukakat szánt négy égtáj felé a mezőkön, katonasírokon tapodnak a lábak, és az emberek - mint végtelen bölcsessége a természetnek - tovább élnek egyszerű vagy regényes, szerelmes

vagy magányos életüket. A csókok Pesten a nők ajkán helyet foglalnak, mint a hópelyhek a fátylakon; a szerelmes halál egyfogatú bérkocsi ablakából kitekint a Dorottya utcába, és a pisztolyok ólma nemcsak a körszakállú katona szívét járja át.

A szerelem, amelyről tizenöt hónapig csak a haditudósító hírlapírók könyveiben olvastunk - Lembergben fekete hajú, setét szemű leányok alakjában, Krakkóban Dunajec-kék szemgolyós, lengyel mezők rozsvetéséhez hasonlatos hajú asszonyok kézszorításában, falusi tanítónők férfias bekecse körül muszka tiszt, máskor magyar hadnagy beszélte az ilyenkor szokásos udvariasságokat, orfeumdámák kocsija elakadt Varsó alatt a sárban - a szerelem nem rukkolt be végképpen a hadsereg szolgálatába. Itt maradt a civilek között, és tizenöt hónap után (miután kicsit szégyellte magát a háború elején) szinte újjult erővel szedi áldozatait.

Tizenöt hónap elmúltával, mielőtt a berlin-konstantinápolyi expresszvonat barna, aranybetűs hálókocsijai átgurulnának a pesti állomáson, fátyolozott arcú török hölgyeket, álombarna arcúakat és drezdai amazonokat, szőke kontyosokat, walkür-keblűeket hoznának, vinnének át a pályaudvaron - az expresszvonatok idejében, midőn sikkasztani, gyorsan menekülni, Svájcban egy havas csúcson az égboltozat közelében meghalni lehetett, mielőtt a rendőrség vagy bős apa beleavatkozott volna az elszöktetett hölgy ügyeibe, a szerelem úgy jár-kel ismét Budapesten, mintha egyetlen napra sem dugta volna be fülét a menetszázad vad kurjantása elől. Mintha mindig itt lappangott volna egy belvárosi ház ódon emeletén, vagy Erzsébet-falván, ahol a pénzhamisítók és zsebtolvajok élnek álnév alatt, most a viszonyok megjavultak, és visszatért a városba, hogy a polgárság között, a családi lámpa alatt, ismét elkezdje produkálni meglepő játékait. A szerelem visszatért, és az újságban mindennap négy-öt hír jelenti, hogy e csalfa tüneményt most is olyan komolyan vesszük a városban, mint a háború előtt.

Tulajdonképpen Ribicskánál, a furcsa Lotti kisasszonynál kezdte botrányait. Az énekesnő merénylete messzi tájakon visszhangokat keltett, a szerelmes nők, akik a hús drágasága és a tej hiánya idejében még önmaguk előtt is restellték végzetes szenvedélyüket, csalékony szerelmüket; Ribicska kisasszony hírére kinyitották szívük kunyhóján a bezárt ablakocskát.

Ismét elsuhanni néma fasorokban és gyorsan venni a kanyarulatot, hogy az elhagyott nő utánunk küldött pisztolygolyója már el ne találhasson. Éjjel az ajtót gondosan bezárni, a mellékutcán az úttest közepén végigmenni, halkán járni, kimondott szavakra vigyázni, régi leveleket visszakérni: ez volt egykor a hűtlen szerelem... Többé sohasem szomorúnak lenni, de vígnak sem, hisz mindez zavarja az elhagyott szerelem miatt támadt seb gyógyulását. Rezignáltan, komolyan, bölcsen, csendesen járni, viselkedni... Pajtás, sohasem lőnek agyon.

Jöjj, szerelem, te mindenható, aki a háborúnál és divatnál is jobban mulattatod a hölgyi világot! Jöjj - Höfer és a pesti stratégák már meggyötörték itt a szíveket, hogy a legábrándosabb hölgy is mérföldkövekre, előrenyomuló hadseregek elhagyott kilométerei, az időszámításban pedig a háború végtelen végére rendezték be szív- és érzélemvilágukat. Jöjj, szerelem, a szívek itt mind szomjúhozva várnak, mint lármás hajtóktól, vadászok fegyverdörejétől elmenekült őzek hosszú riadása után, úttalan, idegen gonosz erdőségben végre forrás vizére találunk.

Itt senki se merészel a régi ábrándossággal, élet- és halálmegvetéssel szeretni tizenöt hónapig. Pfuj szerelem, mondták, midőn határainkon katonáink véreznek! A lírikusokat pedig sámfával fejbe verte a majszter, akik szerelemről daloltak.

Most végre visszatér a polgári élet örök szenvedése, békés háborúja: a szerelem - a bécsi személyvonattal jött, vagy Erzsébetfalváról a villamossal? -, itt van, már öl... Hisz mindjárt ölni szokott, amint villamoson érzi magát.

A szegény Walter kisasszony... a hatvanhat éves postás féltékenysége... a pesti kisasszony, aki a főhadnagy után Temesvárra szökik, és megmérgezi magát a pályaudvaron... „Szerelmi dráma a Hernád utcában”... az őrmester-festő merényletű nője...: végre ismét Pesten vagyunk, holott már azt hittük, hogy itt a nők többé szeretni nem tudnak.

A telefon - a szerelmesek leggyorsabb postása - sürgősen berreg.

- Női hang, nagyságos úr - mondja a szolgál.

- Lám, még női hang is van a világon.

A szerelmi tragédiák gyűjtői - ilyenek is vannak - kinyitják a skatulyát, ahová majd az esetet elteszik.

(1915)

Vízkereszt napján a háborús fővárosban

Farsang - te gyászruhás ledér -, már második esztendeje jössz elő a téli alkonyatból lengő fekete fátyolban, lakkcipőben, selyemharisnyában, a parfümödet tubarózsából szűrték; falun, halott menyasszonyok ravatalánál érezni ez illatot gyakorta; egyik setét szemed a végzetet siratja lassan omló könnyekkel, míg a másik tamburmajor mozdulatait lesi, aki a temetési zenét vezényeli nagy pálcájával... A szívedben vágy és gyász, mint ifjú özvegyasszonyéban, aki férje koporsójánál első szerelmével találkozik; a bokádban tánc lépés remeg, mint az esti szél bujkál a nők hajában, míg a térded imádságra rokkann egy csodatevő templomocskában; nem tudod: sírj vagy neved... szabad-e csókolózni a setétségben vagy mindig a nagy vízbe bámulni a hídról?

Mikor falun laktam, a kutyáim Vízkeresztkor ugattak, farsangi figurák mutatkoztak az utcán. A farsang áhítatos időszaka volt a kalendáriumnak. Mindenki igyekezett megbolondulni egy napra vagy egy órára.

Az élet most fáradt és érdemtelen vén színész, mindig ugyanazon szerepeket játssza, mint némely öreg komédiások. Háború és mindvégig háború. A férfiak élete oly egyformasággal folyik, mint akár a középkorban, midőn a valamire való férfiú életének tíz vagy húsz esztendejét hadban töltötte. A királyok megharagudtak, sereget szereztek, öregségére került néha vissza a szülővárosába a harcos, hogy az unokaiban gyönyörködjen. A középkorban ez igen érthető és természetes dolog volt. A fegyverviselésben eltöltött évek különös változatossággal, nemegyszer anyagi haszonnal kecsegtették a zsoldoskatonát. Egy jóra való zsoldos négy-öt királynál, fejedeleminél szolgált életében. A Rajna mellől Nápolyba kerülhetett, hideg északról szenvedélyes délre, Madridban vagy Krakkóban tölthette a telet... A polgárság ezalatt a kulcsos városokban folytatta a maga kalendárium-szabta életét. Megtartották az ünnepeket, karácsonykor kalácsot sütöttek, farsangban álortét tettek fel, szerettek, házasodtak, meghaltak... A háború, mint egy távoli mennydörgés hallatszott a hegyek mögül. Igen természetes dolognak látszott, hogy egyik király haragszik a másik királyra. Bivalybőr zekés, rőt szakállú katonák vonultak át néha a városokon, az asszonyokat a hátsó kamrákba zárták, a bíró csapra

ütötte a város borát, és ha éppen farsang volt a városban, az idegen katonák együtt dévajkodtak a polgárokkal. Rákóczi Ferenc és Görgey Artúr megtartatták hadaikkal a mulatságok idejét. A felvidéki városokban a kuruc a sarokba állította rövid nyelvű csákányát, és Vízkeresztkor megtáncoltatta a lőcsei asszonyokat. A honvéd a téli hadjárat alatt Eperjesen vagy Körömcön vigadott, hajnalig pörgette a felvidéki szépeket, reggel rohamra ment a Branyiszkóra. A régi hadviselések respektálták Gergely pápa intézkedéseit a börtben és a farsangban. A nyomorult katona bélpoklos lehetett Milánóban vagy kolerás az Odera mellékén: karácsonykor mézes bort kapott, farsangban együtt ünnepelt a vigadó polgárokkal, húsvétkor a feltámadás ünnepén a tavaszi virágoktól és ifjú nőktől szagos templomokban fújhatta a zsoltárt. A harcos katona bizonyossággal tudta, hogy Vízkeresztkor leánykéz tölti meg a kupáját egy útban eső városban.

E vég nélküli háborúban a kalendáriumot sohasem akasztják le a szegről a vezérek. Igaz, más időszámításuk van az oroszoknak, a szerbeknek, mint nekünk, de elfelejtik a saját ünnepnapjaikat is.

Farsangról legfeljebb a városokban lehetne szó, ahol hajdanában gyöngé hó esett Vízkeresztkor, és reggelre kelve a szatírok és más éjszakai járókelők kecskelábnymai maradtak a havon. A dévaj polgárok, a komoly kékfestők, órák és borbélyok lelkesedéssel foglalkoznak a farsangi maskarával; lópatát köt Ackerman, a bak hajlós szarvait erősíti sapkájára Kristóf, az órás, a borbélyok és mindenek szakállt, parókát, maszkát vesznek elő háznépük és a városi lakosság mulattatására. Fánkillata van az egész világnak. Az asszonyok már meggyóntak, megáldoztak karácsony hetében vagy újesztendőre. (Börtben majd újra lehet gyónni, a barátok kámzsájának még majoránna és fahéj szaga van az elfogyasztott ételektől és italoktól, de a kecskebőr-dudákat már szerte a városban a padlásra akasztották.) A katona ekkor szívesen látott vendég volt a vigalmakban, és midőn a vadkant (egészen) négy ember a vállán az ebédlőbe hozta, a városparancsnok kelyhét a fejedelem egészségére ürítette. Azok a nagyszemű, sóvár ajkú asszonyok, akik a középkori képekről nézegetnek alá (mint hamu alatt a parázs a tekintetük), farsangban szánkázni mentek a harcosokkal, és nem ijedtek meg, ha az erkélyük alatt megállapodott az éjszakai lámpás téveteg sugára, és a mulatságból hazatérő katonák egy-két nótát énekeltek az ablak alatt. Tornyos hajú, tunikás, magos galléros, keskeny kezű középkori dámák, akiket a képzelet az orsó vagy az imádságos könyv felett szeret látni, farsangban, a két gyónás között, a szívét ették meg a fáciának és a harcos katonának.

Vajon milyen kép marad fenn mai dámáinkról, néhány száz esztendő múltán egy sánta könyvtáros lelkében, miután naphosszat a létrán fel és alá járkált, hogy a korunkra vonatkozó disznóbőrbe kötött könyveket a magos állványról vállán lecipelje?

Rövid szoknyájuk, huncutkájuk, furcsa kedvük, mulatságuk, szenvedésük, farsangjuk: hogyan tűnik fel esztendők múltával, midőn Pesttől, Magyarországtól a háború oly messzire dongott, mintha a föld alól hallatszana a tetszhalott dörömbölése a koporsó fedelén?... A hét főbűnök a pesti tornyok tetején üldögélnek, mint álmos csókák; néha leszáll egyik-másik a tetőről, és megérinti egy arra haladó dáma vállát a szárnyával. Elképzelhető, hogy remeték, jámbor aszkéták élnek valahol Budapesten, akik a háborúért, Isten számos csapásaiért: vezekléssel, önsanyargatással, szeges korbáccsal büntetik magukat? Lehetséges, hogy valaki nem hagyta el lakását a háború alatt, és a szent könyveket forgatja? A budai hegyek közé menekültek-e bölcsészettel foglalkozó búskomor emberek, akik egy jánoshegyi barlangban vagy egy naphegyi kunyhóban filozofikus nyugalommal, mozdulatlanul, tétlenül várják a háború végét? A zárdákban és kolostorokban megszorodott-e a növendékek száma? A tébolydák? A kegyhelyek? A csodatévő templomok? A búcsújáró helyek? Hol van a rettenetes, a lélek- és elme-

zsibbasztó döbbenet, amely a háborúk alatt megingatni szokta a legkeményebb lelkeket is? Hová lett a kapkodás, ijedelem, menekülési vágy, amely 1914-ben, a háború első hónapjaiban, mint valamely elfojthatatlan lelki járvány vágatott végig a világon? Egyetlen búcsújáróhelyre sem zarándokolnak el az emberek, hogy jajgatásukkal, könyörgésükkel, térdre borulva a háború végét kérjék?

Középkori háborúk leprája, kolerája és a többi rettenetes nyavalyája, amely hajdanában a háborúkat megállította, se közel, se távol. Az éhséggel hatalmasan birkóznak az országok - és Szilveszter éjszakáján úgy mulattak szerte a világon, mintha az utolsó szilveszteri éj ereszkedett volna le a setét felhőkkel.

Farsangot jelent a kalendárium, és hallomásom szerint, Pesten és másfelé felújítják a régi álorcásbálokat. Mulatni, mulatni vágyakoznak az emberek. Elfelejtteni a bajt, a nyomorúságot, el a háborút s ezer borzalmait... A városon nincsen hótakaró, de bizonyos, hogy jókedvű szatírok kopognak el éjszakánkint az ablakok alatt. Zene és dal hallatszik esténkint mindenfelé, a színházak öble, mint az öröm vöröslő kagylója gyűjti sokadalomba az embereket. Soha ennyit nem mulattak Pesten. Bár nem volt osztriga, amit hajdanában a rossz útra térő kisasszonyok némi ijedelemmel fogyasztottak. A kaviár sem a legjobb mostanában Pesten, holott a régi pikáns újságok ezt fontos kelléknek tartották a mulatsághoz. És a gomba - szegény ínyencek! - hogy megfogyatkozott! Eltűnt a tejszín! A francia pezsgő drága, de még mindig bőven folyik! A tengeri rák is ritkaság. A lazacot magyar vízben tenyésztik, pedig egykor a Rajna nélkül ő elképzelhetetlen volt - Heine verse és a kölni dóm látóképe volt rózsaszínű húsában. Ananász nincs a városban. Messzi, jó szagú tengerek szigetei, Havanna, Kuba, Ceylon a mesék világába távolodtak el. A januáriusi hajnalon - az esztendő fordulóján - oly népesek voltak a főváros utcái, mintha senki sem aludt volna ezen éjszakán. Ebből következően: zajos, élénk, tobzódó farsang közeleg e szökőévben.

A háború: a koporsó deszkáinak döngtetése nagyon messziről hangzik, a föld alól. Itt, a föld felett aranylánc cseng a nők nyakán, és farsangi muzsika bujkál a Vigadó árkádjai alatt. A nagy Opera környékén a várakozó kocsisok, százan is, rázzák bundájukról a hideg esőt. Ha eddig élt volna valahol egy szent remete a Svábhegyen, az is eljönne barlangjából a Pest felől hallatszó vidám lármázásra, vége van tán már a háborúnak? Bohócok, színészek és ledér nők tarka csoportját látni a messzelátó toronyból a város utcáin. Pénz és pénz mindenfelé.

Csak a házak belsejébe, a kárpit mögé ne nézz, pajtás. És a katonát se keresd sehol, aki a farsangot is a lövészárokból tölti, Gergely pápa kalendáriuma nem érvényes a harctereken.

(1916)

A „nyilas ház” látogatói

A régi esztendőkből egy ódon házban laktam a Belvárosban, és gyakran arra gondoltam, hogy ebben a házban már gyilkosság történt. Tökéletesen hasonlított a ház ama régebbi regények által leírt házakhoz, ahol az átutazó kereskedőt megfojtják, nőket késszúrással a láb alól eltesznek, azután befalazzák a halottakat. A padló girbegurba volt, és olykor percekig állottam egy sarokban: vajon melyik deszka alatt fekszik a lókupec? A ház hátsó részében laktam, ablakom a kéményekre és tetőkre nyílt, hosszú folyosón kellett végigmenni, amíg lakásomig jutottam, a kockakövek az udvaron és a gránitlépcsők néha megmozdultak lépteim alatt,

mintha üreg volna odalent. Egyszer világosan hallottam, hogy hosszan és fájdalmasan sóhajtott valaki a falban, ahol valaha ajtó lehetett... Tavasz volt akkoriban, a kéményekből a fehér füstök húsvéti fodrozással lebegtek el a háztetők felett, és a Dunán oly hosszadalmasan bűgött egy hajó, mintha nőstényét keresné az óbudai kikötőben. Egy nőbe voltam szerelmes, és cserepes virágot állítottam az ablakomba, amelynek gyermektenyerű üdeségű szirmait céltalanul bámultam. Egyáltalában soha annyi szépet nem láttam, mint életemnek ebben a szakában. Mily szívderítő volt a lóvasút, amely Budára gurult, sósperec és friss ser illata volt a padoknak. A szerviták tornyán az óramutatók, mint egy jókedvű farsangos felragasztott bajuszai lengtek a szélben. És egy régi, zöld kapu előtt ácsorogtam, amelynek kilincsét múlt időkben egy hercegnő keze érintette.

Nemrégiben ismét e tájon mendegéltem. A belvárosi sikátor még nem változott, holott a tótok már meglóbálták a csákányt Nepomuki Szent János szobra felett, amely az egyik fülkét díszíti az udvarban, ám közbetrombitált a háború, és a tótoknak más dolguk akadt. De másfelé is látható még a régi belvárosi élet nyoma. Az üregek a mélyben konganak lépéseim alatt, csak a képzelődésem lett fáradtabb, a halott várost nem tudom elgondolni a küszöb alatt, ahová gyilkosai rejtették. Egyáltalában minden fáradt a városnak e régi negyedében. Lassabban járnak az emberek estefelé, mert igazi belvárosi ember nem csavarog ám a Váci utcában, de a Koronaherceg utcán sem, azok ott mind idegenek, messze, tán a külvárosban laknak, és ragyogni szaladnak át, nemegyszer Budáról, a belvárosi kirakatok elé. Bizonyos, hogy a „Buda Városához” címzett vendéglő tulajdonosa nem volt negyven év óta a Váci utcában, pedig tízlépésnyire lakik innen. A Károlyi-kert környékén - az igazi, régi Belváros egy darabja - legfeljebb az esti lap automobiljának zúgása veri fel a csendet, ha néhanapján az öreg Polónyi Géza véleményét kérdezi meg a hírlapíró. Bizonyos, hogy itt még laknak szerelmes emberek, a setét udvarokon, nyurga bérházakban; a Szarka utcában, Galamb utcában az esőfátyolos alkonyba merengve néznek özszemek, és egy földszinti szobában ott üldögél egy fiatalember, aki reménykedve, aggódva hallgatja az utcán elmenő lépések kopogását. - Lépéseket hallgatni! Estefelé - télen korán sötétedik - ózüst edényben fénylik a tea, mint aranyhajú nők barnább hajszájai, és valahol most indul el valaki a régi ház felé! A várakozó hallja a rendőr unatkozó lépteit, gacsosan megy valaki, katonabakancs patkója kopog, anya és leánya sietnek egymás mellett, ahogy csak a belvárosi nők tudnak egymásba karolni, talán egy vidéki ember megy bizonytalankodva, hogy Göndöcs Benedek módjára vendéglátó házat keressen. A vén kövek, amelyeken már annyi láb ment el a messzeségbe, ismeretlen célok felé, közömbösen viszik tova a péklegényt és a szerelmi délutánra siető, remegő bokájú, lenge szoknyafodrában is megbotló, karmantyújában Mária-érmet vagy Antal-szobrocskát szorongató dámát, akinek lépteit a hallgatózó két taktusra oszthatja: két egymás után gyorsan következő sarokkoppanás hangja kivehető a némán gyermekkori imádságot mormoló nő járásában... Mintha a hét főbűn az idők folyamán kis gödröcskéket vájt volna a régi kövekben a belvárosi utcákon, hogy a tilalmas szerelemre siető cipősarka megakadozzon e furcsa vályúkban. Nemcsak Madridban jártak a nők a jó barátnő, a hallgató öregasszonyság, titokzatos jósnő, kancsi szabónő lakására, hogy ott esetleg egy bánatos lovagnak vigasztaló kézcsókra nyújtsák a kezüket - midőn a kesztyűcske felhajlik a csuklón, mint a viráglevél... Nemcsak Madridban tudják a szenyórák, hogy a sűrű fátyolon át hogyan lehet csókolózni és a derékfűzőben leülni... Mindezt már ismerték a régi Belvárosban is, ahol a girbegurba lépcsők varrónők címtáblái alatt kanyarodnak. Hajdanában a Belváros volt az ifjú Budapest szerelmi találkozóhelye. A kémények fodrozó füstjében elégetett szerelmes levelek egykor megbízható, később hűtelenné váltott szavai és mondatai, mint Andersen cigarettapapirosból vágott táncosnői lebegtek a Szarka utca felett.

Itt szerettek azok a pesti dámák, akik szerelem - izgalmas, fájdalmas, álmatlan éjszakát szerző szerelem - nélkül egy hétig sem tudtak élni. Mindig sírni, mindig nevetni, mindig egy nevet mondogatni, és a boldogságtól megörülni a kis számárnak, amely régebben egy kertész virágos cserepeit fuvarozta...

Itt esküdtek meg életre-halálra, síríg tartó szerelemre - hogy ráncolták homlokukat a bolthajtásos szobák falai, midőn százötven esztendő múltával ugyanazt hallották a női ajkáról.

Némelyik régi házban nem volt számjegy sem. Csak arról lehetett megismerni, hogy a század eleji árvizet jelentette egy kőbe vésett nyíl. A „nyilas házba” hányan jártak a nagymamák közül, akik mostanában hófehér hajjal hagyják el a templom hajóját a ferenci barátoknál, áhítatos vasárnap délelőtt.

Amíg elgondolkozva járok a régi Belvárosban, felvetődik a kérdés: hová lett innen a szerelem? A házak vénültek meg, vagy az emberek? Hová lett a tót házmester, aki a kulcsokat kezelte, a gázláng, amely szabadon remegett drótkosarában a kapu alatt? A bársonykabátoknak, prémeknek, fátyoloknak illata, amely a régi belvárosi sikátorokat betöltötte a menekülő nők után; a boldog és megelégedett szerelem méléző, enyhén ringó járása a szélben zörgő borbélytányér alatt; és a csudálkozás a Duna-parton, a Gellérthegy oldalán pislogó lámpásokon... „Vajon ki lakik ott? szeretik egymást az emberek?” ...a virágkereskedés párás ablaka mögött vér piroslik, és az ékszerésznél a rubin vakít; amidőn régi időben szokás volt a Váci és Koronaherceg utcán szerelmi délután végeztével sétálgatni. „Jó estét!” - mondta a vörös szakállú Tiller, amikor a Váci utcába befordult, és az első háznak, az első nőnek megemelte kalapját, köszönt az egész gyönyörű gyülekezetnek e rőt szakállú, híres pesti férfiú.

Ma is arra járnak a város szépei, de a mellékutcákban a kikoptatott kövezeten a hét bűnök gödröcskéiben összegyűlik az esővíz. A szerelem is a nagy körutakra költözött.

(1916)

Messze pirosuló tájak

Ha majd hetven esztendő leszek, és egyszer visszagondolok a mai napokra, mint különösebb évekre: vajon mire emlékezem leginkább e furcsa időből? - kérdem olykor magamtól hűvös, tiszta, magába-szállott délután, midőn az ember úgy vágyakozik az öregség, a bölcsesség, a nyugodt tavak országába, mintha a rejtelmes születés, vándorfecske módjára estétől reggelig elutazott ifjúság, cölöplábú férfikor, midőn az ember néha a svájci szabadsághősök kis tollaskalapját hordja, máskor a seriff parókáját illeszti fejére, ismét megbocsát, mint a hűvösvölgyi szent remete, midőn egész éjszaka Pesten dorbézolt - mintha mindez, az egész élet csak arra való volna, hogy egykor egy karosszékből visszanézhessünk a régi országutakra, amelyeken lábnyomunkat behavazta a tél, kis házikónkra, amelynek ablakán a pók szövi a felejtés szemfedőjét, a régi arcokra, amelyek úgy vándorolnak el az öregség emlékezete előtt, mint a folyó hullámai, az emberképű hegyek a felvidéken, őrházak a vonat ablakából... Ha majd hetven esztendő leszek, mire gondolok egy parkban, zöld fák alatt, amelyeken a lombokat egy égi gyermek arany keze tolja széjjel, ahol üldögélek, és ahonnan kinevetem az egész életet, az egész világot?

Gyermekkori őszeim - öreg férfiak társaságában sokszor üldögéltem mély, bükkfával fűtött ebédlőkben, félhomályos korcsmaszobákban, ahol szarvasagancsból volt a fogas, és még

kétfejű sasos rendeletek függtek a falon üveg alatt - e télszürke vénnek az emlékezet elkanyarodó országútján csendesen tovaballagnak, visszanéznek... vajon miről is beszéltek ők, mikor még hangra nyílt a szájuk, és egymással jókedvet, szomorúságot, köszvényt és egyéb testi nyavalyákat megbeszéltek? (És legfiatalabb barátom kiskálnai Kálnay László Tompa Mihályt követő korszaknál fejezte be érdeklődését az élet iránt.)

Beszéltek ők sok mindenről, ha a pattogó tüze a kályhának, az ablakok mögött szállingózó hóesés, a mákízű karácsonyi est vagy a hordókáposztához hasonlatos ropogású újesztendő, egy pohár bor s egy pipafüst módjára szálladozó hangulat megoldotta a nyelvüket.

Egy dohányszagú, birsalmasajtot kedvelő vén emberke a macskabőr bekecséből néha kinyújtotta az ádámcsutkáját, és énekelve mondta:

- Napóleont csaknem láttam... Győrben egy pincében ültünk, egy vérpiros képű dunántúli nemes szomorúan bólingatott a fejével, néha felállott, kettőt-hármat fordult maga körül, amikor a zsidó-cigányok a frissét pengették. Némelyek az asszonyokat is magukkal hozták, a fehérnép nevetgélt, hazulról hozott almát, diót majsolt, mikor már megszólaltak az ágyúk Győr alatt. A dunántúli nemes búsan, mint akinek valami kimondhatatlan nagy bánata van, mindig csak a fejét lógatta a vastag pohár felé. Köhidinek hívták szegényt. Tíz esztendősen lehettem, az anyámmal mentünk hadbaszállott apám után, hogy jöjjön már haza.

A szomszéd felemelte szűzdohányszínű kezét. Csupán ennyire emlékezett a Napóleon korára, bármily hosszú volt az ünnepnap délután és a nagyhavú falusi tél.

Zúsmarás fejű, vállas férfiú, akinek két szeme, mint télifán üldögélő csókák, a virzsínia-szivar füstjét kedvelve nézegette.

- Jurátus lehettem akkoriban. Katonáság verte a dobát a pesti utcákon. „Jön a Duna!” - kiáltotta nagy vígan egy suszterinas végig az Úri utcán, és papucsában csattogva futott tova, mint farsangi mulatságra. Hazamegyek. A kapuban összeütközöm Lotti kisasszonnyal, akinél szállást béreltem. Egy hárász kendő volt sovány nyakán, és elfelejtette hamis fűrtjeit föltűzni. Egy madárkalitkát tartott a kezében... Menekült, a sok drága ezüstje, antik ékszere, minden ott maradt az emeleten. Csak a madárkákat mentette meg. Ilyen bolond dolog volt a pesti árvíz!

- Wesselényi? - kérdezte valaki az asztal végén. A virzsíniás bölcs ember módjára legyintett.

- Árvízkor nem ér rá az ember másokkal törődni. Hanem azt a bolond vén leányt sohasem felejttem el.

Egy honvédtiszt, aki Komáromban szolgált a szabadságharc alatt, karácsonykor, névnapkor, kisgyerek születésekor mindig megemlékezett, hogy a várfokról messzelátón át lesték a futárt, aki a fővezérről hoz hírt. Elöl a tábornok állott csuklyás köpenyegben, és a szeme mindig a távcsövön volt. Mögötte a tisztek a börtökből elővonták a messzelátót.

Ott álltunk és lestük Görgey futárát... Vártuk reggeltől estig, amíg csak látni lehetett a tájékat. A futárt vártuk.

(Már a bajuszom serkedt, és a Morgó temetőben gerendákat tettek keresztbe a kapura, miután megtelt e régen használt nyugalóhely: az egykori honvédtiszt szívdobogva várta még mindig a futárt... Mintha ezenkívül semmi sem történt volna az életben.)

A szabadságharc általában körülbelül két emberöltőn át szakadatlanul foglalkoztatta az emléket. Még éltek közöttünk a „nagy idők tanúi”, amint egy szellemes hírlapíró elnevezte a gyászrovaat honvédeit. Apánk, nagyapánk, atyáinkfiai szemében nagypénteki komorsággal jelentkeztek a múlt idők szomorú árnyékai. Öreg honvédtisztek kihúzták a szalmakazalba

rejtett kardjukat, és az ágyak fölé akasztották. Az ó-fehérműs szekrények fiókjaiban meg ott volt a megmaradt tépés. A temetőben nem állítottak új fejfákat a régié helyére, amelyeket Slick generális ágyúzott. Alig deresedtek meg a fejek, amelyeken viharszíz szorította a csákót a váci ütközetben... Mégis félig monda, félig legenda volt már e nemzeti lángbaborulás azok számára, akik a szabadságharc után születtek. Az én gyerekkorombeli öreg emberek még nem tudtak másról beszélni, mint a forradalomról. Arról, hogy ki mit látott benne? Érdekes a történetíró könyve, amint korszakok tárulnak fel a szemünk előtt, mint ismeretlen tájak, de mindig érdekesebbek az emberek, akik e korszakot megcsinálták, benne részt vettek, vérezték, győztek, sírtak, megpihentek... A gyerekkorombeli öreg embereken mindig valamely furcsa vonást, jelt, különösséget kerestem, mint olyan másvilágbeli embereken, akik a nemzet szabadságharcában személyesen részt vettek. Egynémelyiknek az öreges szemében, elkomorodó vagy feltüzesedő pillantásában láttam néha olyasvalamit, ami megkülönböztette őt a többi öregemberektől. Mintha felgyújtott falvak lángja piroszana valahol a szemük függönyén, a háttérben a debreceni nagytemplom tornyai emelkednek, a fiatal Kossuth, mint egy üstökös, vagy mint egy csodálatos szellemalak suhan át az akkori emberek szemének tükörében. Ők láttak, hallottak olyasmit, amit az utánuk következő emberek már többé nem láthatnak... És mily csodálatos, hogy minden szem mást látott, néha egyazon esemény megfigyelésében. Mintha az emberi szemek sugárkévei több és több oldalról fogtak volna körül valamely eseményt. Egyik öreg barátom Kossuthot csak a debreceni országgyűléseken látta. Komor, zárkózott, szinte epés férfiúnak mondja. „Mély haragok és szenvedelmek ülnek homlokán.” Másik a gőzhajónál látta Kossuthot, amint Pestre érkezik... „Költészet volt, harangszavú, tavaszi reggel arcú, lángoló, beszédes, ifjonti, gondtalan, fekete magyar ruhája volt... Estvére bál volt a Komlónál. Megkértem Steingassner Ilona kezét a társasösszejövetelen.” És Ilonáról még nagyon sokat tudott volna beszélni a szomszéd, mindez azonban már nem tartozott a szabadságharc történetéhez. Egy öregasszonyság csak annyira emlékezett, hogy Görgeynek császárpáros ruhája volt, és fehér kendővel volt bekötve a homloka. A muszka tüzereknek parancsuk volt, hogy ne lőjenek a bekötött fejű alakra. - És az alvégen lakott Csiszlák, egykor kántor és szabadsághős, és minden héten másképpen írta le Petőfi Sándor alakját, akivel egy csapatnál harcolt.

Az emberi emlékezések csodálatos országútján összekeveredik az idő, a múlt a jelennel. Különben szavahihető öreg barátaim nemegyszer látták fehér pantallóban sétálni Széchenyi István grófot a Vérmezőn, ahol a koronázáskor az ökröket sütötték, s a király aranypénzt dobált a nép közé.

(És míg elcsendesedve hallgattam őket, amint régen meghalt férfiokról úgy beszélgettek, mintha az illető az imént ment volna ki az ebédlőből, és öregasszonyságokról, akik tegnap szöktek meg az ablakon át a szülei háztól - a közelben gyors lovak -, és eseményekről, amelyekre rajtuk kívül a világon senki sem emlékezett - amint hallgattam őket, gyakran elmerengtem az öregség eme csodálatos adományán, hogy az ember arra emlékezik leginkább, amire akar...)

Vajon, ha egyszer vége lesz a háborúnak, sok-sok esztendő elmúlik, az asztalos már csak karosszéket gyalul, mire fogunk leginkább visszaemlékezni egy pipa csöndes kiszívásánál? Mennyi minden titok kiderül, amire csak harminc vagy negyven esztendő múlva emlékezik az ember! És a most szemünk előtt lejátszódó események, jövő-menő emberek mily más világításban állnak a sokat felejtő, csendesen megbocsátó öregség szemhatárán, mint ma látjuk és érezzük a fejünk felett elzúgó szelet, a viharfelleget!

(1916)

Az újságíró halála

Schröder Béla, a *Magyarország* munkatársa, aki tegnap éjjel hirtelen meghalt negyvenéves korában, egyáltalán nem gondolva a meghalásra, bizonyosan fejtörő gondolatokkal foglalkozván a szívgyöngeség beállta előtt néhány perccel, az ágy mellett egy fiatal asszonyka virrasztott, reggel hadnagyi ruhába öltözködik, frontra megy, reportot ír a *Magyarország*-nak: gondolta, amíg a levegő mind ritkább, kevesebb lett körülötte. „Már levegő sincs Pesten, ebben a tolvaj városban?” - vélte tán magában, bár mióta másodszor megházasodott, az egykori félelmetes lovag, párbajhős, grandseigneur, a „Három testőr”-ből való gavallér, a pisztoly és a kard bajnoka, romantikus hős, Don Quijote és gáncsnélküli nemes: megjuhászodott és az öreg Zareckynek (az *Anyegin*ből) adott igazat, hogy bizonyos idő elteltével több napot kell tölteni az otthon négy fala között, mint a kocsmákban vagy a bajvívótermekben. Talán e családias megszelídülése, a polgárok nyelvén: magábaszállottsága, egykor harcias kedvének elpihentetése, a háztartás és a Bulyovszky utcai szelíd csend, a fák reggeli remegése az ablak előtt és a délelőtti ködnek, a reggeli friss embereknek e megkedvelése: volt az okozója, hogy korábban halt meg, mint erre gondolni lehetett. (A tudós Ferenci ezredorvos úr, aki katonaruha nélkül híres orvosi egyéniség városunkban, az íróknak - e képzelgő, betegségekkel álmódó és foglalkozó férfiúknak - azt szokta mondani, hogy sohasem tanácsos változtatni a régi életmódon, mert ez néha halálesetet jelent.) S. B. csupán negyvenesztendő volt, kalandos, furcsa, olykor érdekesebb figura, mint maga is óhajtott. Sokszor annyira szerette az úgynevezett igazságot, hogy komolyan bajba keveredett. Háromszáz esztendő előtt tollas kalapban, Henrik királyfi vállrózsájával, homálytalan pengével járt-kelt volna az emberek között, és megvédelmezi vala a szegényeket és árvákat a hatalmasok túlkapásai ellen, az országúton megvív a rablólovaggal, ezer pistol van az erszényében, egy igaz ügyért folytatott küzdelemben leli halálát, és dolgai végeztével Navarrai Margit naplójában talál megemlékezésre. - Ellenben későn született, hírlapíró lett - vidéken, s ez volt hőskora -, kalandos lett, Aradban és hazájában csalódva mozdonyvezető óhajtott lenni a Pacific-vonaton, farmer Délen, kávékereskedő Hamburgban, misszionárius az afrikai vadak között, hajófüdő egy óceánjáró gőzösön, aranyásó vagy cowboy: csak el, el Magyarországról, ahol véleménye szerint az igazságot és becsületet reggeltől estig temetik a sírkertekben, és a sírásók már nem érnek rá hatlábnyira megásni a gödröt, a becsület, az igazság lába kimered a föld alól, és a varjak kemény csőre fényesíti a sarkantyú taréját... Vidéki hírlapíró volt! Lovag és bolond, gyermek és bölcs, Hamlet apjának szelleme a bűnöző társadalomban és kis kocsmákban, a vak zenésznek vagy egy magához hasonló Grál-lovagnak volt kénytelen elmondani poharazás közben, hogy a kutakat megmérgezték a városban... Vidéki hírlapíró volt és grandseigneur! És a Schröder Béla különossége, hogy e két foglalkozást összeegyeztette.

Szent, groteszk, bánatos és nekem nagyon gyönyörűséges figura a vidéki hírlapírás hőskorából. A szerkesztő asztala felett vívókardok vannak a falra erősítve, és életveszélyes fenyegetések hangzanak el a városban, ha egy kemény és bátor cikk megjelenik az újságban.

Milyen volt a hírlapírás vidéken, húsz-huszonöt év előtt, mielőtt Schröder Béla, grófok és bárók barátja, legelső gavallérnak Aradra költözött!

A vidéki hírlapírás hőskorát olyan pennának kell megírni, amely hasonlatos ama Thackeray M. W. tollához - amely a castlewoodi grófság legszebb hollóinak a fényes tollából készült -, amely toll ír adósok börtönéről, a korabeli londoni hírlapírókról, a Gulliver szerzőjéről és a kiadóné szívemességéről... A legjobb író, érzelgős, mint *A wakefieldi pap* szerzője és egyszerűen mulatságos, mint Gvadányi legyen a tollas, aki majd egykor a vidéki hírlapíró

életét Magyarországon megírja. Geográfiát kell tudnia, mint Hoffmannsegg bárónak, aki 1794-ben utazott Magyarországon, és a debreceni Vitéz üldögéljen valahol a közelben. Cervantestől kell tanulni a harcok leírását, és Falstaff John is megjelenhetik a könyv lapjain, midőn a régebbi szerkesztőkről van szó... Személyesen kell ismerni Lits Antalt és Csigorin Artúrt - e nemes lovagokat, a vidéki hírlapírói kar e testőreit -, hallgatni kell hosszú történeteket egy éjjeli kávéházban, ahová a vidéki hírlapírók, mint fáradt, bús vándormadarak megtérnek a munka után; tudni kell, ki volt a primadonna anno 18**-ban Szegeden vagy Debrecenben - és a holtak emlékét tiszteletben tartani Iványi Ödön, Rudnyánszky Gyula, Gáspár Imre, Kósa Barna alakjában; cigányprimással és a főispánnal barátkozni; a város végén lakni egy nádfedeles házban, ahol állítólag Petőfi lakott egy télen; szegénynek, büszkének, rongyosnak, rajongónak, loagnak, költőnek lenni; húszéves korban cserfának lenni és öblös kortesnek; a csillagokba nézni éjszaka és a reményt egyedül a Szaturnusz gyűrűjében megtalálni: - vidéki hírlapírónak lenni és gyalog utazni, mint egykor a vándorszínészek. „Állást keresni” Debrecenben, Miskolcon, Aradon... Szentekkel, bolondokkal, félkézalkárok, költőkkel, a „jövendő nagy tehetségével” üldögélni együtt és furcsa nőkhez írni verseket, akik esetleg a betűt sem ismerik, míg a primadonna lakásának tájékán jókedvű, szőke huszártisztek sarkantyújának a pengése hallatszik; nagybögőzni megtanulni és reménytelenül sétálni úrinők ablaka alatt; Reviczkyt, a mellbeteg költőt imádni és a pesti lapokban Tóth Béla cikkeit keresni és elolvasni, megtanulni; esetleg Csernátonyt választani mesterül vagy Pongrátz Bélát, az Olvasd! szerkesztőjét; céltalanul mendegélni idegen alföldi városok hosszú sáros utcáin, tekintetes és nagyságos urakkal parolázni a délelőtti korzón és a divatos asszonyka ibolyaillatú kesztyűjét hódolattal megcsókolni; lilaszínű fátoldarabkára borulni éjjel és sírni... És az álmokban, a kis szobácskákban átsuhannak az elérhetetlen nők alakjai. A hajnalpír-arculatú hercegnő, kócsagtollas bankárné, rozmaring-illatú varróleány... Bundák, selymek - amint az álmokban élnek e különös női holmik - az ígézet fehérségében, nők nyakán a napkeleti szendergéshez hasonlatos színű igazgyöngyök, különös, izgató illatú kesztyűk, selyemharisnyák, szénaillatú hintók bőrülései, perzsaszőnyegek virágai és kezek, amelyek oly hajlékonyak és gyengédek, mint Anna királynő kezei, amint megfojtaná a deres bajuszú skót lovagot... Ez volt a vidéki hírlapíró élete.

Ha történetesen némi fékevesztett szenvedelmesség, bizonyos igazságoknak a kedvelése, testi erő és a pengének nem félelme, hanem szeretete is lakozik a vidéki hírlapíróban, délelőtt a kaszárnyában és bajvívó termekben találkozott a helybeli urakkal, hallhatta bőrének különös, papírszerű repedését, és jóságos orvosok kegyelméből helyére varrták a fülét, pisztolygolyót viselhetett az óraláncán (végén a kapukulccsal), Szegeden vagy Vácott hetekig üldögélt az államfogházban, és az angol nyelvtant életuntan forgatta, végül elérte éjszakai szomorkodásainak végcélját, a közkórházat, és némi idegenkedés után elcsendesedett, miután utolsó perceiben átgondolta, hogy a „színésznő” sírni fog reggelre, a Kopeczky-féle sörházban a déli sernél koszorúra gyűjtenek a kollégák, és a Péter Pál „Dugóhoz” címzett kis vendéglőjében az asztaltársasági elnök strófit mér a jelenlévőkre, a kisbögős egy komoly dalt játszik az éjjeli kávéházban... Zoltai a pesti újságoknak megtelegrafálja az ismeretlen nevű, nagy reményekre jogosító, vidéki kolléga elestét. Valaki - útiköltség hiányában - gyalog elindul egy vidéki városból, hogy az elhunyt hírlapíró helyét betöltse.

Így volt?

*

A különös Schröder Béla, aki sokáig járta a vidéki bajvívótermeket, gavallér volt, és boldog is volt, nyugtalan volt, mint egy magányos házban zenélgető muzsikusz játéka a poharak elfo-

gyasztása után és álmodozó, mint tegnap estve az égen a füstfoslányok módjára elutazgató felhőcskék a telihold előtt, bátor volt, mint Cervantes hőse és kalandos, mint Jelky András: bólintana, midőn e sorokat olvasná. Végzetes, igaz, példás élete és halála, mint egy regényhőse. Pedig ő volt a legelső gavallér, hercegi úr egykor a vidéki hírlapírók között. Mindent elkövetett, hogy a legérdekesebb életet élje végig - végül párnák között halt meg, holott vágyódása az ellenséges golyó volt. Életében és halálában a magyar hírlapíró küzdelmes, fáradságos, groteszk, céltalan, boldogtalan életét és halálát példázza. Vegyük le a kalapot, és vessünk keresztet a halottra és magunkra.

Istenem, meghalni!

Egy nyújtott, borzasztó jajszó az égbe borult országúton, amelyen bandukolunk.

(1916)

Töltött káposzta Bécsben

Egy nagyképű osztrák hírlapíró e héten szemlét tartott Bécsben, és lapjában megírta tapasztalatait. A „hírhajhász” tudósítása szerint „a magyarok most, a háború idején meghódították Bécset”. „És a nagyhírű töltött káposztával is kibővült a vendéglők étlapja.”

„Rendes ember általában nem mozdul ki otthonából” - mondta egy régi szabolcsi táblabíró, bizonyos Jósa, vagy talán Recsky. „Csak a kereskedők sietnek” - tette hozzá jelentősegteljesen, mert ez idő tájt nyugodalmas, hosszú életkorok, meggondolt, étkes, pihenős élet folyt Magyarországon. Még tán a búza is lassabban érett, és a borokat szokás volt pincékbe zární és az unokáknak eltenni. Bár a szigetvári gróf vitézsége feszítette a szívek izmait, ha a históriás könyvekből vagy a kalendáriumból hazánk dicső múltjáról olvasának a téli estéken; vagy lantos énekelt az ablak alatt; poéta könyvét hozta a szomszéd pesti vásárról; eleink csodálatossággal jöttek felénk a mondákból, mint a csodaszarvas megáll az erdőszélen, s szétekint a tájon: Magyarországon nemigen mozdultak meg az emberek, ha ez nem volt szükséges. Történelmi csend lebegett a rónák és hegyek felett. Zömök, vállas, derekas lett a magyar fajta. Csak a sarkantyús csizmák fűrgéskedtek farsangban, egyébkor pihent, várt, hallgatott a nemzet.

Utazni csak Füredre volt szokás - vagy Parádra, a gyomrot megjavítani a férfiaknak, a kisasszonyoknak kettőt-hármat fordulni az Anna-bálon. Bécsbe leginkább csak az ment, aki hivatalt keresett vagy pörösködött. Aki Párizsban járt, azt a fél ország ismerte. Csokonai vagy Klimius Miklós legyen az, aki ok nélkül utazik ismeretlen országokban, idegen vármegyékben, barát és atyafi nélküli falvakban.

És a rendes magyar ember a saját kocsiján utazott - néha egész udvartartással, háznéppel. Egy Csáky nevű régebbi úriember élete végéig törte a fejét egy olyan utazókocsi megszerkesztésén, amelyben minden otthonvaló kényelmét megtalálhatná. Bivalyok, előfogatok várták az állomásokon a magyart, ha nyár felé Füredre indult. Bécsbe való utazás előtt végrendeletet csináltunk. És a városhoz közeledvén, a nagyralátó magyar kidugta a fejét a kocsiból, és kereste a helyeket, ahol előtte már Ocskay járt.

A bécsi újság még azt is tudja, hogy a magyar mágnások, földbirtokosok, akik azelőtt Párizsban, Nizzában vagy távoli tengeren költötték el a jövedelmüket, most Bécsben vannak,

és hódítják a várost. A hotelek magyar grófokkal vannak telve és a nyilvános éttermekben mindjárt megismerni a magyarokat feltűnő viselkedésükről, cigánnyal való muzsikáltatásról, lármázásukról... talán bőkezű borravalójukról is.

Ez bizony elképzelhető, amint fajtánkat ismerjük. Bár előkelő, vérbeli magyar mágnásainkat nemigen láthatta a reportőr duhajkodni a nyilvános éttermekben. Részben mert saját palotájuk van Bécsben, nemegyszer Párizsban is, ahol állandó szolgaszemélyzetük vagyon, huszár, portás itthonról való, legfeljebb a gazdasszony tanul meg néhány szót németül vagy franciául a piaci bevásárlásnál, részben mert előkelő klubokban töltik az estéiket, miután éjfél után Bécsben bezárják a nyilvánosságnak szánt helyiségeket. Aztán már Szemere Miklós sem muzsikáltat magának a Magyarországból felhozott cigánybandával, a fiatal, mulatságra alkalmas arisztokraták a harctéren vannak, nemigen lehetséges, hogy egy öreg magyar gróf csárdást táncoljon a szállodai étteremben.

Akiket a bécsi újságíró feltűnően viselkedni látott, azok Pesten is ugyanazt csinálják. Bécsben talán bátrabbak, mert a szomszéd asztalnál nem üldögél az ismerős pesti ember, aki krajcárról krajcárra tudja, hogy honnan ered a feltűnő gavallér pénze, vagyona... talán még a jókedvét is ösmeri.

Ha a bécsi újságíró körülnézne Pesten, a feltűnő, Bécszet hódító magyarokat ugyanolyan pozícióban meglelné a helybeli éttermekben, színházakban, mulatóhelyeken. E neveletlen, kínos, külföldön alig elkerülhető magyarok régi ismerősei már mindenkinek, akinek valaha az utazási irodában váltott jegyfüzet volt a zsebében. Ezek azok a szegény, hangos emberek, akik fennhangon tárgyalják családi ügyeiket a Tiberis partján vagy a Rigi-vasúton. E szittyá vitézek a régebbi humoristák szelíd karcolataiban, tárcaleveleiben már a koronázás óta szerepelnek. Róluk zengett Porzó és a többiek; újabban „Old reporter” emlékezett meg „külföldön élő honfitársainkról” e hírlap hasábjain is megjelent elmés cikkeiben.

A régi újságokban, a füredi tudósításokban a falusi urak és kisasszonyok félszeg magaviseletén bebizonyította megfigyelőképességét az újságlevelező; a falusi kislány Pesten viselt dolgai évtizedekig mulattatták eleinket; az új nemzedék a tengeri fürdőhelyekről és svájci hotelekből küldött tudósításokból ítélte meg honfitársaink viselkedését... Mindenütt ott voltak, ahol csak lehetett ott lenniök. Pesti „jassznyelv” ütötte meg füled dobhártyáját a monte-carlói kaszinóban, egy tekintélyes, beretvált arcú, esőköpenyeges sportsman magyarul káromkodta el magát a liverpooli díj lófuttatásánál, Párizsban magyar zsebmetsző bontotta ki a zsebed az Opera előtt, Szalonikiben magyar hölgy szívta cigarettáját az éjjeli mulatóhelyen, és Ohióban a legnehezebb bányászmunkát magyarok végezték.

Vajon miért volna csodálatos jelenség, hogy e hazájától eltávolodó, idegenkedő, más kultúrákért rajongó fajta, a háború alatt itthon végezné tennivalóit a nemzeti mentés körül, miután a katonai szolgálat nem kötelezi? Az a magyar mágnás és földbirtokos, akit a bécsi tollas látott az étteremben henteregni, nekünk oly idegen fajta, mintha egy másik csillagtesten született volna. Vajon igazán magyarok vagy csak pestiek?

Csakugyan rajonganak a töltött káposztáért Bécsben, midőn idehaza lazacot, osztrigát, „delikateszt” szeretnek enni, mint a baptista pap, Feinsilber tisztelendő úr mondta péntek esti prédikációjában, midőn negyven szegény vagy öreg hívő és fiatal nő előtt felsorolta Budapest bűneit a Wesselényi utcai templomban? (Érdemes feljegyezni az 1916. esztendőről, hogy a város bűneit, élvhajász asszonyait, csaló férfait, élelmezési szomorúságait egy kis házban prédikálja egy szakállas, héberül imádkozó, fantasztikusan naiv hitszónok, mint a római katakombákban egykor az apostolok. A bejárás mellett hirdető tábla: Rob. Feinsilber ma este 8-9-ig zsidóvallásúak részére [„für”] mond beszédet. És a gyülekezetben világot elhagyott

öregemberek, világot nem tudó fiatal nők, romlott kíváncsiak, egy zürichi cukorgyáros, egy hírneves pesti orvosdoktor, egy ismert jó és szép pesti asszony üldögélnek; hátul egy szemüveges sekrestyés köhög a megható mondatoknál.)

A bécsi hírlapíró téved az ő „feltűnő viselkedésű” magyarjaival. Azok nem töltött káposzta kedvéért mennek Bécsbe. Még ha egész héten töltött káposztát főznének a bécsi szakácsok, akkor sem menne már több magyar Bécsbe, mint aki mostanában ott tanyázik.

Úgy látszik, a honvédek mégiscsak értek el valamely eredményt e világháborúban, ha Bécsben a mellüket verik, és magyarságukra hivatkoznak azok az emberek, akik egyébként sohasem szoktak büszkének lenni arra, hogy magyarok!

Bécs „meghódításáról” beszélni: annyi, mint Salamon híres fanyar mosolygása.

Eleink talán meg akarták hódítani Bécset, persze nem „feltűnő magaviselettel”, hanem egyéb eszközökkel. Mostanában azonban szükség van itthon minden magyarra. Zord időket élünk, a magyar anyák már régen hazahívták a fiaikat az idegen országokból, mikor szükség van minden magyar karra. Legfeljebb arra a kalandor söpredékre nincs szükség, amely már a háború előtt is feltűnően viselkedett a bécsi kávéházak sarkaiban, a mulatóhelyeken és a Freudenauban. E gavallérokat és hölgyeket előbb-utóbb összefogdossa a bécsi policáj, és hazatoloncolja.

Magyarok mostanában nemigen mennek Bécsbe mulatozni a saját kocsijukon, háznépükkel, udvartartásukkal - még a bécsi kocsmárosok parasztfogdosó töltött káposztájáért sem. Álmagyarkák azok, akikről az újságíró azt hitte, hogy magyar zászlósúruk és földesuraságok.

Vajon mért nem tűnt fel a bécsi hírlapírónak az a sok tarisznyás, bánatos öreg magyar ember, kendőjét homlokába húzott magyar asszony, aki a katonai spitálok körül sebesült véréről, katonájáról várja naphosszat a híreket? Ők még többen vannak.

(1916)

Nagyvárad

A város oly költőietlen, mint egy bazár. És mégis költők laktak e városban.

Vidéki nagyságok és kisvárosi démonok városa. Csodálatosan tehetséges és nagyképű férfiak, Bováryné-szerű országszép úriasszonyok, hipermodern hajadonok és a püspökök laknak itt.

Vállalkozó és gazdag, erkölcstelen és kultúrás, nevetségesen lármázó és igyekvő, vidékiesen komolytalan és erkölcsileg beszámíthatatlan, zajongó, rajongó és sokszor félreismerő hencegő és megalázkodó; az emberek városa, akik soha sincsenek otthon, egész nap talpalnak korzón, kávéházban, a cukrásznál, a gyűlésen, mindenbe beleütik az orrukat, mindenről fontoskodó és határozott véleményt mondanak; zajos, széket tologató, pénzért, divatért, egy napi korzóért rajongó, új kalapért élő, sikeres megjelenésről álmodó asszonyok és férfiak városa; élni, élni, élni: ez van az emberek homlokára írva, a nők ezért seprik a helybeli utcát, és a cukrásznál estefelé mint egy nagy, ellenállhatatlan kívánság, száll az ég felé a vidor, mozgalmas, ünnepléses, kalandos életnek a vágyakozása.

Sehol sem óhajtják az életet úgy az emberek - talán még Aradon sem -, mint Nagyváradon. Az ábrándozás, merengés, magányosság, elvonultság, a csend mosolygása: ismeretlen dolgok e városban. A mindennapi életet pezsgőspohárból akarják inni, közben kedvvel vagy álkedvvel

nevetni, „szórakozni”; talán még a rövid ebédnél is kalapban és fátyolban ülnek az asszonyok, hisz int a déli korzó után a délután különböző mulatságaival. Lakkcipők, kócsagtollak, furcsa kis női kalapok, feltűnő ruhák, lármás megjelenések, finomtalan érzések, bánattalan bánatok, örömtelen örömök, hangos nők és erőszakosan feltűnni és szerepelni vágyó férfiak városa: Nagyvárad, mily sokszor gondoltam rád szelíd idegenkedéssel, enyhe gúnnyal és szinte érzéki vágyakozással! Egy város, ahol igen szép nők laknak, de sohasem látni őket, mielőtt a fodrásznő kisüti és megfésüli hajukat; mielőtt a legutóbbi divat szerint ruhájukat felöltötték, és a szájfestéket helyére tették. Csupa „csináltság”, mesterkéltég, kigondolás, tükör előtt hangosan elmondott belső érzések, pózok, rafinált helyzetek, rossz francia bohózat és tülekedő magyar élet: ez a nőknek élete. (A férfiak, szegények, a városi divat és hangulat szerint viselkednek.)

Modernek - mondják ők magukról a komolyság és meggyőződés hangján, közben a kis-asszony gondjaira bízzák gyermekeiket.

Hajfesték, arcfesték, parfüm, álkultúra, selyemszoknya, harisnya, az udvarlás, a társaság, helybeli pletyka: ez az életük. S oly szépek, megkívánni valók, hogy csaknem mindent meg lehet nekik bocsátani.

Még azt is, hogy „kis Párizsna” gondolják magukat, modoros műveltségüket, szerepelni való vágyakozásukat, eltitkolás nélküli stréberakarataukat, közönségességüket és furcsa szokásaikat, hogy egy családanyát kétszer-háromszor látni napközben az utcán új ruhájában végiglejtteni...

És mégis költők laktak itt, és gyönyörű regények éltek, történekek, elmúlnak.

A városna külső élete rikító és felszínes. Az az ezer ember, akit nappal és éjjel mindig és mindenütt látni. Az az ezer ember, aki a ruházakodásából, a mindenütt való jelenlétéből, a hangosságából, a feltűnőségéből óhajt megélni.

Míg a boltokban, a gyárakban, az irodákban a legszorgalmasabb emberek laknak, akik sohasem láthatók.

Itt, a kereskedelembe, a munkában, az ötletességbe, a produkcióban, a szívós szorgalomban hasonlít valóban Párizshoz, a párizsi polgársághoz, a „francia burzsoához” a nagyváradi lakosság. A pénzgyűjtő, fáradhatatlan élet méhei ők.

És csak ezer here tolong, és mutatkozik a látóhatáron.

Vajon a költők kiknek énekeltek?

*

Ebben a városban lakott a főhadnagyné, aki az elmúlt napokban csaknem mezítelenül állott bírái előtt. A barátnői, az ismerősei sonkás kenyérrel kínálgatták egymást a bíróság termében, amíg a főhadnagyné titkait hallgatták. Talán helyeselték is a szokatlan színpadi mutatványt, és bizonyosan mindennap megbeszélték a vádlottnő dolgát a korzón és otthonukban. Érdekes volt, figyelemre méltó volt a nagyváradi asszonytípusna e csaknem tudományos felboncolása, ámbátor némelyek már előzőleg tudták az olvasóközönség körében, hogy mely vallomást mondhat a szerencsétlen asszony.

Itt az élet: a pénzt jelenti.

- Pénz! - mondják, s talán ez az egyetlen szó, amely komolyan hangzik el a városban.

Pénz nélkül nincs szerelem, nincs korzó, nincs divat, nincs szórakozás. Pénz nélkül nincs otthon, sem gyermek. És nincs áhítat az élet örömei iránt, nincs tavaszi reggel, de még csak

elmerengő őszi nap sem. Pénz nélkül nincs makacs vágyakozás bizonyos álkulturális szokások iránt, de még csak új cipő sincs. Pénz nélkül nincs nyugodalmas otthon sem, ahol a férfi bezárhatná az ajtót, és négykézláb játszhatna gyermekeivel, paraszt módjára figyelné az ablakból az időjárást, a feleségével együtt énekelne, vagy szép reményeket tervelve. Semmi sincs, amit az emberek megszoktak, megkívántak, vágytak. A nagyvárad kultúra elcsalogatta őket az életbe, a korzóra, a kávéházba, fénybe, idegen emberek körébe, más világokba s más érzések megismerésébe, mint az élet tavaszi napfénye, amely hajdanában bizonyára melengette ifjú szerelmes szíveiket.

- Egymásnak élünk - mondják tán még manapság is a fiatalok, amint a hosszú nyárfasorban sétálnak.

Mily gyönyörű még akkor az élet, a szerelem, a mindenható érzelem!

Búbájjal, babonával, elképzelhetetlen és félig átélt érzelmekkel teljes az ifjúkor. Mindenki másképpen álmódja, mindenki valamely különösséget és meglepetést vár a holnaptól. A szerelmesek egybekelését végignézni vidító és szomorító. „Kis szegénységünkől, kis kunyhónkban megélünk” - mondják, akik költőket is olvastak. Az élet oly reményteljesen közeleg, mint egy furcsa, sohasem látott csillag az ég aljáról. Csodák, váratlanságok, kedvességek, álmok ígérkeznek. Az egybeszoruló kezek életprogramot, elálmodott álmot mondanak egymásnak. Az asszony feje mindig a férfi szíven nyugszik, és a szempillák egy messzi korban egyszerre nyugszanak meg. Bármit mondjanak a keserűek és az ostobák, a szerelem mindig a legrégibb, szinte emberi életszámítási koron túl táplálkozik, ábrándozik, bolondozik, játszik, vidít, szomorít, a Dunába kerget, és új életre ébreszt.

Szerelem!

Mint a megváltó szó hangzott ő mindig az élet keserves szerdáin. Ideg orvosok és költők ajánlották őt; nevettek, és öngyilkosok lettek érette; sírtak, elgondolkoztak, elzüllöttek, elfáradtak miatta... Furcsa, hogy szereti egymást két ember. Magányos ember csak néma fejcsóválással felelhet, ha a szerelem bolondjairól hírt hall. Próbált, megégett férfiú vagy nő beleegyezőleg mosolyog. Vén ember káromkodik, gyermek gúnyolódik. A remete a fa tetejére emeli a szemét, ahol a képzeletbeli szentképet látja lebegni. A régi temetőben a halottak fűtyni kezdenek, mint az őszi szél, s öregasszonyság zörgő mákfejekkel álmodik.

Bizonyosan szerették egymást egykoron Preisz és Preiszné.

A katonatiszt a nő szemére, szerelmére, hajára, lábára, kezére gondolt, mielőtt elaludt vaságyán, vagy más nővel osztotta meg jegyesi szívét. A férfiak becsületesek, nem szívesen gondolnak rosszat arról a nőről, akit feleségül akarnak venni. Gyengéden, áhítattal, talán megadással várta, tervezte, remélte a bekövetkezendő életet a katonatiszt.

Preiszné?

Ő bizonyosan többet álmodott, mint a menyasszonyok, fiatalasszonyok mindig álmodnak.

Aztán jött az élet.

Nagyvárad.

A barátnők.

A korzó.

A cukrász.

A pénztelenség.

Új kalap nincs.

Új ruha nincs.

A férj kártyázik.

Az ügyvéd.

A bankigazgató.

A revolver.

A törvényszék.

Ítélet...

Éjjel, csöndben, lehunytt szemmel, midőn róluk elgondolkozom, azt hiszem, hogy jobb sorsra érdemes emberek voltak.

Talán összefonódott volna életük egy másik városban, ahol a nők nem a legutolsó divat szerint öltözködnek.

(1916)

Divat

Főrangú hölgyeink „védegyletet” szerveznek a külföldi divat ellen, mint egykor „szebb lelkű honleányaink” az elmúlt században a magyar divat és ipar mellett.

Nagyon helyes volna, ha az elmúlt század magyaros divatja ismét visszatérne.

A krinolint most a védegylet sem tudja megállítani útjában. Jön feltartóztathatatlanul, elszántan, a színpadokról már a nézőterre kacérkodik, feltűnni óhajtó kisasszonykák az étteremben benne lejtének; holnap a villamoskocsin vagy az utcán találjuk őt, akiről humoristáink egykor annyi élcet írtak. Előrelátó társasági szellemesek már lapoznak a régi divatlapokban, ahol Don Gunárosz megjegyzései foglaltatnak a krinolin nevű divatról.

Habár nincs minden báj nélkül e viselet.

Különösen furcsa és megható lesz ő, ha második visszatérésekor megrövidítve, megkurtítva mutatkozik a városon. Korunk a szép lábak kora. Sokáig tartott, amíg a nők az elmúlt századok uszályai és bő szoknyái alól ki merték dugni a lábukat. Ifjúkoromban bizvást hihettem, hogy csak a színésznőknek és táncosnőknek van lábuk. A balett pergő bokái öreg urak kaviáros csemegéi voltak a látcsövön át; az úgynevezett „vádlik” közel járnak a hét főbűnökhöz, és esős időben naphosszat az utcákon kóboroltatják a kalandvadász fiatalembereket. Nemigen volt szokásban a tisztességes asszonyok lábáról beszélni. Szemérmesen, rejtve lengett a rózsaszínű harisnyakötő és a női lábnyomok felett, a homokban vagy a havon, merengve állott meg a költő, miután az igazi lábat nem láthatta. A kéz volt divatban, s róla bókot mondani a régebbi tánciskolákban éppen úgy megtanították a fiatal férfiakat, mint a valcerra. Boleyn Anna keze, amelyről amaz angol király e híres hízelkedést mondá: „kéz, amelynek párja nincsen Angliában” - volt az ideálja minden hölgynek. A kesztyűsök kora volt ez, Hadik generális megrohanja Berlint huszáraival, hogy a királynőnek kesztyűt hozzon, lovagok az oroszlánketrecbe mennek, és a haragos nemesek egymásnak kesztyűt dobnak. Voltak kis kezek, amelyek sorban megfojtogatták a férfiakat, s ők boldogan meghaltak. Keskeny,

ügynevezett arisztokrata kezek hervadtabb dámáink büszkesége. A rövid, de formás, család-simogató, friss kenyér illatú, dolgos és párnás női kéz minden házasulandó ember ideálja volt. Leánynézőben a tapasztalt öregurak unokaöccseik részére mindig azt a leányzót választották a testvérek közül, akinek keményebb volt a tenyere. És a mindenkori félbolond költők a kéz poézisát versekbe szedték könyvtári könyvben. (Igen természetes dolog volt, hogy a nő tükre előtt éppen úgy gyönyörködött a kesztyűjében, mint új kalapjában vagy napernyőjében.)

A lábak felszabadulásával szinte egzotikus érdeklődés kísérte hölgyeink lépteit.

A nevezetes pesti gavallérok, akiknek lakásukon női cipőkből szép gyűjteményük volt, amelyben gyönyörködtek, amelyet ápoltak, mint nagyapáink a pipatóriumot, a női láb felszabadulásával úgy érezték, hogy gyűjteményük értéke csaknem elveszett. Hisz a legszebb cipő a formás lábon utcai látványosság lett, mindenki megnézheti, akinek a Belvárosban vagy a Ringen dolga akad. A szállodák cipőszakértői, akik éjjelente az ajtó elé rakott lábbelikről nemcsak az odabent alvó hölgynek korát, súlyát, haj- és szemszínét, de néha még a keresztnevét is megállapították, titokzatos tudományukkal a sarokba ülhettek. A női lábbeli elvesztette titokzatos érdekességét; mint a suszterbolt kirakatában lévő cipő nem hozza izgalomba a költőt, így a temérdek női láb, amely egyszerre láthatóvá lett a pesti utcákon, fanyar unalommal töltötte el azt, aki a nők lábát láthatatlanul ábrándjaiba fűzte. Kiderült, hogy a hercegnőknek és varróleányoknak olykor egyforma lábuk van, és csupán a lábbeliben van különbség. De igazi szakember a Váci utcában is lehúzza szemével a nők lábáról a cipőt, és látja őket cipő nélkül, mezítláb sétálni, megolvassa a tyúkszemeket, a bűtykös ujjakat; a feltört sarok és örök szenvedésre ítélt kislábujj jó ismerősei. A lábbeli sűrű mutogatása megnövelte a szakemberek számát. Ma már Pesten mindenki mellényzsebében hordja azt a titokzatos üveget, amelyet a velencei kalandor drága pénzen árusított a hiszékeny fejedelmeknek és őrgrofoknak, amelyen át minden nőt ruházatlanul lehetett látni.

Régebbi években egy irodalmi karácsony szenzációja volt a fényképsorozat, amelyet egyik napilapunk ajándékba küldött olvasóinak. A szép pesti színésznők lába volt a fényképeken, Márkus Emma nyerges cipője, Hegyesi Mari szalagos bokája, Hegyi Aranka táncos lába sok vidéki házban elgondolkozásra készítette az olvasót, míg az akkori nők a fejüket csóválták. A közönség szavazott, és temérdek levelezőlap érkezett. Emlékezetem szerint Hegyesi Mari lába nyerte az első díjat. A kedves és tehetséges nagy művésznő bizonyára jobban emlékezik e dologra, mint én.

A nők lesütötték a szemüket, kesztyűbe dugták a kezüket, hosszú szoknya alá rejtették a lábukat; furcsa, izgató és titokzatos figurák voltak a férfiak mellett. A szemérmes kisasszony nem evett a vőlegénye előtt, és asszonykorában is többnyire a konyhában lakott jól. A bibliában még Zsuzsannát lesik a vének, a tengeri fürdőkön és a siófoki strandon közönyösen baktatnak tova a férfiak a fürdő nők között. Egykor egy francia cipősarok kellő megmutatása is elegendő volt, hogy az alvó vér lánggra lobbanjon, bizonyos fehérneműek nevét illetlen dolog volt kimondani, a harisnyakötő szent szimbólum... Nők zsebkendőit ellopni jó dolog volt.

A „védegylet” is, mely nemes hölgyeink együtteséből megalakult, bizonyosan olyan divatot fog rendelni, amely a nőkre nézve lesz kedvező, és a férfiakat megejti.

(1916)

Vozáry

Egy áradó márciusi napsütésben, habfehér virágú fa közelében eszembe jutott Vozáry, a tavaszcsináló mérnök.

Személyesen nincsen szerencsém ismerhetni őt, de az utóbbi tavaszi hetekben mindenütt hallottam nevét. Turfon, színházban, társaságban, esti sétán és déli napsütésben a Stefánia útján.

Pesten szeretik a furcsa, rejtelmes embereket. A legtöbben Vozáryt olyanformán képzelik, mint egy középkori bűvészt, aki a budai oldalon varázsvesszejével szétűzi a Pest fölé tolongó esőfelleget az ég négy tája felé. Mások fantasztikus mérnöknek vélik, aki gépei között kék zubbonyban, az amerikai mérnökök biztonságával munkálkodik, és erős feszültségű áramokat, villamos sugarakat lövell a pesti égboltozatra, hogy délben minden dáma a lehulló esőzés veszedelme nélkül megmutathassa új kalapját, tavaszi ruháját a városban; a szerelmesek Vozáry találmányában bizakodva kiránduljanak a hűvösvölgyi erdőbe; a temetések délutánon-kint zavar nélkül végbemenjenek a pesti és budai részekben; déli és délelőtti napfényben játsszon Budapest tavaszt; a kislányok megkapják áprilisi szeplőiket az orrukra; a cipőcskéket ne érje sár, és a gonddal, csínnal, varrónők álmatlanságával elkészült új női ruhák veszedelem nélkül illatozzanak szerte a városban, a körutakon és Andrásy nemes útján.

Az öreg Vozáry - legtöbben mégiscsak ezt hiszik - egy régi világbeli lovag, aki találmányával a pesti nőknek felhőtlen tavaszi napokat óhajt biztosítani; fiatal korában bizonyosan rajongott a szépnemért, és öregségére villamos sugarakkal árasztja el az égboltozatot, a várost, a szíveket, a gondolatokat... És a rejtelmes, tavaszcsináló férfiúról a pesti társalgási nyelv számos tréfás fordulatot produkált.

- Vozáry haragszik Pestre - mondták az elmúlt napokban, midőn esőzés volt a városban.

A Höfer-jelentéseken kívül új és sokak által figyelemmel kísért tudósítás jelenik meg esténként az újságban. Vozáry időjárási jelentései. Lehetséges, hogy a nőket ez is érdekli, mint a harctér eseményei.

Amennyit én tudok Vozáryról (félíg hallottam, félíg elképzeltem), a magyar tudósok azon félreismeret seregéhez tartozik, akit a divat és a korszellem egy darab ideig felszínen tart. Csodákat várnak az új találmányoktól, aztán, miután a csodák sohasem következnek be, elfelejtik őt. Esztendő, néha évtizedek múltával tökéletes, kipróbált, átdolgozott formában jelenik meg az elfelejtett találmány. S talán egy német mérnök nevét teszi majd világhírűvé. A magyar garabonciás diákra ekkor már senki sem emlékezik.

A két Bolyai óta minden magyar tudós eleinte a nevetségességgel vagy félreismeréssel küzdött. (Itt csak a professzorok fiai születnek egyetemi tanárnak, amint a budapesti orvos-egyetemen két-három doktorcsalád dominál. „Beházasodás útján” - ismerik e furcsa szót az apróhirdetésekből? - lesznek a professzorok, az akadémikusok; eladó leányok szoknyája alatt található a tanári kalap és az akadémiai tagság.)

A legtöbb magyar tudós szinte ellenséges, idegenkedő, kárörvendő világot talál maga körül, midőn Magyarországon először széttekint. A gyufa feltalálója, Irinyi szegényen és elhagyottan halt meg, sohasem vették semmibe hazájában. Körösi Csorna, a nagy utazó, vagabund-figura volt. Puskás Tivadart, a telefon tökéletesítőjét, általában szélhámosnak tartották Budapesten, és csodálatos, hogy be nem zárták. Földvári, budapesti kémikus, midőn Párizsba utazott, a pályaudvaron a francia akadémia tagjai (talán jelentősebb dolog ez a magyar

akadémikusságnál!) várták, közöttük Curie, akinek nevéhez felesleges jelzőt tenni. Itthon, Budapesten csak annyit tudnak Földvári kémikusról, hogy éjjel mereven, furcsán üldögél a vendéglőben vagy a kávéházban, sokat eszik, és tömérdek szódavizet iszik. Ki tudja, a szűk tudományos társaságon kívül, hogy Európa egyik legnagyobb matematikus tudósa, Fejér Lipót, a budapesti egyetemen tanít, de Párizsban, a Sorbonne-ban Fejér Lipót elméleteit külön órán fejtegetik a professzorok? Vámbéry Ármint leginkább az angol király barátságáról ismerte a közönség, míg Fodor mérnök felé csak akkor fordult a közfigyelem, midőn Edisonval együtt automobilozott Magyarországon.

Korántsem akarom a kísérletező tavaszcsinálót, Vozáry nyugalmazott főmérnök urat a magyar tudományosság e csillagaihoz hasonlítani. Hisz Vozáry nevét mostanában nagyobb érdeklődéssel ejtik ki Budapesten, mint például a régen elhunyt Bolyai Farkasét. Az ismert varietéigazgató, Daisy, bizonyosan szerződtené az orfeumába, hisz ő most oly divatban van, mint Haverda Mária, a verekedő Lujza, vagy a nagyváradai Preiszné. Vozáry mérnök úr nem panaszkodhatik az érdeklődés hiánya miatt, a nagyváros nevetgélő és léha publikuma olyan sűrűn emlegeti nevét, mint Fedák Sáriét. Csak annyi baj van, hogy senki se veszi komolyan a mérnök kezdetleges találmányát. Régente elaludták a tudományos kísérleteket; a tudós az egykori fametsző szerint könyvei vagy lombikjai között üldögél, macska dorombol a vállán, és virraszt, amikor a rendes emberek alusznak. Ez volt régen a közfelfogás a tudósokról, talán csak a rejtelmes Hatvani professzor volt kivétel, akinek bűbájosságát félték is. Most a Vozáry-féle tudós egy nagyon felvilágosodott, szerfőlött cinikus és az élet komolyságaitól félő közönséggel találja magát körülveve. A jó hírlapíró fiúk, akik kötelességtudásból és hírszerzési ambícióból felkeresik az öreg Vozáryt, maguk is kedves emberek, az élettel s halállal komáznak, nagyobb dolgok sem imponálnak nekik, mint a fellegek. Tréfásan vagy álkomolysággal jelentik lapjuknak a tavaszcsináló mérnök cselekedeteit - míg a tudósok hallgatnak. (Igaz, hogy egy tudós dicsérete a másik tudósról nehezebben történik, mint a teve megjelenése, amely a tű fokán átbúvik.)

Napról napra - az időjárás Vozárynak kedvez - többen érdeklődnek a tavaszcsináló mester után. Érdemes őt feljegyezni, mint a Montgolfier testvérek léggömbjét, az első gőzhajót vagy azt a sok furcsa találmányost, aki a repülőgéppel foglalkozott, megbolondult, tornyokról, háztetőkről lezuhant, amíg az első igazi repülőgép kattogni kezdett a felhők alatt. Marconi levegősürgönyei oly hihetetlenek voltak, mint a magyar Lénárt professzor X-sugarai, amelyeket manapság már Röntgen név alatt ismerünk. Lehetséges, hogy a mérnöki tudomány, amelynek figyelme a földünket körülvevő légkörre koncentrált, valamikor Vozáry tudományát is tökéletesíti. Jules Verne harminc esztendő előtt írt már a tengeralattjáró gőzösről és a repülőgépről. Mégsem lehet azt mondani, hogy ő ezeket feltalálta. Lehetséges, hogy Vozáry fantasztikuma egy ujjmutatás csupán, kezdő feltalálók, ambiciózus mérnökök számára. De nem volna meglepő, ha az öregúr valóban el tudná üzni az esőfelhőket a budai hegyekről. Kísérletezése mindenesetre inkább megérdemli a komoly tiszteletet, mint a felületes, gunyoros ítéletet. Magyar tudós szokásos küzdelme a Vozáry élete.

Régebbi években, hírlapírói mesterségem és egy jeles, originális magyar nagyúr barátsága révén többször kerültem érintkezésbe feltalálókka, mint más polgárok. Félbolondok és okosak, számítók és fantasztikusak, ravaszok és együgyűek jöttek a szemhatárra, akik titokzatos leveleket, gyűrött írásokat, kabalisztikus számjegyekkel teleírott könyveket helyeztek az íróasztalra. Sz. M. pártfogó híre messzi vidékről a „Pannónia” szállodába csalogatta a találmányosokat. Tanító jött az új Ábécével; hajnövesztő zsírt hozott a vidéki szolgabíró, amellyel a boldogult Eduárd király és a kopasz Miklós cár fejét óhajtott bekenni, végül megelégedett az öreg honvéddel, akinek kilencvenesztendőskorában ígért hajzatot; repülőgépesek és örök-

mozdonyosok, új lópatkó feltalálók és indiai orvosok, férfiöregséget legyőző szerekkel kísérletezők és titokzatos labdák feltalálói, amelyeknek dobálása az ifjúságot, a rugalmasságot visszatéríti. Hasbeszélők, jószok, versenylő hipnotizőrök, messze földről jött tengerészek, szibériai utazók az ősmagyarok füveivel, indus fakírok és falusi garabonciások, japán birkózók és magnetikus médiumok... Ők mentek át a színpadon a messzi években, midőn Sz. M. még kedvelője volt a csodabogaraknak és furcsaságoknak. Addig fogalmam sem lehetett arról, hogy mennyi szélhámos, félbolond és hívő töri a fejét meglepetéseken Magyarországon!

Az újszerű felfedezéseket mindig csak egy paraszthajszál választja el a bűvészkedéstől. Az időjárás az emberek gyermeki öntudata óta felettünk, kívülünk, akaratunkat felülmúló véletlen volt. Misztikum, mint az álom, mint a tavasz vagy az ős. S amíg lehajtott fejjel üldögélek a márciusi napsütésben a Városliget sétaútján, az öreg Vozárynak szívemből igazat adok. Ez idő tájt, ébredő tavaszban a háborún kívül csupán az időjárás érdekelheti legfőképpen az embereket. A háborút a katonáink csinálják; nagyon megnyugtató és kielégítő érzés volna, ha a szép tavasz véghezvitelét egy öreg, kedves tudós magára vállalná Budán.

(1916)

Tavaszi halál

Az égbe néző szemek, gömbölyödő ifjú vállak, szeplők, furcsa álmok és öngyilkosságok évadja: a tavasz Pesten ismét elvégezte a maga dolgát.

A régi hírlapírók, akik négyszögletesre ülték a nadrágjukat, és a hajuk kihullott, a szemük megvakult, olykor az agyvelejük is végképpen elfáradt a hírrovat szerkesztésében, hajdanában minden tavaszkor írtak egy hangulatos újdonságot az öngyilkosságok számának megszaporo-dásáról. A tavasz! A szerelem! Az ifjúság márciusi áradása és a halál fehérbokros hegy-oldalakban tilinkózik a kart karba öltő szerelmeseknek: írták eleink. A kabánosz-szivarszagú újdondász a Ferenciek terén lévő bolthajtásos irodában (mikor a gázláng valóban sercegett az íróasztal felett és a nyomdafesték édes méz volt) a tavaszi öngyilkosságokról megható pennarágással írt, előkeresvén a legfinomabb kifejezéseket, amelyeket ifjúkorában a versekbe foglalt, mint máskor írni szokott a karácsonyról vagy a húsvétról. (Régi szokás szerint az ünnepeket külön hírben tárgyalta az ambiciózus újdondász; rendőri hírek sivárságából a költészet hangjainak magasságába lendült.)

Tehát meglehetősen ó-dolog a tavaszkor járványszerűleg fellépő öngyilkosság. A temetők telve vannak fejfákkal, amelyek alatt félig nyílt leányszívek és ábrándos ifjak alusznak, akik egy régi tavaszon azt gondolták magukban, hogy nem érdemes tovább élni. A fűzfák és a költők feléjük lengetik karjaikat. (A halál és az öngyilkosság költészete egy emberöltő előtti irodalomban nagy bajokat csinált - az akkori új franciák, szentimentális németek és érzelgős magyarok sok tizenhat esztendőszívnek sugdosták, hogy jobb meghalni, mint élni. Ifjú nők és serkedő bajuszú fiatalok, Reviczky rajongói, Indali Gyula gyászolói, Balázs Sándor siratói nem gondoltak arra, hogy a költő életét nem a temetőben tölti, hanem a belvárosi kiskorcsma faragott asztalánál írja verseit, a divatlap irodájának közelségében. A költők félbolond hazugságai és viaszgyertyaszagú ábrándozásai sok ifjú szívnek ásnak korai sírt.)

Tavasz - „szerelem idénye” - ez évben Pestre nagy kaszával jött, a régi virágkoszorús sarló helyett. Feltűnően nagyszámú fiatal nő lett öngyilkos a városban, eltűnt, nyomaveszett...

Regények lettek. Az ismerősök elmerengő hangon adják tovább történetüket, a családtagok meghatott ábrándozással vélik felismerni a főváros emberforgatagában a hazulról eltávozott Fanny vagy Mariska fekete szemét, kalapját, szoknyafodrárt... Az estilap hasábjain mindennap megtalálható egy-egy hirdetés, amelyben az elbujdosottakat hívják vissza a szülők és testvérek, akiknek kenyerük lett az aggodalom és a bánat.

Talán a fővárosi szegénység és a kimondhatatlan drágaság is okozója, hogy többen kívánnak megválni az élettől e beláthatatlanul hosszadalmas háborúban, mint élve, megalázottan, nyomorogva, szívbeli gyásszal és fájdalmas gondolatokkal bevárni az idők fordulását. „Reménytelenség”: ez a neve annak a homokembernek, aki esténként lezárulásra nyomkodja le a fáradt szemeket. (Sírní már elfelejtettünk lefekvés előtt, hisz csaknem minden imádságunkat, sóhajtásunkat, vágyakozásunkat elküldtük az éj csendjében a messzi harcterekre, szeretett katonáink után. E két év alatt elhullott magyar könnyek megdagasztanak a Tiszát, a kiömlött magyar vér megduzzasztaná a Dunát, hogy annak hullámai a Nagykörútra jutnának, és a sok elrepülő sóhajtás mozgásba hozna minden szélmalmot Magyarországon.)

A költők halálcsábításait, Byron szenvelgését, Anyegin Eugén szenvedését, Reviczky mellbetegségét, a pisztolyokat, mérgeket, korai hervadásokat, tavaszban való elmúlásokat, húsvét reggelén való ünnepélyes eltávozásokat, virágos réteken való örökös elaluvásokat - és a többi tavaszi nippeket, amelyek egykori ifjúságunkban Himfy boldog szerelmesévé vagy rejtelmes halottá változtattak egy áprilisi napon: a régebbi életnek e kopottas kulisszáit, a tönkrement, kockás nadrágos falusi színigazgatótól átvette az új igazgatóság, amely nem csupán egy kisvárosi táncterem színpadán vagy egy álmodozó falusi leányzó szívében játszatja le a maga népszínműveit, szomorújátékait, tragédiáit, hanem Európa minden kis színpadán egyszerre, egy időben lépnek fel az aktorok, a ruhájuk a hadba vonult katona ruhája, és a nők gyászfátyolban lépnek előre, midőn a korszellem, minden szíveknek kis sugója, jelt ad házikójából...

Félve jegyzem fel, hogy e modern színjátékban csaknem annyi a hamis póz, mint a régebbi alakításokban, mert meghalni idő előtt nem szükséges manapság sem, legfeljebb az ellenség golyója által.

Sokáig hittem - valamikor és már mind ritkábban - az öngyilkosság komolyságában.

Azt véltem, hogy az öngyilkosság az istenségnek valamely különös kedvezménye, amellyel az embereket megajándékozta. Jogom és módom van letérdepelni az állótükrök előtt és a pisztolyt bal oldalra szegezni mindenkor, amikor már nem óhajtok részt venni a majálison. Midőn már csak a legszomorúbb dolgok jutnak eszembe. Csak a két kezemre hajtom a fejemet, amikor egyedül vagyok, és nevetni többé nem tudok a szent magányban furcsaságain az embereknek, a mindennapi életnek, B.-né arcfestékén és szalaggal eltakart forradásos nyakán, C. úron, amint komolyan viszi nagy hasát és kalapját, D-n, aki sokat beszél és fontosnak véli kimondott ostobaságait a közügy számára... és mindenkit kinevetni és megvetni és elkerülni egy napnak néhány érintetlen, szűzies magány-óráiban, midőn Pesten az emberek egymás között lődörögnek a kávéházban, az utcán, a színházban... egy jó költő versét elolvasni, rímeket, rimákat, rongyokat és romlatlanságot felvenni az utolsó gondolat-vonat poggyászkocsijába és búcsúlevelet senkinek nem írni, mert tudom, hogy mily ferde sors vár ez alkalmatlan levelezőre. Midőn már lefekszem, és nem jut eszembe semmi érdemleges vagy izgalmas tennivaló, amelyet a másnapi ébredéskor véghez kell vinnem. Sem Bayard lovag nem vagyok többé, sem Bolond Istók. A térdemben spleen van és köszvény, és Kemény Zsigmond sétálgat a holdfényben az ablakom alatt, bozontos szakállal és hátrafont kézzel. A barackvirág ifjú nők fejére hull, akiknek bokáját, kezét már egy másik nemzedék lefoglalja. A borbély hosszadalmasan, gondoskodó és vakargatva beretválja ősz szakállamat. Álmomban a vak harmonikás játszik az

udvaron, és megható, mély hangon három érzелgős dalt énekel, amelyet bukott nők hallgatnak, hogy estvére nagyobb elhatározással vegyék be a szublimátpasztyillát. A nap egy bágyadt fénykorong, a virág halottaknak való díszítmény, a muzsika másnak szól, félbolondok és józan bölcsök hazudnak körülöttem, a szívedet egyszer hajtúvel átszúrták, s te nem is tudsz róla, mindenki hangosan és ordináre módra beszél, az élet megfigyelése csupán emésztésre és más emberek magaviseletére szorítkozik: - ekkor, gondoltam hajdanán, majd meghalok az állótükör előtt, bohócnak vagy bolondnak mondanak, többé ez reám nem tartozik.

Holott az élet és a halál egészen más dolog, mint róluk általában gondolkozni szoktunk.

Természetesen senki sem tudja az igazat. A legnagyobbak - írókra gondolok -, akik az iskola és tapasztalás szerint csaknem megközelítették az istenséget, kis lámpással járnak éjnek éjszakáján, és a földi békát nem tudják megkülönböztetni a lábuk elé került göröngytől.

Igen valószínű és elfogadható az a tétel, hogy még az öngyilkosok sem térnek vissza haláluk után. Végképpen elmennek e tájról, míg az élet itt tovább ragyog, örül, büzlik, és trágát s virágot termel. A multság megszakítás nélkül folyik, halálunk után ugrik bele a nagybögőbe valaki, börtönbe zárják, megházasodik, elvállik, újrakezdi, más kalapot tesz a fejére, haját vagy bajuszát festi, sorsjegyen nyer vagy kocsin, lábtörötten viszik haza déli sétájáról. Az élet legfurcsább változatai hangzanak el a temetőig, és valóban kevés ember követ el öngyilkosságot azzal a szándékkal, hogy még egyszer visszatér a városba.

Általában bajos dolog ez évben régi barátainkat: halálos betegségeinket emlegetni. Valamely gépfegyveres ritmus hangzatán elrepültek ők, régi rímeink, boldogtalan szerelmeink, gyógyíthatatlan betegségeink, álmatlan éjszakáink, téves képzeleteink és ideges fejfájásaink... elszálltak, mint a selyempapír-balerinák a gyufa lángjára. Most már a halál sem valamely különösebb kaland, mint a velencei nászút.

A nők, akik innen idő előtt a hullaházba menekülnek, többé nem romantikus regényhősnék, hanem szánalomra méltó, de hibás élettársaink. Most elmenekülni az életből nem hősiesség vagy regény, hanem szégyenletes megretirálás egy villámjárta égboltozat alól a jeges verembe. A férfiak helyett - most valóban egyéb dolguk van a férfiaknak! - a nőknek kell folytatni az élet isteni eredetiségét, gyönyörű tennivalóit, szépséges és fárasztó feladatait. Ábrándozni és dolgozni, helybenmaradni és a gondokat megszüntetni, melegíteni az elhagyott házakat és a gyermekek lábát megmosni, betegek feje alatt a párnát megigazítani, titkon sírni, hangosan reménykedni, nappal mosolyogni, éjjel könnyezni, bízni, hinni, a reggeli naphoz imádkozni: ez most a nők hivatása, nem pedig a kényelmes halál.

A szép, szomorú öngyilkosság, amelyről költők panaszos hangon énekelnek az elmúlt időkben, a nagy magyar művész, Kerpely gordonkája szívrehatóan zenél (amint általában csellóhangok mellett meghalni jó dolog volt a régi érzések szerint), végrendeletet írni húsvét reggelén, a szép, szomorú öngyilkosság: egy másik, eljövendő kornak leendő szabadalma. Midőn majd ismét szabad félbolondnak, álmodozónak, spleenes lordnak lenni, aki a világot megveti.

Most élni kell.

(1916)

Zöld játék

Egy szép tavaszi délután az alagi mezők felett hatalmas sasmadár keringett. Mozdulatlan szárnnal, e madárfajta szokásos méltóságával repülte körül a lófuttató mezőt. Az olcsóbb helyen, ahol az emberek jobbak, mert naivabbak, megörültek a keringő sasnak, mint a pályán átfutó nyúlnak vagy a lovak nyomába csaholó, kis fehér kutyának szoktak megörülni. „Repülőgép!” - ijesztgették egymást. Aztán a sas egyet-kettőt lendült széles szárnyaival, és elrepült a Mátra felé. „Kár érte” - szóltak ismét az olcsóbb helyen, ahol szívből megsiratják a zsokét, ha kitöri nyakát az akadályokon.

A nóbel helyen néhány pénztelen látogató figyelte a tribünről a sas megjelenését és eltűnését. Mert üres zsebű publikum is akad ebben a szokatlan tolongásban, amelyet alagi lóversenynek neveznek. Akik már elvesztették kis tőkéjüket, vagy már a háború kitörése óta kong a zsebük. Talán azelőtt sem volt soha nagyobb summájuk, és egy versenylő meglepetésszerű futásától várták szomorú sorsuk megjavulását. De mégis: legalább nem volt még háború. Lassacskán elkezdünk a háború előtti időről olyanformán megemlékezni, mint a köszvényes öreg gavallér első szerelmének múltjáról vagy az idős dáma legelső báljáról. - Alagon is más világ volt még akkor - mondogatják egymás között a letört játékosok, akik a játék lehetőségének hiányában tréfás vagy mélabús emlékekkel mulattatják egymást. A sas - a jelen idő - már eltűnt a látóhatáron, lehet a szép múlttól csevegni.

*

Az 1916-i tavaszról: *alagi „emlény”*-ként följegyzem a látványosságot, amely a nyugati pályaházban lejátszódott. A konvencionális különvonatok utolsója, amely fél kettőkor szokott elindulni, nem hagyhatta el a pályaházat, amíg a rendőrök megtisztították a vonatot attól a közönségtől, amely már nem fért el a vonaton, hanem a lépcsőkön, ütközőkön, fékezőházikókban, a kocsik tetején óhajtotta a húszperces utazást megtenni.

Történt ez az év első lóversenynapján, a Rákosi-díj tiszteletére.

Igen épületes és elgondolkozásra méltó jelenség volt az embereknek e szokatlan tolakodása. A lövészárkok harcaiban nagy fontosságú rohamozást a boldog pestiek oly könnyedséggel és szakértelemmel vitték véghez, mintha Pesten egyebet sem tanulnának mostanában az emberek, mint megrohanni a villamoskocsit, a színházi jegypénztárt, a selyemkereskedéseket és az antik bútorosokat. E napon három roham indított az utolsó Alagra menő vonat ellen. Mint a rajzó méhes a faderékon, úgy csüngtek az emberek a lépcsőkön, rézrudakba, egymásba kapaszkodva. Kiáltozás, nők visongása, gyermekek sírása és rendőrök mogorva káromkodása hangzik a füstös üvegtető alatt. Hajdanában ilyenek voltak a politikai tüntetések Pesten, amelyekről a reggeli lapok hasábos tudósítást közöltek. Nem sokkal több ember tüntetett a Múzeum körúton Tisza Kálmán kocsija körül, mint az utolsó különvonat környékén, amely Alagra, a boldogság szigetére volt indulóban. Mintha életük minden reménysége, üdve kockán forogna: kísérelték meg az életveszedelmes utazást a kocsik ütközői között. Nők letépették a szoknyájukat, félrecsapódott tavaszi kalapjuk. Gyermekek, mint megannyi kis örültek, visongtak. A vonat a mennyországba megy, és mindenki elkárhozott, aki az utolsó vonatról lemarad.

És a vonat csakugyan elindult. Lassú tempóban, szinte csábítólag, még egy utolsó ugrás megkísérléséhez.

Újabb sturm.

Egy pillanat alatt ismét megteltek a kocsik lépcsői, az ütközők, a kalauzkocsi, s egy elszánt ferencvárosi fiú a szeneskocsira óhajtott felkapaszkodni. Sohasem felejttem el ennek a különös fiatalembernek elszánt, felháborodott indulatát, midőn vaslapáttal fenyegette meg a kormos vasúti fűtő. Gondoltam, mindjárt kést ránt elő, és beledöfi a gőzmozdonyba. A rendőrök a publikum után vetették magukat, és a mozdonyvezető megállította a gépet, hogy a vonat megtisztítását elvégezhesék a biztosok.

Aztán végérvényesen kifutott a vonat a pályaházból, kétezer ember kétségbeesésére. (Körülbelül ennyi útijeggyel adott el többet a vasút pénztára, mint amennyi hely van a vonaton. Külvárosi mozikban szokták így csinálni.)

- A játék! - mondta mellettem valaki, és a zsidongó, káromkodó tömegre mutatott.

A háború - gondoltam.

Sok sturm lesz még a civil életben is.

*

A gyepen nem lehet járni-kelni, a tribün szakadásig telve, a totalizátorgépek verejtékezve dolgoznak. Infortuné, mint egy spanyol iskolát lovagló cirkuszló, méltóságteljes tempóban elől szalad a feladott távolságon, taps, láрма, emberszag, hangos nők, izgatott férfiak, mintha először volna lófuttatás Alagon.

Hol vannak Széchenyi István gróf gentlemanjei, akik egymás között fogadtak a verseny eshetőségeire, saját lovukra, amelyet maguk ültek? Hol vannak az angolos, flegmás, unott arcú turflátogatók, akik a legnagyobb meglepetéseket vállvonogatva fogadják? Hol vannak a grófnők, a kokottok, a metreszek, akik hajdanában csak azért jártak a gyepre, hogy szelleme-sen csevegjenek, új ismeretséget szőjenek, kalandot, esetleg szerelmet találjanak?...

Egy zagyva, zűrzavaros publikum közepette állok, s alig látok régi ismerőst, holott már azt hittem néha, hogy húsz év alatt mindenkit ismerek Pesten. Mintha először látnának lóversenyt ezek az emberek! Furcsa, hogy a lovak futnak, a zsokénak színes sapkája van, és amott orosz foglyok javítják a pályát. Új emberek, akiket eddig sohasem láttunk a gyepen, akik a háború alatt jutottak pénzhez, kultúravágyhoz, új ruhához, élvezetszomjúsághoz, játékszenvedélyhez...

Bizonyos, hogy egy új társadalom van alakulóban körülöttünk, aki most kezdi olvasni Jókai regényeit, Dumas színdarabjait kezdi megnézegetni, a bútoros kereskedő ablaka előtt elmerengve áll egy régi hamisítvány láttára, még nem tudja, hogy a különvonat lépcsőjén nem szabad utazni, még nem ismeri sem Péchy-t, sem Hübnert, se Tatait, a lovaknak ezentúl tanulja meg nevét, amelyet kiabálni fog Pesten, a Városligetben, júniusban. Új társadalom, új pénz, új világnézet, új nők a régi, elskatulyázott pesti „szépasszonyok” helyére, új tehetségek. Talán írók is...

Csendesen várjuk, hogy a sasok hazarepüljenek a hegyek közül. Akkor kezdődik el itthon az igazi élet, midőn a régen elmentek és az új emberek összekeverednek.

(1916)

Nagyböjt

Szerelmesem, elérhetetlenem, Áprilisné, vajon miféle képzelt és való kalandokat jegyez fel naplójába, hogy száz esztendő múltán egy szilvóriumszagú könyvtáros (jegyzetekkel, apró csillagokkal, magyarázó kis számjegyekkel ellátva) könyvben kinyomtassa a felfedezett naplót?

Bizonyosan sokan írnak naplót a háború alatt.

A naplóírás: a magányos sírást vagy nevetést, speciális édelgést, vágyaknak vágyakozó leírását, ön-fontoskodást, műveltségünknek, tanultságunknak a megőrkítését jelentette. E háborúban a várakozás szimbóluma a megkezdett és befejezetlen naplókönyv... Valaki tán egyszer hazajön, akivel együtt (a vállak összeérnek) csendes délutánon levelezni lehet e könyvben. „Lásd, mindig hű voltam. Mindig reád gondoltam.”

Az áprilisi napokról vajon mit lehet feljegyezni a titkos és nyilvános naplókba?

A szép Róza csak akkor írt naplót, mikor szerelmes volt. Így sok kötet megtelt szarkalábjaival. Egykor majd olvashatjuk megholt hercegek és jelenleg ősz öreg emberek ifjúi hevülését ez érdekes dáma följegyzéseiben. Ámbátor, nem lehetetlen, hogy Rose asszony mostanában is írogatja naplóját. A Várban, egy csendes palotában a grófné írja fel gondozottjai, sebesültjei, szegényei viselt dolgait. A lipótvárosi hölgy, Estefánia francia nyelven ír, mert így tanulta nevelőnőjétől, és majd talán e jegyzetekből megtudjuk, hogy kinek volt a legtöbb gyémántja, legszebb tolla, legjobb cipője Pesten. Az írók közül bizonyosan az érzelmes L. L. írogatja gyöngyszem betűit a Duna-parton egy régi gobelin-darabba bekötött naplóba. A tanítóképző és a felső leányiskola kisasszonyai mindig írtak naplót, a mondat szerkezet és a helyesírási hiba nem került Pataki tanár úr szeme elé. Régente, mikor mindenki a Józsefvárosban lakott, és minden a Józsefvárosban történt, a hölgyek a Nap utcában, a Práter utca zöldzsaluágateres ablakai mögött oly buzgón írtak naplót, mint szombat jöttével vasalták vasárnapi ruhájukat. Nem csak a születési mátrikulák jelezték a szerelem történetét, hanem az eldugott naplókönyvecskék is tudták boldog és boldogtalan kis lelkekről, akik váratlanul és hívatlanul a földre megérkeztek. Egy régi örökségi pörben a furfangos fiskális egy napon tiszteletre méltó, megholt úrnő leánykori naplóját használta fel védettje érdekében.

Most mit írnak ők a naplóba, midőn szerelem - a legtöbb naplónak tartalma - aligha lehetséges e férfiú nélküli bús világban? A vágyak, mint a báránnyelű sokasága; a sóhajtasok szelében messzire ring a szívek délibábja; a könnyecsepp szívárványszínén át nem látni még a csendes, boldog falvakat a völgyekben, kormos gerendák feküsznek a tavasz országútján; a pacsirta, midőn megfújja két év előtti sípját április délelőttjén, szomorú emléket ébreszt, mint máskor a bagolynak éjféle huhogása; a legtöbb leányszívben vak zenész vonja a temetési nótát, és citromot tűznek a kardjuk hegyére a hatvanéves öreglegények, akik a hadban lévő fiatalok helyett a szűz koporsót kísérik.

Nagyböjt hetében rólad gondolkozunk, Hűtlen Szerelem, aki elmentél innen, és már esztendők óta szigorú böjtöt tartasz a nyílra kíváncsi szívekkel, ébredő érzelmekkel.

Nagyböjt van már régen a világon, a harangok amúgy sem szólalhatnak meg, hisz ágyút öntöttek belőlük, a templomokban régóta fekete ravatal áll az oltár előtt, és a féllábú harangozó kereplővel tudtul adja a torony erkélyéről, hogy az árvák és özvegyek szomorú ebédjükhöz ülhetnek.

Nagybőjt bánatos napjain azért fürdött a veréb a porban, hogy a közelgő húsvétra megszépüljön. A nők és férfiak e gyászos hangulatú napokon alaposan kiszomorkodták magukat, szakadatlanul gyóntattak az atyák, és a térdek táján elkopott a ruházat a bűnbánattól - de már varrják a húsvéti új ruhát, a torony szelelő ablakán beleng a feltámadás fuvalma, és titokban bazsalikom-illata van az egész világnak, csak még érezni nem szabad.

Az 1916-os nagybőjt sem szomorúbb, sem vidámabb, mint az esztendő többi napjai. Csak a naplóleveleken jegyzi fel egy-két női kéz, hogy elvégezte gyónását e nagyhéten is, de nem volt mit meggyónni. Csupán két Miatyánk penitenciára utasította a pap. Nincs most bűne a bűnbánónak. Az egyház rendelkezése nélkül is vezekel e földrészt még a nagyapja bűneiért is.

(1916)

Gordonkázás

De jó lett volna akkor tartózkodni a földön, midőn nem volt háború, midőn legfeljebb gutaütés, végelgyengülés, lovagi párbaj vagy szerelmi búbánat szokott véget vetni az életnek.

De jó lett volna akkor élni, mikor a húsvéti reggelnek olyan illata volt, mint a fiatal nők hajának. A tavasz mezítláb közelgett az esőzéstől megpuhult gyalogösvényen, mint egy üde pórleányka. A házakat újra meszelték, és a kis hidak alatt szokatlan jó kedvvel, mint egy kis kutya, futott a víz. Újruhás bokrok, asszonyoszinű cseresznyefavirágok, kergetőző madarak környékén a fürtös hajú ifjú biztos szóval, pirosító reménységgel foghatta meg hölgye kezét.

De jó lett volna akkoriban Pesten járni, amikor valódi krinolinban repült a dáma, a szerelmesek nyugodtan bíztak az időben, s évekig epekedtek az első csókért; senki nem sietett, csak a lóvasút; a tavaszi séta nagy élmény volt, és esténként mindenkinek volt ideje a hold állását megfigyelni. Kis célokért, nagy semmiségekért, szerelemért folydogált az élet, és hónapokkal előre készültek az emberek karácsonyra, húsvétra, a kalendáriumi fordulókkal összefüggő tervekre. Én mindig csak a városerdőbe jártam volna húsvét napján, virágot szedni, merengeni, verset írni egy fa alatt, bogarak titokzatos mászkálását megfigyelni, és bizonyosan lett volna egy ablak a városban, ahová csokromat elhelyezték volna.

De jó lett volna akkoriban Magyarországon lakni, amikor „földi Kánaán” volt e királyság neve, és Mária palástja védőleg ráborult hegyekre, völgyekre, mezőségekre, és éjjelente a Tisza tükrében látszott a csillagokkal kirakott mennyboltozat. Amikor mindenkinek volt bőséges ennivalója; a rónák gazdagsága, a szőlőhegyek fénylő nedve, magyar tavaszok nemzése, nyarak érlelése, telek pihenéses, boldog ideje járta. Hosszan és rozsdaveresen ásított az ősz, mint a csősz a dombtetőn.

De jó lett volna farsangban maszkabálra járni a régi redoutba, Patikáriussal muzsikáltatni, Nagy Ignác beszélyein épülni, Vörösmarty urat személyesen ismerni és valóban ábrándosan tölteni el az életet, mint az emlékkönyvbe írtuk. Egyszer egy démoni, kancsi tekintetű, tavaszszepplős nő után koptatni a csizmát, máskor egy szelíd barna lányka ölébe helyezni a fáradt fejet a hosszadalmas fáraójáték után. A szeptemberek pirulását, a húsvétok üzekedő bárányszerű hűt egy régi falusi ház ablakából lesni, ahol a nagyapa piros olajban néz veled farkasszemet az ebédlő faláról, és a nyakkendőjét még azért kötötte meg nagy gondossággal, hogy tán a királynő észreveszi. Télen pedig szánkázni csörgős lovakon, a franciánál fodorítani a fürtöket, egy nő páholya alatt regényesen állongani, táncolni, udvarolni, amulettet kapni és levélkét;

szép szavakat mondani, nevetni, sírni, epedni, holdkóros módjára állani az erkélyen és párbajban elesni egy nő kedvéért.

De jó lett volna kajdács-madarat bolondos szavakra megtanítani, naplót írni a magány óráiban, szerelmi kisgyereket nevelni az anyám falusi házában, és midőn nevelik vala lovagolni, vívni, célba löni, táncolni és lányoknak udvarolni taníttatni egy gondos mester alatt. Vándorszínészek játéka felüldülni és az állathecchez járni a régi Kerepesi úton. Háromszegletű fodor van Laborfalvi térde alatt, az énekesnő csaláninget hord, De Caux Mimi szeme fénylik, és elefántcsont lapocskára festi Barabás megbízásunkból egy csábító színészné alakját.

De jó lett volna a Kammon-kávéházban tekejátékot tanulni a zöld asztalon, Indali Gyulával korhelykedni, a *Hölgyfutárba* beszélt írni, lóháton utazni szüretre és manapság csupán acélmetszetként élni egy divatlap mellékletén. Régi, szentkép-arcú, szenteltvíz-tisztaságú, bazsarózsa-leheletű úrnőkkel kalandozni; harisnyakötőt kapni emlékebe vagy a Fanny nevével hímzett kis selyemzsebkendőt; az egykori Váci utcában delfi lenni, kalandos, hóbortos, szerencsés és szerencsétlen lovagja a nőknek; megátalkodott játékos a „Török császár”-ban és éjféle kísértet a Belváros setét, gerbegurba utcáin, hol egy zsalugáteren világosság szüremlik, fehér párnán fehér kéz költeményes könyvet tart.

De jó lett volna a régi, boldog, békés és naiv Magyarországon éldégni és forsponton utazni húsvétkor tavaszöld mezőkön. És manapság csak néha visszatérni, körülnézni e felfordulásban, a nagy szélfűvás elöl megnyugodva visszahúzódni a sírbolt vasajtaja mögé.

De jó volna ötven esztendő múlva élni...

Egy holdas estvén - a hold bizonyára nem sokat öregszik ötven év alatt, egyformán világít a kóborló kuruc katonának és a budai katonai temető nyugtalankodó proviánt-tisztjének - egyszer elszökni a kriptából, hol rózsafüzérrel dermedt ujjaid között fekete szalonkabátban, fehér ingben és rövid selyemharisnyában feküdtél; selyempapucsban és lengő bő nadrágban, kis fekete selyemsipkában, amely a halálos golyó helyét eltakarta a halántékodon - a városba besétálni.

Milyen a divat és mit játszanak a színházban?

A vámnál mélyen alszik a pénzügyőr, és észrevétlenül lehet tovább sétálni. Ősz szakállú fiad, ezüstfejú lányod messziről megnézni és idegenszerű unokáid ügyes-bajos dolgait felülvizsgálni!

Bizonyosan nagy világosságok lesznek már akkorára éjszaka a városban, és te csodálkozva állongsz meg az ismeretlen utcákon idegen, sohasem látott emberek között, mint a zsoldos-katona, aki a harmincéves háborút végigvándorolta, őgyelgett a lőcsei Jakab-templom környékén. Egy hátat, egy fejet vagy egy járást, mintha felismernél: Cornidesz városbíró uram ökegyelme vagy a pesti lion, Kohner Jenő? Egy elsuhanó dámának szakasztott olyan kócsagtollas kalapja van, mint Paulay Erzsébetnek, csak a szomorkás, barna arcocskát nem találod többé a kalap alatt. Arszlánok és delnők tolongnak az Opera környékén, egy új tenorista énekelt odabent „A szibériai éji szállás” című operában, és utána a vendégségben lévő cári balett pörgette bokáját. Wissendorf úr hátrafont kézzel ballag ki a hátulsó kapun, hogy dolga végeztével serezni menjen megszokott kis korcsmájába, de nem ajánlom, hogy barátságosan vállára üssél a nevezetes fagottistának, idegen tekintet és idegen szem fordulna régmódi öltözködés felé. Cseveg, nevet, hangos a híres Andrássy útja, a nők gyűjtogatnak a szemükkel, mert hisz ez a hivatásuk, a kalapok talán altwieni formát vagy valamely modern repülőgép alakját mutatják, és a szoknyák, a cipők, a kesztyűk illatoznak. Karonfogózva megy a mellék-

utcában a szerelem, és a rendőr egy középkorias Habsburg-fogatnak nyit utat az Oktogonon, hisz a spanyol etikett örökéletű.

Megállsz, figyelsz, hallgatózol, és csodálkozva tapasztalod, hogy többé senki sem beszél már a híres nagy háborúról, Limanováról, Görzről, Dukláról, Reimsről, U 12-ről, Greyről és Verdunról - hisz már életedben is megérted a hosszú háború folyamán, hogy némely szívverést megállítóan nagy eseményeket az évfordulón szelídes, lanyha érdeklődéssel vettek tudomásul az emberek. Még éltél, amikor Przemyslnek már jubileuma lett, a gyászmisén részt vettél, amelyet a limanovai huszárok emlékeztetése elmondtak; a háború második esztendejében kezdődtek már a különös évfordulók, amelyeket a lelkiismeretes hírlapírónak számon kell tartani, hogy hírben, bánatos cikkekében emlékezzen meg eleinkről. De ötven esztendő múlva csupán a tanulóifjúság tudja a háború mindennapos neveit; itt-ott éldegél valaki, aki a tizenhét éves korában rohamra ment a galíciai hídfő ellen, de a nagy távolságból már ő is olyanformán látja a mai eseményeket, mint a szabadságharc öreg honvédei a móri csatát, Görgey piros mentéjét, Kossuth sokatmondó szemét... Egykori öreg huszárok és köszvényes bakák hetven-nyolcvan esztendőskorukban úgy emlékeznek az uzsoki szorosra, mint a szép-
apám a győri inzurgens-táborra, legfőképpen egy dunántúli menyecske fehér lábára. És akik bicegnek az öregek közül, ötven esztendő múlva nem vallják be, hogy lábtörést akkor szenvedtek, mikor a kőfalon leugrottak egy nőtől menekülve, orosz vagy olasz srápnelt emlegetnek. És a történetírók, a memoárok szerkesztői, a szenvedélyes régi levélgyűjtők, a múzeumi bűvárok le-lemerülnek a jelenlegi háború emlékeibe, és olykor furcsasággal megrakodva felemelkednek az életbe, hogy egy különös krakkói vagy lemergi kalandot, szomorú szibériai hadifogságot, lengyel tanítónőt vagy menekülő francia hercegnőt feljegyezzenek.

Vajon mit fognak beszélni egykor a mai Budapestről? A katonákról, a tábornokokról, a színésznőkről, divatos írókról, Tisza grófról és a háború legendás hőseiről?

De jó volna ötven év múlva sírbolt-szagú szalonkabátban sétálni az Andrássy úton!

(1916)

Az egérszagú vénék

Május van. A temetők is kivirágzanak. A nyíló virág nemcsak az életnek szimbóluma, hanem a halálnak is hírnöke. Hová lettek a tavalyi gyöngyvirágok az erdőkből? Az énekesmadarak a hosszú tél alatt merre lelték halálukat? A budai temetőkben új sírokat látni. A tél és korai tavasz utasai megérkeztek.

A falevelek között a megholt lelkek jajkiáltását mormogja a szél, sápadt arcok néznek fel a tó tükréből. Ugyanitt, régen, más élők is jártak, és tavaszt láttak.

*

Egykor, fiatal koromban a képzeletem tele volt gyönyörű, szent homlokú, áhítatos arcú, csigás hajzatú, bánatos ajkú, magyar ruhás férfiak képeivel, amint az írókat, költőket, drágalátos, szegény magyar írókat elgondoltam magamban, vagy régi arcképeken láttam, a szív alakú rámak közé zártan őket.

Talán még manapság is a szívük kellős közepén viselik a nagyon fiatal emberek a költők fotográfiáját, ámde nem hinném, hogy egy eleven, modern íróért úgy lehetne rajongani, mint a

hányt-vetett életű, szenvedő, gyakran dúlt lelkű férfiakért, akik boldogan viselték szegénységüket, elhagyatottságukat a Múzsza szolgálatában - a 19. század szentté vált magyar írói!

Barabás rajzairól, R. Hirsch Nelly képeiről, egykori fametszők és litográfusok keze munkájáról a tizenkilencedik század magyar ruhás költői bánatosan tekingetnek felénk hátrahagyott műveik első oldalairól, divatlapok mellékleteiről, primitív acélmetszetekről.

A Vasárnapi Újság régi évfolyamaiban, ahol gólyafészek és Hungária alakja, slafrokos, újság-olvasó magyar uraság figurája és amulettarcú honleány figurája látható a megsárgult címlapon, a múlt század ötvenes, hatvanas éveiben: a fametsző munkájában számos magyar író arcképe vonul elénk. Az írók arcukon, méléző tekintetükben, bajszukon, hajviseletükön hordják az akkori magyar életet. Koruknak hűséges gyermekei, akiknek láttára a nájgebájdei bús napok, főthi szüret, csigabéli estvék; a falusi és városi honleányok költőkre függesztett ábrándozó szeme, krinolinjuknak szabása, altwieni porcelánjai, zenélőórája, merengése, lugasa érthetővé válik.

Egy-egy régebbi költő fametszetben megmaradott arcképét nézegetve: könnyen elképzelhetjük az olvasókat a Pest megyei kúriákban, a Váci utcai sétálókat, szorgalmas nyomdászokat, pápaszemes szerkesztőket, daxlilábú íróasztalokat és gondosan kihegyezett hollótollakat. A fametszetbeli, szent arcú írók fekete magyar ruhában járnak közönségesen, a Nemzeti Színház páholysora alatt van a helyük, az álmatlan éjszaka ifjú éveikben a szerelem vagy a haza miatt zörög nehezen világosodó ablakukon, s akadémikusok lesznek, midőn bizonyos tisztelet és nagybecsülés övezi alakjukat.

A negyvenes, ötvenes esztendőik lapszerkesztői, nevezetesebb hírlapírói a Tudós Társaság tagjai, mert ez idő tájt még igen megtisztelő állás volt az Akadémián ülőhellyel rendelkezni. (A titoknoki állást Arany János tölti be egy időben.) Azok az áhítatos arcú magyar írók és furcsa tudósok természetszerű következetességgel vállalták az akadémiai tagságot: „pályabér”, elismerés gyanánt.

A fürtös fejeken, tudósi, kalendáriumi arcokon elmerengve: képzeletben láthatjuk a zsinóros ruhás magyar literátorokat, amint megindult szívvel, szinte templomi hangulatban, felajzott hazafiúi érzésekkel mendegélnek az akadémiai gyűlésekre.

A Tudós Társaság nagyhete - amelyről mostanában a hírlapok legapróbb betűs hírei között olvashatunk - nemzeti ünnep volt Magyarországon. Vidékről a nemzet szívébe szekerезnek az írók és a tudósok, hosszú sorban mennek kvártélyukról a Duna-partra, hol dagadó hazafiúi érzéssel pillantják meg Széchenyi gróf Akadémiáját. És a gyűlések hallgatóközönsége is a legjobb hazafiakból és szebb lelkű honleányainkból telik. Grófok, követek, nemes hazafiak hallgatják a titoknok jelentését, és költők fodros fejét keresi a dámák meghatott tekintete.

*

Egy végtelen, könnyes megindultság volt a magyar irodalom és tudomány a 19. században.

A költők, az Akadémia tagjai életükben boldoggá avattatnak a nemzeti érzésekben (Vörösmartynak kezét csókolnak a fiatal úrihölgyek), a tudósok megannyi féltve őrzött magyar értékek. Egy rajongó virág módjára nyíló nemzeti életnek a meglátható figurái a Tudós Társaság tagjai. Az Akadémia a nemzet temploma, ahová megoldott saruval lépnek be a hívők. Az irodalom szót nagy I-vel írják, a költők valóban szenvednek hazájukért, és a tudósok puritán különcök módjára üldögélnek a mécsesek mellett, bűvárkodásba merülve. Az ideálok még épségben vannak. A 19. század Magyarországon az a korszak, midőn az isten-tagadókra ujjal mutatnak, mindenki hívő, rajongó, várakozó a nemzetben, a magyar iroda-

lomban és tudományban. Csaknem száz esztendeig tartó istentisztelet e korszak, telve meghatott szívű hazafiakkal, ábrándok báránnyal teli lelkű nőkkel, pályájukért, nemzeti munkájukért rajongó szent magyar költőkkel és tudósokkal, akik elsősorban hazájuknak vélnek szolgálni, midőn a tudományok terén munkálkodnak. - E korban valóban büszke szívvel állott meg az István-napi vidéki magyar az Akadémia palotája előtt, a hűvös csarnokokban a nemzeti génusz lakott, és a haza naggyá, hírnevessé lett poétái jártak ki és be a kapun. Így történt, hogy amint ideje elérkezett sok vidéki magyarnak, mielőtt papot hívatott volna, nemegyszer: minden földi vagyonát a magyar Tudós Társaságra testálta, és az írásra pecsétet ütött. Az őszi megsemmisülésbe révedező földesuraság, a gyermektelen kereskedő, költők soraival álmodozgató, pártában maradt gazdag hajadon megnyugodott lélekkel vonult el síri otthonába, miután javait jó kezekre bízta. A jegyzők a 19. században sűrűn írogattak leveleket az akadémiai titoknak, hogy itt is, amott is jussolt a tekintetes társaság. Előkelő magyar divat volt ez. Természetesen ma már nyoma sincs e divatnak; a magyarok ábrándultak ki, vagy a Tudós Társaság lett méltatlan a hagyományokra? Mindketten meggondolták a teendőket. A Tudós Társaság évtizedek óta elhagyta a nemzeti öntudat szentélyét. Helyét az élclapokban, botránykrónikákban elfoglalta. Már majdnem humoros viselet az akadémiai kalap.

*

Hiszen vének ők ma is, mint általában az akadémikussághoz szükséges bizonyos életkor. Ám hová lett arcukat a 19. század nemes patinája? Hová lett az irodalom csodálatos, mindenkit áhítatra készítető ceremóniája az egykori szent csarnokokból? A tudományos misemondás hangos botrányra, csaknem verekedéssé váltott. Az eseményeket távolból szemlélő falusi magyar bizonyosan azt hiszi, hogy a mai Tudós Társaság elszánt kortesek, zajongó fickók tanyája, ahol a botrányok napirenden vannak.

A 19. században az volt a divat, hogy bizonyos közéleti, irodalmi, tudományos élet után a szereplők öregségükben, érettségükben visszavonultak; részben a fiataloknak adták át helyüket, részben elvonultságukban tovább is behatóbb módon éltek munkálkodásuknak. Az öreg politikusok faluról küldözgették levelüket, a tudós bezárkózott könyvtárába vagy laboratóriumába, az író falusi magányban élt, a legnemesebb művészetnek, az irodalomnak. A század tiszteletre méltó, glóriás homlokú férfiai így lettek valóban nagyokká, nemzeti ideálokká. Egy tehetetlen, idejét múlt aggyastyán, bármily nagyszerű életet élt is múltjában, származása és bizalmatlan látvány, midőn untalan az utcákon, gyűléseken, a fórumon mutatkozik.

Mily kietlen, ideálsorvasztó jelensége korunknak a perlekedő agg alakja!

Hallatlan az élni vágyás és az életkedv, amely a valóban szent férfiak generációja után Magyarországon a következő nemzedékben lángra lobbant, és mind a mai napig el nem aludt!

Való, hogy ez a nemzedék volt az, amely a nemzeti ideálokat kereskedelmileg értékesíteni kezdte, amely nemzedék a tíz körmével vájt magának talajt a nemzeti humuszban, tanult, dolgozott, kortes volt, lármaharang, politikus és ügynök; mintha sohasem aludtak volna harminc-negyven esztendeig Magyarországon. Vasutak, bankok, hírlapvállalatok, politikai pártok, társadalomtudományok nőttek a 19. század második felében született generáció vetése nyomán.

Nagy szédelgők és csodálatos üzletemberek, politikai kalandorok és bölcs államférfiak: bibliai bőséggel teremtek e nemzedékben, midőn a parlamenti intenzív, nyilvános élet kezdetét vette hazánkban; a megyékből az ország színe elé terelődik a közélet, Ormódy Vilmos mindenkit biztosít, és az Egyetértés történelmi hatalom.

E korszaknak csinálói élnek még manapság is, és életkedvük oly pezsgő, hogy a nyugalomról, visszavonulásról hallani nem akarnak.

Ezen kor kifejtett üzleti és törtető érzésében megvénült és nyakunkra vénült öregek ragaszkodnak görcsösen elfoglalt, körömmel ásott helyükhöz. Ők ülnek az Akadémián is. Inkább botrányt csinálnak, amint fiatal korukban mindenki verekedett, terrorizált Pesten.

Ők még azt tanulták, hogy az asztalt kell döngetni, öblös hangon kiáltani, ökölre menni: ez az érvényesülés módja. Tág lelkiismerettel, feneketlen zsebbel, mohó ambícióval ostromolták, és bevették az Akadémia szentelt csarnokait is, mint csaknem meghódították egész Magyarországot.

Ez öklös, inas, farkasfogú és tudománytalan, sőt finomtalan generáció alatt történt Magyarországon az a művelt nemzetek életében példátlan eset, hogy egyetlen ember nem volt az országban, aki a Magyar Tudományos Akadémiát tekintélynek elfogadta volna, egy kicsinyt is tisztelte volna, és reá hagyományozna.

Köszöntöm a nagygyűlést!

(1916)

Egy cinkotai polgár kalandjai

...Eleganciájára jellemző, hogy egyszer felvette egy barátja fináncruháját, s úgy fotografáltatta le magát.

(Egy pesti hetilapból)

- Hol kel fel a nap? - kérdezte Mátyás király.

Cinkotai kántor felelé:

- Felségednek Budán, nekem meg Cinkotán.

Tóth Margitnak és társnőinek a bádoghordóban már régen sehol sem kel fel a nap.

Szegény, szerelmes, egyszerű, ábrándozó és hiszékeny nőszemélyek, akik szívük csendesítése, álmodozásuknak megvalósítása végett a cinkotai házba utaztak, végigmentek a bűnügyi regényekből jól ismert udvaron, abroncsok, szemétdombok, elhagyott viskók, elreteszelt kamrák között, vittek érzelmet, szívet, játékos vért, hervatag asszony lenge álmát, ifjú nő bizonytalan szerelmét, nótát, jókedvet, kis regényt: a bádogoshoz, aki hordóba tette őket, mint a füstölt húst, miután szerette és megsimogatta látogatóit! - a nap nekik már nem kelt előbb, mint a falusi temetőben, ahol rendőrök, csendőrök és a *Magyarország* kitűnő riportere felnyitogatták a jól elzárt bődönöket.

A bádogos alakjának - amely egy ismerőse megfigyelése szerint Bali Mihály magyar királyi hóhérezhez volt hasonlatos - kell feltűnni a májusi délután szemhatárán, hogy a férfiak komolyan, őszintén megsajnálják a nőket.

A kerek fejű, köpcös, nyugodt, kiszámított szavú, a magyar nótákat dúdolgató, halkán füttyörészgető cinkotai iparos nőkkal való eljárása megdöbbeníti a legkeservesebb asszonygyűlölőket.

Talán mégis: szegény áldozatok, gonosz kezek martalékai ők, a másik nemen lévők, akik egykor mesterei voltak az álomtalan éjszakának és a szórakozott nappali kínszenvedésnek?

Talán nem oly erősek, elszántak, gonoszak ők (mint egykor mutatkoznak a legtöbb férfi életében), hisz egy vidéki bádigos elbánik velük, jajszó, kiáltás, lárma, feltűnés nélkül, a zsineget a nyakukra hurkolja, mint a pajkos gyermekek a vízből kifogott macskakölyöknek, szakértelemmel, mint egy kötélfonó, megkötí a csomót a jobb állkapocs alatt... másodpercek munkája, szívverés elhallgat, mennyboltozathoz hasonlatos szem bezárul, darázsderék elpihen, kis láb jéghidegszik, utolsó sóhajtással száll el egy útban levő kis lélek kijelölt útjáról, és a boldog, gyanútlan, tudatlan, önfelejtő szerelem nem tudja, hogy mi történt az éjben vészben, álomtalan, szeretkező éjszakában, ravasz szavak, számító csókok, simogatás, dédelgetés, ölelés közben: a szerelem, mint egy felriasztott nádi veréb kiáltoz rémületében a siket csendességhez, amíg a cinkotai polgár a cukorspárgát hétszer átfonja.

Talán mégsem lehet megrögzött nőgyűlölettel élni tovább, az ajtófélfában rejtőző gonosz szeg módjára elszakítani a szegény nők ékességét, selyemköntösét; egy középkori barát fanatizmusával tagadni jóságukat; hiszékenységüket kigúnyolni; szerelmüket lealacsonyítani?

Talán: gyermekek ők, egy bádigos mesemondását hallgatják, szívkamrába rejtik el az ajándékba kapott kedveskedő szavakat, hisznek, bíznak, remélnék, furcsa holnapokról álmodoznak, az eljövendő éjt mély lélegzetvétellel színezgetik a gondolatok pirostojás-festékével koponyáikban, amelynek boltozatáról most rémesen elválik dús, szőke vagy barna hajzatuk... ahol a fészülködés közben úgy zizegett, énekelt a fészű, mint a bádigosmester hangja... a gombos-cipős lábak türelmetlenül szállottak fel a cinkotai vicinálisra, hogy másnapra a bokánál összezsinegeltessenek... köntösök, szoknyák, csipkés ingek, remények, elképzelések repültek velük Cinkota felé, hogy egy bádoggannában leljék halottaskamrájukat... Krajcárunkint összerakott forintok, négyrétbe hajtott, sokszor megolvasott bankók, a gondtól álmatlan, megtakarított pénzecskek a szegény kis erszénykéikben ágaskodtak, hogy Béla, a cinkotai polgár átvegye őket... Furcsa kis női kalapok, virasztással varrott szoknyák, napernyők, hajtűk, vőlegény-látta harisnyakötők, formásan kötött cipőszalagok, tarka alsószoknyák, egyszerű nők verses gondolatai, szegény cselédleányok délutáni éneklése: mind elmentek az amerikai büntanyákra emlékeztető udvarra, hogy végzetüket megleljék.

Ha egyszer vallani kezdene a nyomaveszett nőgyilkos...!

Ha egyszer csókos, dalolgotó, szobalány-hazugságokra termett szája elmondaná az éjek történetét!...

Ha felrepülne a titokzatos kárpit a zordon cinkotai ház eseményei felett; a szerelmeken, fojtogatásokon, elhangzott dédelgető hangokon és eltömött sikoltásokon át a közelségébe kerülnénk e szokatlan emberi történetnek: talán nem is remegne meg kezünkben az újság, midőn Kiss Béla magyarázatát olvasnánk.

Így: a homályban, az elképzelhetetlen távolságban, szinte embertelen egyedülvalóságban: titokzatos ő nekünk. És csak Darvas Rózsa egyszerű szakácsnő ujjmutatása irányít a most szinte torz festmény felé, amely a cinkotai ház kis virágos kertjét, benne a vasárnap délutáni, vasalt ruhás szakácsnét, virágszedését, a küszöbön nyugodalmasan üldögélő köpcös bádogost és a kerítés mellől virágcsokor kötéshez és nőüléshez való zsineget átnyújtó, negyvenkilenc esztendő, szürke bajuszos, élemedett nyugodalmasságú, öreg napszámost, Nagy Jánost ábrázolja...

Tehát ilyen volt a vasárnap délután Cinkotán?...

A nők barátja ásítva üldögél hordói között; Margit és társnői két lépésnyire a háta mögött leforrasztott bádokban örökre hallgatnak; a műhely sarkában a pók már befonta a hálóba a lyukat, amelyet egyszer felriadt éjben a fonálon ütött; a távolban harmonika szól; a Nagy Iccénél boldog pestiek táncolnak; az öreg legény szunyókálva dől a kerti kerítésnek; nyugodalmas, áhított vasárnap délután, a Pestről kirándult szakácsné tán gyermekkori ábránddal kérdegeti az elásott hullákon nőtt virágoktól, hogy a sírásó „szeret, nem szeret?”, a toronyban megkondul az esti harangszó, és zsineg kell a virágcsokor megkötéséhez.

Zsineg mindig volt a háznál... Darvas Róza nyaka helyett ez egyszer tudatlan virágokra csavarodott a kender.

Nem kell azon csodálkozni, hogy Bélát szerették a nők.

A nők többnyire a Béla-féle férfiakat szeretik. Még az alakja is a tipikus nőhódító alakja, regényesség, különtség, zavarosság és feltűnés nélküli figura, amely megnyugtató, bizalomgerjesztő hatással van a női nemre.

Szerénységgel nélkül mondhatom, hogy biztos megfigyeléseim vannak arról, hogy a nők nem szeretik túlságosan a kiváló külsejű vagy a genialitás nyugtalanító színű köpenyegében járogató lelkületű férfiakat. Sem a túlságos „szép”-eket, sem a nagyon okosakat, a tudósokat, lélekbúvárokat, okoskodókat. Ők a Bélákat szeretik. Bélát, aki közönséges, könnyen megérthető, gyermekes, kedves dolgokról beszélget. Alkalomadtán komoly, máskor könnyed, vidám, nótafi, és a bajuszkötő alatt is csókra dudorodik a szája. Jelentéktelen és egyszerű, hogy a mindennapi nő is azt hiszi, hogy nyitott könyv betűit olvashatja Béla szeméből. Csendes a járása, ha a nőnek bánata van, és megérzi, mikor kell a nótát elfűjni a hölgy tiszteletére. Sohasem terhes az okoskodásával, mindig közönséges, mint a hetivásár, a szép szavakat a régebbi népdalokból idézi, míg beszélgetése hasonlatos a planétacédula stílusához, amelyet kékre-pirosra festett madár húz ki a lábával. Közömbös néki a világ jósága vagy romlottsága, sohasem gondolkozik a falu tornyán túl eső fogalmakon. A nők csak a legritkább esetben szeretik a kötél tánccal, a pék vagy bádogos veszélytelen, látható és női ésszel is felfogható mestersége tetszik lelküknek. (A hatvan esztendő, fegyenckülsejű öreg házasságszédelő, akinek egykor arcképét a rendőri újságban megpillantottam, az özvegyasszonyoktól birtokvásárlásra kapott engedelmet. A fogatlan öreg némi gazdasági ismerettel, gyakran csinos és kíváncsi asszonykáknak dulta fel nyugalmát.) A megbízhatóság, amely a cinkotai iparos köré vonszolta a nőket, mintegy alapja a szerelmi és családi életnek az egyszerű, szívükkel gondolkozó nők világában. Béla kalapálása, műhelye, női hullákkal megrakott háza tája ilyenformán sok szegény leánynak, asszonynak lett álomvilága. Béla mindig nyugodt volt, hosszú leveleket írt barátnőinek, cédulát tett az ajtóra, ha eltávozott, bizonyosan gyakran tisztálkodott, és sötétkék ruházatban látogatott el Pestre. A gondolkozó, ígérő reménységgel fordította bizalomgerjesztő szemét a szegény nőkre, és ostobaságait, bajaikat, álmaikat, terveiket biztató főbőlintással hallgatta.

Hány női nevet tudott?

Hány nő bízta rá a szerelmén kívül élményeit, apró életének történeteit, barátnőit, rokonait, szüleit?

Hány különös mesét hallgatott végig ez a nyugodt, piros szájú Béla, amilyen éjfél tájban csak a nőknek jut eszébe, amíg a zsineget előkészítette? Jóságosan, helyeslően bólintott a nők panaszaira, az igazságtalanságokra, a bajokra, és a cukorszárgát tévedés nélkül a kellő helyen meghúzta és megcsomózta. A bádoghordó már a mesterségéhez tartozott. Talán csak először csodálkozott a szokatlan ipari munkán!...

Kiss Béla cinkotai polgár bádogba zárta a nőket, mert ez volt a mestersége. Ha sírásó: elföldeli; ha mészáros: felaprózza barátnőit. Mindenesetre végez velük, mert ez volt a természete.

Pest kormos levegője körül, a kikötővárosi részek rendetlenségében, menekülők és száműzöttek hallgatagságában, az anekdotás Cinkotán: Kiss bádogosmester a háborús katonai berukkolás nélkül számos hordót kalapált volna késő öregségéig, mint egy szorgalmas, megbízható iparoshoz illik.

(1916)

Bujdosó

A bujdosó alakja régebbi olvasmányaim és hallomásaim nyomán regényes ruházatban tűnedezik föl, amely képzeletbeli élmény valószínűleg onnan veszi eredetét, hogy gyermekkoromban igen sok, hosszú őszi estvékre terjedő történeteket hallgattam öreg emberektől, koros hölgyektől, akik emlékezésük virágkorát azon időben élték át, midőn Magyarországon majdnem mindenki bujdosott.

A „bujdosó” szent fogalom volt bizonyos korszakban, a mostani, deres fejű nemzedék előtti időben, mikor nagyapáink nézegették a tükörben a fehér szálakat bajuszukban, és a hölgyek fejkötőszerű, direktor-kalapot illesztenek fejükre, hogy hamvasodó hollófürtjeiket elrejtse a kárörvendő szemek elől.

A bujdosó holdvilág ezért éjjel járt az Ipoly partján, az udvarház hátulsó ablakát halkán megzörgette... árvalányhaj volt homlokába húzott kalapja mellett, Lendvay-köpenyeg vagy fekete szűr burkolta alakját, a hangjában fájdalom és csendes bánat, a kezében a szegénylegények fokosa vagy Krúdy Kálmán rövid karabélyája... egy nemzet vonaglott néma fájdalommal, a kukoricásban zsandár réz-sisakja fénylett, mély csendesség borult az országra és a bujdosó reményt, mint a messzi szivárványok, fojtott lelkesedést, mint az ősök által eldugott butéliák tartalma, halk ébredést, mint a táncoló asztalkának bolondos arabeszk-üzenete hordott tarisznyájában. A bujdosó - furcsa társadalmi helyzeténél fogva - nem volt rossz híreknek hordozója, Svájcból, Párizsból, Londonból kapott titokzatos hieroglifákat, az üldözött vad csüggedését eltitkolta a vendégszerető háznép előtt, és a hajnalos jövőt festegte, míg vérdíj volt a fejére kitűzve.

Rokonszenves, nemzeti figuránk, a bujdosó hazafi: évtizedekig foglalkoztatta a magyar fantáziákat. Ez idő tájt rejtegették Rózsa Sándort, a Bakony szegénylegényeit és a kapcabetyárokat. Az útonállóknak legendájuk támadt, a félszemű B. elszökik Szabolcs vármegyéből, hogy szegénylegény lehessen a Bakonyban. Istóriás-könyveket írnak a kor Anonymusai, kalendáriumokban fekete paripán nyargal Sobri Jóska, a betyárromantika szív-világa leendő ifjúságnak, Petőfit rejtegetik a hiszékenyek, a nádasok büntherhelt menekültjeit, az emberkerülő pákászokat kezdik emberszámba venni, vándorszínész énekel a kisasszony ablaka alatt. „Mohácsi bácsi” és Bizay még komoly figurák a közéletben... Regényes, színészkedő Magyarország, a rossz komédiások és álmodozó honfiak hazája: gyermekkoromban hány kalandos történetet hallottam elbujdosók koráról, midőn az igaz emberek külföldön asztalosságot tanultak, vagy egy várbörtönben pókot szelídítettek!

Később Amerika jött divatba.

A bujdosók a tengernek veszik útjukat. Ám most nem Lendvay öreg színészdivatja szerint van a köpenyeg vállukra vetve; váltók, csődök, könnyelműségek, anyagi és erkölcsi bajok, tévedések adják kezébe a vándorbotot a nyolcvanas évek magyarjának. A hazafias bánatnak mind kevesebb köze van az eltűntekhez. New York szabadságszobra integet álmában az árvaszéki pénztárosnak, a csalárd kereskedőnek, a váltó aláírójának, rossz társaságba került fiatalembernek. Amerikát járt iparosok, felvidéki tótok elmondják e korban még vállalkozásos óceán-út részleteit, Amerika még az ígéret földje mindazoknak, akik itthon vétkeztek, vagy boldogulni nem tudtak. Az Amerikába menekült sikkasztó, váltóhamisító eltűnése még vezeklésnek mondható a nyolcvanas években, sajnálják, fejüket csóválják az emberek: „milyen kedves cimbora volt...” Bizonyos mártírium, a szenvedések enyhítő glóriája tűnik fel a vétkes magyar alakja körül, aki itthagyván barátait, nőismerőseit, vadászkutyáját, elárverezett kis házát, dobra került birtokát, a tömlőc elől (nemegyszer a hatóság segítségével) evőeszköz-tisztítónak, bögőhordozónak, farmernek vagy aranyásónak elvitorlázik, holott azelőtt legfeljebb annyit tudott a hasznos foglalkozások közül, hogy hogyan lehet énekelve leereszteni pohár bort a gégén. Kártyaveszteség miatt a grófok, csalódott szerelemből kifolyólag a regényes vidéki urak, rangjuktól megfosztott tisztek, de a lopók és félkész-kalmárok is Amerikába bujdosnak. A nyolcvanas években a megszökés még mindig érdekes cselekedet volt, és ha évek múltán levél jött a Gulyás utcából, könnyeborult szemmel olvasták a kifosztott rokonok, megcsalt jóbarátok.

Nagyon életre való elem volt, amely már ez idő tájt sem választotta új hazájának a verejtékes munkájú újvilágot, hanem itthoni dolgai végeztével kalandornak szállt ki Párizsban vagy Monte-Carlóban. Öreg cigányprímások, tanulmányutas fiatalemberek, nyugtalan hírlapírók gyakran hoznak hírt a francia földre szakadt véreinkről. Az irigyelt, babonás hírű Párizsban lakhatni, mindig a nagyopera páholyában üldögegni, a ligetben lovagolhatni: ezért már nem borultak könnyárba az itthonmaradottak szemei... Közöséges bűvészetnek vélik azt a cselekedetet, amelynek vezeklésért még New Yorkig sem kell a hajót fűteni.

Manapság a bujdosó arcképe már nem csupán a vidéki szalonok fénykép albumainak rejtett titka, hanem rendőrségi eszköz. A bujdosás, az eltűnés senkit sem emel tekintélybe, ellenben tette buzdítja a nyomozó hatóságot. Egy-egy nevezetesebb sikkasztó, váltóhamisító, postacsaló nyomában nem mozdul meg annyira a szánalom érzete az emberi szívekben, mint a régi jó időkben. Azt mondhatni, hogy mindenki segítségére van az igazságszolgáltatásnak a bűnös menekülő kézrekerítésében. Ezért mind ritkábban tűnik el végképpen a tévedt ember lábnyoma a világ nagy országútján. Határszéleken, kikötőkben, kis szállodákban, vonatok fülkéiben szemek figyelnek, és már akkor is megérintette a rendőr keze a bujdosó vállát, midőn az teljes biztonsággal érezte magát. A bűnösök tisztában vannak a „kiadatási eljárás” furfangosságával, a rendőrségek hálózatával, a telegráfdrótok gyorsaságával. A menekülő vétkesnek nem lehet a legelső vonatra felugrani a Keleti-pályaudvaron, hogy nyomot tévesszen. A régi időkben álszakállók, parókák, rejtett külvárosi odvak maholnap csak a regényekben olvashatók. Kis és nagy tolvajok jól tudják, hogy csoda révén menekülhetnek meg csupán, és az álomtalan bujdosás helyett nemegyszer önmagukat adják át a nyomozó hatóságnak.

Kecskeméti Viktor - e félig-meddig legendává lett magyar ifjú - bizonyosan valamely oly egyszerű, szinte paraszti fogásnak köszönhetette sikertelt eltűnését, amely a nyomozó hatóságnak tán eszébe sem jutott. Egy régebbi rendőrtiszt emlékezete szerint: Kecskeméti, bűnügyi regények, reporter-fantáziák évekig kísértő alakja, nyugodtan átutazott a pragerhofi vasúti

állomáson. Látták, megállapították, hogy felszállott a trieszti vonatra. Ámde a pesti rendőrség akkoriban még nem tudta, hogy Prágerhof csupán egy vasúti állomás, és nem valami nagy város, ahol nincs városi rendőrkapitányság, ahová a sürgönyt címezték. Míg a pesti rendőrök telegrammjával a nem létező prágerhofi rendőrkapitányságot keresik, Kecskeméti nyugodtan átkel az állomáson, és eltűnik Olaszország felé.

Lehet, hogy így volt, aki szeretet hitelt adni az élet egyszerű történeteinek, az szívesen elhiszi e megérthető menekülést. A tapasztalatlan ifjú városi hivatalnok olyan utat választ a bujósdiában, amelynek állomásait a vasúti menetrend-könyvben megtalálja. Talán még nem is olvasta a detektívregényeket, ahol robogó vonatokról ugranak le a bűnös emberek, vitorláznak, háztetőn járnak, hogy végül teljes biztonsággal a detektív karjai közé fussanak. A mozifilm titkos-rendőr-szenzációja, e modern betyárromantika meg csupán egy Király utcai kis kávéházban volt a törzsvendégek mulattatója. Kecskeméti Viktor tehát itt sem tanulhatta meg a browning rendszerét és elszánt színészek ugrádozását.

Különös bűnügyi rejtély maradt eltűnése, amelyről az öreg detektívek még sokáig beszélgetnek a fiatal kezdőknek. Sikasztók álma, megfogott lopók börtönbeli elgondolkozása, bűnös hajlamú ifjak példázata maradt a joghallgató, mert útja a negyedmillióval jól sikerült.

A mostani lapok rendőri eseménye - amely békés időben mindenesetre sok külföldi hírlapírót és kíváncsit csalogatott volna Cinkotára - a bádogos: kezd Kecskeméti Viktorhoz hasonlítani. A bádogos bűne tagadhatatlanul szenzációsabb, hátborzongató, kísérteties: korunkban is, mikor a halál vacsorázik asztalunknál, és lekaszált sarjú módjára hull az emberiség. A bádoghordók a legprimitívebb és legfinomabb lelkeket egyformán érdeklik, a herceg és a foltozó-varga mohón keresi újságjában a legfrissebb híreket, türelmetlenül múlnak a napok... a kalap alá rejtett arcokban Kiss Béla vonásait keresi a járókelő... és Nagy János konokul hallgat (ha már legalább hazudott volna valamit!)... húsz év előtt nyoma veszett öregasszonyokat, bolond fejjel elkóborolt szerencsétleneket keresnek a cinkotai bádogokban... és még senki sem tudja, él-e, meghalt-e Kiss Béla, az események néma hőse, akinek titokzatos hordói egy bizonyos ideig a világháború izgalmaival is háttérbe szorították!

Hol van a bádogos?

Elesett a csatában, meghalt a kórházban, bujdosik Szerbiában, Győrben vagy Budapesten?... Hol van e titkos, nagybajuszú katona, akinek egyszerű cselekedetei, jámbornak látszó tettei most, bűne napfényre kerülésével mind titokzatosságok lettek. Kapufélfánál való fütyörészgetése: az ördög nótája, Valjevói rabsága a bujdosó bűnös öntudatos elrejtőzése. A tífusz nyúlik el sárgán a szomszédjában, és ő talán kicseréli a halott fejcéduláját a magáéval. Úttalan Szerbiában, sárban, vérben gázol a bádogos, egy világháború színjátéka zeng körülötte, de ő már gondosan takargatja lábnyomait, mert tudja, hogy 1916 májusában a hordókat megtalálják Pest megyében. Idegen, ellenséges földön, szerb nyomorúságban, hullák, rombadőlt katonák, feldúlt lelkek között rejtegeti sunyi, kerek fejét a bokrok alá, kis sertésszemével előrelátóan hunyorít, menekül, nyomot veszít... Szinte lehetetlen, hogy a halálnak e jó ismerőse, hűséges, megbízható szolgálja e gyakorlott sírásó mindennapi, katonahalállal távozott volna el az élők sorából. Még sokáig kísért majd rejtelmes alakja. Nem is illik e titkok közé a bádogos eleven, rendőrkézzel megfogott figurája. Művészből, ha köddé, párává, emlékezetté válik.

(1916)

Határszéli Podolin boldog évei

A pataki kálvinista professzorok példájára podolini kegyesrendi paptanárok is mozgalmat indítottak, hogy többszáz esztendő kolostorukat elhagyhassák, a lengyel határszél felől közelebb jöjjenek az ország belsejéhez, esetleg Budapesthez, hisz mostanság mindenki a nagyvárosokba kívánczik. A kultúra - mondják - Pesten lakik, vagy legalábbis a főváros közelében; Patak és Podolin (mily különös, hogy e két név egymás mellé kerül!) napi járóföldre esik a metropolistól, tehát a kultúrát alig élvezheti. Holott a régi emberek, ez iskolák alapítói nem minden okoskodás nélkül helyezik vala a magyarság védőbástyáit, a tanintézeteket a vegyes érzelmű és nyelvezetű lakosokkal megrakott határszélekre. Midőn szekeren vagy lóháton volt szokás utazni, egy-két heti utazásra volt szükség, hogy a diák Podolinba vagy Patakra érjen az alföldről. Tündérországon, Magyarországon át vezetett az út a határszélekre, és az utazó megtanulta hazáját csodálva szeretni. És a Magurán oly sziklakeményen csengett a magyar szó és magyar szokás, mint a sasok kiáltása visszhangzik a bércek között. A papok, tanárok, ifjak a határszélek csendességében egy új, szabad Magyarországról álmodtak. A régi bástyákon - Patakon és Podolinban is - Rákóczi Ferenc nevét találják; az álmok hőse, a magyar szabadság fedelme lábnyomait nem takarta el a felejtés avarja.

Podolin, a szepesi fennsíkon fehérülő városka régi királyaink leveleiben felemlítették, és sok száz esztendőn át borongott a városhatárok körül a lengyel világ emléke. Egy szent életű Lubomirski herceg építette a Poprád partjára a kolostort, és az akkori idők divatja szerint kőfalakkal megerősítette. (Egykor, nagyon régen, három esztendeig járt-kelt a századok porával belepett folyosókon egy ábrándozó fiú, és szentképek és lengyel hercegnők olajfestményei előtt hosszasan üldögélt. Az oltárkép mögött Jókai bűbájos regényeit lehetett olvasni; öngyilkos szerzetes románja és cipcer kisasszonyok fehér lába volt érezhető a magas ablakok körül csapkodó tavaszi és őszi esőzésekben; a korán jövő télben, a vastag hóesésben lámpással járó polgárok estefelé megelevenedni látták a szepességi legendákat, a kolostor kapuját megdöngötte az éjszakai szél, tán Rákóczi áll odakünn, és éjjeli szállást kér menekülésében?)

Algimnáziuma volt a városhatárok, amelyet néhány esztendő előtt egy ambiciózus szerzetes főgimnáziummá fejlesztett; a Magurán és a határszéleken született tót fiúknak nem kellett többé Késmárkra szöközni, hogy tanulmányaikat folytassák. Nyakas, szabadságharcok emlékeit kultiváló és rendesen igazságtalanság miatt elkeseredett szerzetesek ették itt a száműzetés büntetésének kenyerét. Ah, egyik a színészetért rajongott, mielőtt a Rend ideküldte, a másik civilben járt-kelt az élet örömei után, Podolinban, ahol az óraütés úgy visszhangzott, mint a magyar történelmi múlt, aluszékony csókák üldögélnek a tornyokon, a városhatárokban egyetlen nesz a takácsok szövőgépének kattogása, és a cipcer kisasszonyok térdig állanak a Poprádban, midőn a fehéreneműjüket mossák: a száműzött szerzetesek szinte forradalmi kedvvel tanították a magyar történelmet. Itt nem a jámbor és püspöki jóváhagyással cenzúrált történelmet hallotta a Magura magyarrá izmosodó fia, vagy a messzi alföldekről ideidézt nyírségi fi; itt úgy tanították Rákóczi és Kossuth történetét, hogy egy-két évtizeddel előbb várbörtönbe dugták volna érte a szerzeteseket.

A Szepesség némely részében, ahol az öregek még nem tudtak magyarul, és a „Szepesi Lapok”-at csak az ifjúság olvasta: furcsa, vad, néha groteszk sovínisza magyarság volt divatban. A kincstár messze kiterjedő erdősegeinek hivatalnokai, a táblabírók szolgabírák, a jókedvű körjegyzők otthon még tótul beszélgetnek a feleségükkel, de künn az életben hangosan,

szinte diadalmasan hirdetik magyar voltukat. Itt még büszkék voltak az emberek, hogy magyarok, hogy Rákóczi és Kossuth a rokonuk, hogy függetlenségi a követjük... Hogy magyarul tudnak beszélni, érezni, énekelni! Ez volt az élet büszkesége. Mialatt a haragos kedvű papok a magyar történelmet és a szabadságharcok emlékét ököllel verték a tót fiúk fejébe.

- A dédapátok még Rákóczi katonája volt! - mondták a messzi magurai fűrészmalmbokból gyalog iskolába járó fiúknak.

Az hallatszik, mint a régi hírlapíró írni, hogy Poprádra helyeznék a podolini főgimnáziumot, mert a kisvárosban nincs színház, még csak mozi sem, és a szerzeteseknek gallérjukat Késmárkra kell küldeni keményítés végett.

Ez bizony nem ok arra, hogy a századok emlékét megbolygassuk. Olyan szép felhők Podolinban is vannak az égboltozaton, mint Poprádon. A hegyvidék e határszél felé úgy szépül, mintha azt akarná, hogy az utazó beleszeressen Magyarországra, mielőtt elhagyná. A tél Poprádon is hosszú, az ősz mélabúval ásít az egész szepesi fennsíkon, és mindenütt vannak új fiúk, akiket magyarrá kell nevelni.

(1916)

Újhold

- Kegyed szomorú és hallgatag - mondta hölgyem -, pedig én a tenger és a hold rokona vagyok. - Így szólt, s ezután nemsokára faképnél hagyott, mert még mindig nem tudtam mit sem szólani, bár előkelő rokonságával dicsekedett.

Ezután a holdat néztem - újhold volt, érdekes, sejtelmes, felleget, mint a közelgő tavasza az égitestnek -, valamint a fák között egyhangú nótáját dúdoló éji szél hangjait figyeltem. Az éjjeli természet furcsaságai mindig megigéznak. A nappali pipacsok vajon mit csinálnak most a leereszkedett sötétségben? Szarkalábak, búzavirágok mikor alusznak, hisz reggelre nyílnak, tehát éjszaka dolgoznak? És a búza, rozs és fenyőfák növést miért nem hallani? Talán azért tutul az éji szél a tájon, hogy a növények éjszakai hangjai örökké titokban maradjanak az emberek előtt?

Júniusi éjben, újholddal az égen, szélhírnök felhőrongyokkal a horizonton, vagy messziségben figyelő csillagszemek alatt, elsuhanó hölgyem a távolból visszakiáltja (mintha egy ős-leány énekelne a fák alatt): - Pedig én a hold és a tenger rokona vagyok.

A holdra nézek, felhőn át fémlík, mint egy álombeli leányarc, amelyet eltakar az álmvilág csodálatos füstje, az éj a távolban sóhajt, mintha egy új, nagy fenyőfa vagy tölgy született volna most e pillanatban a föld kérge alól, az esős levegő oly harmatos körülöttem, mint a gyermekszülés után az anyák ajka... júniusi éj, mondd nekem, a hold, a tenger és a nő valóban testvérek e nagy mindenségben, hol mindnyájan rokonok vagyunk, ásványok, halak, gyíkok és emberek?

Álmoskönyvek és tudósok régi-régi talánya a nő holddal való atyafisága.

Legutóbb, mint egy orvosi újságban olvassuk, a német statisztikusok gyűjtötték össze a háború alatt a nők holdváltozásainak dátumait.

A pontos adatok alapján e szívós németek ceruzával a kezükben kiszámították, hogy milyen nemű leendő az újszülött, midőn az egynapos szabadságra otthon járt német katona visszatér a szaloniki frontra.

A németekkel nem lehet tréfálni.

A statisztikusok félelmetes pontossággal dolgoznak. Mintha azért volna a rengeteg német a világon, hogy a ceruzával, az arabs számjeggyel vagy a logaritmussal feljegyezzen minden életnyilvánulást, amely a világon történik.

Már tudják, hogy hány szárnymozdulatot tesz a fecske egy perc alatt, ismerik a földet, a vizet, a levegőt, statisztika van a katona lépteinek számáról, a betegségről, halálról, részegségről, a varga és a takács életkoráról, a gyermekekről, a sermenyiségről, amelyet egy német polgár elfogyaszt, a balesetről, a monte-carlói birodalmi öngyilkosokról... a statisztika, mint egy ijesztő szürke torony álldogál a harcoló német katona háta mögött, és a láthatatlan gépezet feljegyzi, hányszor jut eszébe császára, felesége, gyermeke... most végre az otthonmaradt nőkre került a sor, orvosok, szülésznők, rendőrségek dolgoztak együtt, amíg a német anyák holdfordulásaiból előállott az az impozáns, megdöbbentő részletességű statisztika, amelynek alapján a tudósok most a születendő gyermek nemét kívánják megállapítani.

Sőt a félelmetes német statisztika tud arról az elenyésző kis percentről a nők között, akik hűtlenségbe keveredtek, mondhatom, büszkék lehetnek a német férfiak az asszonyok hűségére.

Az orvos-újság, amely utolsó számában e háborús statisztikával foglalkozik, a hold fordulásával egyenes kontaktusba hozza az új kis német fiúk és lányok születését.

Újholdkor a statisztika érzékeny mérlege a fiúk tömeges születését jelzi, míg holdfogytával a kisleányok érkeznek Németországba a lelkek országútján. Ha negyedrésze igaz annak, amit a statisztikai táblázat szemléltetően mutat (pedig a németek e száraz és nagy fontosságú tudományt legjobban értik: körülbelül eldőlt az álmoskönyvek, fanatikus tudósok, javasasszonyok problémája: a világra jövő gyermek nemét lehet szabályozni).

Ha a végtelen szenvedés, amelyet a háború mért a nemzetekre, csupán ezzel az embertani eredménnyel végződne (amelyet állítólag a háborús katonák hazatérése következtében fedezett fel a német tudomány): akkor gyümölcse volna a fájdalomnak, könnynek, vérnek, romba dőlt vagyonnak.

A falanszter közeledésével bizonyosan még elviselhetlenebb leendő a lét, amelyet feledtetni minden időkben a szerelem volt hivatva.

A szerelem, akinek a holdhoz mindig nagy köze volt, különösen a hold leányai révén, gyanútlanul szálladozott az emberek és tengerek felett. Bizonyosan nem sejtette az égi tünemény, hogy szárnycsapásait egy szürke német jegyzőkönyvecskébe írja, midőn gyanútlanul visszaszállott az elhagyott fészekbe.

Repült a szerelem, és a hold jóakarattal kísérte útjában (mintha a tenger dagálya és apálya és a szerelem éjjeli óre volna a hideg csillagtest, míg a verejtékes munka zsarnoka, a napkorong felváltotta andalgó őrhelyén, és kinyújtotta a munkafelügyelő hosszú korbácsát a föld felett), gyanútlanul, tudatlanul, látszólag céltalanul repkedett az égi madár az emberi szívekből ki az éjbe, talán csak a bolondos pipacsok, jószagú búzák, hetyke szarkalábak tudták (magukkal hozván a mindenségből ez öntudatot), hogy miért szereti a szerelem a május és június havát.

De tudta a gyümölcserlő, illatos ősz is a magáét rozsdavörös tájképeivel, merengő fellegeivel, elhalkult folyóival.

Télnek dunyhás hóesése, betemetett háztetője, hosszú estvéje és elcsendesült élete ismét csak közelebb hozta a lobogó vérű szíveket, hogy a szerelem csikorgó januáriusban is meleg fészket leljen az emberi képzeletben.

Magyarországon, a lakosság túlnyomó részének életmódja folytán az „ősz” és a „téli” gyerekek voltak többségben azon gyarló statisztikák szerint, amelyet a Kis Tükörben közöltek eleink.

A nyári évszak a munka ideje volt hazánkban, megfeszített erők, izmok, az elernyedő gondolatok csupán a mezei munkában lelnek kielégülést.

A szerelem pacsirtái szántanak ugyan a búzaföldek felett, de józan, dolgos népünk, pitymallattal aratásba kezdő, a setéség beálltaig kaszáló magyar legfeljebb arra vigyázott, hogy sarlójával fel ne düljön a pacsirta fészket, egyébként a verejtékét törölte homlokáról, és gyorsan aludt a kereszt tövében.

Született a gyerek, amint Isten rendelte, őszre vagy tavaszra, és a gondviselés kiszámíthatatlanságában megnyugodva vette népünk a leány-áldást vagy a fiú-gyümölcsöt. Nagy háborúk után, mondják a történelmi könyvek, bőségesebb volt a fiútermés, mert a királynak katona kellett a régiak helyére. Békés időkben elszaporodnak a nők, amint hogy mostanában elsokasodtak a világon, hogy szegénynek maguknak kellett már a kenyeret megkeresni, nem győzte a férfiak. A gyerek, az istenáldás, a mindenható szerelemben termett, mint a búza Magyarországon. Legfeljebb ott sopánkodnak a fiúgyermekért, ahol csupa lány vagyon. Amíg az anyák késői életükben, nemegyszer ötven esztendőskorukban, megérlelik a várva várt gyümölcsöt. Boldog Magyarország, itt sohase panaszkodott senki a gyerektermés ellen. Őt, hat, tíz gyereket nevelt fel egy magyar anya, vegyesen fiút és leányt...

Vajon hogy lesz ezután, miután a németek beleavatkoznak az úristen dolgába?

Az újhold már a fenyőerdőhöz ért, a hátam mögött megszólalt egy madár is, pedig még setét van, és az órámon hármát mutat a foszforos mutató. Csak egyet-kettőt szólott a madár, álmából ébredt fel, mint a rossz gyerek. A júniusi mezők felett halovány fátyol lebeg, mint a víznek, sóhajnak, verejtéknek, álomnak a lepedője, amely alatt üdítő álmát alussza hajnalban a mezőség, miután a búzák, rozsok, vadfüvek, pipacsok egész éjjel a kalandvadász szél hazudozását, udvarlását hallgatták, éjfél után megadták a duruzsolva kért csókot, mire a vándorlegény hajnal előtt útra kelt a tájról. A hold elment. Valahol messze a tengeren itt csend van. A hold leányai aludni tértek.

(1916)

Mézeskalács

A régi szép Magyarországról való álmok mindinkább eltávolodnak a szemhatáron a mai nemzedék elől. Könyvek, feljegyzések, hagyományok anyaga leendő régi magyar életünk, mint a csodaszarvas története. Az utánunk következő generáció már csak vidám vagy szomorú anekdotákból ismeri honunk azon nevezetes állapotát, amelynek egy szakaszát a háború előtt még átéltük. Milyen volt apáink élete, konzervatív politikánk, a magyar föld vándorlása, a középosztály kialakulása (és szenvedése a háború alatt), furcsa, ősi szokásaink, nyugodalmas, alvó telünk, dalos nyarunk, aratásunk, szüretünk, bohókás ünnepnapjaink és olykori elkomo-

lyodásunk... Elmerül a múltba a régi Magyarország, mint a legendás sziget, amely az óriáshal hátán alakult. A Vas Gereben Magyarországa, Jókai és Mikszáth alakjai, az angol dzsentrifogalmát nem értő és utánzó nemzedék figurái, Kisfaludy-rege és levendulaillat, nagykállói követválasztás és Tisza Kálmán szolgabírái, a magyar földesúr glóriás alakja, az udvarházak holdvilágos árnyéka, a tejjel-mézzel folyó földi Kánaán, vadfüves magyar Felvidék, míveletlen alföldi táj, beláthatatlan nádas és az első foglalásból való földbirtok... mind elmúlnak, amint a regények és elbeszélések megörökítik vala a hajdani Magyarországot. A madárlátta, irodalom írta, mese szőtte Magyarországból már mit sem látnak azok, akik a háború után következnek.

(Engem bizonyára öreg táblabírónak néznek néhány év múltán az új emberek... Az időszámítás összezavarodván: én leszek a következő generáció anekdotájában az az ember, aki nem akart a Lánchídon vámot fizetni, és Ignótus viselt cilinderkalapot először Pesten.)

Bele kell nyugodni, hogy minden elmúlik a világon, a kállai kettős, a földesúr, a cigány, a zsidó, a regényes követválasztás és a magyar földbirtok igazságtalan, rendezetlen állapota.

A magyar földek az idők jelei szerint ismét elkezdik vándorútjukat. Egy nagyra hivatott elme a képviselőházban (Beck Lajos) már rajzolgatja Magyarország új telekjegyzőkönyvét. Ha valóra válnak a függetlenségek tervei, a magyar föld nagy részben gazdát cserél, ismét a magyaroké lesz, az őstermelőnek nevezett magyar paraszté, akié voltaképpen ez a föld már ezer esztendő óta. Milyen más világ kezdődne az országban, ha a hadban járt, megszolgált paraszt kis földesuraságként térhetne haza, mint egykor a hosszú harcok után Bocskai hajdúi, a török hódoltság után régi királyaink alatt idetelepített svábok, csajkások, határőrvidéki szerbek, horvátok! Igaz, hogy a madárlátta Magyarország napja ezzel végleg elmerülne a nyugati ég felhői mögött. De nem élhetünk örökké egyformán. Az apák nem kényszeríthetik fiaikra a maguk életét. A fiúk új életet élnek. (Turgenyev Iván, bár orosz volt, az *Apák és fiúk* című regényét írván, úgy tett tanúbizonyságot hite mellett, hogy még az elmúlt század közepén felszabadította összes jobbágyait anyja halála után. Egy kis csokor volt ez a badenbadeni francia énekesnőnek, és egyben nemes vallása egy reformátornak.)

*

Igen szép volt magyar táblabírónak lenni, felért a rozsnyói püspökséggel, úriszéket ülni, végtelen, bevetetlen, kihasználatlan földek felett parancsolni, a parasztot lehúzatni, jus primae noctist élvezni, boldogan, bőségben, uraságban végigélni az életet. A magyar nemesember élete minden nemzetek között a legkülönb volt. Még a királlyal is lehetett packázni. Urak és parasztok országa volt ez a föld. Ki is írta az irodalom. Színét, mézét, kedvét, rezedaillatát papirosra vetették az írók. (Csak Eötvös József okozott némi keserűséget *A falu jegyzőjé*-vel.)

Szinte kimeríthetetlen témája volt az írnivalóknak a régi Magyarország. Mintha a múlt század írói és költői a karhosszúnyi távolságból is, amely őket apáiktól elválasztotta: már látnák e régi magyar életnek különködését, szomorúságát, örömét és megelégedettségét. A magyar élet telve van figurákkal, amelyek utód nélkül hálnak meg. Egy nagyra hivatott, de tunya generáció a forradalom előtti Magyarország területéről nyomtalanul elsőpródik az újhelyi fiskális jöttével. Az írók, a nemzet krónikásdeákjai még becsületesebbek voltak, vagy kevesebb fantáziával dolgoztak, szinte lemérték, lefotografálták régi magyar életünket. Vas Gereben könyveiből, Nagy Ignác regényeiből egy furcsa, okoskodó és a reformokkal ravaszkodó magyar világ kandikál ki. (Már előbb: Kisfaludy, a vígjátékíró szelíden tréfálkozik a színházjáró magyarokkal.) Midőn Jókai végleg felülmúlja a lovagkor ködös világába búsan visszavonuló Jósikát, a komáromi ifjút itt várja egy egész, nagy, különös, pompázatos magyar történelem, amelyet neki papirosra kell vetni. Magyarország a forradalom előtt, a forradalom

alatt és után. A legfurcsább, érdekesebb és szimpatikus alakokkal teli időszak. Minden kis magyar regényhős, mert hőskorban él. Különcök, megzavarodott lelkű, regényes hajlamú, szabadság után áhító, nyugtalanul aluvó magyarok élnek. A nők megannyi ábrándvilágbeli ideálok vagy férfiölő démonok.

Bár nagy fantáziával dolgozott Jókai Móric, az ő könyvein át lehet leginkább megközelíteni a régi magyar életünket. (A republikánus Horváth Mihály történelemíró túlzásában forradalmi tanokra próbálja nevelni a bajor királyleányt, aki később Magyarország királynéja lett.)

Valóban éltek-e a Kárpáthy Jánosok, Szentirmayak, Baradlayak?

Hogyne éltek volna. Jókai, bár ezt sohasem vallotta be, magyar regényeiben szeretett élő figurák után dolgozni, akiket idealizált. (*A lélekidomár, Arany ember* stb.)

El kell fogadnunk más hagyományok és szavahihető öregek tanúskodása szerint, hogy a régi Magyarország nagyon hasonlított a kalandos országhoz, amelyről Jókai könyvtárnyi könyvét összeírta.

Itt laktak a Józsa Gyurik, itt terültek el a végtelen nádasok, parlagon heverő földek, legelőnek sem használt puszták, őserejű lápok, megközelíthetetlen mocsarak, vademberek, lusta parasztok, botos hajdúk, mindig ebéd után lévő urak, félbolond grófok, természetes asszonyságok, lovat ülő kisasszonyok, csepürágókért rajongó falusi hölgyek, peregrinusok, vaskalaposok, nadrágszíjat eresztő táblabírák, gonosz uzsorások. Sobri Jóskák, sápadt összeesküvők, rajongó papok és a megszámlálhatatlan különcök, akik minden faluban feltalálhatók voltak, hol a pók beszötte az ablakot, és az eső átsurgott a tetőn, és a repülőgépen, az örökmozdonyon, asztronómián, régi királyok pecsétes levelein, nyírvíz-szabályozáson, világszabadságon törik a fejüket. Az egész magyar panoráma benne van Jókaiában. És elmélázva, elgondolkozva eresztjük le a könyvét, midőn őseink céltalan és boldog, tudatlan és durva, cigánymuzsikás és holdvilágos, disznótoros és hideglelés élete előttünk elvonul.

A legnagyobb érték, ami Magyarországon volt, a föld: azzal nem törődött senki.

*

Ámbátor a messzilátó magyar gondolkozók mindig tudják, hogy mily nagy kincsen járnak, mikor a magyar földön lépkednek.

A királyok donációs levelei, harcos, intrikus nagyurak, az agyafűrt, zendülő Dózsa György, eszükkel házasodó földesurak mindig tudták, hogy a legfőbb jó az életben a földbirtok. Bocskai hajdúit az Alföld tekenőjében helyezi el, és földet ad talpuk alá. (Ahonnan mostanság is a legjobb magyar ezredek sorozták.) Martinovics, a szászvári apát, Kossuth Lajos és mindazok, akik álomtalan éjszakán a magyarság jövődjével foglalkoztak, a nemzet fennmaradását, fejlődését, végleges előrejutását a céltudatos földbirtok-politikában látták.

A nagy háborúk után a királyok gazdátlan vagy hódított területeket osztanak szét katonáik között. A háborúk nem mindig folytak oly ideális és kézzel meg nem fogható célokért, mint a mostani kényszerű magyar háború. A háborút viselő fejedelmek elég praktikus üzletemberek is voltak. Minden fegyverviselő harcosukat bizonyos jutalommal, elismeréssel, vagyonnal, ajándékkal, zsákmánnyal kecsegtették az időben is, amidőn a háború isteni eredetében még hittek a föld lakói.

A magyar paraszt, aki megállotta helyét e háborúban, mint a bibliai csoda, ezeréves álma a föld. Születése, élete és halála a szántóföld szomszédságában, szinte a föld drága rögei között folyik le, mint a búza vagy a rozs sorsa. Szülőanyja, hétköznapija, lehelete a föld szeretete. Itt

növekedik, ebben éli örömtelen, de szerelmes életét, itt hallgatja a füvek növést, a szél beszélgetését, a búzatábla álmát. Mindene a föld, amely nem az övé. Ennek a határtalan, szinte a természet törvényei szerint való szent földszerelemnek a megvalósítását a harcoló magyar parasztság részére: tűzték ki célul ideális férfiak, a függetlenségi követek. Vajon sikerül-e másodszor a jobbágyság eltörlése? Akadnak-e hazánkban új Kossuthok, akik vezetik az új függetlenségi harcot?

A régi Magyarország napja végleg leáldozott a háború véres fellegei mögött. Meg kell nyugodni mindenkinek a világ változó forgásában. Új emberek lettek, új gondolatok születtek. Maholnap Deák Ferenc furcsa tévedésébe esik mindenki, ha az új áramlással szembeszáll, aki a dunántúli gyorsparasztkok tönkremenését féltette a váci vasúttól.

(1916)

Nyírség

Geszteréd, Balkány és a többi falvak, amelyek a nyírségi orkán után mint megannyi „leégett, tetővesztett községek” merednek pusztá falaikkal a homokdombok között: tudják-e önök, mily derék, szinte honfoglaláskori magyar faluk?

A nyírségi orkán, amely e falvakat lerombolta az elmúlt napokban, a valóságos magyarság eleven testén ütött sebet, midőn vagyon- és életpusztító munkáját végezte. Szegény Nyírség, hol mostanában napi járóföldre nem látni férfiembert (mind elmentek a király mellett), vajon felépítik-e ledöntött házikóidat, hol századok homokján, jövő-menő ezüstnyírfák alatt, szinte ázsiai tűző napsugárban az első foglalásból maradt földeken az ősmagyarok ivadéakai születtek, szokásokat és hagyományokat tiszteltek, csak magyarul tudtak, felhőjük a Tisza vizéből keletkezett, szelűk a határszéli szorosok felől fűjt, amely az ősök lovainak fejét e tájra irányította, és az ekevas nyomán olykor kifordult a domboldalból egy napkeleti főúr sarkantyúja vagy kardja... Bolondos, zizegő, fáradhatatlan nyíri szél, amely az ezüsthátat, makkos tölgyeket, rezgő nyírfákat, jó szagú akácokat, barna szemű nőket, méltóságos férfiakat, búskomoly nádasokat, hallgatag morotvákat nótázni tanítod: hogy is tudtál megbolondulni ennyire, hogy romba döntöd a falut, amely a régi időkben legfeljebb követválasztáskor volt szokásban?

*

A Nyírség Magyarország legszebb tája.

Írni róla csak oly gyöngédséggel lehet, mint egy halott menyasszonyról. Vagy egy elaggott vitézi életről. Régi szép kalandokról, regényes hőstettekről, amelyek ifjúkorából eszébe juthatnának egy tunya, elcsitult falusi nemesembernek, midőn méhesében jelenen és múlton eltűnődik.

A magyar regényes időknek hősi korában mindig az első sorban lengett Zabolch zászlaja; a vármegyék idejében az első hegedűt játszotta a nemzeti hangversenyben, verekedéses, vitézséges, sujtásos és kortesévekben a Nyírség diktálja a divatot; politikai és hazafias időhullámok itt lendülnek a felhőkig, hogy magukkal ragadják életre-halálra az idevaló embereket a meggyőződések, politikai hitek; testvérek, atyafiak, apák és fiúk állanak szemben nemegyszer az ellentáborokban, és az időben szokásos nemzeti politika miatt visszaküldik a más meggyőződéses szülői házhoz a szeretett ifjú feleségeket, apák fiaikat kitagadják, politikai okokból

megvetnek, kigolyóznak hazafiakat, Nyíregyházán az Ébredjünk! című hetilapban évtizedekig folyik társadalmat robbantó hecc azon, hogy ki nem hiszi a vármegyében, hogy Görgey Artúr áruló volt, a csizmadiaszínben megbuktatják Fabinyi Teofilt, a minisztert, fokos, tölgyfabot, dikics és bicska járja, ha elkezdődik az alkotmányos küzdelem... holott valójában nem is lakott a vármegyében másféle érzelmű hazafi, mint szélsőbaloldali.

Egy nagy darab nemzeti történelem a Nyírség. Itt pusztult el a legtöbb régi uraság, itt vándoroltak a földek csaknem ötven esztendeig, itt támadt a régi helyén a legjobb, legmagyarabb, legderekbabb új birtokos osztály, itt nem vágatta ki a kőrifát az új gazda, mert a régi szeretett alatta üldögegni, a komondorok szinte érthető magyar nyelven ugatják a holdat, és a keréknyomban ugyanaz a magyar nap ragyog, mint a Tisza vizében. Mintha a levegőnek, a homoknak, a szélnek, a víznek, a legelőnek volna itt olyan varázsa, hogy vadmagyarrá lesz az is, akinek az apja még nem tudott magyarul. Daliás zsidók és selyemruhás szlávok vére keveredett a honfoglalók vérével. Muzsikusz cigányok régi nótákat játszanak az ablak alatt, míg a csecsemő a világra jön. Fűben, fában, falevélben az elmúlt szép, régi magyar világ íze, a kenyérnek illata, a víznek folyása, a hosszú őszi esőnek kopogása, a télnek jó szaga, a falusi harangok hangja: az apákra, az ősökre emlékeztet, akiknek hagyományait szent tiszteletben tartják e tájon.

*

Néha múzeumi hangulatot vélek érezni, midőn a Nyírségre gondolok, mert láttam nagy csöndességben, alvó állapotban, holt vizek között, lecsüngesztett lombú fák alatt, oroszosan mozdulatlan ködben, apatikus kedvében újságpapírossal beragasztott ablakkal és tunya mozdulatlanságban. Mintha az idevaló emberek éppen úgy élnék a nyarat és az őszt, mint a természet: belsejükben virítanak, és lélekben elhervadnak, sárga nyírfalevél lesz az egész vármegye, tisztai kiöntések fölött állongó novemberi köd telepedik az emlékre, a szívekben visszhangzik a szél, amely a régi temetők harasztját zörgeti.

Ilyenkor is szerettem, mert ázsiai eredetünk, napkeletről jött változékony kedvünk, búskomoly magyar szomorúságunk tükröződött a holt vizekben és az emberi szemekben. Még az agarászok is leszállnak lovukról némely esztendőben, a szüreteken csak a szőlőpásztor lövöldöz bolondjában, a sóstói erdőben céltalanul hull a makk, és a házörző ebek az első lábuk közé temetik hóbertos, szőrös fejüket. Némely esztendőben az egész Nyírség elszomorodik. Nem tudni ennek az okát, mint a fellegetnek a célját, amely a lemenő napot eltakarja. Nem tudni, hogy miért énekel a cinke egyik esztendőben halkabban a deres eperfákon, és miért muzsikálnak máskor éjjel-nappal a cigányok? Miért bánatosabb a nők szeme, mért olvassák el újra a gyerekkorukban olvasott Jókai-regényt, miért néznek hosszabban az első tűzbe, amely a pattogó hasábokon piros lángra lobban? Miért hosszabb az őszt, mint a nyár, miért láthatók olykor különös betűk a holdvilágban, és a síkság felett rengő csillagtábor miért nem vidít a másvilági életre? A keleti népek érthetetlen melankóliája hosszan ásít a tájon, ázsiai álmoság ragasztja le a csősz és a falusi földesuraság szemét, a kocsikerék bánatos kelepeléssel vonul át a hangtalan országúton, és a kacsázó vadászok fegyvere csak néha dörren a kemecsei tavak fölött.

A gyermekkoromban elmúladozó kurtanemesség múltakon való elszomorodása volt a bánat, amely e kutyabőrös, voksos, választó nyírségi falvakat elborongta? Itt sokáig éltek abból a lakosok, hogy régi királyok pecséteit őrizték a ládafiában, a múlt vissza-visszatéretegetett egy-egy alispán- vagy követválasztáson, és az elkövetkezett új idők nehezen nyomakodnak be a rozsdás kapukilincsű házakba. A történelem (amelyet itt mindenki kedve szerint értelmezett), a hagyomány (amely természetesen édes volt, mint az apák simogatása), a szokásjog (amelyet

e falvakban pogánytiszteletben tartottak): eltűnedezőben volt. Kataszter, nyírvízszabályozás, telekjegyzőkönyv... Gyermekkoromban nem is hallottam más szavakat az idős emberek szájából, úrnak, papnak, parasztnak új törvényeket kellett tiszteletben tartani, új emberek előtt levenni a főveget, és már kezdett nem nagy jelentősége lenni a csendbiztos komaságának.

Talán ezért volt olyan szomorú olykor a Nyírség, mintha már nem is nagyon volna érdemes az életet tovább folytatni. Elhanyagolta az apák sírdombját, és tunyán üldögélt a falusi nemes az udvarházában. A szél dudált, a Tisza kiöntött, a dob pergett: ebből vette észre, hogy a kalendárium valóban igazat mondott, midőn a napok elmúlását jósolta.

*

A magyarságnak, a nemzeti gondolatnak, őseink tiszteletének tájképe, ezüstös Nyír: a szomorúságom veled, hogy gyér falvaid száma megfogyatkozott. A háborúban, a gránicon vért ontani, itthon vihartól tönkremenni, adók súlya alatt nyögni! Most lehet csak bánatos a táj, amelynek melankóliája sohasem biztatott az élet szorgalmas folytatására.

(1916)

A magyar föld élete

(Növény-regény)

Vajon miért nem írnak regényt a búzáról, a rozsról vagy az árpáról, hisz ők vannak olyan érdekesek, mint a világiaskodó pesti nők vagy bukott táncosnők?

Vajon miért nem írta még meg magyar író e földnek a regényét, tavaszát és nyarát, mi történik a földben márciusban, mit csinálnak a növénymagvak a hótakaró alatt, hogyan nő az élet, hisz a növények élete érdekesebb, mert rejtettebb, mint az emberek mindennapi tevékenysége?

Pedig agrárország vagyunk, Európa éléskamrája, búzáink, borunk oly hírneves, mint vitézségünk, és a hosszadalmas háború alatt mindenki megtudhatta, hogy hazánkban legfontosabb és egyetlen igazi érték: a föld: miért nem írja meg senki a magyar föld regényét?

Egyszer Bródy Sándor kezdett a búzáról írni, de csakhamar visszatért a nőkhöz. Herczeg Ferenc és Molnár sohasem gondoltak még írásaikban Magyarország legérdekesebb faunájára. Bársony írt a lápokról, ingoványokról, Gárdonyi a csodálatos szívekről, Tömörkény a nagyszerű parasztokról, csak a búzát, Magyarország kincsét nem írta meg senki, amint egy földművelő országban földjéből, növényféléiből táplálkozó és abban élő királyságban az íróktól várni lehetne.

Avagy könnyebb és hálásabb feladat a női szeszélyekről, férfibalgaságokról, gyermekes szerelemről irogatni?

Lehetséges, hogy ez jobban érdekli az olvasót, ámde az írónak nem lehet hivatása mindig a közönség szája íze szerint folytatni királyi mesterségét. Állítólag az író bizonyos isteni hivatás küldte el a milliónyi falevelek közül, adott neki szívet, szemet, hárfát és ásót, hogy körülnézzen a földön, és apró betűkkel papírosra vesse, hogy dalolnak az emberek, és mi van a szívek mélyében.

A divatok, eszmeáramlások, gondolat-légvonalok (amelyeket néha maguk az írók teremtettek) pontosan kiolvashatók a különböző korban élő írók műveiből. (Csak a legnagyobbak: Shakespeare vagy Dante építettek maguknak egészen különálló templomokat, ahol a maguk módja szerint dicsérték az urat, bármilyen szél fújt odakünn.) Az írók többsége szinte rabszolgája volt korának. Nehéz nem látni a jelenekben élő embereket, nehezebb nem hallani meg a valóságos élet lármáját, legnehezebb új eszméket oltani, új fényeket gyűjtani és új tornyot építeni, ahonnan az életet látni lehet ismeretlen tájain. A korok divatja vezette az írók hajlékony tollát. (Mikor a legszerencsétlenebb nemzetnek éreztük magunkat, hazáról írtunk, őseinkről, hőseinkről, nemzeti regényeinkről álmodtunk. Angliában ugyanezen időben a nagyvárosi szegénységről, elhagyott gyermekekről, rossz iskolákról írják a legtöbb regényt. A franciáknál a divat szeszélye a demimonde felé hullámoz, míg a gondolkozó oroszok a jobbgyság felszabadításán törik fejüket.)

Nos, e háború alatt (és a háború után még inkább) bebizonyosodik, hogy e nemzetnek nem lehet más korszelleme, mint a föld. A követek a föld megosztásáról ábrándoznak, és kis földecskéről álmodik a somogyi baka messze Galíciában. Minden megingott régi helyén a háború orkánjában, csupán egy maradt ősi nyugalommal mindenhatóságában: a föld. Az ő gyönyörűsége, istenadta élete nem változott, és egy fűszállal sem nevelt fel kevesebb gyermeket kebelén. Búzája, termője, rétje, gyepes halma a régi. Az emberek csinálhatnak bármit, verekedhetnek, vagy egymás nyakába borulva sírhatnak, a természet végtelen fölényével átéli a föld a maga regényeit, a nap közelségét, a nap távolságát, míg a tengerek a sápadt holdat imádják.

Az elhullott drága embervér talán nem tűnik el nyomtalanul a föld mélyében, hisz az olcsóbb verejték nyomán is élet szokott fakadni. E kétesztendő esőzés talán a legdrágább májusi esője lesz Magyarországnak. A büszkén égbe meredő szemek alázatos, láb elé néző tekintetökké változnak; az árvaság, az özvegyiség, az emberitkulás majd ismét magukbaszállottakká teszik a magyarokat. Pillantásunk nem kalandoz el idegen országok idegen eszméi, hangulatai, divatjai felé, a gondolatunk fészket őrző gólya módjára kelepel kis házikónk felett, és a jövőnkbe vetett reménységet a lábunk előtt keressük, e leghűségesebb barátban, anyánkban, szerelmünkben, a magyar földben.

Még egyszer visszatérek e kis naplójegyzet eredeti céljához: a növényregényhez. Földünk megismeréséhez, a városi lakosság okosításához, magyar életünk megbecsüléséhez: szükséges volna, hogy íróink foglalkozzanak a föld regényeinek megírásával. Ha a vén, félkékalmár Akadémiával lehetne beszélni, neki mondanám meg, hogy tűzzön ki összeharácsolt vagyonából tekintélyes pályadíjakat. De az orgazda mélyen ül pincéjében, majd csak a rendőrök felszólítására számol el sáfárkodásaival. Így talán a gazdák szövetségének kellene gondoskodnia arról, hogy írják meg a legigazabb magyar regényt, a magyar föld regényét, a tavaszt, a nyarat, a búzát honunkban, hogy bukott nőszemélyek helyett egyszer harmatos kalászkok sorsát kíséresse az olvasó figyelmező szeme.

(1916)

Rip

A fülbemászó francia muzsika, amely első kedvesünk tárlatán szoknyácskáját teregeti az emlékezet kerítésére, a budai színikörben hangzott, a fabódében a katakombák forrósága, budai és pesti nők harmatoznak, fiatal színházigazgató izgatott és ambiciózus, mintha még mindig

első előadását tartaná, nyári kedv a szívekben, és a karnagy lendületes kézmozdulattal ad jelt a női karvezetőnek: itt még mindig úgy játszanak színházat, mint akkoriban: Laborfalvi Róza volt a legszentebb nő Magyarországon és az aktorok megannyi fanatikus papok, a kóristalányok nem gazdag szeretőről, de hálás szerepről álmodnak, a „harmadik paraszt” életbevágó figyelemmel illeszti fejére parókáját, és a szubrett áhítatosan viseli mosószoknyácskáját, mintha mennybemenetelhez készülődne. Szent, rajongó, küzdelmes és hivatásukban halálosan bizakodó vidéki színészek, akik az emberi élet minden körülményei között legfontosabbnak azt tartják, hogy ma este Rip van Winkle című operett előadása sikerüljön. Szeretem a rajongókat; a jó színészek mind rongyos cipőben jártak (még korunkban is), és a nők közül sem a későbbi nagy művészeknek volt a legjobb ruházatuk az iskolában. Lehetséges, hogy a színészet hagyományaihoz tartozik, hogy a kölyökszínész végigszenvedje a gyermekbetegségeket, és a jövőendő divája ártatlanságban, szegénységben és álmokban töltsen tizennyolcadik születésnapját. Mintha az ifjúkor ártatlanságának illata még imakönyvbe préselt virág korában is beszagosítaná életüket, küzdelmeiket, új szerepeiket, lobogásaikat... Ám a karnagy már jelt adott, és lenge, rózsaszínű, bűgő és groteszk hangokkal népesedik be a színpad; a francia lúdtollal vetett, fekete fejű kottajelei megifjodva, bukfencet vetve, virágfejek módjára hintázva ugrálnak ki a kopott hangjegyfüzetekből, a prímhegedűs bizonyosan felhevülten játssza el szólóját, és a dobos is minden este újult lámpalázzal tartja a taktust a zenekar mélyében: Rip van Winkle olyan ismerősen néz szét a színpadról, mintha itt született volna a Krisztinavárosban. (Hisz itt oly gyakran énekelt.)

A fehér lepedős hegyi szellemek már polgári öltözetben öntözik gégéjüket valamely hegyoldali kiskocsmában, és régi szokás szerint megbeszélik az előadás részleteit (egy fiatal hölgy igen kedves volt, keresztnévére emlékszem a színlapról, Vilmának hívják), a lámpások a színpad tájékán bizonyosan láthatatlan süllyesztőbe ereszkednek, hegedűk, triók, parókák, fehér cipőcskék, nyúllábak, festékes szelencék a lezárt fabódében a maguk módjára folytatják az előadást, csak egy elveszett szerelmes levél vergődik a női öltöző ablakán, mint egy menekülő dongó, eldugott budai házikókban, az éjjeli gyertya csalóka árnyékai közepette, a bolthajtás alatt, a fehér falon fészülő színésznők árnyképe látszik... csupán a Krisztinában kondul az óraütés: egy modern Rip van Winkle kopott csizmájában jön lefelé a János-hegyről; talán egy fogoly katona a beláthatatlan messziségből, egy rongyos, postaépülettel sem rendelkező szibériai faluból; ...vagy egy érzelmes és törékenylelkű, bidermájéj-frakkos, hullámos hajzatú muzsikás, költő, széplélek, egy magányos könyvtárban üldögélő, napfölkeltét a Sváb-hegyről nézegető finom budai úriember, aki a háború első, kábító mennykőcsapására megriadt a lángot vető élettől, és Rip altató-italából hosszú kortyot ivott... Ha volna egy modern Rip, aki a háború két esztendejét átaludta egy szellemek őrizte budai házban: felébredvén ma reggel, nem kevésbé csodálkozhatna a körülötte történeteken, mint a daljátékbeli vadász, aki tízszer két esztendeig aludt a kék hegyek között.

A házak gazdáit nem találná, csak a nők fonnak, sírnak vagy kacérkodnak a régi szobákban; a bajusztalan kisfiúk érdempénzes arcképeket küldenek a budai nagybácsinak; az özvegyek már a gyászruhát is levetették, és a régi kis kocsmában - a György-nél - hiába keresné a visszatérő vendég a zamatos, kiadós és olcsó eledeleket, megfizethető áru borokat, Antont, az öreg pincért elvitték katonának, és a krétát a Dunába dobták a rác korcsmárosok; a szőke hölgy, e káprázat éjjeli zene helyett sebesültek vonatját várja az állomáson; a füst kormosabb a pesti háztetők felett, mert rosszabb a szén, és sapkás, facipős női kocsis szolgálati arckifejezéssel hajtja a primadonna és udvarlója kocsiját a régi, stuccer fiákeres helyett.

Az újságokból pedig csupa ismeretlen név beszélne hozzá, ha záróra előtt elérné a csendes kis budai kávéházat, ahol ezelőtt éjfél után mindig megünnepelték a kávé névnapját, és a törzs-

vendég néhány palack pukktásával jelezte itt hivatali előléptetését. Az újságok - egykor izgalmas regényolvasmányai váltakozó kedvű korunknak - mindennapi meglepetésül új nevekkal, új városokkal, emberekkel, találmányokkal szolgálnak. Mintha az emberiség nagy vizsgálója volna korunk, s e kolosszális olimpiászi versenyben minden erejüket megfeszítve küzdenek a nemzetek. (Ez életre-halálra menő versenyzés sporttudósítói most az összes hírlapírók, a gazdasági rovat vezérei és a háborús térkép tudós magyarázói, politikusai és költői: egyetlen téma terpeszkedik agyagbálvány gyanánt a szerkesztők asztalán és naponkint újult fegyverzetben rohog végig az elmék utcáin azon komor, lehajtott fejű, lengő tollas középkori lovag, amint régebbi festményeken a Háborút képzelték a piktorok.) Az újságok mindenkit kioktattak a háború sakkfiguráira, mezőnyekre, rejtelmes húzásaira, cselfogásaira, bravúrjaira. Míg a középkori háborúk misztikus szertartások voltak, senki sem tudta a hegyek között vágató setét lovascsapat célját, magyarázatát felégetett városoknak, a hadvezérek váratlan elhatározásait a költői képzelem nemegyszer álomlátásokkal vagy valóságos női alakokkal vette összefüggésbe és minden lovagcsizmás, rőtszakállú zsoldoskatona egymagában is képviselője volt a háború borzalmának, mámorának, kéjének, betegségének és nyomorult befejeződésének... Manapság egy tiszta, nagy fehér lapon láthatók a háború eseményei; rejtelem, misztikum, váratlan csoda, isteni vagy asszonyi beavatkozás: ismeretlen fogalom a hadimérnökök e nagy háborújában. A gépek földöntúli segítség nélkül végzik borzalmas munkájukat, az embertömegek a sakktábla precíz kockáin végzik mozdulataikat, az ásók egyetlen centimétert sem hibáznak, a srapnelek oly pontossággal robbannak, mint a természetben a virágok nyílnak, vagy a gyermekek születnek. Az újságírók és a modern hadvezetés alig tartanak bármit is titokzatosságban a katonáskodásban járatlanok előtt, előbb-utóbb mindent kiolvashat újságjából az olvasó, és aligha kell bevárnunk a régebben szokásos emberöltőnyi időt (a „halálom után felbontandó” emlékiratot), hogy azokat a háborúrészleteket is pontosan megismerjük, amelyek eddig még homályosak volnának előttünk. A repülőgépek, tengeralattjárók, Vezúv-erős ágyúk, föld alatti csaták korában az újság az egyetlen barátja, tanítója és vigasztalója Rip van Winklének és minden magányos álmodozónak. A hírlappapíros a trafikban, kávéházban, vasúti kupéban, elhagyott tanyaházban vagy halk betegágyban készséges, önfeláldozó és mindentudó Hírként végzi a folyamatos emberi élet tennivalóját, megtörténeti előttünk az eseményeket, amelyek a lobogó és kihűlt szíveket egyformán érdeklik történetdús korunkban.

Ha Rip, a vadász eljönne manapság a kék hegyek közül, és azt olvasná az újságban (másként nem értesülhetne róla), hogy a német hajó a tenger mélyében jutott el Amerikába: vajon el merészné-e kezdeni újra az életet, amelyet oly régen, két év előtt abbahagyott? Merné-e sorra venni, megtanulni, végigolvasni e két esztendő történetét?

Én Rip helyében: visszamennék aludni a hegyekbe.

(1916)

Anna-bál

Éjjelente néha arra gondolok, hogy mily szánalomra méltók a hiú, előkelősdí páholylátogatók, akik az utolsó felvonás előtt elhagyják piros karosszéküket! A deszkákon még javában izzad a tenor, a dráma hősnője frissen rizsporozza arcát, a karzat meghatott csendben figyel a szomorúságos történetre, a frakkos szerző szétvetett lábbal szívja cigarettáját a hátulsó kapunál, és

arra gondol, hogy mit ír a hírlapíró, a kis sűgő újult erővel fellapozza a könyvet, a karnagy titkon tapsra vár, és az előkelődsdi unottak már elhagyják a színházat... Mindig sajnálom őket, amint tüntetve, tetszelegve, céltalan göggel hátat fordítanak a szegény színészlánynak, aki remegve várja a végszót a nagy jelenethez, a dobosnak, aki a dobverő dobálásával kíséri a taktust, és a nézőközönségnek, amely nagyrészt gyermekké, hívővé, ábrándossá válik, amint a függőnyt feleresztik a komédiaházakban... hisz éppen ezen az alapon merészel a hisztrió ordítani, a hősnő házasságtörést elkövetni, Csontos fehér nadrágban és kék frakkban megjelenni, Rajnai bukfencet vetni. Csillag Teréz nagyot kacagni, és szép Acél Ilonka mélyen kivágott ruhában mutatkozni... a színházüzlet ábécéje: az illúziók, a szélhámosságok, a nézők hiszékenysége és a komédiázás lebilincselő varázsa. Ezt a varázsövet törlik át a páholyok koránkelői, akik előkelően eltávoznak az utolsó felvonás elől. (Én mindig végigvárom az előadást, és gyönyörködöm a lelkes, hívő színészekben, akik hálásan köszönik a tapsot, holott csupa emberi hátaikat láthatnak maguk előtt a deszkákról, a kárpit szárnya mögött vadul rohanó díszítómunkások rángatják a kanapét, amelyen az imént Márkus asszony meghalt, a tűzoltó már hátrafont kézzel sétál, holott kipirultan verdesi tenyerét még a karzat, és a tolongani nem szerető kényelmes nézők csendesen üldögélnek. A csillárok alatt még az elhangzott szép szavak és elgondolások vergődnek, mint eltévedt lepkék, halkán száll szívünkre a látott történet virágpora, a kétség és hitetlenség messze zúg, mint elhagyott szobában a dongó, a színésznő szép lába, a tenor barettya, a karmester groteszk mozdulata vibrál a szemünk előtt... odakünn pedig az előretolongsók már érzik a valóságos élet szagát, kapják a verést, mint karácsony után a gyermekek, sivár józansággal nézik a tócsában a lámpafényt, mint a táncos, díszöltönyös násznagy, midőn a lakodalomnak végérvényesen vége van... csak az álomlátók és a gyermekek hagyják el nehéz szívvel a dalcsarnok falait; félelmetes, hogy odakünn az utcán keménykalapban járnak az emberek!)

Ám a mostani nagy színjáték utolsó felvonása elől nem távozhatik el a legunottabb páholybérő sem.

*

A tavon, ahol egy csónakot hajtok, mint valamely múlt századbeli balatoni gavallér, aki bánatot, csalódást a „nemzet bárójának” fáraó-bankját, a nem sikerült éji zenét és a hölgy hűtelenségét ment felejteni a víz közepére, mennydörgés hallatszik. Az ég tiszta, a víz elaludt, a szundikáló hegyek csaknem belebólintanak a Balatonba, és a mennydörgés ismétlődik. Egy tűzérségi gyakorlótér van valamerre, ott próbálják meg az új ágyúkat. A tompa dörrenés, amely a szelídséget, békét és jóízű emlékezést lehelő dombok mögött felhangzik, jelenti, hogy a szemhatáron túl még mindig a vasszekeres hadiélet dörög tova gigászi kerekeken, és az országútról vaskesztyűs lovagok félreparancsolják a jámbor vásárosok tulipánládás kocsijait, a mozgó komédiásházakat és az enyhe batárokat, amelyekben szép lelkű férfiak és nemes szívű honleányok utaztak az Anna-bálra; az alkonyodó tó, Tátika felett öreg Kisfaludy pipafüstje módjára kanyargó báránnyelű, badacsonyi álomút, tihanyi regés visszhang, füben heverésző pásztorgyerek, siófoki dáma, füredi öreg pap, a kiáltó sirály és a Balaton emlékezetes és felejthetetlen mélasága: minden csak egy andalító színház színpada; ahol a kedves és kedvetlen figurák közül azokat látjuk meg, akiket a színpadról szeretünk vagy félünk: gyermekkorunkban a lengő, piros bajuszú komikust, később a dráma érzékeny szendéjét vagy tömött, ízes primadonnáját, ferde arcú intrikust, a *Három testőr* fontoskodó, bárgyú hírlapíróját, minden csak egy kis színpad, amelyen a háború előtti, valóságos és mégis réginek tetsző magyar életnek egy kis részét újra láthatjuk. Mint öregember emlékezésében a letűnt ifjúság: alig elviselhető korunkban oly gyengéd az idej balatoni nyár. - A hegyek mögött halálos erejű szörnyetegeket tanítanak munkálkodásra, és a tavon szitakötő módjára leng a fehér vitorlás. A

partokon pirosuló nyári lakokban most valóban az élet menekültjei köszöntik hálás szívvel a kelő napot, és néznek aggodalmas szívvel a felhők között aludni térő aranykorong után: csak még ne lenne vége ezen tomboló, őrült tengerről üde sziget korallpiros öblébe menekült nyári napnak, még folyjon az előadás a drága hangoktól zsongó kis színházban, bukfacezzenek az aktorok, lebegjen a könnyű dáma, és a karmester se szüneteljen újabb jeladásokkal... még tartson a bohó, ábrándos, léleknyugtató, életet megkedveltető, bút, bánatot, szörnyű háborút felejtető balatoni nyár! Farkas Imre verseit mondják a lányok, ne a szibériai ál-Petőfiét. Csak mulassanak, szeressenek, virágban, csillagban, szempárban gyönyörködjenek még az emberek, akiket nem tiport le a magurai hegyhát visszhangja, hogy végleg el ne felejtsek az emberi életet; hogy a hazatérők megtanulják az itthoni arcokról ismét a mosolygást, a dalt, az életszerelmet... Hogy legyen egy szív Magyarországon, amely az új földalakulás tűzhányós, földrengéses, tengeráradásos idején is meghallja, hogy mit mond a bolond szélkiáltómadár a nádasban:

Őszre vége van...

A nyárnak vagy a háborúnak?

Ki tudná?

*

A csónak hosszú árnyékot vet a vízre, egy kis csillag kíváncsian kukucskál le az ég kerületén, talán az Annák csillaga, aki korábban kel az estén, hogy leányait öltözködni, reménykedni, fészülködni és táncrendet forgatni lássa.

Mintha egyetlen Anna sem volna ez évben a Balatonon.

Néma tájak mellett hajtom a csónakot. Füred csendben világít jobbra, Siófok kacéran ragyog, mint a nagyvilág a falusi lányok álmában, a nyári lakok elbújnak a leereszkedő homályban, csendes mélabú várja Annát, amint piros rózsái között, egészségesen, kíváncsian, ropogva megjelenjen, hogy az öregasszonyok kötötűje belekösse a végtelen harisnyába a legutolsó Anna-bál történetét... Ez esztendőben üresen marad a báli névsor belseje a Hölgyfutárban. Bizay, a „nemzet bárója”, ha kísértetni jár a balatoni partokra, hiába festette ki ez estére bajuszát. Szegény Annák!

(1916)

Három óra

Hajnalban, egy nyárfa mellől kidugom a fejem a sétaútra; vajon a fák alatt üldögél-e még az öngyilkos leány?

A pad üres, mint a szentmihály lova a kamarájában, ám a szürke homokon előtte vértócsa se-tétlik, amely estefelé a leány szájából ömlött ki sugárban, midőn Magyar zenekara a tóparton régi magyarokat muzsikált, ártatlanoknak és bűnösöknek, jambósapkásoknak és nagykalaposoknak, szegény szélhámosoknak és hadseregszállítónéknak, amint a nők mostanában a fürdőhelyen összekeverednek - míg egy közülök, a parkban a szívére szorította a forgópisztolyt, és egy ujjnyomással elintézte mindazt, amiért a tópartiak még sokáig sírnak, nevetnek, álorcát viselnek, és egyedülvalóságukban valóban hangosan felnyögnek és sóhajtanak, aprópénzt olvasnak, vagy a szeretőnek írott levél felett a tollszárat szórakozottan sokszor dicsért

szájukba dugják, némely helyen vakaróznak, illetlenül ásítanak, nyújtózkodnak, a himlőhelyes arcú, unatkozó agglegény által néhány szóban megemlégett huncutkát a kezítükrében maguk is megcsodálják, furcsa elgondolkozással varnak fel egy gombot a mellénykére, kirázzák az alsószoknyát, és az örök vidorságú arc helyett az igazit, a komorat, a ráncos homlokot, a kemény tekintetet megmutatják, midőn azt hiszik, hogy senki sem látja őket... a parkbeli kisasszony elszökött e tennivalók elől. Egy közeli villából a durranásra megtermett, ideális külsejű szakácsné lépett ki, mint egy megölt csirkét a földről felkapta a vérző leányt, és egy kerítés mögé fektette, ahol senkinek sem volt útjában. Szürke cipős, szürke harisnyás lábát egymás mellé helyezte, a szoknyáját megigazította, törülközőt vetett arcára, csak egy barna, délutáni séta előtt kolmizott hajfűrt látszott továbbfolytatni az életet, göndörkésen lebegett a leány keskeny homloka felett, mint akkor midőn létrejött, holott a búcsúlevelek, mamához, barátnőhöz és vőlegényhez már a kabátka zsebében voltak. Mondják, tizenhét esztendő volt, és életét eddig leginkább azzal töltötte, hogy vőlegénye melankolikus öreganyjára vigyázott, hogy kárt ne tegyen magában, tüzet se rakjon az ágy alá. Kő úr, a falusi háziúr elismeréssel bólintott később a holttest felett: „szorgalmas, derék leány volt...”

És most vajon ki vigyáz tovább az elmebajos öregasszonyra a parasztházban?

A tizenhét éves kis vértanú nem tartotta meg a babonák utasítását, a hullaházból, ahová éjjel parasztkocsin elszállították, nem tért vissza a sovány lábszárú, díjnoktestű padra, hogy hajnalban kimeredt szemmel, kísérteties orcával üldögéljen, a napernyőjére támaszkodva kiomlott vére felé hajoljon, ahol majd napokig félve emelgetik fehér cipős lábukat a fürdőhely elkényeztetett asszonykái, akik regényt remegve néznek bele éji ablakukból a fogyó holdba, és a francia könyvnek csak a címét tudják, de írójának nevét nem; ők sohasem ülnek majd e padra oly elhatározással, mint a piromániás öregasszony kiszemelt menyé, aki bibliai éveit szorgalmas házimunkával, szinte cselédi sorban töltötte, egy szegény, anyja eltartása miatt házasságra képtelen magánhivatalnokra várakozván. Ők, e fehér cipős, lengő szoknyák, e csábók, ez ábrándok, nyavalyás kis fényűzők, tudatlan katicabogarak és erőszakos seregély-madarak, a fürdőhely üres tekintetű növényei, amelyek a francia kertész olcsó fantáziájában a parkot, a virágágyat környékezik: valamely érthetetlen lelki szélhámosság folytán mindig elég elviselhetőnek vélik a létet, a mulatságot úgy sóvárogják, mint a kövér ember a testi fogyatkozást, a táncban hiú mozdulataikat lelki tükörben látják, és a szerelem öntudatlan óráiban és egy szelence fényes födelében nézik meg mellénykájuk rózsaszínű szalagját.

A kis mártír, akinek olcsó harisnyáját, „kis varrónő” által varrott szoknyáját, átlőtt szívét és szegény kis testét (a rossz táplálkozás, a fiatalság miatt hegyes térdekkel) az izmos, gazdag konyhaszagú szakácsnő a tűre lefektette, egy hajnalnedves nyárfán kis madár alakjában várja már a napfelkeltét Keszthely felől, hogy szárnyra kapva ellengjen az örökös rózsaszín felé, mint egy önfeledt, boldog gondolat, a legnagyobb szomorúság idején. A zene tovább zeng a tóparton, a színlapok pirosanak a deszkabódén, mint a csalogató lámpák az elhagyott utcácskában, a nyárfák búbájt, felejtést vagy édeskés emlékezést zúgnak a telepen, a rigó csúfolódva kiált rá a park képzelgő úrhölgyeire, korábban jön az este, és mind hosszabb az árnyék a láthatatlan vándorúton: ő már elrepült innen, a vénasszony felgyújthatja a falut. Unott kézmozdulatú, megvető és érdemtelenül csüggedt álmodozású barátom, mit szólsz e kis hősnőhöz, aki nem volt kíváncsi már arra sem, hogy a fürdőház hasadékán át a fürdőző X-nét milyen ábrándok és illatok veszik körül?

Még csak három óra, a napkorong a keleti grófság felett látható, a hajnali madárka nedvesen gunnyaszt a lombok között, a fogyó hold, mint egy halott gyermek fotográfiája úszik az emlékezésben, a Balaton úgy vergődik, mint egy hitvesgyilkos lelkiismeret vagy az örült tornász, aki a nap és hold között lengő trapézon a világmindenség mulattatására heves testgyakorlati munkát végez.

A tónak sajátságos esztendeje van. Kiismerhetetlen föld alatti erők nyújtóztak nagyot medrében, a föld belsejében rejtett vizek találták meg az összekötő utat testvérükhöz, örök setéségben élő föld alatti folyamok, mint a ternót nyert szegény csizmadiák, törve, zúzva, harsogva törekedtek fel napfénytelen életükből a Balaton tükörlapjába; sohasem tudott vizek jöttek fel a tóból hemperegni a húsvéti napsugárban; a mélyben jéghideg hullámok, mint zordon szívek váratlan megenyhülése, terültek a föld színére, hogy a mesebeli hold néhány ezüstpénzt vessen kalapjukba királyi kocsikázásából; rejtett forrásokból törtető évezredes rabságba zárt víztömeg; valahol, az ezeregyéjszakai barlangban letelt ideje egy sziklává varázsolt igazhitűnek, a néma kísértet megfordult sarkán, és a háta mögött felszabadult sok milliárd kis vízcsepp, amelyek a gonosz szellemet okolták örömtelen életükért.

A tó megnövekedett, és rohanva ment régi ellenségei, a somogyi és zalai partok ellen, ahonnan mindig alamuszi módjára hallgatá a kis falusi tornyok esti harangozását, és bosszút forralt a harangozóra, aki aludni hívja ismerőseit, a halászokat, és a mosónők fehér lába kilépked a partra. A legnagyobb magyar álmodozó, szűzleányok csalogatója, nóták és regék kéklő, merengő hőse letette az álarcot: duhaj, verekedő kedvvel ment neki jámbor őreinek, furulyaszóra vadsága nem csillapult, viharos és mogorva a kedve korai tavasz óta, mintha orgyilkosságon törné a fejét: hajnalonkint cimborájával, a déli széllel tombolva verdesik a mestergerendát, mint bekerített szegénylegények, akiknek útja a siralomházba vezet; kesergő és érzékeny emberi indulatot megsemmisítő zúgással vágódnak a partnak a hajnali hullámok, mintha mindenkire véglegesen megharagudtak volna, aki eddig szelíd szőkeségüket, tudatlanságukat, ábrándvilágukat magasztalta; ő tavasz óta a küzdelmes betyáréletet választotta pályának, a balatoni főmérnök, e fáradhatatlan csendbiztos űzi motoros hajóján, ha valamerre csínyt követ el... Kisfaludy és Jókai Balatonja egy könyvtári emlék, amelyet régi csendes estén a tűz előtt olvasunk.

Három óra.

Tajtékos, fehér, szellemjárta magányban, viharos parton, lábnyomok felett megállok a nedves homokban. Sehol egyetlen ébren lévő lélek, a szél most azokat a nótáit játssza, amelyeket a zenész szokott önmagának gordonkázni, a hullám a maga mulatságára ugrik házmagasságút. Ez elhagyott, viharos hajnalon a lábnyom felett csodálkozva állok. Egy nő járt erre, kis cipője nyoma a víz felől közeleg és ingadozva, meg-megállva vezet el a víztől... Hová vajon? A szentmihály lovának irányába, ahol estve az öngyilkosság történt.

Talán a szegény kis leány is megijedt a mérges víztől, midőn utolsó útjára indult. A forgópisztolyt választotta a zord hullám helyett, amelyben megnyugvást nem mert remélni.

(1916)

Búcsú Senki szigetétől

Csapfi szélhámos volt Pesten, a hatvanas években.

„Szerelem gyermekének” nevezte magát, igazi atyjául egy osztrák főherceget jelölt meg (máskor a száműzött kormányzó debreceni tartózkodására tett célzást anyjával kapcsolatosan), holott a megcsalt hitelezők, megkopasztott ideiglenes barátok, komor tekintetű korcsmárosok, hol hitelben evett és ivott, nótázott, és barátokat megvendégt: már régebben tudták, hogy Csapfi egy kassai gyertyaöntőnek a fia, és anyja oly szent nő volt, mint az oltárvirág a húsvétot megelőző vasárnapon.

Köcsöskalapban járt, olykor Kossuth-szakállt viselt, máskor simára borotválta arcát, téli időben nappal is frakkban járt, és a forró nyarat nemegyszer töltötte díszmagyarban, amelyet egy hiszékeny Galamb utcai szabó saját kezűleg varrt. A haját viaszkkal, pomádéval, sütővassal ápolta, a hosszúra nőtt körmét használta írótoltnak, amellyel a nevét kötelezvénnyek alá kanyarította, a fúvós zenekar kedvéért messzi vendéglőkbe is elballagott, becsípett mesterembereknek és mulató grófoknak sohasem mulasztott el alkalmat bemutatkozni és a barátságot másnap is fenntartani, ismerte a pesti hamiskártyásokat, és nagyobb nyereség után mindig meglátogatta őket; hetivásárokon a Griff szalmás udvarán ácsorgott, ahová a vidéki kocsik befordultak; keresztapa szeretett lenni budai polgárházaknál, váratlanul megjelent lakodalmakon, midőn a hangulat már vidám volt, és úgy viselkedett, mint jóságos atyafi, de kedvelte a vidéki szüreteket is. Senki nem volt jobb barátja a Pestre került falusi gavalléroknak Csapfinál, és ha a legkisebb alkalom mutatkozott, nyomban párviadalt rendezett a budai lövőház mögött, midőn is titokban és idejében értesítette az ellenfél édesanyját. Az adósságait kis jegyzőkönyvecskebe írta, és a jegyzéket a türelmetlen suszter orra alá tartotta, miközben félelmetes hangon, méltatlankodva kérdezte, vajon elfeledkezett-e adósságáról?

„Holott születésemnél fogva nem vagyok a számjegyek embere” - fűzte hozzá.

A lakását senki sem tudta, mert mindig változtatta, egy telet a Griff azon vendégszobájában töltött, hol reggelig kártyáztak a disznókereskedők, és a játék befejeztével mindig körülnézett az asztal alatt elhullajtott bankók után; máskor egy távoli rokonához járt aludni a messzi külvárosba, ahol leterített újságpapíron aludt az egész család, legtöbbször becsípett emberek karjába kapaszkodott, jóságosan kvártélyukra vezetvén őket, a felügyeletet továbbra sem szüntette be: körülnézett a szálláson, és kényelmesen elhelyezkedett az ágyban, míg új barátját egymás mellé rakott székekre fektette.

Így múlt a pesti szélhámos élete, míg egy napon váratlan fordulat zavarta meg az egyhangúságot. Megjelent Jókai Mór regénye, a címe: *Arany ember*.

Ismerik önök az *Arany ember* bűbajos, elandalító és szívesónakáztató históriáját? A Tímár Mihály nevű komáromi hajósgazdát, aki a Vaskapu környékén, az úgynevezett Senki szigetén találja fel boldogságát egy öreg asszonyság és egy fiatal hölgy társaságában, azt a boldogságot, amelyet valamennyi aranyán és hajóján nem tudott megvásárolni Komáromban? Az „élő alabástrom szobortól” - Jókai még így nevezte a hüvös vérmérsékletű nőket -, hűséges feleségétől lopva menekült a komáromi hajós a Duna elhagyott szigetére, ahol a rác hölgyek a sziklafalon várják. A legideálisabb házasságtörő regény az *Arany ember*. Sohasem tudja meg a világ, Tímea asszony és a komáromi pletyka a gazdag Tímár Mihály szerelmi cselszövényét, ha Jókai Mór regényben nem írja. A Senki szigete azóta is fel-feltűnedezik a szentimentális férfiak képzelődéseinek folyóján, mint egy halkán, zenélve úszó hajó. A boldogtalan és megnyugvást nem találó férfiak Senki szigetére vágyakoznak, ahol Noémi kitárt karral vár rózsafái között minden derék és szenvedő férfiút.

A közelmúlt évtizedeken, mint egy régi naplóban olvasom, mikor a férfiak még boldogtalanabbak voltak, mert komolyabban éltek, szenvedtek, hittek és reméltek, mikor a regényes érzelmek mind közönségesen feltalálhatók: grófok, kereskedők és hajósgazdák szívében, Senki szigete még inkább csalogatta a sebzett szíveket.

Csapfi, a korábban említett szélhámos (aki vénségére naplót szerkesztett) abból tengette-lengette életét, hogy elkalauzolta az utasokat Senki szigetére. Olykor egy erdélyi falucska, havas vagy tanya szerepelt a sziget gyanánt, máskor valóban hajóval vitte a szerető párokat a Vaskapu felé, ahol a csendes szigetet megközelítették. Jókai fantázia ihlette rózsafái helyett sivár mohamedán házakat talált az utazó, ámde mindenért kárpótolt az illúzió. Ez a bizonyos Csapfi Senki szigete ügynökének nevezte magát. Jó darabig szélhámoskodott Pesten, megrontott néhány fiatal életet, veszélybe csalt rajongó dámákat, bajba sodort titkos szeretőket, midőn Senki szigetére kormányozta őket, honnan csak nagy bajjal, néha egy egész élet csalódásának árával tudtak visszatérni. Ámbátor nem mindenki hagyta ott a fogát. A tiszteletre méltó hölgy, akit a régi napló említ, egy esztendeig bujdosott Senki szigetén - egy erdélyi falucskában tanítván kisgyermekeket, és havonkint kocsin és gyalogszerrel megérkezett J. gróf Pestről Senki szigetére, az Aranyember ruhájában. A nagyon tisztelt úrnő egy napon megunt a Noémi egyhangú boldogságát, és visszatért a fővárosba. Szépszámú család környezetében hunyta le szemét öregségében, midőn már csaknem minden valamirevaló egyletnek elnöknője lett.

Az emberek rejtett vágyódását Senki szigete, a néma boldogság után, amelyet az aranytollú regényíró könyvbe írt, amellyel Csapfi Valér az elmúlt évtizedekben a fővárosban ügynökös-ködött: soha el nem múló délibáb csüggedt vándorlásaink közben. Vajon ki nem szeretné, érett férfiú, Noémi önfeláldozó szerelmét, a csendes boldogságot, a rózsafákat és halk alkotásokat?

A háború már azelőtt is sok Senki szigetet dúlt fel, midőn a Tímár Mihályok hadba vonultak, és Noémi hasztalan várt a sziklafokon a közelgő hajóra. Hány szegény teremtés járkal Magyarországon, aki az ábrándozás szigetén várta az imádott férfiút esőben és hóban, míg egy napon ágyúgolyók kezdtek hullani. Erdély havasai, távoli alföldi tanyák, dunai biztos szigetek, ahol a soha el nem múló regényesség hölgyeit rejtegették szentimentális férfiak, hogy majd egykor a nászinduló zenéje mellett a nagyvilágba kivezessék őket, ellenség dúlta, háború sújtotta világ lett. De a pesti kis lakás, ahol egy-egy hölgy várta epedve az esti órát, midőn kedvese, jövődöbelije, rejtegetett szerelme megérkezik, elárvult fészek lett. Hadba szállott a gavallér, és a szépjövőjű hölgyet valamire elsodorta a szél. A háború csodálatos regényeit most meg sem látjuk, észrevétlenül megyünk el a Senki szigete mellett, ahol a szerelem lakott, nincs érkezésünk följegyezni a nőket, akik ifjan vagy éretten már a háború előtt is várakozással, reménykedéssel töltötték az életüket - a háború harmadik esztendejében pedig tán alig áll régi kunyhó, amelyben a várakozás mécsese pislogna. Majd a háború után, ha jön egy új Jókai, meg lehetne írni a könyvtárat e kor végtelen szenvedéseiről, midőn a fájdalom úgy devalválódott értékében, mint minden az életben, midőn senki sem hisz már semmiben, csupán az elmúlt, régi emberek viselt dolgai keltenek bizalmat, akik még a háború előtt éltek.

Ki hisz ma Senki szigetében, ha nem a színház deszkáin látja az *Arany ember* című eredeti drámában? Van olyan ábrándos szív, amely a csendes, rejtett, zavartalan boldogságért dobog-na korunkban, midőn bizonytalan a vonatok és gyorsparasztok járása, az erdélyi havasok kertjeiből durva kezek tépik le az őszirózsát, a dunai szigetet az ellenséges tüzéség célpontnak választotta, és csaknem hajszálon függ mindnyájunknak az élete? Hol van az a Csapfi, e romantikus hazug, aki manapság elhitetné a szenvedő szívekkel, hogy feltalálható Senki szigete s rajta a boldogság?

A múlt idők bágyadt aranyán elkáprázik szemünk, amíg a színházban a száz esztendő előtti és még néhány év előtti valódinak vélt történetei elvonulnak előttünk. Csodálatos, zsongító regényesség áramlik a régimódi drámából, a szép színésznők szavaiból és kopott bútorokból.

Ilyen volt valamikor Magyarországon az élet? - kérdezzük magunkban, mintha egy messzi tartományban járnánk, ahol egykori ismerőseink mind a temetőbe kerültek.

(1916)

A Démonhoz

Ez a csárda vajon merre van?

Fenn volt, magosan a hegyoldalba, ahol petróleumlámpák és filozófus elmék világítottak, amíg volt kőolaj és bölcsészet. Félszemű, orr nélküli és ragyavert bormérő, mint esztendő múltán a szép halott, mindenkinek névre szóló pohárba öntötte az italt; négyszögletes fejű, habzó szájú kutya hevert a küszöbön, miután már régen elveszítette a falusi kocsit, amely mögött a városba loholt; a vendégek halálsápadt arccal, botra támaszkodva jöttek az életből, vásári verekedésből, ahol a hajukat kitepték, szerelmes hársfa alól, ahol a szívüket levesben kifőzték, és rókák csalogatójának a csapóvasban feltűzték, vagy a börtönből jöttek ide egyenest, ahol puhára mángorolták már a hátukat, karjukat, egyenesen álló térdüket: lezuhantak a kocsmapadra, és a homlokukat az asztal széléhez ütötték.

Itt nem ketyegett óra a falon, zene sohasem hangzott, hangtalanul, üres szájjal (mint a sírverem) folyt az énekelgetés, de mégis megpihent mindenki egy bizonyos időre.

Egyik a sakktábláját vette elő, és magát az élet királyának képzelve, kergette a parasztot.

A másik a találmányait teregette az asztalra, és bonyolult számításokba merült, amelyek mindig kedvezően végződtek.

A harmadik elveszített ártatlanságával játszadozott, mint megrepedt katonatükörrel, és a nap-sugarat a törött üveggel is a falra vetítette.

Mások régen elveszített pöröket nyertek itt, amelyet az élet ellen beadtak, de már minden fórumon elutasítottak.

A legtöbben könyökre támaszkodva biztosan várták a nőt, aki miatt öngyilkosságot elkövettek, hogy szűzi fehéren és a tavasz szagával, megújulva és a régi fiatalságban elmegy erre az utcán, szomorú szeme felragyog és kis kezével int a búsulónak.

Itt ültek ők mind: a szerencsétlenek, a lesújtottak és földrepiortak, itt a bolondok, a szegények és féllábúak, amint az életből elmenekültek, mint elveszített csatából, amelyet a bolgárokkal vívtak, akik egyetlen foglyot sem ejtettek.

Ide csúszott a darabokká zúzódott testörtiszt, írógörcsös költő és egykor piros arcú szerelmes, a démonhoz, aki még egyszer, utoljára megszimogatta és helyesléssel biztatta elveszített szemeiért azt, aki sokat nézegetett az almafákon szüretelő nőkre; megdicsérte, akinek hamis játékért többől levágták a jobb kezét, megnyugtatta azt, aki szív nélkül jött ide, mert a szívét bukott nők piros papucs széttiporta; az öncsonkítókat, az öngyilkosokat, mámorosokat és bálványimádókat kitárt karral fogadta a démon, és olyan mézes italt öntött poharukba, mint az angolok fokföldi bora.

Itt, a démonnál megtalálta mindenki önmagát. A futóbolond a tollakat, amelyeket kalapjához illeszthet, az elátkozott költő a diadalmat, kiugrott szerelmes a női könnyeket, és a hamispénztulajdonos valódi kincsek boldog birtokához jutott. Aki nem tudta leírni az R betűt, mert az nagyon megsértette: akinek üres szélmalom kóválygott a fejében; akinek kés volt a szíve táján, s minden dobbanásnál megsebezte; aki addig csak négykézláb kúszott, mert kutya volt; aki éjszaka lidércnyomással küzdött, mert nem tudott kimondani egy nevet: a démonnál meggyógyult. Felpirosuló orcával, egyenes gerinccel, elért szerelemmel és teljes diadalommal mehetett ki a temetőbe, hogy megérdemelt sírjába belefeküdjön. A démon mindent visszaadott neki, amit az élet elvett tőle, és adott neki, amit amaz nem ajándékozott. Rothschildok és az Élet királyai poharaztak a hegyoldalban, udvari költők gyönyörű rímeket faragtak, és a láb nélküli gavallérnak annyi kalandja volt, mint Casanovának. A boltozat alatt minden percben belépett a pénzes levélhordó, majd a futár, aki hírt hozott a gyermekek boldogságáról, a királyi kitüntetésről, az elvesztett nagy per megnyeréséről és a főnyereményről, majd hintón jöttek a nők, akik nemrégén seprővel vagy cipősarokkal támadtak, hűtelenek voltak, mint a verebek és csalékonyak, mint a hold sugara; most eljöttek és letérdepeltek, hogy megcsókolják a mart sebeket. Az öröm, mint egy arany disznó tőntörgött be az ajtón.

A Démonnál.

Mikor még csak a maga baja volt mindenkinek. A szerencsétlenség oly egyéni volt, mint egy régi, viseltes kalap. A boldogtalanság rossz kis fehér kutya volt, amely zsinagregára kötve vezetgeti éjszaka a részeg vakot. A csőd személyesen hozta el iratait egy fakó, mellbeteg hivatalszolga alakjában. Titok lehetett az, hogy valakinek sötét lyuk van a bal mellén. Mikor még minden egyéni volt a földön.

A Démonnál akkor felejteni lehetett az életet.

A kis csárdákat azóta lerombolták, egy nagy cinteremben ülünk mindnyájan, és némán hallgatjuk a szél zúgását és az égő városból a harangkongatást.

Minden baj és bánat közös lett. A nyomorúság rongyos szűrővel betakar, mint a csősz az útszélen talált porontyokat.

Nincs külön bánata a grófnőnek, táncosnőnek és polgárasszonynak, holott azelőtt éppen az volt a legnemesebb a fájdalomban, hogy az ember kiáltás nélkül túrhette, mint a spártai fiú a róka harapását. Az volt a leggyönyörűbb a bánatban, hogy egyedül vitte el az ember sétálni az őszi erdőkbe, sárga fasorokba, és a revolver ólommagjára olyan betűt véssetett, amilyent akart. A gyász feketerígó módjára éldogált egy letakart kalitkában, és az ember hivatali pontossággal bezárhatta az ajtókat, midőn kedveseit megsíratni akarta. Lehetett futni, utazni; elrejtőzködni hegyormon vagy barlangban, az első páholyban a dalszínházban vagy egy gellérthegyi lebujaiban; a tengerre lehetett menni, idegen városok zajgásában keresni kedves arcokat, amelyek egy másodpercre megvigasztalnak; menekülni lehetett a részvét, káröröm s leereszkedő őszi köd elől messzi tartományokba, ahol senkit sem ismertünk, és minket sem ismertek; lehetett álarcosan járni, mikor attól féltünk, hogy vércsepp marad az utcán mögöttünk, és lehetett dalolni, mikor gondolatban a végrendeletünket fogalmaztuk.

Most vége van a maszkabálnak.

A nemesítő fájdalmat egy nagy közös konyhán főzik, valamint ott találják majd az örömet is.

Az arcok többé nem titkosak, a szemekben nincs rejtély, és a szívekre egyforma fekete kokárda van tűzve.

Testvérek vagyunk itt valamennyien, halottak napja van egész esztendőben, és reggeltől estig a temetőt látogatjuk.

Az élet fellegei dühös morgással hömpölyögnek a hegyek felett, és a vészes villámlás mindnyájunkat megdermeszt.

Az emberek rózsás kertjében sápadózó virágok vagyunk valamennyien; hol van a hetyke szarkaláb, amely a viharban fel merné emelni a fejét?

A piros hintók a kocsiszínbe vannak tolva, csak az irgalmas barát kétkerekű kordéja közlekedik, hogy alamizsnát gyűjtsön a szegényeknek.

A könnyek egy közös nagy tóba ömlenek, és a szegény házmesterlány legdrágább fájdalma elvegyül a grófnék könnyeivel.

A sebeket ugyanazon gézzel kötik szegényen és gazdagon, a boldogon és boldogtalanon.

Azért jó volna, ha még állna a régi csárda, ahová el lehetne menni falu bolondjának vagy döllyfős fejedelemnek.

Harmadik ős hideg esője veri őrijító konoksággal a katona köpenyegét; harmadik éve nincsenek bolondok, képzelődők, élet-királyok és elátkozott költők Magyarországon.

Hová lehetne jutni, hová lehetne a fejet lehajtani, hol lehetne a mézeskalácsszívet az asztalra tenni és megeszegetni?

Beretvaélen, egyformán, mint a borona éljük a hadi életet; vigyázva szippantunk a levegőből, kis karéjt vágunk a kenyérből, apróra váltogatjuk a pénzünket, takarékosan bánunk a fájdalomunkkal, az örömet kis amulettbe zárva hordjuk a szívünk felett, mint valamely régi emléket.

Hol van a béke nagy bolondsága, félreCAPOTT kalapja, hetyke kurjantása, kihívó legénykedése és szétrúgott nagybögője?

Hol van a Démonhoz címzett csárda, ahol mindenki királynak vagy koldusnak képzelheti magát?

De jó volna egy napra elfelejteni a józanságot és megbolondulni!

(1916)

A lumpokról

BARDOLPH (*vörös orrára mutat*): Nézd, mylord, látod ezen tünetényeket? Veszed észre ezen tűz-párazatokat? Vajon mit jelentenek ezek?

HENRIK HERCEG: Forró májat és hűlt erszényt.

BARDOLPH: Epét, mylord, ha jól vesszük.

(Shakespeare: IV. Henrik király)

A részeges káplár így védelmezi arcának tűzét a királyi színdarabban, amely a „Vadkanfő”-nél elfogyasztott italok miatt jellegzetessé tévé őt a „Hattyú” figurái között. Vajon mivel védekezik az a kisszámú társaság, amely az elmúlt napokban ötven üveg pezsgőt fogyasztott el egy ültő helyében egy budapesti fogadóban? Hatan voltak, két hölgy és négy úriember, és

ötven üveg fojtott bort ittak meg vacsorára... Ilyesmi még nem fordult elő a magyar krónikákban, a legrégebb legendák sem tudnak hasonló esetről, ezért érdemes feljegyezni a dolgot és foglalkozni a nevezetességgel.

Kik voltak ők?

Normális úriemberek és asszonyságok, akik vidéki gazdaságaikat és bérleteiket oly pontossággal látják el, amint ezt már apjuktól, nagyapjuktól látták. Azelőtt sohasem ittak, csak azóta ürítgetik a poharakat, mióta háború van. Több a pénzük, és nagyobb a bánatuk. Soha annyi pezsgőt nem ittak még Pesten, mint a háború alatt. Annyi részeg ember nem mutatkozott a városon, mint 1915-1916-ban. Még az antialkoholisták közül is sokan meginogtak meggyőződésükben e súlyos esztendőkből. Hadd folyjon pataokban a bor, amikor nem érdemes élni. A mámor olyan jótékonyági találmány lett, hogy mindenki használni akarja, mint a kenyeret. A tavalyi józanok, a harmadév előtti puritánok verik lehangosabban az asztalt, mintha mindennap Szilveszter névnapja volna. A régi és megvetett korhelyek ijedten visszavonultak a sokadalom elől, amely a bizalmas szentélyeikbe tört. Alig látni valakit az egykori pesti lumpok közül a mulatóhelyeken. Megkomolyodtak, magukba szállottak ők, akik eddig egész életükben mulattak, csupán terézvárosi búcsú napján vagy Szilveszter éjszakáján pihentek ki magukat, mert akkor az egész város mulatott, és ők nem akartak cégéres lumpok lenni Pesten. Az egykorú krónikáiról híven feljegyezi, hogy azok a víg emberek, akik oly közismert alakjai voltak a pesti éjszakának, mint a cigányprímások, akik orfeumban, sántánban, borozóban, zenés kávéházban töltötték az egymás után lepergő esztendőket: nyomtalanul eltűntek a háború alatt. Talán szégyellték a tűzpárazatukat arcukon, vagy e megrendítő időben elveszítették lelkük régi, orfeumzenés harmóniáját? Keresztet vetettek a céltalan éjszakázásra, töredelmesen szánták-bánták bűneiket, és múltjuk megváltásáért új, társadalomra és háborúra egyaránt hasznos életmódot kezdtek. A régi pesti lumpok, akik már életükben félig-meddig legendák lettek, a hangosak, a kitartók, a verekedők, a hosszadalmasan üldögélők, a legvénebbek és a legfiatalabbak, a reggeli lefekvők, a másnapig mulatozók, a telhetetlen és fáradhatatlan korhelyek, a jobb sorsra érdemes szerencsétlenek és bánatukat borral öntözgető búslakodók, a gazdagok és a pénztelenek: - felgyűrt gallérral osonnak tova a fal árnyékában, hírmondó sem maradt belőlük a mostani nemzedék részére, sóhajtással intézik el múltjukat, a világért sem emlegetnék, hogy milyen jól mulattak egykor... „Majd ha béke lesz ismét - mondják szégyenkezve. - Akkor újra kivesszük a részünket a nótából, lányból, mámorból...”

És mégis annyi pezsgő fogy Pesten, amennyiről a régi világbeli embereknek fogalmuk sem volt!

*

Régebben Pesten a tűzpárazatos arculatú férfiak többnyire tisztességes emberek is voltak. Maguknak korhelykedtek, a saját egészségüket és pénzüket áldozták fel az éjszaka gázlámpá-sainál. Privát dolog volt a lumpolás.

Egyik reménytelenül szerelmes volt az elérhetetlen hölgybe. Bardolph káplár tüzes rózsái nyílásával többnyire meggyógyult a boldogtalan, a nőnek már csak a cipősarkára emlékezett, amellyel homlokán rúgták. Ez volt talán a legszimpatikusabb a pesti éjszaka figurái közül, aki egy női nevet írt boros ujjával az asztal lapjára a fiákeresok csárdájában. Aztán, mint aki a dolgát jól végezte, kisimította homlokából a haját, és reggel ment a hivatala után.

(És azokért a nőkért még érdemes is volt szenvedni. A Buffaló- vagy Aida-levesért, amelynek főzéséről maga a szakácskönyv is lebeszéli az olvasót, nagyon korán reggel felkeltek, lángoló tüzet gyújtottak, és egész nap a tűzhely körül forgolódnak, hogy estére valaki helyeslően bólintson a fehér asztalnál.)

A másik lump már öregember volt, és sok remélnivalója nemigen volt az élettől, egy jól sikerült murin kívül. A harmadik gazdag volt, és unatkozott. A negyedik mindig arról beszélt éjfél után, hogy miért nem tud érvényesülni Magyarországon. Bezzeg külföldön... Kártyán és lóversenyen nyert pénzek cseréltek gazdát az éjszakai mulatozásban. Aki verekedni szeretett boros állapotában, megtalálta partnerét. Aki a sírást, kesergést kedvelte, lelt barátokat. A csend rajongói is helyet foglalhattak.

Kevés tennivaló volt akkoriban Magyarországon, sok unalom és étellel való meghasonlás (a mai óriás keserőségek helyett liliputi bajok miatt) a tűzpárazatos éjszakához szegődtette azokat, akik nappali időben kedvetlenül mentek az utcán. A legnagyobb lumpok is többnyire szentimentális férfiak voltak azon szólásmondás alapján, hogy csak a lumpoknak van igazuk.

Mikor kitört a háború, a csárdákat egyszerre kiséptették. A legszomorúbb emberek siettek el legelsőnek, mintha végre megérkezett volna az, amire vártak. Az ásitóznak, az életuntnak, a magával tehetetlennek dolgot adott a háború. A reménytelen szerelmes úgy érezte, hogy itt van az időszak, amikor valamely előre nem látott úton-módon megközelítheti elérhetetlen hölgyét. A földterhe öregeknek is akadt tennivalójuk: a fiatalok buzdítása. A nem érvényesült keserű: golyót vagy medáliát remélt az elkövetkező időkben.

Mindenkit kicseréltek 1914 nyári napjain. A lumpokat is. Aki el nem ment katonának, talált megfelelő foglalkozást. Többé senki sem panaszkodhatott a városban, hogy nem tud foglalkozást találni, annyi új hivatal lett egyszerre. A piros arcú Bardolphok megnemesedve és megjavulva érezték magukat, midőn pántlikás katonasapkában legényeket vezettek az állomáshoz. Még senki sem tudta, mi lesz, a legbölcsebbek sem látták az eljövő eseményeket, a keserves jósdák egy hosszú-hosszú esztendőre tervezték a hadjáratot, mindenki csak jót, megtisztulást, új életet remélt az ágyúdörgéses időváltozástól. A legzüllöttebb korhelyt darabokban szedték elő az asztal alól, és megváltást ígértek neki a holnapok. Aki már töltött pisztollyal aludt, azt is más elhatározásra készítették a váratlan események. Ellenségek kezét nyújtottak egymásnak, és civakodó házastársak kibékültek - hányszor már a háború alatt!

A lumpok elmentek a csatába.

*

Most új, azelőtt sohasem látott lumpok mutatkoznak a városban.

Honnan jöttek, és hová mennek?

Egyáltalán, honnan jön az a tömérdek ember, aki átutazik vagy megtelepedik Pesten? Jönnek a zsúfolásig telt vonattal, hering módjára szoronganak a pályaudvarokon, életveszélyesen megtöltik a villamoskocsit, járhatatlanul ellepik az utcákat, a fogadók folyosóin alusznak, egyéb helyiség hiányában. Jönnek-mennek, mintha az egész világ útra kelt volna, az új népvándorlásra készülődnének az emberek. Váratlanul érkeznek az emberhullámok a messziségből a főváros házsorai közé, és eltűnnek nyomtalanul, hogy új sokadalom szorítson magának helyet.

Este vagy nappal megyek az utcán, csodálkozva nézem a főváros megváltozott arculatát. Mintha mind eltűntek volna a régi emberek. Új női arcok jelentkeznek a régi, megkopottak helyett. Kik lepik el oly erőszakosan a közúti alkalmatosságokat: kik nyüzsögnek az éttermekben, hotelokban, színházakban; kik foglalták el a régi pestiek helyét mindenütt a városon, korzón és boltokban, nevetlenségben és lármában, fényűzésben és mohó élni vágyásban? Csupa idegenek, ismeretlenek, akik valamely rejtélyes ok miatt valahol útra keltek, mint a sás-

kák, és sűrű emberrajként zümmögve útba ejtik egy napra vagy egy hétre vagy tíz esztendőre Budapestet.

A szegény menekültek már nagyobbbrészt elhagyták a várost, és mégis mintha több ember volna itt mostanában, mint a zsúfolt erdélyi vonatok befutásakor.

A vonuló vándormadarak összetartozósága sem észlelhető a Pesten áthúzódó idegen ellen. A fecskék legalább ismerik egymást. Itt senki sem tudja a másiktól, honnan jött, és hová megy. Mennek, megbabonázottan vándorolnak, mintha már senki sem lelné meg a helyét a háborúban.

Ebben az új emberforgatagban aztán végképpen nyoma veszett az utolsó pesti lumpnak. A tűzpárazat idegen emberek arcára költözött.

(1916)

A fehér talpú nő

Dívatlevél

A táncos majálisok, menyasszonyruhas esküvők és kék koporsós ravatalok fehér talpú nője: szemrevaló jelenség mostanában a pesti utcán, amikor a cipőnek olyan ára van, amelyet elképzelni azelőtt nem is lehetett.

Nem tudom, hogy mások is azt gondolják a mai fehér talpú nő láttára az esti körúton, amit én gondolok: nagy szenzáció történt a nővel. Ő maga hiszi, midőn boldogan mutogatja patáit (csaknem térdig), ezenkívül a járókelők is bizonyosan figyelemre méltatják a még alig érintett talpú cipőt. Talán vidékről jött a nő (miután a bort eladták), és cipőjét, kalapját, kesztyűjét délután vásárolta a nagykörút boltjaiban: estefelé az izgalom az utcára csalja, hogy a borbélytányért fején és a szűz cipőt lábán bemutassa a többi nőknek, idegeneknek és ismerősöknek? Vagy egy disznókereskedőt gyilkoltak meg valahol a városban, és a nő részes volt a zsákmányban? Loptak vagy csaltak valahol, hadsereget károsítottak, vagy árat drágítottak? Gazdag atyafit főbe kölintottak, vagy pénzes öregúrral pásztorórát töltöttek? - Megyek az utcán a fehér talpú nő után, és sehogyan sincs kedvem elhinni a cipőnek, kalapnak, bundának azon régi és megszokott eredetét, amely a múlt időkben nem készített csodálkozásra: amidőn még természetes dolog volt, hogy a nők új ruhába öltöznek, húsz kalapot vesznek, prémet hordanak, és a napjaikat a nőszabó szalonjában töltik. Amikor néha mindenkinek volt új cipője Pesten és vidéken, amelyet a grófnék a komornájukkal tapostattak kényelmessé, mielőtt a lábukra vonták volna; olykor mindenki jutott új ruhához, amely oly kevésbé volt elegáns vadonatúj korában, hogy a legkényesebb báli ruhát is bizonyos nyugtalanság és megszokottalanság környékezte, mintha ma este nyúlna először életében osztrigához a szép hölgy: a bunda sem volt ritkaság, és a szűcs cédulája nem okvetlenül felejtődött a mohó viseletnél a kabát bélésében.

Mikor még voltak kedves és szeretett ruhák, cipők, kesztyűk és felöltők, amelyekhez olyan derék emlékek fűződtek, mint egy kedves házhoz vagy egy regényes utazáshoz! A lovaglószoknya évekig elkísérte úrnőjét a lovardába, és a gombocskák már név szerint ismerték az udvarlókat. A regényes felöltők jól tudták az utat őszi időben a liget sétányain, a cipők a sámfákon évekig is türelmesen várták, hogy mikor mennek ismét a Pipa utcába, ahol egykor csókkal üdvözölte őket egy ismerős, mint régen látott kedves vendéget, mindegyik gombhoz

volt egy becéző szava, bár tízen voltak a gombok, és az antilopbőr engedelmesen simult a már ismert kéz tapintására; a bundazsebben télidőben mindig elfért egy másik kéz is, amely a decembert és a tavalyi bundát bizalommal várta, és „az a drága kis kalap” (Párizsból) vagy a hímzett fátyol (Brüsszelből), de még a Kígyó utcai kesztyű is bizonyos hosszadalmasabb életet éltek, legalábbis annyit, amennyit a virágok élnek. Vadonatúj korukban soha senki nem látta őket, mert fehér talpú cipőben csak a szobalány ment sétálni vasárnap délután, és az új kesztyű a szakácsné kezén pattogott. Egyszer-kétszer minden ruhadarabnak próbát kellett kiállani, amíg teljes biztonsággal bevezetődtek a nagyvilágba. A párvenük viselték az új ékszereket, aranyfogsorokat és ropogó cipőket. Vajon ki merészelt felvenni egy vadonatúj bőrkabátot a régi időkben? Talán csak az a szentségtörő, aki a boltban készen vásárolt fehérneműt kimosatlanul nyomban használatba vette. Ámbátor nem hiszem, hogy egyetlen dáma is ropogtatta volna a keményítőz zsebkendőjét az elmúlt divatban.

Azok a régi ruhák, amelyek éppen úgy elmulattattak, mint tulajdonosaik, már meghaltak. A harmadik háborús télen kihullott a foga a leggondosabban ápolt cipőnek is, elveszté szakállát a bunda, és az üde kesztyűcskék összezsugorodtak, mint a rőzszeszedő öregasszonykák. A ruhák, amelyek évekig éltek a szekrények mélyein, az utazóöltönyök, a kirándulókabátok, az esős idő felöltői, a jól megvarrt angol szoknyák, férfiszabó műhelyéből került női kabátok a háború óta sok megpróbáltatáson mentek át. Bizony nem mindegyik bírta az elmúlt idő alatt ifjúságát megőrizni, bármiképpen is toldozgatták, foltozgatták őket a gondos és ügyes asszonykezek.

Ah, hány rajongott ujjacska, magasztalással emlegetett körmöcske tanult meg foltot vetni, harisnyát toldozni, bélést fordítani a háború alatt! A játékra és mulattatásra született ujjak, amelyek legfeljebb a férfiak pipafüstös szakállát fonták és bontogatták, a varrótúvel kényyszerült, szomorú barátságot kötöttek, mint a hajótöröttek a zátonyon. A nagymama viklérjét, az egykori lovag százgallérosát annyiszor fordították, hogy e múlt világok már maguk sem tudják, melyik az igazi színük.

*

A fehér talpú nő nem forgatja az ócska ruhákat, hogy belőlük újat fabrikáljon. Ő az a diadalmas, újszerű, kicsinykét még félszeg típus, aki tökéletes győzelmet aratott a háborús, farsangos években. Ő ül a színházban az első sorban, divatot rendez az irodalomban, amennyiben gondolkozás nélkül elfogadja azt, ami már a háború előtt is rossz volt: újszerűségét szeretné antik patinával bevonni, mint azok a sokszor kigúnyolt új nemesek, akik idegen képtárak kimustrált ősapáit függesztik a falra; a fehér talpú nő rajong a biedermeierért, apáink, nagyapáink divatjáért, repedt ibrikekért és ócska karosszékekért, ábrándfrizurás régi nőkért, emlékkönyvben élő Fruzsinaé maniérjáért, krinolinért és furcsa fodrokért, a múltért, amely elviszi őt a közönséges, meglévő jelenből, mikor még mindenki tudja, hogy tegnap a legdurvább szappan sem bírta levenni a kezéről a sajtzagot; csak vissza, vissza a múltba, amikor ő még nem volt, ahol elkezdni szeretné az életét, hogy holnapra már nemes és ábrándos ösökkkel dicsekedhessen, mint saját magának az ősanja.

A fehér talpú nő nagyrészt még társtalanul jár-kei Budapesten. Egymást megvetik, hisz együtt árulták a kanavászt. A régi nők között még nem találtak barátnéokra, hisz akik egykor itt divatban voltak, és éppen olyan hangosan beszéltek, nyugtalankodtak és feltűntek, azok most alul vannak, pénztelenséggel, drágasággal, elhagyottsággal küzdenek. Ah, hányan felejtődnek el végleg a háború előtti évek divathölgyei közül, akik csaknem oly közönségesek voltak, mint a maiak, ámde anciennitásukban most mártírként járnak otthonukban az ócska cipőikben, mint az elárverezett urak.

A történetíró tollára méltó a változatosság, amely Pesten a hölgyvilágon történt. Messze külvárosokból jöttek ismeretlen nők, hogy ezerkoronás ruhákat rendeljenek a boltokban, hol a régi vevők, a háborús viszonyok folytán, adósak maradtak. A hetyke ékszerésznél, tudatlan antikváriusnál, a ravasz szőnyegesnél, a dermedt suszternél, ijedt kesztyűsnél és az elbizakodott selyemkereskedőnél: új, bőpénzű vevők tették kezüket a kilincsre. Mindent megvettek, amelyről azt hallották, hogy divat. Métermázsás nők és lenge soványok mohón kapaszkodtak az új ruhákba. Nyárutóban a versenytéren már dús prémekben jelentek meg, mert korán, „olcsón” vették a téli toalettet. A nehéz bundákban izzadva állották az enyhe napsugarat. A nőszabónál versenyezve tudakozódtak egymás ruháiról. Tegnapelőtt száz kócsagtollat tűzött fel egy nő kalapjára Budapesten. Az Erzsébet körúton révedező „sápadtszemek” emelkednek a nők arcából a szobalányos járású idegen nőre, aki mellett oly életuntan baktatott egy himlőhelyes férfiú, mint aki azt számolgatja magában, hány esztendeig fog ülni nemsokára. A hallatlan szenzáció pedig diadalmasan vonult a fehér tollak alatt, kisleányoknak nyitva maradt a szájuk, a csalódott utcai nő most már végérvényesen elhatározta, hogy éjjel megissza a gyufát, a kocsikból kihajoltak a gavallérok. Este volt, setét volt, a város gyomrának korgása hallatszott a gyalogjárda alatt. És a lakkcipő legfeljebb egy fertályóra került a nő lábára.

*

A mai ruháknak lesz majd csak sok mondanivalójuk, ha egyszer ők is megöregednek a háború után, mint az őseik a háború előtt!

A háború alatt gyártott újságpapírosról mondják a szakértők, hogy ötven esztendő múlva porrá válik e sok nyomtatvány, hírmondója sem marad a mai újságoknak, mert bizonyos anyag hiányzik a háborús papírosból.

Lehetséges, hogy ugyanez történik a posztóval, bársonnyal, selyemmel, amely a háború alatt készült. A büszke ruhák, amelyek manapság páva módjára rikoltanak a színházban, étteremben, utcán, egy napon hamuvá omlanak, hogy még az emléke is elmúljon ama korszaknak, különös gazdagságnak, amely szülte őket. A fennhéjázó és lármás nők, akik világ csodájára előjöttek a tollaikkal, prémjeikkel és fogataikkal, visszatérnek a külvárosba, mint farsangi álarcosbájlról az infánsnő jelmezében a szobalány. A bársonyoknak, csipkéknek, antik ékszereknek hősnői csodálkozva gondolnak vissza e kábulatra, midőn egy hét alatt meggazdagodtak, a legszebbek és a leghangosabbak voltak a városon, csak a ruhaszegélyükre kellett vigyázni, hogy be ne mocskolja az utcákon ömlő könny és vér, egyébként semmi sem hiányzott a boldogságukhoz.

A régi és most szerény nők, akik az ócska cipőt mártírként viselték, a régi ruhát átalakítják, büszkén elvonulnak szegénységükben, és meglepődéssel hallják, hogy a nőnevelőkben a lányokat jelenleg arra tanítják a tanárnők, hogy új ruhát nem illik felvenni: talán ismét visszatérnek, midőn a háború elmúlt. Az álbundák, hamis selymek és silány bársonyok után ismét a régi ruhák jönnek divatba, amelyet ők a háború előtt büszkén viseltek. Minden visszatér a régi kerékvágásba. Józan hamvazószerda köszönt a városra. És az lesz a legelső dáma, akinek legócskább a cipője(?).

(1916)

Utazás egy habsburgi temetés körül

A Bécsi levelek című sorozatból (Részletek)

1916. november 24

Amikor az ősapám, talán éppen „a sánta várnagy” Bécsben járt - midőn utoljára temettek osztrák császárt Wien városában, a magyarok jelenlétével, csaknem száz esztendeje -, akkor is olyanforma világ volt itt, mint manapság. A Lajta folyó túlsó partjáról érkezett magyarnak tanácsos volt tömött tarisznyával és teli kulacssal megérkezni az örökké idegen városba. A „Pirosalmá”-nál vagy a „Zöldfá”-nál, elővárosi fogadóknál, amelyeknél beljebb nemigen bátorzkodtak a magyarok, bár a rövid csákányt vagy kardot nem volt szokás otthon felejtetni: csendesesen eszegették a hazai szalonnát, kolbászt vagy talán éppen sódart, mellé fehér cipót szeldestek, és reája a magyar hegyek borát öblítették.

Amint körülnézek a testes hazafiak között, akik velem együtt szállnak le a vaspályánál a vonatról, majdnem mindegyiknek a hóna alatt papirosba, asztalkendőbe takargatott fél vagy egész kenyér látszik, a kézitáskából kikandikál az üveg feje, és füstölt húsnak az illata érezhető. Csak a szemet kell behunyni, hogy az ember nyugodtan elgondolhassa, nem is I. Ferenc József temetésére, hanem talán még Károly vagy Ferenc császár végtisztességére, forsponton vagy postakocsin érkezünk Bécsbe, hogy egy hosszú életre való téli mese maradjon meg az emlékezetben. A „sánta várnagy” halála napjáig regélt Mária Teréziáról, mert egyszer Bécsben járt valamely ügyes-bajos dolgában. Alig hihető, hogy külvárosi vendégfogadóbeli szalonnázáson kívül egyébvel is töltötte volna a bécsi időt, mégis szájtátva hallgatták a nógrádi gavallérok későn bekövetkezett halála napjáig. Nagy öregségére még azt is elmesélte, hogy milyen Mária Teréziának az ágya. (Ifjúkoromban magam is megilletődve álltam meg a széles, rendkívüli nagyságú alkotmányánál, amelyben a hatalmas asszony aludt. Az udvari múzeumi hangulat játszi álmokat és tréfákat vonogatott elő a királyné hálószobájából. Bizonyosan papucsot hordott, és a papuccsal néha megrakta a gyerekeit.)

Lám most, száz esztendő múltán megint magyarok jönnek Bécsbe, hogy segítsenek egy császári temetés ceremóniájánál. A diákos képű, fehér párolis, szeges bakancsú, hegymászó pálcás, fürtös fejű kis hadnagy, akiről mindenki tudja a vonaton, hogy senki más, mint új királyunk sógora, a páрмаi herceg, ugyancsak azért tolong a vasúti kocsi folyosóján a vigécek, hadseregszállítók és asztmatikus öreg pestiek között, hogy a vaspályaháznál mindenestre bérkocsit kapjon, aki ugyancsak nagyot bámult, midőn a Hofburgba irányozzák e ködös novemberi éjszakán. Talán tizennyolc esztendősen lehet a vaskeresztes kiskatona, aki új és nagyszerű karrierjében (máról holnapra osztrák császárné lett a nénikéje) talán először követte el új rangjához méltóan azt a szokatlanságot, hogy az étkezőkocsiban a véle egy asztalnál vacsorázó alezredesért és német ezredesért kifizette a költségeket. Elpirult, láthatólag zavarban volt, „Danke!” - mondta az öreg katonatiszteknek, és gyorsan elhagyta a kocsit, mintha valamin rajtakapták volna.

A páрмаi hercegnek lenge ifjúsága kíséri a bérkocsin, aki tegnapelőtt még egyszerű hadnagyként verekedett az olaszok ellen a tiroli hegyek között, holott nemigen sok ideje volt még arra, hogy a páрмаi ibolyákat és a talián égboltozatot elfelejtse. - A császár sógora lett tegnap óta. Mintha tábornokká léptetnek elő egy hadnagyot. Zita császárné és királyné fiús másolata a kiskatona. Barna, ábrándos szemű, pirosbarna arculatú és karcsú, hosszú lábú. Bizonyosan szereti az ifjú császár a Zita öccsét is, amint a fiúk szerelmesük hasonlító testvéröccsét szeretni szokták.

Ezek az ifjú emberek, akik e héten beköltözködnek, és csodálatos törvények szerint elfoglalják új otthonukat a Hofburgban: a császár, a császárné, a legközelebbi rokonok, megannyi hús és harminc esztendő között lévő ifjak - vajon megtartják-e a régi bútorokat, amelyekhez idővel hozzáidomul minden új lakónak az arca, átveszik-e az ódon szokásokat és törvényeket, amelyek évszázadok óta egyformává tesznek minden Habsburgot, a régi gyertyákat égetik-e majd a komor termekben, amelyek a Burgon kívül nem világítanak, és amelyeknek megszőkott, homályos lángja mellett otthonosan járnak-kelnek éjféli időben a császári vár kísértetei? Velük a reményteljes és csodákra is képes ifjúság lépked végig a zordon folyosókon, ahol altongeparókás császárok és imádkozó császárnék nemrég elment figurái tűnnek el a folyosó fordulatainál. De itt haldoklott József császár. Metternich csoszogása mellett Andrassy Gyula sarkantyús léptei is hangzanak, midőn egyet üt az óra a várudvaron. Száz esztendőök halott császárai, szögletes állú, kemény koponyás Habsburgjai szellemalakokként járnak ki és be a falból, mint Hamlet apjának lelke Helsingörben, minden felszél fúj, és a királyfi nyugtalan. Az ódon épület minden grádicsa, boltozatos terme, meghitt sarka, virrasztó kandallója és haldoklásokban megcsókolt fészülete: nemzetek történetének a tanúja. A faliszőnyegeken, drága mívű gobelineken és rézmetsztes könyvekben nem mindig híven örökítették meg a kortársak a nemzetek történetét, amelyeknek sorsát ez öles falú palotából intézték. A kapucinusok sírboltjába költözött páncélinges vagy spanyol zekés fejedelmek nem mindig élnek a valóságban is csupán dicső és nemes cselekedeteknek, mint az udvari történettudós magyar-razza elmúlt életüket száz esztendőök múlva. Különösen zokog itt az éjféli szélben egy árva szellem, amely a magyarok történelméből költözött ide, hogy elátkozott lélek módjára, óraütés után láncait zörgesse, és a kéményekben dudáló széllal együtt dörmögjön. - A kis herceg elrobog a sötét város felé, bérkocsisom gyorsabb ügetésre nógatja a lovát, amint az éjszakába borult Belvedere és az Allégasse után a Belváros villamos fénygömbjei mint fehér holdak jelennek meg az épületek mögött.

*

A hajdan kackiás fiákeren rohantunk, amíg más világ járta, a lovakat és kocsisokat elvitték katonának, a város elcsendesedett, a villamos túlköl, mint kora ifjúságunkban a lóvasút, a kávéházak fénylenek, emberfejek, mindenütt emberfejek az asztalkák körül, gyászos baldachinok az ajtó fölött, az ügyes kereskedő a császár ismert arcképét teszi a kirakatba, esti tizenegy óra, de leginkább csak elegáns ruházatú, nyugtalankodó és látszólag céltalan nők lépik el a belvárosi utcát, mintha e városrészben nem is járkálna más, mint éji pille, akiknek drága ruházódása most ismét oly rejtélyes előttem, mint első ifjúságomban volt, amikor még élt a császár, és a férfiak itthon voltak.

A csatornán túl más, csendes világ kezdődik. Csak a villamos vágat külvárosi dühvel, az emberek elbújtak a házakba, alig látni egy elsuhanó alakot, gyufával kell keresni a házszámot, mint negyvennyolcban, amikor ostromállapotban volt a város, vagy 1916-ban, midőn a császár fekszik kiterítve a Hofburgban. Ez a riadt, nyomasztó, éji csend élénk Pestünk után: mégiscsak azt mondja, hogy a ravatal közelébe jutottunk, és lovag Napalleg főceremóniamester birodalmában járunk. A Wieddent és a wiedenbeli nőket még ő sem tudja elhallgattatni. Ott Bécsnek az a lakossága rója az utcákat, töltögeti a nyilvános éttermeket és kávéházakat, amely akkor is ugyanezt tenné, ha rettentő járvány pusztítana a városban. Idegenek és bécsiek, kvártélyt kereső tisztek és unatkozó fiatalurak, cifra nők lármáznak, és vetélkednek, ti, szegény pesti báránycák, szégyellhetnétek magatokat. De a csatornán túl már valóban meghalt a császár. A setétben nagyot, elgondolkozót hallgatnak a régi házak, akik látták még Ferenc Józsefet dús, szőkésbarna fürtökkel és aranybarna szakállal kocsizni, bizonyosan ismert minden utcát Bécsben a régi utcák közül, az elővárosban is megtalálta a házszámot, tudta az

átjáróházakat, a régi kereskedőket név szerint ismerte, talán még a feltűnőbb nőkről is tudott fiatal korában, akik uszályukkal itt a Grabent separték. Az elővárosokban laknak azok az öregemberek, akik már két évtized óta büszkék arra, hogy egykorúak a császárral. A háború alatt lezárt kiskocsmákban, a csodálatos, apró faházakban, ahol a régi Bécs élte polgári örömeikkel teli életét, mindig akadt az asztaltársaságban egy jégszürke fejű, kopott egyenruhás, császárszakállas öregúr, akinek egyetlen kiválósága volt, hogy egy napon született a császárral. Hej, hogy sírhatnak most ezek az öregemberek! Miben reménykedjenek ők már a holnapi életben, mikor a császár is meghalt, akinek pedig mindene megvolt ahhoz, hogy életét minél hosszabbra nyújtsa.

Itt nem kell intézkedni Napallek lovagnak. A gyász olyan polgári becsületességgel ereszkedik alá a régi házakra, mint mikor a nagypapa meghal a háznál, vagy pedig valamelyik régebbi bécsi császár. A jó Ferenc vagy késő unokája: Ferenc József.

*

Erről a lovag Napallek udvari tanácsos úrról különös történetet hallottam, amelyet talán nem lesz érdektelen elmondani most, amikor az egész földgömb szeme feléje fordult, mint a legelső színpadi rendező felé: hogyan kell az etikett, a spanyol Eskuriáll hagyományai és a bécsi Hofburg évszázados szokásai szerint egy habsburgi császárt eltemetni, ezt mutatja meg most Napallek.

Nem könnyű feladata van a lovagnak.

Ennél a nagyszabású produkciónál, ahol a főhercegek, hercegasszonyok és legtöbb udvari méltóságok csak egyszerű statisztaszerepet játszanak: jobban meg kell fontolni minden lépést, mint a legnehezebb színházi előadásnál. Ahol egy halott Habsburg is csak statisztál a ceremóniákhoz!

Az udvari férfiú, aki e történetet elbeszélte, igen jól ismeri a ceremóniák történetét. A Habsburgok udvari etikettje oly rejtelmes dolog, hogy könyvbe leírni nem szabad, nehogy mindenki által megismerhető legyen.

Mikor báró Löwenstein főcerimóniamester hirtelen meghalt: úgy látszott, örökre sírba vitte magával a Habsburgok évszázados etikettjét, méltóságteljes udvari szokásait, bonyolult ceremóniáit.

Volt nagy ijedtség az udvarnál.

Az udvari méltóságok tanácstalanul, meghökkenve nézegettek egymásra. Ki fogja ezentúl előírni a teendőiket, ruházatukat, megjelenésüket, megállásukat, egyáltalában helyüket az udvari ünnepélyeken, bálokon, szertartásokon? Löwenstein magával vitte a titkot, hány lépésnyire kell megállni a fejedelem személyétől, kinek hol van a helye, az ajtótól jobbra vagy balra, kik tartózkodhatnak a terem közepén, midőn a koronás úr belép, és kiknek kell eltűnni a sarkokban?

Ekkor jelentkezett Napallek lovag, aki odáig csak egyszerű, ismeretlen írnok volt a szertartásmesteri irodában.

Napallek kijelentette, hogy ő tudja a legbonyolultabb ceremóniákat is, mert amíg a báró keze alatt dolgozott, csendesén, titkon, magánszorgalomból papirosra vetette a szertartások sorrendjét. Feljegyzett mindent híven és pontosan, mint egy rendes naplóíró férfiú, akinek kevés dolga és kis fizetése volt eddig, unalmában ráért írogatni a Hofburg részére kijelölt szobájában, hol bizonyára éppen olyan sóvárgással töltötte ifjú éveit, mint a legtöbb szegény ifjú.

Az írásokat azonban csak egy feltétel mellett volt hajlandó értékük szerint felhasználni. Ez a feltétel pedig az volt, hogy ő leend az elhunyt Löwenstein utóda.

Így lett az ismeretlen, szegény kis udvari írnokból egy nap alatt hatalmas, félelmetes főszertartásmester, akinek hírneve Madridtól Szentpétervárig terjedt. Szakértelmét az összes udvarmesterek elismerték. Természetes dolog, hogy egy Habsburgot szolgált ki a földkerekség legjobb szertartásmestere, aminthogy a Habsburgoknak voltak a legjobb kocsilovai, hintói, inasai és legdrágább pompái, mióta Európában udvartartások vannak.

Ez a Napallek története, aki fehér fodros, rózsaszínű csákójában robogott ma délután a Grábenen. Fenn, az István-torony szédületes magasságában két fénylő sisakú tűzoltó végezte e pillanatban azt, amit máskor a vállalkozó szellemű vándorlólegények szoktak: a villámhárítón át gyászlobogót tűztek a torony csúcsára. A császári koronás automobilból feltévedt a magasba Napallek lovag tekintete. Miután nem szólt semmit, a tűzoltók bizonyosan szabályszerűen, előírás szerint végezték munkájukat. - A Matestésio Pietro építész házában levő udvari műkereskedés előtt kíváncsi asszonyok merengve nézték a húszéves Ferenc József életnagyságú olajfestményét. A cinóberpiros, aranystráfos nadrágban, halaványzöld kabátban és kesztyűben álló aranybarna hajú, kék szemű ifjú e pillanatban a Schönbrunn egyik homályos termében bebalzsamozva és végtelen aggon várja az ideiglenes ravatalon Napallek lovagot, hogy az utolsó tennivalóiról korlátlan hatalommal rendelkezék.

A szertartásmester kocsija befordul a Burg kapuján.

A zsandár, aki egyebet sem tud, mint ünnepélyesen szalutálni - percekig megmerevedve néz a hatalmas úr után.

*

1916. november 25

Ma már a régi úton mendegél az élet a Habsburgok barokkból és enyhe görög stílusból összerakott városában. Talán már a temetés napján is üldögéltek a hordárok székeiken, amelyek mellett kétnapos izgalomban álltak. A széles arcú, aranyfogú, vörös-fehér fiákeres, aki vinni szokott, mára megbarátkozott: a levéltáskájából gondosan összehajtogatott képecskét vont elő, egy régi képes újság homályos fotográfiáját... Kossuth Ferenc leszáll a kocsiból a Hofburg kis ajtajánál. Babonás bécsiek azt suttoják, hogy a császárt már el is temették azon a borús hajnalon, amikor Napallek lovag a temetés főpróbáját tartotta a bécsi utcákon. A halott császárnak is mindegy ez; s ezenkívül nincs többé gond a hullával. Üres koporsó után mennek a Habsburg-család tagjai, így tudják a spanyol etikett szerint. Ámde ez talán már mégsem lesz igaz e megeresztett fantáziájú napokban, amidőn mindenki kedvérevalót gondol a városban, a hírlapírók egymás lefőzésén vetélkednek (különösen egy rókaarcú pesti fiatalember szeretné magára vonni a közfigyelmet), míg a különböző nagy szállodák halljában a publikum kiöltözötten és a maga mulattatására hentereg, mint akár New Yorkban vagy San Franciscóban, ahol nincs háború, és király sem halt meg. A „Bristol” vezet a fényűzésben. Ugyanazokat a figurákat látni itt, akik a világ bármely részében jól éreznék magukat, hol a férfiak számára üzlet, a nőknek divat és pompa áll rendelkezésre. Természetesen minden második ember Pestről szökött ide, mint annak idején a vörös Friedmann Amerikából. Ámde mindenütt így van a nagy szállodák környékén. A fogadósok nem a gyanútlan vidéki verebeknek gyűjtják a drága lámpásokat, hanem a tapasztalt és óvatos szélhámosokat fogják meg költekező vendégnek néhány perzsaszőnyeg felterítésével. Mivel jobb egy fűtött hotel nőssel, paradicsom-madarakkal és kékrókákkal megrakott előcsarnokában kis fehér kutyát táncoltatni, mint a Sing-Singben üldögélni. A „fess bécsi nő” maholnap úgyis csak a színpadról lesz ismeretes a

Kálmán-operettben; nagyot változott az idő: a tanulékony és ambiciózus pesti nők először otthonról, Budapestről szorították ki a nyolcvanas és kilencvenes években grasszáló Carola-Cecilben koronájukat elért bécsi nőket; jelenleg saját városukban fojtogatják. A „szép mosóné”, az „édes lányka” és a többi értéktelen bécsi csecsebecse apránként, de bizonyosan magyarosodik, mint egykor Moszkvában a táncosnői kar. A hungara, miután az egész földkerekségről hazatoloncolták, legvégül Bukarestből, a konstanzai kikötő matrózkocsmájából is elzsuppolták, nem tud megmaradni otthon. Áradó, rossz vére hajtja a nagyvilágba, ahol nem kell eltartani szüleit, szégyellni foglalkozását. Mindig márciusa van, mindig új tájakra vágyik, mint a görény nevű ragadozó kis állat elköltözik a felesből.

*

1916. november 26

Naplójegyzet. A x-i követségen elfogyott a tej, holott az öregurak egynémelyike a török kávét tej nélkül nem tudja élvezni. Néhány pillanatig türelemmel kellett lenni, aztán, aztán az ózüst edényben asztalra tették a tejet.

Délután három óra volt ekkor, szombaton, pontosabban: 1916-ik esztendő november 25-ik napján.

Excellenc X. már nem kért második csészével a kávéból, fölemelkedett, és némán kezét szorította a házigazdával. Ugyanezt cselekedte két úr még a társaságban.

A követség előtt automobil állott, amely néhány pillanat múlva a Kärntner-Ringen át tompa túlköléssel vágott a Schönbrunnba vezető útnak.

*

Két öreg excellenciás úr ballag, immár fáradt vállával, előttem szombaton délután a schönbrunni termekben. Ők attól vannak megilletődve, hogy egy másodperc múlva holtan látják azt a férfiút, akinek kegyes ismeretségét életükben többször élvezték, én, egy lépéssel hátramaradva, azon töröm a fejem, hogyan lehetett volna az, ha nem a rendes és szokásos úton egy halott öregúrhoz jövök vizitbe pártfogóim folytán: hanem egyedül, estefelé, a szabályos kert felől jönnék, miután a zsalugáter zárját meglazítottam, halkan előrelépkednék a szőnyegeken, amelyek már annyi lépésnek a neszt átölelték, amely lépések tán az egerésző macska vagy kora tavasszal a kastély finom nőstény ebei körül ólalkodó farkas lépései voltak... Az infánsnő, aki életnagyságú képéről a homályban szembenéz velem, akkor megelevenedne.

*

Az öreg excellenciásokból már csupán tar koponyájuk látszott, amint végleg, meggörnyedve közelegtek a szobához, ahol ő feküdt holtan, akit az életben leginkább tiszteltek, és akitől minden jót, napfényt, és borulátót várt életük, amely egy elrongyosodott térdszalag lett immár, amelyet az udvari bál után kisépernek. Az aranyhímzés megkopott, kirojtosodott, mint az öreg haj.

*

Az első pillanatban egy magos, hegyes és viaszkos orr látszik, amely a testet borító fátyolnak legmagasabb pontja, a kiszolgált ágyról. Úgy emlékeztem, hogy „Európa első gavallérjának” inkább gömbölyű, tompa hajlású orra volt, amely a kora előrehaladtával mindinkább göm-

bölyödött, mint az öreg és buzgó hivatalnokoké, akik mind közelebb hajtják arcukat az íróasztalhoz. Lám, a halál, amely mindent rendbe szokott hozni, most kijavította a szépséghibát a hosszú életet szenvedett és a viszontagságos körülmények között megkövült, közömbössé, szinte a kötelességteljesítés érzelmetelenségével zománczott arcon: keskenyvé simította vakolójával a duzzadt orrot, amely most magos és bátor, mint egy középkori spanyol király páncélfövegén a vasorr. Elszántan, emelt fejjel, hosszú, császári életében megszokott legelsőséggel tér meg őseihez a fejedelem. Gógösebben fekszik itt, mint életében volt. Most egy rideg, öreg császár, aki előkelősége tudatában már magát e mindenható életet is megveti. Hatalma: a másvilági közöny: kiválósága nyolcvan évig csak lassan megrokkoló teste, amely az ifjú és szenvedélyes Zsófia testéből fogantatott. Vajon mi maradt meg a nyolcvan-egynéhány esztendő előtt született habsburgi csecsemő testéből egy öreg holttestben? Körmök, bőrök, húsok, csontok, hajzatok változnak, nőnek, elmúlnak, megújodnak az emberi testben.

A szív azonban ugyanaz maradt, amelynek halk dobogását először egy országszép asszony hallgatta virágfülével, amely arra látszék teremtve lenni, hogy mindig a szívek dobogását figyelje; utoljára torzonborz, tüskés katonadoktor baráti feje hanyatlott e szívre, hogy a lankadó kelepelést számon tartsa; míg nagy szünet után még egyet, utolsót dobbant a király szíve; holt király lett a hatalmas úr, aki utolsó estéjéig, mint egy újkori Toldi, rendet, tekintélyt, szigort, erkölcsöt és kötelességteljesítést tartott önmagával és másokkal is tartatott.

A lepel alól hegynagyságban emelkedik a koponya, mintha egy külön része volna ez a holttestnek, amely még a halálban is messzire választja lakóhelyét beteges rokonaitól, a törzs gyöngé lakosaitól, hastól, vesétől, léptől. Ez a csontsisak: ez volt első Ferenc József. Ez a kemény, alig alkuvó, csak az oltár lépcsőjénél földre boruló, szigorú és kérlelhetetlen, fanatikus és nyugodt fej volt a király, aki józan, hideg, szentimentalizmus nélküli kora reggelek órájában egy acélszerkezet pontosságával végezte mindennapi teendőit. Itt nem muzsikált előző éjszakából kancsalul visszahangzó báli zene: e csontsisakban nyomtalanul pergett le a tegnap homokórája, talán csak néha akadt meg egy engedetlen fővényszem, amely akadékoskodott végleges eltűnésével, a nagy csapások, óriási szerencsétlenségek, ember nem bírta fájdalmak homokszemei.

*

1916. november 27

Az öregúr, akinek magánvagyonát most számlálják össze, nemcsak egyik leghatalmasabb uralkodója, de egyik leggazdagabb férfiúja is volt Európának, amíg élt, és a schönbrunni kertekben halkán sétálgatott: igénytelenül, pazarlás nélkül töltötte napjait, mint egy öreg államhivatalnok, akinek legfőbb napi gondja az volt, hogy elintézetlen akta ne maradjon asztalán.

Az öregúr holtteste felett állva, az embert a múlandóság legprimitívebb gondolatai lepik meg, bármiképpen óhajtana valamely különöset, rendkívülit érezni a holt császár közelében. A várkapolna drapériái és gyertyatartói, a ravatal körül heverő császári és királyi koronák - ott van másolatban Szent István koronája is -, a különböző rendjelek nagymesteri jelvényei, a tábornoki kalap és a többi rendkívüli, ezeregyéjszakába vagy Habsburg-regénybe való királyi pompa: a halottlátogató lelkében legelőször a múlandóság azon egyszerű, egyhúrú hangját rezegteti meg, amelyet akár a vadfüves és elhagyott falusi temetőben is érezhetnénk. Meghalunk...

*

A tollbokrétás udvari zsandárok mintha utoljára jutnának megillető szerephez: oly aggodalmas gonddal végzik a felügyeletet, mintha a holt király néha kipillantana a kápolna ablakán, hogy mi is történik odakünn a Hofburg udvarán, ahol négy esztendő után újra tölt egy-két éjszakát. A setét embergyűrű, amely komoly némasággal körülveszi a császárok bécsi várát, türelmesen várja sorát, mint egy középkori szertartásnál, amelyből az ország minden lakosa kivette részét.

József császár tere oly nedves és homályos, mint egy családi legenda: a régi császár által épített traktus ablakai porosan, vakon, pókhálósan nézegetnek alá, mint kihunyt szemek, régen megholt udvari inasok elszürkült, elmosódott arcai, akik valamikor itt az egykori Habsburgokat szolgálták. A várkápolna falazata nedves és kopott, mint egy középkori regény. Telve misztikummal és fázékony koporsóérzésekkel a folyosó. A különböző császárok által épített Hofburg szárnyépületein, udvarain, kapus boltozatain a Habsburgok középkorias eredete és élete köd módjára elterül. Ezeken a néma, zárt folyosókon, nehéz ajtókon, csukott termeken át szinte a történelmet lehet megközelíteni. Elképzelhetők a régi Habsburgok, akik itt gyertyavilág mellett magányosan jártak-keltek, bibliát olvastak, titokzatosan imádkoztak, messzi országokban uralkodtak, és egyéni életük még önmaguk előtt is a középkorias rejtély volt: - mintha az lett volna a rendeltetésük csupán, hogy megbízható, marcona, elszánt öröket állítsanak a kapuk elé, míg maguk elburkolózva, énjüket leküzdvé, gondolkozásukat megdermesztve, csupán a családi hagyomány, a titokteljes hivatás teljesítésében töltsék életüket. Mily különös, hogy sohasem léptek meredélyre, ahonnan lezuhantak volna! Mily középkoriasan titokteljes uralkodásuk, ceremóniájuk, hagyományuk. Egy bűvös jel lebeg a fejük felett, amelyet maguk tettek oda; egy vallásos, áhítatos, tömjénfüstös szertartás minden mozdulatuk; egy családi hitvallás minden tettük, életük, haláluk.

Lám, Ferenc József is, aki öregségére elmenekült a titokteljes Hofburgból, hogy hiába keresse ott a Habsburgok halálangyala: végül visszatér oda, ahol hivatása befejezést nyer családjá törvényei szerint. A várkápolnában kiterítik, mint valamennyi Habsburgot: az inasok, udvarmesterek, zsandárok ugyanazt teszik körülötte, mint száz esztendő óta ilyenkor szokásos; a gyertyák ugyanúgy világítanak, mint bármelyik elődjére. A pápáról mondják, hogy sohasem hal meg, csak nevet cserél. Az osztrák császár nem múlik el. A császári szertartás folyamatoságában csupán egy elfáradt Habsburg lett az öreg Ferenc József, akinek helyére természet-szerűleg más lép. Szólni, panaszkodni, akaratoskodni, ellent állani nem lehet a császárnak sem, bár 675 millió korona magánvagyonra volt, amelyből úr lehetett volna a világ bármely részében. Hallgatva lehajtotta a fejét, és átadta magát a Habsburgok szertartásmesterének.

*

1916. november 28

A Duna-csatornán túleső városrészben - a város közepének a Hofburgot vagy az István-tornyot számítva - ékszeres, selymes, bársonyos és kíváncsi szemű lengyel zsidónők Taborstrasséjén: négy császári automobil szélvészfékkel vágtat kedden este. Az utcán henyélő asszonylakosság - évszázados oka van ennek a tétlen ásítozásnak - hirtelen abbahagyja a mindennapi pletykát, a kis képes újságban folytatásokban megjelenő Esther című regénynek a megbeszélését, ékszereknek illegetését és az ajkaknak közömbös pirosítását: nagyot villannak a szemek, mintha lámpások gyúlnának fel hirtelen a félhomályban, egy valóságos császár száguld át fehér szemű kocsiján a menekült zsidók városrészén, Vilmos, a német imperátor és a kísérete. (Talán éppen a Westbahnhofhoz igyekezett, ahonnan elutazott, miután imát mondott Ferenc József holtteste mellett a Burg kápolnájában.)

- A fiam - mondja gépiesen egy öregasszony. - A fiam? - kérdezi. Miután a császár félreismerhetetlen arca, szürke bundája, deres bajusza és dércsípte arca egy másodpercig látható az egyik udvari automobil ablaka mögött.

- Az uram? - szólal meg egy fekete, összenőtt szemöldökű asszony, hogy ő se maradjon el az aggság mögött.

- A boltunk, az üzletünk - mormogják a menekültek.

Mostanában nagyon sietnek a császárok. Egy-két másodperc múlva eltűnnek a kocsik az alig megvilágított utcákon, hogy az otthonuktól elszakadt, idegenben lebzselő asszonynépnek legyen miről beszélni napokig a kávéházban vagy az utcán. Vajon hová megy a német császár? Valóban ő volt, vagy csak egy fantom, amely váratlanul megjelent a bécsi utcán?

*

Amerről a császár jött, a város szívéből, ott most a szegény Bécs, a rezidencia külvárosai, a pincelakások, padlások, mosókonyhák és házmesterszobák lakosai búcsúznak Ferenc Józseftől, akik tán minden ok nélkül atyjuknak tekintették öreg császárljukat, mint valamennyi osztrák uralkodót atyjául fogadott Bécs városa. „A mi jó öreg császáruk” halálának hírére megmozdultak a szegény külvárosi szívek, amelyeknek most annyi küzdelmük van a mindennapi élettel, amennyi bajuk tán akkor sem volt, amikor Ocskay hadai gyűjtogattak az elővárosban, vagy diákok forradalmat rendeztek. Gyengéd, szentimentális, eredeti bécsi elképzelés az a kép, amely a Hofburg környékén mutatkozik már két nap óta. Már hétfőn éjjélkor elindultak a messzi külvárosok, hogy idejében a holt császár ravatalához érjenek. Jött Hietzing, Mödling, Baden, Kahlenberg, Stadlau, ligetek, kertek, falvak, kuglizók és nyári lakok, amely a szentimentális, harmonikás, dalos és szerelmeskedő régi Bécs életében megannyi paradicsomi helyek, ahová az ifjak virágot tépni és szerelmet bevallani utaznak ki vala a lóvasúttal, az öregek tekézni, sert és bort inni, a népénekes hódítani, a szép mosóné táncolni: ahol Bécs polgári örömei, vidámságai, derűs napjai, bécsies szórakozásai történtek, és amely napokról a kulmbachi sere mellett az Augusztiner utcában késő vénségéig megemlékezett a polgár. Ábránd- és beszélyvilág volt egykor a bécsi külváros zöld folyondáros kuglizóival és nyári házikóival, falusias gazdagságával és mezeivirág-illatú hangulataival. Míg most?... A múlt idők jókedvű bécsi polgára helyett elkényszeredett, lesóványodott, rongyos ruházatú házmesterek, kertészek, lompos nőszemélyek és vidámtalan gyermekek indultak el éjfél tájban a Hofburg felé.

Az öreg muzsikás figuráját hiába keressük az embergyűrűben, amely a Burgot éjjel-nappal körülállja; a harmonikás nem jött el szeges pálcájával a behavazott erdőn keresztül, pedig ezelőtt egy pohár borért nekivágott az útnak. A kackiás népénekes piros mellényében és nagyapáink inggallérjában, a pepita nadrágos kocsis és a fess mosóné: hová lettek a külvárosi publikumból? Csupa szegény, sápadt arc, amely a zsibvásárról ruházkodik, koplal, és sóhajtás az öröme. Ők maradtak hűségesek első Ferenc Józsefhez, a holt császárhoz, akik bekövetkezett nagy nyomorúságukban is mindig a jó, öreg császárt látták az elhunytban, aki bizonyára segített volna az ő áldott bécsi népén, ha ez módjában lett volna. Itt állnak a papucsos házmesterek, öreg varrónők, és kopott egyenruhájában a veterán elsőbbséget kér. Ámbátor valamennyien türelmesen várják az éjszakát, a reggelt, a holnapot, amíg reájuk kerül a keresztvetés sora az emeletnyi magos ravatal előtt, ahol a holt fejedelemből már nem látszik más, mint kesztyűje, kardja, koronája. Ő maga oly magosan fekszik a népei felett, hogy pillantása többé meg nem közelítheti veszendő porhüvelyét.

Az embergyűrű a vár körül magával hozta kávésbrikjét, ebédjét, újságját, regénykönyvét, harisnyakötését és tarka macskáját. A Mária-Grón-beli búcsúkra készülődött így a vallásos nép, hogy némi időtöltéssel kösse össze a lelki gyászt. Egymás hátán olvassák a regénykönyvet, amíg szegényes, eseménytelen és reménytelen életüknek nagy perce elérkezik: elmehetnek a holt császár ravatala mellett, amely élményükről majd késő öregségig beszélgetnek, emlékeznek, regélnek.

A megholt Ferenc József történelmi alakját leginkább lámpafénybe vonzza a szegény, elhagyott, szórakozás nélküli bécsi népnek e kitartó ragaszkodása. Mintha e szegény nép nem tudna nyugodtan meghalni sem anélkül, hogy öreg császáráról elbúcsúzzék.

Vilmos császár gépkocsija talán a pályaudvarhoz ért, hat óra van este, a várkápolna ajtaját becsukja egy udvarmester, a kívül maradottak ezreinek várakozni kell holnapig: a nép türelmesen oszlik szét a Hofburg környékéről, ámde feljegyzésre méltó, hogy sokan helyükön maradnak, különösen azok, akik egész napi ácsorgás után végre estefelé érkeztek a József tér közelébe, ahonnan az út már egyenesen a kápolnába vezet. Ezek a szegények most már nem áldozzák fel nappalon kivárazott helyüket, letelepednek a Hofburg falai mellett. Vajon kibírják-e a zúzmárás, mogorva novemberi éjszakát, amelynek végeztével ködbe borultán kel fel Bécs felett a hályogos szemű téli nap, és öregember hűvös pillantását veti a deres háztetőkre, József császár nedves, lakatlan Hofburgjára, Svarcenberg herceg palotájára és a külvárosi viskókra. Reggel újra kezdődik a rendőrök udvarmesterkedő rendezkedése, az udvari zsandárok tollbokrétáinak büszke lengése és az emberek szájtátogatása fehér köpenyeken és ezüstsakokon, lovagszizmákon és lószőr bokrétákon... Hogy a legmesszebb külvárosok lakói talán sohase láthassák meg azt a nevezetes ravatalos férfiút, akiről eddigi életükben mint legjobb apjukról gondolkoztak.

Azok a csizmás, báránybőr sapkás, harcsabajuszú magyarok, akiket a bécsi képzelet a wieni ünnepélyekre rajzol, akik tarisznyával, vándorbottal, esőverte szűrben, juhászbundában, szamáron vagy lóháton és áhítatos szívvel érkeznek a Lajtán túli délibábos mezőkről, kolompus pusztákról, édesanyánk falujából: magyarok - Mátyás és Rákóczi országából - sehol sincsenek! Az emberkígyó, amely a Hofburgot átöleli két nap óta, nem büszkélkedhetik ázsiai rokonokkal, akik a hatalmas császár koporsójához nemzeti ruhában zarándokoltak. A magyarok mostanában katonák, a harcmezőkön szolgálják a holt és az eleven királyt. Csak a pesti bankárok és a mágánások jöttek Ferenc József temetésére.

*

1916. november 30

Egy öreg katona temetéséről jövök, akit generálisok és ezredek vártak Szent István templomában, hogy néki a végtisztességet megadják. Az arannyal díszített fekete koporsót öreg szolgák behozták vállukon (nyolcan voltak a halottvivők, ámde a szentélybe vezető hármaskörön ingadozott a koporsó lábfelőli része, az inasok a fogókhoz kaptak), és egy sárgára gyalult deszkalapra helyezték, amelyről később kiderült, hogy forgatható szerkezettel van ellátva, amidőn az öreg katonát fejjel kifelé vitték a templom hajójából. Addig azonban annyi minden történt, hogy könyvet lehetne írni azok részére, akik szeretik a ceremóniás, ünnepélyes, kiszámított jelenetet, amely a spanyol udvarmesternek, herceg Montenuovónak és társainak utolsó, felejthetetlen diadala volt. Lehetséges, hogy ült is valahol egy figyelmező írnok a torony alatt, aki mindent feljegyzett, az írást levéltárba teszi, hogy elővehessék, ha ismét háború lesz, és a háborúban egy osztrák császárt kell eltemetni.

Háborús temetés volt ez, és nem azon spanyol király temetése, aki tudvalevőleg már életében végignézte a rendkívüli szertartásokat, amelyek kíséretében egykor a kriptában elhelyezik.

A mindenható háború: színeivel, hangulataival, komorságaival jelentkező Szent István templomában és ma délután, holott itt az élők számára semmi egyéb nem történt már, mint egy öregúr koporsója körül meghajoltak. A halott császár bársonyos hajléka sem tudta elfelejteni egy órára sem Bécs városában, hogy rettentő háború folyik a határokon. Csukaszürke, tábori öltözet helyettesítette a hajdani gyászruhákat, háborús díszek, szürke hadiköpenyegek a spanyol ceremónia színpadi szépségeit. Háború van! mondta minden a templom hajójában, ahová a szem elért.

*

Csukaszürke köpenyegben térdelt helyén az új király is, előtte a zöld tollas generáliskalap, fehér glazékesztyű félig felhúzva a kezén, amellyel az arcát, a szemét eltakarta, midőn a bíbornok imádkozott. Csupán egy kis darabka látszott piros, aranypaszomántos nadrágjából, végig begombolt köpenyeg alatt. Ő állt elsőnek a királyok sorában, mellette talpig gyászban Zita királyné, azután az öreg bajor király, a bolgár cár, a német trónörökös stb. (Annyi volt itt a király és herceg, hogy tán egy fehér szárnyas, égboltozatarcú angyalnak kellett volna lerepülni a toronyról, aki még előbb lehetett volna a jelen lévő elsőknél. Egy hófehér angyalnak kellett volna belépkedni a boltozat alatt, negyven püspök sorfala között, lábaival nem érintve a földet, hogy a koporsó mellett elfoglalhassa az első helyet a másvilági királyság képviselőjében, akit a holt katonák küldtek el vala császáruk temetésére.)

*

A nagy reményű fiatalság az új király személye körül lengette a láthatatlan szárnyakat, amelyek a csodák országába is képesek elrepíteni azokat, akik az ifjúság tavaszi jegyével vannak megérintve homlokukon.

A holt fejedelem föld alá utazó koporsója körül IV. Károly király volt az egyetlen fiatalember, akinek alakja felé úgy kívánczik az emberi pillantás, mint azt már a természet rendelte. Voltak ott más ifjak is - a német trón örököse Szigfridként állt a sorban, büszke tekintete, felvetett homloka, széles válla és titokteljes erő sugárzó alakja oly lebilincselő, mint a hajnali tenger északon - ámde a mi szemünk az ifjúra tapadt, akit a végzet küldött hozzánk, hogy királyunk legyen.

A barna Habsburgok közül született.

Ugyanezért némi lágyság, hajlékonyság, graciózus melegség érezhető emberi alakján, amint kissé félrebillenő fejjel utolsónak lépked be a sekrestyéből az oltár elé a holt király fogadtatására. Mintha a zöld tollas generáliskalap volna szokatlan jobb kezében, amint hajadonfővel közeleg a királyok sorfala előtt. A királyné mindent elburkoló gyászfátyolában szinte suhan mellette, mint egy lenge álom. Már elfoglalja helyét a padban, mire a király odaért. IV. Károly áll, és a koporsót várja onnan alantól, a főkapu felől.

A lakkcipője felett piros, aranystráfos nadrágja kissé harmonikás. (Ahány vezérezredesen, tábornokon láttam ezt a nadrágot a mai napon, valamennyinek egyforma szabása volt. Az öreg városparancsnoké és Auffenbergé is harmonikás. A szabók ezt már így varrják.) Ezután a minden dísz és rendjel nélküli, szorosan begombolt szürke köpenyeg, amely fedhetné egy hadnagy vállát is. Nos, most nézzük a fejét.

Bizonyosan a királyok is éreznek néha elfogódást az élet nem mindennapi jeleneteiben. Az új király e komor, égbe nyúló boltozatú templomban, állván királyok és hercegek élén, szemben vele a fehérre gyalult Szent Mihály lova, majd az öccse, az anyja túlhan, balra a bíbornok kartalan széke az oltár lépcsője alatt, jobbra az egész Habsburg-család a padsorokban, bizonyosan érezhette, hogy élete homokórájának e percei mily rendkívüliek, mily felejthetetlenek és történelmie. A világtörténelem számára történik itt most minden; a láthatatlan história járkel itt nesztelen lábakkal, és mindent feljegyez, észrevesz, okmányba foglal, hogy később, emberöltők múltával is nyoma maradjon 1916. november 30-nak, midőn délután 3 óra 15 perckor IV. Károly király I. Ferenc József koporsóját várja Szent István templomának oltára előtt... A kérlelhetetlen jegyző írja itt a múlt nagy könyvét, amely múlt nyomban történelemmé válik, amint odakünn e templom falán az óramutató egy perccel előremozdul. A történelmi pillanatok, a késői utókor közömbös olvasmányai, vén levéltárosok és sánta tudósok lelki élményei: - ezek vagyunk most itt mindnyájan István templomában. De a jelen és a jövő szeme mégiscsak egy alakon csüng. És ez az új király, amint főbólintással fogadja a holtat.

*

A bíbornok már olvas az aranszegélyű könyvből, és a láthatatlan szellem, a történelem suhan el szárnyain a templomhajó csúcsos ívezete alatt.

Egy porszem a madár szárnyáról tán az új király szemébe hullott. Lassan felemeli fehér kesztyűs jobbát, és eltakarja a tenyerével a szemét, homlokát, az orrát. Egy percig így térdepel. Aztán a bíbornok új lapot fordít, feláll, és rugalmasan, egyenesen, komolyan áll I. Ferenc József koporsója mellett.

Később, midőn a koporsó után halad Zitával, ifjúi udvariassággal int kétszer-háromszor felesége jobb oldala felé, a bandukoló kopasz bajor királynak. A tar király próbálja gyorsítani a lépést, de már nem tudja beérni a koporsó fejénél lengve, lányos léptekkel haladó királynét. Majd csak az István-templom kapujánál kerül az öreg az ifjú asszony jobbára.

Egy királyné albumába

A peleskei nótárius már nyergeli a fakót, nemsokára útnak ered a koronázó Budára. Nagy pompa készül Magyarországon, talán a legnagyobb, amely alkotmányos hazánk történetében előfordulhat, új királyát koronázza a nemzet. Sujtásos, vitézkötéses, napkeleti pompát kedvelő fajtánk most megmutatja, hogy mi a magyar virtus, mint ahogy a háborúban is kivágta a rezet Árpád fia. E folytonos és szünet nélküli oroszláni birkózásban, amelyben a nemzetnek megfeszülnek izmai immár harmadik esztendeje, a fokosnak igazi „fénykorában” és az eget rázó, keserves, szívből fakadó káromkodások idején: talán a végzetnek különös kegyelme, hogy új királyhoz jut a harcban álló nemzet, koronáznak Budán, a kelő nap aransugaraiban eltűnnek egy pillanatra szemeink elől a szél- és holdjárta katonatemetők.

Örvendj, magyar, hogy még újra megláthatod a keleten pirosuló napot, amely felváltja a nemzet horizontján a megvénült, halálra sápadt holdat; a hold immár átveszi uralmát a holtak birodalmában, az örökké lezárt ajkú alattvalókon, akik a katonasapkájuk gombján I. F. J. betűit viselik;

a másvilági hadgyakorlatokon nyargal el meredt csapatai előtt a holt király zöld generális-kalapjában, mint nemrégiben itt a földön tette;

a kapucinus-barátok sírboltjából éjfélkor útra kel, és letérdel imára kulcsolt kézzel a limanovai huszárok tömegsírjánál;

az ő öreg vállalai felett ezentúl már a hold fénylik a bús éjszakában.

Sóhajtsunk és feledjünk, mert hosszú uralkodása alatt megtanulta ezt már a nemzet...

Ezalatt Budán a téli napfényben égig zengő rivalgás között szállnak a levegőbe a tollas kalpagok.

Mindenekelőtt ez a nemzet a Duna és Tisza mentén: leginkább királyt koronázni szeretett.

Nézzük a magyarok történelmét a fejérvári királýsíroktól Habsburg grófjaiig, a kimondhatatlan szenvedések és megpróbáltatások századaiban is mindig megnyugszik darab időre a nemzet, midőn új király lép a magyar trónusra: remél. Életre kelnek a holt királyok koporsói mögött mindig és újra azok a gyönyörű nemzeti jelszavak, amelyek kellő időben elkábították és boldogították a szabad sátorlakók maradékait. Egyik század múlik a másik után a szellős rónák felett, és a folyók és legelők országában mindig egyforma hittel és bizalommal ringatják a kisdedek bölcsőjét. Az Ázsiából jött ősök, a szarvasok és sasok gyermekei szinte bálványimádó hittel bíznak a férfiúban, akinek fejére a koronát helyezik. A nemzeti regék mind a csodák világából valók, és a nemzet továbbra is szereti hinni, hogy a csodákkal atyafiságban van mind a mai napig, mi sem változott Emese álma óta, turulmadár, csodaszarvas, Szent István koronája vigyáz az országra, mert a legenda sohasem szűnik meg; sohasem múlik el az ázsiai nemzet misztikus eredete, a honfoglaló vezérek emberfeletti alakja, Attila rokonsága, Sylvester pápa koronájának varázslata. A királykoronázásban visszaálmodja önmagát a nemzet a legrégibb korokig, mikor még eleven valóság volt a történelmi dicsőség, mely ma könyvek holt betűje; mikor a koronázás, mint egy nagyszerű és hatalmas nemzeti akarat nyilvánul a királyválasztás után, a nemzet hűséget esküdtet fejedelmével. A koronázással a nemzeti történelem látogat el messzi ködből; ismét bebizonyosodik, hogy mindaz, amit a nemzet múltjából a históriás könyvek beszélnek, valóság volt; csakugyan, olyan gyönyörű, tündöklő a magyar nemzet ó-élete; valóban vitézek, költők, félistenek voltak eleink, akik a királynak is parancsoltak, hisz ők választották; tehát minden igaz, amit a fehér szakállú lantosok a várudvaron énekeltek, a kontyos fejű vének a pásztortűz mellett meséltek, titokzatos jegyzők felírtak, és homokbuckák cölöpsírhaj napvilágra tártak. Igazak a csodák, a királyok és a múlt idő erdejének jegenyefáin lomhán üldögélő magyar századok. Valóság István királyunk és Szent Lászlónk, Mátyásunk és András fejedelmünk, az Anjou-arany fénylett, és a visegrádi vár boltozatai Lajos dörgő hangját visszhangozták. A molyette könyvtárosok nem hazudnak a nemzet nagyszerű dicsőségéről, és a rákosi szántóvető sóhajtsa az itteni szebb életről nem költői képzelem.

A királykoronázás megismétlődése mindig megerősíti a nemzetet múltjába és jövőjébe vetett bizalmában. A magyar korona felmutatása az új király homlokán, megnyugtatja a nemzetet hatalmáról, erejéről és büszkeségéről. A főúr felvetett fővel gondol történelmi őseire, akik a királyokat koronázták, de felemelkedik az árokszálen a legrongyosabb falusi koldus is, mert neki, a senkifíának is köze van ahhoz, hogy Magyarországon új királyt koronáznak. A magyarságba vetett bámulatos hitvallás, amely nem hagyta el a nemzetet legszomorúbb napjaiban sem, a magyar szent koronának a megjelenésével a Bakonyban bujdosó táltosok bálványimádásává emelkedik.

Minden koronázásnál újra meg újra fogadalmat teszünk nemzetünk nagysága és a magyarság zöld fája mellett,

öreg dalaink megifjodnak, mint az erdőn holdfényben lengő szüzek,

dajkameseink visszatérnek, mint a fehér gólyák tavaszkor a kémények fölé,
himnuszaink ismét fölzendülnek, mint a tarpataki vízesés döreje a visszhangos Kárpátokban,
költészetünk új mesékkal és tündöklő élményekkel gazdagodik, mint mikor új aranyfészket
találnak a kincsásók bérceinkben,
történelmünk új büszkeségektől lesz ékes, mint a szentföldi hódításokból hazatérő király
palástján feltűnnek a napkeleti ékszerek.

Régi királyaink ereklyéinek felmutatása a koronázótemplomban nemcsak a múlt idők
rajongott szellemeit ébreszti fel a kripták mélyeiből, hanem mindig új alakokat mutat meg a
felhők képeiből jövődjöt jóslók előtt, a lehullott, kiszolgált csillag helyén új égi kép jelenik
meg a pásztorok nemzetének égboltozatán, és a tágas magyar mezőkön jó esztendőt jósolnak a
tél babonás jelenségeiből a csendes gazdaemberek. Karácsony adventjében a hajnali misékre
ballagó asszonyok már látják a kisdedet fehér, hosszú ingében lefelé szállani a zúzmarás, nád-
fedelű házak magosságában. Zöld gally van a kezében, így közeleg a jövődjő Magyarország
felé.

A budai koronázás napjainkban is, midőn a búcsúzó esztendőt többé senki sem látja annak a
hófehér öregembernek, aki elbandukol a múlt hóesésébe, hanem inkább halálhörgést hallunk a
mogorva decemberi országútról, bevert fejű, legázolt testvéreink véresen hevernek az útmen-
tén, miután vándorlásukban civakodtak, a budai koronázás e piros homlokú vándorlegények
képei között is csengő-bongó, hattyúprémes szánon közeleg a nemzet történelmében. Fiatal nő
ül Mária Terézia aranyabroncsú szánjában, és repkedő fátyolán a reménység kis szentjános-
lámpásai világítanak. Ez asszonyt és királyt csaknem egyformán hódoló nemzet gondolatában
nem lehet kíváncsibb fogalom, egy ifjú és szeretetre méltó királynénál. A férfias ország
szívesebben hajtja meg merev térdét egy fiatal asszony előtt, mint vén császárok lábánál.
Keletről jött eleink óta nagy becse van fajtánknál a simogató asszonykéznek, gyengélkedő női
hangnak és dicsérő királynői szemnek. Az ibolyák hazájából származott új királynénak nem
lesz nehéz feladat női gyengédséget árasztani a trónusról, hisz fiatalabb és így kedvesebb is,
mint drága elődje volt, aki néhány magyaros varrású szoknyával és lebontott hajával,
ajándékba adott szavaival úgy megzavarta nagyapáink szívét, hogy a legbölcsebbnek tartott
Deák Ferencnek szállott csizmaszárba az esze legelőször.

Elhalványuló arccal néz felénk a régi koronázási albumból Andrassy Gyula; vidékies frizurája
és táncmester-lépése biztosan a királyi pár mögött jelentkezik. A bajor leány mélytűzű,
merengő szeme az áldott asszonyok lelkében sarjadt és a kopasz, kipödrött bajuszú
zászlósurak egész életükben hajadonfővel állottak volna a budai vár alatt. A gödöllői vadász-
kastély szentimentalizmusa elkísérte őt egész életén. (Amint majd Zita királynét elkíséri
ifjúsága, barnasága, lengesége, borzas haja, ártatlan szeme. Ő a jövődjő divatja, asszonyok
álma, amint a császárszakállas urak együtt múltak el a holt királlyal.)

A pesti polgárbál után, hol a Wittelsbachi-leány fehér selyem ruhájában megjelent, nemigen
volt férfi Magyarországon, aki oda ne adta volna a fél karját Erzsébetért. Asszonytisztelő,
paripás fajtánk levett süveggel várja új királynéját. Hála istennek, ifjú szép asszony került a
trónusra, akibe lehet újra szerelmesnek lenni, akit lehet majd dédelgetni, és akitől reméljük,
hogy Budát megszereti, és asszonyszívvel a történelem könyvéből a téli estéken felolvassa az
urának és gyermekeinek azoknak a Habsburgoknak az emlékeztétét, akik mind pórul jártak,
mert a koronázás után hátat fordítottak nekünk, itt hagytak, mint Szent Pál az oláhokat, és a
nemzet csak sóhajtván, de néha fogcsikorgatva gondolt arra, hogy miért is szerencsétlen ő,
akinek nincs királya?...

Egy puha fehér asszonytenyér simogatását várja a harcban álló, a hosszú hadjáratban megkopott bundájú, fésületlen üstökű és elvadult szakállú vitéz Magyarország.

Vajon megtalálja-e az asszonytenyeret?

(1916)

A könyvárus

Bár, mint mondják, alig van papirosuk a könyvkiadóknak - kevesebb, mint tavaly ilyenkor, amikor még remegve bocsátottak útjára egy-két könyvet -, szokatlan buzgalommal vették elő régi mesterségüket, a magyar könyvkiadást, amelyből még eddig mindenki meggazdagodott, aki hozzáfogott. Már a háború előtt is milliomos emberek voltak a könyvkiadók Budapesten, akik Aigner Lajos és Ráth Mór szerény, kezdetleges pályáját választották élethivatásuknak. Nagy lendületet vett Magyarországon az elmúlt ötven esztendőben a könyvkereskedelem, a háború alatt pedig olyan kapós lett az olvasmány, mint a zsemlye. Soha annyi magyar könyvet nem adtak el és olvastak vala az országban és az ország határain túl, mint 1915-ben és 1916-ban. Harcban álló katonák és otthon maradottak, vígak és szomorúak, lármás hadsereg-szállítók és a régi világ magányba vonult intelligenciája, a gyászolók és a rokkantak, a jelen bujdosói, a múlt időkbe visszalopózkodók: valamennyien a könyvekben találták meg azt a világot, amelyet óhajtvá kerestek. Fogyott a könyv, mint az égi manna. A könyvkiadók egér járta, elfeledett raktáraikat is kinyitották, ahonnan a megsárgult ócska könyveket még hibás állapotban is piacra tudták vinni. A régi Jósika- és Jókai-regényeket, amelyeket már mire sem értékelték a könyvárusok, újra venni kezdték.

Csak az írói honoráriumok nem változtak ötven esztendő alatt, sőt a háború alatt, a legnagyobb könyvvásár idején még a szokásosnál is kisebb honoráriumot kínált egy milliomos könyvkiadó e sorok elég szerény írójának. A régi szép nyomású, nemes külsejű, áhítatos ízlésű magyar könyvek helyett: szedett-vedett, takarékos, gondatlan nyomtatású könyvek, rossz papiroson és hanyag kiállításban, drága pénzen kerülnek a vevő kezébe. Ezek a kalmárok többé nem törődnek a mesterségük hazafias és irodalmi részével, oly éhesek lettek, mint a hadsereg-szállítók. Szemérmetlen módon hivatkoznak arra, hogy közülük van a magyar kultúrához, és ezért nemegyszer udvari tanácsosságot kunyoráltak, rendjelért áhítoztak, és fölényes pózban állnak bolti pultjaik mögött, ha néha egy író vetődik be az ajtón. A magyar könyvkiadó - már a háború előtt is - az a gyűlölt és megvetett kereskedőtípus volt, akivel nem szívesen vállalt közösséget a norinbergi áruban utazó vigéc sem.

A nemes könyvkiadás szégyenkezve bujdokolt el Budapestről, ahol a tudatlan és lustálkodó mesteremberek csupán pénzszerzésre használták fel; vidékre menekült a szép és áhítatos ólombetű, Békéscsabán meg Gyomán nyomtatják mostanában a legszebb magyar könyveket.

Minden íróval a testvéri részvétem, aki a pesti könyvboltosok előszobáiban ácsorog. Ők sorsukat amúgy sem kerülhetik el, az örök szegénységet vagy a Rókus-kórházat, míg a boltos ötven esztendő múltán is üzletet köt a potom áron vásárolt könyvvel. Az megnyugtató, hogy a mai papiros nem bír el harminc esztendőt sem. Szétmállik, feloszlik, mielőtt unokáinkra szóhatnak az elraktározott könyveket.

*

Egyhalomnyi új magyar könyv fekszik az íróasztalomon. Inkább a jobbak közül valók, mint azok a selejtes bazárholmik, amelyek a körutakon láthatók. Sajnos, kivétel nélkül mindegyiknek rossz a papirosa, holott bizonyosan tudom, hogy még van elég hollandi papiros. Ám a könyvek árai most máris kétszeresek, sőt háromszorosak, a közönségnek meg kell fizetni a kiadó ötvenpercentes hasznát, bár az áru, mit pénzéért kap, szégyenletesen primitív. Négy, öt meg hat korona annak a könyvnek az ára, amely azelőtt két vagy három koronába került, és tisztességes papiroson volt legalább nyomtatva. Ezzel a szeméttel (a könyveknek külső kiállításáról írok még) aligha veheti fel a versenyt a magyar könyvkereskedő a Németországból özönlő portékával. Ugyanaz történik majd, ami tavaly karácsony hetében, hogy a jobb ízlésű belvárosi könyvkereskedők csinos, formás és gusztusos német könyvekkel rakják meg a kirakataikat, mert szégyenlik cégérnek tenni a hasonlíthatatlanul gyatra köntösű magyar könyveket, amelyekért kénytelenek volnának ugyanolyan összeget kérni. Ez már nem hazafiság dolga. Elég volt abból a hazafiságból ötven esztendeig, amelynek ürügye alatt meggazdagodtak a könyvkiadók. A magyar irodalom napjainkban már oly gazdag és hatalmas, hogy a könyvkereskedőtől illetlenség volna a vevők nemzeti érzésére apellálni. Ez az irodalom szellemi tartalomra nézve bármely nemzet irodalmával felveszi a versenyt. Szépirodalmunk pedig két vállára fekteti a gyöngé németet. A könyvárusok, akik a múlt időkben szemforgatva hivatkoztak a nemzeti irodalom pártfogástalanságára, most egyenesen hazafiatlan és bűnös üzelmet követnek el, midőn szegény és rossz köntösben bocsátják útjára a szívünkben való magyar írók munkáit, míg Berlin felől áradata jön az ízléses, kíváncsú német könyveknek.

A közönség hazafiasságából üzletet kötő könyvkiadók most végre eljutottak oda, hogy meg kell vádolni őket azzal, hogy a háború alatt bűnösen vétenek a magyar kultúra ellen.

(1916)

A koronázás

Vajon felébrednek-e a régi szent királyaink, István, András és László, akiknek csodatettei e templomban üvegfestményeken vannak megörökítve - midőn az ifjú Habsburg fejére helyezik a magyar szent koronát?

Talán visszanéznek az évszázadokból, porból, hamuból és kripták mélyeiről a régi magyar királyok, felemelik fejüket, amelyeken a soha el nem múló királyi korona szentsége fénylik, halovány homlokukon a történelem sápadt lángja, arcukon az ígézet és kíváncsiság, néma ajkaikon a csodálatos másvilági üdvözlés: Ottó és Mária Jozefa habsburgi hercegek ifjonti, szerelmes frigyéből származott fiúgyermekét koronázta a jelenkori hercegprímás, az ország kötelességtudó főuraságai, képviselői, kapitányai és krónikaírói jelenlétében és társaságában. A dobok peregnek, mintha túlharsogni óhajtanák a templom előtt állongó vitézek lövöldözését, harsonák szólnak, mintha az angyalok fújnák. Az oltár lépcsőjéről régi magyar királyok szellemalakja nézeget a tisztelt gyülekezet felé, a nagyorrú Mátyás jelesen látható, halottak, akik itt térdepeltek, és meghatottan földre borították a fejüket, királyok, királyok, magyar királyok állnak láthatatlan mezben az oltár körül, elől Szent István fehér szakállú feje elhalványul, és a forintosokról ismert öreg császár képmása bezárja a szellemek sorát, akiket Gizella királynőnk sokszor jó karban tartott palástja övezett.

A régi királyok az új király körül csodálatos hűséggel lépkednek elő egymás után a templom falából. Fiatal férfiú kedvéért messze földről eljönnek. Mert az ifjúság egy varázspohár, amelynek kiürítését régi halottak és újonnan élők egyforma kedvvel nézik. Vajon magasra emelik-e a hűsvét kristálykelyhét az új kezek, vagy asztal alá vetik a régen roncsolt serleget?

...Hajnalodik Mátyás templomában, virrasztástól, örökdeéstől fáradt vitézek helyett új testőrök állnak be a templom hajójába, amelynek oszlopait bizánci bársonyba öltöztették. Künn fáradva kopog még néhány esőcsepp, a Szentháromság téren már dobognak a huszárllovak. A szellemkirályok hosszú ruhája eltűnik a falban.

Nyolc óra tájban a sekrestye körül álldogálok, és az osztrák főhercegasszonyokat nézegetem, amint kocsin megérkeznek.

Mily körülményes pillanat egy hercegnő jövelete! A jól betanított kocsilovak lába szinte levegőben marad lépés közben, amint a kocsisuk jelt ad. Balról már leszáll a pofon csapott sipkában az inas. (De nem ugrik ám, mint a magyar hajdú vagy huszár.) Szertartásosan megkerüli a zárt hintót, amelyben a kiváltságos nők teste ringott. Kesztyűs kezét a kilincsre helyezi, míg a jobb karját előre nyújtja. Nemigen láttam, hogy egyetlen hercegnő érintette volna az inas kezét.

Most jön a hercegnő. Többnyire bodros, barnás hajuk van (Augusztá volt köztük a legszőkébb és a legszebb lábú), az arcuk, még a hajadonoké is, elefántcsontlapra festett halovány, alig észrevehetőleg rózsaszínű, és nemigen tűnnének fel egy vidéki bálon. Leginkább azokhoz a zárdanővendékekhez hasonlítanak, akiket egyszer sétálni láttam egy osztrák városkában. Keskeny ajkukon semmi meglepetés; az ívelt, duzzadt, ingerlékeny keleti arabeszk hiányzik szájuk tájékáról; bátran elmehetnének szentképnek.

Vajon mit álmodtak? - kérdezem magamban, amíg langyos tekintetüket nézem, és szeretnék kifejezéseket találni a szembogarakban. Drága, szépséges hervadásról beszél egy rejtett villanás, jól fűtött, télivirágos, tárt szobákról, ahol mindig egyformán szól a zongora, és meglepetés nélkül bókol a látogató, pedig valamennyien jobban tudnak táncolni, mint a pesti bálkirálynők.

Az utazás, a rövid éjszaka és a reggel ezernyi gondja, hosszadalmas programja elbágyasztotta őket is, mint minden asszonyt elfárasztana. Nem mulatni jöttek ide, ellenben kötelességet teljesíteni. Szeretném megcsókolni a kezüket a nobilis pózért, amellyel uszályukat viszik a kocsitól a sekrestye ajtajáig. A ruhának ezt a mozdulatát nem tudhatja más, mint osztrák főhercegnő.

A ruha elfödi őket - bármily drága a selyem, csak iparos varrta -, de lábuk pontosan, sőt feltűnően mutatkozik a tízlépésnyi úton.

A lábukon már ismét látszik fejedelmi eredetük; az ősanjuk várkastélyok csigalépcsőin ereszkedett alá, tarka kövekkel volt kirakva az ebédlő pádimentuma, és kengyelben nőtt a lábfej hosszúkásra, izmosra, nyargalás közben, a vadászaton... Fehér félcipőjük felett a fehér harisnya megannyi menyasszonyi illattal lengi körül az öregebbeket is, mert az alsó lábszárunk a szarvastól van kölcsönben, mintha a Habsburgoknak volna egy külön másvilági ceremóniamesterük, aki a születendő kis Habsburgokat előre megformálja. Áttört selymet, amilyen a pesti nők térdén feszül, nem láttam e lábakon (amelyek apácásan, kissé befelé fordulva vitték drága terhüket); ellenben mutatkozott a vastag, kézzel kötött selyem, amilyent valaha Angliából hozattak a legelső gavallérok.

Ki tudja meddig nézném e szépek lengését a sekrestye táján, lábukhoz verslábat írnék és az ajtó félhomályában eltűnő magos nyakszirtjükhöz költeményt, ha a mindenttudó pesti detektív nem figyelmeztet vala, hogy a peleskei nótáriusoknak a helyük a templom belsejében van, mindjárt az ajtó mellett, ahol már senkinek sincsenek útjában.

Egy kis, titokzatos folyosón át, amerre a régi királyok járhattak balkézzről megesküdni, a templom belsejébe jutok. Most fűjják a Szentháromság téren közelgő király elé az udvari ruhába öltözött zenészek a harsonákat, az üstdobot meghajolva dőngeti egy csatlósnak öltözött dobos.

Amint a király fedetlen fővel és köpenyeg nélkül a loretoi kápolnából kilépett, néhány frakkos, télikabátos, feltűnően álmos és rosszkedvű úriemberen akadt meg a szeme a hömpölygő díszmagyarosok között. Kissé előhajtotta féloldalvást tartott fejét, de most már egyéb dolga volt, sohasem tudhatja meg, hogy azok a pesti hírlapírók voltak, akiknek elnökük útján üdvözlétet küldte; akik most bizonyosan azért jöttek, hogy viszonozzák az üdvözlétet, egyéb teendőjük nem lévén. A szertartást hasból fogják leírni ők, miután abból mit sem láthattak. E sorok írója is csak annak köszönheti a csekély látnivalókat, hogy állandóan létrát hord magánál, amelyre feláll.

A király sietett Tisza után, aki vigyázatos gonddal vitte előtte piros párnán a szent koronát. Ah, hogy csodálkoznának az ékszerekkel megrakott dámák, ha a koronát közről látnák! Csaknem ezüstös már ez óaranynak a fénye, feltűnően kicsiny, korántsem dominálja viselőjének egész alakját, mint a civilkalapok többnyire. Később, amint meglátjuk, úgy simul a király nem nagy fejéhez, mint egy sapka. Tisza aggodalmas figyelmezése nélkül a koronát, e kisdéd szentséget észre sem lehetne venni a legrégibb és legnagyobb ékszerekkel megrakott ruhák között.

A király három lépésnyire van a kápolnától, midőn többnyire kíváncsi és érdeklődő arca egy szempillantás alatt megváltozik.

A templom ajtajánál áll, és szemközt fordul most a főoltárral.

Először hátraszegi a fejét.

Aztán egy rózsaszínű hullám fut át az arcán, amely oly erővel jöhetett a szív felől, hogy a szeme könnytől megfényesedik. Az orra is csendesén pirul, és felvetett homlokán meghatott indulat szánt végig, mintha egy láthatatlan kendővel letörölt volna az arcáról minden emberi bajt és rosszszagot Magyarország védőasszonya, a Boldogságos Szűz Mária, aki bizonyára jelen van a magyar királyok koronázásánál.

Az égi kendő elvonása után egy dacosan felemelt ifjú fön olyan megindult, szinte fölkent arc támadt, amilyen arccal Isten elé léphet csak valaki. E röpke pillanat alatt meg lehetett érteni, hogy a királyok koronázása nem csupán az egyház ceremóniája, hanem a léleknek is csodálatos átváltozása. S ezután, mintha az ég angyalai szállnának feje fölött, IV. Károly nyugodtan, malasztosan, szinte másvilági fenséggel ment tova hívei között.

Ferenc József temetése óta itt láttam újra viszont ama szürke kabátos kis tábornokot, aki a meghalt király koporsója mellett oly ifjonti szerénységgel és megadással mozgott a szűk német trónörökös, a vállas bolgár cár és az öreg, ezüstfejú bajor király társaságában, mint egy kadét a vén tábornokok között. Azóta hogy megváltozott! Rövid pár hét alatt a felség és az égi kiküldetés, mint az angyalok szárnyai repkednek alakja körül. Megnőtt és fejtel magasabb, mint itt mindenki. Király lett. Nagy Károly nem közelegethetett biztosabban és az istennel való békességében áhítatosabban a pápa felé a koronáért, mint IV. Károly, a magyarok új királya ment itt a Mátyás-templom hajójában.

Már zúg az orgona, az operai énekesek pontosan fűjják Liszt Ferenc koronázási miséjét.

A bandériumok zászlói összehajlanak az ágaskodó hírlapíró előtt. Várakozni kell, amíg némi rés mutatkozik.

A királyt látom, térdel az oltár lépcsőjén.

Innen, a nagy távolságból még ifjabbnak és szokatlanabbnak vélem őt. Önkéntelenül Szent Imre herceg alakja tűnik fel a képzeletemben, akinek üvegfestményét itt láttam valamikor e templomban. Csak azok érezhették át a király áhítatos, szinte önfeláldozó magatartását az Úr szolgálói előtt térdepelvén, akik gyermek- és ifjúkorukban sokat jártak a templomokba. Olyan volt e percben a fedetlen fejű, fürtös hajú, piros kabátos ifjú, mintha most szállna el a mennyekbe a lelke, hogy Istentől kérjen felhatalmazást ahhoz, hogy a szent magyar királyok koronáját homlokára tehesse.

A legnyugodtabb lelkek is bizonyos szokatlan borzongást érezhettek e percekben. A király lelke Istennél van. Talán mint egy hófehér galamb repült fel az égbe, mindig magasabbra emelkedvén fénylő szárnyain, túl a földön, túl a felhők borúján, majdnem oly kicsiny már, mint egy fénylő csillagocska... És lendülő megadással veti magát az Úr számolya elé.

Ekkor térdepelt másodszor IV. Károly az oltár lépcsőin, midőn is olajjal megkenték.

S ez időtől kezdve úgy járt-kelt a király a ceremóniák előírása szerint, a sekrestyébe, ülőhelyére, majd ismét vissza az oltárhoz, mintha valóban távol, Istennél volna a lelke.

Csodálatos, emberfeletti dolog ez, hitetlen olvasó az Úr 1916-ik esztendejében, midőn már csaknem elfelejtettük, hogy van valaki felettünk.

A szentek lelkiállapota lehetett ez, midőn csodákat mutattak embertársaiknak, a megdicsőültek látománya volt ez, túl a keserű józanság és fojtogató igazság határain, ahol a szürke bölcsészet bilincseibe verte az emberi lelket; - a király felkenetése és megkoronázása közötti idő alatt túlvilági állapotban volt. Ismét csak Imre hercegünknek látom őt, aki a hittérítő papokkal versenyzik Isten imádásában. Történelem, néha igazat is mondasz! A királyok istennek atyafiai.

Most jön a pillanat, tompa zúgással áll fel a templomi gyülekezet, a király az óarany palástban térdepel ismét a piros evangéliumos papok előtt. Minden tekintet megfeszül, remegnek a zászlók a remegő kezekben, olyan csend van a templomban, hogy szinte hallom Csernoch hangját:

- Accingere gladio...

A fürtös fejű király a karddal kezében az oltárnak hátat fordít. Hármat sújt a karddal, mint egy középkori levante. A Szentháromság téren szalvét lönek a honvédbakák.

Most... most... az oltárnál fehérülő és pirosuló püspökök egyenes tartással felemelik a kezüket. Valamennyinek a levegőben a jobb karja. Setéten lépked fel a lépcsőkön Tisza István komor alakja.

Már fenn van Tisza az oltárnál, és kezét kinyújtja az aranytálcán álló korona felé.

Jobbról ugyanezt cselekszi Csernoch.

A király lehajtott fejjel térdepel a legfelső lépcsőn.

Most lebegni kezd a korona.

Leng a levegőben, mint egy csodálatos szentség, halkán, mint egy égi lehelet és tündökölve, mint a magyarok erénye.

Elmúlik három, négy másodperc. Talán egy egész perc is. A korona még mindig lebeg a tartó kezekben ég és föld között, alig észrevehető, lassú mozgással közeleg a király barna fürtei felé. Aztán megáll a fej felett. A magyar urak szeme akkorára dagad a bámulatban, hogy az erek is látszanak. A lélegzetek visszafojtódnak. Némely szájak tátva maradnak. A Tisza horgas alakja meghajlik, és szinte atyai gonddal merül le feje a király felé. A korona elérte a király fejét. Biztosan, nyugodtan fekszik a fön, bár a király keze össze van kulcsolva.

Régi szent királyaink ereklyéje így jutott ismét szerephez hazánk történelmében.

A király a trónon. Áll és büszkén körültekint.

Egy rekedt, de messzehallható hang, a Tisza hangja, kiáltja:

- Éljen - a király!

A király most már kíváncsian néz körül, és látja az embereket. A fehér galamb visszatért az égből. IV. Károly mosolyog. Alázatos papokat és alázatosabb magyarokat lát maga körül.

Egy fehér ruhás angyal tűnik fel az oltár előtt.

Barna haja, fehér arca és áhítatos két válla az imádság. Lágy reszketések a levegőben, öreg magyarok szemében könnyek, drága hangzatok a rideg szívekben. Úgy térdepel ott, mint első áldozásánál az ifjú szűz.

Már ereszkedik le az égből Szűz Mária palástja, amelybe törékeny, ifjú, liliomgyengéd királynénkat betakarják. Vállára Erzsébet koronáját gyöngéden felteszik.

(1916)

Koncert

Tíz óra, este, márciusban, és Szent Terézia temploma körül enyhe tavaszest, amikor a költők a nyitott erkélyen üldögélnek, sikerekre és tizenhat éves leányokra gondolnak; fenn, a magosban, a templom tornyai körül bizonyára már vándorló fehér lelkecskék tudakolják az utat a nagybajuszú órától, Magyarország felé, akik ibolyák, jácintok, rezedák óhajtanak lenni a messzi kertekben; vándorbotjára támaszkodva áll a szomorúság, ő fűzfának, ciprusnak szegődött el ez esztendőre, midőn a tavaszi cselédséget szegődtették... Drága kis lelkek azt tudakolják a toronytól, hogy messze van-e ide az a rét, ahol ők lepkék lesznek az idén? Lenn, az utcák mélyében emberek, nők felsóhajtanak:

- Az első tavaszi este.

A Király utcán a főhercegné gépkocsija siet - mint Bécsben igyekeznek hazafelé a Habsburg-hölgyek, midőn az opera színpadán meghal a tenorista -, hányszor mentem gondolatban velük a palotájukba, a Burgba, a képzeletbeli szomszédságban jól elzárt hintójukba: mit gondolnak, mit éreznek, valóban észrevették-e a gazdag polgárasszonyok új ruháit, a gyémántokat, a briliánsokat, Hatvany Lili fejdíszét, a főhadnagyot, a tenort, és mit gondolnak a szerkesztőről, aki feláll a nézőtéren, az ábrándos karnagyról, a nagybögősről, látják-e Wiesendorf Henriket fagottja mellett, és vajon tudják-e, hogy a pártér utolsó sorában ül egy pesti hírlapíró, aki égő szemmel lesi őket?... A gépkocsi hátulján a főhercegi koronát világítja a lámpás, elöl spanyol

udvari divat szerint öltözött inas... otthon, a palotában csendesen terítenek már a vacsorához, s holnap korai felkelés a kórházlátogatás miatt; az éjjeliszekrényen tán Heine kiskönyve fekszik, és álmodozó sóhajjal alusznak el a gyertyák és csillárok a házban.

...a hercegi automobil eltűnik az Andrassy út irányában, a rímkovács egyedül bandukol tovább a Király utcán, míg a Zeneakadémia előtt kocsik gyülekezete, lámpások fénye, emberek sokadalma megállítja. Itt ma koncert volt, és innen távozott a főhercegasszony elsőnek, mint születésénél fogva ez joga. Most a közönség igyekszik lefelé a lépcsőkön; a tunya kocsisok, unatkozó rendőrök, dologtalan várakozók már mind helyükön állnak, az előcsarnok lámpásai ragyognak, s a nagyvilágot, a mindenható zenét, párizsi nők álmát, New York-i milliomosnék vágyódását, félszeg vagy félbolond muzsikások csodálatos sikerét, a harmóniás lelkeknek különös zenéjét érezni e percben a tavaszest enyhe légkörében, amint az emberek lefelé lépkednek a lépcsőkön, és kinyíló ajtókon át az elhangzott zenélés különös mámore árad, mintha az estvére megidézett fekete kis kottajegyek elvégezvén szereplésüket, egy muzsikusz télikabátja alá bújnának, vagy a magosba törekszenek vissza, és elhelyezkednek a telefon-drótokon, mint a vándorfecskék.

Fiatal nők jönnek, fehér kabátban, selyemcipőben, igen olaszosan megfésülködve - ó, talán már korai délután óta készültek a koncertre! -, de a szemük, az arcuk, a lelkük most egészen más, mint néhány órával előbb volt.

Vajon mit gondoltak, míg odabent a csillár alatt a zene zengett, és a hangversenymester frakkja rejtélyesen mutatkozott?

A borpiros és andalgó fehér s fekete selymek alatt járó-kelő, rohamozó gondolatok, érzések, elképzelések vajon merre ragadták a szíveket, amelyek máskor az élet hétköznapiasságával aggodalmasan foglalkoznak?

Mennyien állhatnak a lelkek kis színpadán ez estén, míg a zongorás Schumann érzéseit verte a billentyűkön, akiket a koncert női hallgatósága látott csupán a szíven, az elérzékenyülésén, a bánatán vagy a boldogságán át, mint egy láthatatlan gukkeron?

A selyemcipőcskék eltakarták az ideges lábakat, a jó nevelés a hangos örömet vagy szomorúságot, a selyem a kebleknek emelkedését! És mégis mennyi ismeretlen figura, történet, kép játszódtott le ma este a sok száz színpadocskán - hisz minden fiatal nőnek külön kis színháza van, ahonnan érez, a múlt, vagy holnap jeleneteit nézi. Mindenütt más, jó vagy rossz színészek játsszák szerepeiket. A sűgő sohasem részeg, a karnagy nincs haragban a kisbögőssel, mindenki úgy énekel, amint a szívünkben őt érezzük. Ki tudhatná, hogy ki fűjta Caruso szólamát ama kis barnánál vagy szőkénél, aki felhevűlten, zenétől, társaságtól, kivilágított estétől megzavarodottan a gondos édesanya karjába kapaszkodik?

Szakállas és borotvált arcú muzsikások - a zenészeket valahogy meg lehet ismerni a szemükről, a járásukról - sietnek ki a mellékkapun. Némelyik hegedűtöket visz a kezében. Viszi haza az est élményeit, s otthon talán magánosságában eljátssza érzelmeit. Repkedő hajú, lázas szemű ifjú nők, elgondolkozott asszonyok, nyugtalanná lett idősebb hölgyek különös zajgása, sietése, lépéseinek koppanása, felsóhajtása, mozgása, szinte muzsikusi illata keveredik a tavaszéj levegőjében. A szívek ma éjjel tovább virrasztanak, többet dolgoznak, és a szemek nyitva maradnak némely leányszobákban, és a setéségekbe figyelnek. Csak a hivatásos zenészek mennek sört vagy bort inni, mint az artisták, ha leszállottak a trapézról. Néha kivesznek egy kis fekete fejű kottajelet a zsebükből, ez hiányzott ma este a hangversenyterem dobogójáról, s örvendenek, hogy megtalálták.

A családi batárok, gépkocsik megtelnek ifjú nőkkel, a szájukból, a hajukból régen elhalt muzsikások sírján termett virágillat szálldos, az anyák hátrahajtják fejüket, és egy régi csellistára gondolnak. Szürke hajú, sovány zenetanár mendegél az úton, és magában a taktust veri, mint az éleclapokban.

A palota lámpásai elalusznak és egy vörös sapkás tűzoltó unottan nézi végig az elcsendesedett utcát az üvegajtók mögül. Úgy hallom, Dohnányi zongorázott este.

(1916)

Tavaszi nap

Furcsa, csillagos éjszaka.

A jelzők, e régi hangzatok mind Pesten felejtetnek, amint az égbe nézek. Együtt vannak ők valamennyien, ifjúságunk tanúzó, tán még fényesebben ragyognak, mint régen, pedig most semmit nem vár tőlük az ember. Ragyogó csillagképletek, a Göncöl és a Kutya, a Fiastyúk és társai, amint pásztoemberek mondták, midőn természetes dolog volt, hogy az éjszakának rozsmaringillata van.

Most fenn ragyognak - lehet, hogy Pest felett is -, de a nagyvárosban sohasem jut eszünkbe, hogy az égbe nézzünk. Annyian vannak a csillagok, hogy az embernek babonás gondolatok jutnak az eszébe. Talán igazán megszapordtanak a csillagok e háború alatt, amint a költők álmodják? Ragyognak, ragyognak az éjjeli égboltozaton. Másvilágra ment serény tisztiszolgák dörzsölik őket fényesre, vagy az álmatlan özvegyasszonyoknak némi vigasztalásul szolgálni, az uruk fenn ül a Göncölszekéren, lovat hajt, pipázik, az ismerős csárdák környékén meglassúdik a kerekék forgása? A háború telve rejtelemmel, álommal... Februáriusban sohasem ragyogtak ily tiszta, lebilincselő, elrémítő közelséggel a csillagok. Nagy messziségben egy kutya ugat, mintha csak azért tenné, hogy álomtalan öreg gazdáját biztosítsa arról, hogy jó házőrző ebet hagy hátra - reggel vonulnak be a negyvenhatéves katonák -, egy kert mögött a Balatont hallani, amint az örökkévalóság érthetetlen nyugalomával csapkodja a partokat. A végtelenség perennitációja idelent a tó. A felhők, világok, messzi ismeretlenségek tán ugyan-ezen tempóban folytatják mozgásukat.

A légben enyhe, melankolikus illatok.

Furcsa, csillagos éjszaka a szemhatáron. Mit sem tudni a holnapi napról. Lehetséges, hogy ezentúl mindig a Balaton csapkodja a setétség üvegburáját, egy kutya panaszkodva ugat, az elérhetetlenségben üvegcsillagok világítanak egy szép panorámasné hajfűrtjei körül, aki közömbös üzleti szóval hívja meg a közönséget a setétkék ponyva mögött látható csodák megtekintésére.

Éj van. Egy kis szállodában, gyertya mellett a *** című regényt olvassuk, s álunkban Pestre utazunk.

Napkelet.

A Balaton szürke, ideges, mint egy régen látott rokon. Valakink messzire elköltözött, akivel együtt ábrándoztunk, és visszatér egy percre, egy napra, de a múltat rég feledte, idegen világban lakik, idegen szavakat s gondolatokat ismételve szajkó módjára.

Nyári bánatok, boldogságok, az aranypiros őszt ábrándosságai, lepkefelhők, színes hangzatok, hajnalkönnyű képzeletek helyén: mogorván, ismeretlenül szürkül a tó, mint tegnapi játszi pajtásunk, aki nagyapa korában kénytelen unokáiról gondoskodni, repke-hangú barátnénk, aki aggodalmas anyós lett. Lehetséges, hogy egyszer kékek lesznek a homályba borult badacsonyi hegyek, nyári hold sugdosódik a hullámokkal, és a tó még tanácsot ad gondterhelt szerelmeknek, fuvolásoknak és vágyakozó nőknek.

Most azonban szürke a víz, mint egy mosolytalan, kedvetlen kenderszakállú mesemondó, akit nem hallgat meg senki - egy hajdani divatos szent férfiú a hegyek között, akihez többé gyónni nem jönnek az asszonyok -, podagrás katonatiszt, aki eljátszván Himfyt és elénekelvén Badacsony és Tátika románcait, elhagyatva üldögél sarkában - Jókai, midőn a balatonfüredi kis tanítónő az ábrándos villából elmenekült L. R. esernyője nyomán, s a költő, megigazítván parókáját, sóhajtván írta egy télen át a regényeket és élces Kakas Mártonokat, Bizay úr, a „nemzet bárója”, midőn egy-egy szezon végeztével eljátszotta a kártyapénzt, csalódott özvegyasszonyság, midőn Dorottya és barátnői néha még a Balaton mellé jártak szerelemért és pártáért - és főként az én életem e szomorkás, szürke tó (gondolja magában az utazó), ahová Wittelsbach Lajos módjára belefulladnék, ha az esti vonat nem közlekedne Pest felé.

A február végi szökőnap amúgy is telve van mindenféle babonákkal. Kedd: nem szerencsés napok közül való. Egy magányos helyen, félig elmosott vízparton, sások, rügyező bokrok, álmatag távlatok között álldogálva, az utazó egyforma szívességgel gondol az ifjonti halálra (amelyet sokszor módjában lett volna megragadhatni), valamint az elmúlt élet furfangos, furcsa eseményeire.

A partokon a balatoni reggel levegője, amely szinte láthatatlan szitakötők alakjában rejtőzik el a szívben, a vérben; a fákon olyan világossárga rügyecskék és virágok, mintha egy tovaszálló angyalka-csapat tartott volna itt pihenőt, s éjszakára verébgyülekezet módjára megpihent volna a magas jegenyén; nyolcvan és kilencven esztendő kertészek nyírják a fákat - nekik nincs messzire a nyár -, és megigazítják az elhagyott parkot a hajóállomás előtt húsz fiatal leány kíséretében, miközben fehér szakálluk messzire elfehérlik a piros szoknyák közül... Tavasz van itt. Menjünk, pajtás, és nyírassuk le a szakállunkat. Csak a Balaton zordon, bűnös, komor, mint egy vén gonosztevő, aki nem akarja bevallani újabb bűneit. Haragban van az emberekkel - tán a háború miatt -, s ez idén szokatlan nagy területet borított víz alá a regényes partok mentén.

- Vajon honnan vette a vizet a kiöntéshez? - kérdezték a part mentén az áhítatos, hívő lakók, akik a Balatont élőlénynek ismerik.

Sebesült, nagybajuszú katona ül a parton, és reménytelenül horgászik. Még nem fogott semmit, de naphosszant ez a foglalkozása, a mulatsága, az élete.

Tán ő mondta el a Balatonnak szenvedéseit, bánatait, háborúit?

(1916)

Jegyzet Tisza gróf rendjeleihez

A vidéki úriházak arcképalbumában még láthatók a zekszeres vagy Ferenc József-szakállas, magyar ruhás férfiak, akik meghatott, szinte lelkészi ábrázattal állottak a fotográfus csöve elé, amikor először tűzték mellükre a rendjelet, amelyet kortesfogásért vagy pénzért, negyvenötven esztendei közszolgálatért vagy hű kormánypártiságért kaptak a megyei főispán előterjesztésére.

Milyen áhítatosan állonganak, kezükben bársonytokos karddal, kucsmával, megberetválkozva simán, pomádéval megfésülten, mellükön a király rendjelével, néha csak egy koronás arany érdemkereszttel, máskor a Ferenc József-rend jelvényével. Határozottan „jól festettek” ezek a parókás vének a régi arcképalbumokban, megyei gyűlésen, esküvőn vagy a ravatalon. A Dumas-regénybeli szikár öregúr a becsületrend piros gombjával nem lehetett büszkébb nemes kitüntetésére, amelyet talán valamely gyarmati háborúban szerzett, mint ezek a vidéki rendjelesek, akik bizonyosan a hálóingükön is viselték a rendjel kicsinyített példányát, holott mindenki tudta a városban, hogy egyéb érdemük nem volt, mint egy erőszakos követválasztás, midőn elnöki joguknál fogva a halottak szavazatát is elfogadták. Kivételt alkottak azok a szegény öreg tanítók, akik ezüstkeresztecskét kaptak jutalmul, miután negyvenötven esztendeig szívták az iskola porát, hektikát köhögtek, és az öreg kabát helyett végre új ruhát varrattak a szabóval, amelyre az érdemkeresztet elhelyezhették. A tanfelügyelő rendesen királyi tanácsos lett, Lipót-érdemrendet kapott a kúriai bíró, udvari tanácsosságot a gazdag tőzsér. A királyi kitüntetés oly megszokott előléptetés volt a civil társadalomban, amint a katonai pályán természetszerű volt, hogy a főhadnagyból idővel százados lesz. Csak azok elégedetlenkedtek a rendjelek miatt, akik még egy kotillionordót sem kaptak életükben. Csak a vagabundok maradnak meg soványnak életük végéig, rendes ember hasat ereszt. Az állatok között is a kandúr az egyetlen, amely mindig egyedül jár, a juhok a pásztor felügyeletét óhajtják, és csengőt szerelnek a nyakukba. A polgári társadalom - utóvégre ez a világunk - szívesebben köszön azoknak az embereknek, akiknek fénylő rendjel van a kabátjukon (még ha mindenki tudja a városkában a rendjel eredetét), mint azoknak, akik egy poros, szürke, szétmállott ruhában öregedtek meg a társadalom nyakán, és többé reményük sincs már arra, hogy ismét divatba jöjjenek. Az öreg ember rendjele - és többnyire bizonyos koros állapotot igényelt a vidékre küldött kitüntetés - bizonyos megfiatalodást, mondhatnánk, újjászületést jelent a halálosan elkopott öreg tanítóknál, berozsdásodott tanfelügyelőknél, mogorva hivatali főnököknél. De még a zárdák kegyes fejedelemasszonyai is hosszasabban álltak tükrük előtt, ha a királyné kegyessége imazsámolyukig ért. Csak a lumpok és elzüllött kisvárosi nagyságok kiáltoznak a kocsmákban, midőn X. vagy Y. neve megjelenik a hivatalos lapban; míg a rendjeles férfiú újabb fogadalmat tesz, hogy ezentúl még kevésbé mutatkozik a csárdában, szalonkabátban folytatja életét, és postáján éveig gyönyörködik új címében... Ismertem egy költőt, aki még azt is a névjegyére nyomatta, hogy: a Petőfi Társaság tagja.

Magyarországon az öreg Tisza Kálmán idejében mutatta meg a középosztály, hogy milyen bolondja a rangnak, a rendjelnek. Ordó azelőtt Bécs levegőjében hervadozó magyar mágnásoknak és háborút viselt katonáknak a mellén mutatkozott. A táblabíráknak, ügyvédeknek, tanároknak nemigen jutott eszükbe, hogy munkásságukért az önmegelégedésen kívül egyéb jutalomra is számíthatnak. Még Deák Ferenc is csak a nemzet háláját várta koszorúnak. A magyar polgári osztály pedig kiegyezett abban, hogy egy gróf néha kezét fogott vele. Ocskay generális nyakban viselhető császári aranylánca, amelyet az árulásért kapott, iskolai tanítás volt. Rendjeles nagyurakat nem is igen vették igazi hazafinak. A mindennapi keserves magyarnak eszébe sem jutott, hogy Bécsből várja a boldogságot.

Tisza Kálmán ébresztette fel a magyarokban a rendjelek utáni áhítozást, mert a bihari nemes igen jól ismerte nemzetét, tudott a magyarok végtelen gyöngeségéről, hiúságáról és lojális áhítatáról. A királyi tanácsosok az ő idejében szaporodnak el, rendjelek kerülnek kereskedők, fiskálisok, alispánok mellére. Mindegyik ordó, amely a Tisza kezén át gurul Magyarországra, egy újabb oszlopot jelent az egykori szabadelvű pártnak. Elvek, meggyőződések, hitvallások kerülnek szegre, ha egy kis keresztre mutatkozik kilátás. A forradalmi vértanúk fiai nemegyszer végképpen beadják a derekukat egy bécsi simogatásra. Nyakas kurucok átszöknek az ellenfél táborába, midőn lovagkereszttel csalogatják őket.

A kutyabőr pénzért kapható ez időben. A választások rengeteg összeget emésztene fel; legendákban élnek manapság az egykori követválasztások, mikor szekérszámra küldik le a bankót az adóhivatalhoz. Mondják, hogy ötven- vagy százezer pengőért magyar nemes lehetett, akinek ez volt a vágyódása. Negyedmillióért báróságot vásároltak sok mai bárói családok megalapítói. Ára van az udvari tanácsosságnak, liferánsi címnek, a „tiszteletbeli” állásoknak. A pártkassza ette a pénzt. És a magyarok még inkább szomjúhoznak a különböző címek után. Régi politikusok hagyományai szerint az asszonyok mohóbbak voltak a férfiaknál. A hiúság országa Magyarország, ahol mindenki eladó egy fénylő ordóért. Becsületben megvénült, elhízott és nyugodt lelkiismeretes férfiak megtántorodnak életük vége felé egy üres címért. A meggazdagodott nagyvállalkozók csaknem az eszeveszettek módjára hajszolják a királytól eredő kitüntetést, midőn pedig már a csehországi fürdők sem tudnak segíteni az emésztésükön. A legegyszerűbb polgár is tisztában van a különböző rendjelek heraldikájával és egyéb jelentőségével. A Ferenc József-rend lovagai a nyolcvanas években arról leveleznek egymással, hogy nem kellene-e valamely hivatalos díszöltönyt viselni vasárnaponként, mint az osztrák államhivatalnokok? Csak a hátramaradottak aggódnak, hogy mi történik a rendjellel a halálozás után. Ügyes szélhámosok és komoly ügynökök settenkednek a gazdag emberek körül, vajon mit lehetne eladni a pénzzel jóllakott kufárnak vagy bankárnak.

Így volt ez, míg a középosztályban lassankint mindenki hozzájutott a maga kitüntetéséhez. Egyetlen marad a történetben Justh Gyula, aki lemond az excellenciás titulusról.

*

Napjainkban, midőn a rendjelek fénylő csillagai, a tölgyfalombos kitüntetések Bécsből, Berlinből, Szófiából, valamint Konstantinápolyból egyenesen a csataterekre veszik útjukat, az otthon maradott polgári társadalom már két esztendeje számíttatja magában, hogy ki milyen rendjelet kap a jutalomkiosztás, a béke napján. Vannak csálhatatlan tudósok, akik mindenkinek pontosan megmondják, hogy milyen fokú kitüntetésre lehet igénye a háborúban elkövetett tevékenységeért, ugyancsak a börtönben töltendő éveket is ki lehet számítani. A polgári társadalom - a „hinterlandban” - e különös esztendőekben csaknem két részre oszlott. A társadalom egyik felét apránként bezárják, a másik felét majd a mártírok koszorújával ékesítik.

És talán sohasem álmodtak még Magyarországon annyit a rendjelekkel, mint 1917 januárjában, midőn új király lépett a trónra. Körülbelül úgy tűnik fel a helyzet, hogy csaknem mindenkinek van valamely álma, amely ordó alakjában megvalósulhat. A legkisebb embertől a legnagyobbakig igényt jelentenek be a sorsnál, főispánnál, miniszterelnöknél a kitüntetéshez, amely nézetük szerint őket megilleti. Kiderül, hogy mindenki vár valamit azon skála szerint, amelyet még a meghalt Ferenc József életében megtanultak a hivatalokban, irodákban, fantáziákban.

Miért ez a mohó várakozás, amely az emberek lelkét eltölti? Az éhség és uzsora éveiben mennyiben lehet vigasztaló kincs egy kis vagy nagy rendjel? Mit pótolhat egy kereszt a mellen az átszenvedett fájdalmakért, veszteségeikért, nélkülözésekért?

Magyarországon Ferenc József halála óta egyebet sem kombinálnak a hazafiak, hogy IV. Károly milyen kitüntetést akaszt a kabátjukra. A hivatalos lapot sohasem forgatták annyit, és a rendjelesőt a gyermekek karácsonyi reménységével várják szerte az országban. Papok és tanárok, végrehajtók és alispánok, biztosok és polgármesterek pontosan megálmodták már a keresztet vagy medáliát, amely útban van. Még egy-két nap, és már közli a hivatalos lap a listát. Csak meg ne haljon addig senki az országban.

A polgári munkának és önértéknek nagyfokú devalvációját lehet megállapítani napjainkban. A munka nem boldogít, a megelégedés távol jár, a becsület hűvös, vékony köpenyeg - az ordó utáni vágyakozás oly hatalmasan tör fel az emberi keblekből, mint talán még soha Magyarországon, hisz a polgárság alig egy emberöltő óta szokta csak meg, hogy joga van bizonyos rendjelekhez.

A bárók grófok akarnak lenni, a grófok hercegek, és a kereskedők nemesek, ha eddig nem voltak. Háború van, új király van. Az volna ennek a mai társadalomnak a legjobb tükörképe, ha esküdtek utaznák be az országot, és mindenkit sorban megkérdeznének, hogy milyen rendjelet óhajt IV. Károlytól. Ezt könyvbe írnák, lepecsételnék, és többé sohasem kellene egyebet olvasni Magyarország történetéből, mint ezt a könyvet 1917-ből, midőn a polgári társadalom őszintén bevallja a munka és becsület értéktelenségét, csupán a magasból hulló kegyet tartja méltó jutalomnak verejtékes munkájáért.

(1917)

Tél, 1917

Gyaloghintóval találkoztam a Józsefvárosban február havában, midőn éjfél tájban húszfokos hideg volt Pesten.

Egy pillanatig meglepett a különös alkotmány, majd ésszerűnek és helyesnek véltem, hogy a közlekedési bajok miatt végtelen éjszakában felbukkant a grandok és szenyórák egykori hintója. (Stílszerűbb lett volna a látomány, ha Budán, egy furcsa kis utcában találkozunk a szokatlan menettel, és a függönyök mögül egy várbeli hölgy színháztól vagy báltól himporos tekintete mereng...)

Természetesen nem a gyaloghintók fejedelme, az aranyozott vagy barokk, álmatag költők hintaja jött szemben a Kőfaragó utcában, amelyet álorcásbáli jelmezbe öltözött inasok visznek vállukon: a kínai vászonnal fedett és nádból fonott gyaloghintóhoz sem hasonlított az alkotmány, amelyen a mandarinok a színpadon és a valóságban utaznak. Egy beteg ember karosszéke, amelyre deszkából némi burkolatot szerkesztett az asztalos, és amely meglehetősen formátlan rudakon függött két rongyos ember vállán, akiknek kendőből, rongyból, papirosból való lábbelijéről el lehetett képzelni, hogy kizárólag a hókaparás helyett választották a könnyebb napszámot: egy ócska karszék volt a gyaloghintó, amely oly szomorkásan, bágyadtan ingadozott tova a csikorgó hó felett, hogy a szemlélő vélhette őt akár koporsónak is. És ülhetett volna a deszkaalkotmányban a főváros legigézőbb hölgye, akinek kedvéért háborút csinálnának a férfiak (ha nem tudnánk már, hogy milyen a háború), nem gondolnám, hogy akad vala lovag a főváros területén, aki e szívverést fagyasztó februári éjszakán (amikor a különös hideg azt a gyermekkori napot hozta emlékezetembe, amikor csaknem megfagytam a nyílt utcán egy alföldi városban), e Jókai fantáziájában élt néma, sötét és halálcsöndes éjféle Pesten (amikor Hentzi ágyúí fordultak a pesti partok felé, és még a Stáció utca külső részeiben

sem mert világosságot gyűjtani a megfélemlített lakosság), e kietlen, hangtalan, ijesztő estén, amikor elképzelhetetlen, hogy valahol nevetgélnek a városban: akadt volna lovag, aki ócska klakkban, fodros ingben és báli köpenyegben hazáig kísért volna a gyaloghintó hölgyét.

Mintha a szerelem is tünedezőben volna a hideg tűzhelyes városból. Az élet lehetősége annyi furfangosságot igényel, mint más időkben egy ragyás, félszemű gavallérnak nőhódítása. Minden ügyességünkre szükségünk van, hogy megmeneküljünk a legnyomasztóbb gondok elől; a Merengő éhen halna, ha a végső percben elő nem venné üzleti élelmességét; Vanderbilt fűtetlen szobában didereghet, ha ősszel nem gondoskodott tüzelőről; a felhalmozott bankjegyek (néhány napig e télen) legfeljebb úgy melegíthették gazdájuk önértetét, ha begyűjtött velük a fekete szájú kályhába; a drága bundák és prémek korzózó tulajdonosai bevallhatták, hogy némely kocsisnak van mégiscsak a legjobb bundája Pesten, amelyben az éjszakát a bakon megfagyás nélkül tölthette.

Mit akarhat a lenge köntösű szerelem a fűtetlen házakban és fagyott fülű utcákon? A szokatlan, szinte őskori időjárás felébresztette az emberek igazi természetét: az önzést. Mindenki magának fázott. Bizonyosan sokan loptak szemet, akiknek utólag nem is kell elszámolni a lelki kishíróval. És számosak azon emberi cselekedetek ez idő tájt, amelyeket az elmúlt háborút megelőző években szégyenkezve, pirulva, lelki megrázkódtatással követtek el az emberek, a tömérdek lopásokat, csalásokat, hűtlenségeket - amelyeket most egy kézlegyintéssel elintézőnek önmagukkal szemben: háború van, tél van. Aki „becsületes ember” maradt Pesten ez emberöltőben, már a háború előtti korszakban is feltűnést keltett; a háború hallatlan fényűzése, fantasztikus drágasága és tollal le nem írható nyomora a „legbecsületesebb” embereket is próbára tette; vajon hányan kerülnek le a mérlegről a régi súlyukkal a háború előtti „becsületesek” közül, ha majd egyszer elkövetkezik az elszámolás?

Míg a színdarabok, beszélek és regénykönyvek olyan édeskés és érzékeny szerelemről prédikálnak, mint a legszentimentálisabb korszakában a divatnak, az érzemények és szenvedések olyan kapósak az olvasmányokban, mint a biedermeier szoknya: mégis az emberek egészen más belső életet élnek, mint akár a háború első szakában. A szenvedélyek már alig gyűjtogatnak, szerelmi dráma alig történt ezen a télen, nőket fájdalomkoczkodás miatt többé meg nem fojtanak, és hűtlenségükért sem folyik el több liter vér, a revolver a front mögött legfeljebb arra való, hogy önmagát puffantsa fejbe az elégedetlen. Isten veled, bolondító, őrjöngő, eret tépő, fejét falhoz verdeső, ordító szerelem, amely meglepte a férfiakat és a nőket, mint a lepra. A megélhetés nehézségei közepette kitűnt, hogy a szerelmi szenvedély nem is olyan fontos dolog az életben, mint az emberek azelőtt hitték. Már csak olvasni vagy hallani szeretnek róla, mint távoli, egzotikus földrészekről. A gyaloghintós hölgyet két életunt hordár cipeli a Józsefvárosban, nem pedig önfeláldozó gavallérok.

*

Egy éjszakán Budán jártam e regénybeli télen, kiskocsmában hamisított bort inni, hideg szobában rossz szivarok füstjét nyelni, szennyos pádimentumú helyiségben üldögelni, mint egy váróteremben, ahová majd megérkezik valamely romantikus hangulat. A hideg kúszott be, mint egy éjjeli rabló, aki a csárdás családjának elszenderedését várja, hogy munkáját elkezdje.

Éjfél tájban a nyakamba kaptam lábamat, és elindultam Pest felé, miután a Széna téren elhaladtam egy félig megfagyott, bánatos öregasszony mellett, aki valamely körülmény folytán fanatikusan hitte, hogy jön egy villamoskocsi, amelyre felszállhat. A csodákban nem szeretek hinni, és elszántan folytattam utamat a néptelen kocsiúton. Kis házak és nagy házak zúzmárás árnyai (mint a Rip van Winkle fehér lepedős hegyi szellemei egy régen letűnt, boldog korszakban) tünedeztek el, az égboltozat és hegyek láthatatlanok voltak, időnként valamely

föld alatti dübörgés hallatszott nagy messziségből, mintha az ördögök próbálgatnák lenni a Krisztinában az öreg Krecsányi mennydörgést előidéző szereit, vagy talán egy megfagyott kerekű villamoskocsi felolvadt, mint Münchhausen vadászkürtje, és az elmulasztott utat próbálgatja. Vajon megáll-e a nénike előtt a Széna téren?

A télnek olyan szaga volt, mint a középkori könyveknek, amelyeket hosszadalmas pihenésükben megbolygat a könyvtáros.

A tél hűségesen ragaszkodik történelmi múltjához, zordonsága, kegyetlensége ez idén az úgynevezett modern technikát úgy sarokba állította, hogy ismét nem volt egyéb a világon: mint a tél, az úr, a mindenható, mint egy-kétszáz esztendő előtt, midőn az emberek komolyan vették még az időjárást, a nyár jelentette az életet, és a tél a halált. Az időjárás: egyenlő az egészséggel, kedéllyel és az élet tennivalóinak kényszerült beosztásával. Télen csak a bolond utazott, a háborúkat felfüggesztették, és legfeljebb a templom vagy a kocsmá kedvéért hagyta el átfűtött házát a polgárság. A modern ember, bízván fegyverzetében, gépeiben, már évek óta azt hiszi, hogy a tél beköszöntője éppen úgy nem állíthatja meg az élet folytatását, mint nem segíti előre a tavasz érkezése. Erre jött ez a kegyetlen tél, hogy némileg fejbe kólintsa az elbizakodottakat.

Szent dolog a tél. Tisztelni kell őt szörnyűségével, kegyetlenségeivel és ellenállhatatlanságával. Ő erősebb az embereknél, a gépeknél és akaratoknál, mert ő a természet.

A múlt századbeli gondolatokból egy rettenetes hideg áramlása riasztott fel. Farkastorkú, szikrázó hideg ereszkedett le a Vérmező tájékán a hegyekről az ember nélküli útvonalra. Mintha az egykorú budai tűzhányó hegyek láva helyett hideget, ólomsúlyú fagyot, életet dermesztő jeges leheletet eregetnének kihűlt krátereikből. A káromkodást elfelejti az ember, az agyveleje kezd megfagyni, véletlennek látszik, hogy a lábak még győzik a mozgást. Az éjszakai járókelő nem hiszi, hogy valamikor vége lesz ennek a jeges zónának. Ember nem látszik sehol. Mindenki elmenekült valamerre. Az éjben kedvére dolgozik a fagy, úgy fojtogatja a mezőt, mint egy kölyökmacskát a komondor, semmi és senki nem segíthet, meg kell fagyni és halni mindennek ezen az éjszakán.

A szeme fázik az embernek, fülét már szívesen feláldozná, csak tető alá jutna. Még egy iramodás a kések módjára csikorgó országúton. Házak közé érek, a Krisztinába. A hideg elmaradozik. Felsőhajtok. Mintha főnyeremény szerencséje ért volna, így boldogítja a tél a maga módja szerint az embereket.

(1917)

József-napi vendégek

Abban a kalendáriumban, amely minden magyar házban egykor a szép hosszú élet naplója volt, József napján kezdődnek a fontosabb feljegyzések. A gazda - minden valamire való ember gazda volt Magyarországon - cselédeit fogadta, megújította velük a szövetséget. Az emberek a tavaszt látták az égen, a földön és a szívekben. Az élet kezdete, hosszú tél vége, a nyíló esztendő várható reményeinek íze: ez volt József napja. A templom elnéptelenedik e naptól kezdve, a föld népe künn a földeken tiszteli Istenét. Drágalátos világa egy messze múltnak.

Most az amazonok országára nyílik a tavaszi nap szeme. A férfiak olyan régen távol vannak tanyáiktól, falvaiktól, földi életüknek lombjaitól, amilyen soká még nem is voltak el odahazulról. Asszonyok és gyermekek keze és ereje megnövekedett három esztendő alatt, mint a fecskefiók megtanulja a repülést, a galamb a bukfencet, a vak ember a hegedülést. Az amazonok és gyermekeik megtámogatják a kunyhót, megmívelik a földet, tiszteletben tartják az apák erényeit, amíg a férfiak hazajönnek. A nagy mérlegen, ahol az országok súlyát mérik, Szűz Mária országa egy-két lattal nyom kevesebbet a háromesztendős hadjárat óta. A magyar földek és szívek inkább helyükön vannak, mint bármikor. Kétségbeesés és panasz nélkül múlik egyik bibliai esztendő a másik után. Az amazonok erősen fogják az eke szarvát: a hadjárat az ország belsejéből csak a férfiakat vitte el, de a magyar föld csodálatos ereje, gazdagsága és a megpróbáltatásokat a tavaszi szántás megújhódó ifjúságával elbíró kitartása: itthon maradt, táplál, vigasztal, reménységet ajándékozik. József napján lekerülnek a szegről a régi kalendáriumok, és a tavaszi élet, bár férfiak nélkül, elkezd a csodálatos folyamatot, mint a jég alól felszabadult folyók, szelek, fellegek. A háború, mint egy bába, a világra segített egy új magyar generációt, a férfi nélküli asszonyok nemzedékét, akik férjük helyett a mezei földet ölelik, cicomázás helyett gyümölcsfát oltogatnak, és gyermekszülés helyett jószágot nevelnek. A természeti erő, amelyet a szerelem azelőtt a nőkből elfoglalt, mind munkaerővé változott. Igaz, hogy daltalan, néma lett az ország, az énekes madarak is hallgatagok, és eltűntek a régi kis virágos falusi kertek, a pünkösdi rózsza helyére veteményt ültetnek; lagzi-muzsika semerről sem mormog, a furulyaszó a múltak emléke, és az üveges kevesebb tükröt ad el: - de élünk és nyílunk, mint a repkény a régi vár falán.

A József-napi vendégek: a tavaszi munkák eljöttek Magyarországra, és megtalálják az amazonok izmos karjait, gyermekek korán bekérgesedett tenyerét. A golyákkal, fecskékkel hazajöhetnek a férfiak is: rendben lelik itthon az országot.

(1917)

Egy rossz nap helytelen feljegyzései

Szombaton délelőtt riadt rémülettel gondolok a Magyarország háromhasábnyi területére, amely ez órában még fehér és érintetlen, amelyet estére kis, fekete betűkkel kell teleírni. Az elmúlt hét, sőt a régebbi idők eseményei szénásszekér képében állnak előttem. Itt van elrejtve az a varrótű is, amellyel összevarrni lehetne az eseményeket. A szerelmi öngyilkosságot - a háborúval, a tavaszt - a muszka forradalommal; Károlyi Mihály utazását - az ifjúság természetszerű érdeklődésével és kíváncsiságával; Nékám Lajos doktor szerelmi lakatát (melyet a háború kezdete óta javasol a venereás betegségek fékezésére) - a vallásosságnak a keresztes háborúk óta nem észlelt terjedésével (a templomok még zsúfoltabbak, mint a színházak); ugyanebben a mondakörben lehetne beszélni Szent Ágoston vallomásairól, amely egyházi könyv olyan sikerrel jelent meg az elmúlt hetekben, mint a legdivatosabb regény, a régen megboldogult szent élete hallatlanul érdekli az olvasóközönséget, sokan vannak az ország területén, akik a fájdalomnak e nem ismert magaslatain és mélységeiben az utóbbi esztendőkből úgy érzik, hogy már életükben szentté váltottak, természetszerűleg tanulni való a testvér élettörténete... Az események szénásszekérébe rejtett kis varrótűvel össze lehet fércelni Északot Déllel, Oroszlánszívű Richárdot a bagdadi vasútvonal körül küzdő magyar ágyúsokkal, a pesti bódék előtt didergő családanyát Jeanne d'Arc-kal és Szent Erzsébet jótékonyosságával azokat a nemes, emberbaráti cselekedeteket, amelyeket mégiscsak elkövettek az előkelő hölgyek a háború alatt. A nagy zűrzavar most éri tetőfokát (ha ugyan lehet jósolni e

háborúban, amikor az összes jósdák csődöt mondtak, nincsen olyan kártyavető a világon, aki a holnapi eseményekről sejtelmet vehetne), zavar van a csatatereken, az emberi szívekben, az érzések napról napra változnak; hol van az aszkéta, aki vissza tudná tartani magát az örömtől vagy fájdalomtól, mikor azt sem tudja, hogy tart-e holnapig az élete? Midőn a bölcsességnek, előrelátásnak és kombinációnak mind a négy kereke négyfelé gurult: ne utánozzuk az okoskodót nevetséges erőlködésében, aki mindennapi eseménynek magyarázatát keresi és találja. Megszokhattuk, hogy a legnagyobb dolgok sem érdekesek arra, hogy mellettük egy percig megálljunk, vagy flegmánkat elveszítsük. Nincs többé furfangos írásmodor, amely furfangosabb volna a tapasztalt olvasónál. Nincs már német bölcsészet vagy angol filozófia, amely megnyugtathatna egyetlen lelket. Nincs kétségbeesés, nincs jaj, de buddhista közöny sincs. Valamely új vallás lett úrrá a világon, amelynek nevét és mibenlétét még nem tudhatni. Csak annyi bizonyos, hogy még mindenki él, akinek ez megadatott, holott nemrégien elképzelhetetlen volt az élet kis gyufaskatulyáink nélkül, amelyeket úgy húzogattunk magunk után, mint a külvárosi gyermekek: az elveket és meggyőződéseket, politikai és társadalmi hiteket, bálványokat, amelyekről kiderült, hogy kukoricacsutkákból vannak. Csalódás és keserűség nélkül, szinte a nap felkelésének mindennapiasságával lépnek be az emberek egyik érzésből a másikba, egyik útról a másikra, cserélik a szimpátiákat és a gyűlöleteket, amint ez az életben szokásos. Mégis: mostanában gyorsabban mennek ezek a dolgok, mint azelőtt. Például: nincsen olyan háborús rémhír, amely a legkisebb ijedelmet okozná, sem a határszéli menekülés (amely mindig van), sem a németek nyugati visszavonulása, sem a bagdadi csata, de még a kétséges muszka forradalom sem: nem keltett olyan figyelmet, mint valamikor egy kis galíciai csetepaté. Mintha a történelmi események elvesztették volna érdekességüket azok részére, akik a történelmet csinálják és végigélik. Unottan, talán inkább vásottan, megkopottan és az égő házban mindenáron való alvásban: szinte örömet leli az emberiség, mint az a regénybeli úriember, akinek már a betegsége is örömet okozott, mert úgy unta az életét. Kár volna itt filozófiai vagy történelmi példákat és meghatározásokat emlegetni. A sztoikusok a mai ember állapotához képest orfeumbeli „közönyös fivérek” voltak, akik mozdulatlan szemmel ugráltak át emeletmagos székbarikádokat, és megmerevedett arckifejezéssel forogtak a fejükön. A keresztes hadjáratok, a harmincéves háború, Napóleon hadviselése: e világtörténelmi szenzációk oly kevésbé hasonlíthatók e korszak háborújához, mint a Balaton háborgása a tengeri viharhoz. Mi történt az emberiséggel, hogy „hagyja magát”? Micsoda világalakulási csoda közepette élünk, midőn az elemek részeikre bomlanak, csillagok, bolygók új helyeket foglalnak, és a végzet láthatatlan keze sárrá, semmivé gyúrja megint a földgolyót, mint megunt játékszerét a gyermek? Ki látja, hogy mily özönvízkorabeli vihar dúl a föld körül? Ki tudná megmondani, hogy mily célja van az emberi lélek teljes elhervasztásának, amely a háború tűzében összezsugorodik, mint a falevél? Miért nem éreznek, sírnak, keseregnek már az emberek, mint a háború elején? Miért lett minden mindegy? És mégse mindegy? - Talán úgy lehetne e némaságra, lelketlenségre, üres, nagy ásításra magyarázatot találni, hogy az állati ösztönök ébredtek fel az emberekben; a kutya ösztöne, amely megérzi a vihart, az énekes-madaraké, amelyek hirtelen elhallgatnak, a vadállatoké, amelyek elrejtőznek. Csend borul az elmékre és szívekre, mert többé nem számít semmi gondolat, semmi érzés a világalakulásnak ezekben az óráiban. Egy nagy kéz keletről nyugatra parancsolja a hajnalcsillagot, egy teremtségi erő jelt ad a milliányi harcosoknak a további tennivalókra, és egy újító, régi világot romba döntő lehelet hallgatásra inti az emberi gondolatokat, addig ne érezzen senki fájdalmat és örömet, amíg itt nem lesz annak az ideje.

És ebben az időben fészkeinken megbújt, itthoni magyarok összefont kézzel imádkozunk azért, hogy bármilyen lesz a holnap, csak mi magyarok maradhassunk.

Majd lesznek néhányan, akik elégedetlenek e levél kietlensége felett. Igazat adok nekik, mert az olvasmányuknak elsősorban érdekesnek kell lenni. Ugyan kit érdekelnék az író elhervadt lelkei, néma emberei, csüggedetlenül csüggedt gondolatai? Amíg táncosnők és költők vannak a világon...

Néha naplót vezet az író arról, ami körülötte történik, s akkor ily mulatságtalan feljegyzések kerülnek a papirosra.

Ígérem, hogy ezentúl a nők szemébe nézek.

(1917)

Tavaszi út 1917-ben

A pesti komfortáblí lassan dőcög a Nagykörúton, mint az a taliga, amelyiken akasztani vitték a delikvenst, legyen ideje körülnézni utolsó útján. De én már nem vagyok kíváncsi a városra, nagyon sokszor láttam; többet, mint szabad lett volna, hogy továbbra is jókedvű polgártárs maradhatnék Pesten. Elutazom, gondolom magamban, oda, ahol tavasz van, friss tavaszi arcok láthatók, új hangon beszélnek, és szokatlan, sohasem látott szemek közölnek új gondolatokat és érzéseket. Megvetett vágyak helyett új ábrándok szitakötői reszketnek idegen mezők felett; a nagyvárosi földibékák helyett üde kacajok és tarka falusi sóhajok ugrálnak fel a közelgő lépésre; fiatal szerelemize van a kenyérnek s a víznek: - utazni megyünk messzire, hogy ismét megtaláljuk az arkifejezést, a megnyugtató gondolatot, a kedély bázisát, amelynek segítségével majd tovább folytathassuk az életet. Talán lehetne valahol felcsípni egy kis boldogtalanságot is, amely nemegyszer jó orvosságnak bizonyult a legbetegbebb embereknél.

Hová megyünk?

Egyelőre csak az utazótáska mondja el a régi világ tavaszi programját, amelyet egy nagy kalandozó kíséretében elvégzett a földön, és a különböző hotelek reklámcéduláival megtelt a krokodilusbőr, amit egykor nagyon elegáns dolognak mondtak a szakemberek. Itt ül piros-kék kockás trónusán, mandulametszésű szemével, egyenes orrával Kleopátra királynő Kairóból, a „Grand Hotel Continental”-ból. Majd a jeruzsálemi alkonyat kék kupolákkal és félholdas mecsettel: Hotel Fast, (Früher: „Lloyd Hotel”) céduláján elandalít. Itt maradt a merengő emlékezet jeléül a „Hotel Duparo” reklámja. Jaffából, Palesztinából. S mint a nagyvilág és nagy hullámzatú élet szigete emelkedik szabályos kertek között egy ötemeletes palota, amelynek neve „Grand Hotel Harter Mediterranée” Monte-Carlóban.

Hová megyünk a kipróbált utazótáskával, ahol a tavasz és a nagyvilág ölelkeznek, és a régi világbeli, szinte legendává lett örömök úgy csengenek, mint az aranyak? Egy másik, szinte már csupán könyvekből és hagyományokból ismert világrész elszokott gyönyörűségeit és a múlton át most már jól meglátható, unott tennivalóit jelentik az arany-piros cédulák az alligátor bőréen. Fanyar íze régi szivaroknak, csókoknak, pezsgőknek azt a korszakát jelképezik életünknek, midőn már úgy untuk az örömeket, az egyhangúvá lett életgyönyörűségeket, természetessé váltott dúslakodást ételben, italban, nőkben s egyéb semmiségekben, hogy szinte elfelejtettük belső életünket, lelkünket, áhítatunkat, állativá lett emberiség, neuraszténias, elkényeztetett, dologtalan emberek tömege üdvözölte őrző kiáltással a megváltásnak remélt háborút. Csak tegye a szívére a kezét közöttünk a legfinomabb, a legműveltebb és a legderekebb ember: - vajon nem érzett-e együtt izgalmas várakozással és ágaskodó remény-

ségekkel az utcai csöcseléssel, amely fejét veszítette örömeiben a háború első napjaiban? Mintha mindenki megunta volna ez időt tájt a régi élet mindennapi örömeit, az osztrigát, a franciák borát, a tavaszt a Riviérán, a húsvétot Velencében vagy Rómában, a telet Afrikában... A nemzetközi utazások, a könnyű vasúti és hajózási csatlakozás, a kényelmes hálókocsik, udvarias szolgálata, és a megkülönböztetett hotelek mintha egy nap alatt elveszítették volna csábító varázsukat, midőn dobolni kezdtek az utcákon. Senki sem sajnálta, hogy otthon kell maradnia. S egyszerre kedves és érdekes lett a megunt szülőföld. És most már olyan régen tart a házi áristom, hogy szinte félünk tőle, hogy egyszer vége lesz. Mit csinálunk majd akkor? Előlről kell megtanulni a külföldi szállodák nevét, a vasúti útmutatót, a frank és gini árkülönböztetét, a kokottokat és a portások keresztnévét?... Milyen megunt dolgok ezek, amikor forradalmak és háborúk pirosítják a láthatár kárpitját!

A komfortáblí a Nyugati pályaudvarhoz ér. Sohasem látott arcok, elképzelhetetlen tolongás, lármá és izzadság a lezárt vonat ablakai mögött. Honnan jöttek, hová mennek ezek az emberek, akikkel azelőtt sohasem találkoztunk? Mintha egy céltalan népvándorlás vonulna át az országon. Mindenki utazik. Hová, miért? Egy megzavarodott, biztonságában megingott, futó embernyáj a vonat közönsége. A háború elől menekülnek a háborúba. Kofák, kupecsek, fekete kendős nők, katonák, katonák... Milyen jó, hogy már régen nem járok nászútra. Jegyesemet a földre kellene ültetni, ha volna annyi hely a kocsis folyosóján.

A tavak országában visz a vonat, amelyet Nagy Magyar Alföldnek is hívnak.

Kecskemétig nemigen látni még vizet, csak napfényes, drágalátos síkságot, amelynek végében a Mátra erdősége setétlik, mint a népmese. Erre a medvehátú, kék hegységre jártak fel megpihenni a síkság pásztorembereinek fantáziái, regéi, mondanivalói, mikor még voltak pásztorok. A tavasz teregeti szét kék és zöld fátylait száradni a délutáni napba. A jegenyék csontvázai még görbék a tél rettentő ütéseitől; a januárius hópáncélát megtörve cipelték e karcsú csatlósok; de már a tavaszi szél kenegeti, egyengeti az összetört kezeket, lábakat, mint ifjú ápolónő a csatából jött vitézt; daliák lesznek ők májusra. Majd fenyők zöldülnek, mintha titkokat rejtegetnének bő szoknyáik alatt. Itt-ott egy ecetfa, amelynek csonka gallyain olyan kis gömbök maradtak, mint ama kis fejek a régi fiskálisok nagy, kopasz koponyáján, amely második fejekben a huncutság lakott. Tavasz van - a Mátraig olyan az alföldi rónaság, mint egy kezdetlegesen épülő város: csatornáival, árkokkal megjelölt építési tervekkel, leszúrt póznákkal, céltalan gödrökkel és sivár lécezetekkel. Egy hónap múlva felépülnek a templomok zöld gallyakból, a házak emelkedő vetésekből, rétek, legelők jó szagában fehér virágaikat szórják a barackfa-menyasszonyok. Most még csak virágvasárnapi szentelt barkát látni a kecskeméti állomásokon a fiatal nők kezében.

Elmarad az állomás és a piros kalapos ifjú hölgy, a májusi bűvésztartó váró puszták kertek és néptelen kis nyári lakok, ahol most legfeljebb az emlékezet ágaskodik fel az elhomályosult ablak alatt, hol valamikor az éji zene zengett. Nagyön régi könyveket kell fellapozni, hogy nyomára találjunk a búfelejtető szüreteknek. Félegyháza után pláne 1800-ba kell visszakalandozni, mikor Hoffmannsegg gróf utazott Magyarországon a török határig, és utazásáról könyvet írt. Akkor lehetett annyi vadász Magyarországon, amikor a simléderes német szemlét tartott a Kánaán felett.

A tél zordon volt, mintha háborút üzent volna a földnek, régen látott havak szakadtak nagy mennyiségben, és az alföldi táj felett vérző király, piros uszályos nap, egy vizes, tavas, pocsolás tartományra néz vissza nyugatról, ahonnan ezerholdas szürke tószemek viszonozzák a pillantást, mint Finnországban, amelyet az ezer tó országának is neveznek a költői hajlamú földrajzírók.

Lehetséges, hogy májusra oly hirtelen eltűnnek a vizek a Duna-Tisza közén, mint amely rohamossággal jöttek. (Nagyobb csodák is történtek már Magyarországon.) Ám ha megmaradnak a belvizekből eredt tavak, a Tisza-szabályozás eredményei: jövőre itt olyan nádas, lapos, ingoványos világ lesz, amilyen a régi pákások idejében volt, amikor 600 pár nagy kócsag fészkelte Magyarországon, amelyekről éppen most írt kis füzetet Schenk Jakab madarász. Mintha e kiveszőben lévő, gyönyörű madarak kedvéért alakulna új földirat az Alföld teknőjében, a búzatermő földeken. Olyan a táj, mint a régi tiszai árvizek idejében, amikor a Hortobágyra is ellátogatott a vándorkedvű tiszai víz. Ám a Tisza ábrándos kanyarulatai lankás, kényelmes elterjeszkedései már eltűntek a térképekről, szoborba faragott mérnök zabolát vetett a makrancos folyóra. És mégis vizek jönnek elő a földből, ahol azelőtt olyan homok volt, amely megitta volna a tengert. (Tavaly a Balaton tava bolondult meg tavasszal, és áradó Tiszának képzelte magát, messzire elöntve ártatlanul merengő partjait. Ez idén az Alföld teknőjében dugta fel a fejét a föld alatti tenger, mint a vadréce felveti fekete nyakát a nádasok között. Lehetséges, hogy tenger volt valamikor Magyarország helyén, és a tenger olykor vissza-visszatért a föld mélységéből.)

A madarászok, a nádasok között bujkáló természetimádók ismét elmondhatják, hogy mily derék területek akadnak Magyarországon az ornitológia tanulmányozására. (Mert hiszen a madártudósok jobban kedvelik az egyhangú búzavetésnél a titokzatos, csodálatos nádasokat, ahol emberhangtalan magányban fészkelnek a ritka madarak, a nagy és kis kócsagok, amelyeknek dísz tollaiért úgy hevülnek hölgyeink, mint az aranyásók zsákmányáért. Bizonyosan nagy sikere volna a madarásznak, aki fűrt nád vesszőbe rejtett kócsagtollaival megjelenék, mint a félvad bányásznak, aki bőrszéből aranyércet kínál.) Hölgyeink tehát teljes érdeklődéssel figyelhetnek a megszorodott magyarországi tavakra. A daruk, gémek, kócsagok most indulnak Spanyolországból, Kínából, Japánból, Indiából, Ceylonból, hogy fészket rakjanak Magyarországon. A vándormadarak különös ösztöne jelenti nekik, hogy nagyobb csapatokban is indulhatnak. Víz van bőven. És az elmúlt esztendőben már megtanulhatták ismerni a repülőgépeket, amelyekkel útjukban találkozhatnak. Csak emberek ülnek a gépekben, amelyeknél még mindig jobbak az ő szárnyaik. Jönnek a gyönyörű vadmadarak, a királyi kócsagok Magyarország felé, mint a május tündöklő szerelmei.

- Szeged! - kiáltják a vonat mentén.

A vadmadarak eltűnnek a képzeletből. Zajos, idegenszerű város kerül el, ahol minden második nadrágos ember németül beszél.

(1917)

Néma Magyarország

A varjak többször nyugtalankodnak ez idő tájt, mint egyébkor. A húsvéti fák (amelyek oly halkan, észrevétlenül rügyeznek, mint a gyermekszerelem) az ő hangjukkal, fészükkel, baljóslatú fekete figurájukkal vannak díszítve. Bozontos tanyájuk a fatetőn úgy leng a szélben, mint a Bleak House környékén egykor az angol regényben. A napsugár, amely déltájban oly meleg, mintha minden erejével kezdeni, meghódítani, ráerőszakolni akarná a tavaszt az elhitványult világra, érdektelenül hintáztatja a fekete madarakat magas állomásaikon. Az elcsöndesedett, elnéptelenedett falusi tájon csak a varjak, csókák élik régi életüket. Fészket raknak, feltűnően hangosak, tojásaik miatt nyugtalankodók, míg az emberek, akik a nyurga, kopasz fák alatt elhaladnak, oly csendesek, hogy az is meghallatszik, ha két csirke a szomszéd

udvaron összevész, a favágók munkája nagy messziségből jelt ad, míg a hajóács köznapi kalapálása olyan feltűnőség az elhalkult tájon, mint régi időben a gyorsvonat szédületes robogása. A varjak élnek és céltalanul piros szoknyában néhány nő, aki már igazán csak azért viseli a tarka köntöst, mint a bujdokló cinke színes mellénykáját. A nap süt. Erőszakosan, tavaszt, életet, megújulást, gyönyörű ifjúságot a németek gránátjainál hatalmasabb erővel diktál a gyászba borult, öltözködni se kívánó földbe. Ismét fordul egyet az emberi élet a megfiatalodás, kiszellőzködés, újrügyezés és szerelem felé; bármit írnak is az újságok. Tavasz van, ifjúság, új élet, remény és friss kedv van, ha a földgolyó közepéig fölszántják a föld hátát a kietlen lövegek, mindenáron gyönyörűsége a napsugár, szagos a fenyőfa levele, fehér a rétvirág, és lepke jön a déli szél hátán az ismeretlen tartományból, amely az álmodó embernek a homlokára száll. A hadseregek kimeríthetik izomzatuknak végső erejét, forgácsá lőhetik az ágyúk csövét, meghalhat még egypár millió ember: az évszak, amelynek ideje elkövetkezett, oly ártatlanul, nyugodtan jött át a nedves réteken, mint egy inges gyermek. Az emberek legfeljebb nem látják meg az új rügyeket, ifjú füveket, zsendülő szeleket, friss vízáramlásokat, amelyek az évszak beköszöntével a világra elkövetkeznek. Nem figyelik meg az emberek, hogy a folyók gyorsabban futnak, a kakasok más hangon kiáltanak, a csendességnek hangja, a felhőknek színe, a napáldozatnak tüneménye: más már, mint tegnap volt. Legfeljebb csak az emberek nem törődnek azzal, hogy az erdőnek különös illata kezd lenni; a hegyek elmerengenek a látóhatáron, mint terhes fiatal nők; a hold kora délután felkúszik a nyárfák hegyére, mint titkolózó szerenád, hogy lássa szerelmese búcsúzó képmását a napnyugati határon; csatában járt katona hosszadalmasan lefekszik szülőföldje mezőjére, és halkan kotyog a bor a kiszáradt kulacsban, mintha a zordon téllal elmúlt volna az ő érdagasztó bátorsága is; ódon szagú könyvek és vénséget lehelő pincegádorok, régi hordódongák és a téli estéken százszor telerajzolt haditérképek, tavalyi rögeszmék és vég nélküli szomorúságra beállított óramutatók a családi órán: - mind idejüket múlták, midőn a konok, háborúba zsinegelt, szégyenpadra tett, a becstelenségek kalodájába zárt emberiség még mindig nem akarja látni, hogy tavasz van, máskor áhítatos, fiatalságot, új boldogságot, drága reményt, szitakötő-szárnyú terveket ígérő tavasz... Az évszak azonban semmibe sem veszi az embereket, csinálják ők tovább a maguk dolgait, mint megőrült ácsok az akasztófákat: az évszak, a gyönyörű, eljött a fáknak, folyóknak, réteknek, madaraknak, jelentéktelen kis füveknek, egy tisztásnak a fenyveserdőben s egy orgonabokornak a kedvéért. Eljött, mert szereti reggelenként új festékekkel díszíteni a háztetőket, friss harmatokkal a park bokrait, új nedvekkal a réteket és jó szaggal a magános kutakat. Neki az a fontos, hogy a pusztai vadmadár az azúrnak új tükrében fűrészhesse meg tollait, az akácfa nagyot nyúljon, mint virágvasárnap a növendékleány, a varjú jajgató káromással üzze egymást a pusztaház körül, és a bokron kékes álomfoszlány maradjon reggelre a virágokkal álmodott éjszaka után.

Mi köze a tavasznak az emberekhez?

Még annyi sem, mint a visító malacoknak a kukoricához, amelyet kiscsirkéinek szór a gazdasszony az ól előtt.

A tavasz eljön és drága, erőszakos, rendbontó ölelkezését az emberek helyett majd kiscsirkéken, énekesmadarakon, néma nagy fákon, hallgatag réteken és a maguk nyelvén beszélő vizeken próbálja meg. Néki mindig kedvesebb lehetett egy vadrózsabokrot megcsókolni, mint egy unalmát üző embert.

Nézzük a falut, amely oly néptelen, mint a régi tölgyfaerdőség, ahonnan elköltöztek a bajszos cincérek, serény harkályok és életteljes disznókondák. A kakasok oly messziről beszélgetnek, mintha egy másik tartományból közölnék mondanivalóikat, ahol béke és csendesség van, s a

nők oly halkan mennek a házak fala mellett, mintha elveszítették volna minden bátorságukat az élethez az elmúlt három esztendő alatt. Még a házőrző ebek is gyávábbak lettek, és a kovács nagyszerű kalapálása, amely faluvégi hangba könnyen elképzelhette a merengő: ősei megérkezését, utazását, kisterjedelmű tennivalóját, étvágyát és utazókabátját, a kalapálás oly fáradtan hangzik, mintha megunt volna a fegyverek készítését; patkót, kerékszöveget szeretne csinálni az a kalapács.

A falusi ember élete nagyjában hasonlít a régiek életéhez, amelyről gyermekkorában hallgatott az unoka, a szabadságharc utáni magyar élethez.

Itt foglalkoznak titkos írással, amellyel nagyapáink leveleztek, midőn a vagabundok mindenféle hamis hírlelésekkel férkőztek vendégszeretükbe. Akkor a közlegő Klapkáról meg a bujdosó Kossuthról írtak egymásnak titkos leveleket a szomszédos faluba, amelyet kalapja alá rejtett a cigánypostás. Most még ártatlanabbak e levelek a régi jámbor óhajtasoknál. „Bözsikém, vasárnap Pesten leszek, remélem, megkapom az ígért két pusztit...” - írja valaki egyiptomi hieroglifekkel. A tél és a háború hosszú. A dob kutyabőre esténként várja a titokzatos ábécé jeleit. A falusi úriember úgy eltávolodik a „modern” életből (amelyhez már javában közelgett), mint azok a régi muszka regényhősök, akikről a halhatatlan Turgenyev Vadásziratai című könyvét írta... Az esték végtelenül hosszúak, úgy halkul el az élet, mint a mécses lángja. Örülni többé nem lehet a farsangi álarcoknak. Elvitték a magtár javát. Az ősapák félszeg olajfestményei olyan ijedten néznek alá a falról, mintha ők, a másvilágiak sem tudnák, hogy mi következik ezután. Az öreg cselédek hosszasan bámulnak az estébe. A fák különös sőhajtanak. A földesúr titkosírással levelet ír egy ismeretlen nőnek.

És hosszan, szinte másvilágias tekintettel néznek egymásra az emberek, ha találkoznak. Már nem szokás beszélgetni sem a háborúról, mint valamely családi szerencsétlenségről. Már megszokta mindenki, hogy olyan csend veszi körül, mint a tengerfenéken. A boltban minden nap elfogy valamely régi portéka, amit többet nem lehet kapni. Senki sem csodálkozik. Mindenki nyugodt, mintha ez volna a természetes rendje az életnek. A nagypénteki kereplőt forgatja ily egyhangúsággal a harangozó, mint amilyen mostanában a falusi ember élete.

Napközben fotografáltunk a réten, mint a színészeket „felveszik” Pesten, pattant a kis masina, izgatott volt a lencse előtt a nő és férfi, és a nap eltelik azzal is, amíg a napsugárból papiroskép lesz. Régi regénykönyvek - a nagymama olvasmányai - lekerülnek a padlásról.

- Pesten tán másképp éltek - mondja a falusi uraság -, itt meg kell elégedni gyertyával. Az eleim gondos emberek voltak. Eltették a gyertyakoppantót.

Tavaszi éj van, holdjárta utcákra bámulok, a láthatatlan rügyek kibújnak a gallyak tetejéből, a földből egy kis fű nyújtogatja a nyakát. Hová szöktél, tavasz, az emberek elől?

(1917)

Rothschildék Pesten

Néhány esztendő előtt így kezdtem ezt a levelet:

Elérhetetlen úrnőm, ma engedelmet eszközöltem ki, hogy beléphessek a budapesti értéktőzsde előcsarnokába, ahol tudvalevőleg némi szerencsével megszerezhető az a néhány millió korona, amely szükséges volna, hogy önt, Elérhetetlen, végre elérhessem, és rangjához méltóan fogadhassam a kastélyban, amelyet a fővárosnak abban a részében építenénk fel, hol ötven-

koronásokkal kell kirakni a telket szélességében és hosszúságában, mert hiszen mindennek annyi értéke van, amennyire egyénileg taksálom, a kurzusok, megállapított árak csupán a nagy tömegek számára valók, akik gyertyát vesznek és font számra húst. A Váci utcai telek, ahol jelenleg esténként az ékszerészek és aranyművesek portékái fénylenek, hol megilletődve lépked tova a házügyönk, mint szentelt területen, nekem csak annyit ér, hogy leromboljam, kertté alakítsam, hogy Kegyed sétáit végezhetné... Ha a tőzsdén nyernék: ha volna egy sajtógépem, amely az én számomra nyomná a bankót, nem volna többé értéke annak, ami bankjegyért megvehető. Pénzt lehet nyerni annyit, amennyiért a főváros valamennyi házát meg lehet venni. De az ön mosolya, Elérhetetlen, talán a világ összes bankójáért sem nyerhető meg... Ezért inkább nem is játszottam a budapesti értéktőzsdén.

Ámde miután itt voltam, mint valamely unatkozó utazó az idegen városban, nem tagadhattam meg a kíváncsi embert, aki mindnyájunk kabátja alatt rejtőzik, habár már régóta azt hiszem, hogy úgy ismerem az embereket, hogy meglepetéssel nem szolgálhatnak, s ugyanezért nem is igen veszem őket szemügyre. De Rothschildot (aki tudvalevőleg pénzben ki nem fejezhető hálával tartozik P. E. pesti szerkesztőnek, mert egy ital vizet szerzett neki forró nyárban, fülledt vasúti kocsiban) megnézném, ha véletlenül itt volna, mint azokat az európai hírneves-ségű embereket szoktuk, akikkel a világfürdőn nem is találkozunk, csak elmennek mellettünk, s ezért bizonyos idő múlva úgy beszélünk róluk, mintha személyes ismerőseink volnának. Bismarck vagy a velszi herceg.

A nagy csarnokban egy köpcös, tisztos külsejű, frissen beretvált, nagyon kivasalt, ezüstfejű úriember, amilyenek a börziánert gondolják a vidéki szatócsok, elnéző mosollyal felvilágosított, hogy Rothschild nem jár a budapesti tőzsdére. S egyúttal maga is gyorsan eltávozott, mint egyedüli maradványa annak az álmoknak, amelyet a tőzsdéről a messziségben elképzelhet magának az ember. Az üvegajtón túl a valóság következett. Vásár van Askalonban, s az aranyborjúra alkudoznak.

Ide bizonyosan munkaruhában járnak az emberek, mint a zsokék a versenyre; a gondos feleség - milyen lehet egy börziánér felesége? fehér húsú, puha tenyerű, dús hajazatú, pihent, illatos vízben fürösztött, lassan hervadó szépség, aki mindig bundáról álmodik -, a jó feleség piros papucsba öltözteti fel urát a délelőtti munkához. Mindig a rosszabbik kabátot veszi elő, hisz leszakítják a tülekedésben. Ugyanígy jár el a szerető is a nőtlen emberek körül, azzal a különbséggel, hogy visszafekszik az ágyba, álmodni gyémántokkal vagy vadászfőhadnaggal. A város különböző részeiből pontosan, megállás nélkül indulnak el kocsin és villamoson az okos férfiak, akik mindnyájan azt hiszik a másikról, hogy az számár; s többé nem gondolnak semmire, mint a bekövetkezendő üzletre. Még a szerelem is, ez a sokszor félreismert tüne-mény, elbújik a szívek fenekén. Itt nem látni elmerengő vagy álmodozó szempárt, mint a kártyaasztal mellett is, hol a legnagyobb játék folyik. Itt nem szórakozottak az ismerős urak, akik aluszékonyan dőlnek hátra az operai páholyban, miközben a tenorista az erőlködéstől dugóhúzóvá csavarodik. Itt nem látni unott szenvedőket, akik mozdulatlan arccal, alig moduláló hangon beszélgetnek a legszebb nőkkel, akiknek egy szaváért meghalának a gyalogsági hadnagyk. És a spleen, amely nyomon követi a meggazdagodott tőzséereket, szerencsés kereskedőket utazásaikban és üzleten kívüli életmódjukban, a spleent itt utoljára akkor gurították le a lépcsőn, mikor egy siketnéma megszólalt egy fekete szombaton.

Itt mindenki él.

Erőszakosan, mint imáikban a zsidók: lármásan, mint az újságárosok, és mohón, mint a lopott csók.

Mintha csak az emberi testek és hangok élnének, amelyek a terem közepén össze vannak préselve.

Negyedóraszámra nem láthat mást a közömbös látogató, mint a Titanic utasait, akik itt minden délben összegyűlnek, hogy újra megmentseék életüket az óceáni haláltól. Szeretném eltalálni, hogy mennyi a színészkedés, betanultság, megszokottság a karoknak és fejeknek e folytonos mozgásában, ideges remegésében, erőszakos gesztusában. Meddig tart az izgalom, amelyet megbízásból fakaszt ki magából a börziáner, és hol következik a valóságos, belülről jövő, hamisítatlan gőz, amely forróvá teszi a fejeket, kipirosítja az arcokat, fellobbantja a fáradt szemeket? Az igazság talán az lehet, hogy mikor beállnak a játékba, mint a keringő dervisek, nagyobb részt csak az itten szokásos szertartás kedvéért tolonganak, lökdösődnek, a kis termetű ember fejéről lekapják a kalapot, és a tömegben kézzel kézzel eltűntetik, gyakorolják a karjukat, mint a tornászok, és megfuttatják a hangjukat, mint a skálázó tenorista. Nevetgélnek, mint a bajnokok az úszóverseny elején, és van idejük elmondani a legfrissebb élcet, amelyet keserű eszük és gúnyolódó kedvük faragott. Keringenek, kiáltanak, a gyakorlat kedvéért előre- és hátrafurakodnak a tömegben, míg végre emelkedni kezd egy hang, amelyből többé már nem a börzevicc tréfás kedve érzik, valaki komolyan vette a keringést, a tolakodást, a lármát, valaki beszippantotta az első bacilust, amellyel telve van a levegő, valakinek eszébe jutott, hogy üzlet nélkül nem lehet megélni - és egy másodperc alatt elkezdődik a játék. Innen is, onnan is felemelkedik egy hang az általános zúgásban, amely egy malom belsejéhez hasonlatosan megtölti a termet. Kezek, karok és fejek emelkednek fel a tömeg felett, hogy ismét eltűnjenek. Koronkint, mint egy vészszíp, felsívít egy hang, és látszólag céltalanul kiáltozni kezd mindenki. Mintha egy zenekari tréfa venné kezdetét, ahol minden hangszeren más nótát fújnak, és egyik sohasem felel a másiknak. Minden egyes ember a maga mondókáját kiáltja, vesz vagy elad valamit, és olyan nyelven mondja (magyarul), hogy abból én semmit sem értek. Bármiként figyelek, nem látok mást, mint kiáltozó embereket, akik annyira nem néznek egymás szemébe, mintha nem is akarnának egymástól semmit, sem üzletet, sem ismeretséget. Állnak, tolonganak, kiáltanak, minden látható cél nélkül. Nem biztatják egymást, nem kapacitálnak, nem alkusznek, nem paroláznak, nem szerződnek, nem írnak, nem vesznek elő pénzt, hogy valamit vegyenek. Csak állnak vagy tolonganak és kiáltanak, mint egy dantei csoport, amely e taposómalombeli muzsikára ítéltetett a túlvilágon.

És ennek a céltalanul kiáltott szónak nagyobb ereje van mindenféle írott szerződésnél.

Ha két kiáltás találkozik: üzlet születik, amelyet csak a gyengébb emlékezetűek írnak be nyomban a noteszükbé, amint izzadtan kivergődnek a tömegből, és a parton jegyzetet tesznek, hogy a következő pillanatban újra ott ússzanak a tömeg árjával, tovább kiáltsák a mondani-valójukat, éljenek, üzletet kössenek.

Hol van az elmebeli munka, ravaszság, számítás, előrelátás, stratégia ebben a papiroscsatában, amely minden délben lejátszódik a tőzsde kupolája alatt? Hol van a gondolkozó, számvető, habozó, előrelátó, kételkedő, félénk elme, amely csak másodpercnyi szünetre is kiállna a keringésből, hogy felállítsa kalkulációit, hideg számításait? Itt forró minden perc, mint az arany. Itt lángot vet az emberi hang, mint a vér. Itt tombol a szenvedély, mint a fekete himlő. És senki sem téveszti el a számot, a létrejött kötést, a haditervet.

Vagy nagyon sok ész kell a börzejátékhoz, vagy egy csepp ész sem szükséges.

Mindenesetre könnyebb egy jó regényt megírni, mint egy milliót nyerni. És mégis nehezebb, mert a regényíráshoz valami olyanra is szükség van, amit a börzén nem ismernek: ábrándokra.

A birkózásnak egy csengő hangja vet véget.

Elcsendesedik a terem, az arcokból elszáll a természetellenes pirosság, közömbös, unott emberek lépkednek lefelé a lépcsőn, akik a házi orvosuk tanácsára vagy a feleségük kalapjára gondolnak. Fáradt, érzéketlen, szürke, köznapi polgárok, mint a légtornászok az előadás után.

Elérhetetlen úrnő, már csak azért sem nyerhetném meg a millióit a tőzsdén, mert természetem szerint nem tudnék egy csengő bűvös hangjára nyomban kijózanodni, és hálóköntösben elkocogni a bajvívótérrel, ahol előbb izgalmas, hazard és tomboló bajnok voltam.

Nagyon kicsi ez a játék, hogy egy életre való képzelemmel, színnel, friss ibolyával betöltse az ember lelkét, akinek némi igényei is vannak.

Elérhetetlen úrnő, maradjunk meg a régi tételnél, hogy a pénz nem fontos dolog az életben, megszerzésére tehát ne is törekedjünk.

(1917)

Fogadó a régi világhoz

1914-ben még kocsmailat volt Magyarországon.

Származott a kocsmailat a különböző borjú- és marhapörköltöktől, amelyek paprikától pirosan, hagymától szagosan, frissen csapolt, aranyhajú, csipkefodros ser társaságában várták gábelfrüstkre az utazót, a legkisebb vendégfogadóban is.

Az önmagába révült nászutasok; a boldogtalanság elől futó tétova utazók; az életet, nőt és játékot meguntak; a szórakozottak; a hangulatosak; a nők után csavargó kalandosok; a szilajok és a melankolikusok; valamint az ínyesek, akik azért utaztak, mert tudtak egy kocsmát a Felvidéken vagy dél felé, ahol valamely ételt valamely különösséggel készítettek - de a mesterségből, pénzkeresés céljából utazók is: nyugodtan szállottak meg a magyarországi fogadóknál: enni, inni mindig lehetett e helyeken, amelyek a „Magyar Koroná”-hoz, az „Arany Biká”-hoz, a „Zöldfá”-hoz, a „Bárány”-hoz, „Hungáriá”-hoz, a „Tiszá”-hoz és egyéb „ser- és virsliillatú, kedvderítő nevekhez” voltak címezve. Az utazás nemcsak annak ígért változatosságot, aki Sir John Falstaff módjára papirosdarabokra jegyezte fel a kocsmárosnék és szobalányok nevét az északi kerületekben, hanem elmulattatta akár a nagyevő, Pickwick úr társaságát, akár pedig azt a méla fiatalembert, aki női ideálokat keres a vidéki fotográfus kirakatában, a fogadó előtti térség hetivásárjában, a Nepomuki szobra körül a felvidéki hidakon és az esti korzó ismeretlen hölgyei között.

A messzi történelmi időkben, a háború előtt, vidékre utazni még akkor is szívringató cselekedet volt, ha nem várta az embert a golyafészkes ház és a lugasban pipázó atyafi (a régi Vasárnapi Újság címlapjáról). Az elmúlt vidéki vendégeskedésről majd írunk egyszer, ha élünk, most csak a fogadóknál maradjunk, amelyeknek cégére, setétes folyosója, döngő kapualja, bolthajtásos ebédlője, kipirult arcú fogadósnéja, vendégsége olyan messze van tőlünk, mint egy emlékkönyv megfakult sorai. A régi utazó, aki a magyarországi vendégfogadóknál oly ismerős volt, hogy setét éjszaka is név szerint köszöntötték a pályaudvaron a nyalka hotelportások, az omnibuszok aransapkás hivatalnokai; a tekintélyes derekú, fehér mellényes „főurak” a kávéházban felszólítás nélkül átnyújtották a frakkjuk zsebéből a házi cigarettacsomagot; az ezüstfejú, tiszta fehérműs, borukat nyelvükön szürcsölgető, konyhájukra hiú, üzleti becsületességükre féltékeny fogadósok kis selyemsapkájukat a kezükbe vették, és örvendeztek a parolának; a bérszolgát többnyire Antonnak nevezték, és az ablak ódon templomra nyílt, ahol vasárnapi reggelen oly tiszta áhítattal szólaltak meg a harangok, hogy az ember feloldozva érezte magát régebbi bűnei alól, és a városbeli elbolondított nők helyett inkább szent életű lelkész ismerőseire gondolt - a régi utazó, ha manapság megszáll a „Biká”-ban, „Bárány”-okban, „Koronák”-ban, éjfél táján bízvást úgy érezheti magát, mint Boz félszemű

vigécének a nagybátyja az edinburgh-i kimustrált postakocsik között. Itt is életre kelnek a kísértetek órájában a fehérre terített asztalokon a hatalmas sültök a hízott ökör húsból, sárga, zsírral bőven öntözött kappanok szaladgálnak a tévelygő lábai alatt, a virágkosárral ékesített porcelán levesestál párologva száll át a levegőn, és a kék szegélyű tányér hátán megfeni az evőkést a kiéhezett utas, miután a szalvétát gallérjához dugta. Egyszerre megnépesedik a terem a jókedvű ebédelőkkel. Különböző asztaltársaságok gyülekeznek össze a város szétszórt részeiből. A sarokasztaloknál tiszta arcú, színes nyakkendőjű agglevények ülnek immár húsz esztendeje, akik a pecsétgyűrűt a kisujjukon viselik. Mindig ugyanazzal a tréfás megszólítással köszöntik egymást, és a malacfejjel, szárnyassal díszített étlapot nyelvcsettintve veszik a kezükbe, míg a régi pincér előhossa a fogvájójával megjelölt savanyúvizes üveget, az ebéd előtt vagy ebéd után beveendő orvosságot, a megszokott mustárt és a törzsvendég többféle szertartásos eszközét, mint a betűvel ellátott poharat, a karikával átfűzött asztalkendőt, a három deci borok csillogva elfoglalják helyüket, míg a megyei és városi urak hosszú asztalánál a ser járja, amelynek székesége ilyenkor szebb bármely asszonyi hajnál. A „ringlik”, hagymás halak, félvirslis zafiban, perecek, sóskiflik és császárszemlyék vidám tréfák, gondtalan évődések között fogyasztatnak. Föllebbvaló és alantas: szívbeli jó barát; polgármester és felesketett írnok tegeződnek; az alispán nemcsak bírása tisztviselőinek, de atyja is. A déli sernél elsimulnak a hivatalbéli súrlódások; barátok, testvérek ők valamennyien. Amott jön zöld kalapjában, macskanadrágjában, agarával a falusi földbirtokos, akit hangos örömmel fogadnak mindenfelé. Szívélyesen nyúlunk elébe a kezek, a fogadás személyesen hozza a frissen csapolt sert. Ő elmondja, hogy milyen lesz a termés - sohase elég jó -, majd meghallgatja a városbeli újságokat. Amott egyéb asztaltársaságok helyezkednek el. Van „Dugó”-asztal, színészek, hírlapírók, széplelkű polgárok asztala. A tanárok külön ülnek. És a katonatisztek ünnepélyesen és feszesen köszöntik egymást. Vidám ebédlőkedv, gondtalan, elsimult arcok, jókedvű kupecsek, elméskedő vigécek, megelégedett kereskedők: mindenfelé.

És egyre szól a fogadó harangja. Még mindig jönnek új vendégek a Biasini gyorskocsijával, az omnibusszal, a falusi kocsival, a lóvonattal; jönnek a vidám törzsvendégek vissza a messzi csataterекről, a nedves sírokból, volhiniai nádasokból; szomjasok és éhesek, tehát nyomban jó illatú kenyeret sóznak és paprikáznak, amíg a májgombócossal a asztalra hozzák a megszokott, kedves pincérek.

Midőn pedig egyet üt az óra, a régi utazó felnyitja szemét a régi fogadóban. Ehetetlen kenyérbe ütközik a keze, idegen katonák ülnek a régi törzsasztalnál, sovány, zsírtalan a konyha, és a szél süvölt, mint a temetőben. A fogadói szobában fényes délben kukorékol a kakas, mert már ő sem tudja, hány óra van.

(1917)

Az amazonok harca 1917-ben

Vajon lehet-e nőt szeretni, aki festi az arcát, a haját, a szemöldökét, órákat tölt kézitükre előtt, és gusztustalan vegyszerekkel foltozza bőrét, szőrzetét, ajkát?

Az ablakomból estefelé - mily korán húzzák el az Angyali üdvözlét Pesten! - egy táncosnő öltözködését szemlélem. Minden este olyan gondosan öltözködik, mintha az utolsó álarcos bálra készülődne. Ezentúl többé nem megy bálba, vagy megölik hajnalban az utcákon. Hegedűhúr-színű haja van, mint a vízbefültaknak. Körülbelül félóraig tart, míg egyik szemét

megfesti. Ezalatt nemigen törődik a világgal. Fáradhatatlanul dolgozik a keze, a szerencsétlen kis garniszálloda pókhálós szobája talán tündérkastéllá változik körülötte; vagy csak Luit látja most is maga előtt?... A fáradt férfiember, aki véletlenül megpillantja, nem gondolhat másra, mint a Rókus mögötti zordon udvarra, ahonnan olyan gyorsan temetnek, mint a bűvészet, és ahonnan a Twist Olivérek elindulnak apró lábaikon.

Vajon minden nő kendőzi magát, mint a táncosnő?

A háború harmadik esztendejében könnytelen és borús a férfiak szeme Pesten: most már jobban látják a nőket, mint például a tavalyi tavaszon, amikor egy nagy szoknyalengés, megzavaró illatár, női párfőm volt a város, amikor a nők először siettek ki új ruháikban, cipőikben, feltűnő divatjukban a tavaszi utcára. Az újságok cikkeket írtak, a négyszögletesre ült nadrágú öreg hírlapíró érthetetlenül csóválta a fejét, és a férfiak nyugtalankodva, szinte szuggesztív alatt nézték az új háborús divatot, a nők hirtelen uralmát, áramlását. A térdig érő szoknya hónapokon keresztül zavarta a közbiztonságot, amíg végre hozzászokhatott mindenki; megtanulhattuk, hogy nincsen olyan drága selyemharisnya, amelyet a nők fel ne vonnának a lábszárakra, és nem kérhet a szabónő ruháért annyi pénzt, amelyet meg nem adnának.

Mintha a nők megbuktak volna ezen a félelmetes tavaszon, amelynek méhében forradalmakat sejtettek az álmodozók, pedig a forradalomhoz sokáig kell fűteni a kohókat Közép-Európában, ahol még manapság hálósipkát viselnek a férfiak, és csak a vagabundok óhajtanak meghalni a barikádon; a forradalom az éhező és szemérmes nyomornál is ijesztőbbnek látszik - jól neveltek itt a tanítómesterek.

A tavasz eljött, s a nyárspolgár egyik nap zendüléstől tartott („a franciák!” mondták), másnap a békéről álmodott („a szocialisták!” epekedve sóhajtották). Harmadnapra tovább folyt a háború, és a nők piros kalapjáról egyetlen újság sem emlékezett meg. A tavasz eljött, Anyegin Eugent Pétervárott egy háztető kéményéről lelőtték, hazáját megvető Byron is elszánta magát, hogy Arrasnál meztelen mellét vigye a német vasnak; jött egy tavasz, midőn Közép-Európában egyetlen szerelmes verset sem írtak a költők, a régi készletből kellett megélni, Petőfit, különösen a nemes Aranyt olvasták, akik a Tisza vize szökeségű költészetű verseket kedvelik; míg a kézfrakkos, hosszú mellényes, fehér kravátlis múlt századbeli tündöklő francia költészet: Paul Verlaine és társai (Tóth Árpád különös fordításában) elandalított egy letűnt kor holdas hársfái alá - a régi nőket, régi érzelmeket, elfelejtett dalokat hozott a tavasz, amely melódiákhoz nem találunk itt nőket, akikre e nemes kosztümök, liliomtiszta érzések, merengő jelzők és álombeli képek illenének.

A modern, piros kalapos nőnek nincs költője - szegény, ő úgy megy el e kor gonosz történetével, hogy annyi emlék sem marad utána, mint egy kémacskabeli táncosnő után az öreg urak szívében. E korszaknak nőiért mintha egyetlen költeményt sem írtak volna, s nem akad bárgyú lantos, aki meghalni akar a szemekért; csatába se mennek a visszautasított szerelmek, mint a háború első hónapjaiban, és szinte céltalanul leng a szoknya, virít a kalap, tolong a női báj a városon. Zsoldosok, átutazó katonák, fáradt hősök mohó kortyai hangzanak csak a forrás körül, amely azelőtt az áhítatos szerelem felejthetetlen repkénye mögött csobogott, míg most nyitott, fogadói kút módjára az országúton áll, és a poros fuvaros, zsibbadt lábú kupec, rongyos vándorkatona megmerítheti benne a sapkáját. E korszaknak nincs költészete, a piroskalaposoknak nincs lantosuk, szerelmet, rajongást immár csak a megholt nők ébresztenek, míg a jelent szinte behunyt szemmel érezzük, mint az imádott, tiszta Évát, ha Madách forradalmi jelenetét játssza az Ember tragédiájában. Az elárvult, kigúnyolt, végleg szerelmi hajótörést szenvedett modern pesti nő még nem jutott el odáig, hogy vigasztalást keressen. Csak szórakozni, önmagát tükörben nézegetni, kis agyvelejével csak mulatni vágyik. És hogy

hódoló lantosát se nélkülözze, megírják a „Kedves Mestert” a tiszteletére. Ezzel körülbelül rendben volna a modern pesti nő arcképe.

Pedig van jóság a világon, végtelen nagy jóság, amely nem a zárórát tartja az élet legszerencsétlenebb intézményének; női nemesség, amely halkán, észrevétlenül dúdolgat magában; tisztaság, amelynek érintetlen fodrára nem száll a mulatóhelyek s utcák pora... Van szemérmes, hallgató nyomor, van ócska ruha, van félretaposott sarkú cipő. Van imádság és tiszta sóhajlás. Van kendőzetlen arc és buzgón szerető lélek. Van égbe vetett bizalom, megingathatatlan hit, minden földi kint pótló szeretet.

De ez most még nem divat Pesten, pedig már néha úgy látszott, haldoklik a kánkánélet a városon, az utolsó kenettel közeledik a bánat és a szegénység.

Majd eljön a jóknak, ifjú arcukat és szívüket tisztaságban tartóknak, a rongyos cipősöknek is a divatja.

Csupán az a félelmetes perspektíva, hogy ezt a divatot azok is hordani fogják, akik most itt szaladgálnak, félig megőrülten. Félretaposott sarkú cipőben járnak majd a delnők, ha ez lesz a divat. Miről ismerjük meg a szenteket és a mártírokat?

(1917)

A vendég az ebédlőben

Az egykori „Griff” helyén épült vendégfogadóban évekkel ezelőtt - háború előtt - a vidéki vendégeket már a második, harmadik pohár sernél találta a déli harangszó; mire a József utcai veres torony harangjainak hangjai a háztetők felett összeölelkeztek a ferenci barátok harangjaiéval, a vendég gallérjába gyömöszölte az asztalkendőt, és nagyon csodálkozott volna, ha nem hozzák vala a konyha felől a párolgó húslevest. Esztendőig jártunk ide ebédelni, de sohasem érkezhettünk eléggé korán, hogy a konyha jobb falatjait el ne fogyasztották volna a reggel óta strázsáló vidékiek. Velős csontot, „bein-fleist”, a levesben főtt zöldséget, különösen a karalábét, töpörtyűs túrós csuszát a későn kelő pesti embernek egy nappal előbb kellett megrendelni a meghitt pincérnél (akit a vicces vendégek *pincés*-nek, *pincőr*-nek, *pincellér*-nek is neveztek, aszerint, melyik lábukkal keltek fel reggel). Még a fogadóban lakó Szemere Miklós is úgy védelmezte mindennapi levesben főtt marhahúsát (paradicsommártással), hogy fél tizenkét órakor intézkedett, midőn a provincia már türelmetlenül verte a késheggyel a pohár oldalát az ebédlőben. - No de végül mindenki jóllakott, pompásan emésztettünk, egymásnak megbocsátottunk, az ebéd utáni hangulatban üzletező ravasz emberektől be hagytuk magunkat csapni, és az ötkoronás pénzdarabból, amelyet a könnyelmű pazarló és a szegényekháza sorsára jutó gavallér az ebéd céljára mellénye zsebébe eresztett, még vissza is adott a fizetőpincér, aki olyan kövér és barátságos volt, hogy legendák maradtak róla. (Ezek a régi Adolfok, Gyulák, Pisták: vajon visszabújnak-e még valaha az elárvult frakkokba, amelyekben őrangyalként sétálgattak a gondtalan törzsvendég körül?)

Az új „Griff”-ben, ebben a barátságos házban, hol vidéki életemet egykor vidékiesen folytathattam, mintha a szomszédban volnék, atyafiaknál, néhanapján megjelent egy kappanhájas, kopaszodó, negyven-ötven esztendős falusi gavallér, gumitalpú, kanárisárga cipőben, sötétzöld ruhában és vadkacsatollas kalapban. A vidéki urak egyenruhája volt ez hajdanán;

viselték a macskanadrágot, midőn már többé sohase mentek vidékre, mint a megyei írnokok tartották a vizslakutyát, midőn már felhagytak a vadászattal.

A vidéki gavallérnak barkója volt, nyírott bajusza, és a barnás drótszerű hajzat között látható kopaszság azt a véleményt ébresztette bennem, hogy fiskális valamely mezővárosban. (Szerettem egykor kitalálni idegen emberek foglalkozását, jellemét, szívbeli hangulatát a fogadók ebédlőiben, midőn a sarokasztaltól szemügyre vettem őket. Szerettem volna tudni, hogy mit csinálnak, mikor egyedül vannak a szobájukban, milyen mozdulatokat tesznek, tipegnek, topognak, nyögnek, sóhajtanak, vakaróznak, és a házastársak mit beszélgetnek egymás között. De legfőképpen azt szerettem volna tudni, hogy mit gondolnak magukban. Kis játék volt ez, amint a nők kártyát vetnek, midőn egyedül vannak.)

A vidéki gavallérnak köszönhettem ez időben, hogy el-elmaradozó étvágyam visszatért.

A hagyományok szerint voltak olyan gusztussal és étvággal evő emberek Magyarországon, akiket az ország másik végéből is elvittek gyomorbeteg úriemberek mulattatására, gyógyítására. A híres evő majdnem olyan jelentékeny férfiú volt a nemzeti közéletben, mint a nagy ivó. Szükség volt reá, mint a politikában a rettenthetetlen kortesre, a börzén az éles hangú kontremínörre, a képviselőházban a megrendelt közbeszólásra. Az én ismeretlen barátom, ha néhány évtizeddel előbb születik, mikor még tejjel-mézszel folyó Kánaán volt ez az ország, bizonyára megélt volna az evés tehetségéből.

Amint a levesét fűszerezte mellényzsebéből elővett szárított cseresznyepaprikával, amint az első kanállal a szájába vett a húsléből, amint kenyérhéjat vegyített a leves tésztájába: már látszott, hogy szakemberrel van dolgunk, aki sohase látogat el Amerikába, ahol állítólag állva és gyorsan esznek a vendégek.

Asztalkendővel fedett mellét jól nekivetette az asztalnak, amíg a levest kanalazta, hogy az ebédlő legtávolabbi zugába is elhallatszott a szörtyögés. Bizonyosan megmondták neki is gyermekkorában, hogy nem illik a levest hangosan szűröcsölni, ámde az ember elfelejti a gyermekkori leckét. Közben a kanállal többször megkeverte a levest, mint a sörivő megrázza a maradékot a korsó fenekén. Aztán felemelte egyik kezével a tányért, és a leves végét a kanálba öntötte. Bajuszát megtörölte, kenyeret kapott be, s negyven cseppet ivott tisztán az asztali borból. Szemét körüljártatta, mint a birkózó, fogait megnyalogatta, mint a tigris, amíg a pincér andalogva közeledett a sülttel. A pecsenyéstálat vadul maga elé ragadta, mintha az ellenkezőnek vele. A villával és késsel gyorsan egyforma darabokra szeldeste a húst, miközben láthatólag megbocsátott. Aztán jobb kezével a villát fogta, húst és kenyeret mártogatott a zsírba, a burgonyát vagy egyéb főzeléket is ügyesen felvette a hatalmas villára, majd egészséges, lapátszerű fogai mögé dobta a zsákmányt. Az állcsontok hatalmasan dolgoztak, mozogni kezdett a fül, majd a fejbőr, kipirult az orr, könnybe lábadt a szem, elfulladt a lélegzet... míg a bal kéz ezalatt egyhangú serény munkával kavargatta a fejes salátát, amelyet néha-néha ecettel, mustárral, franciával és angollal, majd olajjal ellátott, nem kímélvén a sót, paprikát, borsot sem, hisz a vendéglői asztali edényeknek kis fegyvertára volt előtte; a legutolsó asztalon észrevett egy magános barna üveget, amelyben a Maggi nevű gyomorbolondító folyadék szokott helyet foglalni: gyorsan magához parancsolta, és a salátára öntötte. - Mintha a sült csupán alárendelt szolgálja lett volna a salátának, akit előre küldtek kvártélycsinálás végett. A fejes saláta (burgonya és uborka hasonló megtiszteltetésben részesült) ünnepélyesen fogyasztatott el emberünk által, miközben, hogy az egyik kéz dologtalanul ne maradjon, villára szúrt kenyérdarabkával a pecsenyéstálat tisztára törölgette.

Miért mondjam el a túrós csusza történetét? Emberünk vadsága csupán az utolsó túrómorzsaléknál látszott csillapodni, amelyet ujjával vett ki a tálból.

Megtöltötte a vizespoharat félig borral, félig savanyúvízzel, egy hajtásra leöblítette. Keményfából készült fogvájót döfött fogai közé, és öklelő tekintettel végignézett az ebédlőn.

Bizonyosan undorodott az evők mohó étvágyától.

(1917)

Ramsli

A szent szövetség idejében játszották Bécs fehér harisnyás hölgyei, akik olyan bő szoknyákat viseltek, mint a maiak, a szél belefűjt a selyembe, és felfordította a szoknyát, mint a parazolt; ámde mindenre vigyázott a térden alul érő, cikcakkos szélű nadrág, amely barchentből készült Mária Terézia óta, és tizenhárom esztendő korától kezdve halála napjáig viselte a tisztességes nő... csak a ledérek mentek ki az utcára nadrág nélkül, akiknek a cipősarka körül megpödörte kandúrbajuszát Trenk Frigyes. Pedig akkor még nagyszonyoknak hívták a dámákat, és oly gyönyörűek voltak, hogy századok múlva is kíváncsan szállnak vissza az elégedetlen férfiak álmaiba a képtárak, a családi arcképek vásznairól. És hívták ángénnek is a ramsli nevű kártyajátékot. Jelenleg is nők játsszák Budapesten, többnyire nem udvarhölgyek, hanem polgárasszonyok, akik a konyhapénzüket szeretnék gyarapítani, egymást megfejik, mint a Zrínyi-beli kozák a vidéket, nemegyszer hamisan keverik a kártyát - hiszen nők -, máskor sírva néznek az elúszott háztartási pénz után... majd egy selyemharisnyára, egy kalapra valót szeretnének nyerni, játékszett a gyermeknek, tajtékszipkát a férjnek, kis emléket a szeretőnek... kevernek, osztanak, nevetnek, sírnak és perlekednek... megmutatják titkolt természetüket, nagylelkűségüket, fukarságukat, kapzsiságukat, erkölcstelenségüket... Ó, nincs kiábrándítóbb helyzet, mint szívünk hölgyét kártyaasztalnál látni ramslit játszani és panaszait meghallgatni a Valet nevű tők hetesről. Régebben divat volt Pesten a férfiakat is meghívni az úgynevezett kártyás délutánokra, amelyeket a hölgyek fogadónapjukon rendeztek, uzsonnával egybekötve, amelyet sietve fogyasztottak el a vesztők, kedélyesen a nyerők, a svájci kártyák a szomszéd asztalon kiterítve egymással megbeszélték, hogy mennyire izzadnak a nők játék közben, míg az uzsonnaasztalnál a távollévő barátnők kerültek megbeszélésre: - a férfiak ültek, csodálkoztak, meghökkentek a nőktől, akiket eddig Mária Terézia hosszú nadrágjában képzeltek el, s legfőbb vágyuk lett volna velük a folyóparton sétálgatni alkonyi órában, költészetről, szerelemről csevegni, meghalni értük vagy szenvedni miattuk, szerenádot rendezni az ablakuk alatt, golyót röpíteni az agyba vagy a vetélytársba, vagy az oltár elé lépkedni lengő szalonkabátban... Ám a nők észrevették magukat, és a ramsli játékhoz többé nem hívták meg a kiábrándult férfiakat, amint nem hívják meg azon helyekre sem, ahová a nők kettesben vagy hármasban járnak, egymás előtt nem szégyenkeznek, és mindent pontosan megbeszélnek. Ah, szerelem! Vigyázz magadra, hogy ki ne hallgasd a nők egymás közötti beszélgetését, óvakodj kulcslyukon benézni egyedül lévő hölgyhöz, valamint kerüld el a kártyaasztalt, ahol a nők egymást megkopasztják, és igazi érzéseiket feltárják, mint a makkdisznó szétterjeszti karjait... Vigyázz, szerelem, mert a nők itt nem veszik észre, hogy némely kártyákon csókolózó párok vannak, a piros király közömbösen lovagol, és a kártyavetőnő kezében nagy jelentőségű zöld király (a Szerelmet jelenti) itt egy szürke, kedvetlen figura, amelyet minden megindultság nélkül eregetnek ki ujjaik közül a dámák. Vigyázz, szerelem, hogy el ne felejtse égi származásodat, az isteni ágyékot, ahol fogantattál, a bűbájt, amelyet köntösül viseltél, a mindenható bűvészetet, amely ifjúságodat kölcsönözte. A svájci figurák körül futótűz jár az őszi nádason; az andalgás, a merengés, az álmodozás itt nem ismerős. A kis lábat hiába nyomod meg titkon az asztal alatt, a kézhez érzemtelenül ér bizsergető kezed, a szemekbe céltalanul mélyedsz, és

az ajkáról akár ítéletnapig várhatnád a szót, amelyről azt hiszed, hogy boldogtalan életedet megválthatná... A nők kártyáznak. Kerüld őket, ifjú. Menj az Ovidius papnőihez, míg előkelő úrnőd barátnőivel szórakozik.

Némely szegény nő egész életén át a ramsli-asztalnál ül. A családanyák, akik a kosztpénzt akarják megkeresni a játéknál, a démoni kalapokra vágyakozó polgárnők, az új cipőről álmodozó asszonyok végül mégiscsak hazamennek, ha a toronyban nyolcat vagy kilencet üt az óra; igaz, hogy férjüknek, gyermeküknek nem sok öröm jut belőlük ily estén, míg ők reggelig a tökhetessel álmodnak - ámde a házi levegő, a fürdő, a cseléd nyelvelése, a férjcuram hasfájása, a gyermek náthája, a házmesterné szemtelensége, a piac drágasága másnapra visszazökkenti őket a mindennapi életbe, amelynél boldogabb nincs a világon. Ámde vannak szegény nők, akiket nem vár lármázva a férj, bömbölve a gyermek, mérgesen a cseléd a kártyaasztal mellől: akiknek nincs egyebük az úgynevezett társadalmi életüknél.

Mit csinálnak azok, ha kilencet üt az óra?

Sokszor elnézegetem a pesti hotelek előcsarnokaiban fülelő, leskelődő, szimatoló, unatkozó, éhes és szomjas, sivár, üresszívű, fogadói port és szemetet seprő leányokat, asszonyokat. Mindig voltak olyan szerencsétlenek, akiket a mindennapi élet kivetett medréből egy hotel boldogtalan szigetére, ahol pénzük fogytával szélhámosabbak lesznek a legelszántabb ügynöknél, hazudnak, csalnak, erkölcstelenkednek, hogy megmaradhassanak a hotellakók névsorában, pincérrel, kapussal, éjjeliőrrel barátkoznak, részeg és pénzes utazók várnak, tovasuhanak az éji folyosón, mint boldogtalan árnyékok a kupeczek és lókereskedők szobái előtt, lóversenyeken a zsekék körül mosolyognak, a kártyaasztalnál mindent megpróbálnak, máskor férfiak zsebében kotorász kezük... mit akarnak? Sok esztendőn át elnézegettem furcsa, eltűnedező meg felbukkanó figurájukat, láttam ebéd miatti éhségüket, majd lármás kedvüket az esti cigányzenénél, kancsal pillantásukat és mosolytalan életüket... Mit akarnak? Láttam őket milliomos pálinkafőző karján, másnap ugyanazon a helyen a börtön felé lépegető ágens fizette a vacsorájukat; megfigyeltem, hogyan szólíttatják meg magukat a liftben, az előcsarnokbeli íróasztalnál, a folyosón - s felejthetetlen a hölgy, aki pontos munkarendet vezetett éjjeli randevúiról, az órák és a szobák numerusai után osztván be éjszakáját. Miért? Minek? Hisz jön a holnap, amely ismét sápadtan az éhségtől találja őket, a zordon kapus mutatja az ajtót, és a cigányzene másnak hangzik a fehér ebédlőben! Láttam az új cipőjüket, amelyért egy lóalkusznak vallottak szerelmet, a ruhájukat, amelynek eredete oly gyanús, mint életük, és láttam hangulat nélküli, boldogtalan életüket, amelyre oly közömbösen volt ráírva a végzet, mint a bérszolga felírta kábító cipőjük talpára a szoba számát.

Vajon csak az új ruháért, az esti szórakozásért, a léhaságért éltek volna szárazmalom-életüket?

Egy kisasszony most a rendőrségre került a kártyaasztal mellől. Meg kellene kérdezni tőle, hogy mit gondolt magában, amikor gondolkozott, mit remélt és mit hitt? Tudta, hogy az életét kártyázza el? Az ifjúságát, érintetlenségét, szépségét gusztálja a tök hetes mögött?

(1917)

A borász

Egy kalendáriumi feljegyzés szerint Kerkápoly úrnak, Eötvös Károly szerint: a legokosabb magyar embernek termett a legjobb bora hazánkban. Termett ez a bor a Sashegyen, öreg urak még ittak belőle, és olyan elragadtatással emlékeznek rá, mint első kedvesükre. A régi boldog

szerelmek közül való Andrássy Manó hegyaljai bora, amely után ugyancsak száraz kortyok maradtak, mint aranylakodalmon a nászéjszaka emléke. Bizonyos borok (a szőlők kipusztulásával) végleg eltűntek a magyar ember poharából, a filoxéra pusztítását, amely gyermekkoromban olyan szomorúvá tette Magyarországot, mint a tatárjárás, nem tudták pótolni az amerikai vesszők. Jégszürke fejű, veremhangú, száraz lóbőr módjára nyikorgó lépésű emberek már manapság azok a magyarok, akik még emlékeznek Magyarország boldog éveire, amikor a bort gödrökbe eresztették elegendő edény hiányában, ivott belőle a vándorlegény; megmerítették rongyos kalapjukat a kóborlók, akik valamikor nagy számmal lődörögtek a hazai országutakon, amint látszólagosan minden különösebb cél és tennivaló nélkül mentek egyik országrészről a másikba, elviselték a háznál található ócska ruhákat, pepitanadrágokat (midőn a gazda már megvénült), madárijesztő köpenyegeket, divatját múlt kürtőkalapot, s főként a sok régi csizmát és cipőt. A bor lefolyt a szőlőhegyről, ihatott belőle boldog, boldogtalan, még mindig maradt annyi belőle, hogy szekerén észak felé szállítsák kaftános kereskedők, akiknek herbergje Tokajban (a tűzvész előtt) egyik legnagyobb bor-börzéje volt Európának. A cárok festője, a magyar Zichy nemhiába illusztrálta a boroshordót a legvidámabb társaságban, táncoló fiatal nők, nevető öregek, bohócok és barátok körében: a bor körül mindig jókedvű emberek sürgölődtek. A jó kedélyű kocsmáros, a tréfás borkereskedő, a piros arcú vincellér, a dupla orrú borászati felügyelő (többnyire levitézlett urak állomása), a legkülönbözőbb élceikkel, vidám mondásokkal, jellemző kiszólásokkal felszerelt, már életükben szinte anekdota-kincsé válott „borászok”, ezek az országos hírértőzők, akik behunyták a szemüket, amikor a bort kóstolták, nyelvükön megforgatták, szürcsölték, harapták, szagolták, ölelgették, lenyelték vagy kiköpték: - immár mind a múltak emlékei. Eltűntek a vörhenyeges színű kabátok, vadászkalapos, tarka mellényes urak, akiknek bibircses arcán az ország pincéinek leltára volt felírva, akik szekerén utaztak északról délre, a Dunántúlról Erdélybe bort kóstolni, bort venni, amikor leesett az első hó, és a pincéket kiszellőztették, a sárga homokban fekvő üvegeket friss homokkal látták el, krétával felírták a hordóra: Anno Domini... a kis hordókat feltöltötték, a lopót kimosták, a csapot megigazították, követ hengerítettek a helyre, ahová a nagymama elásta a Kossuth-bankót vagy az ősapa a Libertást: kezdődött a tél, jöttek a borászok, a vendégek, az utazók, a pincének rendben kellett lenni. Jöttek a téli hajnalok, amikor a kemence tegnapi melegét árasztotta, és a lámpafény még az esti sajt maradékait világította meg az asztalon, de a gazda már útrakelt, vásárra, vonatra, lakodalomba, fiskálishoz vagy bűbajos asszonyhoz... künn dühöng a téli fergeteg, amely farkas járta vidékké változtatja a falvakat, eltemeti az országutakat, madárijesztőket és vándorlólegényeket... a gazda asztalhoz ül, és hideg pecsenyét, kolbászt, sódort falatoz az útra, és jeges bort iszik tetejébe, amely hűti és ápolja a belső részeket, amelyek a zsíros vacsorában kifáradtak... Mily jó volt a bor - másnap, reggelig tartó muzsikálások után, midőn az őszi, hallgatag, méla délutánban nagy sétát tett az egészségére vigyázó ember, hogy egy messzi csárdát elérhessen az országúton vagy a városvégén, ahol birsalma-illata volt a belső szobának, a kocsmáros öreganyja haldoklott az ágyban, amíg a menyecskét, leányt megölelgette a vendég, ki pohárban itta borát, vagy kuglizással izzasztotta petyhüdt izmait, Kálnay László öreg ügyvéd úr fejből mondogatta el Tompa Mihály mélabús verseit, a Nyír nagyot ásított az őszi alkonyatban, megannyi fázékony vénleányok a látóhatáron a jegenyefák... és a kerti bort csendesén szürcsölik az emberek. A holdvilág kidugja nagy bolond fejét az eperfák mögött, a legvénebb ember is csókra, szerelemre gondol.

Nincsen olyan drága halott, akinek emlékezetét el ne homályosítaná az idő. A borét is és a szerelemét is.

(1917)

Lélekharang a bécsi fiatalember felett

Az asszonyok menjenek haza, térdepeljenek le, imádkozzanak egy szegény bűnös lelkiüdvösségéért.

Elkövetkezett a nap, az utolsó nap, midőn doktor Adler nevű bécsi fiatalember eljutott oda, ahová menni akart, a bitófa árnyékába.

Ki volt ez az Adler, aki olyanféle vallomást tett a bécsi törvényszék immár háborúban kipróbált, igazságos bírái előtt, mint az első keresztények, akik a tigrisketreben sem tagadták meg hitüket? Valóban mártír ez a fiatalember, vagy bolond?

Mielőtt tovább ragadna a feszülő író toll, írjunk le egy kis epizódot doktor Adler életéből, hogy jobban láthassuk alakját a szemüveges, hosszú hajú doktornak, aki soványságában, tisztaságában és aszkétaságában minden karikatúrát vagy illusztrációt felülmúl, amit a modern agitátorokról a rajzoló készített. Ő az a muszka diák, aki valamikor Szibéria felé gyalogolt, ő az a német munkásvezér, aki tudós könyvei közül indul sztrájkot szítani a rossz szagú szénbányászok közé, és ő az elrettentő példa, hogy milyen úrrá lehetnek az emberi szenvedélyen a még éretlen eszmék, mint a kiforratlan új bor földre teríti gőzével a legerősebb embert.

Bécsi forrásom, amelynek megbízhatóságában nincs okom kételkedni, azt mondja:

1915 őszén elfogyott a kenyér Grácban, és Adler doktor gráci szocialistákból, diákokból, munkásokból, nőkből álló küldöttséget vezetett Bécsben a miniszterelnök elé. Itt állítólag kenyérhiány esetén bekövetkező forradalomra hívta fel a miniszterelnök figyelmét.

A szegény Stürgkh jámboran legyintett:

- Amíg gépfegyverek és katonák vannak, nem félek a forradalomtól.

Adler doktor vérbenforgó szemmel távozott, és elhatározta, hogy leszámol a miniszterelnökkel.

Úgy hangzik felém a bécsi tárgyalás, mint egy régi rossz történelmi színdarab a Nemzeti Színház deszkáin.

A bécsi gyilkos háromféle emberből van összerakva.

A munkavágyó, ambiciózus, betegesen hiú hírlapíró: ez a legkülsőbb alakja.

A tanúvallomások között meghúzódik Austerlitz Frigyesnek, az Arbeiter Zeitung felelős szerkesztőjének a nyilatkozata. Szerinte Adler hírlapíró sokat szenvedett a cenzúra törlése miatt, mert nem érvényesülhetett az újság mezőin, cikkei, de legkisebb noticiái is kíméletlen kézzel kidobta a cenzor az újság hasábjairól. Austerlitz Frigyes szerint ez végtelen izgatottá tette a beteges fiatalembert.

A szerkesztő majdnem olyan jól ismeri munkatársát, mint apa a fiát. A szerkesztő íróasztala előtt kigombolkozik a hiúság, az ambíció vagy a nemtörődomség az újság munkatársaiból. A bélelt ajtóju szerkesztői szobában hangzanak el azok az apró, kicsinyes hiúságok, életbeli jelentéktelen célok és a nagy lendülettel felépített életprogramok, amelyekből a harcoló hírlapírók élete össze van rakva. (Hagyjuk most a nyugodt, bölcs, cinikus és még az életet is megvető hírlapírókat, akik keserű dohányszagú, nélkülözésteljes, felelősséges és csodálatosan egyszerű életükkel leginkább a méheket példázzák, akik napról napra behordják az újságkasba az élet himporát, és már nem örülnek a napvilág illatának, mert megszokták az

eseményeket, mint a méhek a virágok kábító színeit. Önélkülök nem lehetne újságot írni.) A harcoló hírlapírónak többnyire egy messzi ponton függ a szeme, gyakran elmosódó célon, és nem gondol arra komolyan, hogy a kikötőt valamikor el is érheti. Sohasem jut el oda, ahová akar. Ő érezné magát a legkényelmetlenebbül, ha tudná, hogy bizonyos esztendei szolgálat után elnyeri Rebeka kezét. Rabszolgának, szerencsétlen embernek tudná magát, főként nem érezné többé függetlenségét, eszméinek megvigasztaló, az élet tavaszában elringató, a tél közeledtével jóságos kemence módjára fűtő hevét, unná a rongyos kabátot - ha tudná, hogy egyszer majd elérendi célját. Úgy nemes és az élet minden javát pótoló a küzdelem, midőn reménytelen. Midőn azt tudja a hírlapíró, hogy sohasem lesz vége a csatának, sohasem mehet penzióba, rendjelbe, vagyonba... Hisz az ideálok örökké körülszárnyalják fáradt fejét, bármily jégszürkén, elgyötörtén hajtja is le pihenésre. Csak nézzük szívünkhöz nőtt öreg függetlenségi hírlapíróinkat, akik meghalának, mint a hal a szárazföldön, ha elvinnék tőlük a küzdelem reménytelenségét. A politikusok gyakran fordítanak köpenyeget. Míg az igazi, értékes és emberileg is érdemes hírlapíró többnyire kitart az ifjúkori zászló mellett.

Az ifjabbik Adler fanatikus hírlapíró volt. S nem engedték írni.

A második ember, akiből a hírlapíró figurája mintázva van: egy színész alakja.

Talán nem lesz ez meglepetés azoknak, akik ismerik a papok, népszónokok és próféták alakját. E foglalkozásokhoz szükséges kellék (mint a színész parókája vagy lovagesizmája) bizonyos nem mindennapi külső. A rabbi nagyszakállú bölcsessége, a katolikus pap fején az áhitat fényessége, a kálvinista lelkész magyaros ruhája és Kossuth-szakállá éppen olyan szükséges dolgok, mint a népszónok öblös hangja és a próféta rongyai. Az ifjabbik Adler egy svájci forradalmár egyetemi docens szerepét játszotta már gyermekkorától. Így látta a szülei háznál, így olvasta könyveiből, így szerette magát elképzeléseiben. Valahol azt olvastam róla - emlékezetem szerint Molnár Ferenc írta a visszaemlékezést -, hogy egy genfi penzióban rágt a tollat, drámaíró vagy elbeszélő-költő akart lenni még az idő tájt. Szenvedett, hajnalig görnyedt az íróasztalnál, de nem tudta kiásni magából a költői ércet.

És most mégis úgy beszél, mint egy költő, az ideáloknak érzélgős lírikusa, akiről nem tudja az ember, hogy futóbolond-e vagy hittérítő apostol?

A költő ébren maradt benne, csak színpadra lépett, tehát kosztümöt vett fel. Drámai színész lett, aki saját életével játszotta végig a színészek szerepét, végül a nagy összeütközést a sorssal, a megfontoltan elkövetett gyilkosságot, a védőbeszédet, a törvényszéki tárgyalást.

Mily mélységes perspektíva a két törvényszéki tárgyalás, amely egyszerre folyik a Monarchia két fővárosában! A pesti bírák előtt egy kelepcebe jutott nagykörúti ügynök akvirálja ügyességével a sorsa felett ítélkező bírakat: pénz, provízió, képgyűjtemény, adásvétel, várható haszon és ajándékkal vesztegető kalmárok csoportja; mintha a Le Sage sánta ördöge szállott volna a pesti tornyokra a madridi Szent Sebestyén-templomról, hogy itt is felemelje a háztetőket, és megmutassa a négy fal között folyó életet a salamancai főiskola hallgatójának; nézd, ilyen Pest belülről, rettenj meg a városodtól, és ha még van időd, a haszonleső ügynökök városát hagyd el örökre.

Amott az István-torony körül, egy barokk város súlyos háztetői alatt, ódon szagú utcákban, köcsögkalapos, sörvívó osztrákok, császári kripták és egyenesre nyírt fasorok és a zsandárok városában a forradalom miatt áll a középkoriasan taláros bíróság előtt egy fiatal doktor.

Nehéz észre nem venni e két perspektívát, midőn Adler Frigyes védelmező-beszédét hallgatjuk, amelyet úgy mond el, mint egy kitűnő színész vagy mint egy féleszű diák.

Az újságok Pesten külön felemlítették Dénes Gy. Aladár színészkedő és agitáló ügyességét. Pedig csak mullok és vatták báljai között kereste a kisurranást.

Vajon mit írnak majd Adler Frigyesről, aki azzal a szóval lépett a bírák elé, hogy tudatában van annak, hogy erről a helyről utolsó útjára indul, a bitófa alá?...

A harmadik embert Adler Frigyesben még nem ismerjük.

Az igazi, meztelen, az ítélet kihirdetése után magára maradt embert...

Az lesz a valódi Adler Frigyes.

(1917)

Józsefvárosi este

A történelmi május egyik alkonyatán H. J. főtisztelendő úrral sétálgattunk a Józsefvárosban, ahol az aranyhajó papot mindenki ismeri, és a lakosság messziről köszön a plébánosnak. Furcsa utcákon ballagtunk, ahol nyurga bérházak vetik lábukat régi világból itt maradt földszintes házaknak. A Józsefváros némely részében hasonlít Budához. A beépítetlen telken gyermekek játszadoznak, máshol tágas udvaron kocsik állnak, annyi kocsit, amennyin az egész utcát el lehetne fuvarozni. Vasárnap délután ezek a régi kocsik vígan, peregetve futnak a ház népével, gyermekekkel, asszonyokkal mindenféle kirándulásokra; fehér vállú, telikeblű józsefvárosi menyecske lógatja le kövér lábukat a fehér harisnyákban, a férfiak haja vizes kefével van lesimítva, és elemózsia, bor várja a kocsiudvarban, hogy a pünkösdi délután valamely zöld mezőn, esetleg a kőbányai korcsmában vagy Újpesten túl egy országúti csárdában elfogyasztassanak. A kerek szemű gyermekek büszkén néznek le a henteskocsiról. Itt még boldog emberek laknak.

Napközben a kocsik oly messzi és különböző utakat tesznek meg, hogy vénségére egyik-másik elmondhatja, bejárt annyi utat, amellyel az egyenlőt be lehetne utazni. A Múzeum körúti mágasok és a jó módú polgárság városrészében külsőleg kevésbé látható meg a háború képe, habár itt is nagy a szegénység, gyermekek verejtékezve húznak kocsikat, boltok előtt hihetetlen ruházatú nők ácsorognak, egyik-másik öreg nyugdíjason olyan fényesre kopott a fekete kabát, mintha reggeltől estig dörzsölnék, a bajuszok és szakállak nincsenek a régi rendben a férfiak arcán, sokkal lassabban járnak, mint azelőtt, de a lányoknak megvan a tavaszi ruháskájuk, a városrész terecskéin az elmúlt lövészengerek emlékei hevernek, eldobált barna tikettek alakjában, az ablakokból bús képű nők nézik az alkonyt; szerelmes párral ritkaság most a találkozás, pedig azelőttiben, a háború előtt, esti órában alig lehetett közlekedni miattuk, mindenki szerelmes volt a Józsefvárosban.

H. J. főtisztelendő úr azt mondja, hogy a háborúnak 1918. január 28-án lesz vége.

Jóslata nem afféle babonaságra épített kijelentés, amilyenekkel gyakran találkozunk a háború alatt. Akinek semmi tennivalója nem volt, beállott prófétának. Pest vidéki városrészében, a Józsefvárosban annyi dologtalan jó közörmű, amint azokon a helyeken szokás, ahol az emberek kis körben, rövid távolságban, szinte négy fal között élnek.

A plébános két bibliai kijelentésre alapítja véleményét. Az egyik Dániel próféta kijelentése, a másik Szent János evangélista látomása, aki még a háború tartamának hónapjait, napjait is pontosan megmondja. Január 28! Ebben a csodákkal terhes májusban szívesen elhiszünk

mindent. A hitetlen Tamások a sarokba ülhetnek. Eddig nekik volt igazuk, de e májustól fogva a buzgó hívőké a világ.

Ki hitte volna például, hogy mire a rókusai apácák zöld lombokba öltöztetik Máriát a pünkösdi napokra, Tisza István már nem Tisza István Magyarországon?

Tehát: január 28, mondja János evangélista. A bibliai bikafejű királyok akkor hagyják abba a harcot.

Míg a szocialista vezérek, midőn Pestről elindulnak stockholmi útjukra, fanatikusan vallották, hogy magukkal hozzák a békét.

Nem feltétlenül szükséges, hogy az evangélistának legyen igaza Weltner elvtárssal szemben. Az egyik kétezzer esztendőös zsidó, a másik negyvenesztendőös. Csak béke legyen.

S ez a május, amely felhőtlen egéből a meglepetéseket ontotta, talán végleg elhozta a hitet az emberek közé, amelyet háromesztendőös nyomorúság elrabolt. Az elszánt május, amely mindeképpen nyomot akart hagyni a történelemben, még nem múlt el, holott már annyi eseménye van, mint máskor az esztendőeknek. Vonagló országhatárokon bévül, a föld alá temetett, némává kényszerített és a nyomorúságtól leaszott emberek kezdik fölemelgetni a fejüket a homokból, ahová a vihar elől rejtőztek. Még tombol a vihar, véres homokoszlopok táncolnak az égig, a tevehajcsár mégis azt mondja, hogy már elült a szél; a levegő száraz és szívet zsibbasztóan forró, az utazó már nagy kortyokban nyeli, és ráfogja, hogy érzi benne az éltető ózont. Ezt a csodálatos hitet a május hozta. Az a május, amelyet fejcsóválva néznek a gazdák ez esztendőben, amely fukarkodik a magyar erővel, és balsejtelmekkel tölti el a földmívelőt: és mégis tele van aranyos és zöld reménységekkel. Különösen hazánkban jelentett nagy dolgokat a május, ahol a magyarok fele nemzeti prófétáinak látomásaival és reménységeiből él. Itt Mária Terézia óta mindenki remél, névtelenül, tudatlanul és kilátástalanul várja a változásokat. A pénztelen, az állástalan, a féllábú és a dologtalan magyar szokás szerint mindig az uralmon lévő kormányban kereste a hibát. Jó dolog volt ez, mert megvigasztalt legnagyobb keserűségeink közben. A nemzet mindig új erőre kapott, ismét megfeszítette az izmait, és csüggedés nélkül vetette magát a küzdelembe. Mária Terézia - aki leginkább ismerte még a magyarokat a Habsburgok közül - hétesztendőös háborúját, koronájának épségét sohasem tudja vala megnyerni a magyarok önfeláldozása nélkül. Az elkeseredett, halálra fáradt nemzet sem fejezhetné be sikerrel e ráért bibliai viszontagságokat, ha a koronás úr és a nép között nem volna oly teljes az egyetértés, mint a „legokosabb asszony” idejében volt. Nehéz dolog arról vitatkozni, hogy igazságos vagy igazságtalan az a történelmileg valószínű tétel, hogy mindazokra a mélységes felejtés vár, akik ezt a háborút vezették. Csak emlékezzünk öreg királyunkra, akiről uralkodása alatt annyi szép jelzöt írtak a tollak, forgattak a nyelvek, gondoltak az elmék. Királyt ily gyorsan még nem felejtettek el, mert szellemalakjához a megindított hadjárat szolgált véres háttérül. A háborús könyvekkel és hírlapokkal együtt elnémulnak mindazok, akik a harcra uszítottak, gyűlöletet és vérengzést agitáltak. Annak a bécsi fiatalembernek, doktor Adlernek a szavai bírái előtt, éppen e jelentőségteljes májusban, nemegyszer az emberiség szívének legmélyebb helyeiről látszanak hangzani. Tisza István is majd csak a történelemben folytatja tovább életét. De vajon nem ez lesz a sorsa mindenkinek, aki e rettenetes években a közvélemény színe előtt állott, aki okkal vagy ok nélkül bizonyos felelősséget látszott viselni a háromesztendőös történelemért? Elmondható nevek, látható emberek, megfogható események a háborúban csak rövid életűek lehetnek. Mert a kopogtató békével mindent és mindeneket nyomban elfelejt az emberiség, hogy helyet adjon elméjében az új ideáloknak.

Félek, hogy Tisza István nevét, amelyet háromesztendős kínszenvedéseink alatt naponta többször is kiejtett minden magyar ember, reménységgel vagy gyűlölettel, sokáig nem fogják mondani. Alakja, amely néha oly félelmetes volt, mint a napfogyatkozás árnyéka, messzi eltűnik a napi érdeklődésből. Átlépett egy váratlan májusban a történelembe.

A megifjodás májusa (amelynek csodái közé bátran számíthatjuk még az orosz forradalmat is) most már elkezdte fesztő munkáját a leláncolt lelkekben. Az emberiség mindinkább kezdi egy rossz álomnak nézni a tegnapi napot. Remények jönnek - honnan? egyelőre csak a levegőből -, amelyekről eddig nem tudtunk, ideálok, amelyekre gondolni sem mertünk a tél hava alatt. Szabadságok mutatkoznak. Új céljai támadnak megdermedt életünknek. És ha pünkösdre megjön a magyar áldás, a drága, életet, termést, újjászületést fakasztó májusi eső - amellyel még e hónap tartozik a teljes kielégüléshez -, Magyarország e májusa a megváltás hónapja leend.

- Tehát ne felejtsük el, hogy a próféta január huszonnyolcadik napját jelölte meg a borzalmak határának - szól az aranyhajó.

Ezután egyedül ballagok tova a Józsefvárosra. Hallga, valahol a harmonika szól... Fehér szoknyafodor villan a setétségben. Egy udvaron orgona nyílik. Leng a csipkefüggöny a földszinti ablakon.

Valami koppan a kalapom tetején.

Csendesen esik.

(1917)

Egy régi ember vallomása

Az áhítattól csaknem keresztet vetek, mint ama régi tavaszon, amikor férfi lettem, midőn ismét érzem az akácfa mézesmázos szagát a fasorban. Most is, mint minden évszak változásakor, érzem, hogy titkos természetimádó vagyok: sajnos, csak negyven esztendő korában ismeri meg önmagát az ember, mikor nem lehet többé segíteni a dolgokon.

A kóborló cigányleány szoknyája csak azért tetszik, mert a pipacshoz hasonlít. A nők dús haja csupán azért érdemel figyelmet, mert a vadfüvek, hosszú szárú parti növények bőségét vonja az emlékezetbe. Carmen észvesztő szemében a pusztaságban lobogó lidércfény vonz, míg Tatjana tekintete szőke, mint a korai nyári hajnal, amikor kocsin utazunk a harmattól nedves homokos országúton, és a falu tornya úgy eltűnedezik, mint a hátrahagyott élet. Mindig bölcs voltam fiatalkoromban, a lakodalomnak nem tudtam szívből örvendezni, temetéseken nem bússultam, mert sokat csavarogtam szabad mezőkön, magányos rekettésben, bozóttal benőtt határárkok mélyében, erdőkben megkerestem a pázsitot, hol ember nem hagyott nyomot, ligetben a legsűrűbb bokrot, ahová arc-távolságnyra szállott le az énekes madár; és így pontosan tudtam a természet életét, a falomb lehullását, az ér vizének színváltozását, a legszebb virágok elhervadását. S így bizonyos tudomásom volt arról, hogy a leghosszabb táncnak is vége van, megvénül a csalfa lány, formáját veszti a kíváncsi menyecske, gyászruháját leveti az öregasszony; s ugyanezért nem ugrottam kútba sohasem szerelem miatt. Ha nagyon fáj a szívem: sétapálcákat kezdtem gyűjteni, hogy felejtsek; kitakarítottam a padlás évtizedes limlomját, lombok közé ültem a legmagasabb fákra, és örvendeztem a szélnek, amely oly

szüzen, tisztán, üdén zúgott, mint a forrás, midőn a sziklából kibuggyan; liszteszsákot hordtam a régi szélmalom körül, vagy elmentem vadászni egy hű eb társaságában, és napokig bujkáltam a nyíri holtvizek között. Ilyenformán nemigen bírtak velem a nők, bármilyen ruhát vagy kalapot vettek magukra, nyelvükre mézet, a hangjukba puskaport, tűzkő szikráját a szemükbe. Igen, megvetettem azokat az embereket, akik szerelem miatt szenvednek, a borral az asztalra írnak leánynevet, elmerülve mennek a kocsúton, hogy a szekér csaknem elgázolja őket, a falra másznak, és felporozzák a pisztolyt, midőn egyedül vannak. Képtelen voltam egy szerelmes regényt vagy verset elolvasni. Földhöz vágtam Anyegint. Sipulusz és Mark Twain voltak az olvasmányaim; előbbinek pesti házimesterei megkacagtattak, míg az utóbbi cirkuszi humora felvidított. A színdarabokban az intrikus színész imponált. Az ország nevezetességei közül Pletényi Pál földbirtokos, aki húsz esztendeje nem látta a lábát a hasától, és Parádfürdön töltötte a nyarat, mert ott tudtak kedvére főzni.

A legbölcsebb fiatalkor után következik a bolond férfikor.

Később beláttam, hogy az öregasszonyoknak, akik fejemet tapogatták bütykös ujjaikkal, ebben is igazuk volt, mint a piócázás hasznosságában. Hányszor küldtek leányok elcsábítására, hányszor biztattak kikapós menyecskék után, s uszítottak révülten nevető özvegyek felé, akiknek az alsó ajka furcsán remegett, amikor fiatalember mellett ültek. Általában úgy emlékszem, hogy a szerelmet senki sem vélte tragédiának vagy mennykőcsapásnak, inkább egy mindennapi természeti tűneménynek, mint a szivárványt, a háziállatok tavaszi táncát, a mének nyerítését idegen kocsik után, a bika támadását a csordában. A gyermek sem rettent meg az éji lepkétől a szérűn vagy a ház körül; a fosztókák, batyubálok, majálisok, táncestélyek természetyszerűleg arra voltak rendezve, hogy a férfiak és nők megismerkedjenek egymással. Bölcs berendezkedés volt az, hogy az öregasszonyok és öregemberek, akik már kiégtek, felejtettek és fájdalomra, örömré többé képtelenek voltak, nevelték az ifjúságot. A lány vagy asszony nem égi angyal, elérhetetlen sugár, férfit evő, agyvelőt és szívet marcangoló tűnemény, hanem emberi lény, akinek nincsenek rejtett titkai, érzései, mondanivalói. Nincsen olyan nő, aki meg ne hallgatna, ha kellő időben lépsz a sarkára. Nincsen olyan leány, akinek hazudni ne lehetne. Ne félj, légy bátor, a vakmerőség erény a nők körül, légy erőszakos, rabold a csókot, használd fel izmaidat - és aztán ne gondold az elmúlt szerelemtől többet, mint egy szerencsés kirándulásról.

Így mondogatták az öregek. Nevettek, tréfáltak, mert ők már tudták az élet értéktelenségét.

Be kár, hogy nem hallgattam rájuk életem végéig!

(1917)

Magyar sóhaj

„Uram Isten, adj esőt!”

Ez a fohászkodás ostromolja az eget Mária lángba és füstbe borult országa felől, hol áhítatos, ezerosztendős múltunkba vetett törhetetlen bizalommal, hol meg a bizonytalan, de dacos jövőnek elszántságával.

Adj esőt, Uram.

Aztán békét.

De mindenekelőtt májusi esőt, magyarok esőjét, mert anélkül nem ér nekünk semmit a diadal ellenségeink felett, valamint nem vehetjük hasznát a békének sem.

Esőd nélkül elpusztulunk, Uram. Elhullunk tüzes kardoktól, mint a száraz mennykőtől. Holott már harmadik esztendeje álljuk a csatát az égboltozat négy tájéka felé megdöbbenés nélkül, a vashámor munkásainak süketségével, a puszták oroszlánjának hörgésével és a vakondok óvatosságával.

A csata már nekünk nem meglepetés; a fegyvercsörgés örökösen hangzó, megunt lélekharang; az asszonyok bánata, rongyos gyermekek koporsószerű arca, elerőtlenedett férfiak tántorgása olyan megszokott élmény, mint szombatnak szerdára való következése; a hősi halál lett az emberi sors természetes befejezése, és a fájdalom egy hű eb, amely éhen kimúlik gazdája sírján.

De a Te haragod, Uram, rettentő nekünk, mert benned mindig bízunk, a föld alatt, az orosz mocsárban, az olasz hegymoron és otthon, elsötétedett lakásainkban.

Azt hittük mindeddig, hogy mellettünk vagy; nem hagyod szíveinkben úrrá lenni a kétségbeesés láncait zörgető csüggedést; elküldöd ezután is mennyei köszörűköveidet fegyvereink megélesítéséhez; városainkat megóvod a tüzes csóvától, fehér barmainkat a mérges légytől, kútjainkat a dögvésztől és magtárainkat a kiürüléstől.

Benned bízunk, Uram, mélyen a hó alatt, hogy majd elküldöd megváltó tavaszodat, gazdag nyarat és csöndes őszödet, amelyben már oly távolról hangzik a háború hangja, mint éjszaka a felhők alatt a vándormadár kiáltása.

Vártuk, mint a rab a szabadulás napját, májusodat, Uram, amely a Szűz kék palástja alatt meghúzódó országunknak olyan fontos ideje, mint az Indiákon a szelek évszaka.

A földünkre hajoltunk, mint a napkelet hívője, hogy immár láthassuk munkánk gyümölcsét, amelyet az elmúlt boldogtalan őszön, vizekkel terhes, Noé korabeli tavaszon elvégeztünk a rendületlen hittel, amellyel a madár őrzi tojásait. Megcsókoltuk a májust a harsogó színű fűszáron, a rétek lenge párázataiban, a jegenyenyárfák holdvilág remegtette levelein és az utak mézes ákácvirágában. Megöleltük, mert soha úgy nem vártuk drága, elbujdosott rokonunkat, a Te küldöttest, Uram, akinek megjelenésére elhalasztották haláluk napját az emberek; késlekedve, vonakodva kalapálták a csorbát a szablyák élén; konokul egymásra törő földalatti bujdosók felemelték a mélyből sörényes fejüket, és egymásra néztek, mint a zarándokok; reményteljes fehér vitorlák mutatkoztak a délibáb zöld tengerében, mint áldott nők révedezése; a kopár sivatagban tévedező, kisebztet lábú vándorló megtalálja nyakában a hit amulettjét, ahol eddig csak a zsineg szorítását érezte: - ezt hozta nekünk májusod, Uram, első szakaszában.

Aztán halkán, mint a szél indul meg az erdőn, vagy a hegyoldalban legelésző nyáj között harapózik a rémület a közelgő veszedelem elől, a tűz lovása nyargal végig a szalmás tető gerincén: így következtek az esőtlen napok.

Mint pihegő galambposták Budapest tornyaira, érkeznek a hírek az ország békésen elnyúló távlatából, hogy: nincs eső. A városi ember más esztendőkből némi közönyösséggel, pesti nemtörődomséggel, kultúrájában bizakodó egykedvűséggel fogadja a gazdák felrepitett papírsarkányait. A városi anekdota csak azt tudja, hogy a magyar gazda soha sincs meglepődve. Nem volt még olyan termés Magyarországon, amelyet sokallottak volna a gazdálkodók. Eleinte bizony nagyon ijedeztünk a termelők jóslásától, hogy katasztrófa előtt áll Magyarország.

Ám a hírek mind hangosabbak, az ország búzatermő vidékeiről érkező arcok mind borultabbak, napról napra csüggedtebbek a szemek, amelyek az ég és föld horizontját kémlelik, mind tompultabban vernek a szívek az izzó napkorong, a felhőtlen égboltozat és az aszályos, megkérgesült földek láttára, már nincs kedve jósolni ama bizonyos legöregebb embernek, a levegő forró, mint a tűzhányón, elsatnyultan nyúlnak el a termő mezőségek, mint égő városok közelében, a záporosó garabonciása késlelkedik megjelenni a keresztutak fészületeinél, töprengve lehajtja fejét földesúr és orosz hadifogoly, csak a cserebogár zümmög nyári népdal helyett. Pesten olvasni kezdik az időjárási intézet jelentéseit, és az újságok meglódtítják a vészharangot.

Néha átsuhant a láthatáron egy gyorsan tovatűnő felhő, mint a kalózhajó a messziségben.

Az este, amely immár a történelemé, június elsejét jelentették a kalendáriomok, mint a megváltás, beköszöntött az országos eső. Felejtve töprengés és reménytelenség, olyan nagyot lélegzett az ország, mintha a béke hírét vinnék szerte fehér lovasok.

Esett, szőkén, barnán, tavaszi kedvvel, olykor rézsútosan, mintha nagy sietségükben elvesztették volna az egyenes utat az esőszemek, karikát hánytak a tócsákon, mint a gyermekek jókedve, megmosták az árvaházi növendékeket, a gondozatlan útszéli bokrokat, felvidámították a magányos, poros falombokat, amelyek már azt hihették, hogy más célja nem leend életüknek, mint a lakosságnak akasztófául szolgálni, a kertek új szagokat leheltek, mint újonnan szerelembe keveredett nők, a hervadó orgonavirágok, amelyeknek színét már csak a grófnők őrizték meg ruháikon a lófuttató gyepen, kitárták kis tenyereiket az esőpénzek felé, a magyar éghajlat elefántjai, a fehér barmok megfürösztyötték aszott tagjaikat az áldott vízben, míg a gazdák az ég felé emelték nap hevétől barnára pirult arcukat.

Esett, mint az ezeresztendő néphit a magyarság fennmaradásában; mint az új korszaknak, várva várt jövődönnek hírnökei a lehulló esőszemek; mint az égi olaj, amely a Mária országában aluszékony mécsesek lángját újra felragyogtatja; mint az élet - úgy esett.

Elterpeszkedtek a mezők, mint pusztai kútnál a fáradt vándor emeli szájához a vödröt, szétnyíltak, mint a szélben dudorászó falombok, és ég felé nyújtották a karjukat, mint szerelmes nők. És az ég messzi tájairól jött komor felhőlovagok fáradhatatlanul öntözték húsvéti kedvükkel a magyar hajadont, a hervatag pünkösdi rózsákat, az áldott asszony módjára gömbölydő mezőségeket, fiatal ízeket lehelő réteket, parton álló, szerénykedő, sovány néptanítókat, karcsú szőlővenyigeket. Kőrisfaillata lett a világnak, friss szárnya a madárnak, acélkardocská nőtt bele a kalászkokba ez estén.

(1917)

Angyalos bankó

Ebből a képeskönyvből, amely a háború előtti régi Magyarországot írja le, mint az egykori hírlapíró a *Kis Tükör*-be, nem maradhat ki a bankó, amelynek olyan jelentősége volt, mint akár a szerelemnek vagy az egészségnek.

„Krajcárból lesz a forint” - szólta a régi közmondás, és valóban éltek nevezetes emberek a régi Magyarországon, akik takarékoságuk, mindenről való lemondásuk, aszkéta életmódjuk révén végül meggazdagodtak. A harisnyák, a kebelben viselt zacskók, az egész életen át szolgáló,

rongyos bőrbugyellárisok a megmondható, hogy mily hangyátürellemmel hordták össze a dolgos kezek az első százast, majd az ezrest; mily emberi testből való test volt a hosszú életen át melengetett, szalmazsákba varrt, szekrény titkos fiókjába, máskor föld alá ásott bankó!

A régi bankó valóban részese volt az emberi életnek, a százások, ezresek papirosaiért annyit szolgáltak az emberek, mint Jákob Rebekáért. A megfeszített munkának, a virrasztott éjszakának, a fukarságnak és az önkéntes nélkülözésnek várva várt gyümölcse volt a régi ötvenforintoson helyet foglaló arató pár, a százforintos pufók asszonyfeje, az ezerforintos bankó halovány narancsszíne és kéttenyérnyi terjedelme. De még az ötös elnyújtott lábbal üldögélő, kalászos párkái is jelentékeny jutalmat jelentenek, míg az egyforintos, kékesszürke papiros már elegendő volt ahhoz, hogy az ember egy napra biztosítsa az élelmezését. Szinte megcsalva érezte magát a régi magyar, midőn jó forintjai helyett Wekerle kivereti Körmöcbányán az ezüstkoronákat. Úgy vélte, hogy a pénzegység kisebbedésével szegényedik Magyarország, új milliomosok, új gazdag emberek lettek, amint a pengő helyett koronákban kezdtünk beszélni. Eleinte azonban az élet olcsóbbodását jelentette a koronarendszer. Bizonyos nyugati gazdagság volt érezhető az országban. A forint idejében arra voltunk büszkék, hogy pénzünk csaknem kétszer többet ér, mint a francia pénz. Míg a korona megérkezésével a régi gazdag emberek váltig azt akarták elhitetni, hogy a korona megközelíti a régi forint értékét. Csak a muzsikus cigányok, koldusok és egyéb vagabundok érezték magukat kijátszva Wekerle koronáival.

Milyen előkelőség volt egy régi százas!

Emléke úgy suhan tova mai pénzes pénztelenségünkben, mint egy előkelő, dús, nemes lovagnak az árnyképe, aki az embereket uraságra, gavalérságra tanította. A százas már a grand-seigneurök osztályához tartozott, felváltása, elköltése, esetleges eltékozlása nem történt minden lelkiismeret-furdalás nélkül. A szegény ember kezében vagyunk, amelyen tehenet, házat, sorsboldogságot lehet vásárolni. Vigyáztak is reá az emberek. Rongyos százforintos bankóval nemigen lehetett találkozni, mint manapság méltatlan, foszladozó, meg nem becsült unokával, levasalatlan százkoronással. A százast már a bugyelláris felső rekeszében őrizte mindenki, és inkább lemondott apró és nagy élvezetről a tulajdonos, ha az százasa felváltásába került volna. Száz forinttal zsebében Pestre, Bécsbe, fürdőhelyre utazott az élnivágyó gavalér. Gondtalan heteket lehetett rajta vásárolni, kiélvezni a vakáció napjait, regényeket lehetett szőni. Esetleg megházasodni is lehetett száz forintra. Grófnők és kokottok beparfömmözték, és csak a vadonatújat kedvelték belőle. A férjember zsebében szivarszaga volt. De meg lehetett ismerni a faluról városba került bankót is.

Ha egyszer elindulnának a régi bankók (ha el nem égették őket), és meglátogatnák Magyarországot, mily furcsa tapasztalatokat gyűjtenének. Elmennének a régi bugyellárisokba, harisnyákba, kezekbe, ahol oly jól érezték magukat, mint fecske a fészében: verébtójasokat találnának a régi kedves helyeken. A régi birtokosok, akik egykor a bankók tulajdonában emelt fővel, gondtalan szívvel és repkedő kedvvel éltek életüket, házra, földbirtokra alkudoztak, nem féltek a holnap bizonytalanságától, még a betegségtől sem, manapság oly ijedt, bizonytalan és takarékoság nélküli emberek, mintha egy gonosz varázsló elbűvölte volna őket. Többé senki sem vasalja ki szeretettel a bankókat, mert nem érdemes e futóvendégekkel bíbelődni. Nem őrzik már harisnyában, fehérnemű között a színes papirosokat, ahonnan alkalmadtán oly meggondoltan vették elő, mint az ereklje; gyakran évekig hevernek elbújtatva fiókokban, és ünnepnaponként megolvastattak, a számjegyeik feljegyeztettek, gyűrődéseik kisimítottak, és olyan nehezen váltak meg a házból, mint az élet legdrágább java.

A fukar többé nem rendezgeti őket magányos éjjeleken, midőn attól remeg, hogy ázni kezdik a ház falát. Az uzsorás liszteszsákját ölelgeti.

Céda leány lett az új bankó. Ma itt, holnap ott ver tanyát, sehol sem tartogatják szívesen, és eltávozása még csak annyi gondot sem okoz, mint egy futó kaland. Jön és megy, mint a bolygó zsidó. Vándorlásában elrongyosodik, szemétté foszlik, elmorzsolódik a mohón kapkodó emberi kezek között. A háború szennye, vére, gonoszsága van ragadva minden egyes darabhoz, mint a bűnjel a gyilkosok ruházatán. Ő itthon ölt, mint a bacilus nagy tömegével. Elválásunk tőle nem lesz fájdalmas, hanem megkönnyebbítő. Menjenek el a háború bankói, hogy többé sohase lássuk őket.

(1917)

A rajzó lomb

Ha tegnap telet mutat a kalendárium, és a Dunát történetesen jégpáncél fedi, a Buda felé vonuló néptömegnek hiába állja el útját a hídnál a bosnyák zászlóalj. A pesti nép bizonyosan átjut vala a folyamon, mint Szilágyi Mihály negyvenezer fekete vitéze Mátyás idejében. A nép megnézi vala királyát, és megmutatja magát a királyának. Bizonyosan fenséges lett volna ez a találkozás, őszintébb, jelentősebb és fogadalmasabb, mint a királyok összejövedele, midőn a pályaudvarokon, jól elzárt kastélyokban megölelgetik, megcsókolgatják egymást, aztán hadat üzennek. Ám a Lánchidat Bosznia szálás fiait tartották megszállva, pedig ma nem is Táncsics Mihályt akarta kiszabadítani a nép a Fortunából, habár annak a régi, anekdotává lett Táncsicsnak némi köze volt már ahhoz, hogy ma százezer ember állott talpon a város utcáin, s Budára akar menni, jogait átvenni a királytól.

A tegnapot, a Nép napját majd leírják a történelemtudósok a többi dátumok közé, bizonyosan nem nagyon messzire a szabadságharcok emlékeitől. Esernyő helyett piros papírost tartott kezében a nép, amely papirosra kívánsága volt felírva, mint Fáraó gúlájában a múmiák képírása. Minden talpon álló budapesti ember egyet akart e napon, mondják majd a jövőendő történészei, amidőn a kis vörös cédulákból már a múzeumban őriznek hírmondót.

Honnan jött a nép, amely előzőnlötte az utcákat, mint a medréből kicsapó tenger?

Mindig megdöbbenő és méltóságteljes életjelenség az emberek tömegbe verődése. Káplárok és csendlegények nélkül tudja mindenki a kötelességét, lépést tart, kellő időben kiált, és fanatikusan hisz az igazában. Nem ok nélkül találták ki a demagógok a régi mondást: a nép szava: Isten szava. A nép, amikor talpra áll, és testvérként szövetkezik, forró napot, esőt, rendőrbotot tűr, szuronyok hegyét nézi, és életre-halálra hisz a meggyőződésében: csaknem másvilági küldetéssel, a transznak orvosilag érthető állapotában, közönségesen pedig vérré és ideggé válott fanatizmussal végzi tennivalóját. Jön, ő maga sem tudja, merről, mint a homok, amelyet a nehézkedés törvényei kényszerítenek a helyváltozásra, mint a szél, amelynek kiindulóhelyét még nem látta emberi szem, mint a méhraj, amely a természet titokszerűsége folytán hirtelen ellepi a falombot. Sokszor olvastam tömeghipnózisról, a közel és a messzi múlt csaknem minden történelmi eseménye ezen alapszik; tudva az elméletet, nemcsak Carlyle forradalmi könyveiből, hanem barátaimtól, a néptribunoktól is, akik az elmúlt esztendőekben házi orvos módjára kezelték a beteg budapesti népet. Mégis mindig csodálkozva állok, midőn a papiroselmélet életre kel, és a lombik apró újságbetűiből, elhangzó szavaiból egyszerre felemeli bozontos fejét a kísérlet eredménye, az utcai tömeg.

Ez másfajta experimentum, mint az utcai járókelők megtréfálása, akikkel egy mereven, komolyan, kevés szóval álldogáló ember azt is el tudja hitetni, hogy látja, amint az eger felmászik a Józsefvárosi toronyra. Rövid időn belül nagy csoport láthatja akár az egeret, akár az embert, aki zászlóval igyekszik fel István tornyára Ferenc József halálakor; de el lehet hitetni az utcai csoporttal tüzet, kísérteties hangot, föld alatti morajt magányos házak környékén.

Azonban negyedmillió embernek a talpra állítását már nem nevezhetjük bűvészi szélhámos-ságnak. Különösen napjainkban impozáns ez a kísérlet, mikor félig-meddig katonai hatalom örökdió a közbiztonság és a nyugalom felett. A pesti nép gyakorlott tüntető. Táncsics Mihály óta jól megtanulta az utcai zendülést. Nem csoda, hisz mindig bajban volt az ideáljaival és a kormányaival. Néki kimenni az utcára és birokra kelni a rendőrlegényekkel, könnyű kaland volt. Az utcai csatározásokban oly gyakorlott volt ő, mint a hirtelen való szétoszlásban, a nyomtalanul eltűnésben a körút mellékutcaín és váratlan megjelenésben a rendőrmentes vidékeken. A háború kitörése előtt mindennaposak voltak ezek a gerillaharcok Budapest utcáin. Fiatal hírlapírók és öreg szocialista vezérek lelkesedtek, a rendőrtisztek, a régi futóbetyárvilág komisszáriusainak ravaszságával kezelték a tüntető népet, mellékutcából rohant elő a legénység, rejtett udvarok mélyén tanyázott, vad dühvel rontott az ellenségre, az elszántabbja zsebre dugta a pléhdarabot, amelynek numerusa alapján a másvilágon vagy a reggeli újságban felelősségre vonják, szeretett felnyargalni a gyalogjáróra asszonyok közé és beszáguldani a kapuk alá. Míg közel volt Oroszország, csendbiztosaink onnan vették a példát. A budapesti nép pedig nevetve, vidáman, szinte gaminkedvvel ingerelte a nagybajuszú Andrásokat, megfutamodott, elbújt, majd nyelvet öltögetve visszatért; a kis inaspapucsok, munkásbakancsok, diákcipők szorgalmaskodva, mint a záporosó futottak Budapest utcáin a rendőrcsizmák elől. Akkor még érdemes volt rendőrnek és tüntetőnek lenni. Nagyobb baja nem történt senkinek, mint belyukasztották a fejét. Vidám élet volt ez, telve mulatságos epizódokkal és felejthetetlen kalandokkal. A sebeket bekötözték, az üvegcserepeket elsöpörték, az inasgyerekeket hazabocsátották a kapitányságról, és másnap mindenki nyugodtan látott a dolga után, a diák leült könyveihez, és a poszt békésen sodorgatta bajuszát a Józsefvárosban.

Amíg a bihari perzekútor komolyan vette a pesti utca kedvtelését, és zsandárokat állított a név szerint ösmert Andrások helyére. Dühös bojnyikokat küldött a tüntetők ellen, a játék vérben és életben ment, fegyverdörgés rebtentette szét az általános választói jogot éljenző ifjú munkásokat és diákokat.

És tegnap ugyanaz a tömeg, amelyet néhány év előtt még csendőrszurony várt az utcasarkon, békésen vonulhatott végig a régen nem látott utcákon.

Jöttek piros és tarka szoknyaikban a munkásnők, és az asszonyhangok vijjogtak és csengtek, és furcsán énekeltek. A nők nem féltek. Ösztönük megsúgta nekik, hogy bántódásuk nem esik, bármit kiáltanak a rendőr felé. Még az általános választójogot is szabad már éljenezni. Otthagyták a munkájukat, varrótűjüket, a cselédleányok konyháikat, a masamódok boltjaikat, megfagyott mosolyukat a trafik tünderei, a kelméket a szabónők, a rózsát a virágárusok, az újszülöttet a szülésznők és a dohánygyárat a lányok. Tarkán-barkán, hétköznapi ruháikban, a régi május elsejék ünnepi kedve és rozmaringja nélkül, kötelességtudóan, mint a szigorú mindennapi élet vonultak végig az utcákon. Ma nem tréfálni, enyelegni, mulatni, játszadozni mennek a Ligetbe, hanem történelmet csinálnak, mint egykor, száz esztendő előtt a francia nők. Féltettem is szegénykéket.

Aztán néztem munkaruhájukban a gyárak és műhelyek, boltok és irodák lakosságát, akiket ilyen időben még sohasem látott senki az utcákon. Fénylő nappal volt, verejtékes délután, midőn ez idő tájt javában dolgoznak az emberi karok és lábak. És ők mégis az utcán vannak, nem a dologtalanság vagy henyélés vágyával, hanem kötelességtudásból, annak a végtelen

áradatnak a sodrában, amely keletről nyugatig hömpölygi körül a földgolyót, amelyet néme-lyek szabadságnak, mások jognak vagy békének neveznek. Az emberi ideál özönvize volt e tömeg, amely még tegnap jelszavakban mondta ki szíve óhaját. De hát mit tudnak a szürke jelszavak kifejezni mindabból, ami a lelkek mélyén ül, keselyű módjára marcangol, elmét setétíti, és lánggra lobbant? Mirabeau mondott egyszer valamit az áramlásról, amely körülutazza a világot. Ennek a nagy utazásnak volt egy kis karavánja a tegnapi százezer ember, aki elátkozottság és bűvölet alól kívánt szabadulni önkéntelen helyváltásával. Ment, ment. A városházára, mert oda szabad volt mennie.

A régi pesti utca harctéri tudósítói, az újságok lelkes reporterei (a letűnt korból, midőn Fényes László még lóháton járt a népgyűlésekre, fiákeren a német zurnaliszták, élesen füttyült az esti lap automobilja, Szamosi lángolva szaladt, mint az égő házban) alig találnak feljegyzésre érdemes dolgot, amely a múlt idők csatazajos, üvegsörömpölős, vérző fejes és dühordításos ütközeteire emlékeztetné a vidéki olvasót. A tüntetők változtak meg vagy a rendőrök? A fegyverbe állított katonák vagy az öntudatos munkások?

Olyan volt ez a körmenet, mint az angyalok lajtorjája Jákob álmában. A létra végén mindenki a paradicsomba jut. Nem kell tolongani, sietni, bizonyosan elérkezünk oda.

(1917)

Szentiván

Álmaimban néha egy halott nő szokott meglátogatni, aki nyurga lábaival nem érinti a szőnyeget, fehér, lenge köntösén mégis úgy világítanak át formái, mint az éji mécs lángjai. Bejárja a szobát, hol egyik, hol a másik széken foglal helyet, de sohasem kíváncsi a fehérneműs szekrényre, ahol találna pedig tennivalót; figyelmesen, hosszant nézi az arcomat árnyékba borult tekintetével, mintha én volnék a halott; köd-legyezővel takarja el arcát, hogy véglegesen soha reá ne ismerhessek, gondolhassam őt jónak, szépnek, egyetlennek: a felejthetetlennek; majd feláll, mielőtt a kakas kukorékolni kezdene az utca túlsó során, az artistaszállodában, a felesznőnél, akinek közelében megállnak az óramutatók a gavallérok mellényzsebében, feláll a kísértetek és álmok elröppenő lengésével, és búcsúzó kutatást rendez az íróasztalon, levelek és könyvek között. (Ezért is gondolom, hogy nő a látogató, aki egykor kíváncsi volt, és lelki problémával nézte a felbontatlan leveleket.) A nők úgy végzik kutatásaikat, mint Lecoque úr titkos rendőrei a régi francia regényekben. Bizonyosan megtalálná az éjféli látogató a kompromittáló írást. De az ágyban fekvő, álmos halott már fiatal korában óvatos volt, és a piros lángnak áldozta fel (gondtalanul) a legszentebb ereklyéket; mintha előre tudta volna, hogy egykor megvénül, és kénytelen önmaga előtt színpadra lépni, magányos, önámító estéket rendezni tovaszállott nők ittfelejtett lim-lomjaival. A halott tehát bizvást mozdulatlan maradhat keserves párnáin, amíg a kísértet a hervadt virágcserepek alá rejtett régi számlákat mohón keresgéli, hervadt névjegyek és meghívók jelentőségén töri a fejét, levelekkel bíbelődik, amelyeket őelőtte nem olvasott el senki, gyanakodva csap le egy felhasználatlan színházi jegyre, és csodálkozik fotográfiákon, amelyeken csupán gyermekkorukban örökítették meg magukat nagyhajú, játékpuskás fiúk és fehér harisnyás lányok.

De a kísértet nem nyugszik.

Kékes fényű kezeivel turkál az asztal ócskaságai között. Fából faragott szivarszipkák csörrennek, amelyekre hol Adelsberg, hol Jeruzsálem neve van vésve, egy sötétkék kődarab elhen-

geredik régi helyéről, a dohányszita, amely a hét sovány esztendő korát éli, meglódul. Lúdtoll és acéltoll, elzöldült kalamáris, régi báli kesztyű, a prophylactor üvegecskéje, vénségtől elgörbült ceruzák, lepréselt virágok és ifjúkori lovagló vessző elhagyják helyüket. Pezsgődugó, amelynek hasára megtüzesített hajtűvel dátum van égetve, egy kis levélmérleg, amelynek súlyozói elvesztek, arckép nélküli keret - vajon ki volt egykor a keretben? - az atya párte-cédulája, az égbe szállott nővér himzett óratartója, piros papucs egy falombbá vált nőnek, évek óta lezárt üres skatulya japán madarakkal, a nagyatya ezüst gyertyakoppantója és a lámpás, amely annyit világított reménytelen éjszakákon: vajon kit érdekelhetnek, miután a francia ágyban végleg lehunyta a szemét az álmodozó, és a halottkém látogatása után jegyzékbe foglalják a hamutartó bronzbagolyát és egyéb kincseket, amelyeket életében összegyűjtött? Legfeljebb egy törpe, pápaszemes antikvárius lapozza majd fel a megfűlezett könyveket, amelyek a halott mindennapi társalgói voltak, akikhez úgy ment haza, mint a polgár családjához, a tiszt szeretőjéhez, a mozgópostás feleségéhez. A szentiváni halott felesége Pickwick úr volt, akinek kalandjai, furcsaságai esténként egy pár pillanatig elmulattatták. (Mert rendetlen életű volt a halott, és egyetlen vágyódása volt, hogy egy óráig, egy napig életében nyárspolgár lehessen.)

Ámde az árnyból, fehér sírvirágból és képzelemből szőtt asszony nemhiába motozott a halott szobájában. A fürgé ujjak, amelyek annyit kötöttek és bontottak, amíg elevenek voltak, kitartó munka után fölfedeztek valamit, amit a halott még önmaga előtt is rejtegetett az elmúlt években, évtizedekben. Ami úgy tartózkodott a szobában, mint a kígyó a lezárt kofferben; mint a veszett patkány a fal vakolata alatt; mint a mérges pók hálójában a plafon sarkában, ahonnan egyszer majd leereszkedik a halálos szúrásra; mint az ismeretlen gyilkos fekete köpenyegében a behavazott küszöbön lesi, míg odabent elalszik a világosság.

Egy megfeketedett kötél volt az elrejtett, óvakodva őrzött kincs, amelynek az lett volna a hivatása, hogy megszabadítsa gazdáját az élettől, midőn az a körülmények folytán elviselhetetlenné válik.

Midőn a kínzó betegség, a reménytelen nyomor, a csüggedt vénség, a felépíthetetlen rommá égett szív, a tekintet elhályogósodása, az elpusztult fantázia és az elakadozó lélegzet: azt tanácsolja, hogy többé keresni való nincs az emberek között, a négy falon túl, a zajgó életben.

Ezt a mentőövet találta meg az asszony.

És miután egyebet nem tudott értékesnek a halott vagyonában, a kötelet magával vitte, miután a félholdfejű artista kakasa egyet kiáltott az utca túlsó során.

(1917)

Júniusi alkony

Nemcsak szerelemből élt az ember.

Habár azok voltak a legboldogabb emberek, akik éjjel-nappal nőkön gondolkoztak. Elképzelték őket olyannak, mint a búza, a bor vagy az egészség. Folyton maguk előtt láttak hosszú szárú vadfüvekhez hasonlatos női hajzatokat, amelyeket a szél lenget; térdkalácsokat, amelyek olyan fehérek, mint a madárlátta cipő; derekak, vállakat, kebleket, bugyborékoló hangokat, sarkokat, nyakszirteket, tenyéren gödröcskéket, anyajegyet a másnak láthatatlan helyen, testi rózsákat és bűbajos völgyeket... Ők voltak a boldogok, akik a napnak, éjnek bármely percében

hevülékenyen gondoltak nőkre, holdfényben lesbe álltak a kert végében, lyukat fűrtak az úszóházra, babonás gyökeret vásároltak a cigányasszonyoktól, és ebéd után nem hunyhatták le a szemüket anélkül, hogy valamely női alak talpig veres trikóban meg ne jelenjen a képzeletükben. Néha késői vénségükig nem tudnak megszabadulni a látományoktól, asszonyhangoztól, elképzelt üdvöktől. A különböző nőket gyümölcstől illatos almafa lombján hintáztatták maguk előtt a zordon öregségben.

De nem válhatott mindenki idővel száraz lóbórré, összeszáradt vadásztarisznyává, sem zörgő dohányosztává (amilyenek az öregek voltak, akik még az ebédjüket is abbahagyták, ha szoknya lengett az udvaron); a nemzet oszlopos része, a tetőket tartó gerendák, az ország talpkövei evéssel és ivással gyűjtöttek erőt a hosszadalmas élethez.

Az ebédezésen és vacsorázáson kívül leginkább a reggeli órában, útrakelés vagy gazdasági munka előtt szerettek enni az emberek Magyarországon. De jó étvágyuk volt alkonyattal is.

A délutáni pincézés azokon a vidékeken volt divatban, ahol görbe az országút és a föld háta: a hegyoldal önként kívánczik, hogy hűvös barlangot ásson az ember, ahol a nyári hő elől szabályszerűen behűtött folyadékok társaságában meg lehet húzódni. A hold hűségesen megmutatta az utat hazafelé, a hársak és ecetfák az éjben bólogatva, nyugodtan hallgatták meg az ilyenkor szokásos dalokat, egyházi és politikai vitákat. Pincézés után füstölt kolbász- és sódarszaga volt egypár napig az embereknek.

Míg feljebb, a hegyek között, ahol sziklás a vidék, kőágyából elmenekült a gyöngye venyige, borozás helyett szőke sert ittak kancsókból azok, akik már szakítottak a szerelemmel, vagy pedig merő okosságból hiába várni hagyták a leánykát a városon kívül, a régi bástya alatt. Kriglik, csizmák, önfedelű poharak töltettek meg a hordó csapjáról, amelyet a híres Anton egyetlen kézmozdulattal emelt helyére, a publikum állandó bámulata közepette. Némely ember regényeket ír, a másik a trapézon táncol; Anton megelégedett az élet dicsőségeiből a sereshordó emelésével.

Pesten, Késmárkon, Bécsben (ahol eleget megfordultam), mindig azt tapasztaltam, hogy az élet legnagyobb kellemetlenségei közepette is vigasztalást lelhet az ember, ha pontosan tudja, hol és mikor csapolják a legjobb sert a városban. A mai embernek a nyála csuroghat azon „udvari” és „márciusi” serekért, amelyeket ősei (a háború előtt) olcsó pénzért bőven ittak alkonyattal meghitt kocsmákban, ahol kezet kellett fogni a serméről, mert oly jó ennivalókat adott az ital mellé. E fent említett városokban alkonyattal tizenöt-húsz pohár sert megivott az egykedvű polgár, míg a távolból elmosódva hangzott a térzene, mint a céltalanul mozgalmas élet. A híres sörözők többnyire lelkiileg is ártatlan emberek voltak. Évtizedekig mondták ugyanazon vicceket, megpotrohosodtak, és váratlan meglepetés nemigen érte őket haláluk órájáig.

Az alföldi városokban a júniusi bolond akác alatt a kuglizást láttam gyakorolni alkonyattal oly szenvedélyességgel, hogy abban kimerülhetett minden energia. Szerették e helyeken a fokhagymás pirítóskenyeret, kedvelték a vöröshagymás szafaládét, a lipthói túrót és a juhsajtot. Szerettek a saját bicskájukkal enni az emberek. Szerettek hosszadalmasan elbeszélgetni kerti bor és szolvai víz társaságában. Szerették a verset és vitézi hazugságokat. Hosszú életkort értek a kuglizók.

Nemde, csak a bolond töltötte az idejét azzal, hogy nő miatt lehajtsa a fejét?

(1917)

Jegyzet egy régi kalendáriumba 1917-ben

A háború előtt a két szent, Péter és Pál dús, felgazdagodott atyafiként érkezett meg Magyarországra; jöttek legyen a búskomoly felvidékre, ahol rozs és krumpli virít, mint szőke tót lányok haján a vadvirág; vagy az ország teknőjébe, a friss kenyérszagú Alföldre, ahol megdőlt a búza, mint az epedő menyecske: mindenütt vagyont, fölbecsülhetetlen gazdagságot hoztak magukkal, mint afféle jóságos agglegények, akik már csak a jótékonyságban lelik örömüket.

A nyári szentek, mielőtt itt hagytak volna bennünket három esztendő előtt, mint a zendülő hajósokat a pusztai szigeten: a vitorlák kifeszítése előtt megmutatták minden kincsüket, bájukat, magyar örömüket. 1914-ben szép volt a nyár, mint az elképzelés a boldog életről. Bizonyosan voltak akkor is szenvedők, aggodalmaskodók, betegek és szegények, de még nem mindenki járt nyavalyatörős koldus módjára csodatévő kegyhelyekre búcsúra; volt néhány ember, aki örült, mert a nap reggel befogott szekerebe, aki felemelt fővel, vidám lélekkel és forrásvíz-egészséggel járt-kelt a világban, árvalányhaját tűzött a kalapjához a mezőn, és Andersen-mesebeli kedvvel nézte a gólya sétálgatását a nedves réten. Még javában ment-mendegélt az emberi élet, amint Gergely pápa kalendáriuma és az életkor előírja. Az ifjú iskolai bizonyítványának örült, amelyet e napon kapott kezéhez, az ünnepélyes Te Deum után boldog tanulókat vitt a vonat a régi diákvárosok pipaszagú háziköiből a szellős mezők, tágasan elterülő vakációk felé, gyermekkorát élte a professzor, midőn a pedellus a kaput bezárta. A felnőtt ember is pihenésre gondolt gondoktól felbarázdált agyvelejével, míg az öregek úgy sütkéreztek a nyári hőben, mintha sohasem akarnának meghalni. Boldog virág-szaga volt itt az ünnepeknek, amelyeket mindenki igyekezett megtartani, bármilyen vallás szerint tisztelte Istent.

(Általában a régi, háború előtti világban még volt jelentősége az életnek. Igen nagyra becsülték az emberek a házörző ebeiket, amelyek megvédelmezik a bajok és bús viszontagságok ellen: vagy a vagyongyűjtés, az otthon, a ház, az esti álom, a friss reggel, a bő kamra és kiadós étvágy, valamint némi szeretkezés is: - igen fontos bástyák voltak a zordon sors keselyűsárnyú csapásai ellen. De ragaszkodtak az emberek végzetes szenvedélyeikhez, csodabogaraikhoz, babonáikhoz s álmaikhoz is, mint értékes bútordarabokhoz, amelyek nélkül nem volna teljes az élet berendezése. A korhelyek, a szoknyabolondok, a kockázók, az ördögtől megszállott szerelmesek, a mániákusok mind megőrizték kincseiket, mert nem kellett belehalni a szenvedélyek pusztításába. Az ember álmai bizonyos programszerűséggel következtek egymás után egy életkor fordulásaival, mint valamely vidéki majális táncrendjén a mazurok és a négyesek; az önkéntes tűzoltóság részeg volt, de mégsem égett le a város. Így: ifjúkorában az ember a keresztanyja térdével álmodozott, később annyi fiatal hölgygel, hogy a föld valamennyi zárdáját meg lehetne tölteni velük. Erdőztek, lombos fára kapaszkodtak, tótágot álltak vagy csókolóztak az álombeli fiatal nők; némelyikre rá is bukkant az ember utazásaiban egy messzi városban, és nagyon csodálkozott, hogy a köszönést ő félvállról fogadta, holott azelőtt annyiszor találkoztak éjszaka. Majd elmaradoztak a nők, hogy új álmoknak engedjék át a barna, boldog éjszakát. A játék furcsa kártyafigurái lovagoltak tova a ködben - némelyikük egész éjjel kártyázott vagy sakkozott álmában; versenylovak száguldoztak, mint megbolondult táltosok. Chilperic csóválta farkát, és Carslake ostora messze hallhatóan pufogott; a mező zöldjén aranytekercesek mutatkoztak, mint sápadt bábok, groteszk manók módjára ugráltak az emberképű számjegyek a kereken, a hosszú orrú krupié mindig elibéd lapátolta a bankjegyet és ércet, amíg az megnőtt, mint a Gellérthegy; majd falusi ének hangzott, és a birbices csörgette kockáit a középkori vásáron, ódon tornyok alatt, páncélt és kardot lehetett nyerni. - Aztán ezek az álmok is elmentek, mint szekerek zörgése hallatszik a távolból, amelyeken berekedt kortesek mennek hazafelé. Néha visszajöttek a nők a vándordarvak mélabújával, és a

megholtak, az elfelejtettek hosszan néztek reánk az álomban, mint márványsírkőről a fiatal mama fotográfiája. Leültek az ágy szélére, és fontak gondot, szomorúságot, a közelgő ősz pókfonalat, téli fehér szemfedőt. Az agár betegen nyúlt el a küszöbön, a dologtalan vizsla a saját szakállára vadászott a kertek alatt. De máskor még nem is jöttek vissza a fiatalkori nők, akik végleg elriadtak a korhely danától, nagybögő húrjának pattogatásától, a cimbalom vad tivornyájától. Ellenben felszállott a süllyesztőből a gyomorbajosok terített asztala, megrakodva minden jóval, amit a szakácskönyvek tudnak, húsvéti sódarokkal, menyecskekebelhez hasonlatos szárnyasokkal, megkoszorúzott vadkanfővel és bámész sült halakkal. Az ételek jöttek el látogatóba az emberhez, midőn kifáradt a kockázásban, a sétapálca vagy csibukgyűjtésben, a nőkért való epekedésben. Az álmodó megeresztette nadrágszíját a csodálatos étlap előtt, amely somlai palackokkal és fejeskáposztával volt díszítve - míg napközben tökmagot rágicsált vagy betegkosztot evett.)

Péternek és Pálnak megérkezésével a bőség láthatatlan szaruját vélte az ember kiömleni Magyarország felett. A nincstelen ember éppen úgy örült a nyári ünnepnek, mint a földesgazda. Határátkö volt ő a régi magyar életben, mint akár az újesztendő, midőn a hó alól kikandikál a remény zöld moha. A vértanú szentek névnapja egy szűk vagy egy bő esztendő kezdetét jelentette. Lesz-e pénze az országnak, amit elkölthet?

Most nem gondolunk a sükségre, bőségre, pénzre, régi világbeli reményekre. Arról van szó Péter és Pál napján, hogy életben maradunk-e?

Mátyás király óta senki se kapáltatta meg a henye urakat, mint most az új király, a Demokrácia az ország népét, parasztot és grófot. Mindenki munkában áll, és mindenki dolgozni akar, építeni vagy rombolni, mert az álombeli Magyarország elmerült, mint a sziget, amelyet a hal hátára tett a természet. A leviáthán, a világháború megmozdult, és a tejjel-mézzel folyó, tunya, álmodozó, dologtalan Magyarország leszállott a vizek fenekére.

Péter és Pál, akik a régi Zrínyi-kábat és táblabírói bő nadrág helyett már évek óta a vándorkatona csukaszürke ruhájában látogatnak el Magyarországra, már új világot látnak itt. Vajon mit hoznak mához egy esztendőre?

(1917)

Nyári fény

Ha egy napon megjelenének a régi fürdővendégek a magyar fürdőkön, akik évtizedekig, néha egy emberéletig jártak ide nyár elején.

Egy alkonyattal megérkezne a delizsánsz és múlt századbeli, fehér nadrágos gavallérok, batyus vándorszínészek, utazgató költők ereszkednének le a kocsiból a fürdőház előtt; vikleres asszonyságok, fejkötőben vagy kis kalapkában, férjhez menendő hajadonok és kerek szemű gyermekek érkeznének meg a múltból, akik itt nyaranta boldogan és vidáman tanyáztak, fürödtek és regényeket szőttek! - Nemigen ismernék meg régi helyeiket az egykori fürdővendégek, új embereket találnának, akiket azelőtt senki sem látott, más hangok hallatszanak a fák alatt, még a hangászok is kicserélődtek. A magyar fürdők a háború alatti nyarakon olyant változtak, amilyent száz esztendő alatt sem.

Az Anna-bál deli táncosai messzi temetőikben fekszenek, miután harcosok lettek hosszú, békés évtizedek után, és a táncosnők gavallérok hiányában otthon maradtanak. A tó és az erdő, egy pár régi épület, a csizmahúzó és az evőeszköz talán nem változott, de az ebédre és a vacsorára - a régi magyar bőségre és olcsóságra már nem lehet többé ráismerni. A kis tanítónő, aki megtakarított forintcskáiból néhány hetet énekelve töltött a kárpáti kies fürdőhelyen, a hivatalnok, aki boldogan várta a balatoni nyarat, a turista, aki takarékoságból és egészségi szempontból gyalogszerrel kóborolt a hegyek között, a nyári vakációját élvező tanár, diák, akit „szupplikáns”-nak is hívtak: a régi magyar nyár figurái végleg elvonultak az emlékezésbe és az anekdotákba. A napsugár hevesebb, mint valaha, de csak a nagyon kiválasztottak engedhetik meg maguknak a nyári ferdőzést, amelyhez valamikor elég volt száz forint a mellényzsebben.

Tehát jön a delizsánsz, a furmányos szekér, a falusi bricska, és hozza visszafelé a múlt időkbeli a régi furcsa vendégeket, széles csizmaszárú öregurakat, akik együtt töltötték itt a nyarat az emeletmagasságba nőtt tölgyekkel; ahány karikája volt a fának, annyi esztendeje látogatják vala a fürdőhelyet; szüzdohányt, otthoni bort, kisüstönfőttet, esetleg szalonnát hoznak magukkal, mert az idegenben sem akarnak nélkülözni. A furmányos szekeren a tekintetes asszony egy kamrára való elemózsiát hoz magával, drágalátos befőttet, hideg és füstölt pecsenyét, kenyérnek való lánglisztet. A kényesebb menyecske magával hozta az ágyneműjét, mosdóját, fürdőkádját; a vénkisasszony macskáját és madarát. Egy-egy régi fürdői fogadóban nemegyszer kakas kukorékolt hajnalban, amelyet messzi földről hozott magával a fürdővendég, mert az órák nem mindig megbízhatók.

Parád, Füred, Palics, Bikszád, Sóstó: a régi magyarországbeli fürdőhelyek, ahol boldog, gondtalan nyarat töltöttek eleink, korántsem arravaló helyek voltak, hogy ott fogadás, kellner vagy bárki meggazdagodjék a vendégek pénzén. Bár kártyánál, cigánynál, majálisnál mélyen benyúlt a bugyellárisába a fürdővendég: általában takarékoság jellemezte az életmódot. Jaj lett volna annak a fogadónak, aki emelni merte volna a rostélyos árát negyven krajcárról, de perbe fogják azt is, aki nem dúsan és bőven főzet vala a messzi földről idegenbe került magyaroknak.

Lisznyai, Tóth Kálmán, Náray Iván, Bartók Lajos, Komócsy József, akik majdnem egy csapáson jártak a vándorszínészekkel, tárt karokkal fogadtatnak mindenütt nyári unalomban. A poétázgató ember bizvást elindulhatott utazási tőke nélkül a régi Magyarországon. A honfiak és honleányok diadalkapukat állítottak. A női szívek fennen dobogtak. A jókedvű urak összegyűltek a környékről. Az öregasszonyok nyomban Petőfivel álmodtak, ha egy vándorköltő ment keresztül a falun.

Már régen nem járnak postakocsik, és íme, a ferdőzőközönség ismét úgy utazik, mint nagyanyánk korában. Elemózsiával megrakodva indul el otthonából az útra, mert az útszéli fogadók, kocsmák, csárdák olyan üresen ásitának, mintha tatárjárás utáni időt mutatna a kalendárium. Liszteszákok, oldalosok, zsírosbödönök, nyugalomba vonult pincetokok, cselédkenyerek, tejespalackok, savanyúvizek, evőeszközök, esetleg egy tojóttyúk s egyéb baromfi utaznak a gőzvasúton, amelynek ablakából néhány év előtt gúnyosan mosolyogtunk a régi szokásokhoz ragaszkodó, maradi falusiakon, akik a töltés mellett szekereztek. Császárhúst, füstölt kolbászt, kávé, teát cipelnek a gavallérok, akik hölgyük meglátogatására máskor egy szál virággal vágtak neki az útnak.

Vajon él-e még a szerelem e bús időkben, melynél zordabbakról még nem álmodott költő?

Csókolóznak még a régi padokon, amelyekbe szívek és betűk vannak vésve? Miről susognak holdfényben a platánok, és mit mormog a tó éjfél felé?

Bakkecske módjára mekeg az epekedés az elmúlt ifjúság, a régi szép idők után. Úgy látszik, hogy már nem is lesznek Magyarországon többé boldog emberek.

(1917)

Új kenyér

A régi krónikás-vers szerint: „a földi Kánaán, Európa Édene”: Magyarország olyan boldog ország volt, hogy benne élni gyönyörűség volt. Sok századok előtt írta a verset valamely vándorénekes, amikor még érdemes volt dalolni a hazáról és benne lévő földi jókról a füleknek és szíveknek. Ma idegenül hangzik a szó. Megállunk fölötte. Miért földi Kánaán az ország? Az igazi Kánaánt csak a bibliából tudjuk, a térképen hiába keressük helyét. Lehet, hogy így vagyunk a másik Kánaánnal is, amelyről a lantos dalolt.

Emlékeztek a nyárra, midőn nem volt elég zsák Magyarországon, az őszre, midőn nem volt hordó, s a bort vermekbe eresztettük, a télre, midőn mindenki sódort evett, a harmadnapos hideglelésre, a gyomortágulásra, a kenőasszonyra, a piócára és az emésztést elősegítő folyadékokra? Emlékeztek, mikor mindenki elzsírosodásban, emésztési zavarokban kereste betegségét? Mindenki húst evett, és bort ivott, s mégis oly szerencsétlennek éreztük magunkat, hogy honfibu nélkül még lakodalomban sem lehetett részt venni. Amikor a nyári tüzek, a biztosító társaság rovására létrejött tüzek korszakát éltük. Gabonaraktárak, szénaboglyák, megtelt csűrök, dús termések égtek el - s a biztosító gyanakodva fizetett. Midőn lábon eladta termését a földesuraság, krumplit a tótnak meg a sertésnek termett a föld, ingyen adták a gyümölcsöt, eldobott kenyérrel voltak megrakva a mér földmutató kövek, a földeket nem aratták le az utolsó szemig, szőlőt a venyigén felejtettek, tejen nevelték a csirkét, és a téli országúton is talált ennivalót a cinke! A tengeri a dülöutat szegélyezte, és arra való volt, hogy a delelő nyulat kiugrassza belőle a kopó. Minden ló zabot kapott, és a vadak, ürgék, hörcsögök meghíztak a learatott mezőkön! Sertést azért is kellett tartani a ház körül, hogy legyen, ami megegye a sok fölösleget. A faluvégi cigány malaca éppen úgy hízóvá lett, mint a földesuraságé. A tehénke mindenütt talált ennivalót, hogy teje legyen. Az eperfa gyümölcséből egyformán táplálkozott gyerek és baromfi. Kacsa és liba felnőtt a ház körül, hogy a gazda észre sem vette. A méhek mézet termeltek, és csikó, borjú jött a világra. Fehérlő gulyák, világos mezőkként vonuló nyájak, földi göröngy-sűrűségű kondák és nádlábú, karcsú ménesek országa: hová lettél?

Boldog ember volt az arató, mert magának is aratott. Reménykedve várta a molnár a gabonászsákokat, mert neki is jutott. Az új kenyérnek áldott illata volt, amelyet szakértelemmel kóstolgattak az öregek, összehasonlítván a kenyér ízét, minőségét a tavalyival vagy még régebbi esztendőkével. Mindig emlékeztek egy olyan esztendőre, amikor több és jobb volt a kenyér. De akármilyen kevés termett, mindenkinek jutott belőle. Nem halt éhen senki Magyarországon. A szárazmalom körül, a szélmalom dombján, az olajszagú, titokzatos szerkezetű gőzmalmok udvarán elhullott annyi mag, mint kalász a földeken, abból megélhetett a szegény, ha összegyűjtötte a maradékot. Kinek jutott volna eszébe, hogy nem lesz kenyere Magyarország? A falusi koldusnak szívesebben adtak karéj kenyeret, mint rézkrajcárt. Összeszáradt

a kenyér, mert nagyon sok volt. Ínyesek, különösségkedvelők a katonaprófuntot dicsérték a cipó rovására.

Júliusnak e napjaiban a gondos háziasszony asztalán már új kenyér fogadta a kedves vendéget. A mezőkön még az aratók éneke hangzik, a vadvirágok illatát veszik fel a földeken dolgozó asszonyok és leányok, barnapirosra sülnek az arcok az országban, a nagybeteg is kimászik ágyából, amint az új kenyeret várja.

Milyen a kenyér? Milyen a termés?

A politika, szerelem, családi baj, anyagi gond, testi és lelki nyavalya, örömtelen vénség és fájdalmaskodó kultúraszomjúság július elején leválik a magyarokról, mint a csigáról az elhasznált házikó. Megújhodik, felfrissül, reményteljes életre ébred az esztendő balsorsban elfáradt ország. Élénkség, jókedv, életvágy, remény jön az új kenyérrel, mint az Úr testével. Felejtjük régi bűneinket, mulasztásainkat, elhibázott életünket: új élet kezdődik a régi helyén.

Vajon milyen lesz az új kenyér ez évben Magyarországon? Elhozza-e magával az új életet, amelyre mindnyájan vágyakozunk?

(1917)

Az álomlátók

Talán soha annyit nem álmodtak Magyarországon, mint ebben az esztendőben.

Azelőttiben, ha valamely különös dolgot álmodott a magyar, felütötte a nagy egyiptomi álmoskönyvet. A hieroglifek, kabalisztikus számok és népies magyarázatok között bizonyosan ráakadt a kedvére való megfejtésre. A kislutri idejében pláne pénzébe került az embereknek az álomlátás. Fehér lepedős ismerőseink éjszakai megjelenése a ternó reményével kecsegtette az unatkozó magyarokat.

Későbbben, a kultúra jöttével, dr. Freud tanár úr módszere alapján estünk neki álmaink megfejtésének. Manapság már sokak előtt ismeretes a tudományos rendszer, amelynek alkalmazásával legbizarrabb álmainkat meg lehet magyarázni. Magyar nyelven is megjelent egy füzet a bécsi professzor elméletéről Ferenczi Sándor fordításában. Az ember megtalálhatta gyermek-kora emlékeit álmaiban; megállapíthatta a képzetet, fülön csíphette a gondolatsejtet, amelyből az álom kifejlődött. Száraz regiszter-elmélet ez, mint egy tudós cédulásdoboz. A legszebb és legkövérebb angyal álombeli hempergése néha igen sivár élménnyel volt összekötöttesben. Máskor megdőbbsen a bűvárkodó, midőn legtitkosabb, még önmaga előtt rejtegetett vágyait, óhajlásait, félelmeit olvasta ki az álommagyarázatból.

Most ismét álmodnak Magyarországon, és az álmokat nem mindig lehet megfejteni az eddigi kulcsokkal.

Mást álmodnak Budán, mást egy vidéki fogadóban, a tanyákon, csillagterhes égboltozatú pusztákon és a pesti bérházak szomorú szobáiban, holott azt kellene hinni, hogy álmában mindenki demokrata, mint akár a temetőben.

A jobb oldali fekvésnek mások az álmai, míg a vészes látományok, nyugtalanító képek balról jönnek. Az oroszlan és a bátor ember jobb oldalán alszik, míg a sorsüldözött szerencsétlen balra fordul, hogy még álmában sem lelje gyönyörét, a nők, akik meglátogatják, örültek, és a

szemgolyóit akarják kitolni, gyilkosok és veszett állatok ragadnak a kabátjába... Bepiszkolt kezű emberek ülnek szemben, mint a régi álmoskönyv kis fametszetein. Elfáradva, nagyot sóhajtva riad fel a halandó az álom viszontagságaiból. Ha volna valahol egy nagy hivatal, ahol az álmokat be lehetne jelenteni, könnyű volna a statisztikát megcsinálni arról, hány boldog ember volt Magyarországon. A földhözragadt, a vészmarta, a bajban sínylődő néha átéli ugyan álmában azt az életet, amelyet áhítana, de emlékszik is ezekre az álmokra élete végéig. Míg legtöbbször bizony csak a nappali kinszenvedés életét álmodja tovább. Ezért nem is érdemes vitatkozni a kérdés felett, hogy melyik igazi életünk: a nappali vagy az álombeli? Az oroszlán álmában is leírja a gazellát, míg a peches ember rendesen megsántul álmában, midőn a bika kergeti. A kártyás, aki az ágya elé szórja a nyereségét, mielőtt elaludna, ritkán folytatja álmában tovább a játékot, mélyen, üdítően alszik, míg a nincstelen ember az élénk álomból felébredvén, felforgatja párnáit, hogy az álombeli pénzt megtalálja. A jóllakott nem álmodik étvágygerjesztő lakomával, míg az éhező fájdalmasan nyújtja ki karját az elrepült pástétomos tálak után.

Az álmok szigettengerében, a tarka papagájok szigetén tanyáznak a gyermekek és a szerelmesek álmai. Ezen a szigeten semmi sem lehetetlenség, a legnagyobb fára könnyedén kúszik fel a képzelem, hintázza magát a ringó gallyakon, kajdácsszínekben mutatkozik a láthatár, és a nőknek, férfiaknak valóban szárnyuk van, mint az angyaloknak. A gyermekek álmait a dajkák is megfejtethetik, míg a szerelmesek látományaihoz, alvási élményeihez elég magyarázatot talál a rövideszű lírikus. Akiket ők csodáknak néznek, azok természetes dolgok. Amit ők álmodnak, az a valóságos élet, az ő életük. Lárma, zenebona, értelmetlenség, madárhang és sikoly hangzik e szigetről, mintha sokezer fiatal majom lakna a fatetőkön, amelyek még nem hallottak puskalövést, s így gondtalan boldogsággal élik játszi napjaikat. Nincs olyan álomfejtő, aki a szerelmesek álmain el tudna igazodni. Honnan jönnek e tarkaságok, az egzotikus fények és a sohasem látott színek ez álmokba? A blazírt tudomány felmondja a szolgálatot. A szerelmesek azt álmodják, amit éppen akarnak. Vajon ki merné e szemérmertlenségeket valaha is bevallani? Az erkölcs egy megunt ruhadarab ez álomvilágban; hogy csodálkoznának az epekedő férfiak, ha egyszer megtudnák, hogy mily furcsa dolgokat álmodnak a megközelíthetetlen várkisasszonyok, midőn a hátukon alusznak és odakünn hajnalodik! Szerelmes álom, aki hatalmasabb vagy Fauszt doktor Mefisztójánál, régi üdvöket és ismeretlen gyönyöröket varázsolsz a tudatlan agy homályos szobájába, mindent megmutatsz, amit eleven állapotban sohasem érhetünk el, mindennel megismertetsz, aminek létezéséről éber nappalokon fogalmunk sincs, a zenittől a nadírig feltárod az emberi szerelem titkait: a szerelmes álom az emberiség jóltevője. Az volna a világ legszebb könyve, amelybe a hajnali álmokat írná le egy isteni toll.

Bizonyos életkorban már nem szívesen vallja be az ember, hogy vándorcigánynőkkel álmodott; pedig tán Deák Ferenc sem foglalkozott mindig politikával Angol királynőbeli lakásán.

Komoly időket élünk, amelyeket a frázis szerint „sorsdöntőnek” mondanak, holott a sorsba senki sem avatkozhatik. Eldőlt az már három esztendeje; ami most történik a világon, olyan, mint egy gombolyag szála; lebonyolódik, bármit tesznek ellene vagy mellette az emberek. A jövőt sem én, sem ő nem tudhatja, a váteszek végleg megbuktak a hókuszpókuszukkal; csak következtetni lehet, hogy még nem értünk a meglepetések útjának a végére, hiszen három esztendeig vajúdott a föld, amíg az első eredmények mutatkoztak az emberiség jövőjében. Bizonyosan most következnek azok a váratlanságok, amelyeket közönségesen csodáknak szokás nevezni. A politikai álmok, amelyek három esztendeig bebörtönözve üldögéltek az agyvelőkben, csak most indultak el fantasztikus útjaikra. Most kezdenek ismét álmodozni a magyarok, mint akár a múlt század ama időszakában, amelyet „kis negyvennyolcnak” is neveznek.

Az álomfejtő, aki három esztendeig nem látott egyebet, mint megfagyott katonát, üszkös falut, ellenséget és repülőgépet, ez idő tájt kezd álmodni a suttyomban tartott vágyakkal, a gyermekkor, háború előtti korszak emlékével: a békével.

Mi lenne, ha már béke lenne? - kezdik játékaikat az elfojtott álmok, amelyek zord télen véres borzadalmakat, elkeseredett belviszályokat, utcai torlaszokat és éhségtől üvöltő tömegeket mutattak, hogy riadtan fordult balról jobbra az álomlátás.

Mi lenne, ha már letennék a fegyvereket a katonák; ha mindenki megkapná jutalmát az elmúlt három esztendőért, amely kínosabb volt, mint a gályához láncolt rabok élete; ha az újság többé nem írna offenzíváról, csatáról, tenger alatti harcról; ha nem remegne többé millió szív a holnaptól; ha felemelhetné fejét a gödörbe zárt gondolat; ha újra elkezdődne a megszokott élet, mindennapi örömeivel és bánataival!... A kortárs észre sem veszi már, hogy csaknem harminc esztendő múlt el azóta, hogy utoljára sétáltunk a zöldellő erdőkben, nőknek virágot téptünk, és biztos terveink voltak holnapra. A kortárs azt hiszi, hogy mindig háború volt a földön, soroztak, őrmesterek intézkedtek, menetszázadot szerveztek, ágyút töltöttek, és a piacon az asszonyok verekedtek. A kortárs már csak álmában éli át a boldog esztendőket, amikor nem rettegett őrjáratától, az árdrágítótól, a kofától, az éhenhalástól, a legmegalázóbb nélkülözésektől. A kortárs megszokta a rongyos cipőt, a kopott ruhát, az uzsorát, a korgó gyomrot, felebarátja meggazdagodását és börtönbüntetését. A kortársnak már kezdett mindegy lenni a téli vagy a nyári háború, az élet céltalansága, a holnap reménytelensége, a nyomor jajgatása, a bűnösök elszaporodása, a pénz értéktelensége és a becsület bukása. A kortárs most végre álmodni kezd... Mi is lenne, ha egyszer béke lenne?

Mi lenne?

Az álmokat hagyjuk meg álmoknak. Még oly gyengédek, hogy kézzel nem lehet nyúlni hozzájuk. Csak fűjni lehet ez álmodat a levegőben, mint a gyerekek a réten a vadvirág szálló csillagát.

(1917)

Bodega

Nemcsak kenyérrel élt az ember, ámbátor a fehér cipőt, amelyet lacipecsenyével lehetett kapni a vásárokon, halála napjáig nem felejté el, aki kóstolta: ugyanígy az emlékből él tovább a sósperec, amely ropogott a déli sernél, valamint a különböző zsemlyék, a császár, a vajás, a vizes, amelyek mind az ember szolgálatára voltak; és a kenyérnek keménymagos illata volt.

A leveles csárdán, a duttyánon kívül olykor az úgynevezett bodegákat is felkereste a férfinép, ahol fehér kötényt, kíváncsú fehérszemélyek mosollyal fogadták a vendégeket, és a hátsó kis szobába tessékelték. Hívták az ilyen helyet ízelítőnek is, falatozóknak is; a mostani fővárosi büfék szomorú, szegényes maradványai a régi dús bodegának.

A bolt-előrészekben szétnézett a vendég, és mindent felhalmozva talált ott, ami „szem-szájnak ingere”.

Jégen várta az osztriga, hogy feltörjék házikóját, miközben a citrom cseppent, és a vajás-kenyér-szelet fehérlett. De ott pirult a mindenféle ínycsiklandozó dolgokkal töltött tengeri rák, a különböző mártások alig várták, hogy leönthessék. Voltak csigák, amelyeket egyszerre lehetett lenyelni, és dobozaikban a rákok a táncosnőket, a balett ifjú hölgyeit juttatták az

ember eszébe, mert a régi világban a táncosnők vacsorája rákkal kezdődött, amint Catulle Mendès elbeszéléseiből tudjuk.

Nagyon régi lehet az az adoma, amelyben a vidéki ember a fogaival akarta feltörni az osztriga kagylóját. A legkisebb magyar városban is volt delikáteszkereskedés, amelynek tengerentúli kincseit mindenki olcsó pénzért megismerhette. Ámde a fűszeresboltokban is többféle hal várta a vevőt, mint amennyinek manapság a nevét tudjuk. Edényeikben hagymasalátái alatt savanyodtak az angolnák és a különböző heringek. A keleti-tengeriből a tejest kedvelik a vevők, míg a kisebb fajta halak közül mindegyik megteszi a magáét. A füstölt, a pácolt, a tekercsbe kötött. A francia szardínia, amely néha meglepően nagy és ízletes, ha Cannon úr cégérét viseli; az olajos pisztráng, de még az úgynevezett ringli is csak étvágyat fokoz. A különböző kaviárok, a nagyszemű orsovai, a szürkésbarna amszterdami, az orosz-ázsiai folyókból való ikrák néhány hatosért megszerezhetők s elfogyaszthatók a bodegában. De ez még mindig csak eleje az étkezésnek. Hol vannak még a többi gyönyörök, amelyek a kis szoba vendégét olcsó pénzért elmulattatják.

Így: a lúd- és vadpástétom, a hideg vesepecsenyék, angol és debreceni szalonnák, kassai, prágai és magyar sódarok, amelyek oly ízletesek voltak, mint az ifjúság. Kassán, kora nyári reggeleken a Tátra-vonat utasait két hatosért várta egy tányér tormás sódar, Prágából vagonszámra jött rózsaszínű kis malacsonkát vett minden okos ember, de a csülkök, sonkacsontok, sonkaszalonnák is jó táplálékul szolgáltak a vékonyerszényűeknek. Ott voltak a nyári és téli szalámik, amelyek ízletesség dolgában felülmúlták a mortadellát vagy a veronai nagy szalámit. Kolbászok, szafaládék, csontos sertéshúsok, tormás malacaprólékok, körmök, fülek, meleg oldalasok inkább a szegényebb néposztály számára voltak a hentesboltokban. Míg a tejen hizlalt stájer kappanok, az Andrássy úti boltos híres libái, a hideg kacsacombok, a tarka fácánok, kövér fűrjek, ínycenc fajok, foglyok és galambok már akkor is az arany szolgálatában állottak. De nem kellett mindenkinek a fecskefészek-leves vagy a szalonka guanója. Úgy is lehetett élni Magyarországon, hogy egy forintot költött el a gavallér a hentesboltban vagy a bodegában, és pompás, egészséges eledeleket kapott. A párizsi ecettel és hagymával, a rántott szafaládé, a tojásételeknek sokfélesége, a sajtoknak, túróknak eldorádója, a kitűnő cukrászsütemények, kék dobozba préselt fügek, jószagú narancsok, szőlők, almák mindenkinek pótolták a kocsmai étlapot. Az agglegény gondtalanul sétált vacsorája felől, bizonyos volt benne, hogy néhány hatosért bármely boltban megszerezheti. A kereskedő mosolygott, ha beléptél hozzá. Tiszta, fiatal nők, kíváncsú menyecskék pakolták a kis csomagot, és hosszú alászlóját mondott a személyzet.

Ha vacsora után történetesen a sert kedvelted, válogathattál márciusi, udvari, kiviteli serekben, amelyek palackban és hordóban voltak kaphatók. De volt raktáron pilseni, bajor és spatzenbräu sörük.

Ihattál fekete angol sört vagy édeskés münchenit tavasszal, a barátok főztjéből. Raktáron álltak a borok a kereskedőknél; spanyol, francia, német, magyar palackok kacsingattak rád a polcokról. Pipázhattál szüzdohányt, havannaszivart, egyiptomi cigarettát, virzsíniát, médiát, ami éppen eszedbe jutott. És ha mégis meguntad az életedet, olcsó pénzen vehettél egy revolvért.

A régi Pest, a háború előtti Pest, amelyre manapság már majdnem úgy emlékezünk, mint a negyvenes évekbeli fővárosra, amikor még megélt a szegény tanuló, lateiner, hivatalnok, tanár, skribler a maga szegénységéből, telve volt olcsó és jóízű kocsmákkal és boltokkal. A belváros, a serházak és kiskocsmák negyede, minden jóval megtraktálta az esti sétálgatót. A Kis piszkos, a Mátyás, az Apostolok, a Zenélő, a Svetz, Kriszt Feri és ki tudná elsorolni valamennyit, kitűnő söröket és borokat mértek, valamint pompás vacsorával is szolgáltak. De

nem járt rosszul a józsefvárosi polgár sem, hol minden utcasarkon kedélyes borház várt. Az egykori Budáról, az ottani kocsmákról tán nem is lehet egy szuszra elmondani mindazt, ami az olvasó és író szívét nyomja.

(1917)

Baljóslatú nap

Tihanyban, az égbe nyúló kolostor ablakából kitekint a holdfényes balatoni éjbe Rip van Winkle, aki a háború első napjaiban a könyvtárcsöndes, öregségnyugodalmú és bölcsesség-lámpású zárdában megtelepedett, hópénzt fizetett az ellátásáért, és fogadalmat tett az erkölcsös életre, amíg a háború odakint dühöng a világ felett, amelytől a szent öreg papok megvédelmezik a hozzájuk menekedett vándort. R. W. kipislant az ablakon, és magában azt kérdezi:

- Vajon tart még e háromszáz esztendő háború?

Megnézi a kalendáriumot. A zárdái, homokóra hangú csendben sem pihen az idő. Gergely naptára 1917. július 28-át mutat. (E héten múlt el Pantaleon névnapja, akire mindnyájan emlékszünk abból az időből, mikor „tavaszi hullámok” surrantak el az életünkben. De itt járt szent Anna, az almaarcú és körtvekeblű; csak egy vén cigány vonta valahol, útszéli fészületnél a kállai kettőst a maga mulattatására. Rég meghaltak már azok az emberek, akik az Annáknak szerenádokat adtak. És eljött Ince pápa napja, a háromszáz esztendő háború évfordulóján. A régi képeskönyvekből, festményekről, az Odescalchi család gyűjteményének aranyairól komoran néz a szakállas pápa, aki maga is a világ egyik legjelesebb műgyűjtője volt.) Itt a negyedik évforduló - mintha az egész élet, a halpénz módjára elhullajtott ifjúság, a vörhenyeges, oroszlánszakállal díszített férfikor és a kályhatűzben régi szőlőtőke módjára sustorgó öregség elmúlt volna e háború kezdete óta. Minden régen volt, ami azelőtt volt. Az élő emberek emlékezetében, életmódjában, gondolkodásában, a jelent a múlttal összekötő hídon egy ködfüggöny ereszkedett le, mint az eltévedt tengeri hajók körül. Mintha már nem látná senki a partokat, ahol lótoszvirágok úsznak a habokon, égbe néző pálmák és boldog fehér templomok emelkednek, a béke, az élet, az emberiség szigetei. Jéghegyek között, fekete ködökben, halálfejű hajósok vezetésével úszik az emberi élet hajója. Semmi sem maradt meg a régi érzésekből, szívkamrák kincseiből, boldogságokból, bárányfelhő-ábrándokból, fűtülő szélben szálló falevélhez hasonlatos tervekből, és mérőföldmutató kő módjára, földbe cövekelt elhatárolt tervekből.

Egy marék hamu sem maradt a háború előtti életünkből, mindenünk semmivé lett, amit eddig vagyonnak és értéknek hittünk.

Először meghalt az ifjúságba vetett hitünk. Háromszáz esztendő előtt az ifjúság fogalma a boldogságot, a gondtalan, játszi tavaszt, a szépséges hangzatokat jelentette a férfiak életében. Most mit jelent az ifjúkor? A halállal való vőlegénységet. Szép hazám, a Nyírség temetkezési divatja jut eszembe, midőn fiatalembert látok. A szűz leány fehér koporsóját ünnepölbe öltözött legények kísérik a temetőbe. Kard van a kezükben, amit a pandúroktól vagy színház-igazgatótól kértek kölcsön. A kard hegyére citrom van tűzve, így lépked ma minden fiatal legény a temető felé. A gyermekifjú, aki tegnap szepegve fogódzott anyja szoknyájába, vagy a tánciskolában együtt repkedett szíve hölgyének hajfonatával, ma rajongva kapaszkodik egy rekedt hangú, fogatlan, félreacsapott kalapú, duhaj cimbora karjába, amilyen közönségesen a

halál. Még nem élt jelent, amely édes, mint a séta Vénusz felejthetetlen kertjeiben; még nincsen emléke, amely merengítő, mint az óbor a magányos lugasban; nincs elzsibbadt fogfájáshoz hasonló emlékezetű szenvedése elment nőkről, elszállott szavakról, papírsárkányként elrepült érzésekről; nincs még távolsága életének, amelynek tájképében elandaloghatna, mint Himfy dunántúli halmain és völgyein, ott pásztortűz ég, emitt furulyaszó szálladoz, mint a pókfonál. Tündér Ilona anyókává aszottan ballag a gyalogösvényen a rózseköteg alatt, inges kisgyermek hemperegnek a patak kankalinlevelei között... még ő nem látta ezt a tájat, s máris búcsúzik az ismeretlen élettől, mint egy kedves arctól, amelyet elfutó vonat ablakában láttunk.

Megszakadásig ólomsúllyal nehezedik az ifjak halálának áldozati füstje az emberiség szívére három esztendő óta. Vajon el tudjuk-e felejteni valaha a szép reménységeket, az üde növénydékfákat, a pisztrángkedvű fiúkat, akiknek hősi halált ígért a költő, s ők elmentek meghalni? Vajon mind megöregednek a halottak a csatamezők hantjai alatt? Annyit ér a diák elhallgatott szíve, mint az öreg népfölkelő korhadtszontja?

Scott Walter regényében olvasom egy helyen:

„Dicsőség! Hát az a rozsdás vért, amely ott függ egy bajnok magános, beomló sírjának gyászcímere felett; - az elmosódott vésés a kövön, amelyet a tanulatlan szerzetes alig tud kibetűzni a kérdezősködő zarándok számára; - hát ez elegendő kárpótlás azért, hogy minden nyájas érzést, szeretetet feláldoztok, és hogy életeteket boldogtalanságban töltitek azért, hogy mást is boldogtalanná tegyetek?

Vagy olyan varázs van tehát egy kóbor lantos rímeiben, hogy a család szeretetét, a békét, a boldogságot mind odadobjátok szilajul csak azért, hogy hőseivé lehessetek olyan daloknak, melyeket vándor hegedűsök dalolnak el ittas cimboráknak az estéli söröskupa mellett?”

Pedig templárius lovagokról ír, akik a Szentföldre jártak, szaracént öltek, pogány templomot raboltak, és szívükben elhalt a bús hang, mint sovány csikasz torkában az üvöltés.

És hányan mentek és mennek a dicsőség repkedő lidércclángja felé, hogy aztán emléküket, lábnyomukat örökre elföldje a romfalak moha, kusza repkénye; elhangzott éneküket felváltva a kondás dudája.

Nem kell a bibliába nézni, a próféták jóslataiba merülni, hogy a végét lássuk az elmúlt háromszáz esztendőnek. S akkor, a gyönyörű reggelen majd felejteni kezd az emberiség, felejteni dobpergésszerű emberi neveket, acélcsörgésű fogalmakat. Nagyon sok ideig nem szabad majd beszélni erről a háborúról s résztvevőiről, amíg a sebek végleg behegednek. Mennyi nevet kell végleg elfelejteni, amelyekkel megtöltöttük aggódó szívünket, rémlátásos éjszakáinkat, francia, angol, olasz, belga, orosz, amerikai nevek tucatjait kell kidobnunk az ablakon.

De addig folyik a vér.

Folyik a vér, amely ifjú, még ha öreg ember szívéből lövell is ki utoljára, leomlanak a büszke karok, mint megnyugodott kévék a síkságon, a föld alatti zene még mindig hangzik a kísértetjárta országokban, és a hunyorító tavak, lágy lombozatú erdők, csöndes, nagy mezők és visszafojtott szívverésű, fojtogatott városok felett a bosszúálló angyal trombitája harsog. Vért, vért, ifjak, öregek, férfiak vérét adjuk a láthatatlan sárkánynak, amelynek szomjúsága nem csökken harmadik esztendeje.

*

Az évforduló éjszakáján elmereng a boltívek alatt a kolostor remetéje. A sarló alakú hold szarva piros. Vihart, szelet jósol az égbolt. Aztán lehajtott fejjel könyveihez tér vissza a merengő. Úgy látszik, már csak a könyvek maradtak meg a régi világból.

(1917)

Pest aranykora

Ha kétszer akkora volna Budapest, mint amilyen, sem férne el kényelmesen benne mostani lakossága.

Ha háromszor drágább és lehetetlenebb volna a megélhetés, a táplálkozás, a ruházkodás, a lakás a városban, akkor sem lakna itt egyetlen emberrel sem kevesebb.

Ha négyszer annyi volna a koldus, a rokkant, az elesett, a nyomorgó: nem lágyulna meg egyetlen szív a városban.

Ha emberhúsért mérnék a fényűzést, a nőiruhát, a cipőt és az ékszert, az sem volna megfizethetetlen.

És ha már egyetlen tisztességes nő és férfi sem volna többé Budapesten, azon sem lehetne csodálkozni 1917-ben, a Vitézség és Gyalázat negyedik esztendejében.

Augusztusi meleg napon olyan szaga van Budapestnek, mint a menazsériának. Vándorcirkuszok, utazó állatseregletek, felpakolt komédiáskocsik viszik magukkal ezt a szagot, amely most a városban a régi élethez szokott orrokat csavarja.

Azelőtt senki sem csodálkozott, hogy a Dob és Király utcának régi sajtszaga volt nyáron; a Józsefváros külső részeiben a fuvaroslovak, ócska bőrrel bevont bérkocsik, kulimászos teherhordó szekerek és a rothadt szilva- és dinnyehéj terjesztettek odórt; a Belváros szűk sikátorában a varróműhelyek, kalaposboltok cérna- és leányruhaillata keveredett a kapu alatti kis serházak hordó- és virsliszagával, midőn eljött a kánikula, és a Rákoson elaludtak a szelek, mint henyélő szolgálégények. Minden bolt, minden ház, sőt talán külön mindegyik pesti lakás vándorolni küldte az utcákra a szagát, mint kisgyermeket kergetnek el a háztól gonosz szülők. Nyitott ablaknál aludtak az emberek, a gangon mosakodtak, az ágyneműt szellőztették, mezít-láb sétált otthon a kioszk lenge delnője, az Erzsébetváros keskeny utcáiban a nyitott, föld-szintes ablakok mögött bolhákat kerestek, amint közönségesen az inges nők tenni szokták, alsónadrágos házmester nyitotta ki a kaput, az emeletről néha lepottyant egy meztelen ember, aki virágcserepben óhajtott tölteni a meleg pesti éjszakát.

Belátom, hogy nem gusztusos dolog egy nagyváros polgári éjszakája, a lakosság túlon-túl színészkedik nappal, legalább éjszaka éljen természetesen és kedve szerint. Nem egyszer gondoltam ilyenkor, hogy olyan ez a város, mint egy garniszálloda a mellékutcában, ahol örökké le vannak függönyözve az ablakok, hangos szó nem hallatszik az éjszakába, a zongorista régen aludni ment, bóbiskol a kapus, aztán, ha jön a policáj, befalazott kupeceket, párnával megfújtott nőket, nyári kályhában kucorgó kisgyermekeket talál a házban.

De mégis: valami nőies illata volt az alvó, nyaraló Pestnek. A varrodák, a leányiskolák, a régi telefonközpont, talán a Sacré Coeur hálótermének leheletei voltak a kigőzölések. Szívesen elhittem a festőknek, hogy Budapest egy nagyszemű, keleti orrú, bolyhos nyakú, nagypénteki fürdővel fehérített lábú, élvezet, de dolgos, buján kacagó, de erkölcsös, kihívó tekintetű, de a

kaput bereteszeli, sokszor megkívánt, de keveset vétkezett fehérszemélyhez hasonlatos. Beleegyezőleg bólintottam a költőnek, aki azt hazudta a pesti nőkről, hogy értelmesek, mint a nagymama elefántcsont amulettje; a poétákkal tartanak, amikor álmodnak; tiszta szerelmi vágy honol a keblükben, amikor a kávéházban a füstös primás zenéjén andalognak; csacsaságuk, romlottságuk, butaságuk jó és nemes szívet takar; levegőt szívni mennek a Hangliba és a Duna-partra; a cipőjüket csak azért fehérítik, hogy a férjüknek tetsszenek; a lányoknak nincs más vágyuk, mint a Gyurkovics-lányoknak; a titkos kis legénylakásokra, a találkozóhelyekre, a varrónőkhöz, a fogorvoshoz, a kártyavetőnőkhöz, a manikűrhez, a bábaasszonyhoz csak a vidékiek járnak Pesten; ők legfeljebb a Császárfürdő vén platánjai alatt üldögélnek a breviáriumos öreg falusi plébánosok mellett, és Budára csak azért járnak felhajtott ernyőjű kocsiban, hogy virágot tépjenek a mama születésnapjára.

Most: visszanézve a régmúlt, háború előtti időkre, mily kíváncsnak tűnik fel az elmúlt Pest! A rossz szagúnak, az erkölcstelennek, az elzsidósodottnak csúfolt Pest! A léhának, üresfejűnek, felszínesnek látszó, Párizst ostobán majmoló, ízléstelen ruházkodású, adósságból élő, leánnyal kereskedő, színházért és élvezetért dögő, futó szerelmi kalandra berendezett régi Pest! Üres zsebű költők és fáradhatatlan ügynökök városa! Budapestje a vidéken tönkrement és itt új, szélhámos, kaszinós, lóversenyző, kártyaéletet kezdő, menekült „gentry”-nek! De Pestje annak a másik, tiszteletre méltó középosztálynak is, amelyet a szél, gyökerek és talaj híján a városba hajtott, és hivatalt, foglalkozást, szerény munkálkodást, hivalkodás nélküli jelent vállalt; az apák irodakabátban jártak haláluk napjáig, az anyák régi selyemruhájukból minden esztendőben újat varrtak, a leányok tanítónők vagy postások lettek, a fiúk lehetőleg elvégezték az egyetemet, és majd csak az unokák vonják fel újra a dupla címeres pecsétgyűrűt.

Ó, régi Pest, amelyre úgy érkezett meg reggelenként a Keleti pályaudvarra a személyvonat, hogy mindig hozott magával fiatal, dobogó, lelkes szíveket, zöldellő reményeket, hitvallásokat és dologra kész karokat és elméket! A nagyvárosi ködbe, tramway-csengős, robogó bérkocsisos, újságfestékszagú, vasalt pincéres, a város belseje felé kopogón ezer lépésű, álmosan ébredező reggeli Budapestre úgy érkezhetett meg mindenki, mint egy regényhős, akire nagy dolgok várnak a szellőzködő ablakú házak között. A férfiak, akiknek helyét el kell foglalni ökölrel vagy ésszel, még a borbélynál borotválkoznak, vagy tunyán nyújtózkodnak; a nők, akiknek életét és nyugalmit megzavarja az idegen, rossz álmot látnak, szívszorulást éreznek, midőn a jövőbeli valaki ellépked ablakaid alatt; a vén emberek, akiknek olyan a szemük, mint az odvak a János-hegyi öreg fákön, vizsgálat alá fogják az újonnan érkezettet, és a legnehezebb kalapácsot nyomják a kezébe; a csendes belvárosi vagy józsefvárosi utcák, ahol a diákok és dolgozó fiatalemberek hónaposszobáin manapság savanyú emlékezet leng, szinte kíváncsian várják a kis táskájú, de feneketlen reménységű idegen lépteit; irodák, könyvtárak, hivatalok, olcsó kis kocsmák, varróleány- és perdita-szerelmesek, esetleg a magányos kórház és jeltelen sír várják a múltba merült Budapesten a törekvő, dolgozni és akarni tudó fiatalembert. A város kövezete még aranybánya, a fülek hisznek a sima nyelvnek, az ostobák utat engednek az erősnek és okosnak, a tehetség és tudás kiássa magát a gránitfalból, mint egy acélkörmű vakondok, a szerencse kézzelfogható valami, mint a női hang, az élet legfeljebb a negyvenedik esztendőig állítja ángardba a bajnokot, aztán meg lehet nyugodni, mert odáig okvetlenül elért valamit az ember, nyugdíjat vagy reménytelenséget... Ó, régi Pest, mikor erős akaratból meg lehetett élni a városban!

Manapság jöjjön valaki Pestre, hogy itt majd megél a munkájából! Kifeshítheti az elméjét, mint a dobon a kutyabőrt, térdéig koptathatja a lábát, könyökig a kezét, megőrülhet a munkabírástól, fűrészelheti a legvastagabb fákat, és liszteszsák módjára dobhatja a legnehezebb embereket - ha nem akar a büntetőtörvényekkel szembekerülni, alul marad a boldogulásban. A

városnak nemcsak azért van állatsereglet-szaga, mert takarékoskodnak a vízzel, a tisztasággal, hanem azért is, mert a vérszomjas tigrisek és alattomos hiénák népesítették be Budapestet. Jóformán mindenkit gazemberré tett a háború. Aki ebben a korszakban szerény és vagyontalan maradt, annak bízvást adhatnak Károly-csapatkeresztet. A pénztelenség, a nélkülözés és megaláztatás csaknem egyértelmű lett a polgári erényekkel. Az adókönyvek, amelyekben a háborús jövedelmekről találunk feljegyzéseket, egykor majd ríká, de valódi arcképét rajzolják meg Budapestnek.

Megrökönyödve nézzük a roskadásig megrakott vonatokat, amelyek a főváros felé igyekeznek, érthetetlenül állunk meg az utcai tolongásban, a zsúfolt színházban, tomboló és fülledt játéktéren, a pincétől kéményig lakott pesti bérházak előtt; honnan jött ez a rengeteg ember Budapestre? Mintha három esztendő alatt kicserélődött volna a város lakossága, A bevándorlás amerikai arányú. A háború köve felkavarta az iszapot a tó mélyéből. Nem lehet ráismerni sokat ócsárolt, gúnyolt, de most már felejthetetlenül drága Budapestünkre. A párizsi fametszetekre emlékeztető kis tereken sétálgató régi ismerőseink, a fasor és a budai utcák járókelői, a nyájas belvárosi boltosok, a meghitt éttermek, barátságos bérkocsisok, megszokott borbélyok, a kedves utcákon sokszor látott bizalmas arcok, finom asszonyok, akikbe távolról szerelmesek voltunk, midőn a barátokhoz mentek misére, de a gyermekszoba zajongása, a sokszor ordinaré, ám sohasem gaz vagy lelketlen pesti élet: ők mind eltűntek. A háborús év előtt Pest olyan messzire ment, mint a harmincas vagy negyvenes évek Pestje. A krónikások nemsokára írhatnak megható visszaemlékezéseket az elmúlt városi életéről, divatokról, gavallérokról s észvesztő delnőkről, akik azóta csak az idei nyáron jöttek elő az utcára, mert a régi kalapot kézben lehet tartani a körüti grizettek divatja szerint. Néhány paralitikus, öregedő dandy áll fehér ruhában és rossz monoklival az utcasarkon, és azt hiszi, hogy még a régi iskola szerint kell tetszelegni a nőknek. A régi kedves Pestet el kell temetnünk lassan a háború halottaival. Pest hősi halált halt a világháborúban.

(1917)

Ősz és Tollas János hírlapíró csatája

Sárgul a levél a fán, és Tollas János az imént fejezte be hírlapi cikkét a nagybankok árdrágításáról. Révülten nézi tintás ujját, és bár régóta megveti a költészetet mint haszontalan időtöltést, mégiscsak eszébe jut, hogy odakünn őszi nap van, a napsugár inkább fénylik, mint melegít, gyermekkorában pókfonál úszott a liget felől az Andrássy útra, és édes gyümölcsillata volt a Duna-partnak, mint akár a trieszti piacnak. Most arra gondol, hogy éjszakára elhozza a felöltőt a szerkesztőségbe, talán a nyakbavaló kendőt is elő kellene venni az éjjeli köd miatt, és a sárcipők elkezdik mindennapi totyogásukat Budáról Pestre. S otthon cipő kellene a gyerekeknek, négy pár cipő. A mama járhat papucsban. Úgy sem volt évek óta az utcán, legfeljebb a piacon vagy a fűszeresnél. Az újságíróboltba a nagyobbik fiú jár vásárolni; most gyakran látni úri fiatalembereket piaci kosárral a karjukon.

Tollas János nem szeretett Budára gondolni. Budát csupán az általa mélyen megvetett költők dicsőítették. T. J. még sohasem látott szerelmet Budán, amint a költők zengik. Legfeljebb a gróf Zichy utcában tapasztalt kalandos szerelmet. Buda: Tollas úr véleménye szerint egy kis kávéfőző edény, amelyben az ő agyvelejét, virrasztását, étellel való ügyeskedését és megaláztatásait főzik. Négy gyerek állja körül a késsel megtérített asztalt, és a mama, aki 1848-ban viselt utoljára derékfűzőt, azóta a gyermekeket neveli, tálból méri a jó fehér tejecskét, és arról

mesél a gyerekeknek, hogy majd minden másképpen lesz a világon, ha a nőknek is szavazati joguk van.

- Majd megmutatom én akkor... Apátok egész életében nem merte kinyitni a száját. A kiadók cipőtalpa volt.

T. J., akit megközelíthetetlen igazság-vérszopónak ismertek a hírlapi cikkei után a Duna jobb partján, odaát Budán csöndesen igazat adott a mamának, és örült, ha rojtos kézelőit ollóval levágták. Már a háború kezdete óta nem dohányzott; apránként lemondott az éjszakai kávéházról, az új ruháról, a futó szerelemről, a konflisról. Csupán az omnibuszon kocsizott, mert szabadjegye volt. Budán ellenben úgy emlegették, mint a legnagyobb pesti korhelyt, aki mindig hajnalban tér haza szegény, nyomorgó családjához.

Tollas János elbóbiskolt a szomorú gondolatok hatása alatt, és különös álmot látott, mint akár a próféták a régmúlt időkben.

Egy nagy kerek teremben találta magát, amely hasonlított ahhoz a teremhez, amelyben a kereskedők arról szoktak tanácskozni, hogy fel kellene emelni a portéka árát. Díszmagyaros asztalosok és frakkos pékek, kipödrött bajszú tőzsérek és piros képű, fehér hajú főnökök tekingettek alá a falak képeiről. Lenn a teremben pedig újságírók hemzsegtek. Az összes pesti újságírók. Ha most levegőbe repülne a ház, egyetlen újság sem jelenne meg holnap Pesten.

T. J. csodálkozva nézett körül. Talán a mennyországba jutott, ahová eljöttek az összes szabadjegyesek. Itt voltak a *Lloyd* öreg munkatársai, akik olyan kényelmes emberek, hogy legfeljebb temetésre járnak el, ha értük küldik a kocsit. Felvonultak a *Journal* hitbizományosai, akik tudvalevőleg haláluk napjáig élvezik Bródy Lajos jószágát. A konzervatív *B. H.*, ahol nemrégén inkvizítor-fegyelem tartotta össze az egységet, elküldte képviselőit, és piros forradalmi sapka volt a fejükön. Légrády Testvérek munkásai, akiknek fazekából sohasem hiányzott a tyúk a háború alatt sem, mint az újságíró-legenda mondta, Lenkey felelős szerkesztő vezényletével jelentek meg a zendülők között. Eljött Mezei Ernő is, és egy széklábbal akarta megverni a kiadókat. Az *Újság* nyugodt politikusai, akik tegnap még a félhivatalos karosszékéből pipáztak a világra; a milliomos *Pesti Napló* bajnokai talán autón mennek oda, ahová a király is gyalog jár. *A Nap* fúrge és elszánt harcosai: eljöttek a forradalmárok hívására. Kriptaszagú öregek ereszkedtek le a kéményekből, és bomlott nyakkendőjű, bölcs titánok ültek illedelmesen egymás mellett. A régi forradalmárok összekeverednek az újakkal. Dr. M. L. összefont karral állt a lépcsőn, mint Gyenes László a francia forradalom vérpadán. Kabos Edének villongott a szemüvege, mintha alattomos ellenségeket sejtene. Göndör Ferenc, a szocialista, türelmetlenül néz szét nagyszámú hívein. A dombon áll a deres Molnár Ferenc, és talán azon gondolkodik, hogy többet ér a harc, mint a béke a - civil életben.

Mind itt vannak, akiket már esztendőök óta szétszodort egymástól a munkás élet; a legtávolabb szerkesztőségek lakói; ellenségek és barátok; kiült-nadrágosak és ifjú dandyk; tudós hírlapírók és a rendőri gyorskocsi detektív-újságírói; nagyhajú költők és keszeg tárcaírók; okoskodók és reformerek; kritikusok és közgazdák; délig alvók és gyorstalpalók; élet-halál urai, a bölcs szerkesztők és vékonypénzű fiatal munkatársaik; félrekapott fejű és szívű regényírók és piros szemű éjjeli redaktorok; talán még a haldoklók is eljöttek, mint a régi vidéki választásokon.

Tollas János, aki szerette a komoly gondolatokat, magában így fogalmazta meg tudósítását, amelyet majd megír, ha álmából felébred:

„Körülbelül ezren gyűltek össze a magyar sajtó munkásai a Kereskedelmi és Iparkamara nagy termében, hogy anyagi helyzetük megjavításán tanácskozzanak, illetőleg szavazzanak a forradalmi ötös tanács indítványa felett.

Különös kép tárult szemeink elé. A karzat nézőjének érdekes látványosságban lett volna része. Valamennyien együtt voltak azok a fejek, akik a mai magyar sajtót vezérlik, írják. Akik a mai Magyarország gondolkozását irányítják. Akik az ország jó vagy rossz hangulatát kieszelik. Akik egyetlen nap alatt megállíthatnák a háború szekerét, ha megengedné a cenzúra. Akik a közérkölcseket nemesítik, az igazságot keresik, a panamát üldözik, a jót magasztalják, és a bűnöst kergetik. Akik népszerűséget osztogatnak, politikust, író, színésznőt a magosba emelnek, aztán szélnek bocsátanak, mint a gyermek a megunt labdát. Akik az újság nyomtatott betűi mögött oly érinthetetlenek, megvesztegethetetlenek, tisztességesek, mintha valamennyien gazdag hercegek vagy bolond szentek volnának.

Itt voltak ők együtt, és arról beszélgettek, hogy nem tudnak megélni.

Az indítványokat egyhangúlag elfogadta az impozáns, méltóságos magatartású közgyűlés, és a megjelentek csendesen szétszörltek!”

Tollas János hírlapíró hiába dörzsölte a szemét. Nem akart felocsúdni álmából. Azaz, hogy nem is aludt, hanem ébren volt. Mindez való volt, győzött az igazság, a többség, az egyhangúság, amelynek gyümölcseit éppen úgy élvezte majd Tollas János cipőtlen gyermeke, lompos mamája, kiült nadrágján az új folt, mint annak a panamista, tisztességtelen álújságírónak a tárcája, aki kétszáz koronát kap havi fizetésül, de valamely rejtelmes forrásból vitorlást tart a Balatonon. Az hiányzott még Tollas János álmából, az újságírói paradicsomból, hiányzott a kötélhúzás, amely elválasztja a tisztességes újságírót a tisztességtelentől, a tolvajt a becsületestől. Mert talán a fizetések rendezésénél is sürgősebb volna már végre megjelölni azokat az álújságírókat, akik a Tollas Jánosok cipőtlen gyermekei nevében maguknak zsarolnak, a Tollas Jánosok agyvelején, verejtékén, virrasztásán szereznek maguknak társadalmi elismerést és tisztességet, akik az újságírói becsület nevében vonják elő a revolvert. Ki a pellengérré a tisztességtelen újságírókkal! Akkor lesz valóban hatalmas és országos erejű az újságírók egylete, ha inkvizítori törvényekkel önmaga sújtja le azokat, akik vétettek a hivatás, a tisztesség ellen.

Egyébként sürgöny jött, amely jelentette, hogy Adler Frigyes kegyelmet kapott Bécsben. Tollas Jánosék csapot, papot, gyereket, fizetésrendezést, a csatát az ősszel, az őszi nyomorral elfelejtették. Szaladtak a szerkesztőségbe.

(1917)

A fecske

Az idén csak ősszel láttam fecskét.

Kisasszony napja körül búcsúztak e kedves madarak: Mária madarai ez évben is ritkán jöttek hozzánk, mert a háború óta általában elkerülik országunkat, ahol oly szívesen nyaralnak, mint a pesti nők a Balaton mellett. Bizonyosan üdülés, ifjúság és nászút nekik a tavaszi utazás az afrikai partokról Magyarország felé. Itt költenek, fiókákat nevelnek, meghíznak dús termőföldjeink bogarain. Itt senki sem bántja őket, Isten madarait. Az idén az éhes taliánok elfogdosták a magyar fecskéket útközben, megfőzték, megsütötték és megették.

A fecske az ablakomra ült. Sok ablak van a hotelépületen, amelyben lakom: ezért meglehetősen kitüntetésnek veszem, hogy a vándorfecske éppen nálam pihent meg egy másik szegény

vándorlónál, aki azonban sohasem juthat el oda, ahová vágyakozik. Ott ült a nyitott ablakon, ahonnan a menetszázad keserves éneklését szoktam hallgatni, ahonnan a nagyváros ritkuló füstjeit és tanácstalanul szomorú udvarait nézem. És ugyanebből az ablakból látni ezenkívül, hogy minél kevesebbet főznek a konyhák, annál sűrűbb a pillanatnyi szerelem a szemközt lévő garniszállodában. Ennivaló, innivaló megdrágult, csak a futó szerelem lett olcsóbb a városban. A nélkülözés, a rossz cipő és a lemállott harisnya a sánta ördögnél is hízelkedőbben tudja rábeszélni a nőket, hogy hátat fordítsanak az öreg szülők tanításának, behunyják a szemüket a régi világbeli szégyenérzet elől, elhanyagolják a múlt század divatját, amely életbe vágó fontosságot tulajdonított a szerelemnek, s ezen épült fel a sok millió könyvnyi irodalom.

A vándorfecske nem tudta, hogy ez az ablak arra való, hogy lefüggönyözöttlen, kivilágított szállodai szobák mozigyorsasággal lepergő jeleneit, groteszk figuráit és a legjobb francia fotográfiáknál is kitűnőbb grimaszait láthatóvá tegye. A fecske fehér mellénykéjében, tündérországbeli frakkjában és gyémántártatlanságú szemeivel nyugodtan ült az ablakpárkányon, ahonnan a pesti pokolba látni, nők önfeledt tetteit lehet megfigyelni, ismert és ismeretlen férfiak fajdkakas dürgését hallani: egy pesti hotelgarni titkait lefotografálni. Mozdulatokat és kacagásokat, amelyektől elmegy az ember kedve az élet további folytatásától; álmosolyokat és bohócszenvedélyeket, amelyektől keserű lesz a nyál a szájban; a nagyvárosi utca komfortáblis olcsóságú kalandjainak befejeződését, amitől szökve menekül a régi emberi hit a szerelemben, mint egy harmatos fűvön futó gyermekleány a szalmás fejű, öreg erdei csavargó előtt...

A fecske csendesen üldögélt ide-oda forgatva a fejét, nem mozdult meg közeledésemre, a szemembe nézett, mint egy ifjúkori álom, amely ősz felé meglátogatja az embert.

Nézett, hogy csaknem megszólalt:

- Én vagyok az eliramlott régi magyar élet. A te életed, a szomszédod ifjúsága, mindenki ártatlansága, Magyarország naivsága és boldog elképzelése az életről. Én vagyok a nép gondtalan nótája, a tavasz rügyező fogalma, a nyár felhőtlen egyhangúsága és az ősz láblógató mélézása. Én vagyok a fecske, aki ábrándos babonát, csendesen elringató hitet, vérontás nélküli mindennapot, tiszta szerelmet és Tisza vize módjára halkan kanyargó életet jelentettem. Én vagyok az, aki mélán furulyázni, félsóhajtással ábrándozni, istenfélő nyugodalommal a suhogó vetések között megelégedett szívvel járkálni tanítottam a magyarokat. Én hoztam a szűz leány madárcsicsergéses álmát, az orcafehérítő erőt, velem érkezett a piros lábú gólya a háztetőre. Elvakítottam a gonosz szemet, és nyílként repültem az ifjú szerelemmel. Én voltam a boldog Magyarország. De most már elmegyek, és többé nem jövök vissza.

A kis vendég eltűnt az ablakomról.

A garniszállodába beosont egy tejképű, fekete ruhás, fecske formájú leányka és egy bombává dagadt hadiuzsorás.

(1917)

Őszi éjszaka

Az éjszaka elmerengve hallgattam az őszi eső suhogását, mint egy vénkisasszony. Itt az ősz, ahogyan én szeretem az őszt, gondoltam magamban. Itt a vadmacska-mellényes, piros kandalós, a könyvespolcon négykötetes regényeket ismét megmozgató hosszú esőzés: eleget volt szembántó fény, fehér cipős unalom, tarka szoknyás, száznapos nyár... Aztán megdöbbsentem. Ah, többé nem szabad szeretni már az őszi évszak hívésségét, nedvességét, melankóliáját sem,

hisz ezalatt embertársaink fűtés, világítás, és ruházkodás híján sanyarognak... És még mily szenvedések várnak reánk ebben az esztendőben!

A háború mindent elvett az emberektől, ami ezelőtt értéknek számított, és a legjobb esetben hősi halállal fizetett érte.

Ezt a háborút a kofáknak, a félkéz-kalmároknak és a fegyverkovácsoknak csinálta a végzet. Minden nyilvánulásában azok ellen ment, akik a régi világban bizonyos mértékig a felszínen úsztak, akik a társadalom és ország gerincét alkották. Elsősorban az intelligenciát rúgták meg, hogy az hanyatt-homlok buk fencezett le a társadalmi magaslatról. Egyforma lett úr és paraszt a fegyver terhe alatt. A katonáknak nem kellett a demokráciát magyarázni. A vértelen szenvedés, a halál közelsége, a tömegsír észrevétlenül áthidalta az addigi differenciákat.

Aztán jött az életkor bukása. Akik a legnyugodtabban üldögéltek helyükön, hogy a császár kabátját fel nem vehetik kivételes helyzetük miatt: az untauglichok, a negyvenen felül lévő élemedettek, a tizenhét esztendő zöldek, az idegesek, az anarchisták, a szabadgondolkodók, a filozófusok: a háború első részében megbuktak a biztonságukkal. Intelligencia és ifjúság és vénség egy hajítófát nem ért. A földre ültek a sütkérező nyugdíjasok, a gögös életjáradékosok, a háztulajdonosok, a feltartott fejű magánzók, az ügyvédek, az orvosok, a tanárok, az írók, az államhivatalnokok, a vármegyei tisztviselők, a tisztnek (akik eleinte örültek a dupla gázsinak), mind-mind a kultúra cselédei... Jött az óriási bohóc, és kirántotta a ponyvát a büszkén hajlongó akrobatacsoport alól, hogy összedőlt a cirkuszpiramis.

Kereskedők, szélhámosok, ügynökök rohanták meg a megbódult világot, mint a cserebogarak a gyümölcsfát. Szomjas szűnyogok, mérges legyek, lompos varjak ereszkedtek a szárnyas paripa testére, amely elbukott, miután a szekeret nem bírta tovább vonni. Iskolai olvasókönyvekben milyen megható parabolákat olvashatunk majd (ha mindennek vége lesz) e háború erkölceiről.

Egyszer azt írtam, hogy egy emberöltőn át nem ejtik ki ezt a szót, hogy: háború, ha valóban befejeződik a történet. Tévedés. Ötven esztendeig nem tesznek majd egyebet az emberek, mint veszekednek az igazságtalanságokon, gazságokon, tévedéseken és sebeken. Úgynevezett le-számolás lesz. A régi társadalom, amelyet fejszével fejbe vertek, és vérben fagyva hagytak az országúton, majd megpróbálkozik bevánszorogni az egykori helyére. De azt már elfoglalták. A vándorkatona hazajön száraz tarisznyájával, és nem leli meg a talpának való területet, mert mások léptek oda. A letargiába merültek, a búbánatban homokba-írók, setét szobában egyedül beszélgetők ismét kimerészkednek az utcára, és úgy kergetik őket vissza, mint egy idegen törzs fiait. Jönnek becsület-, vagyon- és egészség-keresők. Előállanak a sorssal való perlekedők, a fogcsikorgató vesztesek, a csúfosan póruljártak, a hontalan csavargók, a szenvedések tébolyodottjai, a viszontagságok folytán már csak ugatni tudók, a tűzvészben négykézláb járók, az elállatiasodott nemesek, a megtisztult lelkű bűnösök, a mártírrá váltott jelentéktelenek, a céltalan jajgatók és megint csak a félkéz-kalmárok, akik az akkori zavarosban is halászni akarnak. Micsoda pokoli kardal hangzik fel itt az ágyúk beszögezése után! Az lesz a folyók hömpölygése, a felszabadult fájdalmak lánc-csörgetése, a palackba zárt gonosz szellemek égboltozatig való növekedése! Hová futhatsz akkor a béke elől, mikor a háború elől sem tudtál elrejtőzni, mint odvába a medve? Hogyan hunyhatod le a szemed, dughatod el a füled, zárhatod el a szíved: amikor mindenkinek igaza lesz? Minden szó kő lesz, minden sebből láng tör ki, minden igazságtalanság az égre ordít, mint Ábel vére? Mindenkinek igazi vér szivárog a szeméből, mesterkéletlen hang tör ki a torkán, valódi láz gyötri a testét, és a keserűség olyan teljes, mint egy rommá égett faluban a lakosság jajveszékélése. Mi lesz akkor?

De az is lehetséges, hogy rosszul lát a vénülő próféta; a jövőmondónak nincsen pénze, és ijesztgeti a kuncsaftokat.

Lehet, hogy majd egy nagy köd jön hirtelen, midőn mindenki észrevétlenül, látatlanul hazasurran. Kulcslyukon búvik be a limanovai huszár lelke, a kéményen át ereszkedik le a hadifogoly, egyszerre a bölcső mellé ül a rokkant hős, és ép lábával ringatja a gyereket, amelyet a gólya hozott.

Egy váratlan megkönnyebbülés ereszkedik a földre, amely hasonlatos lesz ama régi karácsonyi éjszakákhoz, midőn gyermekszívvél és ifjú gondtalansággal ballagtunk a ropogó hóban a kivilágított templom felé; a csillagok szikráztak, angyalok repültek, valóban hittük, hogy karácsony van a földön. A gyomorrontáson kívül más baja nemigen volt az emberiségnek. Az öregek ölükbe vették a gyermekeket, a nők boldogok voltak, az áhítat oly megfogható volt, mint a gyertyácska a fán, még a bozontos kutya is nevetett az ünnepnek. A közelgő újesztendő friss erőre kapatta a nagy betegeket és zöldkeményre a kétségbeesetteket. Hívó gyermek lett mindenki, úgy bízott az esztendő fordulásában, mint a csodában.

Vagy talán csak húsvétra jön el az időszak, midőn a hánykódó hajó révbe ér. Tavasz lesz, és mindnyájan bízni fogunk a fecskében, a felhőben, a kék fákban és az élet újrakezdésének lehetőségében. Friss szél lengeti meg a gyér hajfűrtöket, és azt hisszük, hogy újra visszamehetünk az iskolába megtanulni azt, amit elmulasztottunk, ifjak lehetünk, naivok, megbocsátók, dolgozók, egészségesek. Feláshatjuk a sírokat, és ott elevenen fekszenek kedveseink. Megtalálhatjuk az anyának áldó csókját, első kedvesünk remegő szerelmét, a szívnek ifjúkori dalát, és a szivárvány lábát megfoghatjuk. Minden újra kezdődik - miért haragudjunk tehát? A széttaposott cipők és szívek megújodnak, a nélkülözéstől elromlott szervezetek megifjodnak, bánattól megvénült nők megszépülnek, rozsdamart férfiakból rajongó ifjak lesznek, elpusztult tehetségek visszatérnek. S az élet gyönyörű lesz, mint egy majális. Béke. Béke. A bárány bégeti, a fecske csipogja, a tavasz visszhangozza.

Ámde még boldogtalan őszi eső suhog odakünn az éjben, mint a hontalan lelkek kopogása az ablaktáblán, amint kis ostorokat forgatva száguldanak előre az úton kengyelfutók módjára. Még nincs megpihenés, még nincs itt a tavasz. A nagy szita rázza az emberiség lisztjét. Nagyon sokan hullanak le addig a hervadó fákról, amíg végig, a szemhatárig sárga levelekkel lesz beborítva az emberiség mezősége.

Az éjben a lelkek sóhajtanak, panaszkodnak; régi temetők nem tudják befogadni a kocsisorral érkező vendégeket; nincs megnyugvás, tovább tart a haláltánc. És már nem marad más éjszakai olvasmányom, mint az ótestamentum.

(1917)

Kis huszárok

Halottak napja olyanformán foglal helyet a kalendáriumban, mint a varjú egy piros derekú, vén torony tetőjén. Az esztendő már veres őszi alkonyatban ballag, mint a rőzseköteges öregember. Bár friss hó még nem borítja a sírhalmokat, mint a megnyugtató feledés, már csend van a temetők táján, a lombok, gallyak, falevelek megtértek tavaszuk hintajáról a földre. Mindenek elhelyezkedtek a bádorfeszület körül, a kísértők elpihentek, legfeljebb a száraz faágak kapaszkodnak a csizmadia százgallérosába, mielőtt az éjfélkor a temetőn végigmegy.

A sántikáló esztendő dércsípte, tökpiros, fagyos, pókhálós napján, ráérünk halottainkra gondolni. Régente a másvilágot néhány öregember jelentette, akit deres szakállal és magaut kedvvel láttunk eltávozni a hajlékokból. Az asszonyok pláne nagyon sokáig éltek, már életükben mindent tudtak a temetői világról, nekik tehát nem lehetett meglepetés a halál. S az öregekhez lelkinyugalommal zárandokoltunk el a veres novemberben, jobb nekik odaát; a gyertyácskák szertartásosan égtek el a hervadt sírdombokon, mint kötelességteljesítő kis lelkek, amelyek nem ismerik a fájdalmat: az imák csendeseek és aluszékonyak voltak, mint a víz folyása; csak néha fújta el a gyertyákat egy nyugtalankodó halott, midőn keservesen megzörrentek a lombtalan száraz fák, mint anyókák, sustorgott az avar, mint egy gyűlölködő mese. Többnyire azonban elhalkult szívvel ballagtunk haza a temetőből, jóságos véneink társaságából.

Azóta annyi a halottunk, hogy mindegyiknek gyertya sem jut. Negyedik esztendeje pusztítja egymást vagy harminc generáció. Szinte nem is jut hely már az érdemes véneknek a sírkeretekben. Úgy halnak az emberek, mint a legyek. Talán nem is egészen véletlen műve, hogy halottak napja körül négy esztendő múlva jut eszébe arról tanácskozni néhány tudósnak és lelkes emberbarátnak, hogy vajon mi is történik a jövőendő nemzedékkel - amely nincs. A régi képviselőházban a népegészségügyi társaság ülésén ijesztő perspektíváról vonta el a függőnyt a szónok. Esztendők következnek Magyarországra, midőn nem lép gyermek lába a zöld rétekre, az anyakönyvek születési rubrikái megritkultak, csupa halálesettel van telve a mátrikula.

Megvallom, rettegek már a halottaktól, akik szinte az égboltozatig megtöltik az űrt Magyarországon felett. De szinte elnémít a szomorúság, hogy ezeknek a halottaknak a helye végleg üresen marad az országban. Elmentek daliák, fiatalok és öregek, akiknek magjuk veszett. A csergedező vér végleg eltűnt a háború avarjában, többé sehol sem bukkan napvilágra a korán meghalt forrás. Energiák, amelyek elegendők lettek volna több nemzedék táplálására, üvöltve és céltalanul foszlottak szét a csatamezőn, mint a srapel füstje. Széles tenyerek, szerető szempárok, zsákemelő vállak, hatalmas lábak, amelyek arra voltak küldve a természettől, hogy új nemzedéket fogantassanak, azt védve felneveljék, útját egyengessék: elmentek a földről, mielőtt igazi emberi hivatásuknak megfeleltek volna. Ki csókolja meg helyettük az itt felejtett nőket, ki fogja kézen a gyereket, amely meg sem született?

Nagyobb tragédia nem lehet ennek a nemzetnek a történetében, mint ha az anyák nem szülnék többé gyermekeket. Ez a magyarság végét jelenti. Hunok és avarok után az ősi sors vár-e maroknyi törzsre? Hogy eloszoljon, mint a megmérgezett hull a föld alatt, és onnan idegenek rónáit termékenyítse? Hogy elkövetkezessen a történelmi halál korszaka, midőn napról napra fogy az üldözött néhány sátoraljányi magyar, amíg végleg eltűnik a föld színéről, mint már sok nemzet a Tisza és Duna mentén?

Szomorúbb beszéd még nem hangzott el abban a házban, amely hajdan a nemzet alkotmányos küzdelmeinek tanyája volt. Nem születik gyerek Magyarországon elegendő - mondja a szónok. Hát lehet itt tovább gondolkozni, vitatkozni, hozzászólni? Hisz nincsen olyan bölcs beszéd, amely egy macskakölyöknek is életet adhatna. Itt most már nem lehet habozni azon, hogy elmenjen-e futár Árpádok korára emlékeztető, külső országokban hadakozó férfiak után, az asszonyok futárja. Nem lesz ám kis huszár, aki meghaljon a királyért.

*

A halottak napjának kódében, amelyet ez évben távoli délen égő falvak világítanak, az itthon lévők még más alakban is foglalkoznak a gyermekkel, aki - van. A nemzet rózsaírt nemesítik itt lelkes gyermekkertészek, akik ugyancsak mostanában ülnek össze országos megbeszélésre. Gyermektanulmányi társaságnak nevezik magukat, tanítók és emberbarátok gyülekezete, aki

azon munkálkodik, hogyan lehet a gyermeket úgy felnevelni, hogy annak minden jó tulajdonsága, rejtett ereje és felkutatott tehetsége teljes képességgel érvényesüljön az elkövetkezendő életben. Ezek a modern Gül Babák olyan nemes rózsákat akarnak létrehozni Magyarország virágoskertjéből, amely szépségben, erőben és tehetségben pótolja az elveszett generációt. Mintha egy gyermeknek két-három magyar gyerek helyét kellene ezentúl betöltenie, háromnak szépségét, tehetségét produkálni és majd három helyett dolgozni is. Nem a falanszter szürke tudósai ezek az urak, akik kis gépeket akarnak létrehozni az embercsemetékből, hanem lelkes és áhítatos természetbúvárok, akik pontos és alapos megfigyeléssel kezdetben a gyermek játéka, később bontakozó tehetségei révén óhajtanak belenézni a sors műhelyébe. Minden gyermeket úgy akarnak nevelni, hogy abból a legtökéletesebb váljon. Rendszerük, amely két-esztendő korától tizennyolcadik évéig figyelem alá veszi az emberpalántát, lenyesegeti a gyermekről a vad hajtásokat, és elősegíti a nemes hajlandóságokat. A gyermekről történelmet csinálnak, amely érdekesebb a felnőttek történeténél. Jellemlappal és pontosan megfigyelő megjegyzésekkel növekedik a gyermek a kezük alatt, hogy eljuthasson a legtökéletesebb emberi állapotba, amelybe hibáinál és erényeinél fogva képes. Most következnek azok az idők, midőn többé nem lehet parlagon hevertetni egy körömfeketényi magyar tehetséget sem. Mindenki jöjjön elő minden képességével, teljes erejével az eljövendő magyar életben, midőn az elmék szilaj megfeszülésével és a karok emberfölötti munkájával kell helyrehozni az ősök vétkeit, bús tévedéseinket és sorsüldözte sanyargatásainkat.

Ezért örvendezek én ennek a nemes társaságnak, amelynek megalapítója egy budapesti tanár és gyermekmúzeumi igazgató. Bár ezekben az újságközleményekben lehetőleg kerülni szoktuk a személyi kultuszt, most az egyszer kiírjuk a jeles hazafi nevét: Nagy László igazgató úrét.

*

A háború negyedik esztendejében eljutottunk oda, hogy többé nemcsak azon törjük a fejünket, hogyan pótoljuk a muníciót, és honnan vegyünk mindig friss menetszázadokat, hanem gondolkozni kezdünk azon is, hogy mi lesz azokkal, akiknek utánunk kellene következni a történelemben. Eljutottunk a tudatlan gyermekhez, akinek semmi köze sincs a háborúhoz, amelyet az apák rendeztek, és amelynek felelősségét neki is kell viselni. Vigyázzunk azokra a kis lelkekre, akiket még csak tejjel sem tudunk táplálni, hogy egy messzi halottak napján fel ne borítsák a magyar temetőket, hol majd azok feküsznek tiszteletet parancsolóan, akik elhibázták a nemzet történetét. Vigyázzunk, hogy ima helyett ne átok hangozzon a tekintélyes sírkövek mellett. A gyertyácska oly nyugodalmasan pislogjon sírdombjaikon, mint most a mi emlékezetünk apáinkon.

Szálljon magába mindenki az ősök napján, akinek valami köze van Magyarországhoz, hogy a jövendő ne törölje ki tudatából a mostan élők fanyar, szomorú figuráját.

(1917)

A tékozló fiú

Sapkás felvidéki házak és vadászkabátos, csizmás, cilinderes gavallérok: a gyermekévek játékosdobozából való emeletes házak és gömbölyű kövel kirakott utcák, amelyeken hallgatni kénytelen az utazó; diákkori, rövid ruhás, piros pamut-kabátos kisasszonyok bátor tekintete a korzón és nagybolond vadászebek nyújtózkodása; félig tótul, félig magyarul beszélő, felvidéki

urak sárga kabátokban, a járásbíróstól és az adótól, Thököly kastélya a város végén, amelyen a vár falát olyan táblák szegélyezik, mint a zsidótemető sírkövei: egy szépebb város, ahol szemrehányólag fogad a gyors és piros és sárga patak, amiért végleg elhagytam az ifjúságot, amelynek színeit és hangjait soha többé nem érezhetem; elhagytam a hegyeket, amelyek e késői őszi napon csendesen emelgetik ködből való alsószoknyájukat, mint óriás lányok; elhagytam a szépszavú harangokat, amelyek karácsonyi misék bundás, forraltbór-illatú hangulatát mondják most is, és elhagytam iskolatársaimat, akik azóta kopasz polgármesterek, Mikszáth-figurák és az ősapáikhoz idomult, szakállas koponyájú szenátorok lettek, ismét németül beszélnek, és oly bölcsnek, hogy egy országot elkormányoznának.

De akkor még más világ volt itt, ábrándos nők és álmodozó ifjak, meglegedett, csendesen kocogó polgárok és házuk öles, északi szelet gúnyoló falaiban bízó családok húzódtak meg a városban, akiktől egy kartávolságnyiira volt a kedves múlt, a takácsok széke úgy kattogott, mint akár Mária Terézia korában, a harangok és a férfiak nem mentek még háborúba, pipa-füstös, söröző, kolbászos, aprópénzes jólét volt itt, amikor nem hentergett a pénz az utcán, de mindenkinek volt szalonnája, jóra való téli gúnyája, az adókat pontosan fizették, és hetenkint egyszer-kétszer fel lehetett önteni, ha az embert otthon felbosszantották. A Méze-kertnek már a serszaga is elpárolgott, híres kis kocsmák a földbe bújtak, a hentesek, mészárosok és ruhakereskedők kirakatában portéka helyett muskátlicserép illatozik, két női kalapot láttam egy ablakban, amely oly szegény két kalap volt, mint a háború; sok boltot bezártak, mintha a tulajdonos, a serény, vadmacska-karmantyús, vidrasipkás, topogó boltos meghalt volna, csak Freyernél főznek úgy, mintha titokban a királyt várnák, aki a környékbeli erdőségekben, álruhában vadászik: az itt található szamorodni és szépleány, életgazdag húsleves és illatos pecsenye még abból a korszakból való, midőn mindenszentek napján bezárták a kapukat, begyűjtötták az öles kemencébe, és a polgár elkezdte téli pihenését és bőséges táplálkozását. A régimódi utazó, aki szánon vagy kocsin tette meg az utat, és pihenőt tartott volt, részint, mert érdemes volt, részint, mert a fuvaros lovai úgysem mentek tovább, harmadszor, mert az utas-embernek bőven kell táplálkozni, Freyernél még hörpinthet egyet a régi, mesemondó fuvarosok és a csendes kedvű, méléző utazók emlékére. Ah, valamikor ezen a tájon el lehetett felejteni a leggyilkosabb nőket is, akik végleg halottnak vélték a megkésített férfiút. A mohszakállas vendégfogadók, barátságos emberek, szelíden adakozó nők, akik fenyvesrigó módjára halkították a hangukat, az andalgó tornyok, városkapuk maradványai, az ifjúság románcaira emlékeztető ablakok, a szélben libegő lámpások, a meleg, átfűtött házakban eső hangtalan alvások, alkonyati zenélések és a reggeli ködön messzi földről jövő vándornapsugár: ezek mind úgy gyógyítottak, mint a boszorkánymester patikája.

De most gyérünk a szomorú városból, a vakmerő szemű lányok, elkeseredett asszonyok, félig-férfi, félig-öreg emberek városából, a háborúsújtotta felvidékről, ahol a régi víg dolgok helyett arról beszél az asztaltársaság, hogy lesz-e szénük télire, hol vesznek csizmát, bundát, akinek nincs. Toronyzene szól Luther Márton emlékére, kevesen hallgatják a trombitálást. A közép-korban is zenével vigasztalták a királyok a háború-szenvedte polgárokat. Most még egy lányt se lehetne elszöktetni a városból, mert rossz a közlekedés.

- Isten önnel, Freyerné asszony. Majd visszajövünk, ha újra dió- és kalácsszaga lesz a városnak, a hó piros a sertések véréből, és a lutheránus nők arca hasonlítani fog Szűz Máriához.

Arra megyünk, amerre a zordon, keselyű-szakállú, sas-kedvű lovagok, fel, a hegyek közé, ahol nem panaszkodik minden kő a lábunk alatt, hogy miért nem lettünk városi tanácsosok a felvidéken.

A fenyők, amelyek megmaradtak a harmadévi ciklonból (amely leberetvált a Tátra évszázados szakállát, mint egy varázsló), sohasem mondják, hogy háború van Magyarországon. A hegyek pipázgatnak, mintha már külön dolgokat is láttak volna. Az országutak már elfelejtették, hogy ágyúkat vonszoltak rajtuk, hogy szinte nyögtek belé. A bárányok, tehenek, fehér libák ugyanazt teszik, mint máskor, midőn beköszönt a novemberi eső. Lehajtják a fejüket, és csendesen fáznak. És maga a halhatatlan ősz, a hegyvidék emlékezetes farsangja, amikor minden a legszebb ruhájában jelenik meg a természet körmenetében, ő sem igen veszi tudomásul, hogy az emberek megint bélpoklosok lettek, mint századokkal ezelőtt.

Csodálatos az esős estve, amely olyan végzetesen áll elibénk, mint a gyóntatószék vagy a szomorú betegség. Vajon mi történik ilyenkor a köd függőnye mögött az embertelen tájakon, pásztortűz nélküli fennsíkokon és titokteljes erdőségekben? Vajon szenvednek a szakállas fák is a lelkiismeretes magánytól, a kísértetiesen közelgő holdfénytől, a spleenes estétől, a lázas lefekvéstől, a reménytelen óráktól? Vajon örülnek, hogy egy órára, egy éjszakára távol vannak az emberektől, bekötözhetik a sebeket, átgondolhatják a múltat, gyógyíthatják fájdalmaikat csendes lemondással, köhögésüket forró teával és fázékonyságukat puha állatbőrökkel? Az éj oly csendes, mint a sír; ugyanilyen kedvvel és elszántsággal lehetne feküdni hatlábnyira az avar alatt, ugyanúgy nem történne semmi körülöttünk, mint a fából épített házban, ahol mindenki korán nyugovóra tér. Az őszi eső dolgozik fáradhatatlanul, mint egy bolond malom. Hangoskodik, mint az érverés - talán egy bandérium nő lett hozzá hűtelen életében? Majd elhalkul, mint az öregedő ember legyintése, aki pókhálós szemével többé nem azzal a gondlattal vizsgálja az ágy mellett heverő csizmaszárazakat, hogy az tetszeni fog Mici kisasszonynak, hanem azzal a gonddal, vajon kiállja-e az idő viszontagságait? Hull az eső, mint a temetőn. Távoli Pesten most lépnek ki a színház kapuján hermelines, izzadt nyakszirtű nők. Itt az erdőn átvágtat egy nagy ásítás, az ősz már unja magát egyedülvalóságában, hívogatja kis fehér csizmás pajtasait a hegyekről. Így kellett volna mindig eltölteni az estéimet.

A nappal - nyílt sisakos novemberi napfény - azt mondja, hogy kár volt egyetlenegyszer is a városba menni, ahol az álöltözetű emberek járnak.

Ott kellett volna maradni, ahol a hegyipatak habot ver a maga mulatságára, mint egy szűz-leány danolgat az erdőn. Ahol piros meg kék a kő, a pisztráng hercegi ruhában surran tova, senki sem törődik az út céljával, a kanyarodónál következő élményekkel. A megritkult sárga fa az égre rajzolódik, mint egy csipkelegyező. A patak partján megannyi színes gondolatú és ruházatú fák álldogálnak, akik kiszöktek ide vágyaiknál fogva az erdő sötétzöld mindennapiságából, és itt legkorábban érte őket a hervasztó szél, de a napfény is. Már a nevüket sem tudom, hisz régen volt hozzájuk szerencsém. A sárgák, a pirosak, a kékek, az aprólevelűek, a nyúlánkak, a törpék mind kiválóbbak a fenyőrengeteg közkatona-óriásainál. Azt a nagyon színeset, az öreg mogyorót, tán Jókai Mórnak hívták. Mindegyik mogyoróban egy mese volt. A mogyorók elfogytak, a fa elhervadva néz az elfutó víz után.

Szűzies, nedves, makkos hegyitáj, ahol a fenyőtoboz koppanva hull, mint az öregasszony álma, és kipirul a bokor, mint a vén ember arca. Míg az ifjú nők ott futnak fehér lábukon a hegyi patak hullámján, hogy az ember nem győz utánuk tekingetni.

Ősz. Az erdő hallgat, mint egy jó apa, aki nem tesz szemrehányást a fiának.

(A Tátrában, 1917)

A bécsi kalap

Az emlékezet.

Éjszaka jött, mikor úgy csörög a szél, mint a lószerszám másvilági paripákon; a fatáblák mögött haldokolva távolodik a hold a felhők köpönyegei mögé; orgyilkosok, kormos képű rablók, kést szorongató vándorlegények óvakodó lépésétől reccsen meg a grádics, hogy a tolvaj óvakodva megáll; a gyertya fekete kanócában ifjúkori szemeket látni, amelyeknek tulajdonosait egykor megaláztuk, megbántottuk; a görcsös kezek alig tudják távol tartani a nyakra kívánczó hurkot... Ő ott áll az ágy lábánál, és fekete köpönyegében mozdulatlanul néz ránk, mint egy Dante-fő. Közöségesen: álmatlanságnak hívják.

Álmatlan éjszakákon utazom.

Valamelyik éjszakán Bécsbe mentem, mint régi atyámfia, aki követ volt, és Felső-Magyarországról a diétára utazott, Pozsonyba, egy kőhajításnyira Bécsből. Ha az öreg élne, most tán delegátus lenne, újra utazhatna a kocsiján a szakácsával, a pincemesterével, a kenőasszonyával, a muzikusával. És gúnyosan bólongatna a töltésen vágató vonatnak, ahol éhes, fáradt emberek egymás fején ülnek. Milyen jó lett volna fogadalmat tenni, hogy életünkben sohasem ülünk vonatra, mint a régi emberek! Manapság arra szokás megesküdni, hogy a repülőgépre nem szállunk fel.

Ez a fentebb említett rokonom két dologról volt nevezetes. Meghallotta bármily messziről is a kincsásók munkáját. Megmondta az ágyában fekvve, hol ásnak a határban rejtett kincs után az unatkozó parasztok. Ugyanezért egy télen kiásták a saját kamaráját. Másik nevezetessége volt: az utazás. (Végül is holtan hozták haza a lovai a gyékényes kocsin; a hold világított, és hazáig egyenesen, holtan ült.)

Ismert minden csárdát és kocsmárosnét a bécsi úton. Tisztában volt vele, hol kapni a legjobb pörköltet, hányas termés fekszik a pincében, kinek a leánya a kocsmárosné, mi a háziszolga neve. Még Bécsben is kiösmerte magát. Tudta, mikor csapolnak a kulmbachi serházban, a Burg tövében, amely csapolásból a császárnak is visznek egy korsóval, mellé einspennert. Eligazodott a Rothenthurm-gasse körüli borpincékben. Lakáscímek voltak a fejében, ahol barátságos nők fogadták az idegent. A főhercegnőknek köszönt az utcán, azok visszabólintottak. A bécsi magyar iparosok dalárdájában a basszust fújta, ha éppen dalestély volt. Olcsó kesztyűket hozott ajándékba. Kezet fogott az udvari múzeum portásával. Egy öreginas egyszer szemet hunyt, mialatt egy öreges ember próbaképpen behemperedett Mária Terézia hatalmas ágyába Schönbrunnban. Ha pénze elfogyott, volt akitől kölcsönkérjen. Keresztapja volt egy meidlingi kertésznő gyermekének. A kocsmáiban esztendő távollét után is helyén találta a pipáját. Egyszer aztán a császárhoz is meghívták.

Vasárnap volt, és udvari kurír ment érte a „Fehér Farkas”-ba, a vámhoz. Rokonom frakkot húzott, kölcsönkalapot tett a fejére, és elindult a futárral. Útjuk a csatornán vezetett át. Azon a régi hídon, amelynek közepén egy nagy Mária-szobor öröklik, éjjel-nappal mécsesekkel megvilágítva. A hídon hirtelen nagy szél kerekedett, amely leragadta rokonom cilinderét. Repült a köcsöggalap, egyenesen a csatornába. A fekete víz csendesen meghintázta a kalapot, aztán vinni kezdte.

Rokonom a csatorna partján a kalapja után futott, és kiáltozással hívta fel az emberek figyelmét szerencsétlenségére. Amíg egy ögyelgő hajós nagy nehezen megértette, hogy rokonomat a császár várja, amíg csónakot oldott, amíg evezni kezdett, a cilinderkalap elmerült a csatornában.

Még ha nem lett volna vasárnap, és a boltok nyitva lettek volna, rokonom akkor se vehetett volna nyomban új kalapot. Olyan nagy feje volt, hogy csináltatni kellett külön a kalapját! Így nem tehetett egyebet, mint nyakába vette a várost, és hajadonfejjel futott egyik ismerősétől a másikhoz kölcsönkalapért. A verejték patakozott a homlokán. Elképzelte a császárt, amint türelmetlenül kinyitja az előszoba ajtaját.

- Ejnye, hol késik az a magyar?

Az ismerősöknek mind kisebb fejük volt, mint rokonomnak. Próbálgatta, rángatta a kalapokat. Némelyik csak a feje búbját fedte, a másik úgy állt a fején, mint a cirkuszban a dummer Augusztén. A delet is szaladgálással töltötte, pedig jó ebéd várta a „Piros Almá”-nál. A kocsmárosnénak megígérte, hoz valami emléket neki a császártól. Már csaknem összeroskadt a fáradságtól, amikor benyomult Riedlerhez, a mostani nagyapjához, aki szintén kávéfőző volt, Riedlernek akkora feje volt, mint rokonomnak, s mint tisztos bécsi polgárhoz illik, kéznél volt a köcsöggkalap. Délután négyet vert az óra Szent István tornyában. A császár már elhagyta a Burgot. Vadászni ment. Sohase jutott többé eszébe hívatni a kalap nélküli magyart. Némelyek szerint meg is haragudott, ugyanezért rokonom elveszítette népszerűségét Bécsben, ahol tengett-lengett, reménykedett. A kocsmárosnék kiadták az útját, a kesztyűsök elhúzódtak az asztala mellől, végül a policáj is érdeklődni kezdett. Rokonom testben-lélekben megtörve utazott haza, ahol azt mondták:

- Úgy kell a kutyának. El akarta adni a hazát.

Most megint Bécsbe készülődnek a magyar követek. Delegációs ebédet ad Szemere, a külügyminiszter, a Magyar Ház gazdája: ámde mégse jut minden napra nagykanál; hol esznek akkor a követeink? A bécsi kocsmáknak mostanában rossz híruk van. A bécsiek Budapestre járnak jóllakni. A híres konyhákat hiába keresné rokonom, ha feltámadna. Még a sör is elfogyott, pedig az öreg Dreher él.

Tervezték, hogy pesti vendéglőst visznek magukkal, aki majd főz, mialatt a követek tanácskoznak. Lehet, hogy így is jó lesz. De mégis csak leghelyesebb visszatérni az öregek, a régi utazók példájához, akik kényelmesen, tengelyen tették meg az utat, senki se ült az ölükben a vonaton Pesttől Pozsonyig, legfeljebb szépleány. Az élelmiszert nemegyszer eleven állapotban vitték magukkal. A disznót kocsin, az ökröket hajtották hozzáértő emberek. A város végi fogadóban a magukkal hozott szakácsné állott a tűzhelyhez. A saját borukat itták, az otthoni lisztből dagasztottak, a maguk tányérján ettek. Az ejtőzés közben fogpiszkáló mellől nézegették a sok plundrás osztrákot, aki a városban szaladgál.

Az igaz, hogy mostanában országos veszedelmet jelentene az éhes osztrákok amúgy is alig fékezhető irigysége, még keményebben összeszorítanák öklüket a zsebükben, de a követeink legalább nem koplalnának idegenben, midőn hazánk ügyeiben tanácskoznak. Csak hadd füstöljön az a magyar kémény Bécsben, ropogjon a láng a hízó alatt, elég gazdag még ez az ország, hogy a delegátusait ellássa étellel a hideg osztrák földön.

Ámbátor szép álom, illetőleg álomtalan éjszaka fátyolképe mindez. Abból a huszonegy korona napidíjból, amelytől a delegátus szeme kopog, nem lehet valami nagyon nyújtózkodni. Száz év előtt önkéntes honleányok, buzgó nagyasszonyok siettek volna a magyar követek segítségére; akkor még primitív volt az érzés, mondják korunk gyermekei. Most megnyugszunk, hogy már többet is szenvedett a magyar ezer esztendő alatt, mint a követek éhségét.

Azután ha a szél elfújná valamelyiknek a kalapját, az is csak úgy járna, mint régi rokonom - pedig mondom: ő volt az egyetlen magyar, aki jól kiismerte magát Bécsben.

(1917)

A pesti telefonosnők

...Sohasem látni őket, csupán a hangjukat hallani, amely néha olyan kedves, mint a felejthetetlen hang, amelyet mindenki hallott már valahol, s amely vissza-visszatér, alakot ölt, mint az őszi füstből való ideál... Hová, merre lett a hang igazi tulajdonosa? Álmunkban hallottuk idegen szoba bolthajtásai alatt, ahol először töltöttük az éjszakát, tehát különöset álmodtunk? Vagy valóban szólt egyszer hozzánk az elmúlhatatlan hang, bölcsődalt dúdolt, vagy messzi éneket az erdőn, amerre együtt bolyong a holddal? Én egy mély, komoly, kicsit bánatos, kicsit tréfálkozó, megnyugtató és szinte egyedül andalgó hangot kerestem évekig, amely hang bizonyosan akkor lett setét háttérű, mikor a szerelmi csalódás elkövetkezett. Mennyi sokat gondoltam erre a hangra, mint egy amulettre, amelyet elveszítettem, vagy egy rókatorkos bundájú városkára, ahol boldogan töltöttem a telet; mint egy szép regényre, amelyet andalogva olvastam, mint Turgenyev ifjú regényeire... Éjjeli újságírók, virrasztó vasutasok, rendőrök, kis állomások portásai és álmatlan betegek valamikor divat szerint elbeszélgettek az inspekciós telefonos kisasszonnyal. A megcsontosodott agglegény, a kiégett lámpású éjjeli szerkesztő nemegyszer beleszeretett egy kellemes, csillapító leányhangba, amelynek környezetében szívesen töltötte volna hátralevő életét. Behízlgó, nyugodt hangú postáskisasszonyok a határszéli hideg hegyek között egy kis postaházban, Edison drótján át kötnek holtig tartó ismeretiséget a szomszéd állomás tisztjével. Sőt vannak legendák a drótos tetőjű női kaszárnnyak környékén, midőn egy megbízható, komolykodó és szolid női hang öreg kegyelmes urakat, mesebeli grófokat hódított meg, akik cylinderben és zsakettben jöttek el a hivatalba, hogy a hang tulajdonosnőjét feleségül kérik. - Hiszen ezek a nők, szegények, valóban a hangjukkal keresik a kenyerüket; bármily csinosak, tiszták, meglepők a külsejükben, a falakon kívül a nagyvilág csak a hangjukat hallja. A terhes szolgálat, a nyúlfarknyi vakáció, a testi kimerültség mellett nemigen érnek rá, hogy társaságba járjanak, ahol az élet hercegei, a nagy jövőjű, férjnek való fiatal emberek és egyéb daliás férfiak megfordulnak, akiknek sorsához repkény módjára simul a nő sorsa - amint a házasságot nevezni szokták. A telefonista kisasszony szabad idejében mos, vasal, varrogat, sebtiben olvas füzetes regényt, a szegény lányok szomorkás romantikáját ápolja szívében, mint a cserepes virágot, és valóban a torkában ver a szíve, ha randevúra megy az utcai óraházhoz vagy Az Est kiadóhivatal elé, mert ahhoz már nincsen ideje, hogy Budára járjon cukrászdába vagy Rudolf trónörökös szobrához a Stefánia útra.

A telefonon át ígöző, mint a varázsfuvola, a legtöbb női hang, kivéve a pesti telefonista kisasszonyé, aki kétségbeejtően siet munkájában. Az ő szegény hangja úgy hallatszik, mint egy rabszolgaé a bányából. „Halló.” „Központ.” Még egy-két hivatalos szó - aztán nem találkozunk többé.

Pedig bizonyosan értik ők is a módját, hogyan kell telefonon át kalandozni, hódítani, férfiakat bolondítani. Milyen fanyar kedvvel hallgathatják - ha ugyan ráérnek - az elegáns, unatkozó barátnők fecsegését, akik a pesti pletykákat expresszgyorsasággal közlik egymással. Mily szomorúan bólintanak a démoni hangoknak, amelyek körülölelgetnek, megcirógatnak, megtorkolásznak hiszékeny férfiakat! Némelyik nő úgy tud bánni a hangjával a telefon kagylóján át, mint egy hastáncosnő a derekával. Vajon micsoda figurát mutathat az arcuk, midőn szerelemről beszélnek és megvakaróznak? Volt egy rajzoló, talán éppen Dürernek hívták, aki az emberi szenvedélyeket úgy belerajzolta az arcokba, hogy minden hazugság lehullott az álarcról, csak az igazság vonalai maradtak ott. De ő még nem rajzolt telefonozó nőket, akik a dróton át férfiszívekkel és komoly érzésekkel labdáznak. Hogy muzsikálnak, hogy szenvednek, halkulnak, sóhajtoznak, színészkednek - vagy igazat is mondanak! Csupán az vigasztaló,

hogy a férfiak is visszahazudnak, mint a Paprikajancsik. Vajon milyenek lehetnek azok az arcok, amelyek messzire egymástól, két gépecske mellett boldogságról vagy boldogtalanságról beszélnek egymáshoz? A nők hangja, mint az aranyhal, a férfiak sokat ígérő basszusa bűg, mint a szarvasgím. Titkok, koporsóig bezárt szenvedélyek, drámákban sem hallott hangok, elképzelhetetlen keservek, az emberi élet hanggal, szóval kifejezhető érzései jönnek-mennek a drótokon. Mintha a város házai felett a tetőkön túl, ahol a telefondaruk állnak a szélben, egy másik élet folya, távol az utcáktól, a házak belsejétől. A levegőben sok ezer hang hallatszik egyszerre, mintha nagy madárcsapatok repülnének ide s tova a város felett, összeütköznek, kitérnek, ölelkeznek, perlekednek, megöregednek s meghalnak. A halottak már nem telefonoznak a temetőből.

Ebben a szélvészben a hangokból való felhőkben nyugodtan és szegényesen áll a telefonos kisasszony, kapcsol és bont az amerikai zseni szerkezetén, ismeretlenül, láthatatlanul dolgozik, mint a hajófűtő az óceánjáró mélyében. Ő sem látja a tavaszfehér szigeteket, amerre az élet hajója elhalad, sem a tengeren ringó lótuszvirágokat, sem a ködfejtű, szörnyű jéghegyeket, tarka kikötőket és szenvedélyes sirályokat. Az ezernyi drótokon közömbösen dörög és andalog el mellette az élet, kalitkájából ő nem nyújthatja ki kezét egyetlen tovaszálló hang után sem. Rohanó folyóban ömlik tova a sok fővény a hangáradatban. Kavics, por és arany surran el. Máskor vércseppek hullanak a szenvedők hangjából, mintha egy madár megsértette volna lábát a telefondarun, és a vércsepp a vetélytársnő habfehér kalapjára hull a magosból. Aztán a város pora, amelyet alant az utcákon majd összesepergetnek, és kétkerekű kocsin a Dunába hordanak: a divat, a pletyka, a rágalom, az unalom, az üzlet, a mindennap pora lehull a telefondrótok hangjaiból. Riadalmak, tűzvészek, halálok, öngyilkosságok mennek át a rendőrség fekete huzalain, és a kémények füstjével száll el a legnagyobb kétségbeesés. Az örömek tán piros drótokon vágatnak tova, farsangi mezben a tréfa, legyűrt karimájú kalapban a bosszú, kandúrnyávogásként az öreg vágy, széttaposott cipőjű gallopén alakjában az üzlet... A rab-szolga, bár a természettől érző és gyenge nőnek jelöltetett, e bolondházbeli idegességben, életre-halálra való türelmetlenségben, tombolásban és üvöltésben nyugodtan áll a helyén, és szerényen kapcsol messzi szíveket, érdekeket és életeket... amíg ő maga csaknem meghal a nyomorúságtól.

Minden érdeklődést megérdemelnek a szegény telefonosnők, midőn kenyérrevalót kérnek maguknak és gyermekeiknek. Velük van a szívem - bár néha ököllet megyek az ártatlan telefonszekerénynek, mint a legtöbb abonens a városban.

(1917)

Tíz napig vakáció

Ismeritek a régi halmokat, melyek a dalokat visszhangozzák? A házak ócska falát, a búskomor tornyokat, meszes gödrű pályaudvarokat, a kerekas ketreceket és szomorú táborokat, amelyek három esztendeig hallgatták a katonák nótáit, jajait és fogcsikorgatásait?

Ismeritek a lövőárkot patkányaival és hamuvá roskadt, talajvízben elfolyó őreivel? A drága mocsarakat, milliárdokat érő magaslatokat, országot jelentő falvakat és ürgelyukakat, amelyekért annyi embervér pazarlódott, hogy évekig kell fűjni a szélnek, amíg felszárítja a nedves földeket? Ismeritek a kézigránátot, gázálarcot, a sövényvágó ollót, a kabátujjba varrott sírfeliratot, a haldokló vitéz búcsúzó szemét, a srápnelszilánkot, a magától is tovább rohamozó, rongyokba csavart lábszárat, amelyekről a törzset elvitte a gránát, a pokoli sebeket, amelyek

oly mélyek, mint a múlt, a géppuskán át megszállt emberi testeket, a holdtalan éjben elhagyott sebesült üvöltését, a megsziporodott varjúcsapatokat, amelyek a halálnak fel- és letűnő seregei a horizonton, a vérszomjas káplárokat és Nikolajevicset s társait?

Ismeritek a városi utcán csavargó apátlan gyermeket, a csontvázzá sorvadt hadiözvegyet, a szétmarcangolt lelkű és testű szabadságos katonát, a felismerhetetlenségig megromlott emberiséget, a vércseszemű kereskedőket, a börtönszagú milliomosokat, a megugrott ápolónőket, az elfonnyadt kultúrát és az agyonbunkózott lelkiösmeretet?

Ismeritek a szökött katonát, a gögös susztert, a megkerült olajgyárost, a puffanásig megtelt nadragú sajtost, a rabok emésztőgödreinek bűzét viselő hadibankót és a néma szegénységet, amely úgy mar, mint egy rókakölyök?

Ha volna boldog ember, aki harmadfél esztendő alatt mit sem látott volna a háborúból, ennek most jó lesz nyitva tartani szemét. Mohón habzsolja fel emlékeibe ennek a korszaknak atmoszféráját, soha meg nem ismétlődő napjait és tünedező figuráit. A nagyüzem már nem a régi, düledezőben van az egyik gyártelep kéménye, a tűzoltóság felkapaszkodott a kötelekbe, amelyekkel a földre rántják a vörös kormú kürtőt. A keleti front, amint közönségesen a szörnyetagségnek főkját nevezték, elhalkult, mint egy távolodó csata moraja. A komor munkások letették a szerszámot, és nem azért szünetelnek, hogy gépeiket kijavítsák, elhasznált anyagukat eltakarítsák az útból, friss tekintetű, rugalmas izmú hangyákat állítsanak az első sorba, hanem beállott a munkaszünet, mert minden fájdalomnak vége szokott lenni. A népek életével zsonglörködő kóklerek futnak, mint megkergetett csepűrágók az országúton. A bűvészkedés illúziója elmúlt, egyszerre mindenki látni kezdte az új égi jelet a magosságban, a vörös farkú üstökös helyén... talán éppen ugyanaz a jelenés mutatkozott a volhíniai erdőkben virrasztó őrjáratnak, amelyet az első keresztények láttak, midőn a cirkuszban széttépték őket a vadállatok.

És a megnyílt szemek, a porból szökőkútként felemelkedő gondolatok, a vészharang módjára felsikoltó lelkek, a dúlt hírnökök módjára kegyelmet hozó lelkiismeretek: megállították a fáradhatatlan bakancsokat, amelyek arra látszottak teremtvé lenni, hogy kelettől nyugatig, északtól délig bejárják a földet, és vért csorgassanak a háború trágyájára, amely immár a szája széléig emelkedett a verembe zuhant embernek: földbe szúrták a fegyvereket, mint a sírásó szerszámát a befejezett munka után; a nagy gépszörnyetegeket hazafelé terelték, mint mutavány után a vadállatokat.

Mi következik most?

Az ember szereti felemelni a fejét, mint a vipera, és támadni akarja a sorsát. Még mindig zeng az ágyú nyugaton, a másvilági sípládán egyhangúan játssza indulóját a halál, a munkához való világítógáz felhőgomolyagban terjeng a hegyoldalakban, hogy megfojtsa a szorgalmasakat, a tehetségeseket, de már kihagyogat a verkli, mind nyomorékabbá lesz a kéz, amely forgatja, a gáztámadás setét számumján átvilágít a közelgő virradat, keletről hófehér kócsagok, álombeli madarak szállnak, nagy hajú, csizmás, orosz parasztok, mint a bibliai háromkirályok indulnak el zarándokútjukra, a béke bölcsőjéhez. A felejthetetlenül megsebzett nyugati népek még nem tudják leküzdeni magukban a harag ütőerének szökkenő vérhullámát, még fűt a bosszú, mint boszorkány üstjében a gyík farka, de a fulladásig tüzelt mozdonyon már megereszkedett egy szellentyű. Megrázkódás nélkül vágat a szörnyű szekér, ám a távolban már fehérlik a völgy, ahová mindenestől belezuhan, miután a masinisták majd egymás után leugrálnak.

Amint nem tudtuk abban az emlékezetes augusztusban a jövőndöt - hisz felakasztottuk volna inkább magunkat, mint e kort átéljük -, úgy áll előttünk a holnap szüzi fátyolában. A történelmet az emberek csak írják, de nem csinálják. Van egy felsőbb akarat, egy láthatatlan

világszellem, amely igazságosan és bölcsen irányítja az emberiség sorsát. A nagy gazságok, kifícamodott lábú háborúk mindig azért történtek, hogy az emberiség megjavuljon. Az önző cinizmus megvető mosolya, a pesszimista fáradt legyintése, az istenfélő vak buzgalma és az istentagadó keserves tagadása megbukott három esztendő alatt. Igenis, van sorsa az emberiségnek, van egy kijelölt, elhagyhatatlan út, amelyen mendegélnie kell, akár akar, akár nem, a hatalmas kéz lendíti előre a sors kerekét, megállás nélkül ketyeg az óra akkor is, midőn azt hisszük, hogy rettenetes éjjel dermesztő csendje borult a földre.

Nem érezheti magát szerencsétlennek, aki e korszakot átélte, pedig alig volt ember, aki három esztendő alatt ne hívta volna magához inkább a megsemmisülést, mint az élet további folytatását. Valami olyan történt velünk, boldog élőkkel, ami nagyon sokáig nem fog ismétlődni a világon. Az emberiség kiválasztottja vagyunk, mert megadatott oly események tanúinak lennünk, amelyek évszázadokig foglalkoztatják majd az utánunk jövő elméket. Bizonyos, hogy egyhamar nem fog hasonló szenzáció előfordulni az emberiség történetében, mint ez a világháború. És talán sohasem jó kor, amelyben közvetlenebbül láthassa, megfigyelhesse az ember a felette lévő végzetet, a világszellem ujjmutatását, az emberi boldogulás útját. Ezeresztendő oxigénné, véresejtté váltott gondolat szárnycsapása érezhető a földgömb atmoszférájában. A szeretet útján kell továbbmenni az embereknek.

*

Pestre beköltözött a decemberi köd, setét a város nappal is, arcok, hangok eltéliesednek, mint a szabadban az állatok meze. Mogorva napok. Spleenes esték. Gondgyötörte éjszakák. Reménytelen holnapok. Szinte elviselhetetlenül küzdelmes az élet. De mégsem lesz öngyilkos senki a városban. Valami csodálatos karácsony közeleg, amilyent eddig nem láttak Pesten az emberek. A boltok fénylő fenyőágacskáit, a megfrissült kirakatok, az ünnepre sandító gyermeklélek a felnőttekben, a mindennapi kalendáriom: valamely várakozásteljes eseményt sejtet az emberekkel. Valami jön a dermesztő éjszakában, a füstös háztetők felett, az átláthatatlan ködben. Száncsörgés, tündérének, harangszó hallatszik a messzi erdőségekből. Egy különös látomány emelkedik fel a pesti horizontra, amelyet már látnak odakünn az eddig baljóslattal teli mezőkön a fáradt katonák.

Rége tüzös istennyilák, forgó szemű csillagok, aranyfeszületek jelentették az égboltozaton, hogy nagy események közelegnek az ember történetében. Most fecskefarkú repülőgépek suhannak tova a felhőkön, és milliószámra dobálják le a csatamezőkre a tíznapos fegyvernagyvást bejelentő cédulákat. A keringő lepkét elfogja a katona, és a szíve fölé helyezi.

(1917)

Csizmás Kandúr

Dickens, aki az árva gyermekről először írt égi jelenséget: Andersen, aki megszólaltatta a mogorva szélkakasokat és hallgatag esőcsatornákat a gyermek mulattatására: az Ezeregyéjszaka és a magyar mese- és mondavilág tündérlepke hátán lovagoló fantáziája, amely ifjú korunk hajnali felhőit befestette: nem gondoltak ki olyan mesét, amely most Budapesten valósággá lesz, mint egy számjegy. Harminckétezer pár gyermekcipőt osztanak ki a városban a szegény gyermekek között. Harminckétezer kis bakancs indul el viszontagságos útjára, gyermekek lábán, amely eddig mezítelen volt. Elmennek a bakancsok a Népjóléti házból, és soha többé

vissza nem jönnek. Pedig az volna csak nagyszerű, ha mához egy évre visszatérnének, és jelentést tesznek az igazgatónak, hol és merre jártak...

Amikor Twist Olivér Londonba futott a koporsócsinálótól, midőn Andersen mesealakjai, a szélkoronák és papírtáncosnők bolyongtak még a földön, a Csizmás Kandúr elkövette hőstetteit: aligha jutott eszükbe a meseíróknak az a pokoli fantázia, hogy van valahol a világon egy város, amelyben harminckétezer vagy még több gyermek kék szakállú téli kora reggelen cipő nélkül indul iskolába. Mert akkor egyebet se írtak volna a mesemondók, mint a mezítlábas gyermekhadsereg történetét. Ha Dickens tudta volna - pedig majdnem mindent tudott az emberi jaj és kacaj mélyeiből -, nem ír vala soha egyebet, mint a mezítlábas liliputiak regényeit. Mi a sorsa, élménye és viszontagsága harminckétezer gyermeknek egy sötét, háborúba roskadt nagyváros közömbös háztetői alatt, akiket cipő nélkül csípett el a hófűrtös gubájú December!

Harminckétezren legalább voltak, mert a jótékonyság oly gyanakodó a háborús években, mint egy vallató csendőr. Becsületes kis tanítónők, a gyermeknyomort pontosan ismerő iskolaigazgatók és kerületi emberek, akik nemcsak a szavazókat tartják számon, hanem név szerint is ismerik a városrész szegényeit, állították össze a boldogtalan kis mezítlábosok névsorát. Három esztendő előtt csak négyezer gyermeket soroztak be a hadseregükbe. Ezek azóta akár manipuláns őrmesterek lehettek Budapest kis rongyosai között, mert tavaly már huszonnégyezer gyermekről vezettek törzslapot az írnokok: míg az idei karácsonyra már a szegénységnek harminckétezer kis katonája faszol bakancsot, kötényt, kabátot. Az embernek kedve volna megkérdezni, mit csinál hát a Gyermekvédő Liga, amelyről ragyogó júniusban annyit hallunk a gyűjtőnapokon.

A katonásan szabott kis bakancsok e héten kelnek útra, hogy ezentúl sorsává és mindennapjává váljanak a pesti gyermekeknek. A fényűző fővárosi utcákon, hivalkodó nők lábán versre járó Sperai és Bence-cipők arisztokrata társaságában egy új hang kér magának helyet a lábak kopogásában. A „népjóléti bakancs” a jövevény, amelynek a gyermekek mindennapi beszédében már megvolt a neve. Tavaly Csizmás Kandúrnak nevezték az iskolában azokat a fiúkat, akik a jól szegelt városi cipőkben kopogtak a kockaköveken. Csizmás Kandúr volt a cipőnek a neve.

Nos, Csizmás Kandúr ismét elindul karácsony hetében (miután az elmúlt időkben meséivel mulattatta a gyermekeket), hogy a háború verte, felejtethetetlenül leromlott Budapest gyermekeit megörvendeztesse.

A temetők ama udvaraiban, ahol a gyermeksírokat ássák, egy darab időre megpihenhet kapáján a sírásó.

(1917)

Mack Benno, a gentleman betörő

Végre, egyszer életemben leírok én is olyan címet a levelem fölé, amely címre eddig sohasem gondoltam, plakátokon meg hirdetésekben láttam, mint a szegény mozilátogatók szenzációit, nagyvárosi érzelmetlen fiúk és házmesterkisasszonyok mulattatóját: az úrbetörőt, aki jó szabónál varratja a ruháit, és oly közönséges, mint azok a férfiak többnyire, akik nőknek tetszeni szoktak. Ezt a Mack Bennót valóban elfogta a berlini rendőrség, huszonhat éves, több lakása és szeretője volt, idősebb gazdag nőket rabolt ki, akik sohasem csaptak lármát, amikor

a hálósobájukba lépett, ha Isten is élteti, Vajda László majd megírja filmre a történetét, és Csontos Gyula eljátssza valamely dán álnév alatt.

Az eljövendő szomorú filmnek hőse: Mack Benno egyelőre börtönben ül, és a bíróság gondoskodik, hogy miatta tovább mutogathassák a nők ékszereiket Berlinben. Ámbátor Mack Bennónak bizonyosan lesznek társai, akik az általa választott vakmerő utat tovább ássák. A háború negyedik esztendejében nemcsak Berlinben, de Budapesten is több érdeklődést vált ki a nőkből egy elszánt betörő, mint a katona, aki az összes érdemrendekkel van díszítve. A hősök dicsősége sajátságosan idejét múlta például Budapest mindennapi életében is. Ki kell ezt végre írni, mert már úgyis tudja mindenki, hogy a frontról érkező katonának senki sem örül a városban. Amíg a háború első felében némán vagy hangosan ünnepeltek minden sebesült vagy dekorált tisztet, csaknem kalapot emeltek a rongyos közlegénynek, a kórház-vonatot elegáns nők várták az állomáson, és a béna katonát mohó szeretet vette körül, amint egymás után keletkeztek az új frontok, ahonnan a katonák híreket hoztak - manapság, amidőn már nem lehetséges új front, friss tudósítás nem érkezhetik sem délről, sem északról, amit már nem tudnánk, a szabadságra érkezett katona oly közömbös lett, mint a molnár, akinek mindig lisztes a kabátja. Ki kell ezt írni, mert szegények már maguk is tudják. A háború első felében meghatott még az is, ha egy ismerősünket katonaruhában pillantottunk meg. Az árva, gondoltuk, mennyit szenved a korai felkeléstől, a szigorú kiképzéstől, a rideg kaszárnyaélettől, a durva bánásmódtól, a rideg fegyelemtől! Kedvében jártunk, megsimogattuk, zászlót adtunk a kezébe, amikor útra kelt, a nők megcsókolták, és sírva az állomásra kísérték. Bezzeg manapság ugyanezen ismerősünket, bár azóta végigszenvedte a mártírok történetét, elsősorban elkerüljük. Hátha kér tőlünk valamit: állást, amelyet már réges-régen betöltöttek az itthoniak; szeretetadományt, amely végleg elfogyott a négyesztendő háborúban, vagy jószívet, amelyet eltemettek a polgárok a nagy csatabárd mellé, amikor a törzsfőnökök megindították a háborút. Úgy néznek itt a frontról elevenen visszatérőkre, mint házi ellenségekre. Mit akar itt? Megsírattuk annak rendje-módja szerint, elbúcsúztunk tőle, és elfelejtettük. Nemrégiben valahol olvastam egy új magyar könyvben a feltámadt Lázár históriáját. Bármiképpen töröm a fejem, nem jut most eszembe a könyv írója, aki elmondja, hogy a feltámasztott zsidó nem kapott helyet a városban, odakünn kellett ülnie a pusztaságban, és ellenséges szívvel mormolt rá mindenki, hogy vissza mert térni a másvilágról. Senki sem törődött vele, csak a római Augustus, aki maga elé hívatta, de úgy elment tőle a kedve, hogy soha többé jóízűen nem tudott nevetni. Ismétlem, szívesen kiírnám az író nevét; mert meghatóbb példázatot nem olvastam még a frontról visszatérő katonáról. Útjában van ő itt mindenkinek, mert a helyét nyomban elfoglalják a szívekben is meg a villamoskocsin is. Dehogy fogyott meg az emberiség. Pesten legalább annyian vagyunk, mint azelőtt Szent Istvánkor se. Mintha senki sem esett volna el a csatában, senki sem állna a messzi frontokon: mozogni nem lehet az utcákon, a színházban, a boltokban és egyéb pénzköltő helyeken, nincs üres lakás aranyért sem. Temetést a világért sem látni, mert az itthon lévők elhatározták, hogy örökké élnek. Minden lánynak van jegyese, barátja, kedvese. Mindenkinek pénze és jókedve. A boltosnak karácsonyi portékája. A suszternak bőre. A szűcsnek prémje. A vadásznak löpőpor. A nőknek selyemruhája. A régi kétkrajcáros kalabriászjátékos ezresekben kártyázik. A Hölgy cigarettás svájci Laurens-szivarkából fújja a füstöt. Mit művelt hát a háború, amiért annyit jajgatunk? Egy-két millió embernek elvette a helyét, hogy a többi kényelmesebben elférjen. Mintha egy sorsjátékot rendezett volna a végzet az emberiséggel. Kisorsolt közülük egypár milliót. Ezeket megsütjük és megesszük. Szegények... nemsokára a városba sem eresztik be majd őket, mint a feltámadt Lázárt. Ellenben jött Mack Benno úr és társai, akik manapság jobban érdeklik a nagyvárosi publikumot, mint maga a Sárkányölő.

Már régen észreveszem Pesten, hogy a betörő karriert csinál, mint az egyszeri ember mondta, midőn a legmagasabb fára felakasztották.

Az öreg Szvoboda, aki a legtekintélyesebb hírlapíró volt az éjjeli világban, két-három sorban írta meg a Lloydba a betörők „hőstetteit”. Akkor olyan világ volt. A betörő nem érdekelt a publikumot, mert besurranó, nyápic, beteges, rossz szagú embervakarcsnak képzelte, akit a botos rendőr bekísér. A betörő nyáron a Ligetben bujdosott, ringlispílen mulatott, árokban aludt, míg télen város végi kiskocsmákban húzódott meg, és többet koplalt, mint evett. Az orgazdák mind Faginhoz hasonlítottak. A titkosrendőrt mindenki ismerte a városban. Általában a betörőipar lassan fejlődött. A középkori, vásári tolvaj, aki púpos vagy sánta és láb-szárain más színű nadrág, mint Falstaff cimboráit ábrázolják a színpadon: vissza-visszatér a köztudatba, midőn a betörőt említik. A francia írók, Eugène Sue, Gaborieau, Ponson du Terrail, Paul Fével, akik az elmúlt század elején a romantikus betyárokról írtak, Párizs erődítményeit, a titokzatos malmot sohasem hagyták ki a regényből. A zsvány azonban szomorú figura még nálunk is, akik pedig abból éltek, hogy elképzelt hőstetteket zengettek. Míg odaát a szigeten a halhatatlan Boz a legmegrendítőbb gyilkosokat és tolvaj gyermeket írja oly művészettel, hogy minden időkben sírnivalók, Nagy Ignác Pesten, aki korának egyik népszerű írója volt, és füzetekben adta ki regényeit, mint Dickens Londonban, Sobri Jóskát választotta a Magyar Titkok hősével, de azért senkinek sem volt kedve Sobri pályáját választani.

A betörő Pesten az utolsó tíz esztendőben lépett fel mint hódító. A művészietlen Nick Carter, a furfangos Arsén Lupin és a többiek gusztust csináltak ehhez a pályához, mint az elmúlt század egész irodalma. A sunyi, szájalomra méltó emberrongyok helyett szmokingos klubmanként jelentkezik az ifjú betörő a közönség szemében, aki tán éjszakánkint lovacskát játszik valamelyik kaszinóban. Medvey Vili, Bonn Béla és a többi akasztófavirágok e században mindenütt divatos orcátlansággal és fitogtató hengegessé lépnek fel az újság hasábjain. A régi link emberek hallgatag, csöndes lények voltak, akik egyedül aludtak, hogy álmukban se beszéljék ki titkaikat. Míg ez a tehetségtelen 20. század, amely a világ legostobább háborúját produkálta, a betörők világában dekadenciát jelent. Hogy ne menjünk messzire: gyilkoltak-e mostanában országbírókat, nyitottak-e oly ügyességgel kasszát, mint Papakosztá, játszott-e lutrin valaki oly szerencsével, mint Farkas? Tehetségtelen század ez. (Mert a legtöbb századnak eleje ótvaros. Ama korzikai - akiről a világháború előtt hajlandók voltunk elhinni, hogy félisten volt, míg manapság, midőn nagyobb háborút élünk meg, mint a Napóleoné, kellő mértékre leszállítjuk a tiszteletünket -, ama korzikai is a forradalomban minden energiáját kiélt századvégen és a félig vakon, süketen és kórosan világra jött század csecsemőkorában boldogulhatott. A reformokhoz és az ideálokhoz a szenvedés útja vezet. Darabokra, ízig-vérig össze kellett törnünk, hogy a megváltást kiérdemeljük. Vázsonyi Vilmos törvényei hozták az új, boldog Magyarországot. De még az se holnap lesz. Addig csak maradjunk a tehetségtelen jelennél.) A betörő hivalkodva emlegeti már azt is, hogy kinyitott egy magányosan álló lakást vagy egy mellékutcában egy boltot! Az újságok, akik a közönség érverését leginkább érzik, kénytelenek a semmirekellő nagyszájúaknak „hőstetteit” jelenteni, mert ez mostanában az olasz front áttörésénél is inkább érdekli az olvasót.

Bolond, aki nem ugat együtt a kutyaival, de én mégis azt vallom, hogy Mack Benno és Medvey Vili korántsem érdekel annyira, mint egy elszánt útonálló - ha már válogatni kell a bransban. Az álkulcshoz, a feszítővashoz és bolond öreg hölgyek hálósobájában való megjelenéshez kevesebb lelki erő kell, mint ahhoz, hogy éjszaka megállítsunk valakit az utcán, akinek a zsebében talán fegyver van.

Ámde, mintha a világ összes bátorságkészlete kirobbant volna a világháború megindításával. A frontról jövő rongyos katona még a bátorságos korszakból való, amikor a hősi erények, a

szembenéző, mellhez érő, szívet kipróbáló, kardforgató és halálmegvető tettek voltak divatban. Ezért nem szívesen látott vendég a Szentföldről jött keresztes lovag a földön, ahol a tehetségtelen társadalom, a magaunt kedv, a fáradt olvasó kedvét leli sunyi, surranó betörők nagyszájú tetteiben. Itt az élet úgy rendeződött, hogy annak van igaza, akinek pénze van, még ha tömlőben ült is érte. A rongyos katonának nincs pénze, ellenben a betörő, amíg le nem fülelik, jó pasas lehet a városban.

*

Szegény, kirabolt berlini nők! Amint én a Mack Benno-féle embereket ismerem, bizonyosan kiadja a nevüket és a lakáscímüket a törvényszék előtt. A gyáva hinterland, amely egyetlen uzsorást sem merészelt felhúzni a lámpavasra, nem is nagyon csodálkozik azon, ha a nagyváros jelenlegi hősei, a Nick Carterek fiai elveszítették lovagiasságukat a női nem iránt. Az üres hengegés, a betörővirtus, az alattomos boldogulás igen jó fokmérője e kornak, amelyben lelökik a villamosról az egy lábú katonát, befogják a száját a vaknak, és megverik a béna harcost. Miért kímélnék a nőket a korszak kedvencei?

(1917)

Szent Januárus

Mostanában (máskor zúzmarás szakállú januáriusban), midőn a pesti tornyok óramutatóin nem foglalhatnak kényelmes helyet a csókák, délfelé napsugár látogatott el a városba, kedves, ajándékot hozó jövevény, és a liget nagy fái fölött már nem látszanak a titokzatos hieroglifjai a fekete gallyaknak: egy fiatal hölgy mosolyog valahol, valamerre, akinek derűtsége átsuhan a különben komor Budapest felett. Tán egy óriás-lány lakik a ligetben, valahol az iparcsarnok mögött, későn ébred, és míg szeméből egy kedves, bohókás álmod dörzsölget az öklével, elmélázva mosolyog az álom furcsaságain.

Vagy tán az általános megjavulás jelvénye a különös napsugár, amely tizenegy óra tájban naponkint a város tetőire ereszkedik, mintha a felhők felett figyelő színpadi mester mostanában ezen világosságot találná megfelelőnek Budapest részére? Az alkalmatlanok, a katonai szolgálat alól felmentettek, az öregek: jó emberek. Gyilkosság ritka a városon, legfeljebb Budán öli meg önmagát meg feleségét egy érzelmes hadnagy.

E nagy háború fejezetről fejezetre érdekesebb regényében - mikor még olvasó és szerző (mint hajdanában a füzetes regények írói) nincsenek tisztában a befejezéssel: ki marad életben a regény hősei közül, ki lesz boldog, ki hal meg, kit kell feltámasztani, aki az első oldalakon (1914-ben, augusztusban!) már elvégezte tennivalóját és meghalt? - e nagyszerű regényben a januári tavaszi napok bizonyos megpihenést jelentenek. A gyorsan vágató kocsiról árnyas hegyoldalt, ezüst csermelyt, napfényes Stefánia utat, mosolygó nőt lát az utazó, megkopogtatja az Idő mogorva kocsisának a vállát: „álljunk meg, hadd igyam egyet a napsugárból!” Mint a hosszadalmas illavai tartózkodásból szabadult rab, tűnődik e földre szállott sugarak felett. Az ágyúk és mozsarak, lángoló falvak füstje nem kormozta be a horizontot annyira, hogy a téli nap - e későn kelő és korán fekvő anyóka - a magasságbeli ablakból a földre, Budapestre pillantson. Mit csináltok, asszonyok, lányok? - kérdezi a fénylő levegőben a jóságos anyóka, aki estefelé néha szítálva eregeti le a havat, mint a duruzsoló mesét, városi lakosoknak és falusi magányosoknak egyformán. A jó és rossz nőknek. Koldusasszony kopott, bohókás,

félrecsapott kalapjára és dáma vállára, akinek lakkcipője úgy fénylik, mint fülében briliánsa. Mit csináltak, asszonyok, lányok? - kérdi a déli nap. Van elegendő férfi a városban, aki furcsa és kedves ruhátok alól előbúvó lábatokat megcsodálja - midőn a nagyvárosi nők lába oly fontosságot tulajdonít most minden lépésnek, mint a panorámás-legény, aki végre „önállósította magát”? Van költő a városban, aki rólatok, lenge szépek, öz-járásúak, balett-lépésűek - holott az öreg Mazzantini már nem tanítja lépni hölgyeinket! -, ti, kecsesek, mint a pasztell-figurák régi burnótosszelencéken, ti csábosok, mint Csokonai álmodhatta bálba menő Lilláját, ti, kedvesek, akik göndörített hajatoknak, kis kalapkátoknak és harisnyátok színének több fontosságot tulajdonítottok, mint egykor az olasz festő az Úristen szakállának - van költő e városban, aki cipőtöket, elhagyott, férfitől elkülönített életeteket, tollacskaítokat és fáradt háborús közönytöket megéneklí? Az Ars amandi írójának kellene mostanában élni, hogy valaki leírhasa a mai nővilágot, midőn januáriusi napsugárban, harcterekre ment férfiakat nélkülözve, szinte csak a maga mulattatására óhajt szép, kecses, kíváncsatos lenni. Mint a magányos nő, aki nap-hosszat tükre előtt üldögél és céltalanul dörzsöli arcát a nyúllábbal. Mint a setéségben, hegytetőn, erdő mélyében, fürdőkádjában az egyedül való nő igyekszik bájolni, tetszeni - tán, hogy a mesterséget el ne felejtse, és a skáláját gyakorolja -, olyan most e sok gyönyörű asszony és leány a városon.

A költők, akik jó és rossz napokban még akkor is pengetik húrjaikat, midőn senki sem hallgat már rájuk, mint a muzsikás cigányok a bál után - fekete pápaszemmel járnak Budapesten. Mintha semmit sem látnának a mai nőkből, e bájos figurákból, akik mindentől eltávolodtak, ami eddig őket a férfiak látóköréhez kötötte. Újak, mások, érdekesek, mulatságosak, tán szerelmesebbek, mint valaha; Jókai nagyasszonyai és hitvesi figurái eltűntek a magyar életből; Mária Terézia delnői, a Lajosok tanulékony, nagy műveltségű dámái nincsenek; a forradalom veres kokárdás népszónoknőjét sem találjuk. Nincsenek Lorántffy Zsuzsannák, sem Jean d'Arcok. A Strindberg furcsa, félve, idegenkedve került asszonyfiguráit vélem gyakran megpillantani az Andrássy úton. Lelketlen, hazug, élveteg nők szaporodtak el.

Talán mindig is ilyenek voltak a nők, mint manapság. Csak a férfiakban több volt az illúzió. Mily jó volt királynőnek, életnek, álomnak, célnak, sírnivalónak, mézeskalács-szívnek, egyetlen hangnak, zsongó vérnek hinni a nőket - régente!

A napsugár jótékonyan aranylik vén férfiak tar fején, tornyok gombján és a csont nélküli, átlátszó katonaarcokon, amint a vérbaj - e csöndesen, de hatalmasan dolgozó járvány - áttetszővé teszi az orrokat. És a nők, akik a kezükben hordják, verébugrással terjesztik a betegséget, ragyogva, nevetve mennek tovább.

(1917)

Károlyi

A nemzeti politikusok rokonszenves és mindig érdekes koszorújából, magyar ellenzéki szívünkől nőtt, és dachból, függetlenségből, virtusból való figura. Mérőföldjelző a Rákócziak óta századokon át vonuló magyar politikában. Nemzeti remény, egyelőre csak nagy messziségekben szálló magyar madár, tapogatózó elgondolásunk, szép holnapokra eltett óhajlásunk. Időben érő gabonánk, legközelebb kalendáriumunk, biztosan elkövetkező nemzeti életünk. Csillag a Kárpát felett, amint a bujdosó Rákóczit nevezték. Munkára várakozó ekevas, amely felszántja kiszikkadt földjeinket. A legközelebbi jövőendő munkája, ígéret, amelyet mindnyájan bírunk.

Az írnok már hegyzi a lúdtollat, hogy elkövetkezendő esztendőit feljegyezze. Közelgő vonat, amelynek zúgását már halljuk a tájon. Holnap. Vagy a jövő negyedóra.

Egyelőre a legszimpatikusabb pozíciót foglalja el, amelyet magyar ember betölthet: az ellenzék vezére.

A Széchenyi korabeli mágnesok módjára töltötte ifjúságát, külföldön és zajban, amíg itthon szükség lett rá. Látott embereket és messzi tájakat, idegen kultúrákat és nagyvilági tolongásokat, amíg ráeszmélt, hogy Parád a legszebb hely a föld kerekiségén. A régi magyar regény mérőföldlő csizmájában suhantak el az ifjú évek. Volt szakálla, mint Orleansnak, klubja, mint egy lordnak, sétapártyója, mint egy francia márkinak, és Párizsban palotája, mint egy orosz hercegnek. Örömben, búban, céltalanságban, komornyiktól és klubélettől, színházi estétől és nagyvilági szórakozástól megszabott programban repült el néhány év, az ifjúkor naplója, mint Anyegin Eugén történetében is olvashatjuk. Amikor Pestre jött, visszatért hazájába, szinte elkáprázva nézett körül: milyen gyönyörű országot hagyott itt. Tájakat, ahol a legjobb fajta emberek laknak, és elégedetlenek sorsukkal, folyókat, amelyekben legtisztábban csillog a napsugár, hegyeket, amelyek őrzik a földet, mint komor juhászok, és áhítatos, vajúdó, minden szépre és nemesre született Magyarországot.

Egy várost, amely ifjabb és reményteljesebb Párizsnál: királyságot, amely szenvedésekben és bánatokban kénytelen volt a bús jelenek előtt mindig a múltba visszamenekülni, mint a mesemondás: gyöngé bárányok módjára bizonytalankodó új ideálokat, amelyek remegtek a hazai levegőtől, a nádi toportyántól: lehorgasztott fejű embereket, akiknek minden tehetségük megvolt hozzá, hogy mindig felemelt fejjel az égbe nézzenek. Hervasztó bút és láncördelő erőt. Teljes megérettséget a legnagyobb szenvedésre, a még ólomlábakon közelgő megváltásnak hitt háborúra. Égbe kiáltó testi és lelki nyomort. Fogcsikorgató káromkodást. És minden jóra való készséget.

Szebb ország ez, mint India.

A regényhős módjára induló ifjú is itt maradt, és a Párizs főurából csaknem kérges kezű demokrata lett, amikor a végtelen szenvedéseket, szívtépő állapotokat feleszmélte.

Az istencsapásként átvonuló tatárjárás belefojtotta a szót az emberi torkokba. A harcos kedvek, öreguras legénykedések és ifjonti szeleburdiságok elnyúltak a sorompónál, mint kivégzett beteg ebek. Napról napra közelebb jön a magába szállás napja. Könnyen lehetséges, hogy a férfierejében lévő Károlyi Mihálynak a kezébe helyezi a végzet az Ariadne-fonalat, amely kivezeti a nemzetet az útvesztőből.

Égett emberek vagyunk. Semmink sincs, csak reménységünk.

(1918)

Ködben

Este tíz óra. Háromlépésnyire sem látni teljes biztonsággal a józsefvárosi utcákon a ködben, amely állítólag a tengerekről jött Budapestre. Háztetők, gyér járókelők, lefüggönyözött ablakok messzire tűnnek el. Olyan az este, mint egy történelmi regény bevezetése. Mint eltávolodó szellemárnyak mendegélnek a pestiek a házak fala mellett. A hatóság valóban nem tartja érdemesnek, hogy az éjszakai lumpoknak világítson. Néha kirohan a ködből egy villamoskocsi,

mint egy kivilágított Szent Mihály-fogat, amelyen zsákba gyömöszölt emberek igyekeznek el a város sötét negyedeiből, bizonyosan oda, ahol a ragyogó lámpások égnek.

Egy hirdetési oszlopnak támaszkodom, és várom, hogy magam is útra kelhessek e búskomoly estétől. A londoni ködből még mindig tömött kocsikban nyargalnak elő az utazók, mint egy ringlispíl viaszfigurái, akik egész életükben, megállás nélkül utaznak, mint a Pickwick-klub regényében az éjjeli postakocsik pasasérai.

Már elolvastam az összes mozi reklámozatot, a Zöld gyémántot, a Békét, a Kilencujjú embert; azt gondoltam magamban, hogy mégiscsak boldog ez a város, mintha a Balkánon volna. Az emberek itt igénytelenek. Örülnek a majomnak is, amely a dobon ül. Az élet elzeng egykedvűen, mint egy moziinduló, amelyből egyformán hiányzik a nyugtalanító szenvedés, valamint a zavargó öröm. Kisjátékok között múlnak a napok. A sorsváltás messzibb van, mint az álom. Ezentúl mindig így lesz. Köd, este, csend.

A ködben egy nyúlánk kisasszony lépeget felém. Divatos szoknyája alól kilátszik a lába. A prémecke a nyakán és a kabátján talán már öregasszonyokkal járt a hajnali misére. Víg, szabad és nagyokat ugró vadmacskáé volt valaha a prém.

- Bocsásson meg, hogy elkéstem - kezdte a kisasszony -, tudom, hogy ön már kilenc óra óta vár itt reám, amint megbeszéltük: az utcai óra alatt, ahova tavaly télen az üzeneteinket írtuk egymásnak, a színlapok margójára. Ön W. betűt jegyzett az üzenetei alá - még élt a szegény Psilander -, míg én a Rózsahegyi úrhoz készültem iskolába, s már előre Hennynek neveztem magam. De most már itt vagyok, és megmondhatom önnek, hogy én még régebben várok erre a találkozóra. Várok azóta, mióta élek, és mindig randevúra készülődtem, amelyre sohase mentem el. Már a tükröm előtt ültem akkor is, midőn ön még Budára járt andalogni hölgyeivel, mint egy fanyalgó regényhős. A Császár fürdő volt divatban, mert ott csak öreg, parádi-víz szagú gavallérok üldögéltek, s azon gondolkoztak, hogy a lóvasút idejében sokkal elviselhetőbb volt az élet. A pomádé jól összefogta a hajszálakat, nem viselt monoklit minden kereskedősegéd, húsz krajcárért vasalták a pepita nadrágot, és esztendőig lehetett viselni egy Pórfi-kalapot. A borbély, aki Ravaruskánál maradt, megbízható doktor volt, szakértelemmel kezelte a szemölcsöket, hajtűszöket, szőrös füleket és bozontos orrlyukakat, a mindennapi borotválkozást csak komoly, számottevő gavallérok engedték meg maguknak. Az utcasarkokon még hordárok álltak piros sapkáikban, mintha fizetést húznának a mágisztrátustól, amiért díszítik a várost. A frakkal vagy a szerelmes levéllel vágató lépésben indultak el útjukra, és csak akkor lassítottak, midőn eltűntek a szemhatárról. Mily megbízható, ügybuzgó, lelkiismeretes barátok voltak ezek a régi pesti hordárok. Talán a kínpadon sem árulták volna el a szerelmi titkokat, amelyek az idő tájt a szíveket érdekelték. Fáradhatatlanul vitték a csokrokat, leveleket, személyesen ismerték a jogász zsebóráját, alkudtak a zálogossal, és harminc-negyven esztendeig szolgáltak egy gavallért. Steecz vagy Kóric mindig a posztján volt, sohasem volt beteg, el nem késett, s a pumpoló leveleket élőszóval is elősegítette céljukban. De nem messzire állott a hordárállomástól a fiákeresek standja, ahol sárga, kék és piros takarókkal voltak leterítve a paripák, a kocsik küllőit fényesre mosták, a belső részekben elegancia és kényelem, tükör, gyufa, lábtakaró. A gumiabroncsokon szédelegve, a polgári élettől elkülönözve, szinte grófi rangban lehetett közlekedni a városban. A nők megadással hajtották hátra a derekukat, boldogan leheltek az ablak tükörébe, hogy az utcai járókelők elől rejtve maradjon hercegnői arcuk, kis lábuk a puha szőnyegen pihent, és bundájukat megnyitották a hintó enyhe, parfümös, havannafüstös levegőjében. Fáradhatatlanul vágattak a lovak, a kocsis hű szolga módjára segített a szerelmi rejtegetésben, mintha a hivatásához tartozott volna, hogy szerelmespárokat szállítson Pestről Budára, s vigyázzon rájuk, hogy bajuk ne essék. Tekintélyes potrohú, velszi herceg kabátos, lakkcipős fiákeresek leereszkedőleg vitték

az újdonsült gavallért, míg az öregebb uraknak komolyan és ünnepélyesen emelték meg a kalapjukat. Mondják, hogy Bécsből jött hozzánk a fiáker divatja, de én nem bánom ezt, mert sohasem szerettem anélkül, hogy nyomban állandó és megbízható kocsisról ne gondoskodtam volna. - Emlékszik ön tán a pincérekre is, akik a régi Pesten az élet kiegészítői voltak. Az éttermek frakkos és ünnepélyeskedő diplomatái, akik hideg tekintettel mérték végig az idegent, hogy mosolyuk s szolgálatkészségük annál nyájasabb legyen, ha ismerős vendég közelgett, egy házi orvos gondosságával válogatták ki az étlapból a nekünk való ételeket. Egy vizsgálódó pillantás után tisztában voltak étvágyunkkal. Derült szertartás volt az ebéd, az ember szeretett volna kezét fogni a nyájasan köszöntgető fogadóssal, aki aggodalmas szolgálatkészséggel sétált el az asztalok között, s minden vendégét szinte felejthetetlen meghajlással üdvözölte. Finnyás kedvünk, ideges szomorúságunk, mogorva világgyűlöletünk kikötött az éttermek hófehér asztalánál, hogy itt megnyugodjon a hányt-vetett hajó, lecsillapodjon a fájó szív, pihenjen a szorongás. Mintha kipróbált, hű barátai közé került volna a régi vendég, amint benyitott a szokásos kocsmába. A szakács történetesen megemelte fehér sapkáját, a vájnburs tudta a magáét, még a pecsenyék is örvendezni kezdtek a tűzhelyen... S az est hófehér fényében a kiöltözködött nőkről valóban el lehetett hinni, hogy az élet gyönyörűségei. Bocsásson meg, hogy nem jöttem akkor, midőn kényelmes, kedves és mulatságos volt az élet; az embereknek olyan jó dolguk volt, hogy már nem is esett volna jól a lét egy kis kínzó, apasztó és nyugtalanító szerelem nélkül. Nem volt semmi baj a világon, minden ment rendben, pontosan. Szívesen látott vendég volt tehát egy adag szerelmi boldog-boldogtalanság. Vajon mire is gondolhatott volna a régi ember, midőn a párnára lehajtotta a fejét, hogy álomba szenderüljön, ha nem lett volna egy nő, akihez sóhajtani lehet? - De manapság, uram, tudom jól, hogy annyi baj és gond van az étellel, hogy nem is várhatjuk mi, nők, hogy a férfiak csupán nekünk, értünk éljenek. Ezért elbúcsúzom öntől, s még egyszer bocsánatot kérek, hogy elkéstem.

A tündéri nő tovalibegett, mint egy jelenés. A ködből kifurakodott a villamos ló, mint egy ádáz, rosszindulatú, agyonhajsolt állat. Felkapaszkodtam a másvilági utasok közé, akik oly ziláltak, rossz szagúak, petyhüdtek voltak, mint a háború menekültjei.

(1918)

Fecskék

- Majd minden jóra fordul - írta és gondolta már egy félesztendő előtt Jancsi öcsém Tobolszokban, jelenleg hadifogoly, régebben kadét, egy osztrák-magyar gyalogezredben. Míg a Kaukázusból, a doni kozákok fővárosából, a kies Sztavropolból ugyancsak reményteljes levelezőlapokat küldött Pierre öcsém, jelenleg tánc- és vívómester a hadifogságban, korábban hadnagy egy honvédhuszár-ezredben. Már fél esztendeje... Hogy hazajönnék, gondolták, és itthon egy gyönyörű országot találnak, amelyért az életüket reszkírozták. Itt bizonyosan minden a legnagyobb rendben van. A „Szűzmáriás-zászlók” győzedelmesen térnek meg a dúló csatákból, a vitézek elnyerték jutalmukat, a harcosokat föld, szabadság és jólét várta emberfölötti fáradalmaikért, mindenki álláshoz jutott, még a rokkantak is, a facér is, szeretet, ölelő kar, büszke meghatottság fogadta a vándorokat, mert az otthonmaradottak négy esztendeig egyebet sem tettek, mint azon törték a fejüket, hogyan könnyítsék meg az érettük szenvedetteknek a visszatérést és az újonnan elkezdődő életet. A csodák és a poklok országából jönnek meg testvérek, fiúk és apák; természetes, hogy itthon mindenért kárpótlást lelnek; meglegegedetten simogathatják végig bozontos szakállukat, mert nemhiába szenvedtek. A kivételes hivatalok, a

jutalom-állások, a könnyebb megélhetések, a társadalmi előnyök, a politikai jogok már régen várják őket. A nők nekik tartogatták ifjúságukat és szépségüket; a szántóföld dús aratását; a gyümölcsfák roskadásig megteltek a tiszteletükre; az ég és az emberek egyformán mosolyognak; a legpuhább lesz az ágyuk; mindenki segítségükre siet, hogy elpusztult tűzhelyüket újra felépíthessék, törvények és jogok védelmezik őket a négy esztendőért, amelyet kirabolt a háború az életükből; ezentúl már mindig a munka könnyebb végét foghatják; szenvedéseikkel mindenért megvezekeltek; emberek és paragrafusok bűnbocsánatát nyerték a vétkesek; a földönfutók tanyát leltek; az inasokból mesterek lettek; menyasszonyok a koszorúslányokból, darutollas vőlegények a vőfélyekből; jó fiúk a rossz fiúkból; tisztasággyűlölők az elzúllott vén népfölkelőkből; számadó a bojtárból; boltos a segédből; ügyvéd a gyakornokból; követ a jelöltből; boldog ember a boldogtalanból... Az itthonmaradottak már régen elintézték azt, hogy a magtárak telve legyenek, mikor jön a nagy szabadság, olcsó legyen a sok millió ember élelmezése, aki még a háború előtti pénzegységhez szokott, a paraszt ne etesse fel búzáját disznájával kukorica helyett, húst kapjon mindenki a fazekába, zöldség legyen Pesten és vidéken, szerszámot, megélhetést, bizonyítványt kapjon mindenki az itthoni élet megkezdéséhez, jóra való munka várja az obsitos vitézt, ne pedig a kocsmaasztal, építőanyag és adómentesség, olcsó lakás és igazságos várospolitikai, csendőri helyett szeretet és jó népművelők; aranyhajójú apostolok ékesszólása, jó könyvecskék útbaigazítása a háború utáni tennivalókról, kiszélesített ösvények fogadják a határnál a hazájába visszabujdosót, hogy ne jöjjön vissza loppal a háza tájékára, mint egy kutya, amit szándékosan a vásáron felejtettek... Hisz itthon négy esztendőig biztonságban éltünk mindnyájan. Csak a bolond nem szerzett vagyont. E gondtalanságban, a megértésben, a közös veszedelemben ráértünk egyöntetű, hatalmas munkával építgetni a jövőt, Magyarországot azoknak a számára, akik elmentek megvédelmezni határainkat. Soha jobb alkalom nem volt az itthoni állapotok rendbeszedésére, mint a négy esztendő, kényszerű egyetértés a pártok és az itthonmaradottak között. Folyt a tisztogatás, az arányosítás, a tisztességes söprés. Mindenkinél egyformán volt része búban és örömben, élelemben és tüzelőben. Mert a katona nemcsak a házmesterek megvédelmezésére hagyta el tűzhelyét, hanem a milliomosok, a meggazdagodottak azért élvezhették az életet itthon, mert ők odakünn meghaltak értük. Igazságos dolog volt tehát, hogy itthon senki sem dúslakodott, de senki se nyomorgott. Ráértünk mindennap arra gondolni:

- Mi lesz, ha majd hazajönnek?

A Jancsik és Péterek titokzatos megjegyzéseikkel már fél esztendő óta remélték a közelgő viszontlátást. Tegnap meg is érkezett Bécsbe, a királyhoz, Tamássy Árpád, a przemysli oroszán. Minden nap jön néhány hadifogoly délről és északról, ki egyenes, ki görbe úton, egyik rokkantan, a másik szökve; végül csak itthon lesznek valamennyien. A gólyákkal jönnek vagy a tél varjaival? Még setét a látóhatár, de bizonyos, hogy már emelgetik, próbálgatják a szárnyaikat drága magyar fecskéink, messzi idegenbe tévedt testvéreink. A háború bömböl még itt, mint egy cirkusz végtelen attrakciója, de a nézők már megszokták az ágyúdörgést, a vágató paripáktól kivonszolt lovasokat, a rézdobok remegését. Az idegek, szemek, gondolatok helyükre térnek, mint fészkeikre a fegyverdörgéstől felriasztott költőmadarak. Csak néhány szélkiáltó visít még a vihar után a tó felett. A fellegek szakadoznak, kimarjult kézzel-lábbal menekül a szél, mint egy pórul járt útonálló, a számum után kidugdossa fejét a karaván a forró homokból. Közeleg a béke, pár ezer láncos ördög erőlködik, hogy mindenki a maga mesterségét folytassa... folytassa... öljön, toporzékoljon, vasat nyeljen, acélt csörgessen, kommandérozson, álomban lidércként a mellekre üljön. Közeleg a béke, amely egy hadseregnyi, feltámasztott öregembert ismét visszakerget a sírba, ahonnan az első vészharangra kiugrottak, mint jó hazafiakhoz illik. Menjetek már pihenni, négy esztendővel meghosszabbodott az

életetek a háborús injekcióval. Most ideje jött a végleges elpihenésnek. S míg a jégszürke, komor, engesztelhetetlen lovagok a temetési menet lassúdásával vonulnak sírjaik felé, a temetőkből szemközt jön velük az ifjak, az életre ébredtek, a háborúban tetszhalottá váltott ifjak örömteli csapata. Jönnek a bús tétlenségből, a sírhideg idegenségből, nem a testükből való mezőkről, lomha hadifogságból. Az erő és a remény van velük, a munka szomjúsága és a feltámadás gyönyörű áhítata dagasztja a szívüket. Most kel az ő napjuk, midőn már eltűnt a másik, vérpiros nap, és erdős halmok felett elmúlt a régi, sápadt reggel, amelynek gonosz szándékait egykor „a déli szél harsogva hirdeti, s üres sípjával aombok között véres napot s vihart jósol nekünk”. Négy esztendő múlt el, a bús hold már megismerkedett a föld új sírjaival, a szél az új sirámokkal, a folyó az új könnyekkel. A katonatemetők befödtek a mezőket, ameddig a szem lát. Másat, csodásabbat, pokolibbat már nem találhat ki a háború, mint amit eddig produkált. Lefut az égről a farkos csillag, s darabjai szertehullanak a tengerekbe. Ha a földre fektetjük a fülünket, már hallani véljük nagy messziségből a közelgő vonatot, örömteli lépkedését millió és millió fiatal férfiúnak, aki hazájába igyekezik... Mindegy, hogy itthon nem várták őket. Mindegy, hogy itt elfelejtették a nevüket. Ők hazajönnek, s akkor következik el az ő idejük.

(1918)

Böjti szelek

Egyszer a Vőfély is lakodalmat tartott, holott eddig abból élt, hogy szomorú vőlegényeket leitatott, nyoszolyólányoknak lagzit ígért, és meglopta a nászéjszakát egy felejthetetlen csókkal vagy erőszakos simogatással, amint már lehetett abban a zürzavarban, ami lakodalomkor szokott lenni, hogy az újdonsült, ártatlan leánymenyecskék vénasszony korukban is elpirultak, ha a Vőfélyre gondoltak.

Nincs is jobb dolog a lakodalomnál, s ezért habozás nélkül útra keltem, midőn a Vőfély lagzi-jára meghívott. A Vőfély már belederesedett az örökös lakodalmakba, s az arcának valami olyan ünnepélyes jellege volt, mint a sokat próbált házasságközvetítőknak. Bajuszszájai gondosan meg voltak fésülve, a hajak a kopaszságon széjjelteretve, sohasem látta borotválatlanul senki, a füléből, a szemöldökéből és az orrlyukából kinyírta a szőrt a borbély, valamennyi foga megvolt, bár az egyik oldalon már nem rágott húsz esztendeje, kemény, tiszta gallérja volt, és a készen vett, mályvaszínű nyakkendőbe szerencsepatkót tűzött. Görcsös, göbös ujjairól lemetélte a kemény körmöt, és hátul is elválasztotta a haját pomádéval.

Egészséges, csontos, barna ember volt, aki a legtöbbet az időjárással és az ebéddel törődött világeletében. Meglátogatta azokat az asszonyokat, akiket férjhez adott, s mindig nagyon csodálkozott, mikor csak boldogtalanságról hallott.

- Szerezz gyereket - dünnyögte -, ha a férjeddal nem találod meg a boldogságot.

Ha a panaszkodónak történetesen már volt egy-két gyereke, a Vőfély még több gyereket hozott javaslatba.

No, hát lássuk most a Vőfélyt, aki mindig rókaúton járt, kertek alatt vagy lakodalmakban ólálkodott felhevült nők háta mögött, de mindig magányosan hált, mintha páncélt viselne a szívéen, és sohasem felejtette lábán a fél csizmát az elgondolkodástól vagy ábrándozástól. S ha akarta, nem hallotta meg a nők titokzatos kopogtatását az ajtón vagy a falon. Pedig mily ellenállhatatlanul tudnak kopogni a nők vendégszobák falán az ujjuk hegyével, mély, híves

folyosók szerzetesajtajain, ahol hideg lakatok és vasak őrzik az ajtót, s egy asszonygyűrű kopogtatására feltárul az!

*

Még elfelejtettem valamit a történet kerekességéből. Éppen háború volt Magyarországon, már negyedik esztendeje támolyogtak a fejbe vert emberek, akik sehogy sem tudják megérteni, hogyan kerültek e nagy atyafiságba a halállal. Hogyan történt, hogy a farsang, a tavasz s a házasság egyszerre divatját múlta az országban, sokfajta ősi szokással együtt.

Átalakult Magyarország képe, hogy nem lehetett ráismerni a barátságos országutakra, ahol jókedvű vásárosok, mulatságos vándorlegények és búcsújáró népek helyett komor rablók, szökött katonák, az élet menekültjei bolyongtak; a falvak sötétek, búsak, csendesek, mint homokbánya oldalában a füsti fecske fészke; a városok megannyi karavánzállások, ahol idegen emberek várják az időt, amíg tovább utazhatnak az élet menetével; egy nagy indóház az egész ország, senki sem tud a helyén maradni, mozog, zsibong a méhkas, céltalanul futnak a vonatok a nyugtalankodó utasokkal: hová, merre készülődik innen minden ember? miért nem hisz itt senki a békében és a háborúban és a holnapban? mért nem ül le nyugodtan a lakosság, hogy a régi életmódját türelmesen, egykedvűen folytassa? miért figyel mindenki a vészdobokra, amelyek már nincsenek? mi ez a láz, amely nyugtalanságot, lármát, nyüzsgést, pihenés nélküli ébrenlétet, folytonos futkosást idéz elő, mintha még mindig nem tudták volna megszokni az emberek, hogy háború van?...

Természetes, hogy ily korszakban senki sem veszi észre a tavaszt, a farsangot és a leányokat, akik oly régen várják már, hogy férjhez menjenek, szinte el is felejtették a szokásos ceremóniákat. Itt vénül és hervad négy esztendő leánytermése a nyakunkon. Amikor ők születtek, még senki sem tudta, hogy bajnak jöttek a világra. A vőlegények úgy szaladgáltak, mint a tarka kutyák. Csak az nem ment férjhez, akinek ehhez kedve nem volt. Egy ruhácska, egy kalapocska, egy-két bál, néhány mosoly, pár ügyes szó, hálószoberendezés és egyéb stafirung feljogosította a fiatal nőket, hogy az élettől férjhez menést reméljenek. Joguk volt hozzá, hogy boldog, gyermeket szülő, női örömeiket élvező asszonyok legyenek, akik a házasság révéből megnyugodva nézegették a múltó-muladozó életet.

Hová lett napjainkban a leányok joga? Hová lettek a vőlegények? A természetes házasságkötések? A nyugodt megélhetések? Az áhítatos életreményei a fiatal pároknak? Talán már pap sincs, aki őket megeskesse, bútorkereskedő sincs, aki őket hitelbe berendezze, varrónő sincs, aki a kelengyjüket megvarrja, szabó sincs, aki esküvői frakkot varrjon, és jövedelem sincs, amiből két ember az esetleges jövevényekkel együtt megélhessen!

Nagy felfordulás van itt a szerelemben, amelyet a jó olvasmányokból, ősi szokásokból, régi tapasztalatokból úgy ismertünk, mint körülményt, amely házassággal végződhetik. Mostanában a szerelem nem is zárulhat pap előtt, mert az élet, amely ránk szakadt, mint egy összedőlt ház, kézzel-lábbal megakadályozza, hogy házasságkötések jöhessenek létre. Még csak lakást sem lelhetnek a fészekrakók. Csupa reménytelenség a holnap, a megélhetés szinte lehetetlen, a gyermekeknek való tej nem található, mezítláb és ruha nélkül járhat a fiatalasszony... A házasság a gazdagok privilégiuma lett, mint régi időkben az osztriga és táncosnő, midőn a szegény legény bűvában, nélkülözéseiben, rongyosságában úgy lépett a házasságba, a családi életbe, mint egy barátságos házba, ahol meghúzódhatik az élet keservei elől, kis tüzet rak, s leveskét melegít. A háború elvette a szegény emberek egyetlen és reményteljes életszenzációját: a házasságot. Odaadta azt is a gazdagoknak és a legcsúfosabbaknak, a háború meggazdagodottjainak, mint mindent az utóbbi években. Keservesen fizet a régi emberiség, amely szép, egészséges, fiatal és boldog volt, és természetes dolognak vélte a megélhetést. A csinos,

kedves és egyedül fiatalságában bízó emberiség helyett egy sötét emberfajta jött elő a föld alól, amely ott elnyomva, bujdokolva, fogcsikorgatva élt. Kopaszok, pókhasúak, halálfejűek, undorító tapintásúak másztak elő a kanálisokból, a setét zugokból, a földtúrasokból, a kártyasztalok alól, mint a hullabogarak, s rávetették magukat a hullává lett világrendre. Könnyű megfigyelni, hogy ebben a háborúban minden csúf, alsórendű ember meggazdagodott, sőt csakis az boldogult, aki odáig legfeljebb nyálka volt a pesti aszfalton - míg az ifjak, szépek, a jóember fajták elmentek, elpusztultak, valami groteszk és tragikus pózban befejezték az eddigi életet... Új világ van itt. A csúnyák, gonoszok, alacsonyrendűek, a törtető korszaka, amelyek kimásztak odvaikból, hogy felfalják azt, amit a régi boldog emberiség menekülés közben eldobott. Felették a régi élet lehetőségét... Majd megemészti a leányokat, a nőket, akik nem fértek fel az elpusztulás kocsijára. A távoli csatamezőkön nyugtalankodik egy-két lábszárcsont, míg itthon nedves pókok ölelgetik a zsákmányul maradt asszonyokat.

Vajon milyen lesz a generáció, amely az új frigyekből jön a világra?

*

Tehát siettem, siettem a Vőfély lakodalmára, aki megértette a korszak intő veszedelmét, és öreg fejjel, hitetlenül, de daliásan, a régi emberfajta nyugodt elszántságával indult az esküvőre.

Minden agglegénynek, minden régi világbeli szép öregembernek meg kell most házasodni, hogy a világot végképpen el ne pusztítsa a sáskahad. Meg kell menteni a nőket a pókhasú hullaférgektől.

(1918)

Tavaszi

Tavaszi van, s magamban azt gondolom, hogy igazság szerint úgy kellene visszatérni régi, elvesztett életünknek, mint a barátságos évszaknak. A kalendárium hűségesen ragaszkodik a régi életszokásokhoz. Ince pápának nem csinálták ezt a háborút, midőn három esztendőn át alig vettük észre a nap és a hold forgását a mindennap szörnyeteg kísérteteitől. Iramlott a tavasz, a nyár, mint futár a halott király hírével: töntörgött a hosszú tél a házunk előtt, mint vérszomjas, boros, öreg szerető. Egypár boldog ember tudta, hogy milyen névnapot mutat a naptár. Folytonos egzekúció volt az élet, baljóslatúan pörgött a dob az emberiség piacán, mindennap ellicitáltak valamit régi javainkból. Ugyan kinek jutna eszébe az időjárásra figyelni, midőn az utolsó párnáját, szalmazsákba dugdosott ideálját rángatják ki a feje alól?

Ez az első tavasz (csaknem egy emberöltő óta), midőn a fiatalok reménykedhetnek, hogy életben maradnak: az öregek felemelik a fejüket, mert némi kilátásuk van, hogy nem verik őket agyon az esztendő folyamán mint felesleges kenyérpusztítók.

Ez az első tavasz hosszú idő múltán, midőn az embereknek az jut az eszükbe, hogy érdemes volna tovább élni, egyet-kettőt bokázni a halotti toron, kinyitogatni a koporsófedéllel beszegezett padlásablakokat, szívbe szívni színes színeket, és nem félni babonásan, hogy a kiömlő kacajért holnap ökolcsapáshalállal fizet a végzet.

Az első tavasz emberemlékezet óta, midőn senki sem akar már meghalni, mert végre megint díszvirág lehet a hősi tölgylevél, sárgul a ciprus a felejtéstől, és a fekete posztós gyászdobok kimentek a divatból a hadseregnél. A kis cigánylegények, akik üldözött cinkék módjára tűntek

el, ismét megvonják a vonót a gyászruhák alatt, márciusban. Mintha láthatatlan malacbanda muzsikálna a pesti utcákon délben és estve. A háború félőrültjei bozontos piromániások, jégfejű varjúfiak, az éjjel-nappal sírásók: megdöbbennek ezen a tavaszon: talán mégse tart örökké a háború? Az emberiség élni akar, nyomorultan, kifosztottan, menekülten - de mégis megtartja a lakodalmat, az országút mentén, tűzvészből megmentett batyui között a tavaszi menyasszonnyal. Leégett az egész falu, korom az ország, az égboltozat még csak annyira biztat, hogy megállt a tüzeső, a fellegfedelmek setéten állnak még az elpusztult mezők felett... de a menekülő ember már letette vándorbotját, koldustarisznyáját, madárijesztő-kabátját. Megáll, ha nyomban felakasztják is érte: nagyot lélegzik e lágy léptű március szoknyasodraiból, galamb módjára iszik a tavasz szájából, nagyot nyújtózkodik, és tavaszt hisz és akar.

A tél eloson, mint egy rajtacsípett öreg szélhámos a városból, aki a halál vallását akarta meg-alapítani a lakosság között.

(1918)

Asszonyklub

Már volt ilyen is, egy régi, letűnt s a mai távolságból boldognak hitt korszakban, midőn az emberek ráérték unatkozni, s az unalom ellen kellett az orvosságokat kitalálni; nyolcvan esztendőskorokban haltak meg az emberek Magyarországon, addig agyon kellett ütni az időt valamivel.

Atzél Béla báró - akinek nobilis és kényesen választékos figurája el nem képzelhető korszakunkban, midőn valódi, vérző szívekkel van kirakva a nézőtér, mint fejbőrökkel a nagy török sátra, és színpadon mégis színfalhasogatóan kukorékol az emberi nyomorúság és lealacsonyodás -, a báró gondoskodott már egyszer a nők kaszinójáról. Egy kedves emlékezet szerint: az Újvilág utcai társaskör egyik földszinti termét rendezte be a klubélet után áhítózó ladyk számára, disztíngváltan és halk előkelőséggel, amint ezt gyakori külföldi utazásaiban itt-ott, tán éppen Angliában tapasztalta. Az asszonyok klubja az Országos Kaszinó vendégszeretetét és pártfogását élvezte, de önrendelkezési joga volt, hogy kit vegyen fel tagjai közé. Az asszonyok választmánya ugyancsak megrostálta, megmérégette a tagfelvételi kérelmeket, mint a másvilágon a lelkeket. Míg a klub vendégei többnyire az Országos Kaszinó tagjainak női hozzátartozói voltak, akik az esti órákban itt várták meg férjeiket, amíg azok a kaszinóban dolgukat elvégezték. Ismétlem, egy régi boldog világ emléke az Országos Kaszinó női klubja, mint akár egy garden-party a Park-klubban. Az asszonyoknak valóban csak bibliai hivatásuk volt, szépnek és egészségesnek lenni s tetszeni. Távoli világvárosok padlásain bujkáltak még azok a szurtos kis diákkisasszonyok, akik a nők magasabbrendű hivatásáról és a deli paripák nyeregbetöréséről álmodoztak. A nihilista lányok, a szabadgondolkozók, a női jogok követelődzői: boldogtalan regényfigurák voltak, akikről részvételtjes elnézéssel beszélgettek e keleti ország pompázatos kócsagmadarai. A szuffragettek még csak sokára ezután verték meg az angol királyi jockeyt, midőn már Magyarországon pártolás hiányában elszéledt Atzél Béla asszonyklubja. Horkayné - emlékeznek-e papírmáséból és ál-előkelőségből való típusra? -, Szikra író nő jól megfigyelt fertálmágnásnői; a jukker asszony, aki később az apróhirdetések között levelezett, midőn divatját multa: ugyancsak e korszakból való karikatúrák, midőn a zászlóanyaság, nőegyleti munkálkodás, hazafias asztaltársasági tagság alighogy kiment a divatból...

Az idő komoly intelme az a komoly asszony-kaszinó, amely most van alakulóban a fővárosban. Nemes grófnék, akiknek nevét néhány év előtt a farsang játékonyságában, a lady patronesse-ek hermelinjébe burkolva tudunk csak elképzelni, megalapítják a magyar nők klubját, mert úgy érzik, hogy a küszöbön topog a türelmetlen új idő, amikor az emberiség nagy helyrepótolásaiban és újjászületésében a magyar nőnek óriási feladatai lesznek, amely terhes és nagyszabású tennivalókról az elkényeztetett női vállak bizonyosan megriadnak vala a háború előtt; - míg napjainkban, kifelé botorkálva a jéghideg alagútból, amelyben férfi és nő egyformán verejtékezve forgatta az ásót, hogy az emberiség mihamarább kijusson a föld alatti setétségből, a nők önként és mesterré avatottan kezdenek hozzá a még ingadozó talaj megmunkálásához, az Új Város felépítéséhez, mint célhoz ért telepések, akik a hegyek mögött egy leégett, korommá és szennyé válott régi világot hagytak; ahonnan menekülni kellett minden életrevalóságnak és nemes ideálnak, mint gallyakból vert fészekből, ahová egy napon parazsat hozott haza a megörült gólya. A feketére pörkölt mezőkről futó karaván már látja a nap felkeltét a jéghegyek mögött. Ismeretlen ország terül el homályba burkolt folyóival és ködös tájaival a háború életbenmaradottjai előtt. Kiszámíthatatlan holnapot zár ércollója mögött a komor sors. De annyi már valószínű, hogy a régi énekeket senki sem fogja dalolni. Ivanhoe őserdejében a nagy apák dicső vérontásairól, lovagkor halálos erényeiről és a toronybazárt, élve eltemetett nőkről, akikért inkább meghaltak a férfiak, mint éltek.

Lehetséges, hogy Napóleon hadjáratai után is felsóhajtott az emberiség, és fogadalmat tett az új életre. Lehetséges, hogy minden háború után azt gondolták magányos koponyák dúcaiban, mint a szélmalomok padlásán ábrándozik a kósza szél: hogy ezentúl többé sohasem lesz már háború, az emberiség végleg megfizette a sorsnak tartozását. De azért újra lett háború, és újra énekeltek a katonák ősi énekeket, midőn a kardokat a köszörűköre tették.

És most mégis azt merészeljük gondolni, hogy még senkinek sem fáj a foga oly pokolian kegyetlenül, mint ennek a nemzedéknek. Itt már pelyhes, kultúrás és biztosnak hitt fekhelyekről kergette ki az embereket a vészharang éjjeli kongása; itt már törhetetlennek vélt árbocokat roppantott derékon a vihar; az új eszmények madárfiókait a fák legmagasabb ágairól kotorta le a rettenetes almaverő, mielőtt a kis madarak véglegesen megtanultak volna repülni. Csak tíz esztendőnek kellett volna még elmúlni, mielőtt rablótámadását megkísérlé a szörnyeteg. Aligha sikerül vele ilyen nagy mértékben a kivilágítás: a föld alatti tűzokádó ebekre addig tán szájkosarat rakott volna egy új emberi Herkules. De lecsapott a rablógyilkos házunkra, és ma már nem is sírunk a romok felett. Feleszméltünk, hogy rossz fundamentumra építettük régi templomainkat. Acél-várainkat bevehetetlennek hittük. Az emberi szabadságnak Bábel-tornyát már csaknem az égig emeltük, midőn az kártyaházként összeomlott. Egy nagy fekete lyukat talált mindenki a lelkében azon a helyen, ahol emberi gondolatot, fehér eszményiséget és tündöklő műveltséget véltünk őrizgetni. Még csak értéktelen kavicsok sem voltak a gyémántok helyén a felfeszített vasszekrényben. A fellegből és földalatti rémületből szőtt rabló pórul járt. Voltaképpen semmit sem ragadhatott el az emberiségtől, mert kitűnt, hogy még semmije sem volt. Régi, forgalomból kivont bankókat égetett a félrevezetett ördög a piacon. Az emberiség új pénzéről még csak hallomásból tudtunk, de annak verését még el nem kezdték. Talán azért jó, hogy *már* kitört a háború, és nem tíz év múlva jött, mikor dúsabbak lettek volna magtáraink.

Ugye különös, hogy egy asszony-kaszinó alakulásának hírére jutnak eszébe az írónak ily komoly és komor gondolatok? Öt-hat év előtt még viccet mondtak volna a politikus grófnéokra. De manapság földszagúan ünnepélyes minden társadalmi mozgolódás, mint a szántóvető tavaszi munkálkodása. A szél most kezdi nyargalását a földgolyó körül, és nyergéből a

láthatatlan lovas szétszórja az emberiség új magvait. Egy emberöltő előtt gonosz ördögök és szegény katonák magvait hintette el a komor tavaszi lovas az országutakon. A földből azóta kikeltek a bogáncsok és kardok; s a végzet aratott, mint a kérlelhetetlen történelem.

Most kelnek útra az új termések a földben, amelynek mélyében boldogtalanul lerúgták lábaikról a hadi csizmát a halottak, mert szerencsétlenül viselték azt. Az elhullott vasból, szétrobbant acélból ismét világot fűtő szén lesz. Csírázik az új emberiség, amelyet majd egykor jégszürke fejjel, elborongva a múlt időkön, a templom fala mellett vezeklő vénségünkől fogunk látni, diadalmasan élni s virulni. A mostani eleveneknek csupán az a különös és talán nem is a leghálásabb feladatuk van, hogy a jövő generációkról gondoskodjon, és magának semmit se vegyen el az élet asztaláról. A szűkösség, a nélkülözés, a fősvénykedés az élet aranyalma-örömeivel és a verejtékes téglahordás: már egy holnapé, amely reánk nem virrad. Elátkozott házépítők vagyunk, néma tótok az emberiség nagy városában, akik sohasem gyönyörködhetünk megfeszített munkánkban. És még sem fekszik le senki csüggedten a romba dőlt világra, hogy Karthágót sirassa. Megmozdul a zúgó élet, mint a tengerek áramlása. Folytatni kell az új életet - aki hogyan tudja - koldustarisznyával vagy cikázó munkakedvvel.

Ezért veszem le kalapomat a jeles klubalapítók előtt, akik ma még bizonytalankodva, de holnapra kidolgozott munkatervvel állnak asszonyok és leányok élére (akik tegnap elérhetetlen várkisasszonyok és egy életen át aranyrámák között úrnők voltak), hogy kivegyék részüket a leégett ember földhözragadt gondjaiból, amellyel a riadt menekülésében elhullajtott apróságait keresgéli az országutak mentén; valamint a hídépítők gigászi erőfeszítéséből, amellyel új medrébe akarják és tudják terelni a vértől, szennyből megdagadt folyamot.

(Az ünnepélyes arcképcsarnokból a régi grófnők, csaták és regények és legendák hősnői bizonyosan csodálkozva néznek. A kesztyűbőr finomságú saruk belegázolnak a vásárosok országútjának talajába: Loreley leszáll sziklájáról, az ábrándozásból földi lényvé vedlik; költők elképzeléseivé váltott grófnők unokái klubba ülnek, mint pipaszagú férfiak.)

Talán mégiscsak itt az ideje, hogy komolyan vegyük életünket!

(1918)

A szemérem litániája

Csak a temetőkapuig kísérnek a jó barátok s leghívebb asszonyok... azután egyedül kell folytatni végtelen utadat. Elkövetkezik az a zordon magányosság, társtalanság, hallgatagság, amelyet az életben büszkén választottál életmóddul. Ámde könnyű volt egyedül lenni egy nagy város kellős közepén. Csak az ablakot kellett feltépned és segítségért kiáltani. Ha önszántából nem akadt barát, aki titkosan átvegye gyónásodat, akinek megbízható, izmos kezébe tehetnéd vallomásodat - pénzért vagy egyéb érdekből mindig jelentkezik valaki a segélykiáltásra, egy öreg markőr vagy egy fiatal táncosnő. De most már senki sem jöhet, aki megmentsen az egyedülvalóság néma árnyaitól, a beláthatatlan falon kúszó álmokképektől, holdtalan setétől, utadon elterpeszkedő halott nagy békáktól, elvirágzott nők átokra emelt, mozdulatlan karjaitól, rongyos szűrében didergő lelked zokogó fájásaitól, az úttalan, bonyolult rengeteg erdőtől... egyedül kell tovább menned, lovad nem tud megfordulni, mint a krokodilus, fejed nem nézhet hátra, sohasem tudhatod meg, mi történt aztán, hogy a lábodat kihúztad az ajtón. Csak menni, menni a reménytelenséggel, élettelen éjjel, hangtalansággal.

Így lesz, ha valójában meghalunk.

Mostani halálunk, amelynek gyászdrapériái mögé olykor kacéran elhúzódunk, hasonlatos a gyermekek temetőbeli játékaéhoz. Pedig már évek óta azt hisszük, hogy kifolyt minden vérünk, s már a vérrózsákat is behavazta az idő; megriasztott fogolymadarakként elperdültek drága érzéseink és a szívünkben maradt hang a nagypénteki kerepelő hangja; kócsag-gondolatainkat eltalálta a légjárókra vigyázó ágyú; a vándorlegény dalos szabadságát felváltotta a siralomház komoly gyertyája; reggeli galambok módjára keringő reményünk az ágy alá húzódott vén eb döngrovása; egy életen át követett csillag helyén vésztojósó szakadékot találunk utunkban, amelybe bekötött szemmel szédülünk, vajon van-e megállás a zuhanásban?

Így van, amikor azt hisszük, hogy már nem élünk.

Tehát kétszer halunk meg. Ez a nemzedék, amely átment e szörnyű éveken, kétszer fog élni. Megadatott néki a bibliai csoda, hogy sírjából kimásson, mint Lázár. De hogy milyen lesz feltámadás utáni élete, azt senki sem tudhatja előre. A legenda szerint Lázár idegen maradt a világban, amelybe visszatért halottaiból. Lehetséges, hogy mi sem folytathatjuk már többé az életet ott, ahol megszakítottuk. Mert hiába tettük magunkat halottnak fáról lepottyant medvevadász módjára, az élet nagy áramlása tovább folyt a föld körül, a mindenségben, a Golf-áramot nem tudták lelőni. Az élet tovább iramlott, amíg a koporsóban összekulcsolt kézzel feküdtünk. Vajon utolérhetjük-e valaha a messzire szállott éveket? Kezdhethet-e új életet a véres kezű fegyenc? Tud-e dalolni pacsirta módjára a hazafi, hogy ne háborgatnák békés szántóvető munkájában az egykor múlttá lett háború lidércclángjai? Lesz-e íze a víznek, illata a kenyérnek, varázsa a csóknak, mámore az életnek. Elmúlnak-e falstaffi arculatunkról e rettenetes tűzpárazatok, amelyeket a háború részegségében szereztünk, hogy kigömbölyödjének a farkasvonások a béke ügyefogyottjainak arcán? Lesz-e hitünk abban, hogy valóban feltámadtunk, a pap igazat mond a szószékről és az élet arra való időszak, hogy benne szeressük egymást?

A húsvét reggelt egyelőre csak a megmaradt harangok üdvözlík, az ember még a fedezékben fekszik. A rejtelmes Fauszt doktor hiába szavalja pohárköszöntőjét, az ember a vakondoklyuk fúrásával van elfoglalva. Legfeljebb a fekete uszárt látja örült forgatagban futni a város felől. A feltámadás, amely néha már kartávolságnyira látszott koporsónktól, elszárgult mellőlünk, mint a tébolyult eb. Tovább zeng a kovácműhely, hogy megremegnek eresztékei. Most verik a legények azt a nagy bunkót, amellyel a háborút majd végleg agyon lehet csapni. Végso erejével, halálra szántan méri össze sorsát a kígyó a tigrissel. Az embergomolyag pedig fut lefelé a látóhatáron, hogy csak az eltűnedező dárdák tömegét láthatni. A sóhajtasoktól nagyra nőtt csillagok bámesz tekintete, Józsue álló napja, felhőkbe rejtezett fázékony hold mered a legnagyobb csatára, embermilliók utolsó verejtékcseppjére...

„Halott vagyok; hogyan hihetnék az édes szavú húsvétreggeli madaraknak, ifjúságosan hintázó harangszónak, ringó falevélnak, üdvöt ígérő leányszemnek. Mondjátok másnak, hogy feltámadunk; én halott vagyok, s nem akarok tovább élni ebben a világban, mert az már nem is lehetséges. A gyilkosnak követni kell áldozatát, hogy kész legyen a számadás. És mindnyájan gyilkosok vagyunk. Ígérjétek másnak, hogy következik még egy új élet, miután mindent meggyóntunk, s mindenért feloldozást nyertünk. De ki vallja be a gyilkosságot a halálos ágyánál előbb? Hogyan ejthetnék ki szájunkon tüzet és mérget tartalmazó vallomásokat; hogyan lehetnének alázatosak és töredelmesek a szégyenletes és pokoli dolgok meggyónásában - miután emelt fejjel még tovább élni akarunk! Van-e a megbocsátásnak olyan tengere, amely lemosson minden szennyet a világ arculatáról. Van olyan két kéz, amely elfelejtéssel nyúlik egymáshoz barátságos szorításra, midőn aludni sem tudunk a kintől és a dühtől? Valóban van e korszak nemzedékében az a szemérmertlenség, hogy szíve közepéből tud felejteni és újra szeretni, nőt, akit szemétdombon talált fel újra, férfit, aki álmában megcsonkította?”

Ezt gondolom magamban húsvét közeledtével, midőn a feltámadás galambjainak kellene körülrepkedni fejemet. És ekkor veszem észre, hogy még nem vagyok halott, még érzek, tervezek, lihegek s szégyenkezem. Még nem vagyok örült sem, mert azt hiszem, hogy van szemérem az emberekben - ez az egyetlen emberi érzés, amely eddig a világot fenntartotta. Nem vagyok halott, mert nem akarok mezítelenül feküdni az utca közepén. Takarókat vonok magamra, mint egy megvesszőzött nő.

Még nincs agyonverve a világ. Élünk, verejtékezünk. A magányos, társtalan, néma utat, ahol a halottak járnak árnyaikban, még nem értük el. Csak az íróasztal mellől gondoljuk, hogy a halottak országába jutottunk, ahol alvó lámpa módjára függ a csend a némaságban.

Még élünk, s ezért fel sem támadhatunk.

(1918)

Tavaszhalottai

A tavalyi tavasz, valamint az idei is némi revanssal szolgál a négy esztendő óta dúló férfi-halálért. Az évszak igazságot tesz a két nemen lévő között. Nemcsak a férfiak fordulnak fel a gránátölcsérben, de otthon az asszonyok is belefulladásnak a Dunába. Sors ez. A bamba kormányos, az alvó hajólámpa, a Duna sodra: mind a végzetnek játéka. Feladatuk, hogy elpusztítsanak egy csomó asszonyt, akit megkímélt a csatateri halál.

Ennek a századnak a teendője az emberiség ritkítása, mint valamennyi régebbi századnak megvolt a maga tennivalója. Egyszer Amerikát fedezték fel, másszor a könyvnyomtatást találták ki. Majd Istennel vitáztak, prédikátorok hajigálták széjjel a tüzes üszköt, később forradalmak tüze lobog fel a múlt nagy éjszakájában.

Századunk a halálé. Mintha nagyon elszaporodott volna az emberiség, irtásba vette a sors a büszke erdőt. A tavasz, amely máskor az öregeket és a nagyon fiatalokat csalogatta el magával a másvilágra a patkányfogó sípjával, most offenzívát jelent az egész emberiség ellen. Nyugaton ciklopszok küzdelme alatt reng a föld, az éjjeli folyamokon asszonyok sikoltanak, mintha a poklot látnák, a városokban testi és lelki járványok látogatnak be az emberekhez, mint az általános dögvész hírnökei. Gyilkosok, sikkasztók, rablók állnak szédülten a városi élet ringlispíljén; míg mások ismeretlen betegségektől megfojtogatva nyögnek az éjszakában. A nők erkölcstelenségéről már nem érdemes beszélni, megunt kereplője lett a háborúnak a nők elgyengült magaviselete; azt hittük, hogy belehalunk az első rövid szoknyába, az első hadiszerelembe. Aztán kiderült, hogy a szerelemnél vannak fontosabb értékek is az életben. Becsületek, amelyek hanyatt vágódtak, megbízható trezorok, amelyek szinte önmaguktól nyíltak fel, és nyavalyák és halálok, amelyek úgy esnek az emberek fejére, mint a téglák a háztetőről. Mintha itt mindent pusztulásra ítélt volna egy nagy bíró. Semmin sem lehet többé csodálkozni. A becsületes és egészséges embereket kell ma holnap megjelölni, mert hiszen mindenki nyavalyás vagy bűnös lett apránként a lakosságból.

Tavasz, mely egykor öröm voltál, és mulatságos voltál még a halál kiosztásában is, most történetírók fejcsóváló elképzelése lettél. Epidémia a neved: korszak, amelyről borzongva olvasnak a későbbi időkben; a kémények meghajolnak a háztetőkön, az emberek az égerlyukba bújnak kínjukban, és csak a nagy temetésekre bújnak ki odvaikból. Fuldokló kofák, a Pest alatt eliramló ismerős folyam alattomosága, százezreket sikkasztó bankhivatalnokok és postások, rablóbandába állott szökött katonák és a nyugaton zengő halálharang: ezek érdeklik

még e tavaszon az embereket. Az életnek egyéb jelentőségei eltűntek. A halál története mulattatják a dögvészes várost, mint egykor Boccaccio pajkos elbeszélései a florencieket.

(1918)

Bécs

Az öregedő embernek önfeledő mulatsága: visszaidézni a múlt időket, s kortyonkint ízlelni újra az elmúlt esztendők zamatát. Szellemi borozgatás ez régi jó esztendők terméseiből. A múltra fátyol hull, mint a vénülő asszony arcára. Az emlékezés félhomályában az ember hajlandó megbocsátani az elmosódó figuráknak, akiket egykor ellenségeinek ismert.

Így vagyunk például Béccsel.

Minden második magyar embernek van valami emléke Bécsről. Ha másként nem: - az újságban olvasott teméntelent a császárvárosról, ahová a magyar politikusok oly óvakodva jártak, mint a paraszt a bírósághoz. Nem szállottak ugyan meg kvártélyukon álnév alatt Deák Ferenc módjára, hanem ugyancsak résen volt az eszük, a ravaszságuk és az élelmességük, amikor leléptek a vaspályánál. Az utazóköpenyeg gallérja mögött ezerféle furfang volt elrejtve, a nagy zsebek telve reménységekkel, mint leveli békával a nyári bokrok, az agyvelő malomkerekei hatalmasan örültek az ötleteken: mit is kellene elhozni a császártól ajándékba, miután minden alkalommal sarkantyús lábai elé helyezték Magyarországot? Már az öreg Tisza, de még a kuruckodó Bánffy is: majd kibújtak a bőrükből örömben, ha egy-egy királyi levéllel léphették át ismét a magyar határt. Egy-két nyájas szóval, elejtett reménységgel, némi engedékenységgel madarat lehetett fogatni Magyarországgal. A politika titokszerűségében a miniszterek bécsi utazásait mindig egy kártyakedvelő ország ándungizálása kísérte. Vajon mit hoz ki a delikvens a kemény uralkodó fogadószobájából? Egyszer még az is országos örömet okozott, hogy a külföldi követségekre kiteszik a magyar címet és felírást...

Századokon át: Bécs lidércnyomásos álma volt a magyaroknak. A politikában remegtek tőle, mint a földöntúli hatalomtól. Míg szórakozásai, nagyvárosias élvezetei kedvesebbeknek tűnnek fel még Párizsnál is.

Bécs azután megbukott a háború alatt.

A kövérkés, szőkés, olcsó pénzű és kedvű városról kiderült, hogy úgy éhezik, mint egy rutén falu. Kitűnt, hogy csupa ellenségeink laknak odaát, akik többé nem ülnek fel semmiféle magyar furfangnak, sujtásos észjárásnak. Csak a búzánk, a borunk, a zsírunk kell nekik. Elvadult, mint egy éhes ember. A kedélyes, kényelmes, aprópénzes és impozáns Bécs olyan lett, mint egy pusztai csárda, ahol koplaló betyárok hajtják fejüket az asztalra. Nem kell itt már a magyarok politikája, körmönfont okoskodása és nemzeti követelőzése. Politizáljanak a magyarok, amennyit akarnak. Verjék be egymás fejét, áruljanak el elveket, vesszenek össze egymás között: Bécsben avval már nem törődik senki. Ellenben mindenkinek azon jár az esze, hogyan lehetne kiásni a magyar éléskamra falát.

Hiába bújna el a magyar politikus Deák Ferenc százgallérosába, Bécsben felismernék. Mit hozott? Hozott-e lisztet, zsírt, élelmet: ez itt a kérdés. A politikát elviheti az ördög.

Hát a magyar politikusok elődeikkel most is egyeznek abban, hogy liferálnak mindent, amit Bécs akar. Azelőtt nemzeti aspirációkat szállítottak, most pedig magyar élelmiszert. Viszik a két vállukon Kánaán szélmalmainak lisztjét. Beleizzadnak a zsíros hordók gurításába. - De nem kapnak érte cserébe semmit.

Ezért gondolom, hogy különbek, ravaszabbak és eszesebbek voltak a táblabírák korával rokon politikusaink, akik üres zsebbel, de sima nyelvvel szállottak le a vaspályánál, nem hoztak magukkal egyebet, mint a nemzet lelkét - amely úgyis otthon maradt: és néha-néha mégiscsak tudtak valamit kapni Bécsben a furfangosságukkal, a leleményességükkel, aminek itthon mindnyájan örvendeztünk, mint a vásárfiának.

Most görnyed a politikus a sok ajándék alatt, amit Magyarország küld Bécsnek. Az ország lelkén kívül a nemzet testét, életét, táplálékát is felkínálhatja.

Aztán olyan kongó zsebbel jönnek haza, mint a kozákoktól vagy nőktől kifosztott játékosok.

Egy zsák magyar liszttel meg lehetne venni egész Bécset. De olyan ügyetlen sáfárjaink vannak, hogy a fél ország terméséért se tudnak kapni egy elismerő szót.

Milyen könnyű helyzete lett volna Deáknak vagy az idősebbik Andrásynak: ha csak liszttel kellett volna kereskedni!

(1918)

A tanítók májusa

„A belvárosi virágkereskedésekben, ezekben az andalító nevű, valceremlékű boltokban, hol Karnevál, Ámor és Hymen trónolnak a pálmalevelek alatt, a legszebb rózsákkal vannak telve most is a kirakatok. Szemet és szívet gyönyörködtetnek, orrot csiklandoznak, kedélyt ringatnak a közelgő nyár virágai. Nincsen olyan gonosz ember, aki egyetlen pillantás nélkül tudna elhaladni a városnak e csodálatos boltjai mellett, ahol az ifjúságot, a kedves illatot, a drágálatos hangulatot árúsítják...” - kezdte volna levelét nagyatyám, ha véletlenül még mindig jurátus volna Pesten. Valóban, magam is emlékezem, hogy milyen volt egykor a május Pesten. Látom őt még lófuttatásaival, delnőivel, gavallérjaival, jószagú utcáival - bár olyan régi emlékkönyvet kell felnyitni e május megtalálására, mintha a pesti árvizet keresné az ember a történelemben. A hölgyek ponzsi-szoknyát viseltek, az urak friss, világos ruházatot. Mindenki csinos, megifjodott, jószagú lett a városban májusban, még ha tömlőcben töltötte is a telet. Egy kedveskedő, gondtalan, jónevelésű város látszott itt. A belváros ezüstfejú kereskedői kezeiket dörzsölgették a frissen érkezett londoni és párizsi portékáknak. Az új női kalapokon szinte nizzai ibolya érzett. A felöltőknek tengersiz-szaguk volt. A kalapok Londont látták. A harisnyát Lyonban szőtték. A fehérnemű annyi volt, mint a liba a mezőn. A cipőluxus megközelítette Páriszt. Szép volt itt mindenki májusban. A tavasz végigfűtyörészett Pesten, mint egy szeretetre méltó gamin.

Ah, mily unalmasok e régi emlékkönyvek.

Mindent újra s előlről kell kezdeni, az élet könyvét az első laptól kell megtanulni s ha lehetséges, újjászületni. Úgy jártunk, mint a tönkrement jómódú emberek, akik szégyenkezve lapulnak a fal mellett. Csaknem minden elveszett a régi világból. Jeremiások ülnek itt összedőlt életük romjain. Alig látni valakit a régi boldog májusokból.

Hogy még egyszer visszafordítsunk a régi pesti album lapjaira, ott látjuk a fővárosi *tanítót* például abban az alakjában, amelyben már a boldog emberek közé számított. Az igaz, hogy emberemlékezet óta közvélemény, sajtó, gyűlés, memorandum, vándorgyűlés, értekezlet, új polgármester, városatyá, szervezkedés... minden a tanítók ügyét szolgálta Pesten, amíg nagy nehezen el tudtak vergődni abba a gondtalannak nevezhető állapotba, amely a háború előtti esztendőben háziáldásként függött a legkisebb tanítóotthonban is. Megvalljuk, néha már azt hittük, hogy a pesti tanító olyan, mint a papzsák, telhetetlen. Minden esztendőben kértek valamit. Ha fizetési pótlékot nem szavaztak meg a részükre, építettek nekik új, egészséges iskolákat. Különösen a régi polgármester alatt ment jól a soruk a pesti tanítóknak. Csak ki kellett találniok valami új jogcímet, már javította ismét az anyagi helyzetüket. Szinte büszkék voltak már az autonómiájukra, az önmagától növekedő fizetésükre, a természetes korpótlékukra, az emelkedő lakbérükre, a kényelmes munkabeosztásukra és a végén csöndes, megelégedett pihenést ígérő nyugdíjukra. Nem múlt el nap, hogy a régi polgármester ne hangsúlyozta volna a pesti közoktatás nagy fontosságát. De agilis, buzgólkodó férfiak, a tanítóság vezérei sem engedték soha elaludni az érdeklődést az ügyek iránt. Csináltak segélyegyletet, kieszközöltek kölcsönt. S mint alapos emberek, gondoskodtak az eltemetésükről. Az úri kisasszonyok kezében szép hozomány volt a diploma, amelyet a főváros kinevezése is megerősített. Tiszta, gondtalan, művelt, hivatásuknak élő urhölgyek és urak nevelték a pesti polgárság gyermekeit a szellős iskolákban, ahol Bárczy képe díszlett a tanteremben.

És boldog májusokban reménykedő és izgatott fiatal hölgyekkel és fiúkkal volt telve a vén városháza környéke, akik kineveztetésüket vagy megválasztásukat várták. A tanítók és tanítónők esztendőnként megismétlődő városházi ostroma, a protektorok felkeresése az egérlyukban, a városatyák rohanása, a püspökök, érsekek, miniszterek, kegyelmes urak kilincselése a városházi ajtókon egy-egy szegény rokonnak érdekében, az újságírók lelkes kedve s a poros folyosókon izzó hangulat: olyanná tették a pesti tanítóválasztásokat, mint az élet követválasztását. A mandátum egész életre biztosította a megélhetést s végül a szép temetést. A választás eredményétől függött sok otthon boldogsága, reménységének valóra válása, szerelmek törvényesítése. Bolond volt az, aki ne akart volna pesti tanító lenni a régi világban.

A nők felvették legszebb ruhácskáikat, legkedvesebb mosolyukat, s fáradhatatlanul mendégéltek a kenyérke után. A megválasztott tanító hosszú szárú pipára, feleségre, házisipkára tett szert, ő már megérkezett az élet biztos állomására. Kis házak szerzésén törték a fejüket, bútort vettek, rendes, zavartalan polgári életet kezdtek. „Légy tanító!” - hagyta a haldokló apa fiának.

Most nézzük meg mai alakjukban a régi fotográfiákat. Nézzünk rájuk, amint az elmúlt héten láttuk őket, elkeseredetten, haragosan, szinte kétségbeesve megélhetésük felett. A harminc esztendőn át építgetett tanítói jólét a háború negyedik esztendejében úgy összeomlott Pesten, hogy a nyomát sem találjuk az egykor megelégedettségnek. Amiért küzdöttek, gyűléseztek, küldöttségbe jártak évtizedekig: a kikunyorált kis fizetésjavítások, a fogcsikorgatva elért nyugdíjak, a biztos megélhetésük, a lehetőségük, hogy nemes munkájuknak élhessenek - egyszerre semmivé lett. Az élet olyant fordult, hogy a tanítóság még lejjebb került a megélhetés lajtorjáján, mint ahol harminc esztendő előtt tartott. De lejjebb, még lejjebb!... Harminc esztendő előtt nem volt éhes ember Magyarországon, tehát a tanító sem éhezett. Ámde manapság senkinek sincs rendes betevő falatja. Hogyne koplalna hát a szegény tanító, akinek már a jó világban is csak akkor adtak biztos kenyeret, amikor mindenkit elláttak a városban.

Nem csoda, hogy az árvák, a minden szeretetet megérdemlő apostolok kétségbeestek lezuhant életükön, és pünkösdi hetében ugyancsak nem tettek zabolát tüzes nyelvükre. Megszokták

harminc esztendeig, hogy amit kértek a kultúra és a humanitás nevében, azt megkapták. Mert ők voltak a nincs-emberek akkor is, mikor már mindenki jóllakott. De most mindenki kér, nincsen olyan madár a városban, amely ne tátogatná a száját élelem után, az egész világ egy heroikus önfeláldozás, egy mártíri pózban áll a vértanúság máglyáján. Most már nincs sorrend, amely szerint előnyökhöz jutnak azok az emberek, akik a szellemi munkájuk után élnek. Most már az egész világ küldöttségbe járhatna a nagy Mindenhatóhoz, hogy vessen véget a rettenetes megpróbáltatásoknak. A középosztály úgy elesett ebben a csatában, mint az angol közmondás szerint: meghal az ajtószeg. Azért kisebb most a részvét s a szeretet a szegény tanítók igazságos ügye iránt, mint amilyent megérdemelnének. Gyász van, mindenki sír és szenved, egyik csendesen, magában, a másik hangosan, jajveszékelve. De különös jutalom nem jár ki senkinek az elkeseredésért.

De azért csak adjanak meg a tanítóknak mindent, amit kérnek. És adjanak meg mindenkinek kérést és követést. Vissza kell valahára térni a szeretetnek és megbecsülésnek ebbe a világba, mert csak közös erővel, egymás megértésével bírjuk elviselni a még ránk várakozó rettentő viszontagságokat.

(1918)

Tilos

Néhanapján úgy látom az életet, mint valami régi utazás elfelejtett, olykor visszatérő emlékét. Hajóval jövünk a Dunán - pörköltzagú bécsi reggel után; a kísérőink: ifjúság és a felejtethetlen galériából való tájképek; a nap gondtalanul ragyog a tavaszi égen, frissen vasalt a kapitány fehér nadrágja, és az utazó nők alsószoknyája fénylik, mint valamely szappan reklámja; az arcokon üdeség, kedv és reménység, mint Heine emlékirataiban a Rajna út pasasérain; kifogástalanul végzik munkájukat napközben az örvénylő habok, a fáradhatatlan hajókerekék, a szakácsné, a kajütszagú pincér, a dal, amelyet valaki messzi a partokon énekel... és estefelé Pest mindent ígérő, ezeregyéjszakás rubinlámpásai. Az élet telve volt tarkaságokkal, mint a skíz. Elpusztíthatatlan volt a holnapok reménysége, fáradhatatlanul zengett szívünkben a kis zenekar változatos koncertje, amelyet mindnyájan hallunk a mellényünk alól, amíg komolyan vesszük a szálló éneket, a kalendáriumokban füst módjára elmenő nőket, barátságos kuglizós, lugasos állomásokat és a szeretetre méltó, szíves barátságokat... Mennyit érzett a szív, a szem, az orr, az íny, a kéz, amelyet többé már nem érezhet! Az élet kinyílt kapuival, mint egy csodálatos keleti bazár, ahol rejtelmes Ázsia álomszínű szőnyegeivel együtt elképzelt rabnőket árulnak. A gondtalanság eleganciája áramlott a régi évekből, mint clubman szmokingjával a szénaparfőm. Ropogós bankóért mindent lehetett kapni, tiszteletet, hintaágyat, pezsdülő órát és gitáros, merengő csendet, májust és egészséget, báránnyelű mosolyt és a legjobb szagokat, jó olvasmányt és sok reményt, hosszan tartó, tiszta öregséget és boldog családi kört. Még minden itt volt körülöttünk, papagájtarkán és eladásra szánva. Vehettünk jegyet az alexandriai hajóra, valamint a csendes, halk napok uszályára. A rabok Vácott ültek; aki szabadon járt, annak legfeljebb arra volt gondja, hogyan töltsen el kellemes változékonysággal az életét. Minden volt, és semmi sem *tilos*. Tilos - csak a népdalban volt. Emberségesen, becsületesen, tiszta arccal és fehér kézzel lehetett élni; törvényszegés nélkül volt kapható a liszt, a gumiabroncs, a szerenád és a cipő; csak a váltóuzsorásokat zárták be, egyébként mindenki azt csinálta a pénzével s az idejével, amit akart.

Már nem is látjuk, hová jutottunk. Egy olyan határba értünk a lovainkkal, ahol minden tilos. Rendeletre járunk-kelünk. Egy nagy, ismeretlen célú áramlás kellős közepében úszunk, s aki lassít a tempón, elszédül, vagy megpihenve a partra akarna ülni, az bizony pórul jár. Elképzelhetetlen utakon nyargal velünk a sorsmotor, a kártyák olyan csodákat mutatnak holnapra, amelyeknek manapság még a nevét sem tudjuk! Annyi már az új törvény, hogy ember legyen, aki eligazodik a sok tilalomfa között. - Menj, emlékeztet. Hagyd ki meséidből e kor hihetetlen élményeit. Ha vége lesz valamikor a rabságnak, úgysem adunk hitelt a meséknek, mint a tébolyodott teológusnak, aki a gályákról szökött meg, és garabonciás módjára bolyongott Magyarországon.

Bécsben - mert mégiscsak jobban esik a bajba került szomszédról beszélni, mint a magunk sebeit mutogatni - tilos az újbör és a közös fürdő és a népének. A lieber Augustint elzsupolták a városból, ahol századok óta járt-kelt harmonikájával, fáradhatatlanul pengette dalait a kiskocsmákban, öröm és szerelem volt, kunkorgós orrú bakancsát vagy későbbben pepita nadrágját lelógatta az István-toronyról, ifjú mosónéknak, unatkozó hercegasszonyoknak is énekelt, a város friss, eleven kakastolla volt, üde, mint a márciusi ser, fáradhatatlan, mint a valcer, szívderítő, mint a vasárnap délután. Az öreg Habsburgok, akik azóta mogorva képek lettek a Burg folyosóján, a nyárspolgár Franciskusok és komor Ferdinandusok ismerték Augustint, a bécsi humort, amely őket magukat sem kímélte utcai élcével. Ferencről azt énekelte, hogy bütykös lábait a kék Dunában áztatja, Józsefről azt említi, hogy takarékoskodott még a feleségei alsószoknyaival is, és valamennyit, e komor metszetű földi istenségeket, a Burg búskomoly falai közül pattogó nyelvére vette, és nótát mondott róla a mulatozó, boldog népnek. Vajon mit énekelt utoljára a stuccer, a Sáni, hogy eltoloncolták a városból, ahol nélküle nem is volt jókedv és szőlőlugas? De nem elégedett meg a bécsi kapitány az énekes kiseprűzésével, hanem lepecsételte a hordókat is, amelyekből habzó újbör, csintalan-ság, bokázó kedv és röppentyűs szerelem csorgott. Valami nagyot kellett vétkezni annak az újbörnek, hogy lakat alá tették. Azt mondják, hogy az újbör miatt a feje tetejére állítottak egy lányt a villamoson. Vajon először történt ez a harmonikás városban, ahol minden barokk és ünnepélyes, mint a temetés, csak a lakosság jókedve volt táncos lábú és tenyércsattogató? Nagyon sok lányt a fejére állítottak már a külső kerületekben, s a hatóságnak nem jutott eszébe bedugaszolni a hordókat. Talán a lányok sem haragudtak meg, ha néhanapján megtréfálták őket a császár vitézei. Hiszen háború van, szép, ifjú férfiak csókolóznak utoljára, ma nővel, holnap a halállal. Az öreg polgárok nem döntenek fel senkit Hietzigben vagy Badenben, hogy megnézzék, hogy hány szoknyát vett fel vasárnapra...

És a *tilos* itt még nem állott meg a szomszédunknál. Tilos tegnapról kezdve megbolondulni, mert bezárták Döblingben a tébolydát. A százesztendőös börtönfalak, tágas kertek, ahol osztrák arisztokraták és melankolikus magyarok töltöttek reménytelen utolsó éveket, mátol kezdve tán puskapormalom céljait szolgálják. A bolondok hiába zörgetnek a megvasalt kapukon, a kertekben nem jár tétovázva a fantasztikum, a vasrácsos ablak megöl nem ölti rád nyelvét a herceg, akit tegnapelőtt még emeletes vadászkocsiján a Pratersternnél láttál hajtani.

A bécsi kalendáriumból kivesznek a tarka ruhás figurák, táncosok, bolondok, hordón ülő Gambrinusok. Eddig se volt érdemes a bécsi kosztra vágyakozni. Most már mély álomba merül az István-torony körül a barokk város. A jókedv rakétái lehullanak a magasból, csak a háború tüzes kardja marad a sötét égboltozaton.

(1918)

Új nevek a kapu alatt

Kacsalábon forog ez a város. Ismétlődik benne az élet, mint a ringlispíl hattyús, büszke bárkái. Az esztendőök levonóképei mögött ugyanazok a figurák következnek. Senki sem halt meg a háborúban. Hál' Istennek, mindenki helyén van Pesten. Alig utazott el valaki négy esztendő alatt a városból. Fáradhatatlanul szól az élet verklíje. Holott Pest nem a hosszú életű emberek lakóhelye, sem a tartós divatoké, áporodott hangulatoké, ősi vonatkozásoké. Pestnek nincs egy száz esztendőös nótája, sem egy nagyon régi temetője, de még csak őslakossága se, amely büszke lehetne itteni tartózkodására, mint a velencei nobili. Itt a családfák legfeljebb a nagyapákig terjesztik lombjaikat. A legtöbb belvárosi patrícius család faluról vándorolt be a város szívébe, hogy családi kriptát emeljen a Kerepesi-temetőben. Ide mindenki jött, vándorbottal vagy összeszedett vagyonnal. Pest annak a Magyarországnak a fővárosa, amely nem tudott a falusi föld emlőjén megmaradni: kihúzták alóla a derékaljat, vagy önként vágott neki az országútnak. Az elmúlt században különösen Pest jelentékeny lakossága csupa „jobb napokat is látott” emberekből tellett ki. Levitézlett vidéki uraságok, a csőd hírébe keveredett kereskedők, elégedetlen vidéki elemek rajzottak a főváros felé. Eljöttek azok, akik a szülőföldjükön szégyelltek dolgozni, kishivatalt vállalni, varrni, tanítani, a pennát a hajban megtörölni. Ide emigráltak az adósok, a csalódottak, az elváltak, az új élet után áhítózkodók, a kalandosok, az élni vágyók, a spekulánsok, a körmönfontak.

Pest a legravaszabb városnak hiszi magát, talán éppen azért, mert annyi okoskodó ember vonult be falai közé az elmúlt időkben. Holott a pesti észjárást és fölényt fél kézzel dobja vissza akármelyik magyar kisváros. Már Pest környékén, Rákospalotán, Újpesten, de még Nagymaroson is ravaszdibb emberek laknak, mint az eszejárásában agyongaloppozott Pesten. De minél távolabb megyünk az ország határai felé, annál inkább ráeszmélünk, hogy ez az ország többé nem az a naiv, hevülékeny, fejével a falnak rohanó királyság, amely az elmúlt idők történelmi festményeiből maradt meg emlékezetünkben. Ügynökök, ügyvédek, józan számíttatók, hideg fejű előrelátók, konok birtokosok, jelszavakban többé nem bizakodó gondolkodók országa fekszik előttünk. Az a drágalátos, lelkes, történelmi pózú és ősi erkölcsű Magyarország, mely kimondhatatlan önfeláldozással vonta a história szekerét, eltűnedezőben van. A zajongók, az álmodozók, a vakhitűek, a fantasztikusok, a csodavárók megtévelyodhattak vagy meghalhattak a háború beláthatatlan árvize felett. Nincsenek többé újoncai a háború poklának, de árulói sem. Beigazodott a nagy óramű, miután a gépezet felmorzsolta az akasztó, turbulens vagy túlságosan lágy elemeket. Elsercentek a kakas-gyufák és félresodródtak a járás-kelest akadályozó kövek. Gyakorlott hintások ülnek a gerendavégeken. Szinte katasztrófa kizártságával mendégél már a háborús élet. Aki eddig megállotta a sarat, itthon vagy a frontokon, az már levizsgázott az életrevalóságáról. S így járt egész Magyarország.

És most jön ám a vidék Pestre, mint akár az elmúlt században, de kicserélődtek a vándorbotos, szerényen kopogtató, elbáméskodó figurák egy új karavánnal, amely kidüllesztett pénztárcával és hassal, kupec-göggel és mohó kedvvel, tolongva, zajongva, hömpölyögve, taposva, lökdösődve nyomul be Budapestre, mint a régi Kalifornia városába az aranyásó-telepek kalandorai. Csak elnézegetem őket a kocsuiútról, ahová lelöktek a gyalogjáróról, milyen mohón verik a lépést; bámulom őket a színház kakasülőjéről, ahová felszorítottak, milyen vadállati a szórakozásuk; rajtuk felejttem a szemem a vendéglő ablakán át, ahol elfoglalták az asztalomat, hogyan csattog a fogsoruk, csurog a szájukon a lé, telik a bendőjük, mint az emésztőgödör; szerényen félreállok a selymesboltban, az angol szabónál, a löversenyter totalizátor gépei mellett, a télikert tündereinél, a villamos peronján, a vasúti kocsik folyosóján, a templom előcsarnokában, a kórházban, tán még a temetőkertben is, mert nekik semmi sem drága, mi sem megvehetetlen, nincs messzi s nincs közel, nincs unalom, s nincs fáradtság, nincs betegség és

mosdatlanság - a természet vad gyermekei, akik a városba szabadultak, és kilökdösték az öreg polgárokat a nyoszolyáikból. Már itt laknak, mintha évtizedek óta ütötték volna fel sátorfájukat: jobban ismerik a villamosszámokat, az utcákat, a boltokat, a színésznőket és a helybeli írókat, mint én; tudják, hogy gyermeknapon nadrággombot sem szabad a perselybe dobni, mert a gomb drága; rájöttek, hogy Pesten terrorizálni kell, ha valamit el akarunk érní; kitapasztalták, hogy nincsen olyan kifosztott város, amelyben pénzért még mindig ne akadna kényelmes lakás, jó ruha, bőséges élelem; mikor jöttek, tarisnyában vagy újságpapírban hozták magukkal az ennivalójukat, ma már ők lökdösődnek legelől a boltban, ahol a zsírt mérik.

Itt van, előttünk fejlődik, telepedik, helyezkedik a kőfalak között Pest új lakossága. Istenverte város ez. Amikor a régi lakosok már kezdtek volna patinához, ősi címerhez, megelégedettséghez, nagyvárosi manírhoz, fővárosi göghöz, európai szokásokhoz, nagyvilági finomságokhoz, kényelmes szállodákhoz, halk bérházakhoz, tiszta fürdőkhöz, jó közlekedési eszközökhöz, ízléses szabókhöz, jól nevelt gyalogjárókhöz, kedves kocsisokhoz, előzékeny kereskedőkhöz, diszkrét színésznőkhöz, rafinált élvezetekhez, túlfinomult színházakhoz, jóra való ízléshez és tapintatos erkölcsrendészethez szokni, egyszerre jön a népáradat, egy új honfoglalás vadságával, tumultusával, hajrájával, erkölcstelenségével, taposó erejével és mosdatlanságával, és kezdődhetik előről Pest nevelkedése, mint egy új Hany Istóké, akit a Fertőből kifogtak.

Az egykori pesti honfoglalók kesztyűs kézzel és szalonkabátban kértek engedélyt a letelepüléshez. Az újak szegelt csizmával rúgnak maguknak helyet. Végeredményében mindegy, Pest sohasem lehet senki ősi városává, marad vasúti pályaudvarnak, ahol darab ideig vesztegelnek a pasasérek.

(1918)

Az aranyhéjú kenyér földjén

Vidéki kis fogadóknál hajnalban ébredni és bágyadt, öregszemű gyertyafénynél tovább utazni: kastélyok kavicsos udvarába kanonok-hátú lovakkal behajtani és a fehér falú szobákban olyan arcképekkel találkozni, amelyeket eddig csak a történelemből ismertünk; zsidó-omnibusz reszkető deszkájú sarkában meghúzódni a köpenyegben, amíg a vidéki városok kíváncsi asszonyzemei várják a vasúti úton az „Arany Csillag” pasasérait, és annyi boltosnevet megtanulni a zökkenésekkel, mint a szentek litániája; százesztendő kúriák bolthajtásos téglás, nyárszagú ambitusán rózsaszínű bor mellett hallgatni olyan történeteket, amelyeket minden utazónak elbeszélnek, amelyeknek valóságos hőseit könyvek sárgult lapjairól ismertük meg először; heves vérű cigányokat látni a napsugaras töltés oldalán, mint Barabás ittmaradott modelljeit; estenden piros szemű kovácsműhelyek csengő hangjában keresni az élet folyamatosságát; magányos jegenyenyárfával találkozni a mozdulatlan tó partján, zöld szoknyában, szélmentes nyugodalomban, áhítatos szolgálatban; szürke országutakat látni elkanyarodva a messziségbe, amelyek láthatólag céltalanul tűnnek el a horizont felé; soha többé viszontlátott falevelekkel találkozni, mint akár a felhőkkel, amelyek alkonyattal elhalványulnak nyugat felé, hogy reggelre hiába keressük őket; fűszeres ételeket fogyasztani, pletykálgató ágyakban meghálni, vasúti állomások unalmában ácsorogni ismeretlen emberek beszélgetései közben, különböző borokat végigkóstolni, női tekinteteket elvinni az emlékezés szelencéjében, mezővárosi figarók politizálását hallgatni, kis vidéki cukrászdákba és táncházakba bepillongatni, esténként végigböngészni egy messzi kávéházban a tegnapi újságokat, amíg a szom-

szédunkban süketen, álmosan koccan a dominókó... ez volt hajdan az utazás Magyarországon, élmények és emlékek vásárja, testi nyújtózkodások és hosszadalmas ásítózások gyára, a vágy ébresztgetése az elhagyott otthon után.

Napjainkban persze mindez másképpen van. Hogyan? Azt majd csak évek múltán lehet elmondani, amikor lecsillapodott az emberek örültsége, kifolyik a méreg a fülekből és a szemekből, az elszaporodott rókákra elrendeltetik az általános hajtóvadászat, a katonavonatokat kitörlik a menetrendből, a kupék pamlagai újra ringanak, és nászutasok írják be gyémántgyűrűvel a nevüket a kocsifolyosó ablakába. Emlékké fagynak az évek, mint a sisak és a páncél a régebbi katonai temetők sírdombjain. A megkopott ruházatú pasasérok helyett vidám, friss és kellemetes utasok töltik meg a várótermeket. Érsekújvárt cigánybanda várja a gyorsvonatot, nem tartunk kémnek minden rőföskereskedőt, a kofa piros fejű kakasaival a harmadik osztályon jól érzi magát, megelégedett, gömbölyű arcú, csacsi-hasú vidéki emberek kugliznak a szőlőrepkénnyel befuttatott állomásokon, öröm, meglepetések húsvéti reggele lesz az útraindulás, elandalító a mozdony füttye, jószagú a köszén füstje, aranyárga a stációk sere, s éjjelente, az álmatlan kupében nem csupán árdrágítók kereplő nyelve kíséri bóbiskolásunkat, hanem előbújnak az ülések alól azok az anekdotázó, derült, szürke bajuszú emberek, akik minden lakóházat, vendégfogadót, lakost ismertek a vasúti vonal mentén, s egyik történetét a másikba szőtték, amíg a mozdony itatni megállott.

Vajon lesz-e még valaha aranyhéjú kenyér Magyarországon?

Egy darabkát láttam belőle üvegszekrényben, aranyozott huszártársoly, rózsaszínű csiga, finom hímzés, leheletkönnyű porcelán, Altwien-tányérka, kristályüvegecske, apró, finomkodó holmik társaságában. Fehér volt a kenyér, mint a hab. Rózsaszínű héja aranyporral behintve, amely még manapság is fénylett, sárgult az üveg alól. Persze, ma már kemény a kenyér, mint a bazalt, de valamikor falatoztak belőle régi magyarok, akik a veszprémi püspököt installálták. A püspökök ilyen kenyérral kínálták meg vendégeiket, akik nem is fukarkodtak hirdetni a püspök dicsőségét. Hogy milyen lehetett az aranyhéjú kenyérnek az íze, arra már nemigen emlékezik senki Magyarországon. Bizonyosan nem esett olyan jól a beleharapás, mint az éhes ember fekete kenyérébe: de még ízesebb volt az arató rozskenyérkéje, a vásáros lacipecsenyész cipója, a vadász veknije, a hivatalnok sörházi sóskiflije, a cselédek krumplis kenyere és a szegény édesanya-sütött hamupogácsája is. A püspök aranyhéjú kalácsa csak afféle szimbólum lehetett a fácnok, hízott tulkok, sampanyerek terített asztalánál, mint akár az érme, amelyeket fölszentelésük napjára verettek. Arra való volt, hogy egy karéjt a mente zsebébe csúsztasson belőle a vendégeskedő magyar, hogy legyen otthon mit megmutatni kis cselédeknek. Legyen mit üveg alatt őrizgetni a későbbi nemzedéknek. De mégis tűnődve állok meg Purgly Ferenc uram üvegszekrénye előtt a kisörsi szőlőhegyben. Az a Magyarország, amelyben aranyhéjú kaláccsal várták a vendéget, nyilván a történelemé. Olyan nagyot nem fordulhat velünk a világ, hogy még egyszer visszatérjen a veszprémi püspökök aranyos, sujtásos majesztétikus korszaka. Ez a fényes hátú kalács holnap talán vádirat lesz az új Magyarország ügyészeinek a kezében a régi Magyarország élhetetlenségéről és pazarlásáról, amelynek szükségszerűleg el kellett tűnni örökre a föld színéről. De én csak azt látom az aranyhéjú kenyér megkövesedett képében, hogy a boldog Magyarország szerte a temetőkben fekszik már. Igaz, hogy csak az ország felének volt kalácsa. De manapság senkinek sincs kenyere. Vajon megvigasztal a szegénység, ha mindenki szegény? Megnyugtat a nélkülözés, ha senkinek nincs semmije? Beleegyezhetik mindenki az életbe, hogy ezentúl nem lesz pompa, pazarlás, felesleges fény, csak a szegénylegények óvakodó, rejtett faggyúgyertyája világít lopakodva a nagy éjszakába? Terem mindenki számára kenyérke a földön, ahol valamikor a kiválasztottaknak aranyhéjú kalács került az asztalára? Hogy lesz jobb? Az

általános nyomorúság falanszterszürke egyenruháját viselni vagy elbámészkodni néha a kiválasztottak gyémántforgóján? Én nem tudom. Csak annyit jegyzek fel, hogy aranyhéjú kenyeret többet alig esznek Magyarországon.

(1918)

A régi és az új óra

Utazásaimban mostanában hallottam ismerősök és ismeretlenek szájából: „a régi idő szerint” tartalmú kijelentéseket, midőn a kocsit vagy az ebédet megrendelték. Többnyire öregebb urak jelezték így, hogy nem hisznek az új időszámításban, a hozzánk importált órarendben. Mondhatnám, hogy Magyarország egy jó része, amerre utazgattam, a régi időszámítás szerint néz az óramutatóra. A kulcsos, sárgult ezüstből való, vagy modern, nagy amerikai zsebórákon a mutatók ugyanazt a deket mutatják, amelyeket az államvasutak harangoztat el a telegráfjával az őrházak tetején, de az óra tulajdonosa nagyon jól tudja (s nem is felejt el megjegyezni), hogy még csak tizenegy óra van, hiába hangzik a tizenkét kongatás a bakterház felől. A nap járását, a gyomrok korgását, a tennivalók sorrendjét, a mindennapi feladatok folyamatosságát nem tudta megváltoztatni az új időszámítás. Az emberek többnyire ekkor ebédelnek (akiknek van mit ebédelni), amikor a nap a fejük felett van, és a munkások naplementig dolgoznak a szőlőhegyekben és a mezőkön. Az óra már kilencet, fél tízet mutat, de az este még elég világos ahhoz, hogy a föld népe a hazatérésre gondoljon. Ezt az időszámítást a kereskedők, iparosok és hivatalnokok számára találták ki. A falvakban, tanyákon, mezőkön mindenütt a régi rend uralkodik. A nap járását és a kalendáriumi törvényeket még ez a háború sem tudta megváltoztatni. Minden elveszhet a háborúban, de Péter és Pálkor aratnak Magyarországon (hál’ Istennek, volt mit aratni), János napja után pondrós a cseresznye, a szőlőink dús termést ígérnek, a balatoni nádasokban a vadmadarak csipognak, a tóban a fogasok megkövérednek, az erdőink boldogan zúgnak a szélben, hegységeink szabadon néznek az égre, és a föld népe hangyaszigalommal dolgozik napkeltétől napnyugtáig, akár hoz újságot a posta, akár nem, bármi történik a Piávénál vagy pesti utcákon. Magyarország ős-ország. Még Oroszországnál is ősbibb, amelyet pedig úgy szoktunk meg a legutóbbi évek eseményei előtt, mint a megtestesült mozdulatlanságot, bölény-erőt és hallgatagságot. Magyarország belseje aratás idején elzárkózik minden külső hangtól, befolyástól. Ilyenkor a háború sem érdekli szinte az embereket, aratás van, a termésen függ minden szem, az idei termés körül szállong minden gondolat, és a termés létrehozása körül feszül meg minden ép kar. Talán ez az időpont volt az oka, hogy nem hördült fel az ország a piávei eseményeken. Dologtalan, csendes időben százezernyi halottunkért nagyobb lett volna a gyász, mint Przemysl foglyaiért. De most nem érünk rá a gyászra, a magunkbaszállásra, az elkeseredésre. Nem azért, mintha megszoktuk volna már a háború bánatát, hanem mert dolgoznunk kell a jövőnek, a holnapnak, az előttünk álló hosszú esztendőnek. A halottak nem térnek vissza, helyettük mindig új élők jönnek a földre, akikről gondoskodni kell. A rövid magyar nyár nem ér rá megállni sírhalmok mellett, a sírókat félretaszítja az élet folyamatossága; - önzésében szinte kegyetlennek látszik az életnek az a minden erejű lendülete, a halálnak semmibe vevése, a gyásznak megvetése... Kegyetlen? De nem kelle az életnek kegyetlenebbnek lenni a háborúnál, hogy végre is győzedelmeskedjen felette?

Az úton járó előtt szaladó napok csak addig látszanak újaknak, amíg utol nem értük őket. Amint a hegyek, erdők, fehérülő városok is addig reményteljesek, amíg a cél messziségében vannak. A vasút vagy a kocsitovagur a legszebb stációk mellett, amint a kalendárium sem

áll meg az ünnepnapoknál, lakodalmaknál, temetéseknél. A tegnap már egy kiolvasott könyv. A fájdalom vagy öröm, amint elmúlt, viseletes ing. A legszebb tájkép elsuhan, mint a fecske. Nők arca elhaloványul, bonyolult szerelem a padlásra megy a régi vadásztarisznyák közé, elviselhetetlenek hitt órák elrepülnek, mint a zsindegy a szélben, nagy akarások az egérfogóba kerülnek, a legkedvesebb halottak fölött begyepesedik a föld. Még meg sem tudtuk, hogy miért keltünk útra, még mindig várjuk az állomást, amely majd kárpótol fáradszainkért, keressük a látóhatáron azt az arcot, amelyhez életünk végéig igyekezünk, várjuk a megelégedettség kelyhét, a zavartalan jókedv italát, a nyugalom eledelét, a cárok célját, a boldogságot, amikor már nem is megy velünk tovább a vonat, a pasasért leszállítják kényelmes vagy kényelmetlen ülőhelyéről, új utasok tolonganak az állomáson, jegyünk elveszíti érvényességét, elmeredünk egy falusi sírkertben, pedig csak ezután lenne érdekes az utazás.

Találkoztam egy emberrel, aki sohasem utazott.

Ott lakott egy szőlőhegyi kényelmes úri házban, legfeljebb gyalogszerrel ment el a faluba borotválkozni. A nagyvilágot, az életet, az idegen embereket könyvekből, fotográfiákból, albumokból nézegette, mint akár a Balaton vidéki vasutat, amely a tájon elrobbog. Nyugodt, csendes, fájdalom mentes, lassú szavú, meggondolt mozdulatú ember volt. Mikor én megismertem, már hetven esztendő volt, csak délután ivott bort, este lefeküdt, a csendben könyvet forgatott, csak a reggelt várta mindig. Azt mondta, hogy hajnal előtt érzi azt, amit az emberek boldogtalanságnak neveznek mindennapi beszélgetésükben. Akkor érezte, hogy nem jól csinálta az életét, bölcsessége egy hajítófát sem ér, az élettől való elvonultsága, megingathatatlanul látszó nyugalma értéktelen álarc - mert majd a szíve szakad meg a vágyakozástól, hogy már virradjon odakünn. Ez órákban nem mulattatja többé a könyv, nem érdekli az újság, útiképeiben nem leli örömét, kényelmes háza dohos börtön, egészsége megunt, a halálra gondol, mert elviselhetetlen az az idő, mint a siralomházi éjszaka, amely az éjfelet a hajnalodástól elválasztja.

Ez az ember örült annak, hogy új óraszámítást találtak ki: hamarabb lesz reggel. Gyorsabban röppen el a bús éji óra. Korábban hajnalodik a szőlőhegyben. Fürgébb léptekkel köszönt be a gyönyörűség élet.

Ki tudja, ki tudhatná, hogy az új óra és a régi óra közötti különbségben nem az emberek mérhetetlen vágya rejlik-e (egy ki nem mondott bölcsességben), hogy minél gyorsabban múljanak tova a mostani órák felettünk?

Pedig az öregség, a mindennel megalkuvó vénség, az örök lemondás vár bennünket azon az állomáson, ahová egy rettentő vággyal közelgünk. Sietünk, bár valamennyien télfehérek leszünk, mire a háború erdőségéből kivergődtünk.

(1918)

A régi mámor

Ha majd a háborús csontrendszerről és a belekről és a szívekről mondják el egy nyugodt korszakban a boncoló jegyzőkönyvek jelentéseiket, lehetetlen, hogy a háború ötödik évfordulóján ugyanazon emberrel számoljanak be az orvosok kései és fűrészzei. Talán nincs is olyan ember Európában, aki ugyanazt a táplálékot szedné bendőjébe, amivel a háború előtt hizlalta testét. Mert még a legpénzesebbeknek sem kapható minden a piacokon, mert némely tápláló eledel végképpen kiment a divatból. (Például milyen silány volt az elmúlt héten az osztriga!

És a legelszántabb árdrágító sem juthatott muszka kaviárhoz, mert nem volt az Európában.) A szegények ezrei nemhiába ácsorogtak a szomorú kis boltok körül; az ő világtörténelmi fájdalmuk addig hullámozott a gazdagok lábainál, amíg azoknak dúsan felszerelt éléskamráit is elmossa az idő. Ha elkövetkezik a tél, nagyon kevés spájz lesz Pesten, amely az eddigi bőséget mutatná. Akármilyen ellenállóképessége van az emberi szervezetnek, bizony csak lefogy, gyengül, pusztul, korhad az isteni gépezet, amelyet valódi szén helyett mindenféle hulladékkal fűtenek a gyomor-háború ötödik évében. A boncoló orvosok bizonyára már látják is az emberiség satnyulását, pontosabban, mint a mi szemünk, akik a frontról hazatérőben alig leljük fel a régi barátot, az egykori testvért. A gyermekek nem fejlődhetnek, az ifjúság sápadozik, a jó levegő a legtöbb táplálék; kopott ruháiban, elváltozott arccal megy a dolga után az intelligencia; a régi, kedves kövér emberekből mutogatni fogják a megmaradott példányokat. Valamikor hitetlenül csóváltuk a fejünket az éhínséggel küzdő India fotográfiáin. Láttam elgörbült, skeletté, múmiává aszott indusokat ez útiképeken, akik egy-egy ínséges esztendőben benépesítették az országutakat. Félve nézek körül. Egyik-másik emberi arc már nagyon megváltozott körülöttem.

Talán akkor lesz vége a háborúnak, mikor az első embert agyonütik a fehérek, hogy gömbölyűre hízott testét elfogyasszák.

De hagyjuk a babonás kártyavetést, maradjunk a mindennapi eseményeknél, a rheimsi palackoknál, amelyekből annyi delejességet, villamosságot merített a jókedvű emberiség, mint amennyi ama fizikából ismert leydeni palackba sem fér. Sok százezer butéliáról beszélnek, amelyet a franciák szőlejük nedvéből elrejtettek Rheims környékén föld alatti helyeken, amely zsákmány kíváncsú voltna bármely győzedelmes hadseregnek. A háború első esztendejében, a nagy előrerohanás után már láttuk Irroy, Moët et Chandon, Pomery és más ismert borkereskedők neveit a németek rózsaszínű szalagjával leragasztva. Egy márka háborús adót szedtek a németek a zsákmányolt butéliák után; mondják, hogy így is tekintélyes jövedelemhez jutottak a fináncok. De a palackok elfogytak, mert nem jött utánpótlás. Valódi francia pezsgő napjainkban már csak a gazdagok pincéiben található. Hiszen ez nem is volna baj. Az emberek mostani szervezete, elkényszeredett gyomra úgy sem érdemli meg a nemes italt. Csak azon mosolygok magamban, hogy nemsokára elfogy a legutolsó üveg is a franciák borából, aztán végképpen elfelejtjük, hogy milyen volt az a rózsaszínű hangulat, amely e palackokból fakadt, balerinák, jockeyk, grófok, bankárok hangulata, amely költővé tette a száraz embert, vadóccá az úriasszonykát, pazarlóvá a disznókereskedőt, úrrá a facér pincért, félvilági hölgyé a házmester-kisasszonyt. Francia pezsgő, amilyen áldás voltál bús fáradt napokon a spitz-táncos, könnyed, lenge mámor alakjában - ugyanannyi bűnt és szenny okoztál a nagyvárosok éjszakájában. Királyok fogadtak egymásnak békességet kelyhekkal kezükben, és szegény nők, gyenge férfiak, ingadozó jellemek csónakáztak el szőke, tündöklő habjaidon a romlás kanálisába. A régi világ francia pezsgővárosait éppen úgy tudták az emberek az ujjakon elsámolni, mint a nagyvárosi előkelő kokottok a szerencsés kártyásokat, kiváló jockey-kat, ők voltak a nagyvilági életben a rózsafüzér szemei, amelyeket áhítatosan eregetett az ujjai között a megszedült ember. Nem is nagy kár, hogy ez a vallás egy darab időre kiment a divatból. Most, visszagondolva a múlt időkre, emlékezhetünk, hogy az emberiségnek milyen értéktelen csoportja élt leginkább francia pezsgővel. Most is csak olyan emberek szeretője volna a Rajnán túli szőkeség - az árdrágítóké és uzsorásoké -, akinek a hasába leginkább az istennyilát kívánjuk.

(1918)

Milyen Magyarország?

Ha az ellenség kérdezné - felelném: gazdag, bőséges termés után, dús szüret előtt megtelni látszik az ország magtárja; új segítség, új erő jött a földünkből, elég bőven hozott a búza, termésünk jobb a tavalyinál, a gazda zúgolódás nélkül fizeti a tizennyolc koronás napszámot, a lakosság nyugodt, türelmes - még tíz esztendeig is elbírjuk a háborút.

De ha írhatnék levelet Vladivosztokba, ahol egy szegény fogolykatona várja napról napra a szabadulást, azt írnám neki: Jancsi, maradj Vladivosztokban, mert itt nagyon rossz világ van, kitepték már belőlünk a szívet, még csak az agyvelőnk dolgozik, mint a megsebzett vadlúd ösztöne, amely a nádasba menekülteti a madarat. Amerre járok-kelek, mindenütt okos emberrel találkozom Magyarországon. Több eszük van itt az embereknek, mint az egész lipcsei vásárnak. A földbirtokosok, a vidéki takarékpénztári igazgatók, a fiskálisok, a kereskedők megannyi Hindenburgok a maguk portáján. Most már az ország belsejében folyik a háború, sokkal elszántabban tán, mint a Piavénál, mert ugyancsak nyitva kell tartani mindenkinek a szemét, hogy fel ne kopjék az álla. A kereskedő- és fiskálisész végleg legyűrte az andalgó intelligenciát, az úgynevezett finom elmék összetörnek, mint vörös hordárok nagy kezében a porcelánok. A vasúti kocsi ablakában mindenki a termést becsülgeti, a legelésző nyájakat gusztálja, a vontató ökröket méregeti, mintha mindenki kupec lett volna az országban. Váróteremben, ebédlőben, társaságban, balatoni holdfénynél, utazókocsin csak üzletről hallasz beszélgetni, mert mindenki kereskedő. A remények, a tervek, a koholások, az üzleti szempontok, a spekulációk országa lett Magyarország, amint egyszer a nagy magyarok álmodták, a múlt században, amikor az ipar és kereskedelem érdekében röpiratokat írtak és szónokoltak. Széchenyi István röpiratait már senki sem olvasta ebből a nemzedékből, mégis mindenki felcsapott kereskedőnek. Nincs tunyaság, nincs ébren álmodozás, nincs elhasználatlan energia, de nincs heverő érték sem. Mindennek ára lett Kánaánban, a dudvának, a csalánnak, a vadvirágnak, a lyukas kürtőnek, az ócska papirosnak, a nagymama kendőjének. Vajon jobb így? Jobb, hogy nincsenek tétlen, saját zsírjukban megfulladó uradalmaink, szüreteink, amelyeken a verembe öntötték a bort, mert nem volt hordó; learatatlan földjeink, hol a fürjek híztak; útszélen felejtett kenyérdarabkáink és ócska cipőink? Jobb, hogy a falusi cigány hajadonfővel jár, mert nem kap ajándékba senkitől kalapot? Jobb, hogy a paraszt takarékoskodik a köpéssel, mert kell az a csirkének, amelyet majd nagy pénzért elad a városban, jobb, hogy könnyűszerrel éhen lehetne halni az országúton, mert nincs részvevő szív az országban? Jobb, hogy a gyerekek mezítelenek, a ruhák olyan rongyosak, mint régen az amerikai bohócokon az orfeumban? Jobb, hogy nincs mécsvilág a falvakban? A sötétségben mindenki rosszban töri a fejét. - Jancsi, maradj Vladivosztokban.

(1918)

A kaszás

Aki reggeltől estig kaszál, az nem haragszik senkire. A jó kaszás egész testével kaszál. Nekilendül, a dereka jobbra hajlik, a karja kinyúlik, míg a két lába mozdulatlan, mint a cölöp. Aztán suhint a kasza, a két kéz markolja a kaszanyelet, a derék és a test fordul a kaszálás irányába, és a fű a földre fekszik halk szisszenéssel, mint aki befejezte életét. Aztán jobb lábával előrelép a kaszás. A tempó újra előről kezdődik.

Az úszástól - különösen mély vízben, ahol nem lehet bármely pillanatban a fenékre ereszkedni -, az evezéstől, midőn hullámszik a tó, s a part még messzire van, a vívástól, amelyet kemény ellenféllel gyakorolunk: izomlázat kap a test. Olyan fájások jelentkeznek, amelyekről addig fogalmunk sem volt. Hosszas vadászat vagy utazás; hajítás vagy lovaglás ugyancsak lázas állapotba kergeti az izmokat.

De mi ez a kaszáláshoz mérve!

A kaszálás után elválnak a test a lélektől. Az öntudat úgy szálladoz a mozdulatlan test felett, mint egy kis fehér lepke a szélben. Kaszálás után elmúlik minden fájdalom, ambíció, nyugalanság, akarat. A boldogtalan szerelem, az életuntság, az idegesség, a dac, az önbizalom és a többi semmiségek, amelyek bolhák módjára bántják az embereket: elmúlnak, elszaladnak. Mint a száraz levél a kerítés mellett a szélllel: úgy zörög el az emberből a harag, a bosszú, a féltékenység, az epés kedv. A kaszás fekszik, mint a legyőzött ember. A kaszásnak nem kell nóta, nem kell lány, még az ennivalóból is megelégszik a minimummal a gyomor. A kaszás akkor sem nyitná fel a szemét, ha tündérek valceroznának a gyepen, ha a csillagok a bokrokra telepednének, ha a hold gatyában menne végig az országúton. A kaszás kiterítve fekszik, mint az indiai fakír, aki önmagából számüzni tudja bizonyos időre az életet. A kaszás nem gondolkodik, mert nem fáj semmi. Ő az a fájdalommentes, elevenen holtta válott ember, aki nem is álmodik, mert nincs mit álmodni. Ő az, aki elfelejtette addigi életét, baját, bánatát, örömét, reménységét. Ő nem gondol a holnapra, a horizont mögött levő országutakra, a távolság városaira, földhajlás alatt rejtőző kis falvakra, a nyugtalan utazásokra. A kaszás fekszik, mert túl van azon, hogy érdemes legyen valamiért felkelni. A kaszásnak nem kell pecsenye, sem bor. - Ilyen lehet az ember, midőn végleg elfáradt élni, és nem vágyódik másra, mint az örök nyugalomra. Ilyen lehet a százéves ember, aki mindennap csodálkozik, hogy felébred. Nem csoda, hogy a néphit kaszával képzeli a Halált. Rokonok ők, a halál és a kaszás. Jó testvérek, akik megértik egymást, akiknek nincs titkuk, mert hiszen nincs is titok az előtt, aki semmire sem kíváncsi.

Az örök nyugalom előszobája a kaszálás után következő éjszaka. Akik annyit kacérkodtunk ábrándos korunkban az ifjú halállal, a repkényes sírral, amelyet majd bizonyos kedvesek meglátogatnak, ahol elhalványodunk, mint a holdsugár a falon; mi, régi bolondok, akik minden csekélységért, asszonyosarokért, rossz időért, egérnyavalyáért, szentimentális éjszakákért meg akartunk halni, neuraszténiások, melankolikusok vagy jókedvű lármások; esztendőnkint egyszer kaszáljunk egy napig, hogy másnapra elmenjen minden kedvünk az élet megvetésétől, az ébredések unalmától. A kaszás mindennap a túlvilágból jön vissza, ahol holtan feküdt egy rövid éjszakáig. A kaszás az örökkévaló élet egy jelképe. Mindnyájan elmegyünk egy darab időre a halál országába, ahol kipihenjük az élet fáradoalmait, de bizonyos idő múltán, midőn erőink visszatértek, ismét szüksége lesz ránk a természetnek, és visszatérünk harmatban megmosakodva, üdén, boldogan, újjászületve, hogy elvégezzük a kaszálást, learassuk az életnek reánk borított részét, tarlóvá tegyük a földet, amerre súlyos léptekkel jártunk.

(1918)

Pesti vizit

Mi volt Pest, mi ma Pest? Ti azt nem is tudhatjátok, akik sohasem hagyjátok el a város falait, a szakállók és arcok napról napra, tehát észrevétlenül sárgulnak meg körültek, a ruhák le- rongyosodnak oly megszokottsággal, mintha mindig kopott ruhába öltözködött volna a pesti

ember; az éjjél utáni csend, a szomorkás vendéglői étlap, a fekete kenyér, az üres kirakat, az utcai szemét, az esti setétség, a színészkedés nélküli gond már régi ismerősök. Ti, boldogtalan pestiek, nem is emlékeztek már arra az időre, amikor minden másképpen volt a városban, amint az ótvaros is elfelejti, hogy egykor egészséges volt.

Az ember hosszabb időre elutazik a városból, s újra visszatér, a látása megvilágosodik, mint a bibliaolvasóé.

Egykor szilaj vágyakkal, aranyhegyek módjára dongó tervekkel, az elhagyott élvezetek szomjúságával, a fölényes pesti kényelem biztos tudatában igyekeztünk vissza a városba, ha sorunk darab időre másfelé vetett. A legblazírtabb utazó is felemelkedett helyéről Kőbányánál vagy Rákosnál, „mindjárt otthon leszünk”, mondta az emberben az a kis óra, amelynek ketyegését néha hallani véljük az öröm perceiben. A hátunk mögött immár a kényelmetlen vidéki vendégfogadó, a petróleumlámpás-szagú falusi est, a zsíros, gyomorrontogató, bőséges étkezés, a rosszul hűtött sör, a falusi fígaró, a cincogó egér és a szemtelen falusi légy; búcsút vettünk vidéki barátainktól, akiknek kis látókörén, egyhangú, csendes életén, hosszadalmas alvásán, céltalan nappalán, lendület nélküli érzésén magunkban mosolyogtunk; majd elfelejtjük a nőket, akiket a pesti határban szívesen képzeltünk el méheseik, diófáik, alacsony tetőjű szobáik, regényes olvasmányaik társaságában - tőlünk távol, mert csak Puskinban oly áhított a falusi kisasszony; szelíden és fölényesen legyintettünk az elmúlt vidéki napok emlékére, a gondtalan pipázgatásokra, hosszadalmas esti beszélgetésekre, holdvilágos sétákra, a kis fürdőhelyekre való kirándulásokra, majálisokra s kalandokra... Mindjárt Pestre érünk, s új, boldog, nagyszabású, irigyelt fővárosi emberek leszünk, akiknek rendelkezésére áll minden, ami a vidéki embernek elérhetetlen. - Így volt ez régen.

Pestnek akkoriban császárszemlye-, frissen csapolt ser- és virsliszaga volt. (Egyszer már írtam valahol a különböző városok szagairól. Bécsről például azt figyeltem meg, bár több sört és virslit mérnek benne, mint Pesten: a városnak gyümölcs és régiségstan szaga van. Helyesebben: volt.) A régi Pest nyári kanálisáramlatában is megcsapta az utazó orrát az a speciális pesti szag, amely nem volt kellemetlen. A téli karácsonyfaillatos hóesésen is átszüremlett a pesti kocsmák szaga. A belváros selyem- és bőrkereskedésbeli szagait elnyomta a mellékutcák sörházainak párája. A Kerepesi úti bazár-, gyaluforgács- és kanavászszaot parírozta a vendégfogadók atmoszférája, amelyeknek udvarába még nemrégén kocsival fordultak be a pasasérok. A Józsefvárosnak friss szafaládé- és friss káposztaodörje volt; míg a Ferencváros egy nagy borospince volt, ahol sillerbor színű arcuk volt az öreg polgároknak, daloltak a kocsmák udvarain, és muskátli pirult az ablakokban. Budának télidőben régi templomszaga volt, mint litánia után. Nyáron hagymás halászlé viaskodott a kucséberkosár mandulás és cukros ízeivel.

Pest utcái telve voltak képzeletcsiklandozó szagokkal. A pékboltok körül, a frissen sült tészták áramlatában könnyen el lehetett képzelni a hamvas hajú, szürke szemű pékkisasszonyt, aki regényt olvas a bolt csendjében, majd ügyes kézzel, ropogatva szeli a fehér cipót, mint Istennek ajándékát - néhány rézpénzért. A hentesboltban fehér zubbonyában és kötényében tiszta arcú, kövérkés, jóízű menyecske szíves szóval kínálta hideg és meleg portékáit. A csemegésboltok hölgyei ugyancsak gusztust csináltak az áruikhoz. A masamódboltokban titokzatos hamupipőkék ábrándoztak; a gépiró kisasszony tündére volt az irodának. Még a telefonos hölgynek is olyan volt a hangja, hogy könnyen bele lehetett szeretni. E polgári kert rezedái és bazsarózsái között természetesen könnyebben feltűnt a démon, aki a rózsza szédítően nyíló és gyorsan hervadó sorsát választotta életpályának. A kokott francia parfümjé szinte egyedülállóan váltott ki a város központi odörjéből. Messzire rikított a pipacsoszoknya. Egy jobb cipőcske vagy feltűnőbb ruhácska elegendő volt arra, hogy a pesti lány szerencsét csináljon

vagy elbukjon. De még a kipróbált kokottokon is érzett valamely szenteltvíz szaga, amelyet egykor az otthon polgári légköréből hoztak magukkal.

Pestre megérkezni: örömteljes és dicsőséges reggel volt. A vasúti indóházak kőszénfüstös levegőjéből üdén, frissen mosdva és jókedvűen várta Pest az utazót.

A pincérnek újonnan vasalt frakkja, az utcák öntözöttsége, a boltok csábító frissesége, a háztetők fénye, a nagyvárosi élet kellemetlen zsibongása elringatta az utazót egy boldog, ifjú város fantáziájába. Hogy fénylett a Duna! És mily ragyogó topánban közlekedett a nagyvilági élet a korzón! Az arcok, az emberek, ruhák, hangulatok, kedvek mindennap frissek voltak, mint a reggeli zsemlye. Életunt, mogorva, útban álló ember alig volt a városban. Még a bőrze alkuszai is kedves és mulatságos emberek voltak, amint jókedvűen, viccesen benyomultak délelőtt a régi Braunba; csontos marhahúsnak elfogyasztására. Az üzleti élet lebonyolódása egy családi körben űzött, karácsonyesti tártliparti volt a mai, szívverést megállító, élet-sorvasztó hazardjátékhoz mérten.

Ma, midőn megérkezel Pestre, legelőször is az jut eszedbe, milyen hatókör voltál, hogy otthagytad vidéki állomásodat, a közömbös vagy kedves embereket, az eseménytelen napokat, a hosszú, nyugodt éjszakákat, az őrház harangjának kedves kongatását, a csendes kerteket, aluszékony tájképeket, veled nem törődő jegenyefákat, jó illatú hegyeket, hűvös kuglizókat.

A pályaudvaron szinte ellenség által megszállott város előcsarnokába képzeled magad. Jókedvű arcot, szolgálatkészséget, derűs távlatot sehol sem láthatsz. Az egykori menekülő-vonatok életre-halálra menő tolongása, futás, rikoltozás, a sietéstől félrecsapott arcú emberek, a megérkezés után újabb iramodásba fogó pasasérok, gyanakodó szemű kocsisok, mindenütt idegenek fogadnak. Mily kedves volt egykor a régi boltcégéretet láthatni a Rákóczi útján, az ismerős vendéglők, kávéházak mellett elkocsikázni, amelyekről biztosan tudta az ember, hogy ki és hol ül benne, képzeletben feltűntek a „Metropole” törzsasztalai, a „Pannónia” rendes ebédlői, a „Balaton” ismert feketekávézói, a „Hungária” bennszülöttei és a többi pesti emberek mind, akiknek szokásait, üldögéléseit, ebédeléseit, szórakozásait oly pontosan ismertük, mint a kalendáriumot. Ne próbáld őket megtalálni a régi székeken, a régi asztalok mellett. Idegenek ülnek ott, akiket sohasem láttál. Bojnyik arcú, aranyásó elszántságú, nevetlen bevándorlók, akik még hosszú időre kellemetlenné teszik a pesti vendégfogadókat, amíg át nem alakulnak pestiekké. A pincérek talán egy nyári sörkert vasárnapi, kisegítő állapotából avanszíroztak a városba, a poharak, edények csorbák, viharverték, amilyenek azelőtt a vasúti állomásokon sem mertek forgalomba jönni, az étlapra inkább rá se nézz, mert a régi szakács már úgylis öngyilkos lett, és egy állatszélidítő segédje osztogatja a konyhán az ételt. Az éttermek régi, megszokott, derűs, megelégedett hangulatai helyett határállomások zörgő üvegajtós, léghuzamos, poggyászszagú ebédlőzaját találod, ahol mindenki kezével kapkod az ételek után, a pincér frakkját letépik, mert öt perc múlva indul a vonat. Hol van a megbízható arcú vendéglős vagy kávé, aki olyan szolgálatkészséggel közeledett a leteleplő vendéghez, mint-ha egész boltját ajándékba akarná felajánlani? (Maholnap már csak az öreg Tihanyi köszön látogatóinak.) Hol vannak a törzsvendégek, akiknek név szerint rendelte meg a porcióját a szakácsnál Zsán vagy Dallos?

Olyan szomorúan mehetsz az utcára, mint egy gazdátlan kutya. Ott mit láttál, s mit éreztél, arról majd máskor folytatam Jeremiás keserveit.

(1918)

Előszó egy könyvhöz

Azt mondják, öcsém, hogy pornográf vagy. Nagyon súlyos jelző. Csaknem úgy hangzik: mint álhírlapíró. Egy író, aki megcsalja a mesterségét. Hűtlenség, árulás. És én mégsem tudok reád haragudni, te szegény, mert te is a háború szörnyszülöttje vagy, mint minden, amit magunk körül látunk. Csak sajnállak, elfordítom a fejem, mintha egy régi barátomat elzüllötten, rongyosan, tönkremenve találnám az utcán. Az élet telve van misztikumokkal. 1915-ben azt hittük, hogy mindnyájan szentté válunk a háború alatt. A leggonoszabbak magukba szállnak, és egy nagy bűnbánó búcsújárás lesz a világ. Templomok, papok, hitek voltak divatban. Keserves volt az ébrenlét. 1918-ban, az erkölcsi romlottság és elaljasodás tetőpontján én már nem csodálkozom rajtad, habfehér, szüzi irodalom, hogy elzüllöttél, mint egy jó házból való ifjú hölgy a zengerájban. Csak az irodalom maradt meg volna őskori ártatlanságában e soha vissza nem térő napokban, midőn az utolsó előkelő lelket csendörök lökték le a pesti villamosról, mert nem tudta a rendet? Mikor mindennek vége lett, ami eddig érték, drága vagyon volt az életben: becsület, női erény és családi tisztaság. A Szörny beleköpött a legtisztább szájakba, megölelgette az érintetlen szüz-lelkűeket, tétovázóvá tette a gyémántkemény becsületet, a kétségbeesés enyhén borzasztó apátiát szült rettenetes méhéből. Hogyan maradhatott volna ez években szüzen az irodalom, amelyet szenvedő, vergődő, boldogtalan emberek csinálnak, amelyből kereskedők élnek, és amelyet pénzért árulnak? A ringyó színház után beleszédült a magános, apácaálmú irodalom is korunk divatos erkölcsébe. Olyan taszító erő jött e borzalmas években, hogy ember nem maradhatott helyén a meredély szélén. A megélhetés oly rettenetes küzdelemmé vált, hogy már a gyermekek bűnbe fogantattak. Tévelygő örültek módjára néznek körül az új világban azok az emberek, akik megpróbálkoznak a régi rendszer szerint gondolkodni. És már mind ritkább a kétségbeesett fohász: Uram, adj erőt e kinszenvedések elviseléséhez. Az égő házból mindenki kiugrik a bűn mocsarába.

Most már végérvényesen elzüllött az utolsó szüz lány is a városban, akit Irodalomnak hívtak, és hajdan oly szenvedélyesen gondoltunk rá, mint a menyasszonyunkra. Pirosat tett az arcára, rikoltva emelgeti a szoknyáját, a holdsugarba csak azért nézeget, hogy a fajtalanóságát leplezze. Könyvek jönnek, könyvek mennek, amelyek azt prédikálják, amiről a férfiak azelőtt egymás között is szégyenkezve beszéltek. A női ideál kiterítve, felboncolva fekszik a hullaházban. Az élet tüneményes délibábja elhalaványult a nyomtatott sorokból. Bűn, szenvedés, rettenet minden szó, amit új könyvekből, újságokból olvasunk. Révülten állunk meg az új világban, és azon csodálkozunk, hogyan van kedvük az embereknek az élet folytatásához?

A könyvek, amelyek a ránk következő időknek horoszkópjai, olyan generációt jósolnak utánunk, amelyben kipellengérezik a piacon az ártatlan hajadonokat.

(1918)

A gyermek és a hiéna

Tegnap Pesten egy időre elfelejtették az emberek a Hindenburg-állásokat. A hiéna leharapta a gyermek kezét az állatkertben. Az embereknek jobban fájt egyelőre az a leharapott gyermek-kéz, mint tízezer halott a somme-i sivatagban. Az emberek alapjában jók, részvételtjesek, és képmutatás nélkül rettennek meg, ha valamely új borzadály vetődik útjukba. S ez az állatkerti eset valóban az édesanyák rettegő látományaiból való, az apák aggodalmas elképzeléseiből s mindazoknak a melegszívű féltéséből, akik valahol, valamerre egy gyermeket szeretnek. Mire

e sorok napvilágot látnak, a pesti ember elfelejtette a gyermek szörnyű küzdelmét a hiénával, mert új borzalmak rázzák meg világszerte a lelkek száradó diófáját. Ismét szél lendül, komor ősz ereszkedik a földre, és az emberi érzések kifogyhatatlan fájáról bőven rázza az idő a gyümölcsöket. Nyugaton történik valami, vagy délen? A hősi halálok áradata jön hozzánk ismét vizitbe? A közelgő tél szívszakító nyomorúsága rajzolódik a horizontra, hisz tavaly óta homokzátonyként emelkedett a nyomor az emberiség tengerében, s a földről már elszállott minden meleg? Jönnek az események, amelyek a hiéna tettét felejtetik, csak egy-két szomorú álmodozó tűnődik még az eseten. Mert ez a szörnyű kép, amilyent elfelejtettek festeni a borzalmak festői: korunk szimbóluma. Az ártatlan, játékos gyermek karját elkapja a ketrecébe zárt vadállat, s szörnyálmobeli fogaival leroppantja! Vajon nem ez történt a kíváncsiskodó emberiséggel, amely kezét a háború ketrecébe dugta?

*

A gyermek elszaladt anyja mellől, aztán egy szörnyű kiáltás hangzott el... S a vadállat, amelyet Kipling-elbeszélésekből már szinte megszerettünk, megjelent valódi alakjában a nagyváros utcáján. A fékezhetetlen, embernek teljesen idegenszerű, kiszámíthatatlan vadállat, amelynek szaga, szeme, erkölce, teste oly különböző az emberétől, mint a sivatag szennyétől a rengő csillagsugár. Szinte bibliai kép ez. A ketrecbe zárt vadállatok beleavatkoznak az emberek háborújába. Megmozdulnak az örökös rabságra ítélt fenevadak, és bátorságot vesznek maguknak az ember megtámadására. Ismeretlen, setét szemek villannak fel a ketrecekből, sohasem látott borzalom tompa hörgése hallatszik: a vadállatok éheznek az állatkertekben, és az emberre fenik a fogukat, aki eddig eltartójuk volt. A dögszag, amely elárasztja egész Európát, bizonyosan jobban izgatja a ketrecek lakóit, mint a kevésbé kiélesedett szaglász emberekét. A hiéna szimatolja, hogy zsákmányával telik meg a föld, s ő nem hagyhatja el a vasrudakat. A vadállat a zárt kertben éhezve üvölt. Azt a munkát, amelyet ő szokott végezni, most az emberek vállalták magukra. Az ember gyilkol, testével érintkezik a kiontott vérrel, sápadt hullákkal hinti be a sivataggá tett földet, lobogó fürtökkel fut a halál tajtékos, agyonsarkantyúzott paripája mellett, hullaszaga van a katona ruhájának, vérengző képekké váltak az emberi szelíd álmok, úgy sikolt a halálfélelem, mint a tűzoltók sípja: és a vadállat kénytelen korgó gyomrával ketrecéből nézni azt, hogy milyen neki való világ van odakünn.

Az oroszlán, a tigris, az elefánt uralkodik magán. Lehajtott fejjel fekszenek a nagy vadállatok a vackukon, és talán megvetik az embereket gyávaságukért, mert nem merik őket kiengedni, holott az ő hivatásuk volna a gyilkos halál osztogatása. Az állatkertekben már második éve szenvednek éhségtől a vadállatok, és senkinek se jut eszébe a csatatérre engedni őket, hogy jóllaknának emberhússal. Hiszen odavalók vagyunk mi, emberek, a vadállatok gyomrába, a bestiák szaporítására, miután szörnyekké váltunk a szokásainkban, a hűtelenségünkben, az elvetemedettségünkben. És az állatok nem láznak fel a messzi Indiákon, távol Afrikában, az európai díszkertekben, nyugodtan viselik sorsukat. Csak a foltos hiéna nem tudott uralkodni magán, mert ő érzi magát leginkább megkárosítva. Az ő hivatása a sivatag halottjait eltakarítani, haldokló utasok életét elrabolni, sírokat bontani - amint valamikor az iskolában ezt tanultuk. Ő a kijátszott, mert rabbá tették, holott kedvére, szenvedélyére, szerelmére a mostani idő volna legkedvezőbb. A konjunktúra úgy áll neki, mint egy árdrágítónak. Most úgy élhetne, mint gyermekkorában Afrikában hallotta, midőn az öregek homoktól eltemetett karavánokról beszéltek. Most az egész világ a csalódottak, ideálban megbukott emberek temetője. Mily jó dolga volna, ha szabad lehetne. - S dühében leharapta a gyermek kezét, mert őt is rabtartói közé számította.

*

A gyermektanulmányosok, élükön a kitűnő Nagy László igazgató úrral, bizonyosan felfedezik e komor őszi mese emlékeit a gyermekek rajzaiban, amelyekből a gyermeklélek fejlődését figyelik. A gyermekek már évek óta katonát, ágyút, várat rajzolnak az iskolákban. Öregasszony lett az a kislány, aki Piroska és farkas meséjét rajzolta meg iskolai feladványként. De most nagy szenzáció lehet ismét a pesti gyermekvilágban, amelynek régen kedves játékos-helye a kies állatkert. A gyermekfantáziák a valóságos élet katonái, hadiszekerei, robbanó bombái mellől egy napra visszatérnek a régi mesevilágba, ahol az állatok körül csapongott a gyermekképzelet. Pesten most hiénát rajzolnak a ceruzaforgató gyerekek, borzalommal, a gyermekszoba rettenetével gondolnak az állatkerti fenevadra, amely kis társukat oly szörnyen megcsúfolta.

Valahogy így múlik el majd a háború is a felnőttekről.

Valamely olyan rettenetnek kell jönni az emberiségre, amely elfeledteti vele, hogy háború van a világon. Valamely szörnyű csoda vajúdik az idő méhében, amely hatalmasabb, elképesztőbb, rettentőbb a háborúnál is. Az ember úgy van teremtvé, hogy a bajt akkor felejtí, ha nagyobb bajba keveredett. Talán az a legnagyobb baj most következik, hogy emlékezetünkől kitörölhessük a közelmúlt esztendő emléket.

(1918)

Kisasszony a kalapács alatt

Z. kisasszony esete (a sertéskereskedővel) vagy ezer pesti lány ártatlanságába kerül, aki ezekben a napokban ér a döntő elhatározáshoz, hogy a tisztességes élet bús apácafátyola alól a bűn aranyozott ketrecébe menekül. E korszak bibliájából is kipiroslik a táncosnő esete, egy kis test elárverezése részeg hadimilliomosok mulatságán - szegény, rongyos lányok álmának megvalósulása az éjjeli karmester lakásán, ahol kis színpad ásít ócska kulisszákkal, a zongora billentyűje oly sárga, mintha öreg makrók csontjából volna, tánc és dalolás folyik itt napközben, amint a macskakölykök tanulják az egérfogást, álmok szövődnek, és regények hangzanak, gazdag öregember képzeletbeli arcképe függ a falon: egyszerűen a tanyán, ahol a szegény, bukni vágyó lányok mostanában (az újságcikkek után) bizonyosan reggeltől estig nyomkodják a csengő gombját... Ötvenezer koronát ér egy lány ártatlansága ebben a házban, ahol ekkora összegről még senki sem álmodott. A szerencse aranyozott disznója messzi hallhatólag rőfögi itt, amit a rongyos fiatal pesti nők valaha e szerencséről összeálmodtak. A valóságban mutatkozik a hadimilliomos, akiről eddig csak az újságban olvastak. Itt terpeszkedik az ócska színpadi bútorzaton a disznófejű pénz, akit eddig csak kocsiján láttak elrobogni, itt vájkál a hadimilliomos keze, amelynek olyan színe van, mint a hulláknak, amelyek a sírgödrökbe vonultak, hogy a milliomos meggazdagodhasson; itt leselkednek a gyémántok, mint a kígyók szemei, itt zizeg a bankó, mint a szél az akasztott ember talpa alatt, itt folyik az árverés beteges, sovány, fiatal női testekre, amelyek csak ma érnek valamit, mert holnapra tán belepik a hullafoltok. Vajon hány szegény, rongyos szoknyás leány álmodik ezeken az éjszakákon a karnagy titokzatos lakásáról, ahol a szerelem házárdjátéka lejtí hastáncát? Itt még senki sem tudja, hogy a várost sima fekete folyam szeli keresztül, amelynek révült mélységeiből hívogató hangok hallatszanak a magányos, szomorú éjszakákon. Itt még a vénség egy bolond öregasszony az öltözőben, akit dús borraival boldogítani lehet. Messziről fénylik a selyem, mint egy titokzatos vadállat. Az élet egy kackiás fiákeres, aki sohasem vénül meg bakján. A dal napestig zeng, és az ifjak kecskebékák módjára ugrándoznak. Bolond, féleszű bűn,

amelynek vastag függönyén nem érzik át a kórház orrfacsaró búze, a vénség ráncos piszka, a magányos nyomorúság patkánycincogása. Áll a bál.

Majd elindul az ezer pesti lány - de ők elmentek volna a gusztuscsináló árverés nélkül is a lyukas hídra. Voltaképpen mindig árverés folyik a szép nőkre, amióta a világ van. Bolond fiatal férfi rajongását, csúf öregember kincsét, dolgos férfi munkáját rakta a lábukhoz, amelyektől üdvözülését várta. Az ékszer és a szép nő jó testvérek, megsegítik egymást a bajban, búban, szomorúságban. Nincsen olyan emberi száj, amely oly csodálatos meséket tudna mondani, mint egy fülbevaló. Nincs olyan férfias erény, amely megfojthatná a nő dereka körül sziszegő, gyémánszemű kígyókat. Bölcs ember nem bánkodik azon, hogy a nőket árverezik, hiszen napjainkban mindent elárvereznek, becsületet és ócska nadrágot.

Z. kisasszony történetében alig tudok egyéb érdekeset észrevenni, mint azt, hogy a táncosnőnek a milliomosokon kívül voltak olyan barátai is, akik a megfelelő tanáccsal ellátták az ajándékozott ötvenezer koronás csekk értékesítésénél. Arra az ismeretlen emberre vagyok én kíváncsi, aki itt a háttérben, láthatatlanul áll, aki egy tizenhárompróbás ügyvéd furfangosságával vezette a kisasszony ügyét. Aki a csekk-törvényt oly kitűnően ismerte, aki az ajándékozási levelet tanácsolta, aki a kisasszonyt a fürdőhelyre elutaztatta a milliomos után, aki nyomban letétbe helyeztette az ártatlanság díját, aki lármát csapott az újságokban... Ők, a többi részeg hadimilliomosok, a maguk piszkos fogadásával, az elkábult táncosnő, a kávéfőző karnagy és az egész éjszakai millió oly sablonos, mint bármely pesti történet az érdektelen félvilágból. Ámde szerepel ebben az ügyben valaki, akinek több esze van, mint egy parkett-táncosnak, aki nem ijedt meg a milliomos tavalyi váltóját átjavítani, aki a kisasszonyba bátorságot öntött az első randevú éjszakáján, s talán ott sétálgatott az ablak alatt, amíg odabent a milliomos az ajándékozási írást fogalmazta, s idejében elkapta a milliomos kezét, amidőn az valamely kupecfurfanggal ismét értékteleníteni akarta keze írását. Ez a bizonyos láthatatlan harmadik érdekes ebben a pesti regényben, akinek esze és elszántsága vetélkedik a hadimilliomosok furfangjával, aki ebbe a világba született ember, nem ijed meg, szemközt néz az eshetőségekkel, és úgy rendelkezik a kisasszony gyávaságával, mint Svengáli.

Az ismeretlen harmadik keze látható Z. kisasszony munkájában, azé a harmadiké, akinek neve sohasem kerül az újságokba s a rendőrség elé sem, legfeljebb akkor, ha az ágy alól elő-ráncigálják, hol késsel a kezében virrasztott, míg kedvesét más ölelgette. Ez a rejtelmes, házak fala mellett meglapuló, szeretője kocsiját messziről követő, a szerelmi hajnalokon nyugodtan virrasztó, hidegen spekuláló férfi érdekes ebben a pesti kalandban, amely visszatért, mint egy nyári emlék. A milliomosnak majd fizetni kell, a kisasszonyra még sokszor árvereznek, míg a harmadik csendesen nevet valahol a markába.

(1918)

A sisak nélküli lovag

A budai hegyek, a kövér Duna s a pesti élet unalmából félénken meglátogat egy könnyű őszi emlék: egy régi szeptemberről, amikor az ifjúság játékos kedvével boldogtalannak és élet-untnak móriskáltam magam, halni vágytam, bár arra semmi okom sem volt, játszottam az élet és a halál gondolatával, mint színes labdákkal, költői végrendelkezés megfogalmazásán törtem a fejemet, és boldogított a gondolat, hogy majd egy nő, akit itthagytam, sírni kijár a sírom-hoz... Milyen bolond az ember az ifjúság romantikus korszakában! Még a Rókus halottas-

házának udvarából eltemetkezni sem fél. A világfájdalom és az élni vágyás úgy játszadozik benne, mint a szökőkút két sugara. Byron és Reviczky Gyula a költői, Turgyev jön elő álmában, bús köpenyegben, a tarantászon, megvonja életét egy szentimentális érzelem pók-hálójában, és sehogy sem akar kimozdulni abból a lyukas mogyoróból, amilyennek az életet képzelet.

Akkor még béke volt, s a fiatalság ráért regényes öngyilkossággal, keserves szerelemmel, csalódással, egyszóval bensőséges életével foglalkozni. Mindenki azt gondolhatta magában, amit az évszakok, élmények, könyvek, változatok diktáltak. Egy szép sablon volt az élet, mint egy pontosan lejátszott zongoraskála. Az embernek önmagával kellett színészkedni, torz arcot vágni a tükörbe, regénykönyvek s versek hangulatait utánérezni, hogy valóban megismerkedhessen a boldogtalansággal. Egy megható póz volt a szomorúság. Alkonyati szalonban, édesded zenék dallamainál vagy az őszi piros pénzű bokrai között, szentimentális sétánál hű barát volt a belső boldogtalanság, amely nemes egyszerűséggel lépett be az ajtón, s valódi arcát sohasem láthattuk, mint annak a vaslovagnak, aki legelső osztályú temetések alatt középkorias, zárt sisakban lovagol a koporsó mögött.

A vaslovag most levette sisakját, s mindnyájan szemközt nézhetünk a boldogtalanság fattyúarcával.

Ez az arc olyan, amilyent az ifjúkor legbúsabb álmaiban sem képzelhettünk. Fakó és őszi haj borítja a homlokot, amely hajzatot, az agyból kirepülő varjak mindennap megtépáznak. Ott kárognak, türelmetlenkednek a még élő szemek körül, és napjában százszor kiáltják: „mért nem halsz már meg, hisz eleget éltél, voltál röpké ifjú és meggondolt öreg; vénségedre bolondultál meg, hogy tovább akarsz élni, mint ameddig megadatott?” És tépik, szaggatják a megmaradt kevés hajzatot, mintha siettetni akarnák ezzel is lakomájukat.

A szembe irtózat nézni. Egy elhamvadt világ pernyéje s üszke keríti a szemgödröket, mint leégett falut a kormos gerendák. A tekintetből az örökös gályára ítélt rabok fénytelen megnyugvása setétlik. Egy mindenét elveszített ember búcsúpillantása ez a táj felé, ahol egykor boldog és megelégedett volt. Reménytelenül, mint a sírgödör néznek az elítélt szemei, mert minden porcikája érzi már, hogy a papok vigasztalása a másvilági életről nem az ő füleinek való hallomás, a költők kiáltozása a feltámadásról s a visszatérő ifjúságról: hazugság. Meg kell halni, mielőtt elérkezett volna arra a szigetre, amely felé az emberiség evez, a boldogság szigete eltűnik a ködben, ahol egy másodpercre felbukkant barátságos lámpásaival. A boldogtalanság szemében szédül a szemrehányás is, mint egy halálra kínzott gyermek tekintetében. „Miért éltem? - kérdi a szem. - Miért szenvedtem? Miért játszottam kálváriát? Miért nem fulladtam a jég alá? Miért kell megélnem életem menthetetlen összeomlását, minden reménységem dögvészét, utolsó álmaimnak szeptemberi madarakként való elvándorlását? Anyám!” Ez a szem már csak az utolsó hosszú éjszakát várja, amelyből nincs fájdalmas felébredés, a kígyókat nem látja viszont, amelyek a reggel első sugaraival kimásztak ágya alól, hogy rátekerődzenek bilincsek módjára a szívére és az eszére, míg a nap tart, s a gályát vonja a rab.

A sisakja fosztott boldogtalanságnak nincs hangja. Szájából kimarta az idő a fehér fogakat, játékos, ízes csettintéseit a nyelvnek, a daloknak boldog felgurulását a szívből s torokból, az aranypengésű szavakat és szitakötőfényű hazugságokat. A boldogtalanság csak hallgatni tud, lehajtott fejjel és ernyedtt nyakszirttel. Egy néma bakter ő az élet vonata mellett, amelyből a boldogok kacagnak ki a fénylő éjszakába. A boldogtalanság oly csendben végzi útjait, mint a hold madarai. Meg-megáll, s céltalanul tovább csapong a denevérekkel. Neki nem jön meg a reggel kis énekeseivel és a hajókürtök riasztó kiáltásával.

Ő csendben hintázza magát egy lombjavesztett faágon, amely alatt a tudatlanok csókolóznak. Már lemondott arról, hogy felordítson a kintől s gyötrelemtől. Már elhagyta féltékenysége, amellyel szívbeli kincseit őrizgette. Minden elpusztult körülötte, amelyért eddig élt. A kínszenvedés hangja messzire elszállott, mint egy tébolyult fehér fantom az éjszakában.

A boldogtalanság nem sír, s nem panaszkodik. Áll mozdulatlanul, mint a megszedett szőlőtőke. Amiért virult, amiért ifjú volt, amiért gazdag volt: levette róla az élet fordulata. Belenyugszik sorsába, hogy tűzre kerül, amely tűz mellett más, eljövendő emberek melegednek egykor.

Ez az emberiség a háború ötödik esztendejében már régen felrúgta jogát ahhoz, hogy boldog legyen valaha. De talán már nem is akar többé visszatérni régi szerelméhez, dédelgetett kedveseihez, a régi emberi élet örömeihez. Megszerette a betyáréletet, az üldözött, akasztófás, lőporos, tilalmas életet. A múlt századbeli szegénylegények korszaka tért vissza, azzal a különbséggel, hogy nincs pandúr, mindenki zsvány. A hosszú, nyugodalmas, aprópénz-gondú élet után az emberiség rátért a legnagyobb hazardjátékra, kockára tette mindenét, s a játékpénz a láthatatlan bérló, a sors zsebébe vándorol. Üres maradt az asztal, ahol annyi kincs volt felhalmozva. Ott állott a szabad, független, öntudatos, belső élet Énje, mint az aranyból való Ararát hegye a földi értékek között. A szabadságok szobrát szétvette a megvadult tömeg. Ott voltak felhalmozva a visszaadhatatlan emberi életek, a gyönyörű teremtmények, a kétlábú, gondolkozó emberek. A tengerek és folyamok nyílt és szívringató, szabad távolsága. Az országok zöldellő, furulyázó szomszédsága. A sirályként repülő vitorlái a hajóknak és a vasúti kerekek boldog kattogása az életörömmel teli világrészekeken át. Ott állott a hit s a reménység bazilikája, ahol ma egyenlő a föld a mezővel. A családi élet kunyhóját boldog akarások védelmezték. A gyermekek bizakodva nézhetek előre a kezdődő élet ösvényére. A munka megelégedetten forgatta pörölyét. A pénz és a gazdagság oly vígan járta be a világot, mint egy jókedvű, fehér bajuszú levélhordó. Az ősz örömei vágyakozólag tárták ki karjukat a ballagó ember felé. Még az is szerelmese volt az életnek, aki megunta azt, mint egy hűtelen kedvest. A boldogtalanságot zárt sisakban, láthatatlan arccal képzeltük a temetéseken.

Most látjuk sisak nélkül a szörnyű lovagot, s elképzeléseink, amelyeket felőle ifjúkorunkban alkottunk, gyermekes álmok a valósághoz mérten.

(1918)

Totem- Tabu

Pár héttel ezelőtt azzal a betegséggel barátkoztam, amelyet spanyolnak neveznek Budapesten. Most eszembe jut egy és más az alig elviselhető napokról s éjjelekről. A betegség, amely eleinte a pesti hölgyek divatja volt, járványszerűleg lépett fel. Ő volna az a járvány, amely hosszadalmas háborúk után felüti fejét az emberiség hervadt mezőin? Ő volna a megszelídült középkori pestis, a keresztes hadjáratok bélpoklossága, a rémületes vérbaj? Ő az a civilizált, finom betegség, amely egy nagy tudású vegyész módjára halálos biztonsággal mérgezi meg a modern embert? Kesztyűsen, ártatlanul egy futó nátha, könnyed rosszullét ürügyével jön. A láz eleinte csendesen piroslik, mint egy békés alkonyat felhője. A hidegség oly alattomosan borzong végig a lábszárakon, mint az esti szél a bokrokban. A térdhajlásban, hónaljba, csuklóba dermedt kígyók telepednek, amelyek fájdalmat okoznak, ha nyugvásukban megzavarják őket. A torokban csendesen szárad az élet kútja, és a fülben halk, zizegő dobolás keletkezik, mintha hullabogarak kezdenék már zenélésüket. A nyelv pihenni akar, és a derék

körül olyan fájdalmak suhannak el, mint a hóhér ölelgetése. Az agyvelőkben piros és kék színeket lát a képzelem, forni kezd egy csendes kis fazék a bűvész csendes tűzhelyén, forró füstök, lidércclángocskák csapódnak a koponya falához, mintha elhangzott volna valahol egy varázsszó, amelynek nyomán felébrednek az emberi testben rejtőzködő koboldok, gonosz manók; a tudatlan sejtekből, a szolgálatkész izmokból, a renyhe húsokból, sőt a bennünk fehérítő csontokból magukhoz térnek a gonosz kis elátkozottak, amelyek a halálos óránkat várják közönségesen, addig mozdulatlanul meglapulnak, alusznak, hisz bizonyosan eljön az ő idejük.

A legerősebb akarat és önfegyelem is felmondja a szolgálatot arra az általános támadásra, amelyet a teste kezd el az ember ellen. A megvetett, bölcsen lenézett vagy dédelgetett test lázadozik gazdája ellen. A hegyek vajúdnak, a völgyek rengenek, a sűrű hajzatokban olyan forróság keletkezik, mint a gyilkos mocsarak környékén, az öntudat fokonként elereszti a kormánykereket, az ész-kapitány feladja a harcot a láthatatlan ellenségekkel, a láz jön, mint a Tisza áradása. Könyv, műszer és megnyugtató munka ernyedten hull ki az ember kezéből, csak a lázmérő marad helyén, mint elsüllyedt hajónak az árboca.

Az ember beteg, s nem tudja, hogy mi baja van. Egy sebbel, egy töréssel, egy ismert betegséggel valahogyan elbánik az emberi akaraterő. De ezzel az új járvánnyal szemben jóformán tehetetlenül áll az orvosi tudomány. Nem lehet megállapítani, hogy mit akar, s mit csinál a bacilus, amely kétségtelenül a szervezetbe szökött. Nem tudunk ellene védekezni, mert olyan rejtett az útja, hogy csak akkor ismerjük fel a vakondokat, amikor kiásta már a lyukat testünk mezőjén. Egyszer a tüdőre, máskor a vesére, majd a szívre veti a célt. Nyugtalan ördög módjára kalandozza be a szervezetet, és kikopogtatja, hol leggyengébbek az erődítmények. Igaz, hogy napjainkban minden betegséget spanyolnáthának neveznek, öreg tuberkulotikusok hivalkodva halnak meg a korszak divatos betegségében, vén cukorbetegségűek elkeseredve szidalmaznak a szenyórok és szenyórak országát, kimustrált ütőér-elmeszedettek ez újdonsült náthára fogják bajukat, a beteg ember szereti magát azonosítani beteg embertársaival, mert így könnyebben remél gyógyulást. Az a vidám, regénybeli úriember, akinek húszféle halálos betegsége volt, s aki így szórakozott az életén: az a humoros figura eltűnt, mióta a járvány kibontotta kalózzlobogóját. De nincsenek már azok a hamiskás, ravasz, jólelkű emberek sem, akik ugyanazt a betegséget hazudták magukról a nagybeteg ágyánál, hogy emígy vigasztalást nyújtsanak a szenvedőnek. Ma valóban mindenki komolyan beteg. Az öt éves gyötrelmek, a kínszenvedések, éhségek, tisztátalanságok, mosatlan kezek és öntözetlen utcák, szappan nélkül és rosszul mosott ruhák, az emberek örökös vándorlásában felkavarodott szennyek, ocsmány utazások, tömött gyalogjárók, elzúllott kórházak, rossz és élvezhetetlen élelmek, a pótszerek, a hamis zsírok, gonosz tejek, trágyán hizott állati húsok és a mai élet többi becstelenségei megtörték az emberi szervezet békebeli ellenálló képességét. Igaz, hogy valamiképpen meg kell halni, de eddig senkinek sem jutott eszébe, hogy közönséges muszka influenzától - mert hisz ez a spanyolnak nevezett járvány - ilyen könnyen beadja a kulcsot. A régi jó influenza, amely a kilencvenes években lett divat Magyarországon, mint a szőlőbogár, csak a nagyon öreg embereket ijesztgette. Mert attól féltek, hogy ágyba kell vele feküdni, és a sok fekvéstől jön a tüdőgyulladás. Egyébként könnyedén és felületesen intéztük el ezt a náthát, amely most, a háború borzalmaiban ily féktelen erővel dobta fel fejét. Hazája most is Ázsia, bizonyosan onnan szökött el a gonosz, mint eddig mindig, hogy a legyengült emberiségnek megmutassa lefitymált erejét. A kimerült emberiségnek elég volt egy szélfuvallat, hogy megmérgeződjék a nyavalyától. A hatalmas, jól táplált, izmos emberiség, amelyet öt év előtt fejszével sem lehetett agyonverni, légy módjára hull az újonnan jött betegségtől.

Mégsem szólalnak meg a harangok és a szívek! Még mindig kevés volt a gyötrelmem s a betegség. Vajon mire vár a megőrült emberiség?

Orvosok tanácskoznak mostanában Pesten. Az akadémiai díszteremben porosz, hollandi és magyar ideggyógyászok tartják ötödik nemzetközi pszichoanalitikai kongresszusukat. A tarka nemzetköziséget, a földgömb sokszínűségét nemigen látni e kontinensbeli orvosok gyülekezetén. De mégis itt van a nagy hírű Freud Bécsből, akinek jeles iskolája van Magyarországon is a róla elnevezett freudizmus révén. A pszichoanalízis bécsi vezérének a napokban új könyve hagyta el a sajtót. *Totem-Tabu* a könyv címe, és az ausztráliai vad néptörzsek életével, törvényével, szokásával foglalkozik. Freud tanár úr az ősemleren át akar eljutni a mai ember belsejéhez, az emberiség gyermekkorához zárandokol el, messzi, ismeretlen szigetekre lakó, az állatvilággal még rokonságot tartó ősemlerekhez, hogy megfejtést leljen a modern emberhez. A freudistáknak tulajdonképpen csak ott érdekes az Ember, amikor a világra jön, és a gyermekkori palánták kidugják fejcskéküket a tudatlan s pallérozatlan lélekben. Ők e legrégibb, szinte a másvilágról hozott sajátságokat és tulajdonságokat keresik a felnőtt emberben is, mert ott akarják meglelni a betegségek csíráját, amelyről még maga az ember sem tud.

Élvezetes órákon hallgattam barátomat (dr. F. S.-t) a *Totem-Tabu* című könyv nagyszerűségéről, az ausztráliai vadak struccmadárral, emuval s medvével való atyafiságos viszonylatáról, a gorilla szerelmi életéről, az ősemler keletkezéséről, a szentségek és borzalmak, a tabuk létrejöttéről. Az egész elmerült messzi világról, amely az emberiség bölcsőjét körülfogta.

Hallgattam és gondolkoztam. Én úgy szenvedek, hogy a fogamat csikorgatom. Én oly boldogtalan vagyok, hogy szemeimet sem szeretem néha kinyitni. Én rabja vagyok náthának, háborúnak, minden kinszenvedésnek. Hogyan lehetne engem meggyógyítani a Totem Tabuval, amikor csak egy rokonom van a világon, a fájdalom?

A mai napon kezdődő kongresszus tán feleletet ad majd a szenvedők kérdéseire.

(1918)

Levél a legöregebb pesti emberhez

Kedves urambátyám, szarkalábos levelét megkaptam - sok mással -, s hűségesen nyugtázom, hogy a pesti utcák keresztapjának nevezett, holott a pogány város még javában hitetlenkedik, és eszébe sem jut vallást cserélni.¹

Azt szeretné tudni, kedves urambátyám, hogyan is lesz ez a nagy keresztelő. S kifejezi aggodalmát, hogy nem szeretne a Régiposta utcában egy este lefeküdni, hogy reggelre új neve legyen az utcának. Csak mindent intézzünk csínján, csendesen és meggondolva - írja kedves bátyám -, ne hamarkodjunk el semmit; lám, Döbrentei Gábor táblabíró úr óta, aki utoljára az utcák keresztapja volt e városban, csaknem száz esztendő múlt el, amíg ezt a fontos hivatalt újra betöltötték. - Ha nem sietünk, kedves urambátyám, lassan és meggondolva haladunk, ne szégyellje későbbben magát - a gyerek, hogy alkalmatlan, kellemetlen nevet kapott az új kereszttségben. Hiszen az utcák is úgy vannak a nevükkel, mint az emberek. Urambátyám is tapasztalhatta, hogy milyen fontos a név az életben, amelyet az ember visel. Egy könnyelmű, tréfás vagy fogpiszkáló módjára szűrő név halála napjáig szerencsétlenné teheti viselőjét. Míg

¹ A Fővárosi Közmunka Tanács 1918. október elsején felkérte Krúdy Gyulát, hogy az új utcák elnevezésére javaslatot tegyen. (A szerk.)

egy sikerült, kellemetes, mindenkinek tetsző név élete végéig megsegíti hordozóját, mint valami amulett.

Most már majd csak béke lesz a világon és Pesten is.

Néha-néha felmerült az elgondolkozásaimban, hogy vajon ne állítsak-e szerény indítvánnyal kis emléket az elmúlt háborúnak, városokról, tornyokról, hegységekről, ahol magyar katonák, pesti fiúk véreztek, mint a halálraítéltek? Név volna elegendő e szörnyeteg hombárban, amelybe öt esztendeig begyömöszölték az emberiséget. Minden név az elmúlt nagy esztendők óta vért, életet, hősiességet és csodát jelent. Magyar csodát, amelyből Budapest is kivette részét. Az eltávozottak szörnyű halálukkal és még szörnyűbb küzdelmekkel, az itthonmaradottak imádsággal s elképzelhetetlen szenvedésekkel.

Ezer név volna arra, amellyel a haldokló háborút megörökíthetjük Budapest utcáin. A nyomor, kín és gyötrelem sok névre hallgat a szótárban. A világrészen végighullámzó küzdelem új száz nevet mutat a tervező előtt. Tengerektől tengerekig tartott a pokoli dulakodás, magyar vér folyt újra a szentföldön keresztény királyaink óta, és a belga határon is magyar káromkodás és halálhörgés hangzott vissza. Kárpát és Alsó-Duna, Erdély és Piave visszhangozta egy generáció jajkiáltását és dühét. Az Adriába magyar vér vegyült, s északon, muszka ingoványban a mi fiaink szeme meredt a búcsúzó napba és a bús képű holdvilágba. A főhadiszállás hivatalos jelentéseiből lehetne találni annyi nevet, hogy nemcsak Budapest, de Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye valamennyi utcájának jutna emlék a hadjáratból.

De vajon, kérdem urambátyámat, arra rendezzük be borongós őszi ködben láthatatlan jövődönket, hogy mindig csak a legszomorúbb múltra emlékezzünk? Ne lássuk a következő reggelek arany-piros napsugarait és emberi orcáit? Ne varázsoljuk lelki szemeink elé azt a boldog budapesti embert, aki fanyar kedvvel érezné magát a Ravaruszka vagy a Limanova utcában? Nem lesz mindig gyötrelem s kenyérjegy Pesten. Lehetséges, hogy mi már rég elértük akkorára a temetőt, midőn olyan világ keletkezik, amelyben boldog, kedves, nyugodt élet lesz! Elmentünk, szemünk örökre lezárult a szenvedések elől, amelyeket láttunk, szájunk nem nyílik újra panaszra, kétségbeesett és bús gondolatink elszállnak, mint a soha többé vissza nem térő vándormadarak. Csendben leszünk, s itt új emberek járnak, akik szegényebbek ugyan tapasztalatokban, de annál gazdagabbak érzésekben. Vajon lehet-e célja a mai nemzedéknek, hogy utódját szomorítsa, lépten-nyomon, utcán?

Erre a háborúra úgy sem gondol vissza senki. Felemelt fővel még azok sem, akik többet tettek annál is, amit a kötelesség parancsolt! Gyász, bánat, vértanúhalál és a szentté vált hősök emléke lengedezik körül az emlékezőt, ha gondolatait a múltra irányítja. Ezernyi rém lappang az ajtó mögött, amelyet most végleg lezárunk. A tüzet és pestist tojó sárkány végelgyengülésben befejezván életét, a múzeumba vándorol késői korok okulására. A nagy sírdomb alatt elcsendesednek a halottak, az élők keresik helyüket és napsugarukat az eleven életben. A történelemíró görcsös keze immár fáradtan lehanyatlik a harcok és szenvedések feljegyzésétől. Felejtani akar a világ, mint akit megcsaltak s megcsúfoltak. Helyén való dolog volna-e a menekülő életet minden utcasarkon megállítani s egykori szégyenére emlékeztetni? A bűnösök elveszik méltó jutalmukat, az embervérrel öntözött föld is felejt, a rét megbocsátja, hogy ágyúkerekék gázolták le virágait, a faderék beforrja puszkagolyó ütötte sebét, s újra lombosodik, a boldog élet visszatér, és nevetve hancúrozik. Vajon elszomorítsuk szépséges, tündöklő, ifjú orcáját, hogy jeleket tegyünk a homlokára, amelyeket sohasem felejthet el? Szabad-e a megtért bűnösnek szégyenét utánakiabálni az utcán? Mit mondana a lelkiismeret, ha a bosszúszomjas emlékekre, lihegő s meg nem nyugvó gyűlöletre tanítanánk az utánunk következő, boldognak ígérkező nemzedéket? Mi már megfizettünk azért, hogy e korban születünk. Hagyjuk békében a magzatot, aki még nem tud a Piavéről.

Ezért is, meg sok más egyébért, amit egy rövidke levélben részletezni fáradságos volna: azt gondolom, tisztelt legöregebb pesti polgár, hogy ne féljen attól, a Régiposta utcából holnapra nem lesz Szabács utca. Csendesen és rendesen bölcs tanácsadók nyugodt útmutatásaival, történelmi emlékek fellapozgatásával, historikusok és hozzáértők alázatos megkérdezésével, szinte az egész pesti lakosság megszavaztatásával tartjuk meg az utcák új keresztelőjét. Vén már a pogány, de majd csak megtér, ha szépen, kellemetesen hangzó nevet adunk fejére. Szégyenkező, múlt időkben vétkezett utcák, amelyeknek nevét sem lehetett kimondani finom nők előtt, esetleg visszatérnek a becsületes társadalomba. Hazánk és Budapest történetéből leakasztjuk az ékszer módjára csillogó neveket. Bús írókat és nyoma veszett művészeket élesztgetünk síri álmaikban, s nem felejtközünk meg a polgárról, aki valóban szolgálatot tett városának. Kis utcák őrzik egykori szép és jó nők emlékét, a lombos, kertes részekben megtalálják nevüket a költők és zenészek. A nagy körutakon a magyarság büszke nemzetisége és nem szégyellni való történelme harsonázik. Csendes tiszteletre int, áldott emlékezetű polgárok neve.

Az új pesti utcák nevei valóban ennek a városnak szép múltját, derék történetét s nemes fejlődését jelképezik. Kenyérjegy utca nem lesz Budapesten.

(1918)

Történelmi reggel

1918. október 16.

Az őszi csend a Dunán és a messzire rengő magyar mezőkön - a tavaszillatú őszi, amely reánk köszöntött - és az emberek furcsa imádkozása, amely a Borzalmak ötödik évének fordulóján halkán kopogtatja az égboltozatot: október hónapjának közepén valószínűleg a magyar történelemben találja meg feljegyzését, mint ama napnak emléke, amelyről a Kossuth névvel kapcsolatban olvashatunk.

Bocsánat a tartózkodásért, amellyel a mindennapi krónikás az október tizenhatodiki eseményeket tárgyalja: egy pár órával a vöröslő, harsogó őszi nap felkölte előtt.

Könnyű a krónikaírás napszálltakor, midőn a nagy lángú elhatározásoknak, országgyűjtő gondolatoknak, szívvel és érzellemmel élesztgetett tűzvésznek hamujában turkál a penna.

De még most előttünk a shakespeare-i nap, a déli szél harsog a sárga falombok között, az „esernyő-forradalomra” emlékeztető nyárspolgári esőzés csendesít, a küzdelemben ellankult Magyarország alussza reggeli álmát: - vajon mit jósolhatunk a napról, amelynek a kalendáriumban eddig szürke, őszi neve volt, valamely szentről vagy vértanúról - míg most, ma dermedt figyelemmel nézünk bele a homokórába?

Az éjszaka korán ellapult, mint fáradt varjú.

A nyitott, vigyázó és sanda szemek pihenni tértek, hogy jobban lássanak holnap. Az úgynevezett politikus Magyarország teszi le utolsó vizsgáját, mielőtt végleg rágurítanak a történelem sírkövét a következő nemzedékek. A nemzet áll, hallgat, botjára támaszkodik, amíg sorsa felett határoznak. Messze még a dél, messze még a nap, amidőn ennek a nemzetnek a valódi akaratát megtudják a bolond fülek.

A tornyok ködbe borulnak, mint a történelmi regényekben; a tájak, mezők, országrészek mélyet hallgatnak, mint ébredés előtt az álmodók; a fenyőfa hallgatagon áll, megesett asszony

szoknyájában, az özvegy nyírfa lehajtja fejét: Magyarország olyan csöndes, mint az elátkozottak országa. Vajon jön hang e jeges némaságból, amely szinte századok súlyos fekete szárnyával takarja hajdan vidult virányainkat? Eljön-e az a kürtszó, amelyre a hétalvók megrázkódnak? Mátyás lustái talpra állanak? Nagybetegnek élni vágnak? Haldoklók egy napot kérnek? A siralomháziak megvigasztalódnak? Eljön a független, dacos Magyarország napja!

Csend és hajnal van. Történelmi nap reggele. Az élők csendesen nyújtózkodnak, de a régi, gyönyörű, szabadságharcos Magyarország halottal ébren ülnek sírjaik szélén.

Az őszi szél csörög, s emlékezésre tanít.

(1918)

Beteg város

Olyan szép őszi nem mindig volt Magyarországon, mint az idén, midőn a spanyolbetegség dühöng. Az enyhe és álmodozó időjárás, az andalgó októberi napsugár, az aranyasztán fejünkre hulló fénylő liszt szélidőben: régi emberi babonát borít fel. Közönségesen eddig azt hittük, hogy a különböző járványok kényelmes terjeszkedéséhez szükség van a nedves, komor, életunt időjáráshoz. Azt hittük, hogy a nátha az ereszről csepeg, és a láz a vizes köd százgalléros köpenyegében lopózkodik tova. A szervezetünk megzavarodásához barátságtalan esőfelhő kell, amely eltakarja szemünk elől a napot, míg éjszaka az őszi halál nyirkos temetői szél alakjában sóhajtozik ablakunk alatt. Azt hittük, hogy a betegséghez lappangó rosszullét, búskomorságos érzés, borzongató előérzet, névtelen szomorúság és nagy adag életunalom szükséges, amikor az ember önkéntelenül megírja végrendelkezését. Holott október közepén gyermekkorom óta nem nyílt ily szeretetre méltóan az idő, csaknem tavasz remegeti szitakötőszárnyait a ligetek aranypénzes sétatáin, megannyi költő minden járókelő a városerdő és a sziget felejthetetlen lombjai alatt; szelíden fénylik a Duna...

És már alig van koporsó Pesten, az asztalosműhelyben reggeltől estig és estétől reggelig készülnek a házikók, a sírásók visszatértek a harcterről, és a pesti temetőkben találtak váratlan foglalkozást, búsan elhallgat a fénylő elméjű orvostudomány... Amióta megérkezett a járvány közénk, nem volt olyan szomorú hete Pestnek, mint az elmúlt. Végre látható lett az a hullafolt a város arculatán, amelyet a négyesztendő háború alatt ügyesen kendőzött öreg és fiatal. A mellüket verőknek, a szomorúság barátainak, a gyász komor híveinek, az élet mindennapi örömei között fekete köntöst viselő temetűhuszároknak lett igazuk. Pest nem úszta meg a háborút a rettenet ösmerése nélkül. Pest nem maradhatott meg kivételesnek az emberi szörnyűségben, amely Európa valamennyi nagyvárosát a földre sújtotta. Pest megingott az öröm mezőin, a farsangnak vége lett, az életteljes, villanó, pazarló kedv, amely még esztendeig csodálatos széppé tette itt a nőket, és undorítóvá a férfiakat: vándorszínész módjára megszökött a városból. Az orvosok megrettenve sietnek a ragályban, didereg az ápolónő, és a patikus nem győzi a munkát. Csüggedten roskad össze minden babona és tudomány, amit az emberiség az egészsége körül felépített.

Egy komor, engesztelhetetlen szellem kószál a pesti utcákon, amelyet a négyesztendő hadjáratban eddig nem ismertünk: a részvétlen, természetes, mindennapi halál, amely többé nem ad időt ahhoz, hogy elmúlt kedveseinket megsirassuk, ismerőseink koporsójától elbúcsúzzunk, jó barátaink elhunytára hosszadalmasan gondoljunk: mert újra és újra sújt körülöttünk a halál. Teremtő, négy esztendeig, a legszörnyűbb hadjáratban, amelyet valaha a történelem

feljegyzett, senki sem gondolt Pesten a halálra! Azt hittük, hogy csak azoknak kell meghalni, akiktől úgyis elbúcsúztunk, s a katonák halálán már senki sem csodálkozott. A halál a város külső részeiben ténfergett, elfáradt, mire a harcterekről Pestig ért, mint a messziről jövő átok. Már azt hittük, hogy ezentúl csupa sikeres üzlet lesz az életünk. Az árdrágítás és uzsora nagyszerű esztendői után a felgyülemlett pénz bolond módjára táncolt tova országútján. A közelgő béke vagy a végtelen háború esélyeit egyformán játszotta a pénz játékos. Egyik színházat vett, a másik boltot nyitott, a harmadik fegyverrészvénnyel spekulált.

Eszünkbe sem jutott, hogy a város nagyarányú életmódját, szökőkút módjára emelkedő kedvét, túlsúlyosságát, fulladásig megtelt örömeit bármi is megállíthatná. Az élet örökké tart, és a szerencse szolgál, mint engedelmes pudli. A vonatok megszakadásig hozzák a gazdag vidékieket a fővárosba, a hotelben kezet kell csókolni a portásnak, a színházjegyért majdnem hogy női erény jár, az ócska cipőért és a viseltes ruháért marakodnak a kereskedők, a felpuffadásig megtelnek a leánykereskedők és mulatóhelygazdák, az emberi őrjöngés nem ismer határt az élvezethajszában, kocsin rohan az öröm, s csak a gyalogjárónak nincs igaza...

Most aztán lesz elég ócska nadrág és gazdátlan cipő. Patkány cincog a színház nézőterén. A mulatóhely cifra rongyai elkopnak. A részeg öröm árokba töntörödött, s már nincs ereje segítségért kiáltani. A bundás úrhölgyek, akik után tegnap irigykedve nézett a korzó, elmaradtak a látóhatárról. Büszke, duzzadt gavallérok megrettenve szorongatják a hőmérőt. Boldog, meggazdagodott emberek hiába rimázkodnak összetett kézzel a háziorvosnak, és nem rohan már részegen a vidék a pesti éjszaka lámpásai után. Lehajtott fejjel áll a boldog pesti ember. Erre senki sem kártyázott a városban.

(1918)

A honleányhoz

Bizonyosan vannak még tisztességes nők Magyarországon - anyák, olyan fájdalmasak, mint a szomorú füzek, feleségek, a mindig csepergő őszi felhők, jegyesek, a hervadó nyár virágai: ez elviselhetetlennek látszó napokban, midőn a férfiak ingadozása és bús habozása nyugtalanítja nappalunkat s éjjeli nyugal munkát, reájuk gondolok, olyan szent áhítattal, amilyent e mártír magyar asszonyok megérdemelnek.

A hetyke öregek és a szentek és hősök, az Árpádok nemzetségéből való magyarság elveszítette a hadjáratot. Könnytelen, de mindenre elszántan áll a magyar katona a végső nap előtt, amely azután olyan történelmi jelentőségű lehet, mint a nap amaz ifjú Lajos király korában volt, akinek sápadt árnyékát feltűnedezni látjuk e gyorsan, iramodva haladó napok kísértetjárásában. Egy új Mohácsot mutat a kalendárium. Hiú főurak balgatatag vitáján és büszke mérközésen vérzik vért és hullajt könnyet a nemzet hetek óta. Rozsdás címerek csapnak össze, kiskirályivá növekedett önérzetek szállnak síkra, a vesztett hadjárat elindítói és dicsérői még mindig kezükben tartják nemzetségük zászlónyelét. Azt hiszik, hogy senkinek sem kell vezekelni, méltóan megbűnhődni négy esztendő tengerkönyvéért, eget hasogató fájdalomért, nemzetpusztító politikájáért. Állongatják az óra mutatóját, mintha nélkülük el sem volna képzelhető a nemzet történelme. Eszük ágában sincs észrevenni, hogy a hüvös, de megbocsátó kripták már kitárvák. Az elmúlás őszi szele jajong emlékükön. A szörnyűségek álmából ébredgető nemzet riadtan fordítja el fejét lidércnyomásos álma még mindig megelevenedett figuráitól. Átok és bú kíséri a neveket, amelyeket négy esztendő alatt meg kellett tanulnunk, a háború igazgatóinak nevét.

Szívét az ajkára veszi Magyarország, midőn segítségért kiált a szörnyűségek esztendőinek visszatérő kísértetei ellen.

És a férfiak tehetetlenül állnak a vérpiros csődben. Nincs egy költő s nincs egy férfi az országban, aki életre hívja a nemzet elpusztult energiáját, aki talpra állítsa a kimerültségtől összeroskadtat, felébressze az alvót a vasúti sínen, amelyen nemsokára a gyorsvonatnak kell átrobogni.

Az asszonyokhoz kell tehát fordulni, akik a honfoglalásból bennük maradt csillagos bátorsággal végezték itt a férfiak dolgát, akik messze csatamezőkön kezeltek az elnyúló halállal. A talpon álló és kimondhatatlan szeretettel küzdő, itthoni asszonyhadseregnek kell kiáltani, hogy vessen véget a háborúnak, mert a haza veszélyben van. Özvegy Baradlayné szöktesse haza a fiát Bécsből, mint a Jókai-regényben; a hitvesek hívják haza férjüket, azzal a parancsal, amely minden asszony szívében él; a jegyesek és szeretők öleljék át a férfiak térdét, hogy azok magukhoz térjenek romlott kábulatukból. A nők hívják haza a férfiakat, mert a megcsúfolt hazának a hangja már nem hallatszik el hozzájuk.

E férfiasságban szinte a legvitézebb korszakig felemelkedett esztendőkből, a legboldogtalanabb, kétségbeesett napokon a nőknek kell gyorsan cselekedni, miután a férfiakból kipusztult a világalkotó erély.

Nők, nők bontsák ki a hajukat, ragadják meg a gyilkolásra emelt kardokat, és gyengéd kézzel simogassák el a szívek gyűlölködő dobogását. Jöjjenek a nők, galambszelíden, megadással és az új jövőben rendületlen hittel, hogy a férfiak ismét hinni s szeretni tudjanak.

Messzi van még a nap, amikor a szívek s az elmék ismét a nők szolgálatába szegődnek, hogy elfelejthessék e fegyházban töltött éveket?

(1918)

Kézimunka

Az októberi forradalomnak semmi köze sem volt a színpadhoz és a színészethez. (Végre egy siker, amelyet nem írnak a maguk számlájára a színházi kommunikék.) Ennek a forradalomnak nem volt Laborfalvi Rózája, sem öreganyja: félbolond Jókai Mórica sem, csörgő, feltűnési viszketegben szenvedő ifjúsága sem: igaz, hogy Petőfi sincs az elmúlt napoknak.

Az október forradalom görögtűz nélkül, bömbölő kóristák, rossz szagú színházi rendezők közreműködése mellőzésével született. Sőt szavalat is alig volt. Ellenben sortűz, az volt, amiről hiába keresünk feljegyzést a márciusi régi komédiában. És ezért lehet inkább bízni ebben a forradalomban, mert nem komédiásnők és szerepelni vágyó csepűragók segítették világra az újszülöttet. Hanem az világra jött kócosan, mosdatlanul, a munkások zubbonyában, mint a szegényember gyereke.

Ezeknek a napoknak nincs Jókai Mórica, aki ötven esztendő múlva költői hazugságokkal és nőszemélyek szoknyafodraival díszítse a korszak krónikáját. Félbolondok, megkötyagosodott forradalmárok, eszeveszett komédiások alig szaladgáltak az utcákon. Pontosan ment minden, mint egy gyári munka. Még az éretlen ifjúság se visongott. Szemen köpték volna azt az orcátlant, aki itt Petőfi pózában, hóbortosságában akart volna szerephez jutni. A komoly, megtört, bánatos emberek forradalma volt ez. Az erőtlének nyelvöltögető satírája, a gyávák gúnyolódása, a félkegyelműek röheje - nem tud megkapaszkodni egyetlen tüskében sem az

októberi forradalom történetében. Senki sem üvöltött céltalanul, a bolond kakastollat egyetlen kalapnál sem láttuk: a múlt század negyvenes éveiből való színészkedő magyar helyett egy új típust láttunk kibontakozni az elmúlt napokban: - a mindennapi munkáját nem szüneteltető, józanul terelő és nyugodalmasan lefekvő forradalmár stigmáját. Az eskük elhangzottak, s mindenki ment a dolgára. Senki sem ugrott a kávéházi asztalra, a zsidók fejébe nem nyomták be a kalapot, kisasszony nem kiáltott a népszónok felé, hogy: „polgártárs, tölts velem egy éjszakát!” - sőt, még a lámpavas is elhagyta tennivalóját. Poros kabátos tanárok s szervezett munkások, csak az íróasztaluk mellől lazító hírlapírók és eszményi anarkisták, a hosszadalmas reménytelenségben megtisztult politikusok és átszellemült katonák: vitték az októberi forradalmat.

Ámde most már lecsillapodtak a negyvenfokos lázak. Ráérnek egy kissé rajongani, kissé megbolondulni.

Egy olvasóm írja, hogy Csehországban a nők már hónapok óta csak nemzeti viseletben mutatkoznak utcán, színházban s egyéb nyilvános helyen. Prágában minden este a cseh himnuszt éneklik a festői öltözetű úrinők a színházak páholyában, s a nézőtéren könnybe borul a magyarnak a szeme, amikor ezt látja.

Míg Pesten a forradalom napjaiban is francia modell után szaladgáltak az úrhölgyek, párizsi kalapot kerestek, külföldi divatlapot szomjúhozva forgattak.

Úgy látszik, nemcsak a félbolond „honleány” maradt ki az októberi forradalomból, de nyoma veszett annak a magyar nőnek is, aki szívvel és lélekkel azonosítja magát a férfiak és a nemzet ügyeivel.

A háború alatt néha-néha felrepült szikrája valamely nemzeti érzületnek a ligeteből, hol a hölgyvilág lakik, az októberi forradalom oly nőtlenül zajlott le, mint egy özvegy hörcsögnek küzdelme fészkeért. A nők gyönyörűen távol tartották magukat a nemzeti lelkesedéstől. Csupán Várnai Zseni írt verset, amelynek sok olvasója volt.

(1918)

Az új honfoglalás

Vajon melyik miniszterhez vagy népbiztoshoz tartozik a hazatérő katonaság ügye? Azt hiszem, hogy ez a munka az egész nemzeté, olyan kolosszális esemény, mint egy új honfoglalás.

A magyarok második honfoglalásával éppen olyan új s ismeretlen története kezdődik a nemzetnek, mint ezer esztendő előtt az első honfoglalással. A Duna és Tisza közén új világ épül, amely mostanában még a legbölcsebbek előtt is mély ködbe van borulva. Mit sem láthatunk a közel jövőendő tornyaiból, kiszámíthatatlanok az események, és szürke álarc borítja a holnap magyarjának arcát. A magyaroknak teljesen új története kezdődik. A régi históriásoknyvet teleírták már a háborúval.

Hogyan kezdődik az új történelem? A csodaszarvassal és a turulmadárral már nem. Végképpen aludni mentek ők az ómagyarsággal. Elnyargaltak nemzeti királyaink, „a szentek és a hősök”: Hamlet apjának panaszos szellemeként bolyonganak egy darabig a Habsburgok. A leáldozó napkoronggal merült el a végtelen tengerbe az egész történelmi Magyarország, sujtásos közjogával, eszeveszett monarchiájával, sírboltszagú politikusaival.

A szürkületben beláthatatlan csoportokban közelednek az új honfoglalók.

A pokolból térnek vissza, ahová a régi Magyarország küldte őket.

A krónikások felnyitják a szűz könyvet, és írni kezdik: „Lerongyosodott, hervadt vándor katonák jöttek nyugatról, délről és északról, akik építeni kezdték a romba dőlt Magyarországot.”

Eljött a nap, amelyről annyit beszéltünk, amelynek előkészítésére mit sem tettünk, amelyet csak a siránkozó asszonyok vártak szívszakadozva, de nem hittek benne a felpuffadt központ-igazgatók: mindnyájan hazajönnek. Akármilyen világot lelnének itthon, még a régit is: nekik az új volna, mert négy esztendő alatt mindent el lehet felejteni. Ámde találnak egy új országot, amelyről fogalmuk sem lehetett. Köztársaság felé áhító, népszabadságokért hevülő, most még fenekestől felfordult világot, amelyben elhelyezkedniök kell. Amilyen bekötött szemmel, amilyen programtalanul ugrott bele a nemzet négy esztendő előtt a háborúba; amennyire fogalma sem volt egyetlen dalos bakának sem arról, hogy Európa vágóhidjára viszik ki országából; ahogyan győzni és felülkerekedni akartunk maroknyi erőnkkel és oroszláni bátorságunkkal, nekünk nem vétett és általunk nem gyűlölt nemzetek önérzetén: - olyan tudatlanul jött meg az argonauták útjáról a sok milliós magyar hadsereg. Jönnek, s nem tudják, hogy mi a teendőjük itthon.

Mikor elindultak, legalább a fülükbe kiáltották, hogy elmentek meghalni Ferenc Ferdinándért, aki benneteket sohasem szeretett.

Most, amikor végre hazajönnek, tudatlanul néznek széjjel hazájukban, amelyet alig ismernek.

A lefegyverzés örömteli perceiben nem mondja nekik senki, hogy utoljára viseltek öldöklő fegyvert. Többé nincs szükség öldöklésre, szuronyra, mert örökös béke lesz a világon, és fegyverek használata nélkül is megtalálja mindenki a helyét az országban. Nem kiáltják feléjük a legjobb népszónokok, hogy tegyék le szívükből a bosszú és a harag setét poggyászát a magyar határon. Ez az ország megbánta s megszenvedte tévedéseit, amellyel legjobbait a csatába küldte. Nem várja őket rábeszélés, szíves szó, ölelő kar, nyájas kézzszorítás azért, hogy felejtessenek el négy esztendőt az életükből, s kezdjünk új boldog életet. Nem mondja nekik senki, hogy itthon nem szabad senkit sem bántani. Sem a kinszenvedésekben megtört, megtántorodott szegény asszonyt, sem a meggazdagodott szomszédot, sem a magántulajdont. Csinálják meg a legrövidebb idő alatt az új törvényeket, amelyek nyomban elválasztják feleségétől a megsebzett szívű katonát, mielőtt eszébe jutna a gyilkosság. Csinálják meg holnap az új birtokpolitikát, hogy mindenkinek legyen helye a földön. Ordítsa minden száj, s írja minden toll, hogy újjászülettünk, s feledjük el végképpen a setét múltat. Mindenki legyen testvér, és a szívek is és a kezek ejtsék ki a kést, amellyel egymáshoz közeledtek.

Hol vannak a népszónokok? Hol vannak az írók?

Ráérünk hivatal után nézni akkor is, ha valóban rend lesz Magyarországon.

(1918)

Naplójegyzetek zord időből

Ha ebből a bajból ép bőrrel kimenekültök, minden magyar átölelheti a szentek sovány lábszárait.

Majd eljön az emlékiratok ideje, majd feldolgozzák serény kezek a mostani naplójegyzeteket: akkor visszanézünk a meredélyre, amelyen csupán az Úristenben bizakodva járunk. Sehol egy rokonszenves hang felőlünk... pedig valamikor mennyit dicsérték Magyarországot és Pestet

vendégeink! Hol vannak az albioni urak, francia grófok, akiknek barátságára egykor oly büszkék voltak főuraink? Hol vannak régi külföldi vendégeink, akik annyi bankettet végig-ettek a pesti fogadókbán? Valóban olyan nagyot vétkezett volna Magyarország, hogy többé nem érdemli a külföldi nemzetek kézszorítását?

A nemzet egyedül van legkritikusabb óráiban, amint igen nagy bajban, betegségben, élet-veszedelemben mindig önmagán kell segíteni mindenkinek.

Áll a nemzet társtalanul, barát nélkül, maroknyian a népek milliói között! Kicsorbult fegyverét eldobta, és egy nagy fohással lelkét megerősítette, midőn elindult kálváriájára. Már lángba borult körös-körül a határ, a halál hideg szele süvöltött végig Magyarországon, nem jött álom a virrasztók szemére, rekedten kongott a vészharang, és tompán ugatott a lármadob: amikor a nemzet elhatározta magát a cselekvésre. Visszavonta jobbát nem szabad akaratából választott barátjától, akinek erejében és elszántságában négy esztendeig úgy bizakodott, mint valami csodában. Hindenburg sem isten. A történelmi végzet, a históriailag kiérdemelt sors utolérte a német lovast, és zordonan a háta mögé ült. A magyar nemzet, akit bekötött szemmel vittek a vesztőhelyre, megtorpant a bitófa árnyékában. A varjak, hollók már ott kóvályogtak szegény elbolondított feje körül. Egy fületlen pitykét sem ért Magyarország jövője. Megásva a sírverem, ahová mindenestől belefördítják a nemzetet a rossz vezérek, eszeveszett politikusok, gyöngé királyok.

Ha kegyelmet kap a történelmi végzettől a magyar nemzet, azt köszönheti annak, hogy látása hirtelen visszatért, mint a bibliában a vaké. Hirtelen föleszmélt lidércnyomásos, kába álmából, és a temető árkában, kísértet-járta, boszorkány-zilálta, véres holdú nagy éjszakában találta magát. Hiába nyújtogatta ki kezét jobbra és balra. Merev, élettelen hullákkal volt fődve a csatamező. Dermesztő egyedüllétben hallatszott a végzet tompa lépése Magyarország felett. Még utód sem látszott semerre, akire végrendelkezhetne az erőteljes halálraítélt. Egy égbe nyúló bitófa állott a horizonton, amelyen majd halálát leli ez a vitézségében megalandult nemzet.

Talán mégiscsak legjobb egyedül lenni!

A magunk lelkiismeretével számolunk, magunknak sírunk, ha elhibázzuk valahol a dolgot, de a megváltást is magunknak köszönhetjük. A hatalmas barát, aki mellett majdnem megfulladtunk a vérözönben, már elterülve fekszik, az ő koponyája sem volt elég erős hozzá, hogy a történelem ércfalát áttörje. A magára maradt Magyarország fegyverviselésben megkérgesedett markát bizalommal nyújtja az ellenség felé. Nem szégyen legyőzöttnek lenni, ha száz feje volt a sarkánynak s ércből volt teste, amellyel viadalra keltünk. Nem kell pirulnunk a megcsúfoltak szégyenérzetével - Magyarország minden erejét megfeszítve, minden izma s idege halálos túlterhelésével, négy esztendeig állott derékig vérben, megadás nélkül, végül lerongyosodva és éhínségben a becsület mezején. Ámde azt mégsem várhatja a történelmi igazság, hogy a nemzet, amely ezer esztendeig jóra valónak és életképesnek bizonyult: most véglegesen meghaljon öreg politikusok és másvilágról visszatért hadvezérek tévedése miatt. Az aggastyán, aki a világháború első hadüzenetét aláírta, már megszökött ez árnyékvilágból, amelyet egy reszkető, bizonytalan névaláírással vérbe borított. Talán megittatták az öreget, mielőtt a hamisjátékba belevitték. Talán asszonykarmot eresztettek a vén ember húsába, megverték vagy éhezettették? Bolonddá tették a zsarnokot, hurkot vetettek a nyakába, reáparancsoltak?... Esztendőknél kell elmúlni, hogy világosan lássuk a bűnöket, akik ebbe az ingoványba fullasztották négy esztendőre az emberiséget.

Én csak arra emlékszem, hogy legnagyobb diadalmaink napjaiban is azt mondtam csendesen:

- A háború után sok esztendő múlik el, amíg Hindenburg nevét újra hangosan szabad kimondani.

A nemzet emelt fővel áll végzete előtt.

Hibáztunk, vétkeztünk, nagyot botlottunk: emberek voltunk.

De nem olyan nagy a mi bűnünk, amelyet megbánással és jóra való szándékkal helyre ne lehetne hozni. Több halottat veszítettünk, mint az ellenség, mert kis nemzet vagyunk, és szükségünk lett volna minden elprédált magyar életre. Kirabolták az országunkat, elvették hitünket és bizakodásunkat az élethez, keserűsége, nyomorra, végtelen szegénységre s megaláztatásra kényszerítettek, mindenünket elragadta a háború, amink volt, minden elveszett, csak az életünk maradt meg. Hát most ehhez az élethez ragaszkodunk, hogy egykor ismét talpra állhassunk vezeklésünkből; hogy megszabadulhassunk a lelkiismeret macbethi szörnyeitől; hogy jóvátehezzünk valamit abból a nagy bűnből, amit az emberiség ellen vétettünk.

A nemzet egyedül, önmagára hagyatva utat vág magának a rengetegben.

(1918)

Magyar köztársaság

Reggel kitekintek az ablakon. Borongós nap, az égen messzi hófelhők, a fák nyugati oldala fehér, a park deres, mint vénemberke macskaszőrbundája, a Duna szürke partok között hempereg. A naptár a november 16-i napot mutatja. Ma hirdetik ki a magyar köztársaságot.

Egy új világ küszöbén állunk. A jövőnek egyelőre csak a viharfellegei látszanak a horizonton. Tompán dörög, és mélyen hasadozik az ország határain, délen, északon, keleten. Ma jön a világra az a megváltó újszülött, aki olajággal a kezében megvédelmezi a rőt dúvadtól, keserű ellenségtől. A farkasokból emberek lesznek. Az új világ Igéje megszelídíti a setét indulatokat. Elvonulnak a vészes felhőtömegek. Nemsokára kisüt a nap.

Óbudáról csengő katonamuzsika hallatszik. A mesebelien fehér budai háztetők álmvilágában riadozva szól a nagydob. Ébredni, felkelni, álmok és álmodozók, akik itt regényes századok ködében merengtek a hegyek lábánál. Serkenjete fel kövé, hitté válott ábrándozásokból. A történelem ködlovagjaira, kacsalábon forgó várkastélyaira, girbegurba utcáira, kísérteties pincéire, a lovagias, vérző és nyomorultan pusztuló Magyarországra ma fordítják rá a kaput. Már fogja is a népkarok ezre a sárkányos, pengő érckaput, már megfeszített erővel tolják, mire megszólal a Mátyás-templom harangja, a régi Magyarországra nagy csattanással zárul rá a kapu, amelyet többé fel nem nyithat emberi hatalom. Hock János ráüti a zárba a pecsétet, és a múzeum birtokába veszi a régi Magyarországot.

Nem tudjuk: mi vár reánk. De érezzük, hogy szívet, elmét, mezt kell cserélni minden régi embernek, aki életben akar maradni. Vajon sikerül-e mindenkinek kimenni magából, akinek szeme ősi tornyokon és pókhálós arcokon csüngött? Belenyugszik-e a képzelet, hogy Szent István koronájával többé nem avatnak királlyá senkit ebben az országban? Gizella oltárterítős aranyos köpenyegét nem veszi hátára egy remegő, izgatott férfi, hogy benne esküt tegyen, amelyet századok óta nem szokás megtartani? Hát a szent király sarui hová lettek, amelyeket V. Ferdinánd vont utoljára lábára? Ferenc József meg Károly király a saját csizmájában esküdt. Azért nem volt tán különösebb szerencséjük Magyarországgal.

Én azt hiszem, hogy most lesz valóban tündéri és kíváncsi a magyar történelmi múlt, amikor végképpen eltávolodott tőlünk. Mert az életünknek a rendje, hogy minden megszépüljön, ami meghalt. A holtak arcáról elsimulnak a ráncok, elpihennek az indulatok kútjai, megnyugosznak a szenvedések karmos madarai, és a fájdalom mély árkait behinti a hó. Rossz királyainknak megbocsátunk, miután már nem jöhetnek többé vissza. A gyermekmesék mosolyával hallgatjuk, mily körülményesen és szertartásosan uralkodtak az Isten földi helytartói Magyarországon felett. Felvidulunk a középkori ceremóniák olvasán. És pikáns íze lesz sok tudatlan és lúdeszü hercegasszonynak, mint a vadnak, amely kellő ideig rothad.

Bizonyos, hogy az utánunk következő írók nagyon sokat mesélnek a régi királyi Magyarországról, Ferenc Jóskáról, a zsarnokról és a hirtelen Károlyról, akinek nevét sem igen írja le többet a mai generáció. De majd jó messzire eltávolodik emlékü, Magyarország kiheverte a Habsburg grófok századait, új bajok s új szenvedések foglalják el a nemzet gondolatvilágát, megbocsátottunk, felejtettünk: a magyarok szívesen hallgatnak majd mesemondást szakállas apáikról s zordon királyaikról. Amint Franciaországban száz esztendeig mindig csak Napóleonnal meg a szerencsétlen Lajosról olvastak és írtak.

Az utánunk következő nemzedék már nem ismeri a gyűlölködő indulatoknak tüzet, amely úgy égett Magyarországon, mint az erdő. A négyesztendős hadjárat szelíd lesz, mint egy amulett. Az ártatlan Károlyt megsiratják az érzelmes regényolvasók, amint ama fűrészpáros fejű Lajosnak is voltak késői gyászolói.

Az éjszaka - a köztársaság napját megelőzően -, hogy szerény tehetségem szerint elbúcsúzzam a történelmi múlttól, Széchenyi István döblingi leveleit vettem elő.

Nem valami kíváncsi olvasmány az örült gróf levelezése, aki már rejtegeti a pisztolyt a szalmazsákjában. Azonban nagyon alkalmas időtöltés, hogy az ember borzalommal forduljon el darab időre a magyar múlt időktől.

Mennyit szenvedtek az érző hazafiak! Milyen kálvárián ment át Széchenyi István, aki kétségtelenül szerette nemzetét! Mi, diadalmaskodó utódok, nem tudjuk, hogy mit érezhetett egy-egy szegény magyar a múlt században, amint a gályarabok szenvedéseiről sem lehetett fogalmunk.

Amint a döblingi árnyék leveleit forgatom, egy helyen a következő sorokat találom:

„A nyomorultak szívrepedt fohászait meghallja ugyan Isten mindenünnen, és a lakosok erénye erdő közepette és a nyílt mezőn is oltárt képez, melynek áldozata felhat az egekbe...”

Milyen szüksége van most a magyar nemzetnek Istenre és az erényekre!

(1918)

Kunfi, a népminiszter

Csaknem egy századév előtt - még alig hagytuk el a 10-es számot, a 19 mellől időszámításunkban - élt itt egy társaság Pesten, amely többnyire éjjel ülésezett. A város különböző részeiből - Budáról és a külső Józsefvárosból is - elindultak a fiatalemberek, hogy egymást megkeressék, az Erzsébet körúton, egy márványoszlopos kávéházban, amely a régi újságírók kávéházak utolsó szigetje volt az idő tájt, midőn még szokásban volt éjszakázni. A fiatalemberek a szerkesztőségekből, a cenzúra mentes, életre-halálra becsületes s meggyőződéses hírlapírás mellől, amikor olyan szent az elv s a hit, hogy érte szívesen meghalunk - míg körül a városban már rothadt szaga volt mindennek, politikának, becsületnek s erkölcsnek, az egész

Budapestnek, az éjjeli fiatalemberek az asztal mellett összeültek, és olyan keserves dolgokat beszéltek a világról, hogy valamennyien ökölbé szorított kézzel mentek haza.

Nem volt ennek az asztaltársaságnak neve, sem elnöke, az első köztársaság volt Pesten, bárki letelepedhetett az asztalhoz, ámde a panamistákat, nem tiszta jelleműeket hamarosan kinézték egymás közül ezek a szentek és bolondok, amíg elérhetetlennek látszó ábrándjaik léggömbjeit feleregették a Magyar-Mannheimer freskók felé.

Emlékszem a társaságból: Zubolyra, ama sörtés és gyermekszemű forradalmárra, aki Bányai Elemér főhadnagy néven hősi halált halt egy muszka golyótól. Itt tördelte kezét a vörös Greiner, aki bizonyosan golyót kapott volna a lánchídi sortűznél; talán legjobban tudta Magyarországon a kiegyezés történetét s ezért volt forradalmár. A fagyos Mikes doktor itt hintette el a tűztojásokat, a ravaszdi ellentmondásokat, amelyekből reggelig tartó disputa támadt. A szenvedélyes Reinitz Béla még álmában is folytatta a veszekedést. Itt szívta papírszipkáját Weltner, olyan ártatlan arccal, mintha nem is töltött volna esztendőket a különböző börtönökben izgatásért és királlysértésért. De voltak más tagjai is a társaságnak, akiknek nevét mind fel nem sorolhatom. (Egyik se lett áruló.) Aki valahol fogott egy szentet vagy nemes bolondot, Pesten vagy Budán egy tisztakezü ügyvédet vagy szabadgondolkozó fogorvost, tisztességes és tehetséges író, akinek nem voltak barátai, vagy hírlapírót, akinek elvei voltak: az elhozta megmutatni az éjjeli társaságnak, mintha csak azt akarták volna bizonyítani: hogy még akad tisztességes ember Pesten.

Ennek a társaságnak volt nagyon tisztelt tagja Kunfi, aki most miniszter lett.

Írunk róla, mert egy kicsit igazolni akarjuk, hogy nemhiába éjszakáztunk s verekedtünk reggelig. Megírjuk, hogy szent ember volt, amikor még majdnem mindenki gazember volt a városban. Egy feloszlóban lévő világ orrfacsaró és álmatlanságot előidéző párázata szálldosott a pesti utcákon. Biztonságban mozgott helyén a panamista, lelkiismeretlen ügyvéd törte a fejét görbe dolgokban, aranyát hivalkodva mutogatta a leánykereskedő, emelt fővel, ringyó-göggel járt az erkölcstelenség. Már alig volt elviselhető az élet, mikor ezek a felzaklatott szívű, tehetetlenségükben szenvedő fiatalemberek emésztő parázssal a keblükben szaladtak a téli éjszakán vagy a záporban Budáról Pestre, hogy egymást és Kunfit megtalálják. Ennek a kis társaságnak Kunfi volt a jövő prófétája. (Ha valaki egyszer megírja a forradalom történetét, ott kezdje, hogy Freistadtlernek milyen hintója volt Pesten 1914-ben, és Tisza belelövetett a munkásokba: ott kezdje, hogy a munkapárti képviselő büszkén hirdette, hogy ő panamista, és a kávéházban ára volt az uzsonnázó hölgyeknek.)

Milyen ember Kunfi?

Ha messziről nézed, olyan, mint egy rajongó költő. Kicsit kócos, kicsit tanáros. Véléd, egy éjszakázó söngeiszt, aki cinikus hírlapírókkal fecseg a kávéházban.

Közelről nézed: pedáns és rendes, mint egy nyárspolgár. Szelíd, mert senkire sem haragszik. Nyugodt, mert nem fojtogatják a bánatok és dühök. Olyan illedelmesen köszön, mint egy pap-növendék. Tisztelet és megbecsülés a magaviselete. Abban az úgynevezett előkelő társaságban, amelyet valamikor a régi világban emlegetni szoktak, Kunfi szimpatikus és megnyerő fiatalember lett volna borotvált arcával, nyugodt tempójával, szerény tartózkodásával.

De ha valóban ismerni akarod a néptribunt, a sajgó, szenvedő, igazságtalanság miatt bánkódó és eddig elérhetetlennek vélt ideálokban bizakodó embert: akkor várd meg, amíg megszólal.

Akkor aztán az ajkára ül, a szemébe könyököl, az arcára telepszik minden, ami ebben az országban nem hagyja aludni a jóérzésű embereket. Az éghez beszél, és emberszíveket markol.

De valahogyan pedáns még a kitöréseiben is. Oly biztonsággal dolgozik, mint egy vegyész, aki a különböző hatású mérgeket összekeveri, hogy végül életregerjesztő bűvszert vonjon ki a kísérletből. Nem volt soha nagy sikerű népszónok, mert az intelligenciája nem hat a hétköznapi lelkekre. Ámde, ha a lelkek felmagasztosultak, ha az idő és az alkalom beragyogja napfényével az elméket és a gondolatokat: Kunfi az égbe viszi hallgatóit. Amilyen idők mostanában járnak.

Azért mégsem hittem volna, hogy valaha miniszter úr lesz belőle; mert régies iskolákhoz láncolt s megkínzott eszemmel nem bírtam elképzelni, hogy Magyarországon a tehetséges ember valamire vigye. Az élet arra tanított negyven esztendeig, hogy a tehetséges szegény emberek mindig csak kívülről hallgatják a szemtelenek és tolakodók kurjongatását. Ez az ország telve volt - és még van - a földkerekség legszemtelenebb embereivel. Már bosszankodni sem lehet azon, hogy itt nincs bőr az emberek arcán. Hogyan gondolhattam volna arra, hogy Kunfi Zsigmond doktor valaha több lesz egyszerű hírlapírónál, amikor olyan csendesen beszélt a kávéházban, hogy a szomszéd asztalnál sem hallották meg a hangját? Bohémes, éjszakázó, töprengő alakja olyan illedelmesen suhant el, mint aki valóban nem óhajt feltűnőséget kelteni. Nem viselt a mellén felírást, hogy ő forradalmár. Figyelmesen, csendesen üldögélt. De ha néha megszólalt, olyant mondott, hogy nem tudtál aludni.

Ezekben a napokban néha feltűnedezett előttem árnyéka Zubolynak, aki leghívebb barátja volt Kunfinak. Meglátogatott ébrenalvásaimban a vörös Greiner, aki senkit sem tisztelt Pesten, csak Kunfit.

Milyen kár, hogy ezek az emberek, akik mindig olyan nehezen lélegzettek a romlott társadalom és a feloszlóban levő világrend súlya alatt, mint a bűvár a tenger mélyében: nem érhették meg - hogy nekik igazuk volt!

(1918)

Fényes, a nemzetőr

A forradalmat Fényes Lászlónak küldte a magyar történelmi végzet. Ez ő, az eksztázisban kakashangon rikoltó, a végkimerülésig féllábon táncoló, vakmerőségében a vasúti mozdony-nak nekiszaladó, tomboló, süvítő, igazságában halálosan bizakodó és igazságtalanságában is megnyugvó... ez ő, a forradalom.

A romboló, az ágyból kiugrasztó, a hiúzként lecsapó, a fülekbe parazsat dugó, az utcán gödröket ásó, a békés életben hurkot vető, a csendben hirtelen felsikoltó és a lármában legelől kukorékoló forradalom volt akkor is Fényes László, amikor még dögletes csend volt a mocsarak felett. Ő nem azon a reggelen született forradalmárrá, amikor a pesti utcákon a katonák kilőtték fegyvereiket, és a tengerészek megrohanták a száguldó automobiliokat: a bankigazgató azért bújt ki az ágyból, hogy vörös zászló alatt esküdni menjen a Nemzeti Tanácshoz. Fényes már forradalmár volt, amikor gúny és nevetés, kézlegyintő nemtörődömség vagy vérig sértett düh kísérte cselekedeteit. Fényes volt az, aki olyan természetesnek vélte, hogy a forradalom kitört, mint szerdára csütörtök következik.

Nehéz elkezdni történetét ennek a született izgágának.

Az én személyes emlékeim róla mindig a legkedvezőbbek, mert sajnos, nem születtem rendes embernek, mindig pártfogója voltam a zavarnak, robbanásnak, váratlan felborulásnak. Nehéz nekem objektíve beszélni Fényesről, mert akkor sem haragudtam rá, amikor a régi Magyarországon úgy szorultak ökölbe feléje a gyűlöletek s indulatok, hogy darab ideig mindig csodálkoztam, hogy Fényes ép bőrrel biceg haza éjfél felé a szállodába, ahol egy időben kvártélyunk volt. De azután megszoktam, hogy Fényes László az az ember, akit nem ütnek le éjszaka az utcán, akivel nem bírnak elbánni vérig sértett ellenségei - ma földönfutó fősztolgbírák, vidéki és pesti panamisták: pedig a régi Magyarországon nemigen válogattak a bosszúállás eszközeiben a haragvó emberek. Személyes bátorsága védte Fényest szerteágazó veszedéseiben, hogy sohasem ütötték le a derekát? Vagy talán van valami végzet az ember feje fölött, amely megőrzi a megjelölteket ezer gyűlölet és hátbaszúró bosszú között is valamely messzi célra?

Ha van ilyen őrangyal fölöttünk, az Fényes Lászlót a forradalmi napokra tartogatta, ahol szereplése már a történelemé, nem pedig e szerény krónikázóé.

Most leírok valamit, amiért először hátranézek, nem áll-e mögöttem valaki: Fényes László nagyon hasonlított Tisza Istvánhoz. Lehet, hogy e sorok megjelenése után elvisznek Fényes marcona nemzetőrei, de lehetne a krónikástól kívánni, hogy éppen azt hagyja ki figurájáról, ami a legérdekesebb? Fej nélküli Fényest rajzoljak?

A szakállas, keskeny feje, a szikár testalkata, de még a fékevesztett indulatosság is, igazságába vetett vakhit és a saját erőszakosságát nem látó és megbocsátó felfogása: a kíméletlen bátorsága: a megingathatatlan nyakassága, szenvedélyes törekvése a tiszta kézre és jellemre: fanatikus magabiztossága... Nem Tisza István tulajdonságai-e?

Nagy ellenségek, akik sokáig szemben állnak egymással, önkéntelenül hasonlókká lesznek egymáshoz. A bajvívók eltanulják egymás fogásait, a birkózók felhasználják egymás cselvetéseit, a gyűlölet hasonló gyűlöletet szül - és vajon nem önkéntelenül haragszik mindenki alteregójára, ha van ilyen a városban?

Már az is gyanús volt, hogy egy határban születtek, a bihariban.

Őserdőkben látni ilyen egy töből fakadó iker fatörzseket, amelyek midőn a föld színére érnek, elkezdik az ellenségeskedést, különválva nőnek, növekednek, és viharos éjszakákon halálos gyűlölettel tépdcsik egymás koronáját. S addig nem nyugodnak, amíg az egyik életben van a kettő közül. Igaz, hogy hervadozni kezd a győztes is.

Itt az egy töből fakadó kettős törzs közül az egyik grófnak, nagybirtokosnak, Tisza Kálmán fiának született. A másik, kinek semmi egyebe nem volt, mint korunkban mit sem érő nemesi kutyabőre, úgy kezdett utánakúszni a diadalmas fatörzs után, mint a folyondár. Szívós, egy emberéletet betöltő harc volt ez. Ahol a folyondár a törzset érintette, ott fojtogatta. Miután a magasban nem bírt el vele, a tövénel hurkolta át. S végül is kidöntötte.

Azt hiszem, hogy Fényes László babonás alteregója nélkül sohasem lett volna az, aki lett.

A soha ki nem alvó gyűlölet, a bihari földinek napról napra következő szörnyű tévedése, erőszakos hatalma, megingathatatlan konoksága, majd a bálvány tétova botorkázása, a torony dőlése: fűtötte Fényes Lászlót egy életen át.

Ha Fényes születik a Tisza István bölcsőjében - talán ő helyettesítette volna Tiszát. De a sors kegyelmes volt hozzá, és egyszerű köznemesházhoz küldötte őt, ahol növekedett, erősödött

benne a kielégítetlen tettvágy, a hóhér bárdjától sem visszariadó ambíció, a tomboló elkeseredettség, mert negyven esztendőig csak érzékeny szenvedője volt annak az igazságtalanságnak, amit ebben az országban elkövettek.

Nem hiszem, hogy Fényes László külön embernek tartotta volna magánál Tisza Istvánt akkor sem, amikor évtizedeken keresztül mindig csak a nagy ellenfél diadalmaskodott. És mindig Fényes volt a szenvedő fél. Ő jól ismerhette Tiszát, mint saját magát, hogy nem félt évtizedes hadjáratot kezdeni avval az emberrel, akit egy időben mindenki félt vagy rettegve gyűlölt, vagy bálvány módjára tisztelt Magyarországon. Ő tudhatta ennek a másik szakállasnak a gyengeségeit, a komor álmatlanságait, a szörnyű rémlátásait. Ő érezte, hogy a fatörzsek közül az pusztul el hamarabb, amely oly magosan nyújtotta koronáját, elbizakodottságában elfelejtett a tövére vigyázni: csak a szelekkel s viharokkal birkózott, de nem az ásóval, amely előbb-utóbb kidönti. Fényes várt, Tisza volt az öregebb, fáradtabb, ő volt a bátya, akinek el kellett hagyni a helyét, amidőn az öcs rángatta alatta a széket.

Ha valamikor, szenvedélyek múlásával regényhős lesz a meggyilkolt Tisza, Fényes Lászlónak nem lehet kimaradni abból a regényből.

A Tiszát buktató, forradalmat szító, igazságtalanságokért hánykódó, örökké angardban álló Fényes László most aránylag egy nyugodalmas állapotból szemléli a világ folyását. Az ország főkapitánya lett, és csak közönséges rablókkal, duhaj szegénylegényekkel van dolga.

Vajon mit tartogat még számára a végzet?

(1918)

Buza, a búza-miniszter

Az országot - szélmalmos, végtelennek látszó mezőinket, aranyat termő földjeinket már beborította a tél jóságos bundájával, reáborul Magyarország földjére, és kezdődik az a jóságos téli csendesség, amelyet nem vehetett el az ország életmódjából még a dúló háború sem. Itt télen hosszúakat alusznak az emberek és a földek, nagy messziségbe hangzik a kovács kalapálása. Magyarországon mindig csend volt, ha beköszöntött a tél, hagyták álmodni, pihenni a réteket s a mezőket.

Ezen a télen, amely most köszönt ránk, nagy álmai lesznek a magyar földnek. Gazdát cserélnek jó nagy tagok, amelyek kiszáradt, megvénhedt kezek alatt éltek. A nép, amely annyit énekelt a réteknél és szántóföldeknek, amíg másnak mívelte s másnak dédelgette, elérkezett régi szerelméhez, a földhöz. Utolérte az ezeresztendő álmat a nép, az álmot, amely délibáb tengereként merült le előtte a szemhatáron, amint eddig megközelítette - földje lesz a népnek. A saját gyerekeinek mondhatja el azokat a bűvös-bájós dalokat, simogató szavakat, reményeket és babonákat, melyeket eddig a dajkaságban levő gyerekek sugdosott a fülébe. A sajátja lesz a télen alvó mező és a tavasz zöld reménye.

A megöregedett s elfáradt kezek csalódottan vonulnak vissza a mindig ifjú magyar föld birtoklásából. Az ara titkos szerelméé lesz, a népé, akivel voltaképpen mindig eljegyzett volt, mert hiszen ő ápolta, ő nevelte, ő termékenyítette. A kivénült kezek csak gyümölcsseit tépdesték annak a termékeny nőnek, amelynek szeretetéhez nem sok közük volt.

Új birtokos osztály készül Magyarországon. Vitézek jönnek vissza megpihenni, akik ezért a földért elmentek a százfejű sárkánnyal verekedni.

Az új magyar föld minisztere Buza Barna, egyike a legkisebb termetű férfiaknak az országban, de lakik benne egy olyan darab gyémántja az igazságszeretetnek, amilyen messzire világít a köztársasági szentjánosbogarak lámpásai között.

Fiatalkorában vidéki hírlapíró volt, mint olyan sokan ebben az országban, akik később észrevétették magukat. Újhelyben szerkesztett egy újságot, és az öreg Zemplén vármegyei urak sokat beszélhetnének a csendbontó kis szerkesztőről. Bortermelő volt, és sohasem ivott bort. Kortese volt a függetlenségi eszmének, és még csak nem is pipázott. Mindig igaz dologban törte a fejét, holott ez a vármegyében nem volt szokásos. Népszónok volt, aki felgyűjtogatta a hallgatóiban az aluszékony vért, holott alig látszik ki az íróasztal mellől. Sajnálom, hogy nem ismertem őt az újhelyi csizmadiaszín gyűléseiből, fékezhetetlen megyei urakkal vívott csatáiból. Nagyon nyugodt és optimista lehetett, ha csüggedés nélkül végigjárta a kásahegyet, amely az ország északnyugati határából végre Budapestre vezette.

Ez az ember sohasem csüggedt.

Egy függetlenségi lap szerkesztőségében néha vitatkoztunk a magyarság jövődjéről és céljairól.

Akkor már Pesten volt Buza Barna, hosszú hadifogság után - sem megtörve, sem elfáradva, még csak el sem kedvetlenedve a háborútól, amely még végnélkülinek látszott:

- Ez az ország a legnagyobbra hivatott Európa minden nációja között. Magyarország a jövő ország, mert a magyar parasztnak nincs párja a világon. A nép építi fel a legközelebbi Magyarországot, amelyet most ellenségeink romba döntenek.

Ellenkeztem, mert megvallom, igen sötét színekben láttam a magyar horizontot.

- Nem lesz nép, mert elpusztul a háborúban.

- Nép mindig lesz - felelt csüggedetlenül az egykori hadifogoly. - Egyik nép sem fog elpusztulni, mind újjászületik. A nép csinálta ezt a háborút, sorsának utolsó keresztrefeszítését, mert a végzet megálmodtatta vele, hogy ezután következik a megváltás. Mély természeti törvényei vannak annak, hogy a népek az egész világon mindenütt oly lelkesen vetették bele magukat a háborúba. A sors adta a halni induló katonák szájára a nótákat. Az örök emberi végzet tapasztotta be a haldoklók szemét a csatatereken. A katonaőr a sáncokon látja a csillagot közeledni, s ezért nem dobja el fegyverét. Egytestvér az egész emberiség, mert így kell lenni.

Azt hiszem, tavasszal folyt le ez a beszélgetés, amikor minden józan ember a dühtől csikorgatta a fogát a németek újabb offenzíváján. Millió német ment az utolsó csatába, az öreg Hindenburg győzni akart, mert már minden el volt veszítve.

Álmélkodva néztem erre a gyermeteg-kedélyű, a földi igazság olajágában bizakodó, rendületlen hitű hírlapíróra, aki égszakadás és földindulás idején abban bizakodik, hogy valamikor egytestvér lesz az emberiség. Buza Barna a hadifogság megalázó nyomorúságai után is oly gyermekszelídséggel bízott az emberiség jövőjében, mint valami négy fal között élő szent. Panaszt nem hallottam tőle a franciákra, pedig a foglárók ott sem lehetnek a legnobilisabb emberek. Nélkülözésről, nyomorúságról, aggodalomról hallgatott, pedig bizonyosan megpróbálta valamennyit a pénztelen fogoly. Nem csodálkozott az itthoni pesszimistákon, akik a legrosszabb végét jósolták Magyarországnak, de nem hitt nekik. Nem haragudott a kétségbe-

esettek, akik már csak az utolsó ítéletben bizakodtak, ami véget vethet e kálváriának. Nem akart, mert nem is lehetett meggyőzni senkit arról, hogy az ő emberiségbe vetett hite a valódi, nem pedig azoké, akik itt négy esztendő alatt megundorodtak az emberektől s önmaguktól... Nyugodt volt, bízott hitében meg nem ingadozott: győzni kell az örök emberi igazságnak.

Most már, manapság már értem ezt a jelentéktelen külsejű, nem nagyszerű szónoki képességgel felruházott, sőt nagy adag szerénységgel és főként sok becsületes munkakedvvel útra bocsátott vidéki szerkesztőt, aki a hitnek és a bizalomnak ilyen nagy darab aranyát tartotta birtokában - mért lett első embere az új magyar köztársaságnak. Aki ennyire hisz az emberiségben - az nem csalódhat. Aki mindig a nemesebbik s ideálisabb felől nézi a világot, annak előbb-utóbb igaza lesz. Lehet, hogy nem minden idealista éri meg álmai megvalósulását, de Buza Barna szerencsés csillagzat alatt született. Ő láthatja, hogy nemhiába bízott a jónak felülkerekedésében, ő egyike azoknak a keveseknek, akik biztosan vártak erre az elkövetkezendő világra, mint ahogy 1917 után 1918-at ír a kalendárium. Őt megjelölte a sors a szívében, amely az élet minden borús viszontagságai közepette sem ismerte a csüggedést és a lemondást. Ha nem a nagy megvalósulások korszakában születik vala, hanem egy előbbeni reménytelen Magyarországon, akkor sem lett volna boldogtalan, mert a bizalom csillaga kíséri lépteit a vak éjszakában is.

Egy idealista vonult be hetyke grófok, tudatlan mágnások örökébe, a gazdaminiszterségbe. Egy szürke kabátos, ceruzával cikkeket írdogáló és szinte észrevétlen magánéletű hírlapíró vette fel a tárgyalást a magyar földesurakkal, akiket bricseszadrág és vadászkabát nélkül még alig tudunk elképzelni napjainkban. Marcona és zord cselédtartók, szigorú apái a magyar mezőknek, hűséges és kemény öklű gazdái Magyarország javainak: kerülnek szemközt a halk szavú idealistával. Hogy lehetett volna régente elképzelni ezt az egyenlőtlen diskurzust?

Ma már csak egyféleképpen... Buza Barna megingathatatlan jellemének és égből kapott hitének győzelmével.

Egy szent életű, fehérpapír-gondolatú, az eszmékben s a nép megváltásában vakon bízó idealistának kellett jönni, aki megmozdítsa a napraforgók földjét, a sűrű, kondor erdőségeket, hervadt cserjéseket és messzire nyúló magyar mezőségeket a talpak alatt, amelyek keményen és kegyetlenül reátapadtak, míg az istenáldotta nép, a mezők rokona, munkájától verejtékező homlokát törölgette a dülőúton.

(1918)

Köztársasági emlék

Az utca telve plakátokkal.

Nincsen olyan ablak a boltokon, nincs olyan utcasarok, amelyen hat-hétféle hirdetmény ne akarná megállítani a járókelőt. Elkövetkezett az idő, amikor mindenki kiragaszthatja a gondolatát, tervezését, szíve vágyát. Szabadság van. Négy esztendeig visszafojtott óhajtasok hangzának el a gyűléseken. Minden és mindenki szervezkedik. Tegnap azt olvastam az újságban, hogy a szegény hadiszállítók is együletet alakítanak.

Boldog nagy szabadság! - amelynek félszegeiről és erényeiről majd egy későbbi korszakban lehet írni. Most csak örüljön mindenki, hogy szabadon mondhatja el, amit négy esztendeig forgatott elméjében. A láncok lehullottak. Kiáltson az ember a gyötrelmes, szegény hallgatás után.

Megyek az utcán, és kedvtelve szemlélem a frissebbnél frissebb hirdetményeket. Hová lett Emmerling? Hová lett a fővárosi hirdetőiroda, amely azelőtt engedélyeket adott? A plakátozó nem kérdezi, boldogan ragaszt, szabad az utca.

Ennek a nagy plakátszabadságnak voltak vértanúi és szenvedői. A köztársaságot nem lehetett éljenezni minden kirakatban. De még csak halkan se igen beszélgetni róla. Az utcai jelvény-árusítóknak jobb lett volna meg nem születni. De talán nem is lett volna semmi baja annak, aki a köztársaságot kihirdeti, mert hiszen egyedül mehetett volna tüntetni. Amint szegény Nagy György pesti köz- és váltóügyvéd egyedül tüntetett itt esztendőig a reszpublika érdekében.

Ki ez a Nagy György?

A nép elment érte az ügyvédi irodába a József körútra, mint egykor Táncsics Mihályért Budára. Kivitte őt a temetőbe, Kossuth sírjához, s Nagy György megeskette a népet, hogy hűséges marad a köztársasághoz. A halott Kossuth tanúskodott az eskühöz.

Régi könyvekben, a magyar szabadságharc történetében vagy Carlyle francia forradalmában olvashatni hasonló jeleneteket, amikor a nép mindig csak esküdött, s esküjét megtartotta.

Az elmúlt forradalmi napoknak ez a nemzeti eskü kölcsönöz némi teátrális megvilágítást. Hajdanában csak a királyok esküdtek olyan ünnepélyességgel, mint a forradalmakban a nép. Nagy Györgynek régi gyakorlata van, hogyan kell kivenni a néptől az esküt. Már tizenöt esztendő előtt esketett vásárhelyi és szentesi magyarokat a reszpublikára. Igaz, hogy ahányszor rajtacsípték, be akarták érte csukni.

*

Ha valamikor festményben örökítik a november 16-kát, mint egykor a királyok megkoronáztatását, egyik festőnek való figura a képen a Nagy György alakja. Ez a figura számos ösökkkel rendelkezik abban a fantasztikus arcképcsarnokban, amint a magyar történelmet elképzeljük. Lobogó hajával, pásztortűztekinetével, lelkes homlokával ott látható a Dózsa György máglyája körül. De nem esik messzire a rajongó kurucok arcképeitől sem, akik külsejükben is nagy jó urukat, a fejedelmet utánozták. Rokona azonban a márciusi ifjúságnak is; lobogása, rohanása, összeesküvő kedve, magyaros ruházkodása (amelyet egykor viselt), fantasztikus szónoklása, a néppel való titokzatos érintkezése és újságszerkesztése: érthetetlen volt a modern magyar előtt, aki oly messze eltávolodott őseitől, hogy már az összeesküvésért sem tudott rajongani. A Tiszák sivárrá, unottá tették itt a lelkeket. A Magyar Köztársaság című lapnak, amelyet Nagy György szerkesztett, csak néhány „félrevezetett paraszt” volt az előfizetője. Nagy György is inkább „Gyurka” volt, még ha vád alá helyeztette is olykor a királyi ügyész. A hazafiak legyintettek, a másik oldalukra fordultak: ugyan mit bolondozik Nagy Gyurka?

Kutya kemény szenvedéseken és lelkiismereti válságokon kellett ennek az országnak átmenni négy esztendő alatt, hogy mindenki beleegyezzen a forradalomba, amelyet a katonák hoztak magukkal a frontról.

*

Azt még nem is tudjuk, hogy mi történt velünk. Nagy György alakja kitűnő óramutató ebben a fantasztikus világfelfordulásban. Odaértünk, emberek, Nagy Györgyhöz. Ott vagyunk az elérhetetlenségek, a csodák világában (mint Alice az angol regényben), amiről Nagy György prédikált, s amiért kinevettük s elfelejtettük.

Nagy elégtétellel tartozunk ennek a kigúnyolt prófétának, aki egy székely jogász alakjában tévedt át a Királyhágón és szűrös parasztokkal szűrte össze a levet, mert nem akadt nadrágos emberre az országban, aki meghallgatta, megértette volna. Holott most egyszerre az egész intelligencia felcsapott a reszpublika zászlójára. Vigyázzunk, magyarok, azokra a honfitársainkra, akik ma teli szájjal ordítják a köztársaságot, holott tegnap egészen mást kiabáltak.

*

Igaz, hogy korán jött Nagy György. Nem volt szokásban az országban a tisztesség. A Kárpáttól az Alsó-Dunáig egy megfertőzött intelligencia, egy mindenben megnyugvó közép-osztály, egyéni érvényesülésében (még az árulás, a becsület árán is) eszközöket nem válogató magyar úri osztály terjengett az országban. Emlékezzünk csak azokra a figurákra, akikről Mikszáth Kálmán írt politikai karcolataiban, akik szimpatikusak voltak Magyarhonban!

Mi lehetett itt Nagy Gyurka sorsa?

Szerencséje, hogy nem vették komolyan, mert rég eltették volna láb alól. Egy naiv, szelíd, ártatlan gyermeknek tartották a joghallgatót, akinek se pártja, se talaja nincs ebben az országban. Ki gondolt volna arra, hogy a sors néha egy bolondos ifjú számára adja próféciáit?

*

Úgy menekült meg Nagy György a régi világ útonállói és sbirrjei elől, a kóbor tótok ruhájában tudott átjönni azon a Magyarországon, ahol mindenkinek tolvajkulcs volt a zsebében.

Elődeivel szigorúbban bántak el. Még nem volt oly romlott Magyarország, hogy a gondolat csendháborítóit szabadon engedték volna járni-kelni. A véres apátúrnak, Martinovics Ignácnak és derék társainak fejét vették. Akasztottak és börtönöztek azóta is Magyarországon. A vértanúk hosszú sora vonul el lassú menetben az emlékezés előtt azon a napon, amikor Nagy György az új magyar köztársaság jegyzője. Egyik a hóna alatt viszi a fejét, a másiknak kötél van a nyakában. Börtönlevegőtől megpenészedett karok emelkednek föl a történelemből, fakult arcok néznek vissza számosan a múltból, amíg eljuthattunk a szabadság napjáiig.

Nem lehet megsemmisíteni a magyar történelmet, s nem lehet végképpen ledönteni a régi királyszobrokat, de itt kell írni, most, mikor szabad, egy új magyar történelmet, benne a vértanúkkal, mai eredményeinknek régi szenvedőiről, a börtönök lakóiról, a rajongó magyarokról, akiket játszva taposott el a hatalom.

Ebben a könyvben mindenki benne legyen, aki szenvedett azért, hogy a mai Magyarország talpra álljon. Seffer László, az újságíró, Weltner Jakab, a boldogtalan kis Pongrátz, a sorsüldözött Inczédy László - akikre csak én emlékezem a közelmúltból, akik titkos összejöveleteken, eldugott józsefvárosi kocsimákban királyt sértettek, és egy jobb jövőről álmodoztak; rongyosak és szegények voltak, nemegyszer a társadalom megvetettjei, panamista Magyarország száműzöttjei, amíg mámoros szemükkel a jövőbe láttak, és föltámadást hirdettek.

Ebben a könyvben kell megírni Nagy Györgyöt is, aki csaknem egyedül menekült meg a régi Magyarország csendháborítói közül, mert azt hitték róla, hogy bolond.

(1918)

Hock, a forradalom papja

Régebbi években, amikor még szentimentális csalódásaim és képzelt boldogtalanságaim az elhagyott templomokba vonzottak Pesten és Budán: nagybőjt idején a poros szelek elől menekülést kerestem a barátok templomában, ahol ez idő tájt Hock János szentbeszédeit elmondta.

Mily megnyugtató csend volt itt. A világ kutyaugatása odakünn rekedt a Ferenciek terén. Frissen mosdott, jószagúan fésült, tiszta fehérneműs asszonyok hallgatták a papot. A csengetések, zajok, fecsegések, dörögések elmúltak a templom árnyékai alatt. Bágyadtan világított az örökmécs és a pap hangja néha kitört, mint a revolver-dörrenés.

Bűnbánatról beszélt.

De én már akkor is azt hittem, amint csendben figyeltem az oszlop mellől (míg bolond fővel egy nő imáját s áhítatoskodását akartam meglesni), hogy ez a pap a vén fák álmosító, megbocsátó zúgásán kívül tudna más hangon is beszélni. Imakönyv helyett forradalmi kátét írni.

Ez idő tájt Martinovics, a veres apát volt írói szerelmem. Regényt is írtam róla, ami most mellékes; a kocsmájába jártam esténként vacsorázni, a „Buda Városához” címzett kocsmába, és a bolthajtásokon jártattam szemem; s éjszaka megnézegettem a vértanú arcképét... Budán laktam, és a Vérmező felől emlékezetesen suhantott az őszi szél.

S egyszer, ott a barátok templomában, tavaszi eredések idején az jutott eszembe, hogy ez az aranyszájú pap nagyon hasonlít az én téli barátomhoz, a vértanú Martinovicshoz. Csak a szakállt és bajuszt kell levenni a vértanú arcképéről - amint mostanában a hazafiak átalakítják Ferenc József-szakállukat s Vilmos császár-bajuszukat -, a szőrtelen figurán feltalálhatók a Hock János arcvonásai.

„Bolondság - gondoltam magamban -, Hockból sohasem lesz apátúr, mert ellenzéki kenyeret eszik.”

Sok esztendő múlt el azóta, mint a mesélők mondják.

Az ifjúkori pap képe hol távolodott, hol közelgett felém. Szent beszédeit már nem hallgattam, mert Kőbányára kellett volna utazni. Csicseri Bors vicces lapjában láttam néha viszont kandúr-torzképét. Az élet múlt, s már nemigen voltam kíváncsi a papok szónoklatára. Ámde néha eszembe jutott a pap, aki mégiscsak tartozéka volt ifjúságomnak, mint valami szerelem. Rágondoltam, akinek egyszer meggyónok mindent, ha a legnagyobb bajba jutok. Azt reméltem: feloldoz olyan bűnök alól is, amelyekért bűcsújáró helyekre kellene kutyagolni.

A pap Konti József nevű karnaggyal biliárdozott délutánonként az írók körében, s hangosan, egészségesen nevetett. Megrázkódott, könnye kicsordult, emberien kacagott a tekejáték bolondságainál. Igen, ez a pap feloldoz engem. S elűztem emlékezetemből a jezsuita atyákat, akik valamikor gyóntatóim s tanítóim voltak.

Dreyfusra emlékezünk.

A kőbányai plébános úgy védelmezte a francia kapitányt, mintha az eklézsiájához tartozott volna.

Mit akar ettől a zsidó kapitánytól? - kérdezte a pesti közvélemény. - Tán rabbinus akar lenni? Maradjon csak Kőbányán. Ott kedvére prédikálhat emberszeretetet.

Ámde a Józsefvárosba került.

Jóízű polgárok, szenteltvíz-illatú asszonyok, vad költők és muzsikus cigányok városrészébe. Különösen a muzsikusokkal voltak bajai. Ebben a fajtában sokat házasodnak, meghalnak és sokat keresztelnek.

Mikor a háború kezdődött, amint önök is emlékeznek, nyár volt. Napfogyatkozás. Dankl. Huszárroham. Magyar dicsőség. - A Dunán csónakáztam Verőce és Nagymaros között, mint egy elátkozott. Ott a hegyek árnyékot vetnek a folyamra, a kőbányák robbantásainak dörgése úgy hangzik, mint Egyiptom történetéből.

- Minden ötszáz esztendőben így volt - szólt rám Hock János egy csónakból a verőcei szőlők alatt. - A történelem nem ismeri a tréfát. Már Krisztus születése előtti időkből van tudomásunk arról, hogy minden ötszázadik esztendőben változik valami a világon. Ötszázban a longobárdok, hunok jöttek ismeretlen tájékokról, s felforgatták Európát. Ezerben a királyságok alakultak, a néptörzsek elhelyezkedtek. Ezerötszázban a vallások borították lángba a világot. Most a népszabadság...

Tovább evezett. A Duna kék volt, mint Bécs alatt. Ferenc Jóska katonavonatai rohantak a töltésen. Gondoltam, Hock, az evezős, annak az új spiritisztatársaságnak az eszméit hirdeti, amelyeket nemrégiben importáltak Indiából, hozzánk: Angliából.

Még egy találkozás.

Erős tavaszi alkonyat. Ha ősz volna: ködbe borulna a Józsefváros. Így: csak aludni ment a polgár. Kis kocsmák ablakai világítanak, mint siralomházak. A háború negyedik esztendejében vagyunk. Úgyis meghal nemsokára mindenki.

A Kőfaragó utcán egy kamásnis, esernyős, magos, fekete ember jön az alkonyatban. Aki az utcán ténfereg, megemeli a kalapját a plébános előtt. A fekete ember jön, és csaknem galléron ragad:

- Még ebben az évben vége lesz a háborúnak! Dániel mondta, aki próféta volt, s mindent jobban tudott, mint mi.

(És most szégyenkezve megáll a toll a kezemben, e röpké visszaemlékezés keretében. A józsefvárosi pap oroszlánról, bikáról, kígyóról beszélt, bibliát magyarázott, évszámokat vezetett le az egykori próféta jóvendőmondásából. Mint Pesten mondani szokták: svarc auf veisz bebizonyította, hogy a próféta nem tévedhet. A háborúnak 1918-ban vége szakad. Amint megtörtént, s én most restelkedve vallom be, hogy a kígyókat, oroszlanokat már elfelejtettem, a bölcs pap színes, kabalisztikus világrendszerben alapuló magyarázatát nem tudnám újra elmondani. Azon az éjjelen azonban én voltam álomban Daniel, az oroszlanok ketrecében.)

- Ne felejtse el, öcsém, így írják: Da-Niel.

Mi lehetett volna Martinovics vértanú hasonmása és Da-Niel magyarázója e forradalmi Magyarországon, mint a legfelsőbb tanács elnöke?

Boldog megnyugvás mindnyájunknak, hogy a vértanúknak és prófétáknak gondolata szerencsétlen országunkkal van.

(1918)

Astoria folyosója

- Aki át mondott, annak bét is kell mondani! - szólt Károlyi Mihály éjfél tájban az Astoria fogadásához, aki majdnem kétségbeesve tördelte a kezét.

A legkritikusabb percek voltak.

Mindenfelől jelentették, hogy fegyveres katonaság közeledik a szálló felé, de még senki se tudta előre, mit csinálnak majd a csapatok: vasra verik a forradalom vezéreit, a föld színével teszik egyenlővé a büszke fogadót? Vagy a vállára emeli a hadsereg a forradalom férfait?

Ott voltak az első emelet végén, a Múzeum körúti részben a szobák, amelyeket a Nemzeti Tanács bérelt. (Notandum, pénzbeli kárpótlást nem fogadott el a gazda üzleti bajokért. Csak egy elismerő levelet kapott Hock Jánostól.) A következő percben eldől, hogy a vértanúk száma szaporodik-e a magyar szabadságharcok történetében, vagy új lap nyílik Magyarország történetében.

Szűk itt a folyosó. Két megtermett ember alig tud kitérni egymásnak, két szurony elállhatja az utat, hogy innen senki meg nem menekülhet. Talán mindjárt itt lesz ez a két szurony.

A folyosó nem körbefutó, hanem itt végződik. Van ugyan egy kijárása, amelyről azonban kevesen tudnak. Az utolsó szoba ajtajával szemben van egy lezárt ajtó, amelyen át három lépcsőn egy kis helyiségbe lehet jutni - irodának szokták használni -, innen még egy helyiségen át a lépcsőre, amely a szálló halljába vezet. Ámde az úgynevezett titkos kijáráson át sem történhetik a menekülés másképpen, mint egyenkint. Tizedrésze sem juthat ki azoknak, akik itt a Nemzeti Tanács szobáit és a keskeny folyosókat megtöltötték. Váll váll mellett, kebel kebel mellett feszül. A szokott folyosói világításban fénylenek a szemek, nehéz párával telik meg a levegő. A hűvös őszi éjszakából náthát, köhögést hordanak be az emberek az utcáról. Egy-másra köhögnek, suttognak, ordítanak, a vezérek szájába kiáltják híreiket. Ki félne ma éjszaka a Pesten dúló járványtól, temetőket megtöltő spanyol haláltól? (Úgy tudom, hogy a forradalom vezérei, akik az éjszakát az Astoriában töltötték, csaknem kivétel nélkül ágyban dőltek, ki súlyosabb, ki enyhébb lefolyású betegséggel, amidőn tennivalójukat a magyar történelem körül befejezték.)

Az ajtókat nem lehet lezárni, mert régen leszakították azokról a kilincset a forradalom futárjai s önkéntesei. A fehérre festett ajtókon még akkor is lakatosok dolgoztak, amikor én láttam a csatateret, egy hét múlva. Egyszerű, de elég finom szállodai berendezés a szobákban. Az Astoriát a háború évében, 1914-ben, tavaszkor nyitották meg. A háború kitöréséig itt laktam. Vadonatúj volt minden a hotelben. Szőnyegek, rézágyak, telefonok. Sok lámpás mindenütt. Körbefutó folyosók, amelyekről nem talált ki a vidéki. Meredek, keskeny lépcsők. A szobák kicsinyek, mint egy babavárban. Centiméterre kellett itt kiszámítani még a csizmahúzó is, hogy elférjen. Azt mondták, hogy Pest legdrágább telkén épült a hotel. Tízforintos bankókkal lehet kirakni a telek árát, még akkor sem fér rá minden bankó a telekre. Ha egyet köhintettem, a szomszédom kiugrott az ágyból. Ha karmolta a tollam a papirost, a harmadik szobában is hallatszott. Ha nászutasok érkeztek a gőzhajóval, az egész folyosó ébren volt.

Nem lehet ebben a hotelben titokban csinálni semmit. A szomszéd, a folyosón elmenő, a futó pincér, a bóbítás szobalány ellenőrizheti a vendéget, hogy horkol, vagy álmatlanul tölti az éjszakát.

Ezekben a szobákban intézkedett a Nemzeti Tanács. Száz szem látott minden pecsétnyomást, száz fül hallgatott minden megbeszélést. Nem egy áruló akadt volna a folyosón szorongók között. Hock Jánosnak a burnótosszelencéjét eltalálhatta volna egy pattantyús a Gellérthegyről. Ha egy kém furakodik be a mindenki előtt tárva-nyitva levő szobákba, elemelhette volna a

Nemzeti Tanács egész felszerelését, okmánytárát. A piac kellős közepén nem dolgozhatott volna nagyobb nyilvánosság előtt a forradalmi szervezet, mint ezekben a 101-től 106-ig számított szobákban. Semmi titkolózás, semmi összeesküvés, semmi rejtélyesség. Egy másodperctől függött Magyarország sorsa. Igaz, hogy az óra Károlyi Mihály becsületes kezében volt.

Puskaropogás hangzik fel az utcán.

Minden szem az ablakokra mered.

Vajon ropognak-e a golyók, porzik-e fal, csörren-e az ablaküveg, lövik-e a Nemzeti Tanácsot?

Lenn az utcán az ellenségre löttek.

Gépfegyvert vonszoltak be a fogadó előcsarnokába.

Vajon merre irányítják a gépfegyver csövét a katonák?

Az utca felé vagy a lépcsőknek?

Most helyezik le a kis szörnyeteget a földre. A csöve az utcára mered. Aki ide ellenségesen be akar hatolni, annak először ez a házőrző kutya harap a lábikrájába.

De vajon mi történik öt perc múlva?

Még senki sem tud semmit. Az íróasztalokon futnak a ceruzák. (Sok meghatalmazás, népbiztosi kinevezés íródott ónnal, különösen a hírlapíró vezérek asztalán, akik különben is szeretnek ceruzával dolgozni a szerkesztőségben.) Az újonnan meghatalmazottak átveszik kinevezési okmányaikat, és elillannak. Vajon sikerül-e megszállni a főpostát, a kaszárnyákat, telefonközpontot, rendőrséget?

Egy másodpercnyi késedelem, egy árulkodó szó, egy könnyelmű cselekedet felboríthat minden hirtelen számítást a forradalom éjszakáján.

Az írnokok fáradhatatlanul írják a parancsokat. Éjfél felé kapnak valami ennivalót a konyhából. A folyosón többé nem lehet megmozdulni, se előre, se hátra. Vajon mi lesz itt reggelre?

(1918)

Divatlevél

Úgy nézem, hogy a köztársaság még nem teremtette meg a maga divatját. Hölgyeink Párizsból várják az útbaigazítást - szerencsére megérkeztek a francia újságok, és a Nyugati pályaudvar újságkioszkjában csütörtökön este már tolongtak a vevők a jókedvű elárusítónők körül - míg a férfiaknak egyelőre meg kell elégedni azzal a divattal, amelyet a szükség és a korszellem kényszerít rájuk. A minap egy katonanadrágos urat láttam zsakettben. A csukaszürke bakanadrághoz igen jól illett a zsakett. Csak a bakancsok voltak kissé kopottak; ki tudná, milyen messziről jöttek?

Vezéreink szinte tüntetnek a demokratikus öltözködéssel. Egyik sem varratott új ruhát, bár miniszter lett. Nem is ér már semmit a miniszteri állás. Tegnap frakk és díszmagyar nélkül el sem lehetett képzelni egy valamirevaló államférfit (Buza Barnának egyik sincs). Hétköznapi frakkban járt a királyhoz a miniszter, ünnepélyes alkalomkor előkerült a díszmagyar. Fotográfus vagy arcképfestő előtt felvették őket a violaszínű vagy sötét Zrínyit, nyusztprémet, menteláncot, karneolgombot, kerecsentollas fűveget, szokatlan csizmát, díszkardot, amelyet sohasem vontak ki. Nem lehetett meg magyar politikus díszmagyar nélkül. Amint kinőtt a

legénytoll az állán, Misoga vagy Tiller varrni kezdte a díszes magyar köntöst, amelyhez kölcsönben elkérték a családi ékszereket, boglárokat, násfákat, láncokat. Hogy pengett-lengett egy-egy régi politikus, ha ünnep volt! A miniszterek díszmagyarjai irányították a stréberek öltözködési divatját. Mindenki Perényinél varratta a csizmáját, mint a kormányelnök. Az ember behunyta a szemét, és valami régi magyar ünnepre képzelte magát. Pedig mily hitvány, utolsó magyarok viselték legutóbb a díszmagyart! Most már tudjuk, látjuk, mert leszakadt a kárpit a szemek előtt. Azok az ezüstfejű kegyelmes urak, akik úgy reszkettették a fejüket, mintha örökké az ország szomorú sorsától volnának meghatva - azok a tiszteletre méltó kopaszok, nagyképűek, szertartásosak, akik hivataluknál fogva ész is kaptak, de csak annyit, hogy megtöltsék az erszényüket, amíg hatalmon voltak - azok a tekintélyt sugárzó, fontoskodó, valódi, kócbelsejükbe sohasem látható politikai bábuk, akiknek nevét ismerte minden újságolvasó, akik a haza sorsát intézték: - díszmagyar és frakk nélkül nem mutatkoztak a nagy nyilvánosság előtt. A miniszter közel járt az istenséghez. Hogy tárultak az ajtók a miniszteri szobákon! Hogy aggodalmaskodtak a nagyképű titkárok! Mily megalázó, emberi büszkeségét megtipró kálváriát járt a szívében és hangjában remegő kérvényező, amíg megtudta, hogy protekció híján visszautasították! Mily romlott, bizánci udvarlás folyt azokban a termekben, ahol a miniszterek laktak, amelyek az előszobához vezettek! A kijáró szemérmertlenségével csak a hajlongó és bűnös szolgálhad romlottsága vetélkedett. A régi miniszterek aljassá tették azt, aki kénytelen volt szolgálatukba állni. Magyarországon több jogtalanságot és törvényteleniséget követtek el a miniszteri szobák fehér ajtóinak mögött, mint elkövettek valaha azok a protekció nélküli szerencsétlenek, akikkel a börtönöket megtölték. Az idegenhez gőgös és pöffeszkedő titkár, a meghunyászkodó és hajlongó hivatalnok a bennfentes előtt; a nagyhangú és tolakodó népképviselő; a panamista, az ország-világ által ismert politikustolvaj; a leánykereskedő suttogásával jelentkező érdektárs; a megértően hunyorító miniszter; a kerületi kortes, a rothadt erkölcsű pártelnök, mind, mind, akik kíséretei voltak a régi miniszterek díszmagyarjainak: immár a múlté. Hatvanhét óta alig volt tiszta kezű ember a magyar kormányban. Aki tisztességes akart maradni, azt megbuktatták. Csak később, nagyobb távolságból látjuk majd, hogy mennyi förtelem, szenny és kézmocsok merült el a múltba a miniszterek díszmagyarjaival! A nevető igazságtalanság, a vállat vonogató érdek, a suttogó aljasság, a tördöfő árulkodás és a cseles hízelkedés, amely otthon volt azokban a szobákban, ahol a miniszterek laktak: most már tűnjön el innen. *Meg kell semmisíteni Magyarország történetét 1867 óta. Ez volt legaljabb korszaka a magyar nemzetnek.* Aljasabb a Jagellókénál. A csecsemő elvetemülten jött a világra, hangos szóval verbuvált a politikai erkölcstelenség. Mintha egyetlen tisztességes ember se lett volna többé Magyarországon. A hatvanhetes politika megmérgezte a kutakat, a levegőt, a vért. Egy rabszolgaságból, árulásból élő nemzet paráználkodott itt politikai elvetemültségében. Míg végre jött a megérdemelt büntetés, a háború nyaktilója, amely kivégezte a gonoszokkal együtt a jókat is.

Ki kell dobni a miniszteri szobákból azokat az olajfestményeket, amelyek a szennyébe elmerült korszaknak politikusait ábrázolják. Hírmondója se maradjon azoknak a puffedt, romlott, lelkiismeretlen magyaroknak, akik hatvanhét óta ezt az országot segítették kirabolni s eladni. Dobják oda az olajfestményeket a népnek. Az majd tudja, hogy mit csináljon a régi miniszterek arcképeivel.

Bár vérzik a szívem gyönyörű történelmi múltunkért, azt merném indítványozni, hogy a díszmagyart, amely nemzetünk legszomorúbb korszakára is emlékeztet, többé ne vegye magára senki Magyarországon!

Legfeljebb ha eltemetik.

*

Egyébként béke velünk.

Sokáig nem jut szóhoz a divat Pesten, amíg ez a város a földönfutók metropolisa.

Földönfutó itt mindenki. Az is, aki harminc esztendeje itt lakik. És az is, aki tegnap jött meg a vonat tetején az idegen csapatok által megszállott területről. Egyelőre el kell hordani a régi ruhákat, mert újat nemigen kapni. És arra már igazán nem lehet többé haragudni, aki egyéb ruhanemű híján kénytelen díszmagyarban járni az üzlet után.

(1918)

Garami miniszter úr

A historikusok száz esztendő múlva is azon versengenek, ki tudja pontosabban a forradalmi éj történetét. Az úgynevezett históriai éj fordulópontja az új Magyarországnak, amidőn az utcáról jöttek be a köztársaság hadvezérei és politikusai: új meg újabb nevek kerültek forgalomba ezen az éjszakán, katonák, rendőrök, hírlapírók lépnek elő az őszi éjszakából, hogy beleírják nevüket a történelem homokjába. Ha eszébe jutna valakinek egy magyar kalendáriumot írni, a szentek neveit a forradalmárok neveivel cserélné fel, szükség volna a névtelenek napjára, az aprószentek ünnepére is.

Garami Ernő azonban már régen ismerős név Magyarországon. Amikor a régi urak Jakaboknak hívják a politikusokat, Garami szerkeszti a *Népszava* című hetilapot. Epebajos vizsgálóbírák és patkós porkolábok az ismerősei. Ragyás rendőrtisztek félelmetes fogvicsorgatással rángatják fel álmából ifjú korában, midőn más ember a kedvesével álmodik. Börtönök falán és a hetilap utolsó sorában olvasható a neve, ahová ő maga, vagy elvtársai írták.

Szinte reménytelennek látszott tizenöt esztendő előtt a szocialista hírlapírás.

Először Vácott hallottam Garamiról, csaknem két évtized előtt, amidőn olyasféle bűnért morzsolgattam az államfogház-büntetést, amely a régi Magyarország gavallér-világában sok hencegésre adott alkalmat. Párbajvétségért hosszadalmasan ültem. Egy földosztó (Várkonyi), egy ipari szocialista (W. J.), egy nemzetiségi izgatásért hüvösre tett jámbor pópa voltak börtöntársaim. Bebel és Marx könyveit olvastuk, mert Garami elvtárs ezeket küldözgette be a fogságban sínylődő W. J.-nek. S a börtönben, hófúvásos téli délutánokon a szocialista rajongva beszélt Garamiról:

- Ha egyszer kiszabadulok - egy év múlva -, egész életemben azt teszem, amit Garami elvtárs rendel. Ha azt mondaná, menjek ismét börtönbe, tanuljak tovább, mert még műveletlen vagyok - újra elfoglalnám a helyemet. Csinálnék valamit, hogy tovább nyugodtan tanulhassak. Nem is lehet teljesen kipallérozódott, kitanult szocialista az, aki nem ült. (Az ipari munkás - én például asztalos vagyok - nem ér rá a tanulásra.) A börtön a mi egyetemünk. Ott ráérünk olvasni, gondolkodni, de még szónokolni is nagyszerűen lehet a magányban.

Ilyenek voltak két évtized előtt a Jakabok, akiknek Garami Ernő volt a látható vezérük. A tanulatlan, romlott vagy csökönyös magyar politikában természetesen mind nagyobb hatalomra tett szert a fiatal, tanulási vágytól égő párt.

A hatalom pedig csak tovább küldte a börtönbe a szocialistákat. Kinek jutott volna eszébe, hogy éppen a vármegye nyirkos tömlőcében, esetleg aljas gonosztevők között készülődnek megváltó hivatásukra a foglyok, izmosodnak az öklök, amelyek a régi Magyarországot széjjelzúzták.

Egyszerű barátaimtól a váci földszintes épületben többet tanultam ama télen, mintha a salamancai főiskolát látogattam volna.

A *Népszava* még hírlap volt, leginkább május elsején lehetett látni, az utcákon, amikor piros betűkkel nyomták a címét.

A régi rendőrség nagy passzióját lelte abban, hogy a májusi gyűléseket szétverje, a *Népszava*-t elkobozza. Okosabb emberek sem látták még ekkor ennek a pártnak a fejlődését, nemcsak a rendőrök. Ha nem születik maga is vakon az a generáció - amelynek két rosszhiszemű ember: Tisza István és Rákosi Jenő volt a vezére -, régen észre kellett volna vennie, a szervezkedések és gyűlések éjszakáit; a csüggedést nem ismerő fáradhatatlanságot, amellyel Monté Cristo ásta If várának sziklafalát; a vértanú elszántságot, amellyel újra és újra kiáll a rendőrlovak patái és a farkas-állkapcsú bírák elé az új párt; a pártadó kenyérszagú filléreit, melyeket szívesebben adott a hívő a pénztárba, mint a templomlátogató a harangozó csengettyűs zacskójába; Garamit, aki mint egy láthatatlan motor hajtott új eszméket, új sejteket, új erőket e város vérkeringésébe, a föld alatt s a föld felett, de megállás nélkül és szívósabban, mint a vízcsepp, amely a márványt kivájja.

Ha csak egyetlen látó és ihletes ember akad a régi Magyarországon, bizonyára megérzi a földrengés távoli morajlását. A régi társadalom saját magát ítélte halálra, mert nem jutott eszébe, hogy hasonlóképpen szervezkedjen, mint a szocializmus, amelytől pedig félt, de lebecsült.

Garamit nem nagyon ismerte a régi társadalom, most kezdi arcképét tanulmányozni a képes újságokban. A pártvezéreket népszerűsítő vicclapszerkesztők, akik annyiszor rajzoltatták a grófokat, nem találtak érdekeset az elvonulva, szinte ismeretlenül éldegélő népvezéren.

Egy közelgő világ vezére: aki alig járt kávéházba. A népgyűléseken is ritkán tűnik fel csontos, szikár aszkétás alakja. Leginkább a szerkesztői asztal mellett hallgatja a világ eseményeit. Mindig nyugodt az arca, mint egy hittérítőé. Régi metszeteken, a pápaság viláгурalma alatt van hasonló arcuk a jezsuita atyáknak, akik ledönthetetlené építették a vallás, a pápa s a királyság trónusát. Kevesektől ismerve, szinte eltűnve a pesti élet zűrzavarjában, a kevés gázlángú Conti utcában, éjjeli hírlapírók között, pártvezetők társaságában járt-kelt itt Garami, mint az a barna köpenyes szerzetes, akit Luther Mártonnak is hívtak. Utóvégre a gondolat erőteljesítménye az elme feszültsége, a nagyrahipotottság jele ugyanaz Ince pápa és Luther homlokán. A nagy újítók olyanok, mint a föld mélyéből előtörő gejzírek. A véletlennek és a korszaknak van köze ahhoz, hogy mivé fejlődik a föld színén a felpattanó erőforrás.

Ha Garami ötszáz esztendővel előbb születik, a hitújítási törvényszék előtt védelmezte volna talán a maga igazát. Korunkban Pesten küzdött Tisza és a társadalom ellen egy világvallás megbízottjaként, barátsuha helyett vörös forradalmi sapka volt a jelvénye.

A magyarországi szocializmus történetében a szürke hírlapíró felejtetetlenül beírta nevét.

(1918)

Hogy tört ki a forradalom?

Hock János hazafelé készülődött az Astoriából; este hét óra felé járt az idő, a józsefvárosi plébánián megszokták, hogy a plébános úr otthon vacsorázik.

Előzőleg egész délután együtt ült a Nemzeti Tanács Hock János elnöklése alatt. Meghánytákvetették az előző nap eseményeit. A pesti rendőrök jelentkezését a Tanács szolgálatára. A délután folyamán rossz hírek érkeznek a Zrínyi utcából. A forradalmi rendőrök egymás után jelentik, hogy a főkapitány igyekszik megakadályozni a rendőrség megbontását. Hátha gyakorlott keze meg találja most is a tegnap fogadalmat tett pesti rendőrök torkát szorítani, hogy beléjük fojtsa a lelkesedés szufláját?

Komor hangulatban folyt le a délutáni ülés.

Károlynak sincs jó mondanivalója. József főherceg odafent a Várban körülbelül már nádorispánnak képzelet magát. (Ez volt megbízatása a királytól.) Hadik - bár gyakorlatlan ember - cselekedni kénytelen, ha valami tűz üt ki a városban. Utóvégre ő a miniszterelnök. Felel az ország és a főváros nyugalmaért. Csak az a reménység, hogy jó érzésű hazafi. Tán mégsem akasztat, ha erre kerül a sor. A sors kedvezésének mutakozó körülmény, hogy a minden hájjal megkent Wekerle és a legvégsőre elszánt Tisza félre vannak téve az útból.

Ám a hangulat nem változik. Borúsan, gondokkal telten oszladozik a délutáni Tanács. Hock a kalocsniját keresi, Purjesz telefonoz a szerkesztőségbe, hogy mindjárt ott lesz.

Ekkor két postatiszt jelentkezik az Astoria portásánál. Hock elnök urat keresik.

A portás ügyes, lelkes ember. Négyesztendei katonáskodás után néhány napja került vissza hivatalába. Rajong a forradalomért. A postatiszteteket hirtelen a távozni készülő Hock és Purjesz elé állítja.

A postatisztetek röviden közlik a Nemzeti Tanács elnökével, hogy a pesti postások és telefonosok ma este gyűlést tartanak. A régi postáselnököt akarják megbuktatni. Új, forradalmi irányba terelnék a gyűlésező postásokat, ha a Nemzeti Tanács segítséget adna.

Hock Purjeszt kéri fel, hogy legyen segítségére a postásoknak, akik a rendőrök példáját akarják utánozni.

Purjesz kifejti, hogy Hocknak a személye varázshatással lesz az ingadozó postatisztetek gyűlésében.

- Hol van a gyűlés?

- Rákóczi út 30.

Gyalog indulnak el. Most már hiába várja a vacsora Hockot a józsefvárosi plébánián. (Majd csak éjfél felé eszik egy kis tokányt az Astoria konyhájáról.) Purjeszt a szerkesztőségben hasztalan keresik munkatársai: október 30-a van. Komor felhők lógnak a Rákóczi út felett. A gázlángok kimerült arcú, fáradt léptű járóelőket mutatnak. Egy halálra kínzott város, amelynek az idegei sem éreznek. Gyötrött, keserű emberek ecetesen mosolyognak, mikor a forradalomról hallanak. Ugyan ki csinálja itt meg a forradalmat? Legyintenek s továbbmennek. A pesti polgár cipője, amelyet furfanggal és hatósági jeggyel vett el a fogvicsorgató susztertől: egykedvűen tapossa a sarat. A bérházak ablakai mögött bágyadtan pislog a családi lámpás. Vajon érdemes még élni? - kérdezi a hunyorgó láng a lesóványodott családoktól. Egyik-másik bolt ablakában bolondos Mikulás-figurák. Fehér szakállú bábuk, piros köntösben ördögök. Milyen furcsa, hogy az emberek nem felejtik el a napot, amikor ajándékot kell venni?

Rongyos öregasszony, lerongyolódott gyermekei társaságában és segédletével, kínálja az esti lapot. A villamoskocsira felmászik az utas, mint egykor az Ararát hegyére tolongott az emberiség a vízözön előtt. Színházba mennek fehér szoknyás nők, egész délután fészülködtek, bizonyosan tiszta fehérneműt vettek, kezüket megmosták, ruhájukat beillatosították. Az élet megy itt, a régi élet; nyomorultan, kábán, koldusan: kifesti arcát estére, mint egy megöregedett színésznő, aki még remél... Hátha felhangzanak még egyszer az egykori flóták, hegedűk? Csenevész bolti lány a belváros felől szorgalmasan rakosgatja egymás mellé cipőit, nem süti le szemét a vérmes arcú kupec elgondolkozó tekintete előtt. Kipomádézott, vállalkozóan csinosított cigányzenészek hangolják hangszereiket a kávéházak üvegablakai mögött. Bőrkabátos vidéki tétován bámul a Síp utca felé eltűnő női árny után. Minden járókelőnek más és más gond a kalapja alatt. Unalom és szegénység fakó fotográfiái, élvezetvágy mekegő bakkecskéi, távoli reménységek bárányszerű és aznapi sikerek virágbukétái találhatók a kalapok alatt. Nem gondol itt senki a néhány óra múltán felzendülő forradalomra. Legfeljebb kését szorongatja az éhező a gazdagok gondtalan lustái után.

*

Ezen az estén történt, hogy a postások és telefonosok gyűlésén a józsefvárosi plébános megeskette a jelenlevőket, hogy a Nemzeti Tanács parancsainak engedelmeskednek.

Hock János beszélt nekem, hogy nem is gondolt előzőleg az eskü kivételére ebben a gyűlekezetben. Csak néhány felvilágosító és biztató szót akart mondani az elégedetlen postásoknak. Beszélt szokott gesztusaival és tárogatóhangján.

- Valami ihlet szállott meg... Valamely kimagyarázhatatlan érzés jelentkezett bennem, amikor elhatároztam magam, hogy felesketem a gyűlekezetet a Nemzeti Tanácsra. No, hát próbáljuk meg.

A telefonosnők, a postáshölgyek szinte felsikoltottak a boldog örömtől, amikor a pap esküjüket kívánta. Magasra emelték kezüket, a hangjuk áradt, a szemük lobogott, és szinte magukon kívül ismételték a fogadalmi esküt Hock János után, amelyet egy papírlapról olvasott fel. Zúgott, visított, szinte lángba borult a postások gyűlekezőterme. Az eskü úgy hangzott, mint a jövőendő élet minden reménysége, mint az újjászületés. Vége e percben a régi, nyomorult életnek, a hervasztó bajnak, az életen rágódó keserűségnek, szívzsibbasztó boldogtalanságnak, rabszolgaságnak. Esküdtek, esküdtek, mint a hajótöröttek, hogy újonnan kezdenek mindent az életükkel. Esküdtek, mintha a pokol tornácából menekülnének meg letett fogadalmukkal. Hangosan, kiáltva, a vérpad és a megsemmisülés elszántságával esküdtek e szegény, szürke szoknyás, boldogtalan hivatalnoknők, hogy e perctől kezdve a mindent megváltó tanácsnak engedelmeskednek.

Hock, a leggyakorlottabb szónok, kábultan nézett szét a vérpirossá lett teremben. A szemek gyújtogattak, a hangok tüzcsovát hajítottak, az arcokon a másvilág fénye... Ilyen szónoki sikere még sohasem volt.

Hullámozott, gyűrűzött, kavargott körülötte a vihar; magosra emelkedett az ezeregyéjszakai szellem, amelyet a halász palackjából kiszabadított. A józsefvárosi plébános még burnótozni is elfelejtett ezen a gyűlésen. Csak állt megmerevedve, mint aki előtt a tenger nyílt meg.

A forradalom tengere.

Látnoki szemével már látta az égig emelkedő hullámokat, amelyek elborítják egyszerre a régi Magyarországot. Mintha ebben az esti órában érkezett volna ide Budapestre az a végtelen és meg nem állítható áramlás, amely hatalmasabb a tengerek Golf-áramánál, a forradalom szele,

amely ismeretlen helyről indult el a csillagtesten, amelyről száz és néhány esztendő előtt azt mondta Mirabeau, hogy „körülutazza a világot”. Honnan jött a szél, amely egyszerre fölrázta, megragadta, kicserélte, önmagukban megforgatta ezeket a szegény hivatalnoknőket, akik végképpen elszegényedve és nélkülözve, a régi kackiás, aranyos postászubbonyt ronggyá viselve túrték a háború négy esztendőjét? Merről omlott Pestre e búskomor, október végi estén a tüzeső, amely reggelre éppen úgy lángba borítja itt a szíveket és az elméket, amint lángra lobbantotta a postásnőket, telefonoskisasszonyokat, akik bizonyosan nem gondoltak előzőleg arra, hogy ők vacsorafőzés helyett a forradalmat kiáltják ki, és beteg gyermekeik orvosságát elfelejtik beadni, kis lakásuk üresen marad, ágyuk hidegen, álmuk hiába keresi őket keringő madárként az éjszakán: vissza kell menni, rohanni a főpostára, reggelig dolgozni, táviratokat, telefonjelentéseket elfogadni, megcsinálni a forradalom első tényét, elfoglalni a budapesti postát... És a tomboló áradásban senkinek sem jutott eszébe, hogy a fejével játszik, a hatalom, ha nem sikerül a terv, vérpaddal fizet. Boldogan, fölesküdvé, egy új világ küldötteiként rohantak el az estében. Szegényes ruhájuk az apostolok köntöse.

Pedig még nagyon kevesen tudták akkor Pesten, hogy a Pó mellől elindultak a hadseregek - hazafelé; hogy Kecskeméten a Kossuth-szoborról kihirdette a köztársaságot egy Szigethy nevű fiatal ügyvéd.

Pest aludni készült.

Nyolc órát vertek a tornyok a városban. Ennyit mutatott a nagy villamosóra is a budapesti főpostán, amely e perctől kezdve a Nemzeti Tanács hatalmába került.

(1918)

Falusi emlék

Manapság legnagyobbbrészt halványuló fotográfiákról néznek vissza reánk azok a férfiak, akik erős, gerinces, meglett emberek voltak már akkor is, midőn a *Magyarország* első száma megjelent. Huszonöt esztendő előtt csaknem felcserélődött a nemzet vezetésében és munkájában a férfigeneráció; de nem távolodott el oly messzire, hogy elfelejthettük volna.

Mikor a *Magyarország* megindul: még többnyire gáncsnélküli lovagok az ország vezetői. Egy gyanúsító újságcikk miatt a lift kútjába ugranak. A hamiskártyások habozás nélkül Amerikába pályáznak. A tönkrement gavallérok agyonlődözik magukat. Még nagyon divatban van a jellem a politikában is. Egy emberéltre való fordulatot jelent, ha egyik-másik politikus meggyőződésből elhagyja a zászlót, s más párthoz csatlakozik. Az árulást sohasem felejtik el az elárultak. Járnak az országban szomorú élőhalottak, akik sohasem vezekelhették le bűnüket, politikai tévedésüket, meggondolatlan nyilatkozatukat.

Igen komolyan vettük az életet, mert nem tudtuk, hogy meghalni is lehet.

Természetesen akkor is voltak félkézkmárok, panamisták, ámde szemérmesek voltak, tisztelték a becsületes embereket s a közerkölcsöket. Egy mameluk, aki a miniszterelnök háta mögött ült, sohase kívánta a maga részére azt a közbecsülést, ami egy szegény, fogát vicsorogató szélsőbaloldalinak dukált. A függetlenségi képviselő még félig szent is, mert örökös reménytelenséget és szegénységet vállal mandátumával. Elment előttünk tán két egész nemzedék, aki a siker legkisebb ígérete nélkül küzdött, hitt és reménykedett Magyarország

függetlenségében. Néha borsot tört a kormány orra alá, de sohasem gondolhatott arra, hogy egykor a „húsos fazék” közelébe jut, mint akkoriban a kormányzást nevezték.

Nem emlékszem biztosan (hisz igen ifjú ember voltam), él-e még e korban Jankó János, akinek karikatúráiról leginkább ismeri az ország politikusait. Ám a régi nagy *Egyetértés*-ről bizonyosan tudom, hogy szinte vég nélküli hasábokon közli a képviselők beszédeit. Hihetetlen tömege a beszédeknek jelenik meg ez újságban, és a régi magyarok, pápaszemmel vagy anélkül, végigsilabizálják a követek beszédeit, s belőlük okulnak.

Az újságírás ólomlábon jár. Van ugyan a *Nemzet*-nek meg a *Pesti Napló*-nak is esti lapja, de ezeket a sovány lapokat valahogyan nem olvassák. Mikor a *Magyarország* megjelenéséről Holló Lajos saját kezűleg aláírott levelekben (mily nagy dolog volt ez!) értesíti az ország nadragos embereit: mindenki érzi, tudja, hogy valamely új korszakot alkotó esemény következik.

Falun laktam ez idő tájt, és a december nagy hóval köszöntött be, amikor Holló Lajos levele megérkezett a gyalogpostával. Napokig forgattuk, tanulmányoztuk a litografált levelet. Estefelé meglátogattak szomszédaink (mint az a régi Magyarországon szokás volt), és a levél kézről kézre járt. Újságszerkesztők ebben az időben még nem írkáltak személyes leveleket. Nagy megtiszteltetés volt ilyen levelet kapni. Természetesen: nagy helyesléssel találkozott, hogy az új lap a függetlenségi politikáért ígér harcot. Hisz Magyarországon mindenki függetlenségi volt. Ha kívülről nem is. De bévül: bizonyosan.

Atyám nyomban prenumerált a *Magyarország*-ra. A szomszédok még gondolkodtak. A nagyatyám (48-as honvéd) évek óta az *Egyetértés*-t böngészte, és újságja társaságában az asztalt verdeste, ha valami politikai bajról olvasott. Úgy megszokta újságját, hogy még azért is haragudott, ha valamely új betűfajta fedezett fel a lapban, írt is nyomban levelet. A pesti szerkesztők nem tudják, hogy mennyi ellensége volt vidéken a petit nevű betűfajtának. Reggeltől estig járt-kelt a lepedőnyi újsággal a hóna alatt, s a ház különböző sarkaiban olvasgatta. A vezércikket korán reggel vette át; míg a tárcánál délután aludt. Az apró hírek este mulattaták. A színház és művészet a nők részére maradt meg a kiolvasott lapból.

Szomszédunk (a Nyírben) külön ember volt, s a *Nemzet*-et járatta. Sok gyanúsításnak tette ki magát. De ő csak vállát vonogatta.

- Az ellenség hadállásait kell megismerni, hogy sikeresen harcolhassunk ellene - mondta szomszédunk.

(A *Nemzet* a kormány lapja volt.)

Tudtommal más napilap nem járt a környékre. Élclapokat az utasok hoztak magukkal. A *Vasárnapi Újság* és a *Magyar Bazar* az asszonyok nevére érkezett.

Mit tudjátok, ti lenge pestiek, hogy mi a falusi embernek az újság?

Egy árjegyzék vagy egy szimpla körlevél nem marad olvasatlanul, ha beköszönt a téli időjárás, míg nyáron, őszi vadászatok alatt, szüretkor hiába írnak a pesti tollak.

A gyalogpostás reggelenként hozta a *Magyarország*-ot, míg az egyéb újságok estve érkeztek.

Már ez is oly szokatlan, újszerű és nagyszerű esemény volt, hogy szinte átalakította az olvasók felfogását. Távoli faluban reggel lehetett olvasni, hogy mi történt előtte való napon a fővárosban! Nagy dolog volt ez. Szinte felpezsdítette az ember vérének ez az amerikai gyorsaság! Az újságszerkesztés ördögös és elképzelhetetlen alakban mutatkozott a *Magyarország* korai megjelenésével. Kik és hányan írják, nyomják, kiadják a *Magyarország*-ot, hogy egy nappal megelőz mindenkit? Az apám már kora reggel tudta azt, amit a nagyapám csak estére

olvashatott. Izgalmas politikai időkben a szomszédok délfelé kölcsön kérték a *Magyarországot*. Lovasembert küldött néha érte a *Nemzet* előfizetője. Pláne, ha szenvedélyes viták folytak a Házban! (Mert végeredményben mindenkit az érdekelt leginkább, ami a képviselőházban történt.)

Amint ifjúkori emlékeimet összeszededtem, arra a következtetésre jutottam, hogy a *Magyarország*-nak nagy érdeme volt a régi lusta, aluszékony Magyarország megmozdításában. Fürgebbek lettek olvasásával az elmék. Gyorsabban mentek a gondolatok. Nem ért rá várakozni senki a megtörtént események mögött, amelyeket a *Magyarország* már kinyomtatott. A perdülő hírszolgáltatás jótékony hatással volt az ország vérkeringésére. A bátor, önérzetes hang hívókat szerzett. Az elszánt támadás - amely ez újságban felhangzott - megfélemlítette a politikai ellenségeket.

A magyar hírlapírás történetében jelentős kor a *Magyarország* megalapítása. De mi, falusi olvasók: szinte újonnan születünk, amikor régi, későn érkező, unalmas lapjaink mellé egy fürge kis hírnököt kaptunk, aki hamarosan elfecsegte azt, mi történt a városban, mielőtt az öregek furmányos szekereiken megérkeztek volna.

(1918)

Köszöntő az új évben

A Kerpely-vonósnegyes Csajkovszkij zenedarabjainak előadására invitálja a közönséget; a Vígsházban premier van; új színházi újság indul (*Rivalda* címen), mert a meglévők nem bírják kielégíteni a közönség mohó érdeklődését; a hirdetőoszlopokon megjelenik ama tenisznadrágos táncmester, aki „van szerencsém” megszólítással emeli meg szalmakalapját, és táncórára hívogatja a publikumot; a kabarék és mozik és egyéb színházak megrakják jelentéseikkel az újságokat, mintha azon fordulna meg Magyarország sorsa, hogy mit játszanak az Intimben; a szücsmester szörme-„kreációja” integet a divatlapból; az új államférfiak automobilja vágat, tekintélyesen és parancsolón, mintha minden rendben volna az országban; a hírlap házassági rovatában belefárad az olvasó; tán még a régi bálrendezőkhöz is lesz szerencsénk Vízkereszt után... A Rákóczi úton lövöldöznek egymásra katonák és nemzetőrök; a detektíveket leütik a legforgalmasabb téren; revolverlövésektől hangos a pesti éjszaka; gondolkodás nélkül lelövik egymást a járókelők; a főkapitány kijelenti, hogy nem szívesen látja este és éjjel a közönséget az utcákon, a rendőrség fegyverbe áll Szilveszterre, mintha ellenség fenyegetné Budapestet. 1918-at írunk, az esztendő végét. Nehezebb eligazodni az emberen, az életen, a mindennapon; mint valaha. A krónikás tenyerébe hajtja a fejét. Vajon mit jegyezzen fel e káoszból, ami őt is csak úgy érdekli, mint a többi pesti embertársait? Merre vigye e kis szekéren az olvasó érdeklődését? A pennának nevezett kis szerszámmal az életnek mely tájképeire hívja fel a türelmes olvasó figyelmét? A régi életből ittmaradott, emlékebe hagyott vonóskvartettet magasztalja, vagy az éjszakai csatákról elmélkedjen? Hol van az élet, amelybe néha oly mélyre belé lehetett látni, mint egy hegyi patakba? Hol van a szív, amelyet „nyitott könyvnek” neveztek? Hol van a jövő, a remény, az ábránd, a lepke, amely után minden ember futott sűrű való lerogytaig? Hol van a bizalom, amellyel az emberek estve lehunyták a szemüket, hogy álom után újult, frissült, vidám kedvvel folytassák az életüket? Hol van megnyugtató, kielégítő és csendesen elzsongító emléke a mindennapnak, amely alvásra ringatta a tennivalóját híven elvégzett munkást? Hol van a varázsa a nap

felköltének, amely élnivágyásra és derűre, hosszú életre és ismeretlen örömökre serkent? Melyik órája az most Budapest életének, amelyről elfogódás, keserv és félelem nélkül lehetne írni? Melyik az a perc, amikor az élet kíváncsúnak s legfőbb jónak tűnik fel? Lehet magasztalni a frakkos, púderozott, szenvedő és andalgó esti szórakozást, amelynek végeztével revolverlövés fogadják az utcán az estélyiruhás, elkényeztetett dámákat? Lehet igazat adni a csöcseléknek, amely korgó, keserves éhségét, háború-marta dühét, felágaskodó indulatát puskadurrogatással csillapítja a setét utcán? Szabad hivatkozni emberiségre, kötelességtudásra, nemes szavakra, tisztességre és lelkiismeretre, amikor négy évig mindig az ellenkezője történt velünk, akik e korszakot átéltük? Rábeszélheted a vadállatot, hogy szokjon le az emberölésről? Kicsérélheted az embert, akit bűnei teljében a pokolba (háborúba) taszítottál, hogy öltözzék angyalbőrbe? Megmondhatod a dühötteknek vagy a szemérmetleneknek, a szegénynek vagy a gazdagoknak, hogy az életet megállítani nem lehet, hogy egykor minden megfordul jóra s kellemesre? Elhiheted, hogy a mai nap csak egy rossz álom? Beszélhetsz a holnapról, melyben magad is csak félve hiszel? Gondolod, hogy valaki végighallgat: az emberek ismét dolgoznak Magyarországon, a gyárak udvarán emeletnyi magasságban áll a felesleges szén, Weiss Manfréd többé nem gyárt revolvertöltényt, mosolygó, tiszta utcák, villámfényes, barátságos éjszakák, szerelmeseknek való, messzi külvárosi séták és jóindulatú emberek várnak Budapesten? Hisz valaki abban, hogy kellemetes, langyos, gyermekeinktől zengő, megelégedettségtől melegítő otthona lesz, aki most az utcákon kóborol a téli éjszakában? Hogy a sétatereken derűs öreg urak üldögélnek, s elefántcsont fejű sétapálcájukkal játszanak, nyugdíjukat élvezvén? Hogy mindenkinek lesz célja, napja, reménye, amely felé törekszik? Hogy nő és farsang bájol? Hogy boldogító tavaszt szimatolsz az enyhe légáramlásban? Hogy örvendezel a télnek, a drágalátos kályha örömeinek, a szilveszteri malacnak, az újesztendei füstfaragónak, a munkád, vagyongyűjtésed után ígérkező nyugalomnak, a családi háznak, a holdvilágos tájnak, a tavasz zengő énekének, a végelgyengülésben elkövetkező ájtatos halálnak és az elsőosztályú temetésnek, szép sírkőnek, tiszteletre méltó kriptának, barátok lágy megemlékezésének? Miről írhatasz, hogy örömet okoz? Miről beszélgethetsz, hogy kezet szorítson veled a derű, az elgondolkodás nélküli perc, a halálsejtelem nélkül való óra, a holnap nap színes függönyei mögött rejtő szép remény, a vetőkártyabeli szerető, s ugyanonnan a levél, amely jön, s nagy örömet szerez? Merre van az a jóslat, amelynek mindnyájan hitelt adhatnánk, hogy házainkon ismét a gólya fészkel, vetésünk ring, mint legjobb álmunk, gyermekünk kacag, mint a mennyország, kedvesünk hív, mint a fogadalom, életünk biztos, mindennapunk csendes, munkás, vasárnapunk a megnyugvás, országunk ép és egészséges, magyarságba való hitünk megingathatatlan, mint a szikla, barátunk szilárd tölgyfa, reményünk nem panoráma-vászon, és esténk, ha eljő, boldog, halk, megelégedést szítáló, s álmunk zavartalan, mert mindent jól elintéztünk?

Csak hallgass, krónikás, a mai napokról.

Csak tedd a szívedre a kezed, és állj oda a vezeklők közé. Te is, mint mindenki, okozója voltál annak, hogy álmod elszökött szempilládról; hogy hosszan bámulsz a fehérítő téli éjszakába; hogy rab vagy hazádban; hogy elhagyott madárkedvű ifjúságod... hogy revolverdörrenések hangzanak az éjszakákba.

A sivár, céltalan, „csöcselék”-halál, amely eddig a csatatereken hajigálta meg az embereket, itt gajdol Pesten az ablakok alatt. A hasán horkoló polgárral ismerteti meg személyét. Ő az, a Rettentő, „körülutazza a világot”.

(1918)

Jegyzet egy báli legyezőre

Ránézek egy kalendáriumra, mint régen látott ismerősömrre, aki a múlt század divatjában, hóbertosan lép elé. Azt mondja: farsang, kezdődik Vízkereszt napján, tart... Mennyi minden megváltozott körülöttünk, a világon, bennünk - csak Ince pápa kalendárioma maradt a régi! 1919-et írunk. A férfiakat az ország megmentése foglalkoztatja a dúló csaták után. Vajon mit tesznek a nők?

Olyan a kalendárium, mint egy jó gazdasszony (a régi világban), akinek szakácskönyve intézkedett az esztendő csaknem mindegyik napjára. Az emberek a gyomrukon át vették tudomásul az évszakok fordulását, az esztendő nevezetesebb napjait. Szerelmes lehet az ember az esztendő bármely szakában (éppen ebben különbözik az oktalan állattól, mondta egykori nevelőm, egy vándorszínész), de csiklevest többnyire januárban élvezhet, amikor befagytak a tiszai kiöntések, és vesszőkosárban fogják az apró halat. Akkor szerkesztették a kalendáriumot, amikor a papok egyben orvosok is voltak. Vigyáztak, hogy hosszú életűek legyenek híveik; a böjtöket megtartatták, hogy a gyomrok rendbejőjenek; amíg az esztendő bizonyos napjain mindenkinek tele lehet tömni a bendőjét, hogy ne legyen revolúció. A farsang, íme itt van, mint valami rongyos paróka, vagy ittfelejtett színes rongy az elmenekült, elűzött régi életből. Rátalálunk az álmos téli délutánon, mint piros papucsra, amelyet egy hűtlen asszony emlékebe adott. Kocog éjszaka az ablakunkon, mint királyi palástjában didergő falusi komédiás. A kalendáriumból (midőn e tájt lapozgatunk) száncsörgés és nagybögő mormogása hallatszik nagy távolságokból. Lehuny szemünk előtt régi divatképek suhannak, amint egymást átölve táncolnak kivilágított termekben: méltóságteljesen leng a nők uszálya, peng a huszártiszt sarkantyúja, öreg prímások kiviaszkolt kakadu-frizurájukkal intik a tempót, rikkant a duhaj, és a nők szíve megtelik a mennyország illatával. Vajon lesznek-e a köztársaságban bálkirálynők?

A kalendárium csak a régi vértanúkat és szenteket ismeri, a jégtörő Mátyásokat, dinnyés Lőrinceket és társaikat. Pedig a későbbi évszázadoknak is voltak vértanúi. Korunkban pedig akárki mártírnak érezhetné magát Magyarországon. (Van elég okunk rá.)

Nem lehet már sopánkodni azon, hogy milyen jó lett volna ötven esztendővel előbb, vagy később élni. A sors úgy rendelkezett, hogy apáink pipafüstös arcképei alatt nem merenghetünk a szép múlton, nyugodalmas jelenen. Nem üldögezhettek az élet lugasaiban, sem karosszékeiben. Az öreg gazdasszony szakácskönyvével, mindentudó konyhájával, zamatos ételeivel végképpen elszökött házunktól. S a kalendáriumi szenteket úgy kezdjük emlegetni, mintha ők volnának felelősek mai életünkért. Mit akar most itt a farsang az 1919-i közönséges évre megszerkesztett naptárban? Mit alkalmatlankodik Csokonai Dorottyája és vele az egész elmerült világ, telve mulatságos magyar figurákkal, régi és új táncosokkal, bálanyákkal és bálkirálynőkkel, emlékekkel, nótákkal? Olyan hazug vagy, farsang, mint Háy János.

Farsang, ócska színházi díszlete, jókedvet pufogtató nagydobja, izgató körisbogár pora a régi kalendáriumnak: téged már csak hagyományokból ismernek azok, akik ezután következnek Magyarországon. Nem lehet már többé olyan jó kedvök a magyaroknak, hogy elfelejthessék a szenvedéseket s megpróbáltatásokat, krónikás könyveknek elringató emléke, öregasszonyok mesemondása, tavasza múlt legényeknek szürcsölgető regélése lettél, farsang.

Szegény nők! Annyi mindent veszítettek a háború alatt, elvesztették farsangjukat is. A szegény úrikisasszonyok (akik ősidők óta a farsangon mentek férjhez) vajon hol ismerkednek

meg ezentúl a lovaggal, aki a tánc forgatagában megigéződik, hogy elfelejti: hozomány is van a világon? A kis ruhák, illúziós, bolondos szoknyácskák, a féltett frizura és a szűk cipő hiába volnának meg. A farsang e furfangos eszközei sem hozhatnák vissza azt a kort, mikor a szegény lányok a bál után férjhez mentek. (Vajon hogyan mennek ezután férjhez a lányok? Egészen új receptet kell kitalálni a házasságok doktorainak, az öregasszonyoknak). De nem sajnálatra méltók a falu hölgyei, akik már az első hónál ábrándozni kezdtek a városi bálról? Az agarászok, tűzoltók, dalárdisták és a többiek, mulatságos és eleven figurái a régi magyar vidéki életnek, végképpen elfelejtették a bálrendezést? Vívna-e még halálos párbajt egy elmaradt báli meghívóért? (Egykor magam is csaknem a fűbe haraptam egy eltévedt kartonlapért.) A lányszobákban: a minden titkot tudó varrónők, a fecsegő frizérnők, a pletykahordó szobalányok bohókás világában pótolhatja-e valami a farsangi izgalmat? Ki tudná megmondani, hogy milyen a báli divat most Pesten? Nők, szegénykéik, vőlegényeik, táncosaik, apáik után elvesztették a farsangjukat is?

Amint végigfutok még egyszer e levélen; úgy tűnik föl nekem, mintha valami nagyon régi dolgokról írtam volna. Farsangról, szakácskönyvről, bálozó kisasszonyokról... A dátum anno negyvennyolc.

Holott alig múlt pár esztendeje, hogy divatlevelet és báli névsort közölt az újság. Milyet vénült a világ! Földig ér a szakálla.

Ilyen farsangja még nem volt Pestnek.

A városi lakosság már négy év alatt elszokott a nagyvárosi mulatozástól.

Egyszer, a koronázás alatt (ha jól emlékszem), kitolták a zárórát. Tizenegy óra helyett talán egy óráig lehetett volna ébren maradni. Nézzük, mi lesz ebben a városban, amely már kiéheztet régi, megszokott mulatságai, hajnali táncai, reggelig tartó dáridói után, amint a háború előtt ez szokásban volt. A hajnali vendéglős ipar, az éjfél utáni tánc, a reggelig tartó dínomdánom a kontinens legmulatságosabb városává tette Pestet. Voltak itt urak és hölgyek bőven, akiknek az volt az életprogramjuk, hogy este keljenek, s reggel feküdjenek. Van-e még valaki, aki visszaemlékszik az egykori pesti reggelekre, a reggelrel kisöpört kávéházi vendégekre, a mulatóhely virradataira, a bálra, a farsangra, amely télen és nyáron szünet nélkül folyt ebben a városban? Emlékszünk még a pesti éjszaka hőseire, hősnőire, balekjaira, hiénáira, pincéire, meggazdagodott patkányaira, leánykereskedőire, cigányprímásaira, ifjúkori bohócaira? Egy kikötő lebujaiban nem mulatnak úgy a részeg matrózok, mint egykor, a háború előtt Pesten mulattak a „jobb társadalmi osztályhoz” tartozó urak és hölgyek. Táncosnők, élni vágyó „lipótvárosi dámák”, föltűnőséget kereső gavallérok, makrók, jámbor vidékiek, elzüllött kisasszonyok, szökött cseléd lányok, csinos bérkocsisok, grófok és cigánylegények összekeveredtek itt, mint a bolondokházában. Most már tudjuk, hogy mi volt az örület, amely nem hagyta éjszaka aludni az embereket, megzavarta az idegrendszerüket, bolonddá, boldogtalanná, részeggé tette őket. Közelgett a háború a városra, amely Ninivéhez volt hasonlatos. (Be sokat lehetne írni arról a régi Pestről, a gazemberek városáról!)

Nos, nézzük, mi tért vissza arra az egy órára a régi Pestből, amikor a zárórát megtoldották, és az elmúlt éjszakai hecc visszajönni ígérkezett?

Az emberek hazamentek. Nem tartották meg az engedélyt. Elmentek a régi zárórával, senki se akart élni a licenciával. Az ámuló vendéglősök, hoppon maradt mulatóhely-tulajdonosok, örvendező kávéso, szegény pincérek: hiába várták, hogy a közönség kitombolja magát, beleugrik a nagybögőbe, mert hosszú idő után ismét szabad azt megcselekedni. Tizenegy órakor mindenki hazament, holott egy óráig maradhatott volna ébren. A hotelben, a kávéházban, a

mulatóhelyen, ahol ezen az éjszakán megfordultam: ásító, unatkozó embereket találtam. Az emberek elszoktak az éjszakázástól.

S így, bár farsangot mutat a naptár, senkinek esze ágában sincs panaszkodni a kilencórás zárás miatt. Pest - ez a hírbe hozott céda - megtanulta, megszokta a báltalan, vidámtalan, gondolkodásra és pihenésre való éjszakai raboskodást. Szinte könnyű szívvel mondtak le az emberek a régi szórakozásaikról, farsangjaikról, kihágásaikról. A papucshős bízvást kaphat kimenőt. A korhelyt el lehet bocsátani. A kisasszonyok nem szédülnek el az éjféltáncban. Kinek jutna eszébe veszekedni azon, hogy hajnalban nem kap káposztalevest farsangban? Ki búsul azon, hogy éjfélkor nem nyílnak meg a szeparék, ahová álrészeg nőket vonszolnak pár forintért urak mulattatására? Kinek fáj, hogy hajnalban nincs verekedés a bableves-kocsmában, nem rabolják ki a részeg embereket, és nem sikoltanak a némberek a polgárlakások ablakai alatt?

Tréning kell a mulatozáshoz. Pest abbahagyta a versenyzést, de nem sokat veszít vele. Nyugodtabbak, józanabbak a fejek. A mostani nemzedék fizet azért, mert apái oly mértéktelenül mulattak.

Az 1919-i farsang a magábaszállás ideje sok régi ostobaságokért, gazdag világvárosok majmolásáért, a hamis fülönfüggőért, kölcsönzött frakkért, imitált jókedvért és szélhámosságon s csaláson épült gazdagságért, aljasságért és közönségességért: amelyben egykor Pest laborált, midőn még világváros volt és nem tudott enni adni azoknak, akik nappal dolgoznak.

(1919)

Doktor Biedermayer

Kit szeressek ebből a világból, amely itt hullámszik, kavarog, setétlik, ijeszt és álomtalanná tesz Magyarországon?

Már januárban eljött a tavasz (mintha csak az elkövetkezendő kort ábrázolná), magasan és szennyesen sietnek tova az áradó Duna hullámai; kis rügyeket láttam margitszigeti bokrokon, amelyeket a déli napsugár - szinte májusi szerelmeskedéssel - simogatott körül; hosszant sétálnak már a szerelmesek a töltés alatt, mintha elkövetkezett volna az ő idejük, semmi baj sincs Pesten, csak a kedves hölgy késett egy félórányit, a fehérszínű karácsonyra kapta meg a szörme-kreációit most - néhány nap múltán - akár le is vetheti; minden és mindenki siet, valami messziség felé, amelynek határát nem láthatni, elképzelhetetlen távolságok felé fordítja a világ a szekere rúdját, amely oly sokszor eltörött négy esztendő alatt; nincsen olyan bölcs mérnök, aki megállapíthatná, meddig emelkedik az áradás, s mikor önti el vész harsogással az emberiség ürgelyukait; biztató rakéta-e az éjszakában a setétlő partokon felvillanó fény-sugár, vagy revolver tüze, amely életet olt ki; és ha elérkeztünk oda, ahová mindnyájan kívánczunk: az áradás végéhez - vajon megtaláljuk-e életünket, önmagunkat, szívünket, röpke bűnünket, tartós örömlőnket, biztos jövőnket, a nagy futamodás után való békés pihenésünket?

Január első napjaiban, 1919-ben, szinte tavaszi napok áradnak Budapestre, a kalendárium megcsalja a százestendős jövőmondót, éjszaka csillag ragyog, nappal déli ég szelíden borul, és az ember szívére szorított kézzel jár. Kit szeressen? Minek örvendezzen? Meddig lesse az áradó folyamatot?...

Legjobb ilyenkor azokhoz húzódni, akik már elmentek innen, s többé nem kell törődniök a holnappal, reggeli renddel, kecssegető s egyben ijesztő új világgal.

A halottak majdnem olyan érdekesek, mint az élők. Pesten meghalt tegnapelőtt egy monoklis fiatal orvos, aki még nagyon soká élhetett volna koránál fogva, de már úgy érezte, nem erre a világra való ember.

Mayernek hívták.

A másik halott: egy névtelen vésnőkinas, tizenhat éves.

Az inasfiú története: amint pisztolyt emel az ünnepeelt művésznőre, aztán önmagát kivégzi, oly messzire esik mai életünkől, társadalmi felfordulásunktól, a kommün felé vergődő, haldokló, szárnyaszegett világunktól, hogy nem is illik e napok eseményei közé. A gonosz démonok, a láthatatlan szellemek, a titokszerűségek, a babonák világába visz az inasfiú esete Gombaszegi asszonnyal. Egy vigyorgó, irigy, csúf ördög szállta meg a satnya gyereket. Amadeus Th. Hoffmann kísérteties históriájában olvasunk hasonló gonosztól való megszállottságról. De eszünkbe juthat L. Bulwer gyilkos gorillája is. Fantasztikus történet ez, érthetetlen titkokkal, természetfölötti erőkkel, gonoszságokkal. Egy örült gyermek guggol ládája mellett, és halálosan sóvárog színésznők félmeztelen fotográfiái között. Végül gyilkolni indul testi és lelki „megrontói” ellen. Inkább idegorvos könyvébe való história, mint krónikáséba.

De Mayer ember volt. Tudós, orvos, kedves, művelt, fiatal ember. Vajon miért halt meg?

Mayer sem politikai okokból halt meg, mint annyian négy esztendő alatt. Mayer csaknem végigküzdötte a hadjáratot, szerb sárban, gennyes vérben, ocsmány gyilkosságban, katonatorvos volt, a halál respektálta, mert sokaknak volt rá szükségük, visszakerült Pestre, s itt veronállal megmérgezte magát. Doktor Mayer négy esztendő harctéri szolgálat után, pokol, rettenet, aljasság átélése végén: úgy halt meg, mintha igazi neve Biedermayer lett volna, szerelem, nő, virág, hűtlenség, elfelejtettség miatt végzett önmagával, mint a múlt században szokták volt az érzékeny férfiak, midőn éppen nem volt háború, és ágyúk helyett a hölgyek lötték le a szentimentális férfiukat. Ez a furcsa Mayer doktor úgy halt meg itt Pesten tegnapelőtt, mint egy zenélőóra, amely egy napon végleg elhallgat a szalon sarkában. Meghalt, mint egy sárga betűs emlékkönyv, amelybe nagyanyáink korában írták vallomásaikat a férfiak; s a vallomás igaz, egész életre való fogadalom volt. Bár kivételes s ritka embertípus volt, halálában, szegény, mégis hasonlított a boldogtalan szabólegényhez, aki a díva öltözőjének homályos ablaka alatt agyonpuffantja magát. Világháborút járt szerencsétlen darócdarab volt életében, és halálában egy régi világbeli, illemtudó, kifogástalan magaviseletű, halk regényhős, aki úgy végez önmagával, hogy minden érzékeny szív megsiratja a városban; bár ő talán erre nem is gondolt, csupán két imádott szemnek az észbontó pilláira óhajtott volna drágakő értékű könnyecskéket varázsolni halálával - amit bizonyosan elért.

Mikor a múlt századbéli finom s eszményi szerelmesek búcsúleveleiket megírták ahhoz a nőhöz, akiért meghaltak később, még nem volt feltalálva a telefon. De most arctávolságnyról felel az utolsó „halló”-ra a búcsúzó, zokogásba vesző „halló”. Ízét, illatát, minden életet megérő varázsát s halálát is megérdemlő értékét közvetíti Edison találmánya az utolsó „hallónak”. A múlt századbéli szentimentális szerelmes doktor Mayer ezt a modern találmányt óhajtotta igénybe venni, hogy utolsó bókját, halk istenhozzáját, csöndes elválását elmondja annak a hölgynek, akit valószínűleg legjobban szeretett életében. Az új találmány, a telefon azonban nem állott szolgálatára a régi korabeli gavallérnak, bár ő már menthetetlenül megmérgezte magát. A várva várt végső „halló” nem visszhangzott a telefonból; tán egy rideg szolgálta felelt a rajongott művésznő helyett. Valóban, keserves volt utolsó estéje doktor

Mayernek, mint egész élete. Mindvégig nem tudta elfelejteni egykori feleségét, a művésznőt, aki nő volt, reggelit főzött, ebédet evett, asszony volt, s emberi tennivalói voltak. Dr. Mayer nem tudott beleegyezni, hogy ezentúl ő ismét publikum legyen, akinek kilenc órakor el kell menni hideg kvártélyára. Láttá emlékezetében az ingváll szalagocskáit, bohókás fodrait. Tehát nem volt életrevaló többé.

Az élők eltemetik a halottakat, akik már nem valók erre a világra. Szigorú rend van a természetben. A gyengék előbb pusztulnak el, mint a szívósak. E romantikus doktornál azonban megáll egy másodpercre a képzeletem. Egy halálra ítélt országban, a reménytelenség 1919-iki esztendejében valaki szerelem miatt megöli magát, mint egy diák. Most már csak álmunkban látunk ilyesmit. Menj, álom! Óbudán javában lövöldöznek.

(1919)

Szervusz, kegyelmes uram

Valamikor - amidőn ez divat volt - minden kövér öregasszony: Balzac-korabeli szép asszonynak nevezte magát. Hervadt, kimustrált, nagymamának való asszonyságok még nem kompromittáltak annyira egyetlen férfiút sem, mint ezt a testes franciát, aki annyira utálta - mert ismerte - az életet, hogy a feketekávé is cukor nélkül itta.

Valamikor a magyar miniszterelnök - amidőn még Ferenc József élt s uralkodott - a legszebb és legcsodálatosabb ember volt az országban. Csinosabb férfit el sem lehetett képzelni, mint amilyen a mindenkori magyar miniszterelnök volt. Széll Kálmán gyönyörű izzadságcsappjeiről, Tisza férfiasságáról, Wekerle kappanhájáról álmodtak a nők és férfiak Magyarországon. Bánffy szakállal vegyített torzonborz bajusza, Fejérváry Géza piros nadrágja, Szapáry Gyula álmos, fáradt tekintete egész generációkat foglalkoztattak. Ferenc József megközelíthetetlen volt - vele tehát hiába foglalkoztak volna a magyar álmok. De a miniszterelnök itt járt-kelt közöttük. Szemöldökeinek mozdulásától, felébredésétől, emésztésétől, jó vagy rossz kedvétől, szórakozottságától vagy idegességétől remegett vagy éledt az a régi, romlott Magyarország, amely aztán megérett a háborúra. Csak olvassuk el az egykori írókat: Jókai vagy Mikszáth feljegyzéseit a miniszterelnökről. Néróról nem írtak nagyobb hódolattal a legaljasabb Rómában, mint itt írtak azokról az emberekről, akik - valóban: Isten különös kegyelméből - az ország élére kerültek. Most ott állnak talpig olajban, aranyrámák között, a várbeli Sándor-ház vörös tapétás termében, egyik-másik még életben van (Lukács László, Wekerle), de az is hatlábnnyira van a föld alatt, s többé senki sem ír a halottakról. Elmentek a fehérre súrolt lépcsőkön, a fehér ajtók, a különböző előszobák bezárultak utánuk, csoszogtak, mint Lukács, huszárosan perdültek, mint Tisza, töntörögtek, mint a két bal lábú Wekerle: nem maradt utánuk más, mint egy-egy rossz portré (talán Szapáry Gyuláé a legkülönb, azt még a fiatal László Fülöp festette) és egy szégyenletes korszak, Ferenc József korszaka, amelyet szeretne nyomtalanul kitörölni a felébredt nemzet az emlékezetéből.

*

Ez a vörös terem, ahol az egykori miniszterelnökök arcképei díszítik a falakat: azoknak az előszobája volt, akiket valószínűleg fogad a kegyelmes úr. A külső előszobában azok tanyáztak - özvegyek, árvák, nyugdíjasok, egyéb istenáldott szegények -, akiknek a legkisebb sanszuk sem volt, hogy valaha a miniszterelnök elé jussanak kéréseikkel, panaszukkal, ügyes-

bajos dolgukkal. Esetleg, véletlenül, ha nagyon jó kedve van őexcellenciájának... Mégis tömve volt az előszoba, mert egy lépcső volt már ez is a mennyországhoz. Hiszen csak a kapu előtt bejutni is az épület belsejébe: a legnehezebb volt járatlan embernek. Aztán volt még egy harmadik, legbelsőbb előszoba, a legkisebb, közvetlen a miniszterelnök kabinetje mellett. Itt azok füstöltek, terpeszkedtek, diskuráltak, a titkárokkal konverzáltak, akiket okvetlenül fogad a kegyelmes úr - ha bejön a hivatalába. Egy egész életet, egy egész karriert, földi boldogságot jelentett a régi magyar életében a külső előszobából a legbelsőig eljutni! De nem is ért oda mindenki. A régi temetők számtalan halottal vannak megrakva, akik sohasem juthattak el a kegyelmes úr ajtajáig. Újházi Ede (*A miniszter előszobájában* című német fércműben) igaz embert játszott a Nemzeti színpadán, azért volt olyan sikere. Addig a legbelső ajtóig itt mindenki nyugdíjas, keserves öreg írónak érezhette magát, mert ide mindenki kérni járt, és a kérést csak azután teljesítették, miután a legutolsó ajtón is átjutott. Ferenc Józsefhez bejutni vagy a magyar miniszterelnök által fogadtatni: körülbelül egyet jelentett a régi magyar képzeletvilágban. Ámde Ferenc Józsefnek valamivel kevesebb hatalma volt, mint az öreg Tiszának. A császár nem adhatott mandátumot. Nem is nagyon háborgatták tehát a Katángthy Menyhértek.

*

Milyen víg élet volt itt valamikor!

Hemzsegték a kegyelmes, méltóságos, nagyságos urak. Nagy hasú, puffedt, szabadelvű párti képviselők (akiknek mindig volt valamely életbe vágó, fontos, politikai megbeszélésük a miniszterekkel - regálejog vagy állás kellett valakinek), vidéki pártelnökök napóleoni stratégiával a tarsolyukban, rendjelek után futkosó főispánok, tizenhárom próbás mamelukok, kalucsnis lapszerkesztők, sanda ügynökök, fezőrök, stréberek, az egész magyar glóbus: minden eltűnt egy varázsütésre ezekből a termekből. Ha Rip van Winkle módjára visszatérne egy napon az előszobákba egy régi mameluk, akit itt fürge hajlongással fogadtak titkár öcsém-uraimék és excellenciás barátcskáink: bízvást gondolhatná, hogy megbolondult a világ. Csupa ismeretlen ember üldögél az előszobákban, akiknek valaha a nevét sem volt szükséges tudni. Igaz, ami igaz: a miniszter ma is csak állócsillag, amelyet körülrajzanak az apró csillagocskák. Nem megy az úgy egyszerre, hogy egy nemzet, amely szürcsölve, hajbókolva, térdet hajtva mondogatta a kegyelmes, méltóságos és egyéb titulusokat: máról holnapra hozzászokjon ahhoz, hogy többé nincsenek excellenciás urak, földi istenségek. Hová lenne az életnek a zamatja, íze, pezsgése, ha egyszerre mindenki „polgártárs” lenne Magyarországon! Bármit határozzunk a címek eltörléséről, még sokáig hangzik a klubokban, miniszteri szobákban a régi, bizalmaskodó és fuvolázó megszólítás: Szervusz, excellenciás uram! vagy: Szervusz, méltóságos uram! - mondom, még sokáig hangzik ez. De már nem a régi élvezettel. Megöregedett a világ. Nem szerelmes már a titulusokba, rendjelekbe, címekbe. Ámbátor, azt hiszem, elég jelentkező akadna, ha a köztársaság valami becsületrendfélét alapítana.

*

Azért tele vannak a miniszterelnök előszobái. A legbenső, a középső, a külső. Ma még kissé félszegek az új figurák. Nem tudják minden ajtónak a nyitját. Bizonytalanok a folyosókon. A lépcsőkön, emeleteken nem könnyű még eligazodni. Az új miniszterelnököt kevesen ismerik azok közül, akik valamit akarnak tőle. Milyen ember? Szigorú, engedékeny? Ki a bizalmasa?

Még hideg a víz, amelybe ugrani készül a sok vállalkozó. De holnapra már többet tudunk.

(1919)

Bóhm rózsáskertje

A lábatlanok, a kezetlenek, a reszketősek szombaton délben megtisztelték látogatásukkal a hadügyminisztert.

Valóban nagy megtiszteltetés az, ha ők valahová mennek, hisz többnyire járni sem tudnak. Egy mankós hadsereg, ma még egyenruhában, de holnapra vajon lesz-e ruhájuk? Ott ágálnak, fűgéskednek, mozognak a várbeli téren, két vörös zászlójuk van, öntudatosak, szervezettek, vörös karszalagos „bizalmi embereik” vannak. Élnek és hangosan beszélnek, mert élni akarnak, tovább is... Dante nem látott ilyent a pokolban.

Szeretném őket egyenkint leírni, lerajzolni, hogy sohase felejtsem el, hogy mi a háború. Nehéz elkezdni. Ki a legnyomorultabb ebben a seregben? Kinek hibázik keze, lába? Ki érdemli a legtöbb részvétet? Hisz mind rokkantak, valamennyien nyomorékok. Mindegyiknek mankó van a kezében, és egyik se tud lemondani arról, hogy tovább is ember legyen, éljen, terveket szőjön. Sánták ugrálnak, reszketősek kiegyenesednek, félkarúak a levegőbe integetnek, egy lábúak úgy sietnek, mintha valahonnan elkésnének: - élnek. Élünk! - mondja minden mozdulatuk. Harsog a hangjuk, mintha valamennyi bizonyítani kívánná az élethez való jogát. Tüzelnek, heveskednek, követelőznek: mert érzik, hogy nekik több szabad mindenkinél ezen a havas téren, ahol a királynak és tábornoknak a parádézására szolgáltak, amíg megvolt a lábuk s a kezük. Dróton rángatták őket vezényszavakkal, kifényesítették őket, szidták, verték, végül meghalni küldték őket. Híven megtették mindent, amit parancsoltak nekik. Csak éppen a halállal maradtak adósok. Valamely csoda folytán életben maradtak a csatamezőn, megakadtak egy gallyban a tömegsír szélén, a kegyes véletlen csak a karjukat, lábukat vette el. Élve maradtak. Tehát most engedjék őket élni...

Nem tudom, hogy így beszéltek-e, hisz egy ablak mögül nézem őket a tehetetlen szomorúsággal, amely semmit se változtat a világ rendjén. Nézem őket, s egyenkint az emlékezetembe szeretném vésni az arcuk komorságát, szemük vadságát és szelídségét, furcsa madárléptüket, támolgó, elmondhatatlan járásukat. Ha még tovább tartott volna a háború, tán mindnyájan ilyen járásúak, ilyen hentergő, töntörgő, ugráló, bokázó, tétovázó lépésűek lettünk volna. Ha még egy darabig tart a háború, a rokkantak lettek volna többségben, és akkor ők kormányoznák most a világot. Ámde a háború befejeződött, ők kisebbségben maradtak az egyenes, ép gerincű emberfajtában. Alul kerültek, szegények. Hatalom, kormányzás, intézkedési jog nélkül vannak. Nem ők parancsolnak a világnak, pedig az igazság az ő részükön. Csak kérnek most azoktól, akik a végzet kegyelméből épek maradtak négy esztendő rombolásában. Kérnek a szerencsésektől, a hatalmon maradtaktól, az ép, egészséges emberiségtől.

A veres zászlók és mögöttük az imént még fenyegetőző félelmetes mankók, a vaslábak és kartalan kabátujjak, a kopogó botok, a felhevült, tüntető arcok, kiáltó tekintetek: lefelé vonulnak a Várból. Már csendes emberek lettek ismét, a tüntetési láz, az igazság heve elhagyta lelküket, nehéz az út a Várból lefelé, s békésen, alázatosan félreállnak, mikor egy-egy gépkocsi türelmetlenül közibük cserdít.

(1919)

Magányi

A háború és az utána következő forradalom igen alkalmas időszak volt arra, hogy sok magányos embert faragjon Magyarországon.

Aki háború előtt is a fal mellett szeretett jární, mert nem akart az utcán összeütközni senkivel: az akár négy esztendő óta otthon ülhet, amióta a pesti utcát kicserélte az idő. Hová lett az a világ, amikor suttyomban lehetett kísérgetni hölgyeket a Rákóczi úton? Aki egyedül, sarokasztalnál, léghuzam mentes és zajtalan kávéházban vagy étteremben szeretett üldögegni - az akár éhen halhatott a városban. Az ebédlők és kávézóhelyek nyugalmanak végképpen befűttenetett a háború. Ismeretlen emberek tolongtak elő, és minden széket, asztalt elfoglaltak. A déli napban sütkérezők, a boldog ödöngők, az elgondolkozó szemlélődők, akik ebéd előtt tanulmányozták Pestet: mostanában ugyancsak emelgethetik révedező lábszáraikat, hogy ebédet kapjanak a megszokott kocsmában. Az ideges vásárlók, akik hajdanában csak akkor léptek be egy boltba, ha ott vevő nem tartózkodott, ha nyomban kiszolgálták őket; a villamosvasút félnkjei, akik tömött kocsira nem mertek felszállani, akik háttal szerettek ülni a menetiránynak, a maguk két krajcár borraavalójáért barátságos csevegésbe merültek a kalauzzal, akiket figyelmeztetni kellett a Király utcánál; a színházak sarokülői; a ruhatár különös kíváncsiak; a bérkocsit lepisszegők; a szállodai szoba finnyáskodói; a háziúr örök panaszu lakói, a borbélyüzlet kéjencei, akik szörszálat csipkedtek, nyak-kelést és pattanást nyomkodtattak, körmöt nyírtak, tiszta gallért hozattak, alaposan megmosakodtak, ruhát keféltek, végül felfrissülve, füstölögve távoztak; a suszterek és szabók rémei, akik hatszor visszaküldték az új holmit, sőt a kalapcsináltatók (talán Freistädter pasa az utolsó Pesten), a speciális parfümök, szájvizek, fogpaszták barátai - a könyveiket remekbe köttetők, a különös levélpapirosra kiválasztott tollal és tintával írók -, az öreg, Mózes-szakállú hordárokban megbízók, a pincért mindig Jeannak nevezők, a sajátságos cipőszalagot, harisnyakötőt és fufangos inggombot viselők - és a szivarok ropogtatói, a sermelegítők, a félig behűtött ásványvíz-ivók, a mindig hófehér glaszékesztyűt és kamáslit viselők, ugyanazon öreg újságárusnál vásárlók, a kényelmes partájok, akiket lámpással kellett éjszaka a házmasternek felkísérni, a „tréfa”-ivók s a háromdecik barátjai, a gomblyukban ugyanazon virágot viselők - és ők mind, a régi életből, akikkel telve volt a város, vajon hová lettek? Midőn alig valósíthatják meg szeszélyeiket.

Már a háború alatt is dicsekedtek emberek, hogy ők bizony nem bolondok otthagyni kényelmes otthonukat, midőn csupa zavar és rendszabály van a városban. Voltak anarchistái a kenyérjegynek, amint gyűlölködői a németeknek a legnagyobb sikereik idejében. Voltak emberek, akik büszkén hivalkodtak, hogy ők nem hagyják magukat szekírozni a különböző rendszabályokkal: folytatják régi életmódjukat: a magányban. Különösen könnyű dolguk volt a különböző gyűjtőknek. A bélyeg, a könyv, a plakát, az újság, a háborús jelvény és katonás gyermekjáték, amelynek mind megvan a maga gyűjtője: elég foglalkozást nyújtott a magányos embernek. Az elbűjt ember mindenfélét kitalálhatott az idő agyonütésére. Majd csak egyszer vége lesz a heccnek, és ő visszatérhet régi világába. A hétalvók, a selyemhernyók, a Rip van Winklék oly bizonyossággal várták a régi élet egykori visszatérését, hogy szívesen elviselték az önkéntes börtönt.

Most már elmúlt a háború, és többé azt a világot sem lehet feltalálni, amely amolyan mostoha-testvére volt a háborúban az egykori életnek. Minden új és csodálatos lett. Bolondnak mondták volna, aki ilyesmit jósol két esztendő előtt. A nagy szél nemcsak a háborút fújta el, de a lehetőségét is annak, hogy valaha úgy éljenek az emberek, mint háború előtt éltek.

A Magányik lefűggönyözött ablakaik mögül hiába várják az élet fordulását. Az ő idejük már nem tér vissza. Mind hidegebb lesz a szoba.

(1919)

A Naphoz

Az úgynevezett uralkodó bolygó ez évben a Nap, és a százesztendő naptár havas, esős, változó időjárást jósol márciusra; csak a hónap vége felé derült és enyhe.

Száz esztendő előtt még a mindent tudó naptár csináló sem ismerhette a dolgok mostani állapotát. Főként nem tudhatta, hogy az ezeresztendő Magyarország történetében még nem következett el a mainál fontosabb március. Magyarország jövődje függ e márciustól, a tavaszi munkától, a kikeleti vetéstől, a földművelő ország erőfeszítésétől.

Arról van szó, hogy lesz-e mit enni a minden oldalról körülzárt, határain belül megszállott, végsőkre elszánt Magyarországnak?

Néhány esztendő előtt - jobb meg nem számolni a háborús éveket - az volt a kérdés: megállja-e a helyét a császári és királyi parancsolat alatt harcoló magyar néphadsereg a Kárpátoknál; előzönlí-e a tengernyinek látszó muszka országunkat? Az 1919-ik tavaszon az a kérdés, hogy még az imént fegyverrel védekező nép kezébe veszi-e az eke szarvát? Ettől függ Magyarország jövője.

*

Bárányszelíden indul a március; a jövődömondónak komor fellegeit hiába keressük a mindennap újonnan reánk mosolygó égboltozaton. A Föld, amely a Napnak fia, most osztódik szét azok között, akik azt legjobban megérdemlik. Az ország legokosabb koponyái törík a fejüket éjjel és nappal, hogy valamely zökkenés, rendzavarás, váratlan hiba fel ne borítsa az osztozkodás békéjét. A nép közé kiszálló bizottságok, az úgynevezett földosztó küldöttségek manapság nem a nyíllövés terjedelmétől teszik függővé a bíraskodást, mint a rege szerint honfoglaló eleink idejében. Magyarországon a második honfoglalás idejében az igazságosság és a jog, a szegény népnek a joga irányítja a földosztó bíróság elméjét.

Folyik a munka szakadatlan, amely kezdődött Kápolnán, amikor is Buza Barna, a földosztó miniszter levett kalappal állott a fellegek közül kiragyogó tavaszi nap alatt, a nincstelen szegény nép között. „Még a természet is segíteni fog nekünk munkánkban. A legszebb tavasz jön Magyarországra!”

Így jósolt a földosztó, mikor fedetlen fejét az ég felé, imára emelte. A Napba nézett ő is, a Napba, amely ezentúl egyedüli királya a drága, szép magyar földeknek; egyedüli istene a földeken lakó népeknek, akihez ezen a tavaszon kitárt karra imádkozunk valamennyien, magyarok, napimádók kései maradékai. A Naptól, földjeink apjától és urától várjuk a segítséget hazánk megmentésére. Ő adja a bő termést, ő adja felszabadulásunkat mai börtönünkből. Ő teheti gazdaggá, hatalmassá Magyarországot, hogy a poklok kapui sem, az ellenséges ördögök ezrei sem győzedelmeskedhetnek felette. Ha Magyarországon jó termés lesz ebben az esztendőben - ha a földművelő magyar nép úgy teljesíti kötelességét, mint pár esztendő előtt a Kárpátoknál az idegen császár mundérjában -, ha dolgozik ez a nép szurony helyett kapával, kézigránát helyett ásóval: Magyarországot nem veheti be az egész világ se.

*

A Nap már küldött olyan tavaszt Magyarországra, amilyenre az öregemberek is alig emlékeznek. A Nap elindította sugarait, áldásos, termő, földet mosolyra gerjesztő, a fekete barázdákból életet nyitó sugarait országunkba. A nép pedig munkába áll.

(1919)

Mi lesz holnap?

Majd egyszer megvénül a forradalom is, mint minden a világon. Bölcsen és higgadtan nézünk vissza a városokra, ahol ifjúságunkat töltöttük... a sétaterekre és utcákra, ahol ordítottunk... az emberekre, akiket halálosan gyűlöltünk, vagy érdemükön felül szerettünk... az ideálokra, amelyekért örömet ontottuk vérünket... a mámorokra, másvilági hangokra, belső meglepetésekre, az egész csodálatos forradalomra: majd egyszer úgy tekintünk, mint a holdra, amely a hátunk mögé került. Nem halljuk már a tavaszi szél zúgását, a folyó áradását, az emberi szívek és torkok égis emelkedő hangját. Sárga, kopottas könyv lesz a mai nap. Leereszkedett húrú kisbőgő a sarokban a dal, amely bennünk vibrál. Sőhajítás vagy bohókás anekdota a párviadal, amelyet mindenki megvívott önmagával, mielőtt beleegyezett volna, hogy a régi világot, megvénült mostoha apánkat fejszével agyonüssük. Egyszer majd végleg elfelejtjük azokat az embereket is, akiket ma még látunk, amint lemaradnak a forradalom vonatáról. Elfejtjük azt a sok életszekérét, amelyet az árokba fordított az országúton végigtomboló vihar. Végleg eltűnnek szemeink elől a bukott emberek, akik egykor emelt fővel és kifeszített könyökkel, egész talppal jártak a város kellős közepén - ma pedig mellékutcában, a fal mellett osonnak tova; elszáll majd a mi forradalmi örömünk piros lángja, és pernye lesz az ő mai keserűségük, dühös gúnyjuk, gyűlölködő megvetésük. Elhúzódik a füst, ellappang a tűzvész, amely egy egészen felépített, rossz világ rongyait és koronáit, színészpofáit és ledérségeit, a kijárok tyúkszemes talpait és a csalások kerekre kopott, ragados kártyáit elhamvasztotta. Majd egyszer megvénülünk, akik újra megfiatalodtunk a forradalomtól; ellenségeink pusztulásától; az ököltől, amelyet szabad volt elővenni a zsebből; a szegények kincsétől; a kárörömtől, midőn a gazdagok házába belekapott a tűzvész. Elfáradnak inaink, amelyek a mai lázban örök életűnek látszanak; megroggyannak térdeink; vének leszünk, s majd minket kergetnek meg az új forradalmárok, akik bizonyosan jönnek, növekednek, készülődnek, lehetséges, még hátul gombolós nadrágban járnak, bolsevikinek nevezik magukat, de minden bizonyosság szerint a nyakunkra nőnek.

Mi lesz az öregekkel, a forradalom fogatlan harcosaival, a reszketős kezű gyújtogatókkal?

Behunyom a szemem, és látom magam kiült írknadrágban, széttaposott cipőben, fülön lógó, nagy kalapban, hosszú szárú pipával a köpenyegzsebben, elhanyagolt szakállal, megtört szemmel mendégelni az utcákon. Akkor minden a másé lesz...

A klarinét módjára rikoltó hang, az ég felé szegezett bikahomlok, a fáradhatatlan lábszár és a kormos szügy. Másé lesz: a bankó, a siker, a meglegedettség, a káröröm, a mindenért megvigasztaló ötlet, a rövid ruhás nő, az élet tarkabarka bazárúruja. Az öreg forradalmáré csak a múlt marad, szerencséje, ha valaki meghallgatja hőstetteit; az övé marad az újságszelet, amelyre nevét egykor kinyomtatták. A gyújtogató pajtások részint megjavultak, részint a temetőbe költöztek. Egyedül bolyong a vén harcos, az ököl ismét visszaköltözött a zsebbe, hangosan beszélni csak akkor merészel, midőn senki sem hallja, az élet elmegy mellette tekintet nélkül, mint egy piros ruhás nő a koldus mellett. Az arcok napról napra ismeretlenebbek körülötte, legfeljebb egy-egy mohos vendégfogadóban emlékeznek a nevére, ahol adós

maradt, a régi szeretői beteg, agg ebek, az ötletei elkoptak, az öreg vándorszínész cilinderkalapja, forradalmi szegénysége, tisztakezűsége, puritán becsületessége csupán egy folt a kabátján... Az utcasarkon egyszer csak fejébe veri valaki a kalapot:

- Mit keres itt maga, vén ellenforradalmár?

(1919)

A betyárok országútján

A Bakony szökik az emberek elől.

Mind beljebb húzódik hegyei, völgyei közé. Már nem is hallani erdőzúgást Várpalotán, pedig húsz esztendő előtt még ott kezdődött a Bakony, ahol a falu végződött. A forspont (ismét kocsin utaznak Magyarországon; akinek valami bélyeges írás van a zsebében, a községházán, a „direktóriumnál” rekvirál előfogatot), a forspont tehát jó darab ideig halad a fehéren kanyarodó országúton, hegynek, völgynek, amíg végre elérjük azt a dombot, amelynek ritkás hajzatát messziről látni. Itt a Bakony. Régi Magyarország híressége. Kalandok, regények, mesemondák színtere. Az elmúlt század történelme, amikor még ráértek Magyarországon meséket mondani, meséket végigélni. Manapság már senki se él, aki a Bakony nevezetességét: Sobrit a két szemével láthatta volna. Pedig a mostani vénembereket gyermekkorukban Sobrival ijesztgették. Sobrinak néztek minden gyanús vándorlegényt, holdfényben merengő odvas faderekat, a szél futó árnyékát az országút porában, a rétisas rikoltását, éjszakába koppanó lépést a gyalogúton... Jön Sobri.

Már kizöldült a Bakony, a lombok összehajlanak, barátkoznak, tehénként legeltet buja füvén egy katonasapkás gyerek, azonkívül aztán nem találkozunk senkivel, csak az erdővel. Megyünk benne, mintha sose lenne vége. A veszprémi országút ez, benne fut a Bakonyban, pandúrok virrasztották át a csillagos égboltozatot, betyárok óvakodó tüzét kereste az éjben a riadt vásáros szeme, az országútról egyenesen az erdőbe lehet lépni. Bár két lépésnyire esik egyik fatörzs a másiktól, mégis olyan sűrű ez az erdő, hogy nyomban elrejtí az, aki benne tíztizenöt lépést halad. Nincs bokra, csak sudár fatörzse. Egyforma, egykorú, egytestvér itt minden fa. Szabályosak, mint a katonák. Ember legyen, aki itt el nem téved. Mérföldekre nem változik a kép az erdő belsejében. Lomb, fa, fű, kalap nagyságú kék égboltozat. Aztán megint lomb, megint fa, útnak, tájékoztatónak híre-hamva sincsen. Aki ismeretlenül elkóborog benne, a harmadik vármegyében lyukad ki, ami ugyan nem valami nagy dolog ezekben a dunántúli megyékben. Egy árok, egy facölöp vagy egy vizecske: már új vármegye kezdődik. A pandúrnak meg kell állni, nem üldözheti a betyárt idegen megye területén. Respektálták is szívesen ezt a törvényt a régi csendbiztosok, hisz egész életükben sem tettek volna egyebet, mint betyárt hajszoznak. A pandúrok tehát megfordították a lovak fejét az ároknál, megfnyegették öklükkel a zsványokat: „ide ne merjétek tenni többé a lábatokat, mert ez Veszprém megye” - a betyárok tüzet raktak, és kezdődött előlről a régi élet, hisz a Bakony mindenütt egyforma volt: Vasban, Veszprémben, Zalában.

De hát hogyan igazodtak el ebben a példátlan erdőségben a betyárok?

Sobri Jóska idejében valahol a pozsonyi Kárpátoknál kezdődik a Bakony, és lenyúlott a Drávaig. Erdőben rejtőzve, akár emberrel sem találkozá vándorolhatott a betyár hetekig, ha üldözték. Az országúton ő amúgy sem járt. Ott csak lesben állt addig, amíg dolgát elvégezte. Aztán jött a titoktartó, lábnyomot, bűnt, lelkiismeretet altatgató Bakony.

Sobri és a többiek életrajzából tudjuk, hogy a betyárok többnyire idegen tájakról származtak a Bakonyba, az ország búvóhelyére. Sobri állítólag baranyai volt. Pap Andor sem született a Bakonyban. Az a sok szegény szökött katona, kicsapott diák, leégett zsellér vagy kalandor úrféle, kóborló cigány, bűnbeesett mesterlegény, aki az osztrák katonai törvényszékek vagy megyei úriszék elöl bújt el a Bakonyba: az ország különböző tájairól verbuválódott. A helybeli emberek ismerték egymást. Nemigen mert betyárok közé állani idevalósi, mert azt nyomban felismerték, megfogdosták volna, családját földönfutóvá teszi, atyafiait szégyenbe ejti. Még az orgazdasággal is csak suttyomban mertek foglalkozni a Bakony-beliek. A betyárok orgazdái messzi, biztos megyékben lappangtak. A régi világ tele volt mendemondával ezekről az orgazdákról. Sok meggazdagodott, Pesten feltűnt családnak az eredetét szerették keresni a bakonyi betyárok orgazdái között.

A bakonyi kanászok legfeljebb arra voltak jók, hogy elvezetgessék a betyárokat az általuk ismert utakon. A csárdásné a csendbiztosnak is szeretője volt. A csárdás a pandúrral is barátkozott. A pandúr nem haragudott a betyárra, hisz éppen olyan vad vándoréletet élt, mint amaz.

A betyárok vezetői az öreg betyárok voltak, akik valamiképpen mindig megmaradtak, ha egy-egy bandát szétugrasztottak. Elmentek biztonságba, elhúzódtak messzire, amíg a Bakonyban megint felütötte fejét a zshiványság. Akkor jöttek híradás, üzenet nélkül, megsúgta nekik a szél, elbeszélte az eső, lekiabálta a magasból a vándormadár, hogy a Bakonyban megint szalonnát pirítanak a betyárok, vásáros szekér messzi zörgésére figyelnek éjjeli emberek, rövid szárú puskáját a szalmakazlakból előveszi a vén betyár, és elindul az új bandába. Máskor pandúrrá lett betyárok esnek bele a régi mesterségbe. Nem lehet elfelejteni a veszedelmes, szabad, dologtalan betyáréletet, aki egyszer megpróbálta. Ezek a régi, kitanult Bakonyt-ismerők, a nyugalmazott betyárok rendesen vezetői az új bandáknak. Persze nyomban megugranak, biztonságba vonulnak, amint a bandát üldözőbe veszik. Tudnak ezen a környéken egykor egy nyolcvan esztendő s vén emberről, aki minden bandavezért végigszolgált a Bakonyban, de neki sohasem esett bántódása. Idejében egerutat vett. Szép vagyonkát hagyott hátra. Professzionátus volt. Bizonyosan nem dalolt soha a betyáréletről, csak némán dolgozott. Holott inkább megérdemelte volna a vármegye akasztófáját ilyen vén lelketlen haramia, mint az a sok ponyvaregénytől meghibbant, vagy a törvények igazságtalanságától elbujdosott fiatal legény, aki nemegyszer merő virtuskodásból állott az akasztófa alá.

Fúj a szél, a betyárok szele, lengenek a fák, a menyét bozontos farka árulkodik, sas a magasban kiált, nyomasztó magányosság a mély erdőben, legalább egy őz jönne vagy madár énekelne! Hallgat itt minden. Titkot őriz az öreg fa, száját lezárja a sok mindent látott országút, csárda romján szél sivít, de szavát senki sem érti. Hogy remegett a baljóslatú erdőségtől hatvan-hetven esztendő előtt az utazó. Minden fatörzs mögött Sobri szűrét látta, az árok száraz falevelében a betyár árvalányhajas kalapját, a szarka tarkaságában a haramia ingét. Ott, ahol sűrűbb az erdő, mintha a fák vére megduzzasztaná a lombokat, ott bizonyosan áll a betyár, lesben, mélán, rablókedvvel, kegyetlen szívvel. Ott áll, és már ki is lép az országútra.

Zöld, rongyos, mohos mente van rajta, amilyent valamikor a pandúrok viseltek. Új korában tán csókot kapott ez a kabát, de most már olyan vén, hogy legfeljebb a szél rázogatja meg. Rövid, mocskos gatyája van a betyárnak, a mezítelen lábára tán a tavalyi ősz szárította meg a sarat, olyan sárga, száraz az arca, mint egy vén vadásztarisznya, az erezete, a ránca vén fák kérgeről van kölcsönvéve. Mozog az odvas fatuskó előre; eső, pizok, rossz esztendő jön a legyűrt karimás kalapján. Csak a szeme ég, mint a tapló.

Fegyver nem látszik nála, balta nincs a kezében, mégis olyan szívzsibbasztó, mindenre elgondolkoztató a figurája, mint a közelgő öreg halálé. Az ember nyomban számolni kezd magával. Vajon mennyit kell a vén halálnak adni, hogy tovább engedjen Veszprémbe? Vajon

megelégszik-e a kikalkulált summával? Hogyan kezdi a dolgot? Az a vén mente gyanús! Bő zsebében láthatatlanul megfér a revolver. Hej, hogy csattan, valakit perzsel majd a pisztoly lángja a déli napsugárban. Vajon hányadik gyilkosságot követi el a vén haramia, számíthatja-e magában a kioltott életeket?

A vén betyár mozdulatlanul áll az úton. Várja a kocsit.

Mintha lassítana ez a bojnyikképű kocsis. Egész úton nem fordult hátra a bakjáról, nem volt egy szava, pedig az idevaló kocsisok szeretnek beszélgetni az utazóval. Dicsérik a tájképeiket, az ostorral rámutatnak a nevezetesebb hegyekre, várromokra. Kérdezősködnek az utazótól, mi újság a nagy világban. Mostanában akadna elég téma az elbeszélgetéshez. És lám, a kocsis egész úton magauntan hallgatott, mint a gonosz lelkiösmeret. Talán csak nem cimboráskodik a betyárokkal?

Az öreg mente áll az út mellett, és várakozik.

Ha ez a vén ember valódi bakonyi betyár, akkor ismernie kellett még Sobrit is, hisz vénebb ökelme, mint akármelyik fa. Talán valamikor selyeminge, -gatyája, aranyrojtos nyakravalója, selyemmel kivarrott szűre, harmonikás csizmája volt ökelmének is, mint a régi népszínművekben láttuk a színpadi betyárokat. A fiatalkorán talán belenyúlik abba a hóbortos, regényeskedő korszakba, amikor az igazi divathölgy betyárgyereket tartott szeretőnek. Sobrit sokan megsiratták környékbeli szép szemekből. No, vén betyár, kendnek se volt mindig ilyen szennyes a gatyája, kislány mosta fehérre.

No lássuk, tudja-e még kend a régi mesterséget, a betyárvirtust! Dobjuk le a köpenyeget. Kettőnk közül valaki itt marad a fűvön.

De a vén ember csak szelíden áll.

Lepittyedt az ajka, gondoktól barázdás a homloka, törpe a termete, szemölcs szemölcsre nőtt az orrán, állán. Reszketeg a keze, amint megbillentette a kalapot.

- Elvtárs - mondja -, kérnék szépen egy szál gyújtót. Tegnap óta alszik a pipám. Elfogyott a tűzkövem. Pipa nélkül pedig nem megy a favágás.

Öngyújtót, fénylő kis acélt, mannlichertöltény-alakú szerszámot vesz elő zsebéből, és igazolásul megpattogtatja a szerkezet kis kerekét. Valóban nincs annak szikrája.

A kocsis meg magam is siettünk tűzzel szolgálni az ál-betyárnak. Aztán megkönnyebbülve, vígan folytatjuk az utat Veszprém felé.

(1919)

Régi és új regényhősök

Mikor regényeket olvasok - amely regényeket a múlt században írtak korukról azok az írók, akikhez hasonlóak nem jöttek -, elgondolkozva eresztem le kezemben a könyvet, vajon valóban éltek ezek a regényhősök (ha más név alatt is), igazán végigmentek azokon a szenvedéseken, gyötrődéseken, kalandokon, amelyek napjainkból oly messzire esőnek látszanak, mint az egész elmúlt század.

Mi, akik még a múlt századból jöttünk át a forradalomba, magunkkal hoztunk bizonyos regényességeket, félszepségeket, előítéleteket, amelyeknek valóságát, eleven képmását nem találjuk meg a körülöttünk lévő életben.

Azelőtt lépten-nyomon elébünk vetett az élet egy-egy eleven figurát, aki valamely kedvenc regényünk hőiséhez, alakjához hasonlított. A régi pesti asztaltársaságoknál találkozhattunk: Pickwick-klub felejtethetetlen összejevőivel. Goriot apó a Józsefvárosban sétált. Dosztojevszkij diákja a pesti egyetemre járt. Anyegin Eugén - igaz, hogy nagyon megöregedve - még feljárt falusi magányából a tavaszi lóversenyekre. A Zareckyek, e félelmetes párbajsegédek a „Vadászkürt”-ben vagy a „Fiumé”-ben gibiceltek. A Kreutzer szonáta miatt gyilkosság történt, és egyébként is gróf Tolsztoj L. N. Szonyái és Masái és Szergejei és Két huszárai egy emberöltőn át igazgatták az emberi fantáziát. A divathölgyek, akik mindig a legutolsó szenzációs regény kosztümjében óhajtanak mutatkozni: midőn már voltak „kaméliás hölgyek”, Nórák, Odette-ek, „félszüek” - az orosz apostol figuráit is megpróbálták utánozni. Amint itt mászkált közöttünk (talán éppen az „Aranyas” vendégfogadóban) a legszerencsétlenebb Licharov, akit Csehov írt meg minden idők legrokonszenvesebb semmirevalójának, ugyanúgy életben volt még valahol, egy külvárosi ház pincéjében vagy egy hónapos ágyon Gogol Miklós Akakievics Akakija. Az embernek csak ki kellett nyitni a szemét, hogy Pest utcáin is feltalálja a múlt századbeli irodalom figuráit. Pry Pál sarkatlan cipőben őgyelgett a pesti szalonokban. A kis Dombey Pál egy Sas utcai kereskedőház emeletén melengette kezét a tűz mellett. - Míg a vonaton, amint elhagyta a pesti sorompókat: megannyi Jókai-figurák telepedtek melléd az ülésre. Jókai száz esztendőre magához, fantáziájához alakította a magyar intelligenciát. Jókai-regényhősökkel találkozhattál akármelyik vidéki úriháznál, a fiatal hölgyek Jókaiából tanulták meg, hogyan kell epekedni, az Aranyemberbe még ma is sokan szerelmesek Magyarországon, pedig maholnap Dunánk se lesz, amelyen Tímár Mihály Senki-szigetre utazhatna.

Élt itt minden könyvnek a valódi képmása. Nem gondolhattak ki olyan bolondot vagy meghatót az írók, olyan hóbortot vagy fájdalmat, kurjantást vagy szerenádot, andalgó keringőt vagy falu végi rókatáncot, szöktető szerelmet vagy halálos epedést, kasszírnőt vagy zárda-hölgyet, Esmond Henriket vagy balatoni szívhalászt: akinek ruháját rá ne lehetett volna adni egy eleven emberre. A fűrfangos paraszt, a nyekegő lóbőr, a tányérszemű házörző kutya Andersen meséiből jött, Mokány Bercikbe ütődött a vásári cédulaháznál, a lacikonyhán a népszínházi Csikós táncolt, Munkácsy és Jankó János magyarjai köpködtek a vasúti állomáson, özvegy Damjanich Jánosné és más öreg hölgyek intézték a nőegyleti erkölcsöket, március tizenötödikén a negyvennyolcas honvéd az asztal tetején táncolt: romantika, póz, szenvedés és újra nyomorúság: a régi magyar intelligencia élete okozta, hogy a nők foga kihullott a rossz táplálkozástól, és szájszaga volt a legtöbb női leheletnek a rossz fűzőtől...

Mit csináljunk most ezzel a múlttal, amelyet bokázva vagy káromkodva végigéltünk? Mit tegyünk Oroszországról való emlékeinkkel, a jámbor muzsikkal, Turgenyev nemeseivel, a keresztelő medencékkel, ahol a földessasszony maga keresztelte a parasztjait? Hová tegyük a régi Magyarországot, amelyet már a háború derékig beásott a földbe, hogy a mindent megváltó forradalom: végleg elseperje a bűzös hullákat? Mit csináljunk olvasmányainkkal: amelyeket a régi szemmel és lúdtollal írtak még az írók? Hogy szemmel és lúdtollal írtak még az írók teméntelen kedves vagy kedvetlen figurát, amellyel megraktuk emlékezetünket az olvasmányokból vagy az életből? Milyen könyveket tegyünk a könyvtár polcaira, hogy a régieket pótoljuk? Hol vannak az új írók, akik a forradalmat úgy megírják, hogy mindenki megelégedését és örömét lelje benne? Akik megírják Kassát, Kolozsvárt, Pozsonyt? Akik felejtethetetlenül feljegyzik Magyarország mostani történetét, regénybe írják a megbotozott iskolás lányokat, megtépett hajadonokat, tébolyodott asszonyokat, sztrájkoló vasutasokat, postásokat, mártírrá vált munkásvezéreket?

Itt tíz esztendeig nem lehet egyebet írni se regénybe, se színdarabba: mint Magyarország történetét, mostani napjait.

Ha a negyvennyolcadiki eseményekről és az utána következő szomorú időszakról egy fél századig írtak a könyvek, hazudtak a legendák és vének - korunkról, az új világ születéséről könyvtárakat kell összeírni, hogy majd mindenki megértse, hogy mi történt itt: csoda vagy emberi akarás?

(1919)

Orosz hangok

A tavaszéji szél messzire kergette a holdat, deréknyi gallyakat tördel, észak hidegét fújja. Hűvös a tavasz, mint Oroszországban.

A holddal együtt számúzi a szél azokat a többé már sohasem látható alakokat, amelyek kis árnyak, hosszú szakállú Manók, megráncosodott vénemberké, kuporgó szellemké ruházatában gunnyasztottak a könyvtárban, ahová álomtalan, szeles, nyugtalankodó éjszakán megnyugvást megy keresni a virrasztó. Minden könyv (nyomtatták bár a váci süketnémák betűivel a múlt század derekán vagy akár tegnap) olyan messzi világról beszél, amilyen messze a Hold van a Földtől, a hajótörésből megmenekült ember mesélgetése az unokáknak - messze, mint a falomb, amely ősszel lehullott, messzebb, mint a füst, amely a kéményből elszállott.

A dermedt, jégvilággá váltott, mammutcsontvázú tegnapi világról holtan szólnak a könyvek.

*

Ifjúkorom után (amikor még a nőket sem szerettem úgy, mint az orosz írókat) ismét a muszka költők vonzanak. Milyen kár, hogy a modern, a mai orosz irodalom alig ismerős nálunk. Még név szerint is alig tudjuk Sevcenkót, Francettit, akik a Lunacsarszkij-vonattal elmennek az Urálig, a Kaukázusig, „hol tévők pihennek szirt tövében, - repül a cserkesz könnyű ménen, - utána vándor-kalmuk néz, - körüle juhnyáj legelész...” A legújabbak közül: Gorkijról tudunk legtöbbet, de milyen messzire van tőlünk ő is, holott úgy kellene ismernünk, mint a testvérünket. Milyen szomorúság nem tudni oroszul most, amely nyelvről Gogol mondá: hogy könnyű és test nélküli, mint egy lélekjelenés. Bérczy Károly (régi magyar író) megtanult oroszul, midőn Puskinnek egyetlen strófáját olvasta. Az ő aligha elfogadható fordításában ismerjük a költőt, aki bár a cár barátja volt: máris verset írt a szabadsághoz már 1817-ben, amiért öt esztendeig távol kellett lennie Moszkvától. Ambrozovics Dezső, aki az isteni Csehov köd-szomorú világába vezette a magyar olvasót: néhány hét előtt ejtette ki a fordítópennát kezéből. Szabó Endre, akit a Szanin miatt bezárni akartak a régi Pesten (mikor még az ifjakat kolostorban nevelték, és a lányok a gyertyabélben keresték ideáljaik arcát), hetvenesztendős. Szovjet-Magyarországon valóban nem lehet, kívánni a hetvenesztendősöktől, hogy dolgozzanak. Almásy László, minden orosz próza apjának (Gogolnak) fordítója, már régen letűnt a horizontról. Elmentek a fordítók együtt az írókkal és a regények alakjaival. Fekete gyászkelmével van bevonva a könyvtár a régi Oroszország felett, írók, akik egy századig lúdtollal és „szláv szomorúsággal” írták meg az orosz ember és a föld regényeit: egykor úgy menekültek gyönyörű és rajongott hazájukból, mint manapság azok bujkálnak a setétségben rengő országutakon, vámsorompók környékén, akiket egykor tábornoknak, nagyhercegnek neveztek.

Száz esztendeig tartott Oroszországban a mai forradalom előkészítése. Minden könyv, amit a múlt században orosz kéz írt: titkos propagandája egy közelgő új világnak. Minden szomorúság és mélabú, ami az írók szaván átreszket: szerencsétlen hazájuk megváltásáért volt. Száz évig nem nevettek, kacajra nem fakasztottak az orosz nők. (Vizin D. volt a humorista, de az még a 18. században élt.)

Amint elmúlt a sánta lovag búbajossága, Kalózát (nagyanyánk szerelmeta Konrádját) és Childe Haroldját felejteni kezdik Oroszországban, az E. O. párbajban elesett írója felett elmondják a forradalmi gyászbeszédet: egyidőben kezdetét veszi az írói munka, amely száz év múlva a mai Szovjet Köztársaságot hozza létre. Hazáját korholva védi és féli minden orosz sor, amely napvilágot lát. Baden-Badenben (száműzöttségben vagy mulatva az „oroszok fájánál”) Oroszország gyászáért, igazságtalanságaiért, léhaságáért, tudatlanságáért, rabszolgaságáért szomorúak az orosz írók. A boldogtalan Turgenyev, akit a burzsoá művészet szívesen soroz a könnyen olvasható romantikusok közé, holott már akkor útilaput kötöttek a talpára hazájában, amikor még nem írta meg *A füst*-öt, az *Apák és fiúk*-at: szinte hontalanul hal meg, miután csendes, naiv öregségében esténként tricket játszik az énekesnő férjével. Minden regénye, még a legértelmesebb is, szomorú vádirat a régi Oroszország ellen. Gogol, a legoroszabb: *Bulyba Tárász*-ában magasztalja ugyan a kozák világot, dicséri fáját, ámde a történelmi regényből is búsan konganak a harangok a halálra ítélt régi világ felett. „Úgy szeretni, mint az orosz képes: aki nem számít, hanem egész szenvedéllyel szeret... nem, úgy szeretni senki sem képes. Várjatok csak, eljő az idő, midőn megtudjátok, mi az az orosz hit. Már most is érzik a közel s távol népek...” - így hal meg Bulyba Tárász, a kozák vezér. A dnyeperi hableány és a Zadéka Márton (az álmoskönyv) dívik még az orosz síkságokon: az írók azonban fáradhatatlanul költik gyönyörű regényeiket, amelyeknek végcélja az emberi szabadság. Mint a bomba, robbant: Dosztojevszkij, Tolsztoj Leó, az emberiség megváltója: mindig csak arról ír, milyen szerencsétlenek az oroszok.

*

Vajon mit írnak most az orosz írók?

Milyen kár, hogy a testvérnemzet irodalmát nem ismerjük napjainkban!

(1919)

A gyalogúton

Mit sajnáljak a tegnapi életemből?

Sajnáljam tán az ékszereket, amelyek másoké voltak? Hideg köveket meleg fülekben, fehér fényeket piros húsokon, hold ezüstjét, Urál-hegység havát, afrikai mezők kígyószemét; folyókák halálos medrében, bányák síri, süket csendjében, véres ujjnyomú vasládák vak éjszakájában rejtezkedő, éjjel és loppal, kísértetlépésű, titokzatos országúti aranyat; színesen fénylő, hegyek mélyének szivárványából való kavicsokat, amelyekért néptörszeket pusztítottak el, amiért a pálinkát főzték szegény vadembereknek, régi vallások papjait vándorló hajósok az oltáruknál leölték, királynék és örömlányok csókot osztogattak, fekete vitorla hasította a tengert, kaftános bolygó zsidó menekült villám fényénél, pápa egyházi átkot mondott, ravaszdi alkímista szőke, pisze, rózsaszínű hercegnét vont a műhelyébe, öreg ember reszketett, haldokló aggodalmas kínban fetrengett, rabló kést fent, és fülön fűrt leánygyermek visított?...

Mit sajnáljak a tegnap e kincseiből, amelyet bárgyú boltos a kirakatába helyezett, amikor az éhségtől szinte hallhatóan csikorgott az emberek gyomra; bolond asszonyféle az ujjára húzott, hogy a férfiak kézcsókját - az igazgyöngy sápadt nemességével és a rubint szívből cseppentek vérével kiérdemelje; pápa és király a fejére illesztett, hogy különbnek látszék embertársainál; sanda orgazda a földbe ásott, amíg elszáradnak a hullák az akasztófán, gyep nő a sírokon a temető árkában?... Mit sajnáljak a diadémokon, az aranyláncokon, amelyekért erényt adtak el nők, és amelyeket büszkén viseltek, holott dugdosni kellett volna árukat? A családi szekrényekben őrzött, fakult aranyokon, amelyek miatt a véres ujjú ősök kísértetiesen meglódították éjfélkor a kastély harangját? Csörgő karpereceken, alattomosan hunyorgató zafirokon, kegyetlen szívű gyémántokon, gonosz, öreg ereklyéken, amelyekért dühös nőtény kutyaikként marakodtak a rokonok a tetszhalott Szentmihály lovánál, amelyek miatt bolha csípte a bálkirálynőt, hogy csaknem felkapta uszályát a táncterem közepén...

*

Sajnáljam tán a palotákat, a kerteket, a kastélyokat, amelyek mellett idegenül elhaladtam, mint utazó az alvó városon át, amelyről az utazási könyvek azt írják, hogy benne a legszebb nők laknak? Ó, nem panaszkodhatom a paloták gögijére, hisz észre sem vették őket a vándorlegényt. És a vándor se halt meg bánatában, hogy az ablakok mindig zárva vannak a palotákon, mint a megfejtethetetlen rejtélyek, a kertek elvarázsoltak, a férfiak és nők, akik odabent laknak, érthetetlenek. Csak annyiban érdekeltek őket, mint a csigák. Vajon mit csinál a csiga, midőn behúzódik házába? Szenved, szeret, unatkozik? A grófnék, a kontesszek, a baronesszek és ők, a többiek, akiket sohasem láttunk a gyalogjárón, akik mint babonás bálványok foglaltak helyet kocsijukban, a lovak zabláját hajadonfővel tartja a nagy szakállú portás, eltanulhatatlan alázattal hajlik az inas dereka, amíg a hintó ajtaját kitárja, meleg parfüm leng alá a palota belsejéből, kacagnak vagy zongoráznak az emeleten, gitár peng, vagy megvert komorna sírdogál, papírvékony talpán, orgona színű selymében, altwieni csészékből lefestett arcával, szórakozott tekintetével, özlábával és finnyás kis piszékével hintájába száll a kisasszony... Vajon mit csinálnak egész nap ezekben a kastélyokban? Amikor nem hajtják a tollas labdát, nem lövik a galambot, sarokba teszik a franciakönyvet, végigmustrálják a divatlapot, tél van, havazik és alkonyodik?... Szarkacserregéssel pletyka jön a házhoz, vagy szertelen kedvében csikót vagy kutyát kínozik a grófnő?...

Mit sajnáljak a kastélyokon, amelyekben szegény, mindennapi életünknek előkelő idegenjei laktak, akiknek legfeljebb hideg, lesújtó arcát láthattuk egy másodpercre, de könnyüket vagy mosolyukat soha?

*

És miért búsulnék az egész elmerült világ után, amelynek fogatairól sár freccsent a kabátomra, páholyaiból elutasítóan fénylett a fülbevaló és a szem, magosan repülő paradicsommadarai legfeljebb a kalapomat szemetettké be; dologtalan gazdagsága, bankár-elbizakodottsága, seregély-ostobasága, tétlen parfümje, bágyadt selyme, aluszékony közömbössége, másvilágból való gögje, cudar gúnyja, bitang nemtörődömsége, ledér rafináltsága és agylágyult röheje: - mindig csak erre a napra, a maira és a következőkre, a megaláztatásra, a proletárpofonra látszott várakozni? Vagy sajnáljam a korszak: kócsag érintetlenségével kérkedő, gyémánt könnycseppekkel hajában megjelenő, tömzsi lábszárán ringó-rengő bankárnéját, bolyhos, elbizakodott kisasszony lányát a Lipótvárosnak, akiről egyformán zengtek a költők és humoristák, a divatszalonok fecsegő látogatóit, fodrásznék, színházi hírhajhászok, ifjú nőorvosok pletykáin rágódó és izgult hölgyeit a hotvolénak? A Sas utcai démonokat, a gyermekarcú

kéjelgőket, bankfiúk sóvár szeretőit, makrók etetőit, a regényből és színdarabból tanuló házasságtörőket, saját boldogtalanságuk ürügyével bujálkodókat, öreg, gazdag férfiak, felszarvazott, bivaly módjára húzó családapák nevető megcsalóit, a feketéket, a szőkéket, a vöröseket, akik úgy rikácsoltak, hintáztak, bőrükben nem fért a pénzt kotló háborús esztendő alatt, mint a hullamadarak a csatatereken? Kit sajnáljak a fénylő és ostoba szeműek közül? Az özönvíz fuldoklóit közül melyik kezét érdemes megragadni, hogy kirántsuk őt a partra, ahol az ázott szegények, a nincstelenek, az ékszeresláda és pénzeszsák nélküliek csendesesen melegednek a káröröm halk, kis pásztortüzénél? Miért sajnálnám ennek a régi világnak: színházát - amelybe nem tudtam megvetés nélkül belépni: moziját - amely elkésérített a pesti utcán, mint egy ocsmány átok; irodalmát - amely oly közönséges és íztelen volt, hogy lejjebb már nem csúszhatott; korzóját, szalonját, hitvány mulatságát és társaságos életét - amelyben a legordinárább emberek éltek, mutatkoztak, nyüzsögtek, hivalkodtak, szoknyát és tekintélyt emeltek... Miért sajnálnám a tegnapi Pestet, a zsebmetsző, sajtszagú, ocsmány Pestet, minden érdemes fiához perfid, bűneiben a kivégzésre megérett régi Magyarországot - amikor csak amolyan mostoha-gyermek voltam itt? (Ha lánynak születtem volna, talán a fületem is elfelejtik kifűzni.)

(1919)

Új történelmet kell írni

A poétafejú Kunfi bizonyosan gondolt már erre, és tán öntik is valahol az új gyertyácskákat, amelyekkel a magyar történelmi múlt síri csöndjét megvilágítják. Vajon milyennek találjuk a múltnak halottait az új emberi látás rádiumlámpásánál? Századok óta leforrasztott, mozdulatlan koporsókat dióhéjként töri fel az acélfűrő. Talán elkövetkezik végre-valahára a történelmi könyv, amelynek lapjain valóságos, gyenge vagy kemény emberi alakjukban látjuk viszont kővé, mítosszá, vaskalappá, a messzi éjben ijesztő szoborrá válott eleinket.

*

Az új történelem a leleplezések könyve.

A legszebb hazugságokról kell lemondanunk, amelyekkel századokon át önmagunknak bókoltunk. A festéket kell lemosnunk ideálunk arcáról; a hasába kell nézni az imádott lénynak; királyszobrokat kell ledönteni, hogy meglássuk, mennyi a fűrészpör odabent, a nemzeti elképzelésben, a szentek és hősök ravatalán, összekulcsolt kézzel fekvő eszményképeket kell levetkőztetni; a halott hitves bűnlajstromát kell összeállítani; denevérekkel teli tornyot kell megvilágítani, ahol esetleg századok óta megláncolva senyved az igazság; tegnapi nemzeti ideálok fogantatása felett kell szétbontanunk a mennyezetes ágyat; mesebeli barlangokba kell behatolnunk, ahonnan a magyarság jelszavai, oly tomboló bömbölései hangzottak századokon át, mint a tenger hullámainak visszhangja; vezérek, főurak, királyok gyóntatópapjait és céda asszonyok ágyastársait kell kifürkésznünk, hogy megtudjuk a valóságot; Dózsa György szellemét kell megidéznünk; az iskolai padból tisztelt, nagy nevek viselőit kell mezítelenül látnunk a piacon, és talán néhányat tollban és szurokban kell meghempergetnünk, hogy némi igazságot szolgáltatassunk a múlt időknek.

Írni kell végre egy könyvet a proletárügyésznek is, akit eddig tömlöcbe vetettek, ha ki merte nyitni a száját. Hadd halljuk az ő igazságát, amelyet börtönök falára volt kénytelen írni, mert másképpen nem mondhatta el. Nem kell attól félni, hogy nemzeti katasztrófa lesz belőle. Az

új magyar ügyis kiábrándult legközvetlenebb őseiből, akik egy fél század óta vezették, nevelték, végül romlásba taszították a könnyelmű ifjút. Alig van név harminc esztendeje a magyar történelmi horizonton, amelyet tisztelt volna e nemzedék. Az új történelemből legfeljebb azt is megtudja, hogy már az ükapja elhibázta a dolgot. Kinek fájhat az új emberi szellem szerint, hogy azok az arcképek, kőbe és bronzba örökített ősök, akik a kastélyok galériáit, és a történelem karzatait díszítették: hitvány emberek voltak. Szent Ágoston fiatal korában útonállásból élt, és nem szégyellte bevallani, midőn a javulás útjára lépett, Shakespeare gyilkos királyait a rokoni királynő páholyából mustrálja a Globe-színházban. A trónjuktól megfosztott fejedelmek nevét az utca sarkára szegezték, bukott államférfiakat arcul köptek a piaci árusok. Még a papos, szép stílusos és legjobb riporter: Carlyle sem kíméli a kövér Lajost, pedig szerfölött büszke volt arra, hogy skót földije, ama Scott Walter, az udvarnál elismertetett. Thackeray, aki a legmulatságosabban ír hősookról, írókról és királyokról (Négy György): szívesen leemeli a parókat alakjai fejéről. Magyarországon mindenki tudta, hogy grófok, hercegek árulások, hitszegések s egyéb becstelenségek révén jutottak királyságaikhoz. A Habsburgok, ezek a tegnapi nebulások, betegek. Tudtuk, hogy a nemzeti történetírók a névtelentől Horváth Mihályig erősen szépítenek. Hogy bús, becstelen kártyásélet a történelmi múltuk nagy része, hogy mindig a szegénynek volt igaza, s nem az úrnak, hogy papírmásé ideálokat emeltünk oltárnak, hogy főként rossz emberek sorozata a gyűjtemény, amelyet történelmi arcképcsarnoknak neveznek, hogy itt az igaz emberek a tömlöcben rothadtak el, és a leghitványabbak úsztak a felszínen: - mégis hiába kerestük eddig azt a könyvet, amelyben megtaláltuk volna a kakukktojásból költött nemzeti ideáljaink igaz történetét. Alig volt királyunk, akinek kezéhez vér nem tapadt, mégis szobrokat állítottunk nekik. Átok hamvába süllyedt le legtöbb történelmi lángunk, mégis mindig hittük, hogy újra lángra lobbanhatunk. Fogcsikorgatás, jajveszélés, börtönpenész és bűzös nyomor legtöbb történelmi tényünk. Egyik király jött a másik után. És mind balszerencsét hozott.

*

Nem kell félni az új történelemtől, az új Magyarországtól, a forradalmi szilajságú emberi akarások és ideálok robbantásától. Csak pusztuljon, omoljon, vesszen el a régi világ. Már a szájunkig ért a trágyagödör léje, amelybe belezuhantunk. Gyötrelmesebb nem lehet az élet, mint volt. A viszontagságok, amelyeken az új ember keresztülvergődik az erdők sűrűjén, majd egykor emlékké válnak. A vándor csodálkozva néz vissza a hegycsúcsról a meredélyre, amelyen felhatolt. Az írók mutatták meg neki történelmi könyvekből, hogy mily vészes volt az a haramiával teli erdőség, amelyből menekült.

A népnek, sokáig bolondított, jelszavakkal vágóhídra vagy követválasztásokra vitt népnek kell legelőször felnyitni a szemét, megmutatni neki a történelmi hazugságokat. A parasztbutító kalendáriomnak, a ponyva hangzatos rémregényének és históriás bolondságainak: legyen mindörökre vége. Meg kell tiltani a régi világ betűpálkáinak, hogy ismét kalendáriumot, gazságot, agyvelőrontást áruljanak. Régen fel kellett volna akasztani a ponyvanaptárak kiadóit. Az új emberi szellemben írott nemes és szép könyveket, hazugságmentes történelmet kell még ma íratni a népnek.

(1919)

Szegény gyerekek a Szigeten

A sziget közepén áll egy sárga, kopott varjúfészek, hideg és rozsdás udvarház, amelyet még manapság is Kastélynak neveznek, mert egykor benne lakott egy öregember, mikor hercegek voltak Magyarországon.

Kastélyi nevét árván viseli az udvarház, mint koldus a medáliát, a herceg egykori termeiben korom lepi be a falakat, szél bújósdit játszik, az ablakok és ajtók rég elkíváncoznak ebből a világból, az udvart benövi a gaz, az erkélyt megette a rozsdá, éjjelente senki sem hallgatja a fülemilét, amely tavaszonként az elhagyott rom körül építi fészkrét... Csendes, gondterhelt, bajjal, mindennapi étellel álmodó, szegény emberek hallgatják a „kastélyban” a nagy fák melankolikus zúgását, az esti szél ajtódörömbözését, a kályhák korgását, az öklendező kísértet lépteit, aki a rozsdás csigalépcsőn felszuszog, és benéz az ablakon. A szomorgók, maguknak élők, elbújt érzésűek, a lemondok háza volt évekig az udvarház, az lakott benne, akinek máshol nem volt helye, magányos helyen vándorlók, visszhangos, szomorú szobákban a maguk bánatával foglalatostkodók, lábujjhegyen járt a méla csend, mint egy kolostor körül.

Ezen a tavaszon kinyílt a pókhálós ablak az udvarházon, meghökkent a kapu, varjúkárogástól életunt kémény felfigyelt, a szomorkodásba belevénült nagy fák kibámultak odvas kérgükből, a vijjogó vércse riadtan menekült, mintha anyavarjú üldözné a fészekrablás után, még tán a romfal is nagyot nézett, pedig sok mindent látott ezer esztendő alatt: nyulakat, rózsákat, harcos apácákat, mogorva szerzeteseket, tilosban járó szerelmeseket... Víg gyermekcsapat özönlötte el az udvarház környékét. Mindennap vígabb, bátrabb, hangosabb gyermekek nőttek ki itt a fűből a tavaszi eső nyomán, mint a réteken a virágok, a fákon a csodálatos gyöngédségű levelek, a leheletüdeségű orgonák. Valamely varázslat történt itt; a meséskönyv megelevenedett; a kacsalábon forgó vár, amely a rege kék és zöld ködében állott a szegény gyermekek képzeletében, megállott; a farkasszakállú hídőr, aki fegyverével a szigetet őrizte, végleg befordult őrházikójába; a partokról és a messziségekből látott szoknyás, nagy fák, fénylő kertek felett borongó vén házak, visszhangot, hajókürtöt, városi lármát gurgulázva elnyelő romok, a mesékbe kanyargó árnyékos sétautak, a fehér lovacskás omnibuszok, hanyagul ásító pázsitok, fehér lócák és székek: megindultak... szárnyaikat kiterjesztve repültek a vén fák, futott az unatkozó angolpark, bakkecske módjára szökdécseltek a padok, döcögve jöttek a vén romok, gyíkgyorsan siklottak a gyalogutak a pesti szegény gyermekek felé. A gyermek álmodott valamely kedveset éjszaka, amely után kinyújtotta a kezét. A lelenc, az árva, a pincelakó szegény, az iskola porában elhervadt, külváros füstjében elsápadt gyermek álmában a tündéerkertben járt, és reggelre megtalálta a kertet, nem osont az tova, mire felébredt.

A leányocskák körbeállnak, és úgy énekelnek, mintha a virágok énekelnének a kertben.

A fiúk szétszaladnak, mint a tavaszi esővíz.

A szegény gyermekek hangja megtölti a szigetet, mint a május szele színnel és illattal a világot. Ezerhangú madársereg, ezerszemű pázsit, ezerkedvű élet fakadt a szigeten a régi, varjúkárogásos, búskomoly andalgású, titokban lépegető tavasz helyett. A denevér, amely tavaly már kora délután bátran elindult nesztelen útjára a romladékokból, bevárja a sötétséget. A margitszigeti betegség: a melankólia, amely híven eljön a nedves szigetre, az idén csak messziről oldalog, mint egy megvert kutya. A szerzetesi csend, a lemondásos alkonyat, a keserűségbe és megvetésbe vonult magányosság elhallgatnak gonosz tücsökdalaikkal a régi udvarházban, amidőn a pázsiton egy sereg kisleány cikázik és csicsereg, mintha már megjöttek volna a fecskék.

Pajkos, rongyos kisfiúk egy délután méhkast hoztak kis kézikocsin az életunt szigetre, és hangos hajrával felborították a vidáman zümmögő kast.

(1919)

A balga útitárs

Rége, amikor a szalonokban ráérték az emberek mindenféle számárságokkal foglalkozni, divat volt az emberszólás mellett: az udvarlás. (Lehetséges, hogy még napjainkban is mondanak a nőknek „szépeket”, de az újságok hírrovatából valamiképpen kivesztek azok a reménytelen szerelmesek, a dacos kicsikék, megunt szeretők, mérges asszonyfélék, önfejű uracsok, akik képzelgésből, hiúságból, szerelemből az öngyilkosságot választották. Mintha a konok hölgy lábai elől nem rohanna többé a Városligetbe az elkeseredett lovag, hogy a legelső fára felhurkolja magát; mintha az elhagyott nők többé nem jutnának marólúghoz; mintha megokosodott volna az egész világ - vagy én vénültem meg benne?

Rége... amikor regények és színdarabok épültek föl azon az állapoton, hogy egy férfi és egy nő beszélget, amikor csupa szó, csevegés, gondtalan eszmefuttatás, szitakötő könnyű társalgás, röppentyűeregetés, mesterkéltnál unalom, unalmas okoskodás, tűzijátékosok zsúrja, szavakkal sakkozók kaszinója, elbizakodott fölényesek, tiszta inges megvetők és fekete körmű gúnyosok összejövele, üres fejű nők páváskodása, alsószoknyájuk páratlanságát hívó hölgyek elbizakodottsága, csirkeagyvelejű szépségek divatterme volt a világ, a könyv, a színház... minden, ami Pestet aljától fölfelé érdekelte (amíg elkezdődött a nagy patkányirtás), rége: az volt a legkiválóbb férfi, aki a legnagyobbat hazudta a nőknek.

Csak tegyük a szívünkre a kezünket, többi bűneinkkel, amit vétettünk, ezt is meggyónhatjuk: a nőket nemigen vettük emberszámba, úgy bántunk velük, mint a papagájokkal vagy ölebekkel, virágokkal vagy ereklyékkel. A legokosabb férfi mellett is ott ballagott a láthatatlan útitárs, aki nyomban átvette a beszélgetés fonalát, amint nő mutatkozott a látóhatáron. És mindig elhallgatott, amint a szép hajó elvitorlázott. Mennyit tudott beszélni ez a balga útitárs! Ma már néha úgy tűnik föl, hogy egy teljesen idegen ember volt az, aki hirtelen belebújt a kabátunkba, fejére tette a kalapunkat, megpörgette a sétatálcánkat, megindította a nyelvét, kimeresztette a szemét, kivonta a derekát, és megsarkantyúzta a lomha gondolatokat, aki helyettünk a nőkkel beszélgetett. Árnyék volt ő, és mellettünk hallgatagon lépkedett, ha egyedül voltunk. De nyomban elfoglalta előttünk a gyalogösvényt, amint az idegen nyelven, a nők nyelvén kellett megszólalni. Hirtelen megszólalt mellettünk messzi országokban, tarkabarka piacokon, piros fejű kakasok sátorában, álmodozó fehér vitorlás kikötőkben, csiga módjára pergő utcákon, idegen városokon fellelként függő tornyok alatt, lankadtan a messziségbe úszó országutakon, csilingelve koccintgató útszéli csárdákban, csipkeárnyékú lombokban, hosszú életet jósoló, halk lugasokban, fáradt szalonokban, aprópénz hangú boltokban, csigalépcsőkön, hol áttetsző fehér ruháikban álmodozva ereszkednek le húspiros, szőke nők színes üveggömbökkel megpakott kertjeikbe, templomokban, ahol illedelmesen emelint meg fekete szoknyáját a habfehér térd egy elvénült, ráncos szentkép előtt, hinták alatt, ahol sirályként repül az alsószoknya fodra, és úgy futkároz a szem, mint a falombok között bujkáló sárgarigó füttye... A balga útitárs mindig megszólalt, olyankor is, midőn hallgatni kellett volna. Haldoklók és halottak mellett feldagadt szemű nőknél, a séta üres terein imbolygó lábaknál, a színházi páholy paradicsommadár-tollainál és egykedvű, unott ékköveinél, könyvek lisztporos, zöltség-szagú tündéreinél, az utazófátyol harkálybarnaságánál és változatosságánál bálban, a szép

formájú lábak lírájánál, iskolás lányok, tanulókönyveinél, akik kacér parfümként magukkal hozzák tanítójuk dohosságát, bolti lányok kajdácstarkaságánál, vasalónők fehér blúzájánál, öszülő nők szenteltvízes fülénél, táncosnők pörge sarkánál, orvosnők komolykodó homlokráncainál, színésznő tarlatán szoknyájánál... beszélt az útitárs fáradhatatlanul, s olykor maga is meglepődött azon, hogy mily vakmerően hazudott. A mezők sarjűillatú leányának a csillagokat hozta közelebb, a kertészleány földnedves ujjának a virágok álmát fejtegette, a pisze szobaleánynak megszólaltatta a régen hallgató zenélőórát az öregúr mogorva otthonában, a mosónőnek elbeszélte, hogy mit mondanak egymásnak az ingek, harisnyák, pendelyek, amikor két ágas között száradnak a májusi szélben, a gépírónőnek a betűk báljáról beszélt, midőn álarcban lejtik a táncot a munka után, a kalaposkisasszonynak előadta, hogy milyen idegen, messzi tartományokba vándorolnak a kalapok, amidőn az úrnők végre fejükre illesztik őket, s velük ellebegnek, a varrónőknek az öltések abrakadabrájáról szónokolt, menyasszonyingek titokzatos igazmondója lett, és megbeszélte a dolgot a monogramokkal, amelyek rejtélyes helyen, közel a szívhez vannak elhelyezve, sírt együtt a bánatosokkal, hegyet mászott a turistákkal, beállott az újhold bámulói közé, és olyan öreg arcot vágott, mint egy fülemile, midőn bölcsességeit hangoztatta. Szedett almát az almaszedőkkel, szívesen leguggolt a szőlőfürt mellé, vitte a puttonyt érett őszi napon lágy, homokos utakon, diót vert vidám öregasszonyokkal, a folyóba ugrott csónakázó nők után, szoknyáját meggyújtó örült asszonyt mentegetve elégette a kezét, és öngyilkosjelölteknek hosszú értekezést tartott a magános Duna-parton. Ő volt az - az örökös vőlegény -, aki András-napkor az ólomöntő leányok szeme előtt megjelenni óhajtott, ő szeretett volna elsétálni az egész ország Luca-székei előtt, ahol falusi nők karácsonyi éjszaka a választottjukat meglátják, ő állott lesbe a víz tükreben tavasszal, huncut nótákra tanította a rigót májusban, titkot bízott a szomorúfüzre, és jelt adott a hajnali szélnek. Volt kísértet, amely éjszaka az udvar sarkában fehér lepedőben ácsorog, volt rekedt hangú kakukkos óra, messze lehulló csillag és titokzatos zörej, amely a falon kopog bizonyos órában. Volt fakult arckép a nők fűzője alatt, lakkcsizmás színész a Margit Színházban, mogorva pilóta az égben úszó repülőgépen, lovasrendőr és gróf... Ő sétált automobilszemüveggel és iránytűvel a nyakában a Váci utcában, ő tudta, hogy melyik a legdivatosabb tánc és nóta, ő tudott minden pletykát, övele történt meg minden, ő állott az utcasarkon az Astoriánál, a kalaposbolt előtt, a ruhásnál, a fodrásznál, a margitszigeti hídnál, a mise után a templomnál, a színházban hátul, koncert után az étteremben, a hűvösvölgyi végállomásnál, a Császár fürdői katonazenénél, a Svábhegyen a villánál, a Fasorban a hóban, a kőbányai vasúti állomás mellett és Rudolf szobránál a Városligetben.

Ez a balgatag útitárs, amely úgy kísérte a férfiakat egykor, hogy tőle soha meg nem szabadulhattak, frakkját, kravátlíját soha le nem vethették, borbélyszagát nem nélkülözhatték, hazugságait szajkó módjára ismételtgették: vajon elválík-e végre tőlünk, ha belépünk az élet új és fénylő csillagrendszerébe?

(1919)

Vándorlegények

Gyógyszerész mindenét magával hordta, mint a csiga.

Többnyire gyalogszerrel utazgatott, de szükség esetére volt egy vasúti menetrend is a zsebében, amelyből tanácsot, útbaigazítást mondott, ha a városok végén a vándorlók tanyáján megszállott. Ilyenkor nagy élvezettel ejtette ki száján Püspökladány és más állomások nevét,

amelyek mellé a nyomdász keresztbe villát és kést helyezett. De nem kevésbé örült az állomásoknak, amelyeknek neve mellett üveg pohár silbakolt: évekig, változatlanul, amíg Gyógyszerész az állomásokra kíváncszott, de oda soha el nem jutott.

Gyógyszerész nevét valamely tömlőben kapta, ahová sokadmagával volt bezárva, és a rabok unalmukban mindenféle neveket láttak el egymást. Ő: Gyógyszerész lett. Ki értené a börtönök filozófiáját?

Egyszer egy nagy alföldi mezővárosba került Gyógyszerész, ahol még divatban volt az a városvégi herberg, amelyben mindenféle vándorlegények néhány rézpénzért kvartélyt kaptak. Harmadmagával vert itt tanyát Gyógyszerész, szalmazúpon, egy szálában, amelynek az egyik vége már bedőlt volt, s a holdvilág a vándorlegények fölött himbálódzott, mintha csupán az ő kedvéért mászott volna az égre. Gyógyszerész előcsalogatta a tücsköt odvából, s az féllábon hegedült a legényeknek. Meglehetősen felhős volt az ég, a vasúti menetrendből nem lehetett olvasni, előadni szép utazások történetét, pipára gyújtani sem volt tanácsos a herberg tulajdonosnéja, egy álmatlan vén banya miatt. Gyógyszerész tehát azzal mulattatta útitársait, amivel tudta: az előcsalt tücsökkel.

Az egyik hálótárs azt mondta magáról, hogy suszter, de sehol nem tud munkát kapni Magyarországon. Füttyös szája, szurokszínű, helyes legényke volt. Gyógyszerész nem sokáig foglalkozott vele. Véleménye szerint: a suszter majd fennakad egy asszonykötényen, és aztán helyben marad.

A másik útitárs kútmesternek mondta magát, de a beszélgetés során kitűnt, hogy ért a disznóheréléshez, káposztagyululáshoz, harmonikajavításhoz, táncmesterséghez, toronymászáshoz is. Ez az ember inkább kedvére volt Gyógyszerésznek, mert szikár, elvadult, farkasszakállas, hallgatag férfiú volt, aki lehetett ötven esztendő, de harminc is. Nem csodálkozott, midőn közbiztonság szempontjából a vén banya rácsukta az ajtót a vándorlókra. Lehet, hogy már többször rázárták kívülről az ajtót. Bizalmatlan volt a tücsökkel szemben. Bizalmatlan az állomások nevével, amelyeket Gyógyszerész a félhomályban emlékezetből felsorolt. A világért sem mondta, hogy már megfordult valahol a városokban.

- Hát még Püspökladányban sem volt? - fakadt ki türelmetlenül Gyógyszerész.

A kútmester némán csóválta a fejét.

- Talán nem engedték kiszállni a vonatból! - vakkantott közbe a kis suszter, de tréfáján csak egymagában nevetett.

Gyógyszerésznek rossz éjszakája volt. Megszokta, hogy útitársai, akikkel mindenfelé megismerkedett, előbb-utóbb beszélgetésbe elegyedtek vele. Nemhiába hordozta a cókókjában a vasúti menetrendet. Benne volt abban minden város, ahol valaki megfordulhatott. Mindjárt megkezdődhetett a beszélgetés. De ez a kútmester kemény diónak látszott. Olyan egykedvűen feküdt a szalmán, mintha nem is sajnálná az álmatlan éjszakát. Gyógyszerész pedig mindig haragudott az álmatlanságért. Szerette magát rendesen kipihenni a szálláspénzért. A kutyák túlságosan sokat ugattak ezen az éjszakán. Aztán nagyon csendesen, lépésben ment el egy kocsi az úton, hogy alig zörögtek a kerekei. Vajon mit visznek azon a kocsin? Majd meg egy csizmás ember bandukolt el a város végén... Tétovázgatott, meg-megállott, nézelődött, megkerülte a házat, krárogott, dűnyögött, de zörgetni nem merészelt.

- Valami vándorló van odakünn, aki erre a tanyára van szoktatva. Elkésett az útból. Mert nem mer kopogtatni - szólt Gyógyszerész a kútmesterhez.

A kútmester csak vállat vont.

- Pedig ha a tetőre fölkapaszkodna, bemászhatna. Van még itt hely egy ember részére - folytatta Gyógyszerész.

Hanem a csizmás megfontolta a dolgot, elbaktatott, mielőtt Gyógyszerész jó tanácsot adhatott volna. (Hej, lett volna reggel haddelhadd, a vén banya tüzet kiáltozik a negyedik vendég láttára.)

- Úgy látszik, magának nagyon jó szíve van - ásított a kútmester, és hátat fordított Gyógyszerésznek.

Másnap a suszter elmaradt, ketten folytatták az útjukat.

Napvilágnál még inkább tetszett Gyógyszerésznek az útitársa. Volt annak különösen egy mellénye, amely zöld posztóból volt varrva s apró rézgombokkal felpiperézve. De ott volt a kalapján a káposztagyalyulók jelvénye: a zergekőröm is. A kabátja alatt mindenféle drótokkal megrakott bőrtáska volt. A táncmesterséget tán a pepitanadrág jelentette. A kútmester nem szólt semmit, csak hagyta maga mellett lépegetni Gyógyszerészt. Majd elmarad, ha megunja magát.

Még alig reggeledett, de az országút már népes volt.

- Vásár van valahol - jegyezte meg Gyógyszerész. Őt minden és mindenki érdekelte. A lobogó hajú vándorcigányokat, keszeg vámszedőket, tulipiros kenyeres kofákat, jószagú pecsenyés asszonyokat, ürge koldusokat, komoly parasztokat, varjúhangú vénembereket, recsegő, hangos útmestereket úgy szemügyre vette, mintha először látta volna őket. Megjegyzéseit közölte a kútmesterrel, de az ügyet sem vetett Gyógyszerész sürgős mondanivalóira. Komolyan, hosszant lépkedett, mintha legalábbis üzleti ügyben vagy hivatalos dologban járna.

Gyógyszerész szeretett volna megállani minden csárdánál, szóba ereszkedni a szájtátókkal, az udvaron lézengőkkel, álmos udvaroslegényekkel, részegeskedő fuvarosokkal.

- Nem mennénk be? - kérdezte.

- Nem - felelt a kútmester.

Gyógyszerész kedvelője volt a barátkozásnak útközben. Tréfásan vagy komolyan megszólított mindenkit. Menyecskek mellé oldalgott, akik liba-lábbal kosarat vittek a fejükön vagy fehér batyut a hátukon. Jóízűen nevetett, ha az asszonyok szidták vénségéért. Babonákkal szeretett traktálni hiszékeny parasztokat. A planétakereskedőtől üzlete felől tudakozódott. A széles csípőjű, vén varjú módjára kocsin ülő csizmadia asszonyoknak tréfaságokat kiáltott. Egy darabig egy hintóra kapaszkodva tette meg az utat, aztán bevárta a kútmestert egy kőrakáson.

- Maga olyan rendes, józan embernek látszik - kezdte Gyógyszerész. - Vajon minek vándorol az ilyen ember?

- Dolgom van - felelt az útitárs. - Sok dolgom van.

- Csak a halálnak van sok dolga - kötekedett Gyógyszerész. - Aztán még az sem végzi rendesen a dolgát. Annyi ember van a világon, hogy maholnap helye se lesz valamennyinek.

A kútmester nem felelt. Bizonyosan nem tartotta érdemesnek a szót vesztegetni. Egyforma, katonás, fáradhatatlan léptekkel ment. Gyógyszerész titokban irigykedett is. Milyen jó dolga van az ilyen embernek, akit valahol vár valami tennivaló!

Déltájban túrót evett a kútmester. Estére megint egy városvégi herbergbe pihentek le, négy-öt falun is keresztülmentek. A kútmester sehol se próbálkozott a mesterségeivel.

És mentek másnap, mentek harmadnap, Gyógyszerész ballagott a néma kútmester mögött, mint egy kutya. Elfáradt már a kérdezősködésben, találékonysága megállott, a tréfákat rosszul mondta el, elfelejtett megjegyzést tenni az országút vándorlóira; csak rászegezte a szemét a kútmesterre, mint egy megbabonázott, és ment, ment annak nagy talpai után. Az pedig egy pillantást sem vetett rá.

Negyednapra visszaérkeztek ahhoz a herberghez, amelynek be volt dőlve a tetője, a vén banya a kapuban állott, a hold megint csak bevilágított a szalmazsúpra, a kis suszternek ott feketéllett a neve („itt járt Pálca János”) a falon, ahová felírta... Gyógyszerész most már nem kérdezett semmit. A vasúti kalendáriumot esze ágában sem volt fölnyitni, megbukott a tudományával, elnyújtózott a szalmán, nem csalogatta elő a tücsköt, mérges volt.

A kútmester száraz sajtot evett. Becsattantotta a bicskáját, és félszemmel Gyógyszerészre nézett:

- Maga nagyon kíváncsi embernek látszik, Gyógyszerész, szeret szimatolni, leskelődni, az orrát mozgatja, mindenbe beleártja magát.

Gyógyszerész fáradtan bólintott.

A kútmester elterült a szalmán, és a következő történetet mondta el (amin Gyógyszerész ezután sokáig gondolkozott):

- Volt nekem valaha feleségem, akinek az volt a kedvére, hogy leszoktasson engem a vándor-életéről. Úgy is történt. Otthon üldögéltem, madarat neveltem, kutyát tanítottam szolgálni, kijavítottam a kerítést meg a tetőt. Jó volt-e? Nagyon jó volt.

Ámde nem hagyott békében a természetem. Menni kívántam. Fölbredtem, ha szél fújt. Mikor esett, forgolódtam az ágyamban. Szegény feleségem ilyenkor mindig és mindig megbetegedett. De nem úgy tréfából, ahogy az asszonyok szoktak, ha fejükbe vesznek valamit. Hanem komolyan, bajosan, ágynak esve, hogy mindig lekerült a tarisznya a vállamról. Volt forrósága, volt hideglelése, volt köhögése, volt mindenféle baja, mert olyan gyöngé volt, mint a madár-toll. És csak akkor gyógyult meg, ha én mellette voltam. Ha karomba vettem, ha megsimogattam, ha mellette maradtam. Elszállott a forrósága, a kutya kapta kölcsönbe a köhögést, még nevetni is csak velem tudott.

Egyszer nagyon belém bújt az ördög, mehetnékem támadt.

Az asszony megint köhögött, piros lett a forróságtól, ágynak esett, és összetett kézzel könyörgött, hogy maradnék otthon.

De ez egyszer nem hallgattam rá. Elmentem, lehajtott fejjel, mérgesen, és mentem három napig, ugyanazon az úton, mint most.

Mentem, pedig minden megállított. A jajgató szél, amely feldönteni akart, a szoknyás országúti nagy fa, amely a kalapom után nyúlka, a felhő, amely a vállamra támaszkodott sötétségével, a számtövis, lábamnak, térdemnek akadálya. A kormos bika a mezőn felém bődült, a piros foltos tehén megvadulva kergetett föl a fára, járomából az ökor piros szemmel döfött felém a szarvával. Kutyák hemperegtek felém a poros széllel, feketén, drótos háttal, habos szájjal kaptak a lábszáram után. Mögöttem leültek a halomra, és addig vonítottak, amíg láttak. Egy kocsmasztal, amely alatt az éjszakát töltöttem, bedőlt, csaknem maga alá temetett. A gyalogút elbódorgott velem, mint valami eszeveszettel. Vércse visított fejem fölött, járván légi táncát, huhogott a bagoly az erdőszélen, amikor beléptem az erdőbe, a nagy fák ellen-ségeken mérték végig, mintha valamennyien tudták volna, milyen hitvány ember vagyok, odahaza sír a feleségem. A kocszmák, amelyekbe beléptem, mind üresek voltak, mintha

elszöktek volna előlem a vidám, beszédes, mindent elfelejtető cimborák, a kemence odújából kimászott a rongyos vén cigány, és négykézláb menekült előlem, mint valami veszett ember elől. Azt hiszem, valami baljóslatú jel volt ezekben a napokban a homlokomra írva, hogy mindenki elkerült, akivel úton-útfélen találkoztam. Mintha a feleségem járt volna előttem sírva, jajgatva, panaszkodva, árulkodva; amerre mentem: komor, sötétlő arcaikat fordították felém az emberek. A kilincs letépte a kabátomat, a kerítés a nadrágomat, szeg bújta a csizmámba, az eső utolért, és jeges korbáccsal verte a nyakamat, a hátamat. A tűz nem gyulladt meg a kezemben, az elszabadult kocsikerék az országúton nekem lódult, és az árokba taszított.

Mégsem fordultam vissza.

Mentem könnyörtelenül, mint egy gyilkos.

Senkivel sem találkoztam, akinek kinyithattam volna a szívemet. Az országút megszökött előlem az éj sötétjében, ha panaszkodni kezdtem. A mezőre tévedtem el, ahol a szél hahotázott.

Mire hazaértem: az asszony halott volt.

Ki volt terítve, jéggé volt fagyva, hiába szólongattam, hívtam, hitetlenül ráztam. Elment tőlem, itthagytott. Most már aztán vándorolhatok kedvemre. Nem szabad megnősülni az embernek.

(1919)

A kápolnai földosztás

Kálkápolna. Tavasz.

1919. február 23-án, egy nyirkos vasárnap, az eső mosta és még néptelen reggelen autók vágtatnak a Keleti pályaudvar felé. Ezeket az autókat ismertük már a háború alatt. Az egyikben, a sötétzöldben, a szinte nesztelen kerekében Zita királyné üldögélt, amikor néhanapján Pesten mutatkozott. A nagyszerű francia gép belsejében ma reggel álmos, veres szemű szerkesztők és írók foglaltak helyet. A többi autók, amelyek a köztársaság piros, fehér, zöld rendszámaival vannak ellátva, ugyancsak más pasasérokhoz voltak szokva. Osztrák generálisok, elmúlt, elfelejtett miniszterek, központi igazgatók, háborúvállalkozók terpeszkedtek az üléseken, gőgös „gépkocsipillantást” szórakozottan vetettek az elátkozott Pestre, amely görnyedni látszott az átok alatt: a háború örökké tart. A pályaudvar felé rohanó autókban ma a köztársaság vezetői vizsgálják az időjárást. Csurog az ég. Bokáig érő víz a pesti aszfalton. Mi lesz, ha majd el kell hagyni a kényelmes autót, s leszállnak a különvonatról, amelyről tudjuk, hogy befűtve áll? Mi lesz odakünn az Alföldön, ahová földet osztani megyünk? Térkép érő sárnál nem adják olcsóbban azok, akik az Alföldet ismerik.

Az autók a Keleti pályaudvarhoz ér.

Néhány hónap előtt ezen a téren mozdulni sem lehetett.

Bábel volt itt. Osztrák, német, balkán katonaság, rongyos magyar baka, lovat sohasem látott huszár (hisz a lovakat kilőtték a huszárok alól már 1914-ben), lógós katona és vándorló hadfi tanyázott itt, barakkban és szabad ég alatt; a vonatját napokig várta, amely északra, délre, nyugatra, messzi országokba vigye őt, ahol legtöbbször a halál vicsorgatta a fogát. Ma üres és elhagyott Baross Gábor szobrának környéke. Ismét látni a polgári utasok tarkabarka világát, a régi batyus embereket, kipedrett vőlegényeket (sok házasságot kötnek mostanában Magyarországon), asszonyokat, akik mindig attól félnek, hogy lekésik a vonatjukat, vicces, nagy

szakállú zsidókat, akik úgy lépnek vissza a közforgalomba, mintha négy esztendeig csak aludtak volna valamely kalendárium adomatárában, ahová még Jankó János írónja örökítette meg őket; tyúkászok, kofák, vigécek. És mintha már visszatérőben volna az utasok régi jó kedve, tréfája. Egy vörös, kövér zsidó valamit mesél a pályaudvar kapujában, a körülötte állók a hasukat fogják. Talán a gömbölyű menyecske is itt van már valahol az utasok között, aki mindig úgy eldugja a jegyét a szoknyaráncai között, hogy a konduktornak kell segíteni a megkeresésében!

A miniszteri váróterembe jutunk. Perzsaszőnyegek, előkelő bútorok. Hányszor vitték erre a régi gacsos, megroggyant, bütykös miniszteri lábak, öreg tyúkszemek az aktákat Bécsbe, hogy ismét eladják Magyarországot! Most feltett kalappal állunk, hideg van, csak a kopasz portás tartja kezében a sipkáját, amint még tán Wekerle korában tanulta.

Egy perc múlva indul a különvonat.

Az „extracug” - első a népköztársaság idejében - éppen olyan vonat, amilyenben békében (régen) mindenki utazhatott, ki megváltotta a jegyét. Néhány első osztályú kocsi, amely épen megmaradt a németek bicskája elől. Ablakok, amelyeket nem vertek be menekülők. Étkező-kocsik, hol az abrosz fehéren maradt, a pincérek frakkját 1914-ben varrták, a tányérokat, só-tartókat, poharakat jól eldughatták, hogy senki se lopta el őket a négyesztendős népvándorlás-ban. A padló tiszta, a szék bőrhátán ragyognak a rézszőgek. Béke. A régi békebeli utazások kényelme, kellemetessége a vonaton, amelyet manapság még csak a miniszterek és meghívott vendégeik élvezhetnek, de rövid időn belül ismét mindenki megtalálja a MÁV egykori jellegét, amikor a gyorsvonat volt a legjobb vendégfogadó Magyarországon.

Mindenki pontos volt, mintha a régi császárok „fejedelmi pontossága” tért volna vissza, midőn a hírlaptudósítók nem felejtették el megírni, hogy a király különvonata a megállapított percben pontosan kirobogott a pályaudvarból, az állomáson megjelentek Ludvig Gyula, Boda Dezső stb... Én bizony nem tudom, hogy valaki megjelent volna a különvonat elindulásánál. Néhány öreg népőrt láttam. Az ajtókat csapdossák. Berinke szürke bársonykalapja siet, fiatal szerkesztő urak benyomulnak az étkezőkocsikba, mint az Otthonban szoktak megjelenni. A házigazda helyettese, a kis Herceg tanácsos úr asztaltól asztalhoz jár. Vidám reggelizés kezdődik; az olasz hírlapírót, a jóindulatú Fraccarolit miniszteri titkárok mulattatják; míg Halász államtitkár úr rekedt hangja oly vidáman hangzik, mintha ismét követválasztásra indulna, reménykedve, bizakodva. Az öreg szerkesztők otthon maradtak - félnek tán az ellenforradalomtól, amely hír szerint levegőbe robbantja a vasúti pályát a különvonat alatt. Igaz, hogy nem haladt előttünk próbavonat testőrökkel megrakva, mint az öreg Ferenc József utazott Magyarországon élte utolsó éveiben. De a magyar vasutastól nem kell félni. Jobban vigyáz ő a köztársaság elnökének különvonatára, mint az egykori császárára. A Pacific mozdonyt, amelyet rövid cilinderkéményével a vonat elé fogtak, csak messziről láttam, és másnap is hiába kerestem az újságokban, hogy a vonatot vezette: X. üzletvezető, Y. főmérnök stb., amit hajdanában ugyancsak nem felejtettek ki a reporter urak. Ennek a vonatnak az indulása pedig talán nagyobb jelentőségű volt minden régi császárlátogatásnál. Földjét osztani ment a köztársaság elnöke. Míg a régi királyok sohasem hoztak magukkal egyéb ajándékot néhány nevetséges rendjelnél. És elvittek érte aranyat és vért, miután sneidigen visszaszalutáltak a nyársat nyelt rendőröknek, öreg főpolgármestereknek (akiknek már nem szabad este gyufát gyújtani, mint a gyerekeknek). Istenem, talán többé sohasem látok Burgzsandárt sem, fehér lófarkkal és ezüst vérttel! Az elnök testőrei, akik a vonaton elhelyezkednek, kopasz, illedelmes, kiszolgált altisztek. Nem félelmetesek, nem torzonborzak. Szelíd juhászok, akik lábujjhegyen lépkednek a köztársaság fehér báránya körül.

A köztársasági gárda parancsnoka (egy ősz hajú fiatalember), piros huszársapkát hord, ez az egyetlen ékessége.

A vonat közben elindul. Már feltűnedeznek Máriabesnyő nevezetes zárdatornyai, amelyeket kétszer is látott az utas, amidőn a miskolci tiszai pályaudvarról Pest felé közelgett. Szegény apám a régi utasok minden érdeklődésével várta a besnyői kolostort, amidőn valamikor erre utazgattunk. Áll még a zárda. De vajon benne vannak még a régi kapucinus barátok, ahová mulatni, búcsúra jártam fiatal koromban! Milyen öregasszony lehet özvegy Némethné asszony, akinek itt útszéli csárdája volt, s egy nyáron minden jóval megajándékozott, ami egy derék, takaros s jószívű asszonyságtól telik, amíg a papucsos szerzetes, veres bajuszú finánc, zord őrmester a poharakat tördelték az ivóban! Nini, ott az országúti híd, amelynek mellvédjéről lábamat lógattam, amíg valami nőszemély után búsultam, s majdnem meghaltam! Nyár volt. Búcsúk voltak a kolostor körül. Sok asszony járt gyónni a barátokhoz. Gyónás előtt néhánynak megmagyaráztam, hogy mindegy az: egy-két bűnnel kevesebb vagy több. Legfeljebb egy Miatyánkra ítéli el a barát. A vonatvezető lassít. Hatvanban vagyunk.

Még az emlékezetemben a besnyői búcsúgyertyák viasszszaga, egy soha vissza nem térő világ s szentimentális ifjúság - amikor a vonat megállt.

Odakünn csurog az eső. Tavasz esője már ez, bár februárt mutat a kalendárium. („De hogy fogunk vetni?” - kérdezi valaki, akinek egy talpalatnyi földje sincs még.) Máskor sem vetett még senki február végén, farsang volt ilyenkor ezen a tájon; a régi jó világban a Mátra alól farsangolni jártak az urak az Alföldre, amely tulajdonképpen itt kezdődik. Heves sarkán fekszik Tiszafüred, ahol anno... a múlt században az a hóbortos Józsa Gyuri lakott, akinél bolondabb ember nem volt Magyarországon. Egymagában annyi számárságot követett el; a maga mulattatására házakat gyűjtött fel, ilyenkor farsangban az volt a szokása, hogy levagdalta a vendégek lovainak farkát, fülét, befestette tarkára a kocsilovakat... oly pazarló volt, hogy regényeket írtak róla, amíg körül a nép, ezen a szép rónaságon, majdnem éhen halt a nyomorúságtól. A kis füstű zsellérházakban, jobbágykunyhókban az örök magyar nyomorúság lakott. Ezért ment el honvédnak Kossuth hívó szavára a paraszt. S ezért állna sarkára manapság is a föld népe, ha valaki megakadályozni akarná a földosztás mozgalmát, amelyet Károlyi Mihály éppen ma kezd el Hevesben. Akkor jönne csak az igazi háború, ha a nép nem kapná meg, amit ígértek neki.

A vonat áll a csorgó esőben a hatvani állomáson.

Bizony nagyon megviselte a négyesztendős háború Hatvant, a híres állomást, ahol vonatok ágaznak el, s hol hajdanában három-négy vármegye publikuma találkozott. Hatvanban mindenki ivott egy pohár sört vagy egy csésze kávé. A víg utazókat elsöpörte a háború. Német katonaság is tanyázott itt. Alig van egy ablak az állomáson. Az ajtók kitörve, a korlátok ledöntve, a hirdetési táblák (amelyeken a vonatjára váró utas bejárhatta Magyarország és Ausztria híres fürdőhelyeit) letépve. Pedig itt nem is csapkodtak a bombák. - Mennyit kell építeni Magyarországon!

Vörös zászló áll a vasúti sínek között.

Körülötte szegény emberek, kopott munkások, lerongyolódott földművesek. Hol vannak a régi világ Ferenc József-kabátos deputációi, amelyek csendőrrel zavartatnák hátra a népet a fogadtatásoknál? Hol vannak a rendjeles, kopasz polgármesterek, fénylő helyőrségparancsnokok, izgatott stréberek, vállszalagos rendezők, a polgármester rózsaszínű kisasszonylánya, aki virágbokrétát nyújtott át - főhercegnek, püspöknek, főispánnak, aki éppen erre utazott! A

zsandárok rendszerint megverték valakit a nép közül, a polgármester új rendjelet érzett a szalonkabátján, s ezzel a vonat tovább robogott az előkelőséggel.

A köztársasági elnök vonatát Hatvanban a nép várta. Sehol egy Ferenc József-kabát, sehol egy krágli: mintha meghaltak volna azok az emberek valamennyien, akik a régi Magyarországon ilyenkor az első sorban szoktak állni. A nép állt az első sorban szegény paraszti gúnyjában, munkászubonyában, proletárrongyaiban. Midőn a vonat megáll, a vörös zászló meghajlik, egy rövidre vágott, ősz hajú munkás teli tüdőből kiáltja:

- Éljen a világot megváltó nemzetközi szociáldemokrácia!

Mennyi csendőrpofont, rúgást és börtönt kapott valamikor ez az öreg munkás, amíg végre eljött a nap, midőn az első sorban állva szabad kiáltani a tiltott jelszót! Mi még emlékezünk a vérbe borult arcú rendőrkapitányokra, akik úgy megvadultak e tilos jelszavaktól, mint a bika a vörös posztótól. A kisasokból, ipari tanoncokból, akik először visították a szociáldemokrácia jelszavát az ablakok alatt, hogy nyomban tovább fussanak a rendőresizmak elől, ma már öreg emberek lettek.

Károlyi leszállt a vonatról.

A nép között áll, kezét fog, posztókalapját, barna bekecsét veri az eső.

- Kérem feltenni a kalapot! - mondja a körülötte állóknak, és a nap folyamán még sokszor ismételi ezt a mondatot, midőn az emberek fedetlen fővel járulnak eléje.

Rendes szokása szerint: a mellére, a szíve helyére néz az üdvözlő szónoknak, mintha a kabáton át akarná meglátni, mennyi az igazság vagy a hamisság az ajkról hangzó szavakban. Aztán egy lépést hátrál. Tetőtől talpig végignézi a szónokot, mintha jól az emlékezetébe akarna vésni minden embert, akivel beszélt. Mióta államfő lett: több szüksége van az emberismeretére. Átható tekintete szinte keresztülnéz a szavakon. Talán zavarba is jönne a szónok, aki hazugságokkal traktálná. De Hatvanban nem kell félni, mindenki tiszta szívből beszél itt a köztársaság elnökéhez. A szociáldemokrata párté az első szó. Az okos szemű, nyugodt arcú, meggondolt szavú munkás, aki Károlyit Hatvanban üdvözlő: a százezrek közül való, akik az életük és vérük árán is megvédenék ezt a férfiút, aki nekik a háborút elsöprő forradalmat, a nagy reményű holnapot hozta. Akinek fellépésére, mint varázslóéra: odúiba vonult vissza a megöregedett, elpudvásodott szívű és meghibbant elméjű Magyarország, valamennyi láncsörgető kísértetével, szuronyos rémalakjával, veres kabátos vámpírjával. Ez a férfi hozta a békét. Hogyne menne érte tűzbe minden munkáskar, amelyet tétlenségre vagy legfőljebb fáraómunkára kényszerített az elmúlt háború.

A komoly munkás után a hatvani függetlenségi párt elnöke, majd egy polgár a város közönsége nevében üdvözölte Károlyit.

Az eső csorgott, a különvonat utasai aggodalmasan nézegetik az órájukat, a masiniszta kérdően dugja ki a fejét a mozdonyról, de a szónokok nem tartanak szünetet. A lelküket, a szívüket hozták el négyesztendős keserves némaság után, amikor hallgatni kellett, bármint csikorgatta a fogakat a fájdalom; most szabad a szó, repülhet a gondolat, itt van az új világ, amelyről annyit álmodtunk. Hogyan lehetne kurtára fogni a szót ennyi szenvedés után! Hisz a börtönből tértünk vissza, mindnyájan! Majd csak elér Kápolnára a különvonat, de most Hatvanban vagyunk, az állomáson, amelyet német katonaság tartott megszállva.

Károlyi kezét fog a szónokokkal. Végre szólani kezd. A hangja eleinte fáradtan kong, de aztán emelkedni kezd ez a hang, mint a hőmérőben a higany. Már mindenki hallja, visszafojtott lélegzettel figyel a fekete szemű kisasszonyka is, aki eddig a szerkesztő urakat simogatta

kancsi tekintetével: vajon kérhetne autogramot Móricz Zsigádtól, aki a miniszteri szalonkocsi ablakában könyököl?

Száll a Károlyi hangja:

- Azért jöttünk, hogy amit eddig hirdettünk, azt valóra váltsuk. Büszke vagyok arra, hogy a földosztást az én birtokomon kezdhessük meg. Ez a földosztás Kossuth Lajos eszméinek továbbvitelét jelenti. Kossuth Lajos fölszabadította a jobbágyokat, mi fölszabadítjuk a zsellérek és a gazdasági cselédeket. A költő szavát, hogy itt élned, halnod kell, megtoldjuk egy szóval, azzal, hogy itt dolgoznod kell.

A tömeg éljen.

Sok éljenést hallottam valamikor Magyarországon, ahol nem fukarkodtak az éljennel a kortesek, ha némi haszonra volt kilátás. Jól megtanulták itt az éljenést azok, akik abból éltek. - De ez a tömeg a szegény emberek serege volt. Ez tán soha nem éljenzett még, mert nem volt rá oka, sem pedig haszna belőle. Nekik sohase mondtak a szónokok olyant, mint Károlyi. A legármányosabb hordópolitikus se merte azt ígérni a népnek, amit Károlyi most megvalósít. A hatvani állomás éljene nem korteskéz intésére hangzott el. Kitört az a szívekből, felgurult a torkokból, könnybe lábasztotta a szemeket. Ez volt az első őszinte éljenzés hosszú idő óta Magyarországon. (Utunk további részében még sokszor volt részünk ezekben a soha nem hallott éljenekben.)

A szalonkocsiról Berinkey Dénes ugrik le Károlyi mellé. Fürgén, vállalkozóan, szívesen és olyan szeretetre méltó mosollyal, mintha előre köszönetet mondana az embereknek, hogy őt meghallgatják. Az eső benedvesíti a miniszterelnök kopaszodó, kerek fejét, de ő oly ifjonti hévvel, lelkesedéssel, szinte diákos rajongással beszél, mint mindig.

Most a kis Buza Barna tárogatóhangja riad fel a miniszteri kocsi ablakából. Ez a szónok mindig oly értelmesen, teli hanggal, mélységes meggyőződéssel beszél, mintha az élete függne attól, hogy minden szavát jól megértse a hallgatóság. Örökös prófétája a földtörvénynek, amely az ő nevéhez fűződik a nemzeti történelemben. Mindig készen van a leghosszabb s legalaposabb szónoklásra, amelyet kedves gyermeke érdekében elmondhat.

A vonat folyosóin közben végigfutnak a küldöncök.

Az elnöki futárok Csizmadia Sándor államtitkárt keresik. Szólni kell neki is a néphez, aki tegnap még a nép között állott a hasonló fogadtatásoknál: egyszerű földműves volt, ma a gazdaminisztérium államtitkára.

A kurír az egyik kocsiban megtalálja Csizmadiát. Néhány parasztember, komoly földműves elvtárs szállott fel tarisznyájával Hatvanban a különvonatra. Azokkal barátkozik Csizmadia Sándor. Kezelnek, komolyan néznek egymás szemébe, mint testvérek, akik hosszú, viszontagságos vándorlások után ismét találkoznak.

- Szólni kell a néphez - jelenti az elnöki futár.

Csizmadia széles, mély ember. A haja koszorúként övezi kopasz homlokát, mint a szentképeken láthatjuk. Szakálla van - szakállas ember a népköztársaság vezetői között. Lassúdad, magyaros tempójú. Nyugodalmos, mint a mezei élet. Sohasem siet. A nép megvárja őt, ahogy abba a kocsiba érkezik a folyosókon át, ahonnan a szónokok beszélnek. Aztán megáll a nyitott ajtóban, és úgy beszél a néphez, mint annak eleven lelkiismerete. Ez a szónok sohasem dicséri meg hallgatóit, a nép öfelségét. Ez a szónok telve van szemrehányással, pirongatással, lelkiismerettel. Ő korholhatja a népet - hisz közülök jött tegnap. Ő felemlgeti a nép hibáit, gyarlóságait, hisz ismeri őket. Ő nem fél a népnek szemébe megmondani, hogy igenis, ő is

hibás volt, hogy annyi ideig késett Magyarországon a mindent megváltó forradalom, a nép önként hajtotta az igába a nyakát. A nép pedig lesütött tekintettel hallgat. Nincsen olyan földművelő, akiben meg ne mozdulna a lelkiismeret, midőn Csizmadia Sándor szónokolt.

Hallgatom, hallgatom a szónokokat, én, aki egyetlen szónoklatot, sőt pohárköszöntőt sem tudtam még elmondani életemben. Mindig csak írtam, apró betűket, és csak ritkán tudtam meg, hogy el is olvassák őket. Mennyivel könnyebb és nemesebb dolga van a szónoknak, mint az íróknak. A szónokot meg kell hallgatni, de az írókat nem kell elolvasni. Az író mondanivalói, eszméi előtt bezárhatja lelke kapuját az, aki nem olvas. De a szónok hangja a szív közepébe talál, megmarkolja a lelkét, teleszórja magvetésével az agyvelőt. A szónokot nem lehet egykönnyen elfelejteni. A szónok bűnre és erényre taníthatja hallgatóit, hogy azok nem állhatnak ellent szavainak. Elviheti hallgatóságát a vérpadig, a megváltásig.

A mozdony füttyül. Isten veled, Hatvan, isten veled, megázott vörös lobogó, kopott, megviselt magyar nép, lerongyolódott állomás. Ezentúl majd minden másképpen lesz, ha újra találkozunk. A szomorúság elsimul a ványadt arcokról. Új ruhák lesznek az embereken. Az állomást tán kimeszelik. És a fekete szemű leányka bátran kérhet autogramot.

A kútágasok, napraforgók, nyírek és ákácok földjén áll a kálkapolnai állomás, ahol a földosztás elkezdődik. Eddig legfeljebb arról volt nevezetes, hogy itt szaladt el a vasúti vonal Szerencs, Miskolc, Nyíregyháza felé. Zúzmarás téli éjszakákból, amikor erre gyakran utazgattam, még ma is felém hangzik a vasúti konduktorok rekedt, kéményfüstös hangja, amellyel Kálkapolnát a sötétben kiáltották. Télszagú urak, fénylő kupecsek, beborozott vásárosok, hosszan mesélgető utazók, fáradhatatlan vigécek szállottak fel Kálkapolnán a vonatra. Körülbelül éjfél tájban érkezett ide a pesti személyvonat. Mintha mindig vásár lett volna itt vagy a környéken: Kálkapolnán sok volt az utasember. Nagy bundák, szőrös lábzsákok, nyakig felhúzott sapkák, párolgó emberi szájak, dühös szemek (a vonaton már akkor is mindenki mérges volt), láthatatlan úti célok, tervek, remények másztak fel Kálkapolnán az éjfélbeli vonatra. Az „utasok csillaga” bizonyára ott állt fent az égen, a pályaház felett. Szakállas kereskedők, vándorszínészek, tarkabarka népek, kockás nadrágos pesti gavallérok, bölényszemű tisztartók, hetyke katonák, céltalanul csavargók, kipedrett falusi vőlegények, nagy batyus emberek, varjak módjára guggoló parasztasszonyok, pöndörödő vasúti hivatalnokok, ravaszdi vén kalauzok, akik az „utasok csillagának” népei: elmentek a vonattal éjfélkor, és az állomás egyszerre sötétben maradt. Csak a piros és zöld szemek hunyorítottak a maguk néma nyelvén a sín párok között, az emberi hangok többé nem világították az éjszakát. Ha maradt is valaki a kihűlt, keserű levegőjű várótermekben, aki valamely olyan vonatot várt, amely még nem érkezett meg; az bóbiskolt, fázott, vagy a portással a fűtetlen terem miatt pörölt, ami nagy sérelem volt akkoriban. Milyen dühösek voltak az emberek, ha késett a vonat! Hogy szidták a minisztert, az állomásfőnököt! Milyen türelmetlen volt mindenki Kálkapolnán és máshol is! Az orosz regényírók postaállomásai, ahol Csehov és Turgenyev regényhősei várták a vihar elmúlását, és szelíden elmondták élettörténetüket: Magyarország vasúti állomásaihoz sohasem hasonlítottak. Itt legfeljebb duhajok, részeg tisztok, kisvárosi korhelyek maradtak vissza, amidőn a vonat elrobogott. Itt a Gogol vad kozákjai veszélyeztették a közbiztonságot. Vadkacsatollas, lovagló nadrágos „gentryk”, csendbiztostempójú szolgabírók, pofonok, rúgások, káromkodások hazája volt az alföldi vasútállomás. A szomorú Licharov dehogyis hódíthatta volna meg élettörténete elmondásával a földbirtokos-kisasszonyt, inkább egy vándorszínész vagy egy műlovar. - Sohasem vittem kedves emlékeket - egy hangot, egy mosolyt vagy egy felejthetetlen tekintetet - magammal a vasúti állomásokról, amelyeknek várótermeit, étlapjait, sőt borait úgy ismertem, mint kevesen Magyarországon. Kassai sódar, pozsonyi patkó, bajai hal, debreceni töltött káposzta jó ismerőseim voltak, de az utasok vad árjában, haragvó

méhrajában, kegyetlen menazsériáiban még elbújtam azok elől az arcok elől is, amelyeket felismerni véltem. Kálkápolnán, emlékezetem szerint, nyúlós parasztbort mértek, amelyet talán Szegedről hozatott a kocsmáros ide, ahol meglehetősen jó borok teremtek. Nyáron a földek telve menyecskepiros, ropogó görögdinnyékkel, ősszel édes szőlő termett a közelben, de a kálkápolnai állomáson áporodott serrel várták az utast. A fehér batyus és fehér lábú búcsújáró asszonyok, akik nyáron a fal mellett kuporodtak, cifra palócok, akiknek itt kezdődik valahol a hazájuk, hányaveti magyarok, akik a nappali vonatot megbámulták: olyanok voltak, mintha egy idegen világból valók lennének. Ugyan mi közösséget érezhettek volna a vonat utasaival? Urakkal, papokkal, zsidókkal, tarkabarka népekkel? Mit lehetett kérdezniök egymástól, miről beszélgethettek volna, ha egymással szóba állnak? Ki itt az uraság? Ki a követ? Milyen volt a termés? - mint az öreg Ferenc József szokta kérdezni. A vonat ellenséges országbeli, nem is gyűlölt, csak megvetett idegeneket cipelt el naponta az orruk előtt. Azok is magyarok?... De nem igaziak. Úgy rohant el a vonat a magyar Alföldön, a magyar nép között, mintha a legkisebb rokonság, atyafiságos érzület se volna a vonat utasai és az állomások népe között. Ki tudta volna nekem megmondani, hogy miről gondolkozik a kis görbe magyar, aki az országutat rótt a vasúti sínek mentén; vagy a vasárnapi paraszt, aki tétlenül álldogált az állomáson, szemlélődve, lenézve, vállat vonva mindenre, ami neki idegen? Ki tudta volna a népnek megmondani, hogy miről gondolkoznak magukban a vasúton menő urak? Idegen világok voltak ők, még csak mostohatestvérek sem. A vonat elment Kálkápolnáról és máshonnan is, és a nép egyedül maradt szomorúságával, Regélő Bácsi kalendáriumával, tudatlan papjával, gonosz jegyzőjével, bánatával, bajával s a másnak termő, másnak mosolygó, végtelen földekkel.

Már régen nem ébreszt fel szundikálásomból a kondoktor pokróchangja Kálkápolnán, se máshol. Az utazásban nincs öröme senkinek Magyarországon. Ámde látom, hogy tavaszodik Kálkápolnán és máshol is; az agyonnyúzott vasúti mozdonyok fehérle drótok, fűtől zöldellő mezők között pöfögnek, köhögnek. Nagyokat álmodott ez a föld az elmúlt télen, de még többet álmodtak azok, akik ezeket a mezőket lakják. Ha voltak fonók, fosztókák, disznótorok, amint a régi naptárakból ismerjük a téli Magyarországot: sok olyan álmot bontogattak itt a magyarok a közelgő tavaszról, amely álmok minden eddigi álmot fölülmúltak, amelyeket a nép a tavaszról valaha álmodott. Az emberek bizonyosan eltűnődve nézték meg a csizmanyomukat a hótakaróban, amely alatt ez a föld alszik... Az időjárást az eddiginél is komolyabb figyelemmel vizsgálta a földművelő, talán többet beszéltek azok a bizonyos legöregebb emberek is, akiknek egyéb dolguk sincs, mint mindenféle időjárásra emlékezni a múlt időkből... A kurta farkú malacról, a ház körüli jószágról letévedt a szerelmes tekintet a messze elnyúló téli földekre, amelyek eddig csak idegenek voltak, mint a parasztdajka emlőjén az úrigyerek.

Tavaszodik. Az álmok beteljesülnek. Soha ilyent nem mutatott még az egyiptomi nagy álmoskönyv.

Az eső még mindig fáradhatatlanul szakad.

Ködbe, tavaszi párázatba, vízcseppek fátyolába van takarózva a beláthatatlan rónaság. A Mátra oly messziről kéklik, mintha a világ végén volna. Az állomáson a vonattal együtt hőmpölyög a nép folyama. Károlyi Mihály és a miniszterek már Hatvan után elhagyták a szalonkocsikat, magukra maradtak a virágos szövettel bevont üléseken, foteleken a miniszterek örökös udvarlói, az elpusztíthatatlan kullancsok, akik már ugyanígy tették a szépet Tiszának, Wekerlének. Ámde ezek az örökös Rómeói a minisztereknek többé nem érezték magukat jól a

szalonkocsi karosszékeiben. Bizony utánakullogtak Károlynak az étkezőkocsiba, és letelepedtek a szomszédjába. Mikszáth mamelukjai még mindig élnek. Csak más név alatt.

Károlyi már nem tért vissza a szalonkocsiba. A vonat elejére kapcsolt másodosztályú kocsiból léptek le a kápolnai földre, amely itt mindenütt az övé, ameddig a szem láthat. A fekete, szinte belső hevülettől párolgó földek; a nedves ugarok, amelyeken most még csak a nyulak járnak háztűznézőbe és lakodalomba; a kövér mezők, amelyeken a gulya kolompja szokott hangzani; a messzi-messzi rónaság; árva kútágasok őrizetére bízott földek; varjú járta rétek, degesz szántások; kopott bundájú mezők, amelyek megfakultak az elvonult tél takarója alatt; néptelen gyalogutak, amelyeken legfeljebb egy szaglászó komondor szalad; távoli esőbe borult falusi tornyok, a föld színéből alig előfehérlő urasági házak; friss, nagy kalapú kocsmaház a dombon és mindenfelé a korai tavasz: - oly hallgatagok, várakozók, elgondolkoztak, mint esküvője reggelén a menyasszony. Most gondol vissza ez a föld szomorú sorsára, mostohaságára, gyermekkori bánatára, cselédsorsára - pedig a legjobb gazdája volt Magyarországon, Károlyi Mihály. De mégiscsak zsellére volt neki a föld az ország régi rendje szerint. Most adja majd férjhez a szépséges zsellérlányt ahhoz a becsületes emberhez, akit megillet: a kápolnai magyar néphez. Itt jó már a kiadó násznagy, e földeknek nagy hatalmú ura, rázós parasztszekéren, üresen maradt a hintaja, amit elébe küldtek az állomásra.

Megy a hosszú kocsisor a kápolnai országúton. A kis, fakó parasztszekerek, öreg löcsők, szalmaülések, kasok, elkényeztetett pesti szerkesztőket, minisztereket ráznak az úton, amelyen csaknem tengelyig ér a sár. Ezt a sarat nem bírná el gyalogszerrel a pesti lábbeli. Csak egy-két okos embernek van csizmája a pesti vendégek között. A legtöbbje olyan könnyedén szállt le Kápolnára, mintha a Váci utcába menne korzózni. De baj nincs. Mindenkinek jókedve van, mint a lakodalmakon illik. Híres hajadon megy itt férjhez ma. Annak a lagzijára öltöztek fehérbe, koszorúba a kápolnai szüzek, akik az állomásnál várták Károlyi násznagyot. És most fehér felső szoknyájukat kímélés szempontjából a fejükre borítják a szakadó esőben, és gyalogszerrel sietnek a kocsisor mellett a fehérlő házak felé. Nagy hívás vár ott még rájuk. Ők hordják körbe a pörköltöt az ebédnél. Jaj, csak le ne öntsék valakinek a kabátját a paprikás lével. A legszebb kápolnai leány az elnököt fogja megkínálni a pulykapecsenyével. Készülődött is már napok óta a tálalóedény helyes fogására. Örök szégyene volna Kápolnának, ha valami nem menne rendben a mai ünnepélyen. Mint ahogy az a túri süveges gazda vakarja a tarkóját, és káromkodik (de csak csendesen), akinek a szekerét baleset érte útközben. A nagy hajtásban, a nagy szíveslátásban lepattant a kerékről az abroncs: most ott áll kárvallottan az útszélen. A vendégei mind otthagyták. Egyedül az ő szekere üres, amíg a többi gazdaké csak úgy rogyadozik a vendégek terhétől. Keresztül-kasul ülnek a kocsikban a fekete kabátú pestiek. Állnak a saroglyán, a kasfarban költenek, a szekér belsejében guggolnak. Soha ilyen nagy cigánybanda nem volt még Kápolnán.

De hangzik a jókedvű nevetés, tréfa.

A földosztó miniszter a plébánia bricskáján kap helyet. A plébános betegen fekszik. A káplán jött el helyette. Legalább két mázsát nyom. (Közel vagyunk az egri kanonok földjéhez. Igaz, hogy jött velünk egy kanonok, dr. Pfeiffer, aki tán egy fél mázsa sincs. De az: kassai.)

Hová tegyük a kétmázsás káplánt?

Próbáljuk a bakra. Nem fér.

A miniszter mellé. Nem fér.

Felkapaszkodik végül a kocsi hátuljára, hogy majd ott teszi meg a három kilométeres utat. De ropog a féder, rogyadozik a kocsi, mindjárt leesik a káplán a miniszter hátára. - Hát aztán csak leszállott szegény. Ott maradt az állomásnál, majd csak hazaviszi egy üres, jól megvasalt szekér.

A tüzes lovak már vinnék is a földosztó minisztert a helyszínére. Sietni kell, mert sokat mulasztottunk a szegény káplán próbálkozásai miatt. Már messze jár a kocsisor a kápolnai országúton. A lovasbandériumot, amely legelől nyargal, nem is látni. A kocsis belekapaszkodik a gyepelőbe. Visznek a lovak. Megyünk földet osztani.

A kocsiban áll egy sapkás, gazdatiszt külsejű úriember. A legnagyobb vágatás közben megszólal:

- Az egri érsek üdvözlését küldi miniszter úrnak. Tisztelettel bejelenti, hogy nagy szerencsének tartaná, ha Károlyi gróf debrői uradalma után az ő birtokára kerülne a földosztás sorrendje.

A miniszter bólint.

Tovább haladunk a kocsisor nyomán.

Most a bakról szólal meg egy kövér úriember, akit eddig észre sem vettünk:

- Farkas László, jáász-nagykun-szolnok megyei földbirtokos vagyok. Tisztelettel kérem, hogy a vármegyében az én birtokaim legyenek az elsők, amelyeket a népnek szétosztanak.

- Úgy négyezer holdacska. Tehermentes - fűzi hozzá nem minden büszkeség nélkül a jászkun.

Ülök a miniszter oldalán. Nézem ezeket az egyszerű, komoly, magyar urakat, akik azon vetélkednek, hogy ki legyen az első, akinek a földjeit elvegyék. Teremtő istenem, milyen nagyot fordult a világ pár hónap alatt! Nemrégiben tán hadat szereztek volna, amellyel a birtokaikat megvédelmezik, ha valaki hozzá akar nyúlni legféltettebb, legdrágább kincsükhöz, a földjükhöz! Jóravaló ország ez. Szívesen hajlik a magyar történelem intő szavára. Hisz Kossuthal sem ellenkezett senki. Pedig akkor is a legdrágábbat, a nemességet kérte a magyartól a történelmi akarat.

Nézem a négyezer holdas urat a bricska bakján. Borotvált, kék szemű, jóképű úr. A Táltos című könyvkiadó vállalat is az ő tulajdona Pesten. Tán erre még büszkébb, mint a holdjaira.

De hát négyezer hold - csak négyezer hold. Majdnem tízszer elfér ezen a területen, amit Károlyi akaratából legelőször osztanak szét a nép között. (A debrői uradalom 38 ezer hold.) Ez már valóságos Tisza a magyar földbirtokok között is, ahol pedig vannak Dunák is szép számmal. Akinek 38 ezer hold földje volt: az oligarchája volt minden időkben Magyarországnak. Ha akarta: zászlósúr. A király jobb oldalán állhatott. Ha kinyújtotta valami után a kezét - rendjel, kitüntetés, asszony -, az övé lehetett.

És az a karcsú, igen finom, de izmos alkatú fiatalember, aki ott görnyed az első kocsin a parasztülésben, aki mozdulatlan, indulat nélküli arcával maholnap bálványképe lesz az egész magyar népnek: az a 38 ezres oligarcha önként mondott le mindenről, ami őt vagyoniilag embertársaitól megkülönböztette. Nagy dolog ez. És főként nagy dolgoknak a kezdete. Egy új történelmi arcképcsarnok nyílik meg a magyar históriában. Azoknak az arcképei, akik önfeláldozó elhatározásban önként követik Károlyi Mihályt és az egri érseket, a jászkun földesurat és másokat.

„Te vén cinikus - mondtam magamban magamhoz -, akinek a lelkéből az élet kifacsart minden illúziót, mint a citromból nedvét; nézd meg ezeket az embereket, a Károlyiakat, az új magyarokat, és akkor hinned kell, hogy vannak az emberek között földön járó csillagok.”

Már ott áll Károlyi a kápolnai síkon, a honvédszobor körül emelt emelvényen.

Ma egy éve is emelvényen láttuk őt már.

De azon a magaslaton nem volt fenyőlomb.

Az a magosság a vérpad volt.

1918. februáriusa volt akkor.²

És ma, 1919. februárius 23-án, midőn más esztendőben bolond farsang vagy még bolondabb háború szokott dúlni Magyarországon, Károlyi Mihály ott áll a síkság közepén, amely a nagy magyar Alföldet határolja: a kápolnai csatamezőn, és onnan beszél az országhoz, hogy a süketek is megértik a szavát.

Egy történelmi csoda folyik itt a szemünk láttára. Szeretnék megnézni, elfelejthetetlenül megőrizni minden arcot. Még a Károlyi körül testőrködő politikus urakét is, pedig azok csak urak, s úgy tudják változtatni az arckifejezésüket, ahogyan akarják. Ámde odalent, ahonnan a visszhang adja vissza Károlyi hangját, a magyar nép áll. Többé nem az a nép, amelyet régi népszínművekből és a Víg cimbora kalendáriumokból ismerünk. Nem a futóbetyárokért rajongó, virtuskodó, regényeskedő nép a múlt századból. Egy veszett háború szenvedéseitől megtört és kipusztított, halálosan szenvedett és ismét felemelkedő nép áll odalent a síkon. Ennek a felragyogó, tavaszi nap sugaraiban tüzelő (Károlyi beszéde alatt kisütött a nap a fellegek mögül, a borulat eloszlott), önmagára talált, megtért és jövőjében most már bízva bizakodó népnek az alakjait, szemeit, arculatait óhajtanám úgy az emlékezetembe vésni, hogy soha többé egy pillanatig se kételkedjem nemzetem jövőjében.

Ott állnak félkörben az emelvény alatt, beláthatatlanul sokan. A szemem nem győzi sorra venni őket.

Az a fekete, vasárnapi ruhás férfi vajon miért csüggesztette le eddig fejét oly szomorúan varjúbajszával? Háborút látott, s még eddig nem tudta elfelejteni a retteneteket, amelyeken négy esztendő alatt keresztülvonszolta magát a krisztusi kálvárián.

De most kezdi felemelni fejét, amint Károlyi szól hozzá, éppen úgy, mint a többihez. Megtört tekintete, fakó arca mind nagyobb figyelemmel fordult a szónok felé. Mintha már simulnának is a mély barázdák az arcról! Mintha már éledezne az életnek valamely lángja a halott szemekben. Mintha már nyiladozna a lélek kunyhója, amelynek ajtaját a lezuhanó romok végleg elzárták. Ember, dolgozó, munkás, gazdag ember lesz még ebből az elcsüggedtből. Most még nem is tudja azt az állást fölfogni, amely a szónok szavainak májusi esőjével hull lelkére, de hazamegy, s gondolkodik a hallottakon. Ha még van benne egy cseppnyi magyar és ép lélek: ráeszmélt, hogy Károlyi a megváltás földjére, az ígéret országába akarja őt kivezetni a szenvedések és nyomorúságok világából. Az lesz csak a gyönyörű reggel, az lesz csak a diadalmas tavasz, amikor ez a szomorú, csüggedt magyar magához tér a keserves kábulatából, a bánatból, a szegénységből: a maga földjén. Az lesz csak a paradicsomi nap, amikor a saját

² Itt Krúdy „Ugyanaz a toll ezeket írta akkor Károlyi Mihályról” bevezető szavakkal a Déli Hírlapban 1918. január 17-én megjelent saját *Károlyi* című cikkét idézi: szó szerint. (A szerk.)

szerszámaikat találja a kezében. Övé a pacsipta a barázdán, övé a felhő a feje fölött, övé a verejtékes munka, de annak a munkának aranyló haszna is.

Hogy ápolja, dédelgeti, kalapjával, tenyerével védi majd a szánt, amely az ő földjéből, neki hajtott ki! Hogy áldja Istenét május esőjében! Hogy vidul és mosolyog körülötte a határ. Hogy simulnak el embertársai orcái! Hiszen mindenkinek lesz földje, aki dolgozni akar. Nem lesz többé koldus, jobbágy, földönfutó Magyarországon. A boldogság országa lesz ez.

És a szomorú ember most már többé nem veszi le a szemét a Károlyi arcáról. Nincs az a hatalom, amely eltántoríthatná őt többé ettől az embertől, aki lemondott a maga földesuraságáról, csak azért, hogy ennek az egész országnak, ez ország minden szívének az ura legyen.

Hát az a fekete fejkendő asszonyosság két kisírt szemével, temetőszomorú arcával, homlokán a falusi temető sírkereszt-felírásával (amely talán ura vagy fia nevét viseli), miért kezd el mosolyogni évek múltával, a felragyogó nappal együtt?

A rövid lábú rokkant katona amott az első sorban (talán éppen Antal, aki először kap majd földet) miért kezdi kidülesztetni a mellét, emelgeti karjait, próbálgatja tétlen izmait? Dolgozni fog ő, a rokkant, akit cselédnek sem akartak a testi hibája miatt. Dolgozik, mégpedig a magáiban.

Hogy emelkednek fel az arcok, a szívek, amikor Magyarország legnagyobb embere, Károlyi Mihály szól a néphez!

Történelmi csoda történt itt.

Magához tért a tetszhalott Magyarország!

Bibliai kép volt itt. Jární kezdtek a rokkantak, megszólaltak a némák, meggyógyultak a betegek, mint egykor Jézus áldására.

A tavasz napja pedig végtelenül ragyogott a kápolnai sík felett. Az elhagyott barázdák, a néma mezők, a varjú járta rétek ma élvezik az utolsó magányt. Holnap reggelre megérkeznek szerelmes társaik, az emberek, az új birtokosok, és már alig várják a türelmetlen munkáskezek az áldott munkát.

Ma még a Károlyi buzdító hangja szállja be a mezőket, de holnapra elkezdődik itt a legnagyobb áldás, az emberi munka. Egy felszabadult országnak az első kapavágása.

Károlyi így beszélt a néphez:

- Évszázados igazságtalanságot jöttünk jóvátenni. Alapkövét rakjuk most le annak a demokratikus birtokreformnak, amelyet a nép akaratából alakult kormány készített a nép számára. Ez a nap egyúttal ünnepe az új Magyarországnak, mert a feudális Magyarország utolsó maradványait temetjük el. Ezen az új, független, demokratikus, szociális intézményekkel telített Magyarországon azé lesz a föld, aki dolgozik. Mi a dolgozó Magyarorszáért küzdöttünk, és a forradalom vívmányainak első diadalmas zászlóbontása a mai zászlóbontás.

- A földbirtokreformot megalkottuk. Ez azonban az alkotásnak csak egyik része. Most a dolgozó nép munkájára van szükség, hogy az alkotás maradandó legyen. Mert ha a nép nem lát munkához, romba dől az egész alkotás, és ott fog heverni a romok alatt az egész nép, és a reakció kicsavarja kezéből a már-már győzedelmes zászlót, és a zászló rúdjaival fogja fejbe vágni, hogy húzza, tovább az igát. Aki igazán akarja a köztársaságot, aki igazán akarja, hogy a föld a népe legyen, az segítse a kormányt nehéz munkájában. A legnagyobb segítség pedig az, ha ást és kapát vesznek a kezükbe, odaállnak az eke szarva mellé, és arra törekednek, hogy többet termeljünk, mint eddig. Az a legfontosabb, hogy a kisemberek is olyan belterjesen

gazdálkodjanak, mint eddig a nagybirtokok, hogy a földművelés intenzív legyen, és elérjük a többtermelést. Itt azonban nem szabad mindent az államtól várni. A kezdet nehézségei között itt-ott érezni fogják az állam segítő kezét, azonban az állami támogatásnak soha sincs meg az étető ereje, mint annak, ha az emberek egymást támogatják. A többtermelés sikere a szövetkezéstől függ, és ezért szövetkezeti alapon való együttműködésre hívom fel az ország kisbirtokosait. Termelő, beszerzési és értékesítő szövetkezeteket kell alakítani.

- Ha meghallják az erdélyi hegyekben és a tót föld völgyeiben, hogy itt megváltozott minden, hogy itt a földtelenek földhöz jutottak, hogy itt a munkát megbecsülik, akkor ott lakó testvéreink nem fognak Bukarestbe és Prágába vágyódni, ahová őket csak azért akarják besorozni, hogy a nagybirtokosok és a nagytőkések jövedelmét fokozzák, hanem azt fogják mondani, hogy nem akarnak sem a román, sem a cseh, sem a szerb imperializmus és kapitalizmus szolgái lenni.

- Mi is hódító hadjáratra indulunk most. Egy ellenséges nagy impériumot akarunk megvalósítani: a munkának és a szabadságnak impériumát. A zászlónk fehér, és a fegyverünk nem a puska és a kézigránát, hanem az ásó és a kapa és az ekeszarva. Én mint a köztársaság ideiglenes elnöke felszólítom az egész ország népét, sőt követelem, hogy adja ide a munkáját és a verejtékét.

Az egyszerű földművesekből álló néptömeg mint egy ember kiáltotta:

- Megadjuk!

Ekkor már úgy ragyogott a nap a kápolnai mező felett az égboltozaton, mintha sohasem lett volna szomorú tél.

Az emelvényen a megyei és községi emberek elvegyültek a politikusokkal. Valamennyien gyönyörködve nézték a népet, amely olyan méltóságteljesen, szinte áhítatosan hallgatta végig a köztársaság elnökének szavait: mint aki átérezte e napnak történelmi jelentőségét. Mindenki komoly és ünnepélyes volt. Az asszonyok éppen úgy figyeltek, mint a gyermekek. A fiatal banderisták tüzes lovaikat messzire vezették a mezőség sarkára. Ott ugratták, futtatták a csikókat, hol senkit sem zavartak vele. És a messzire nyúló sáros országúton még mindig jöttek embercsoportok más vármegyéből, messzi községekből. Úgy jöttek, vándoroltak, siettek a férfiak, leszerelt katonák, rokkantak a kápolnai mezőre, mint ma egy éve a csatából a kötőzhelyre, ahol végre enyhülést nyernek sebeikre.

Mayer János lépett az emelvény szélére, és bejelentette harsány hangján a népnek, akit ő személy szerint ismer, hogy Buza Barna kíván szólni.

És azután felriadt a földosztó erőteljes hangja:

- Új korszak, új élet eljövetelét jöttem hirdetni közétek - mondotta. - Azt szeretném, ha gyenge szavam végigszállna síkságon, hegyeken, folyókon, az ellenséges önkényuralom fegyveres erőszakkal vont határvonalain át, hogy hirdesse az elnyomatás gyötrelmei között a felszabadulás bizonyosságát. Hirdetni jöttem, hogy saját akaratából felszabadult a nép, és a nép akaratából felszabadult a magyar föld. Az új törvény azt jelenti, hogy ezután senki sem élhet ebben az országban munka nélkül, a mások munkájából.

- A magántulajdon szentségének pajzsát takarták eddig rá a legnagyobb igazságtalanságra. Azt mondták, hogy a magántulajdon jog, ez pedig szent, és nem szabad hozzányúlni senkinek a százezer hold földjéhez. Mi azonban hozzányúlunk ehhez a szentséghez, és azt mondjuk, hogy ne legyen senkinek ezer holdja, mindaddig, amíg vannak verejtékező földmunkások, akiknek nincs egy talpalatnyi földjük sem. Mi azonban nem akarjuk erőszakkal elvenni a földet. Mi meg akarjuk venni. Dicséretére mondom a magyar népnek, hogy ezren és ezren jártak nálam,

amióta a földbirtokreform megalkotását megkezdtek, és egy sem akadt olyan, aki ingyen akarta volna vagy erőszakkal akarta volna elvenni másnak a földjét.

- Nem szabad addig nyugodni - folytatta Buza -, amíg még egyszer annyit nem terem a magyar föld, mint eddig termett. Az lesz az igazi honszerzés, ha a többtermelést az egész vonalon elérjük, hiszen ez annyi, mintha még egy Magyarországot hódítanánk meg. Így legalább visszatérhetnek Amerikába szakadt véreink, akik eddig ennek a földnek csak kitagadottjai voltak.

- Nagy gyönyörűség nekem itt kezdeni meg a földosztást, Kálkapolnán. De Károlyi Mihály akarata ez. Ő követelte, hogy ha eddig mindig hirdette a földosztást, akkor kezdjék ezt meg az ő birtokán.

- Károlyi ezzel a földosztással szegényebb lesz jó sok ezer holddal, de megszámlálhatatlanul gazdagabb a magyar szívek szeretetében.

A kápolnai csatát elvesztette az ellenforradalom, és megnyerte Buza Barna, a földosztó.

A csatavesztes ellenforradalom megtanulhatta, hogy az ország népe a köztársaság mellett van. Sok rémlátásnak, suttogva továbbadott hajmeresztő mesének, károgó hírmondásnak láttuk szappanbuborékát elpattanni a kápolnai mezőn. A nap süttött, és ragyogott sárga fala a káli toronynak. Az egykori urasági birtok zsellérnépe áhítatosan fújta a himnusz, mintha ma szabadult volna fel szenvedéseiből, nem pedig negyvennyolcban. Általában a negyvennyolcadiki napok hangulata, színe, illata szálldosott a levegőben a honvédemlék körül. Akkor szabadságot kapott a nép - aminek nagyon örült. Most pedig földet - aminek még jobban örvendezett. A népszónokok, ezek a serény aranybányászok, a hangulatkeltés bányájából valamennyien elővonták az 1848/49-i éveket. A régi svindler időkben bizonyosan akadt volna egy álörög, egy álhonvéd, aki hivatkozott volna sebeire, amelyeket a kápolnai csatában kapott. Itt, ezen a napon senki se emlékezett a csatákra, se a régiekre, se a tavalyiakra. Az újonnan született, borús múltat felejtő feltámadás napja volt az. Régen járom az életet. Annyi boldog arcot, annyi önfeledt tavaszi mosolyt, olyan égbe néző, hívő, szinte paradicsomi emberszemeket még esküvőkön, keresztelőkön, sőt disznótorokon sem láttam (ahol pedig többnyire nem unatkoznak az emberek).

A kápolnai mező a boldog emberek mezője volt. Földet - fekete, édes földet, amelyet adásvételnél megkóstolni, szájba venni szokás - kapott a nép.

Az Úristen különös rendeléséből: az asszonyok mindig jobban érdekelnek, mint a férfiak. Kápolnán is többnyire az asszonyokon akadozott a tekintetem. Fekete kendős parasztnők arcát láttam önfeledt boldogságban, öreg asszonyokat vettem észre megfiatalodni, fehér ruhás, mirtuszkoszorús leányok eltátották a szájukat: amikor a kis Buza, a földosztó elmondta nekik a magyar monda- és tündérvilág legszebbik meséjét, a földosztást. Amivel régente kancsal, rabviselt, gyűlölködő és tüzet vető agitátorok heccelték a parasztot: azt most a miniszter szájából hallotta a nép. Hová fér ebbe a kis emberbe, a ritka Buzába: az a nagy hang? Úgy harsogott, mennydörgött, hogy a visszhang alig győzte visszaadni. Az asszonyok pedig álmélkodva nézték, amint tán Krisztust egykor a bibliai föld női. Ha sok áldott asszony volt a bámulók között: akkor sok kis Buza Barna születik Kápolnán és Kálón: úgy megnézték a földosztót.

De eljöttek más vármegyékből is az emberek, hogy az első földosztást Isten szabad ege alatt meghallgassák. A vasút most a legrosszabb közlekedési eszköz. Forsponttal, hintóval utaznak

vidéken. Hintóval jöttek Szabolcsból Mezőssy kisasszony és vendégei. Talán még szombaton indultak, hogy idejében itt legyenek. Hogy nevettek, hogy tapsoltak, hogy ujjongtak a nyírségi kisasszonyok! Az anyáik tán az agárversenynek sem örültek úgy, mint e fiatal, ragyogó mosolyú, égő szemű lányok most a földosztásnak!

Persze, nekik volt a legjobb lovuk. Minden kocsit elhagytak. A miniszterét is. Útközben átkiáltottak a szép hölgyek a hintójukból a miniszterhez:

- Barna, adj földet nekünk is!

- Szívesen - felelt a kis Buza. - Minden kisasszonynak egy cseréppel - egy virágcsereppel.

Most Csizmadia Sándor foglalja el a szónok helyét. Mennydörög a hangja. Itt is megkorholja a népet, aki maga volt jórészben oka sok nyomorúságának, bajának. Kegyetlen tükröt tartott a nép arca elé: lássa meg magát a tükörben minden munkakerülő, dologtalan, korhely földműves. Nem lett volna emberi dolog, ha itt is néhányan le nem sűtik a szemüket, mint akár Hatvanban.

Rácz Gyula államtitkár, majd Szabó István, a kispapok minisztere szóltak a néphez.

Rácz Gyula a földosztás és a parcellázás államtitkára a földműves minisztériumban: a csalhatatlan matematika, a statisztikai adatok, a megdönthetetlen számok embere. Ő a zsebéhez, az erszényéhez szól a néphez. Miként juthat jóléthez a szegény ember? Hallgatják, mint a mennyei igét. - Szabó István, ez a derék, okos magyar ember példája annak a felvilágosult, bölcsen gazdálkodó, ésszel gondolkozó kispapnak, amelyből minél többnek kellene lenni Magyarországon. Régebben a táblabírák voltak az esze Magyarországnak, ma a Szabó Istvánok.

A nép a mezőn napestig elhallgatta volna a szónokokat, akik évszázadok óta, mióta Magyarország fennáll, most nem jöttek üres szóval, ígéretekkel, hanem elhozták magukkal azt is, amit a néphez adnak. Elhozták a gyönyörű eszméiket, s elhozták Károlyit a saját földjére, amelyet nyomban megkezdtek szétosztani a nép között.

Nagy dolog ez. A régi királyok győzelmes harcok után megajándékozták a vezéreiket, katonáikat a meghódított tartományok földjeiből. De Magyarország elvesztette a háborúját, elkergette királyát. És íme, mindenki kap földet. Legelsőnek pedig az a rokkant szegény katona, név szerint Antal János, kápolnai illetőségű nincstelen ember.

Antal János volt a legelső ember Magyarországon, aki földet kapott.

A sánta vitézt tolták, vezették, ölelgetve vitték fel az emelvényre, mindenki megsimogatta a szegény katonát.

- Hány gyermeke van, Antal János? - kérdezte az elnök.

- Öt gyermekem, beteg feleségem van.

- És földje?

- Egy csepp se.

Károlyi kezét fogott a katonával:

- Ezentúl lesz földje. Lesz gyermeke. Meggyógyul a felesége. Dolgos, boldog ember lesz magából, fiam.

- Ígérem, dolgozni fogok - felelt a mély csendességben a katona. Mintha esküt tenne le. De nem a császárnak, hanem a kápolnai nép előtt, amely visszafojtott lélegzettel figyelt odalént a síkságon. Ez az Antal János megtartja az esküjét, ha emberi becsület van a földön. A néphez

esküdött. Ő csak egy szegény katona. A királyok szokták Magyarországon megszegni az esküjüket.

A köztársaság elnöke vette az irónt, és bejegyezte Antal János nevét abba a nagy árkusba, amelyet nemsokára megtölt Magyarország minden szegény emberének a neve. Nagy az az árkus papiros. Sok szegény ember neve ráfér. De vannak ám új árkus papirosok is, ha ez, az első megtelik a szegények nevével.

Az elnök ezután még egyszer kezet szorított a katonával.

Megindult most az urak tábora az emelvényről, megindult a nép tengere a kápolnai síkságon.

Az elnök arra a helyre vezette az embereket, ahol az ő birtoka határos az egri püspök uradal-mával. Itt megállottak. Az elnök kezébe vett egy ásót, és egy ásónyi földet átdobott a püspök birtokára. Így ossza fel az egri érsek is a földjeit, mint ő teszi.

Utána mások is megragadták az ásót. Minden ásó földdel nőtt-növekedett a domb.

Eddig csak koronázási dombokat ismert a nép. Itt táncoltatták meg lovaikat a királyok, midőn először tették fejükre István koronáját.

Ezentúl földosztó dombok is lesznek.

A hét vezéreket az első honfoglalás után dombok oldalába temették. Ezek a honfoglalás dombjai. Mutogatják még manapság is a régészek Szabolcsban.

A második magyar honfoglalás dombja Heves megyében emelkedik.

Repülőgép szállt a tavaszi égen. Fehér papírlapokat hullajtott a magasból. Végig, amerre szállott. Az üzenet hirdette a második magyar honfoglalás megtörténését messze városoknak, falvaknak.

A visszatérő különvonatot egy kék szemű, gyönyörű asszony várta a Keleti pályaudvaron.

Könnyekkel volt borítva az arca, és mégis ragyogott a szeme. A leggazdagabb és legbüszkébb hitves volt ma este Magyarországon. Az ura szétosztotta a birtokát a magyar nép között.

(1919)